يېڭى ژىلىڭلار تۇتاشۇق بولسۇن، ئەزىز ژۇرناداشلار!

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2002
ژىل
1 ـ يانۋار
سېشەنبە
№1
(4148)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ئەسسالام يېڭى ژىل

21 ـ ئەسىرنى باشلىغان 2001 ـ ژىلمۇ تارىختىن ئورۇن ئالدى. قازاق ستانلىقلار تېخى يېقىندىلا خۇددى بىر ئەسىرگە تەڭ مۇستەقىللىقنىڭ ئون ژىللىغى مەرىكىسىنى تەنتەنىلىك نىشانلىدى. ھە، تارىخىي ئولچەم قىسقا مۇددەت ئىچىدە دۇنيا خەرىتىسىدە پۈتكۈل دۇنيا بىرلەشمىسى ئۈچۈن ئوزىنىڭ چوڭ ئەھمىيەتكە ئېگە ئېكەنلىگىنى ئىسپاتلالىغان يېڭى مۇستەقىل، دېموكراتىك دولەت پەيدا بولدى. قازاق خەلقى ئۆزۈندىن ئارمان قىلغان مۇستەقىللىق قولغا كەلدى.

ئادەم ھەر دايىم تۇنۇگۈنكى، بۈگۈنكى ۋە كېلەچەك بىلەن ياشايدۇ. بۈگۈنكى ئىشلار تۇنۇگۈنكى، ئوتمۇشتىكى ئىشلارغا ئايلىنىپ، چاپسان ئوتوپ كېتىدۇ. دېمەك، بىز پۈتكۈل ھايات بويى پەقەت كېلەچەككىلا ئىنتىلغان ھالدا ياشايمىز.

بىز ئۆزىتىۋاتقان 2001 ـ ژىلى 11 ـ سېنتەبىر كۈنى ئا ق ش نىيۇ ـ يورك شەھىرىدە پۈتكۈل دۇنيانى زىل ـ زىلىگە كەلتۈرگەن دەھشەتلىك پارتلاشلار يۈز بەردى. خەلق ئارا مەيدانىدا قاتتىق ئەيىپلەنگەن بۇ تېررورلۇق ھەرىكەت دۇنيادا ئاخىرقى ۋاقىتلاردا يۈز بەرگەن ئەڭ دەھشەتلىك جىنايەتلەرنىڭ بىرى بولدى. تېررورىزمغا قارشى ھەرىكەت خەلق ئارا تېررورستلارنىڭ ئۇگىسى بولغان تالىپلار ھەرىكىتى ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى ئاۋغانستانغا ئا ق ش ۋە ئۇ ـ نىڭ ئىنتىپاقداشلىرىنىڭ زەربە بېرىشىگە ئاساس بولدى. بۇ تالىپلارغا زەربە بېرىش جەريانىدا تىنچ ئاھالىنى كۆپلەپ ھالاك بولدى، ئۇي ـ ئىمارەتلەر ۋەيران قىلىندى. ئەندى ئۇيغۇر. تىبەت ۋە باشقا خەلقلەرگە نىسبەتەن دولەت تېررورىزمى سىياسىتىنى ژۇرگۈزۈۋاتقان خىتاي بولسا ئوز ئاساررىتىدىكى ئۇيغۇرلارنى «تېررورىستلار» دەپ ۋايساپ. 2001 ـ ژىلى 18 ـ 19 ـ ئوكتەبىر كۈنلىرى بريۇسسېلدا ياۋروپا پارلامېنتى بېغىسدا ئېچىلغان 3 ـ نوۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىيىنى ئاچقۇزماسلىققا دىپلوماتىيە جەھەتتىن ئۇيغۇن كۈچ چىقارغان بولسىمۇ، قۇرۇلتاي بەلگۈلەنگەن ۋاقىتتا مۇۋاپىپەقىيەتلىك چاقىرىلدى. مىللىي قۇرۇلتاينىڭ بريۇسسېلدىكى ياۋروپا پارلامېنتىدا تەنتەنىلىك ئوتكۈزۈلگەنلىگى فاكتىنىڭ ئوزى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەن داۋاسىنىڭ خەلق ئارا مەيدانىدا يېڭى پەللىگە كوتىرىلگەنلىگىنىڭ ياققال ئىسپاتى بولغانلىغى تالاشسىز.

دانا خەلقىمىز ھەر قانداق ئىشتا بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق كېرەكلىگىنى ئەزەلدىن تەكىتلەپ كەلگەن. چەت ئەللىكى، ئېنىغراقى فېدېراتىۋ گېرمانىيەدىكى نازغىنا ۋەتەنپەرۋەرلىرىمىز كۈچ ـ قۇۋىتىنى بىرلەشتۇرۇپ قىسقا مۇددەت ئىچىدە ۋەتەن داۋاسىنى كەڭ دائىرىدە خەلق ئارا مەيدانغا ئېلىپ چىقىشتا چوڭ ئۈتۈقلارغا يەتتى. بۇ پەقەتلا ئالقىشلاشقا سازاۋەر ئىش. ئەندى مەركىزىي ئاسىيە جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى، بولۇپمۇ قازاقستان تەۋەسىدە ئىستقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلىرىمىز بۇ جەھەتتە قانچىلىك پائالىيەت قىلدى دېگەن سوئالغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاپ بېرىشىمىز ناتايىن. ئامما «يېڭى ھاياتتەك» كۈچكىنە بىر گېزىتنى ھىمايە قىلىش ئوخشاش مەسىلە تۇغۇلغاندا ئايرىم جانكويەرلىرىمىزنى ھېساپلىمىغاندا، ھال ـ ئوقتى ياخشى، ئوزلىرىنى ئاكتىلىق ئا ـ دەملەردىن ھېساپلايدىغانلار سۆكۈت ساقلاپ، بېپەرۋالىغىنى ئىپادىلەپ تۇرماقتا. مانا بۇ مەنئۇيي گادايلىغىمىزنىڭ ياققال كورۈنۈشىدۇر. خۇدايىم مەنئۇيي گادايى، ئوز خەلقىنىڭ تەغدىرىگە بېپەرۋا ئادەملەردىن ساقلىسۇن. ئۇندىق ئا ـ دەملەردىن ئوز مىللىتىگە زىيان كەلسە كېلىدۇ، پايدا كەلمەيدۇ.

تەرەققىيات چېقى دايىم ئالغا ئىلگىرلەيدۇ، ئۇ ھېچ قاچان ئارقىغا ماڭغان ئەمەس. خەلقىمىز ھەر دايىم قانچىلىك قىيىنچىلىقلارغا، تۇسالغۇلارغا دۇچ كەلمىسۇن، كېلەچەككەبولغان ئىشەنچ ئۈنى ئۈمۈتلەندۈرۈپ، دايىم ئۈنى جىدىي ۋە تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەشكە دەۋەت قىلاتتى. ھە، خەلقىمىز ئوز كېلەچىگىگە نىسبەتەن ئۈمۈت بىلەن ياشايدۇ، يېڭى 2002 ـ ژىلىنىڭ ئاشۇ ئارزۇ ـ ئۈمۈتلەرنى يەنە بىر پەللىگە يېقىنلاشتۇرىدىغان ژىل بولىدىغانلىغىدا شۈبھە يوق. يېڭى ژىلىڭلار مۇبارەك بولسۇن. 2002 ـ ژىل خەلقىمىزگە بەختسائادەت ئەكىلىدىغان ژىل بولسۇن، ئەزىز ۋەتەنداشلار!

ئابدۇمېجىت دولەتوۋ

يېڭى ژىلغا خىتاب

يېڭى ژىل كېچىكمىگىن، كېچىكمىسەڭ،
ناز قىلمىساڭ، گۈدەكمۇ سەن، كېچىكمۇ سەن.
ئومۇرنىڭ دولقۇپ ئاققان دەرياسىدا،
مەن كېچىپ ئوتەر يېڭى كېچىكمۇسەن.

يېڭى ژىل كېچىكمىگىن، ئوتىنىمەن،
قەلبىمنىڭ گۈكرەپ يانغان ئوتى ئوزەڭ.
كىم بىلىدۇ؟ بەلكىمبا موشۇ قېتىم،
ئەركىنلىكتە قاقاقلاپ كۈلىمەن مەن!

يېڭى ژىل كېچىكمىگىن، كېچىكمىگىن،
سېغىنىدىم سېنى پەقەت ئۈزۈندىن چىن.
بىلىمەن، چۈشىنىمەن ئېيتمىساڭ ھەم،
ھاياتنىڭ ئوتكۈللىرى بەكمۇ قىيىن.

يېڭى ژىل كېچىكمىگىن، ئاھ ئۇرىمەن،
بىر دەمدە جانسىز تەنەڭ بوپ تۇرىمەن.
بىردەمدە چىقىۋېلىپ كوز يېتمەس شۇ،
چوققىلاردا ئولتۇرىپ ئوي سۈرىمەن.

يېڭى ژىل كېچىكمىگىن، كېچىكمىسەڭ،
كەلگىن قېنى قۇچىغىمنى كەڭ ئېچىپ سەن.
ئاجرالماس بوپ چىگىلگەن مەڭگۈلۈككە،
مېنىڭمۇ كېلەچىگىم ئوزەڭ بىلەن!

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802
МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО
Банк "Центр Кредит"

يېڭى ژىلدا يېڭى ئۇتۇقلار يار بولسۇن!

2002 - ژىل ھاتىپسىدا گېزىتخانىلىرىمىزغا ئەنئەنەۋي يېڭى ژىللىق توۋەندىكى سوئاللار بىلەن مۇراجىەت قىلدۇق:

1. 21 - ئەسىرگە قەدەم تاشلىغان 2001 - ژىلمۇ تارىختا قالدى. ھاياتىڭىزدا بۇ ژىل قانداق خاتىرە قالدۇردى؟
2. 2002 - ژىلغا كۆزلىگەن مەخسەت - رىجەلىرىڭىز؟

پاتىگۈل سابىتوۋا، ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى، يازغۇچى:

1. بىز خوشلىشىۋاتقان، جۇمھۇرىيىتىمىز مۇستەقىللىقىنىڭ 10 ژىللىغىنى نىشانلىغان 2001 - ژىلى مەن ئۆچۈن ئۆنۈملۈك بولىدى. ئىيۇندا ئا ق ش نىڭ قازاقىستاندىكى ئەلچىخانىسى ئوتكۈزگەن خەلىق ئارا كونفېرېنسىيەگە قاتناشتىم. ئۇنىڭدا ئىنتايىن مۇھىم - يېڭى خانىم قىزلارنى چەت ئەللەرگە ئىلىپ كېتىش ۋە سېتىش، بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۆچۈن قانداق چارىلەرنى قوللىنىش لازىم دېگەن مەسىلە قارالدى. بۇ ھەقتە مەخسۇس ماقالە يازدىم. ئەندى ئىيۇن - ئاۋگۇست ئايلىرىدا ش ئۇ ئار دىكى غۇلجا، قارامەي، تۇرپان، ئۈرۈمچى شەھەرلىرىدە بولىدىغان خەلىقئارالىق يىغىلىشلارغا قاتنىشىمەن. بۇ يەردە ئۇيغۇنلىغان يازغۇچى، ئالىم دوستلىرىم بىلەن ئۇچراشتىم، ئەدەبىي كەچىلەرگە ئىشتىراك قىلدىم، بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز ۋە ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزى توغرىلىق ئىنتېرۋىيۇلار بەردىم.

يازغۇچى، ئالىم ئۆچۈن ھەممىدىن ئۇزۇن ئەسەرلىرى، ئەگەر كىلىنىكى يېزىشنى ئايالاشتۇرۇش، ئۇلارنى ئەشىر قىلىشتۇرۇ، موشۇ جەھەتتىن مەن بىر ئاز ئۇتۇقلارغا ئېرىشتىم. «ئوتتۇراكىتايخانىسى» تۇركۈمى بويىچە «ژۇرۇگۈمدە بىر ئوتۇم بار» ناملىق شېرلار توپلىمىم ئەشىر قىلىندى. ئىش ئورنۇمدا بىر توپ ئەدەبىياتشۇناسلار بىلەن ھەمكارلىقتا «13 - 14 - ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ماۋزۇسىدىكى پلاندىكى ئىشمىزنى ئايالاشتۇردۇق.

2. بىز كېلىۋاتقان يېڭى ژىلغا دايىم ئىشەنچ بىلەن قارايمىز. مېنىڭمۇ ئۇز ئالدىمغا قويغان ۋەزىپىلىرىم بار. كىچىكلەر، ئوقۇغۇچىلار ئۆچۈن بىر نەچچە ھېكايىلەر توپلاملىرىمنى چىقاردىم. ئۇلارغا ئاتاپ يازغان شېرلارمۇ ئاز ئەمەس. شۇلارنى ئەشىر قىلماقچىمەن. ئەندى ئۇيغۇرشۇناسلىق مەركىزى ئۇيغۇر ئالىملىرىنىڭ ئەگەكلىرىنى ئەشىر قىلماقچى. مېنىڭ دادام، تېيىپ ھاجىم سابىتوۋ ئۇيغۇر ستاندا مەرىپەت چىرىغىنى ياندۇرغان، مەدەنىي ئىشلارنى ئۈيۇشتۇرۇشتا خېلە ئەمگەك قىلغان. مەن ھازىر شۇ توغرىلىق ماتېرىال توپلاۋاتىمەن ھەم بوۋام ساۋۇتاخۇنۇم توغرىلىق ئەسەر يېزىشنى ئويلاۋاتىمەن.

مەھمەتجان جانباقىيېۋ، جەمىيەتلىك «ئۇيغۇر ئويى» فوندىنىڭ پرېزىدېنتى:

ئوتكەن ژىلى قىلغان چوڭ ئىشلىرىمىزنىڭ بىرى - بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەخرى، مۇزىكا دۇردانىسى 12 مۇقامنىڭ ماكىنتوفون لېنتىسىغا يېزىلغان كاسسېتلىرىنى ئوزبەكستان رادىيو - تېلېۋىدېنىي كومىتېتىدىن سېتىپ ئالدۇق. ئەندى ئۇنى سۈپەتلىك كوچۇرۇپ يېزىپ كەڭ جامائەچىلىككە تارقىتىش ھوقۇقىنى ئالدۇق. بىز ئۇنى لازىر دىسكىلىرىغا يېزىشنى باشلىدۇق. بۇ بولسا يېزىلغان ناخشا - مۇزىكا 300 ژىلغىچە ئۇز سۈپىتىنى يوقاتمايدۇ. ئەۋلادلارغا ئەينى پېتى ساقلىنىدۇ. مۇقاملارنى ماكىنتوفون لېنتىسىدىن لازىر دىسكىلىرىغاكوچۇرۇپ يېزىش 17 مىڭ دولارغا توختايدۇ. بىز ئەندى 12 مۇقام غەزىنىمىز يېزىلغان بۇ لازىر دىسكىلىرى بىلەن غەرب دۇنياسىنى تونۇشتۇرۇشنى كوزلەۋاتىمىز.

فوندىمىز شۇنداقلا «مەلىكە - 2001» كۈننى ئۇتۇقلۇق ئوتكەزدى، بۇ مەرىكە خەلق ئارا دەرىجىدە ئوتكۈزۈلدى. 1 - مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تاشكەنتلىك رەنا ئىبراھىموا 500 ئا ق ش دوللىرىنى ۋە كوپلىگەن باھالىق سوغىلارنى ئالدى ۋە تۇركىيەنىڭ ئانتالىيە كۇرورتىدا دەم ئېلىپ كەلدى، شۇنداقلا، فوندىمىز ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» كېزىتىنىڭ خادىمى مۇختەر ئابدۇراخمانوۋ بىلەن ھەمكارلىقتا يەنە بىر چارە - تەدبىر - «ئانىلار بايرىمىنى» ئوتكەزدۇق. 1600 ئانىغا ئاق ياغلىق تاكغۇزدۇق. بۇ تەنتەنىلەر 10 ئۇيغۇر مەلىسىدە ئوتكۈزۈلدى.

جەمىيەتلىك «ئۇيغۇر ئويى» فوندى ئارقىلىق 2 بالا چەت ئەلگە ئوقۇشقا ۋە 2 بالا ئىشلەشكە ئەۋەتىلدى. بۇمۇ بىز ئۆچۈن چوڭ ئوتۇق بولدى.

ئەندى ئىككىنچى سوئالغا كەلسەك - بىيلمۇ ژۇقۇردا تەكىتلەنگەن ئىشلارنىڭ داۋاملاشتۇرۇلىشى. بىز شۇنداقلا «دەرۋىشلەر» تىپىدىكى ئۇيغۇر تېاتىرىنىڭ ھۆزۈرىدا تۇنجى قېتىم ئاچقان مۇزىكا ستۇدىيەسىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ، ئۇنى خەلقىمىزنىڭ ناخشا - مۇزىكىلىرىنى يېزىش مەركىزىگە ئايلاندۇرۇشنى نىيەت قىلىۋاتىمىز. بۇ ستۇدىيەدە يەنە قەتلا ناخشا - مۇزىكىلار ژۇقۇرى تەلەپ دەرىجىسىدە يېزىلىدىغان بولىدۇ.

«ئۇيغۇر ئويى» فوندى 2002 - ژىلى بىر ئىشنى قولغا ئېلىشنى نىيەت قىلىۋاتىدۇ. فوندىمىز بەزى ھاملارنى جەلىپ قىلىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىغا، مەدەنىيىتىگە ئا - ئىت چەت ئەل مۇئەللىپلىرىنىڭ كىتابلىرىنى ئۇيغۇر، رۇس تىللىرىدا نەشر قىلىش توغرىلىق ئىش ژۇرگۈزۈۋاتىدۇ.

ئەخمەتەلى ساقىيېۋ، «ئاققۇ» ئاكسونېرلىق جەمىيىتى باش دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى:

1. 2001 - ژىل «ئاققۇ» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىنىڭ كوللېكتىۋى ئۆچۈن خېلە ياخشى ژىل بولدى. مۇنداق دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى، بىزنىڭ كوللېكتىۋ بۇنىڭدىن تورت ژىل مۇقەددەم ئاكسونېرلىق جەمىيىتى بۇلۇپ ئورۇنلاشتۇرغان بېيجىڭ «قۇناق» ئاكسونېرلىق ئۆيۈنى ئاخىرلاشقان ئىدى. «ئىلىت» ئورۇنلۇشى مەكسىلىرى بىلەن ھەمكارلىقتا ئىشلەپ كېلىۋاتىمىز. بىزنىڭ ئاساسىي ئىشىمىز - مەزكۇر قۇرۇلۇش

ئەۋلاد تورى www.ewlad.org www.uygurkitap.com

مەھكىمىلىرىنى ئاۋتوتىرانسپورت بىلەن تەمىنلەشتىن ئىبارەت. ھازىر ئاكسونېرلىق جەمىيىتى 15 «كامأز» ماركىلىق ئاۋتوماشىنا، 2 ئاۋتوكران ۋە باشقىمۇ تىرانسپورت تېخنىكىلىرى بىلەن شەھەردە چەت ئەل لايىھەلىرى بويىچە سېلىنىۋاتقان زامانىۋىي ئۇي قۇرۇلۇش ئوبيېكتلىرىغا ھەر خىل قۇرۇلۇش ماتېرىاللىرىنى يەتكۈزۈپ بەرمەكتە.

2. يېڭى ژىلدا ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ھۆسنىگە قوشۇلغان زامانىۋىي بېنالارنىڭ كوپىيىشىنى مەخسەت قىلىمىز.

1. 2001 - ژىلى ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى يېنىدىكى خانىم - قىزلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى:

1. 2001 - ژىلى ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى يېنىدىكى خانىم - قىزلار كېڭىشى تەرىپىدىن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى توغرىلىق بىر نەچچە ئۇغۇنلار ئوتكۈزۈلدى. مەزكۇر باش قوشۇشلاردا ئېيتىلىدىغان ئاساسىي مەسلە - بالىلىرىمىزنى ئۇز ئانا تىلىدا ئوقۇتۇش مۇئامىلىسىدۇر. بۇ مەسلە تېخى تولۇق ھەل بولمىغىنى يوق.

بىراق، موشۇ ئاخىرقى ژىللار ئىچىدە شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن ھەمكارلىقتا ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان كورنىي - گېگانت، تۇركسىب، ئۈشچىلار، چاپايېۋ مەھەللىلىرىدە ئۇيغۇر سىنىپلىرى بارلىققا كەلدى. ھازىر بۇ يەرلەردە كوپلىگەن ئۇيغۇر بالىلىرى زامان تەلىۋىگە لايىق، ئۇز ئانا تىلىدا تەربىيىلىنىۋاتىدۇ. كېلەچەكتە ئۇلارنىڭ جەمىيەت ئىشلىرىدا پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغانلىغىغا ئىشىنىمەن.

2. 2002 - ژىلى ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن يەنى بەزى ھاملارنى جەلىپ قىلىپ، ئۇيغۇر خانىم - قىزلار كېڭىشى تەرىپىدىن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ ھاياتىغا ئائىت ژۇرنال نەشر قىلىشنى، شۇنداقلا مۇئەللىملەر ئۈچۈن «ئۇيغۇر ئۇيغۇرى - ئادەتلىرىنىڭ ئۆگىنىش» توغرىلىق قوللانما چەمبىرىنى مەخسەت قىلىۋاتىمىز.

سەييارە ھەمرايېۋا، ئالمۇتا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ 3 - كۇرس ستۇدېنتى:

2001 - ژىلى مېنىڭ ھاياتىمدا كوپلىگەن ئىجابىي ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئەڭ ئالدى بىلەن ئوقۇشۇمنى ئالسام، ئۇيغۇر ۋە ئىنگلىز تىللىرىنى تېرىشىپ ئوقۇپ كۆزىيېۋ - لار ئائىلىسى نامىدىكى ستىپېندىيەگە سازاۋەر بولدۇم. قىسقىسى 2001 - ژىل ھاياتىمدا ياخشى تەسىرات قالدۇردى.

مەن يېڭى 2002 - ژىلدىنمۇ يېڭى ياخشىلىقلارنى كۈتىمەن. ئەڭ مۇھىمى ئوقۇشۇمدا تېخىمۇ چوڭ ئوتۇقلارغا ئېتىشنى نىشان قىلىۋاتىمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن يەنىمۇ تېرىشىپ، ئىزدىنىپ ئوقۇيمەن. ھازىرقى جوشقۇن ھاياتىمىزنىڭ تەلەپلىرىگە لايىق مۇتەخەسسىسلەردىن بولۇپ يېتىلىش ئۈچۈن بىز ستۇدېنتلار بىلىم دائىرىمىزنى ھەر تەرەپلىمە ئاشۇرۇشىمىز كېرەك.

شەرىپجان نادىروۋ، گېئولوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى، پروفېسسور:

1. ئوتكەن 2001 - ژىل مېنىڭ ئۈچۈن ئۇنتۇلغۇلۇق ژىل بولدى. مەن ئونلىغان ئىلمىي ماقالىلارنى يازدىم، مەسلەن، «ئوتتۇرا ئاسىيەنىڭ ئېكولوگىيەسى ۋە ئىختىسادى»، «سىر دەريا ئۇچ دولەتنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ»، «ئىلى دەرياسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ياشاۋاتقان خەلقلەرنىڭ ئىجتىمائىي، ئىختىسادىي ئەھۋالى توغرىلىق»، «ئوتتۇرا ئاسىيە ۋە قازاقىستاندا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ مۇئاممالىرى ۋە كېلەچىكى توغرىلىق» ئىلمىي ماقالىلار ئالمۇتا، قارا - غاندا، كالىنىنگرادتا، شۇنداقلا ياپونىيەدە نەشر قىلىنىدىغان ئىلمىي - سىياسىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى.

2. ئەندى، يېڭى ژىلدا خەلق ئارا تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئىلمىي تەتقىقات ئىشنى ئېلىپ بارماقچىمەن. شۇنداقلا قازاقىستان ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە «ئارال رېگىونىنىڭ ئېكولوگىيەسى ۋە ئىختىسادىي مېخانىزمى» دېگەن ماۋزۇدا ئىلمىي - تەتقىقات ئىشنى ئېلىپ بېرىشنى مەخسەت قىلىۋاتىمەن.

تۇرسۇن ئەلايۇپ، ئالمۇتا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتىنىڭ دېكانى، پروفېسسور:

2001 - ژىل مەن ئۈچۈن ناھايىتى داغدۇغلىق ژىل بولدى. 2001 - ژىلى ماي ئېيىدا 60 ياشقا تولدۇم. ئەينە شۇ ھاياتىمنىڭ 37 ژىلى داۋامىدا ئۇستازلىق كەسپىكە سادىق بولۇپ كېلىۋاتىمەن. 20 ژىل سۇلتانتەمۇرغاندىكى ئۇيغۇر مەكتەبىدە ئىلمىي مۇدىر، مۇدىر بولۇپ ئىشلىدىم، 17 ژىل ئابايىنىڭ ئابايي نامىدىكى ئالمۇتا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا فىلولوگىيە فاكۇلتېتىدا دېكان ئورۇنباسارى، ھازىر دېكان بولۇپ ئىشلەۋاتىمەن.

2001 - ژىلنىڭ ماڭا ئەكەلگەن يەنە بىر چوڭ خوشاللىغى قىزىم، دىلناز ئاتلىق، ئوغلۇم دائىر ئاتلىق ئەۋرەلەر بىلەن مېنى خوشال قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 2001 - ژىل مېنىڭ ھاياتىمدا ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرنى قالدۇرغان ژىلدۇر.

ئىككىنچى سوئالغا جاۋاب: 2002 - ژىلدىنمۇ چوڭ خوشاللىقلارنى كۈتمەكتىمىز. ئەڭ ئالدى بىلەن دۇنيادا تېچلىق بولىدىكەن دەيمەن. شۇنداقلا يېزىلاردا دېخانلارنىڭ ئىشلىرى يولغا قويىلىپ، تاپاۋەتلىرى ياخشىلىنىپ، شۇ دېخان بالىلىرىدىن كوپرەك ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىغا ئوقۇشقا كەلسەكەن دەپ ئۈمۈت قىلىمەن. ئىلمىي ئىش پلانىمدا مەكتەپلەردە ئەدەبىياتنى ئوقۇتۇش ھەققىدە ئەمگەك يېزىۋاتىمەن.

ئىمھانەم توختاخۇنوۋا، مەسىم ياقۇپوۋ نامىدىكى 101 - ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى:

1. ئوتكەن 2001 - ئوقۇش ژىلىدا مەكتىپىمىزگە دولەت تەرىپىدىن 15 مىللون تەڭگە ئاجرىتىلدى. مەزكۇر ئاخچىنىڭ 10 مىللونى مەكتەپ بىناسىنى پەۋقۇلاددە ئۇز بېرىدىغان يەر تەۋرەشتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بولۇندى. 5 مىللون تەڭگە رېمونت ئىشلىرىغا سەرپلەندى.

ھازىر مەكتەپ پېداگوگلىرى ئالدىدا تۇرغان ئەڭ مۇھىم مۇئاما ياش ئەۋلادلارغا پۇختا بىلىم بېرىش، زامان تەلىۋىگە مۇۋاپىق تەربىيە بېرىشتىن ئىبارەت. بۇ دېمەك، ئوقۇغۇچىلارغا يېڭى دەرس پروگراممىسى بويىچە 1 - سىنىپتىن باشلاپ چەت ئەل تىللىرى ئوگىتىلىدۇ. شۇنداقلا 1 ۋە 5 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى يېڭى ئوقۇش كىتابلىرى بىلەن تەمىنلەندى. 6 - 9 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى يېڭى دەرس پروگراممىسى بويىچە بىلىم ئېلىۋاتىدۇ.

2. ئەندى 2002 - ژىلدىكى ئاساسىي مەخسىتىمىز: مەكتىپىمىزدە دەرىستىن سىرت ئوقۇغۇچىلارغا خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئۇرپ - ئادەت قائىدىلىرىنى، تارىخىنى، قېدىمىي، بای سەنئىتىنى ئوگىتىش مەخسىتىدە سەنئەت كرۇژوكلىرىنى ئېچىشنى ئويلاۋاتىمىز. بۇ دېمەك، تارىخچىمىز، تىلىمىزنى ساقلاپ قېلىش بۇگۈنكى كوندىكى ئاساسىي مەخسەت مۇدايىمىزدۇر.

ئىيۇندا ئىيۇل ئايلىرىدا ئالمۇتا شەھىرىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە ئىلمىي ماقالىلار يازغان ئالىملار:

*ئەندى ئىيۇندا ئىيۇل ئايلىرىدا ئالمۇتا شەھىرىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە ئىلمىي ماقالىلارنى يازغان ئالىملار ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى ۋەكىللىرى ھەققىدە ئىلمىي ماقالىلارنى يازغان. ئۇلار ئىچىدە ئەخمەتجان قاسىمى، زۇنۇن قادىر، ئابدۇقادىر يالقۇن، ئابدۇقادىر جالالىدىن، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئابدۇرېھىم ئوتكۈر، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇرېھىم ئوسمان، ئابدۇرېھىم ئوسمان، ئابدۇرېھىم ئوسمان

ئالىمنىڭ ئوتتۇغى

خەلىق ئارا مەيدانداۋ ئېتىراپ قىلىندى

دوكتورلۇق كېسىمى كېيگەن ئابدۇسالام توختى سەھنىدە.

ئامېرىكا «دۇنيادىكى مەشھۇر كىشىلەر مەدەنىيەت تەتقىقات مەركىزى»، فىلىپپىن سەنئەت ئىنستىتۇتى ۋە خەتتاتلىق ئۇنۇۋېرسىتېتى، جۇڭگو ـ شاڭخەي پوچتا ئالاقە مىللىي خەتتاتلىق، رەسساملىق ئاكادېمىيەسى بىرلىكتە 2001 ـ ژىلى 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنىگىچە جېجىياڭ ئولكىسىنىڭ خاڭجۇ شەھىردە «5 ـ نوۋەتلىك دۇنيادىكى مەشھۇر كىشىلەر ئىلىم ـ پەن تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش ژىغىنى» ئوتكۈزدى. ژىغىندا 47 ئالىم، مۇتەخەسسىسكە ئامېرىكا «دۇنيادىكى مەشھۇر كىشىلەر مەدەنىيەت تەتقىقات مەركىزى» تەرىپىدىن پەخرىي دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانى ۋە «دۇنيادىكى مەشھۇر كىشىلەر ئالاھىيىتىنى تەكشۈرۈپ باھالاش كومىتېتى» تەرىپىدىن دۇنيادىكى مەشھۇر كىشىلەر توھپىكارلىرى ئالتۇن مېدالى بېرىلدى. بۇ ژىغىنغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشقان شىنجاڭ ماۋارىپ نەشرىياتىنىڭ سابىق باشلىغى، باش مۇھەررىرى ئابدۇسالام توختى ش ئۇ ئار دىن بۇ ئىككى خىل مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تۇنجى كىشى بولۇپ قالدى.

ئابدۇسالام توختى شىنجاڭ ماۋارىپ نەشرىياتىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، 40 ژىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ماۋارىپ نەشرىياتچىلىغى ۋە رەھبەرلىك خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ ئۇيغۇر ئاۋازتونۇم رايونىمىزنىڭ ئازسانلىق مىللەت ئوقۇتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپلىرى، پېداگوگىكا مەكتەپلىرى تەل ـ نەدە ـ بىيات، گىراماتىكا دەرسلىكلىرى ئىلمى سىتېمىسىغا ئاساس سېلىپ، 6 مىللون خەتلىك 40 نەچچە خىل دەرسلىك كىتاپ تۈزگەن ۋە يازغان. «ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى»، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»، «جۇڭگو ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى»، «دۇنيا ئەدەبىياتى» قاتارلىق 300 خىلدىن ئارتۇق دەرسلىك كىتابنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىگىنى قىلغان. ئۇنىڭ «قۇياشقا مەدھىيە» قاتارلىق 400 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى، «گۈل مەدەستە» ناملىق توپلىمى، «تەكرىتاغ قىسسىسى» قاتارلىق داستان ـ باللادىسى، 40 نەچچە پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى ئەلەن قىلىنغان.

«كۆمۈر ساتقۇچى بوۋاي»، «لىن ئائىلىسىنىڭ دۇكىنى»، «يەنئەنگە قايتىش»، «سە ـ رەككە ساتقۇچى قىز» قاتارلىق 400 دىن ئارتۇق ئەسەرنى تەرجىمە قىلغان. «رەڭلىك ئېلىپپە» قاتارلىق ئەسەرنى تەرجىمە قىلغان. «رەڭلىك ئېلىپپە» كىتابىغا «دۇنيا ئىلىم ـ پەن ئىشلىرىغا توھپە قوشۇش ئالتۇن مۇكاپاتى» بېرىلگەن. ئابدۇسالام توختى بۇ قېتىمقى خەلىق ئارا ژىغىن ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى: «بۇ قېتىمقى ژىغىندا ھەر قايسى دولەت ۋە رايونلاردىن كەلگەن مۇتەخەسسىس، ئالىملار ئوزلىرىنىڭ ھەر ساھەدىكى ئىلىم ـ پەن تەتقىقاتىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرى، تەجرىبىلىرىنى ئىنگلىز ۋە خىتاي تىلىدا تونۇشتۇرۇپ، قىممەتلىك پىكىر ـ تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەنمۇ سوزگە تەكلىپ قىلىندىم. بۇ ۋاقىتتا ژىغىن رەئىسى جۇڭگواكادېمىك ۋە باشقا مۇتەخەسسىسلەر ماڭا «سىز خەنزۇچە سوزلىمەي ئۇيغۇرچە سوزلەڭ، ئۇيغۇر تىلى دۇنيادىكى مۇھىم تىللارنىڭ بىرى، سوزىگىزنى چۈشىنەلمەسلىك قولىمىزدا خەنزۇچە تېكىستى بارغۇ، ئوقۇپ چۈشىنىڭ» دېدى. مەن بۇ تەكلىپنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، رەئىس سەھنىسىگە چىقىپ ئانا تىلىم ـ ئۇيغۇر تىلىدا سوزلىدىم. ژىغىنغا قاتناشقان جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر ئۇيغۇر تىلىنى چۈشىنىدىغاندەك، ھەيرانلىق ئىلكىدە جىمجىت ئولتۇرۇپ سوزۈمنى دىققەت بىلەن تىڭشىدى. سوزۈم ئاخىرلىشىشى بىلەن ئۇلار قىزغىن چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىدى ۋە «ئۇيغۇر تىلى نېمە دېگەن يېقىملىق تىل، بىز گەرچە سوزۈڭىزنى چۈشىنەلمىگەن بولساقمۇ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ بەكمۇ يېقىملىق، جاراڭلىق تىل ئېكەنلىگىنى ھېس قىلدۇق. سوزۈڭىزنى قۇلىغىمىزغا بەكمۇ يېقىملىق ئاڭلىنىپ كەتتى» دېيىشتى. ئۇيغۇرچە نۇتۇق سوزلەش بۇ قېتىمقى ژىغىننىڭ بىر ئالاھىدىلىگى بولدى. ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىنگلىز، خىتاي تىلى بىلەن بىر قاتاردا خەلىق ئارا ژىغىندا ئىشلىتىلگەنلىگىدىن چەكسىز پەخرلەندىم ۋە ئىپتىخارلاندىم». ئىلھام جاپپار، «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتىنىڭ» مۇخبىرى. (ماتېرىيالنى تەمىنلىگەن ئابدۇكېرىم سابىت).

ئابدۇسالام توختى مۇتەخەسسىسلەر بىلەن بىللە.

ھەممە تىلىك ژىگىت

ھەر ژىلى گېزىتلارنىڭ مۇشتېرى توپلاش مەۋسۇمى باشلانغاندا ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ياشايدىغان مەھەللىلەردىكى گېزىتخانىنىڭ دوستلىرى، ھەقىقىي جانكويەرلىرى مۇشتېرى توپلاشقا يارىدەم قىلىدۇ، ئەندى ساخاۋەتلىك، ئىنساپ دىيانەتلىك، خەلىقنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆستۈن كۆرىدىغان ئىنسانلار تەمناتى ناچار ئائىلىلەرگە گېزىتلارنىمىزغا مۇشتېرى بولۇش ئۈچۈن ئەگىپ گېزىتخانىلارغا كېلىدۇ. دېمەك، ئۇلار ھەقىقىي مەنىدىكى تىجارەتچى ئىنسانلار ئەمەس، ئۇلار ئەينى ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ ساخاۋەتلىك ئىنسانىي ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەينى ۋاقىتتا ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىنسانىي ئالىيجانابلىقىنى نامايان قىلىدۇ. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىنسانىي ئالىيجانابلىقى بىلەن ئۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى ئادەملەرنىڭ ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئورنىنى تاپ

«سەرەپ»

(رومانىدىن پارچە)

مەسۇمجان زۇلپىقار

(ئاخىرى، بېشى ئوتتەن سانىدا)

ئالمۇتىدا، بولۇپمۇ تالغىر، ئىشكىتە ئەتراپىغا ئورۇنلاشقان كازاك ـ ئورۇسلار، ئاق گۋاردىيەچىلەر بىرلىك تە كېڭەش ھاكىمىيىتىگە قارشى ئاتلانماقچىكەن. يەكىن شەھەر بولۇسى جامالىدىن بەشروۋلار ئۇلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، كېڭەش ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۇيغۇرلاردىنمۇ ئوتەرەد توپلىغان ئىكەن. ئەينە شۇلارنىڭ تەسىرى كوپ ئوتمەي، چېلەك، قورام، ياركەنتلەرگىمۇ تارقالغان ئىدى. جامالىدىن بولۇس ئوتەرەدى ئاق گۋاردىيەچىلەرنىڭ كۈشكەيتىشى بىلەن ئالمۇتا، مالايا ـ ستانتسا سېپىلىدىكى قىزىل ئەسكەرلەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، قاتتىق زەربىگە ئۇچراپ، تار ـ مار بولدۇ. ئەينە موشۇ توپىلاڭ كاساپىتىدىن 1918 ـ ژىلدىكى «ئاتۇ» قىرغىنى بولدۇ. «بوك ئال دېسە، باش كەستى» دېگەندەك، تەنتەك مۇرايىبۇنىڭ تەسىرىدە يېڭىشەر، قورام، چېلەك، ياركەنتلەردە كوپ بېگۇنا ئادەملەر قىرىلدى...

مەن ئەشۇ ھادىسە يۈز بېرىشتىن ئىككى كۈن ئىلگىرى خىزمەت بابى بىلەن ئالمۇتىغا كېتىپ قالغان ئىدىم. بولمىسا، ئاتىمزنىڭ قىردىكى قازاق تامرلىرى: «ئاخۇن ئاتا، زامان بۇزرۇلۇڭاتتۇ، بىز ياققا ئېلىپ كېتىلى، بىر قانچە كۈن ئايران ـ قىمىز ئىچىپ، دەم ئېلىپ قايتىڭ...» ـ دەپ ئىلتىماس قىلغان ئىدى. ئاتام رەمىتى: «خەلقىمىزنىڭ تەغدىرى ـ مەنىڭ تەغدىرىم، خەلقىم نېمە بولسا، مەنمۇ شۇ. ئاللا ئۇزى ساقلا...». ـ دەپ ئۇلارغا تەشەككۇر ئېيتقان ئىكەن.

ـ بەللى، ھاجىم، موشۇ ئەھۋالدىن بىزگە مۇقۇم ئەمەس خەۋەرلەر يەتكەن ئىدى. مانا ئەندى مەسىلە ئېنىق بولدى. خۇدا ساقلاپ ئوزىڭىز ئامان قالغان ئىكەنسىز، ـ دېدى ۋە : ـ ۋەزىيەت، دۇنيا ئوزگىرىپ تۇرىدىكەن. دۇنيادا مۇتلەق ئوزگەرمەيدىغان، مۇتلەق ياشايدىغان ھېچ نەرسە يوق، تەبەئەت، ئاباتات، مەخلۇقات مەمىسى ئوزگىرىپ تۇرىدۇ، تۇزۇم، سىياسەتمۇ ئوزگىرىپ تۇرىدۇ. بۈگۈن «ئاق » دەپ ئېتىراپ قىلىنغان، ئەتە «قارا» بولۇپ قېلىش ئېھتىمال... ئۇ ئادەم ئىگاھىنى يەرگە ئېلىپ، سەل ئۈيلىنىپ گېپىنى داۋام قىلدى: ـ بۈگون بىز تۆكلۈكتىن چۈشكەن كۈنىنىڭ كىچىككىنە يورۇغىغا قانائەت ھاسىل قىلىۋاتىمىز. تېخى ئەتە نېمە بولىدىغانلىغىنى ئالالا بىلىدۇ. خەيىر، بايا سىز سوپى زەرۋاتوۋ دەپ قالدىڭىز. شۇ مەكتەپ كىملەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قاچان ئېچىلىدىكى؟

ـ سوپى زەرۋاتوۋ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ئوقۇمۇشلۇق، سالاھىيەتلىك زاتلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇ 1890 ـ ژىلى ئالمۇتا، چېلەك رايونى قورام يېزىسىدا تۇغۇلغان ئىكەن. 1918 ـ ژىلى كېڭەش ھوكۇمىتىنىڭ ھىمايە قىلىش، مۇستەھكەملەشكە ئاكتىۋ قاتنىشىپ كەلگەن كىشى. «ئالمۇتا ئۇيغۇر ئىشچى ۋە كەمبەغەل باتراقلار ئىتتىپاقى» تەشكىلاتچىلىرىنىڭ بىرى.1922 ـ ژىلى تاشكەنتتە «تۈركستان كېڭەشلىرىنىڭ 10 ـ قۇرۇلتىيىغا كېتىپ بېرىپ، قوردايىدا ھادىسىگە ئۇچراپ، پاجەلىك قازا بولدى. مەرھۇمنىڭ پەرزەنتى سوپى زەرۋاتوۋ تەشەببۇسى بىلەن 1919 ـ ژىلى ئالمۇتىدا دەسلەپ باشلانغۇچ ئۇيغۇر مەكتىۋى ئېچىلدى. مەكتەپ مۇدىرى ئىسمايىل تايىروۋ بولغان ئىدى. ئەينە شۇ چاغدا مەكتەپكە ئەشۇ قازا بولغان سوپى زەرۋاتوۋنىڭ نامى بېرىلگەن ئىدى. زەرۋاتوۋ مەكتىۋى 1924 ـ 1926 ـ ژىللىرى توققۇز ژىللىق مەكتەپ بولۇپ، بۇرھان قاسىموۋ مۇدىر بولغاندا، ئۇقۇغۇچىلارنىڭ سانى 385 كە يەتتى. مەكتەپ يېنىدا 60 ئوقۇغۇچىغا ياتاقخانا سېلىنىپ، يېزىلاردىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنى ياتاقخانا بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ كەمدە مۇئەللىملەر ئابدۇلھەي مۇھەممەدىي، لەتىپ ئەسەرىي، ئاندۇرېشت ئابدۇشۈكۈروۋ، ئابدۇغوپۇر غۇلاموۋ، رەسمىدىن دەرس بەرگەن ئاۋاكرى شەمشىدىنوۋلار ئىدى. مەكتەپتە رۇس تىلى، ئانا تىلى، فىزىكا، خىمىيە، گېئومېتريە، تەبەئەت، ھېساپ، رەسىم دەرسلىرى ئوتۈلەتتى.

ـ بەللى، ھاجىم، مەسلىنىڭ بۇ تەرەپلىرىمۇ ئايدىڭلاشتى. سىزگە كوپ رەخمەت.

ـ تەخسىر ئىجازەت بولسا، مەن قايتسامبىكىن، ـ دېدى، خەلپىتىم رەت قىلدى:

ـ ياق، مەۋزۇر قىلىلى، ئابستاي ھەدىگىز غىزاغا تۈتۈش قىلىپ قويۇپتۇ...

خەلپىتىمنىڭ لەۋزىنى قىيالمىغان مېھمان ئولتۇرىدىكەن، ئۇلار يەنە سوھبەتكە كىرىشتى.

ـ «سادائىي تارانچى» گېزىتى تەسىس قىلىنغاندا، مەن ئەشۇ گېزىتنىڭ نامىغا سەل ناگىلا بولۇپ، «سادائىي ئۇيغۇر» دېسىما بويتېكەن، دەپ ئويلاپ قېلىۋىدىم.

ـ توغرا ئېيتتىلا، خەلپىتىم، مەن بۇ پىكىرلىرىگە توللۇق قوشۇلمەن، ـ دەپ تېيىپ ھاجى سەل ھەيەل قىلىپ، مۇراجىەت قىلدى: ـ مۇمكىن بولسا، ئوزلىرى توغرىسىدا ئاڭلاشقا بولامدىكى؟

ـ مەن ئوزلىرىنىڭ ئاتىلىرى ساۋۇتاخۇنۇم ئوخشاش مەككە، مەدىنىدە، قەشقەردە ئوتكەن ئابدۇقادىر دامۇللام كەبى بۇخارا، مىسىرلاردا ئىلىم تەھسىل قىلىش نەسىپ بولماپتېكەن.سوراپ قالدىكىز، ئېيتىپ بېرەي. مۇتائالە خەلپىتىمنىڭ ئىزھار قىلىشچە، ئۇ 1881 ـ ژىلى كوچ ـ كوچتە بالا ۋاقتىدا ئاتا ـ ئانىسى بىلەن ياركەنتكە ئورۇنلىشىدۇ. دەسلەپ ئۇنىڭغا ياركەنتتە مولا ئىلىھاجى ۋە نەسىردىن ئەلەمنىڭ ئوغلى نىزامىدىن ئاخۇنۇم قاتارلىق مەشھۇر ئىلمىي كاسىللاردىن تەلىم ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇلار ھەم يېڭىچە ئوقۇش تەرەپدارلىرى ھەم، شائىر ئىدى. كېيىن ياركەنتكە ئابدۇراخمان دامۇللام دېگەن تاتار ئالىم كېلىپ مەكتەپ ئاچىدۇ. ئۇ زات خەلپىتىمگە: «سەن ئوسۇلى جەدىتچە ئوقىغىن، ئىلىم ـ پەن خەلقىنى ئويغىتىدۇ، كوزىنى ئاچىدۇ...»، ـ دەيدۇ. ياش تالىپ ئۇستازىنىڭ لەۋزىنى قوبۇل قىلىپ، قەسەم يىاد قىلىدۇ. نەتىجىدە ياخشى تەلىم ئالغان خەلپىتىم 1895 ـ ژىلى ئوزى تۇغۇلغان دىيار غۇلجىغا كېلىپ، ئەلاباي مەسچىتىگە چۈشىدۇ. ئاندىن ياخشىلار ھەممىتى بىلەن قىرىقتەك گودەكلەرنى ژىغىپ، جەدىتچە ساۋاق ئوتىدۇ. ياش تالىپلار تىل ـ ئىملا، ئەدەبىيات، جۇغراپىيەدە خەرىتە بويىچە قىتئە، چېگارا، شەھەر ۋە دېڭىزلارنى كورسىتىدۇ. ھېساپ ـ تورت ئەمەلدە مەسىلەرنى ئىشلەپ چىققىنىدا ئۇ زاتلار قايىل بولۇپ، خەلپىتىمگە مىننەتدارلىغىنى بىلدۈرگەن. شۇ چاغدا غۇلجا شەھرىدىكى ئابدۇقادىر ئاقساقال تالىپلارغا تورتكورۈك مەھەللىسىدە مەكتەپ ئېچىپ، ئانمىنى خەلپىتىم نامىغا «تاتالىيە» بولغاي دەپ ئاتىغان ئىكەن. «تاتالىيە» مەكتىۋىدە بىر مۇدىر ۋە تورت مۇئەللىم تەربىيە ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدىكەن، ژىل سېرى مەكتەپ سىنىپلىرى كوپەيىشكە باشلايدۇ. 1910 ـ ژىلى غۇلجىدا كەشپۇل ئەسرار دامۇللام تەشەببۇسى بىلەن تاتار مەكتىۋى ۋە قىرائەتخانا ئېچىلىدۇ. دەرسلىك كىتىپلار ئورنىبۇرگ، قازان شەھەرلىرىدىن ئالدۇرۇلىدۇ.خەلپىتىملەر ئەشۇ دەرسلىكلەردىن پايدىلانغان ئىدى. 1910 ـ ژىلى ئابدۇقادىر ئاقساقال ـ قال ۋاپات بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا نۇراخۇن ئاقساقال بولىدۇ.1915 ـ ژىلى مۇسابايېۋنىڭ ھەممىتى بىلەن مەسۇد ئەپەندى، ئابدۇراخمان ئەپەندى،مەرۇپ سەئىدى، ھاشىر خەلپىتىم قاتارلىقلار ئىستامبۇلغا بېرىپ، ئىلىم تەھسىل قىلىپ قايتقىنىدا، مەسۇد ئەپەندى ئوز قوراسىدا زامانىۋي دوختۇرخانا ئاچىدۇ. غۇلجىدا يېڭىچە ئوقۇتۇش يولغا قويۇلۇشقا باشلايدۇ. ئەپسۇس،1912 ـ ژىلى ئولكە تەختىگە ياڭ زېڭشىن ئولتارغاندىن كېيىن زامان بۇزۇلىدۇ. ئۇ خەلقنى قاراڭغۇلۇق ـ جاھالەت گىرداۋىدا ئىدارە قىلىدۇ. غۇلجا شەھرىدىكى ئابدۇقادىر ئاقساقال تالىپلارغا تورتكورۈك مەھەللىسىدە مەكتەپ ئېچىپ، نامىنى خەلپىتىم نامىغا «تاتالىيە» بولغاي دەپ ئاتىغان ئىكەن. «تاتالىيە» مەكتىۋىدە بىر مۇدىر ۋە تورت مۇئەللىم تەربىيە ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدىكەن، ژىل سېرى مەكتەپ سىنىپلىرى كوپەيىشكە باشلايدۇ. 1910 ـ ژىلى غۇلجىدا كەشپۇل ئەسرار دامۇللام تەشەببۇسى بىلەن تاتار مەكتىۋى ۋە قىرائەتخانا ئېچىلىدۇ. دەرسلىك كىتىپلار ئورنىبۇرگ، قازان شەھەرلىرىدىن ئالدۇرۇلىدۇ.خەلپىتىملەر ئەشۇ دەرسلىكلەردىن پايدىلانغان ئىدى. 1910 ـ ژىلى ئابدۇقادىر ئاقساق

قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ قانۇنى

قازاقستان جۇمھۇرىيتىندەگى بايىرعىلار توعرىلىق

مەزكۇر قانۇن قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە نىشانلىنعان بايىرعىلارنىڭ ھوقۇق ناسالمىرىنى بەلگۇلەيدى:

1 ـ ماددا. قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە نىشانلىنعان بايىرعىلار:

قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە بايىرعىلار، دولەت بايىرعىلىرى، كەسىپىي ۋە باسقا بايىرعىلار نىشانلىنادى.

مەملەكەتتىك بايىرعىلار ـ قازاقستان دولەتچىلدىگىنىڭ تەرەزەسىنە چوڭ تەسىر يەتكىزگەن، ناعىلاسى تاريحىي ئەھمىيەتكە ئىگە ۋاقىعالارعا بايلانىستى قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ مەرەكەلىك نىشانلارى. قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە بايىرعىلارنى نىشانداۋ مەركىزىي ۋە يەرگىلىكتى دولەت ورگاندارىنىڭ رەسمىي شارە ـ تەدبىرلەرىنى ورتاكولدەنەن بەلگىلەيدى.

دولەت بايىرعىلارى ـ ىنتىماقتاستىقتىڭ، ساياسي ئەھمىيەتكە ئىگە ۋاقىعالاردى بەينەلەگەن، شوندايلا قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ پۇقارالارى تەرەزەسىن ەرەكشە كورسەتكەن نىشانلارعا بايلانىستى مەملەكەتتىك مەرەكەلەر كۇنىنە وراي بەلگىلەنەدى. دولەت بايىرعىلارىنىڭ نىشانلارى رەسمىي شارە ـ تەدبىرلەرىنى ورتاكولدەنەن بەلگىلەۋگە مۇمكىندىك بەرەدى.

مەملەكەتتىك بايىرعىلارى ستاتۋسىنا ئىگە بولعان كەسىپىي ۋە باسقا بايىرعىلار ىلتيپات كاتەگورياسىنداعى پۇقارالار تەرەزەسىن نىشانلانادى.

2 ـ ماددا. مەملەكەتتىك بايىرعىلار:

قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە 16 ـ 17 ـ دەكابر كۇندەرى نىشانداعان 16 ـ دەكابر ـ بۇكىلدەگى مۇستەقىلدىك كۇنى مەملەكەتتىك بايىرعى بولۇپ ەسەپتەلىنەدى.

2 ـ ماددا. دولەت بايىرعىلارى:

قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە نىشانلىنعان كۇندەر دولەت بايىرعىلارى بولۇپ ەسەپتەلىنەدى.

1 ـ 2 ـ يانۋار ـ يەڭگى جىل؛

8 ـ مارت ـ ەلەمدىك اياللار كۇنى؛

22 ـ مارت ـ نەۋرىز بايرامى؛

1 ـ مايدا ـ قازاقستان ەلەمدەرمەن بىرلىگى بايرامى؛

9 ـ مايدا ـ عالامدىك كۇنى؛

30 ـ اۋگۇست ـ قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ كونستيتۋتسيە كۇنى؛

25 ـ قازان ـ جۇمھۇرىيەت كۇنى؛

4 ـ ماددا. كەسىپىي ۋە باسقا بايىرعىلار.

كەسىپىي ۋە باسقا بايىرعىلار قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە بايىرعىلىق سەنەلەر بويىنشا ەسەپتەلىنەدى.

بايىرعىلىق سەنەلەر تىزبەسى قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ پرەزيدەنتى تەرەزەسىن بەلگىلىنەدى.

5 ـ ماددا. بايىرعىلىق كۇنلەر

قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە نىشانلىنعان مەملەكەتتىك ۋە دولەت بايرامى كۇنلەرى. قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ ەرەكشە قانۇنلارىنا مۇۋافىق بايرام كۇنلەرى دەپ ەنگىزىلەدى.

قازاقستان جۇمھۇرىيتىندە بايرام كۇنلەرى دەم الىس كۇنلەرى بولۇپ ەسەپتەلىنەدى. دەم الىس ۋە بايرام كۇنلەرى توعرا كەلسە، قالعاندا، بايرامدان كەيىنگى الىس كۇنى دەم الىس كۇنى بولۇپ ەسەپتەلىنەدى.

6 ـ ماددا. مەزكۇر قانۇننى كۇشكە كىرگىزۇش تەرتىبى

1 . مەزكۇر قانۇن رەسمىي ەلان قىلىنعان كۇندەن باستاپ كۇشكە ەنگىزىلەدى.

2. 1995 ـ جىلى 18 ـ قازاندا قابىلدانعان قانۇن كۇشكە ەنگىزىلگەن قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ بايرام كۇنلەرى تۋرالى» (قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ جوعارعى كەڭەسىنىڭ جاريالانعان، 1995 ـ جىل، 21 ـ قازان، 125 ـ ماددا) پەرمانى كۇشىن جويعان دەپ ەسەپتەلسىن.

قازاقستان جۇمھۇرىيتىنىڭ پرەزيدەنتى
ن. نازارباەۆ.

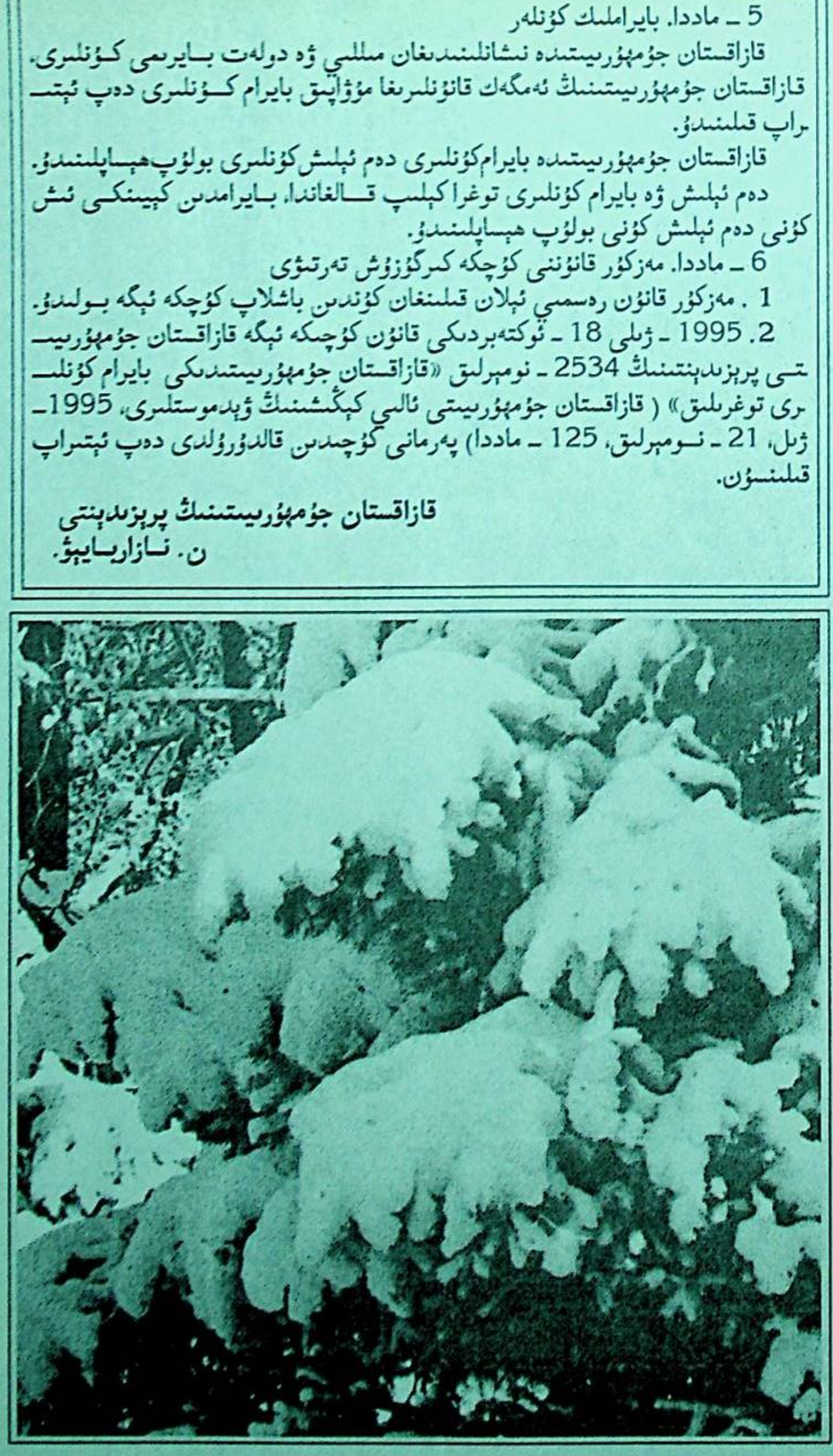

كۇندەلىكتى تۇرمىستا ۇشىراسقان ناخشالار

ئىچىدەتونۇلۇپ، ئۇيعۇرلار ياشايدىعان جايلارعا بەرىپ ئوز ماھارىتىمىزدى ناماياش قىلدىرۋق. بۇ ژىللىرى مەن سەيدەكەرەم ناكا ئىيتقىدىعان «كورمەپسىڭدەر»، «بەۋاپا» ئوخشاش خالىق ناخشىلارىنى س. زەينالوۆنىڭ «سەبەپسىڭدەر» دەگەن ناخشىسىنى ئوگوزنوپ ئىيتىپ ژۇردۇم. شوڭا دەيىن كەيىن تۇرسۇنجان مۇساياۆ، ئەركىن ئىسلاموۆ ۋە مەن ئوچمەز بىر ناناسامبل ئۇيۇشتۇرۇپ ناخشا ئىيتىپ ژۇردۇق. ھازىرمۇ نۇرالىم ژارىسوۆتۇر. سوڭجان مۇساياۆ ۋە مەن باللە ناخشا ئىيتىپ ژۇرمىز.

1993 ـ ژىلى تۇڭجى قېتىم مەن ئىجرا قىلعان ناخشىلار ئۇيعۇرلار دياردا «يۇر ـ تۇم» نامى بىلەن كوپ نوسخىدا چىقىرىلدى. ئىككىنچى كاسسىتا 1996 ـ ژىلى

قىزىقسىز مەدەنىيەتلىك، جاپاكەش ئۇيعۇر خەلقى بىىسپ ئوتكەن كوپلىگەن ئەسىر ـ لەر داۋامىدا خەلق ناخشىلارى كىشىلەرنىڭ مۇڭ ـ زارىنى، قايعۇ ـ ھەسرىتىنى، ئارزۇ ـ ئارمان ۋە شات خورامىلىغىنى ئەكس ئەتتۇ ـ رۇپ، مەھنەتكەش خەلقىمىزنىڭ دايىملىق ھەمرايى، سىرداش ـ مۇڭدەشى، ئەڭگۇشتە ـ رى بولۇپ كەلدى. ھە، ئەندى تاريخىي، خەلق ناخشىلارى بولسا ـ بۇ كىشىلەرنىڭ قەلب ساداسىدۇر! ئۇيعۇر خەلق ناخشىلە ـ رى ھەر بىر ئادەمنىڭ قەلبىگە شۇنچىلىك يېقىن ۋە مۇڭلۇقكى، ئۇنى ھەر قانداق ئا ـ دەم قانچە ناڭلىسىمۇ زېرىكمەيدۇ دېسەم مۇ ـ بالىغا بولماس. تېخىچىلا ياتلارنىڭ تاپىنى ئاستىدا ئېزىلىۋاتقان مەزلۇم ئۇيعۇر خەلقى ئوز قەلبىنى دارلاتقان، ئۇلارنى غەزەپلەن ـ دۇرگەن، ئوز ژۇرۇگىدە قوزغىغان تۇيعۇ ـ ھىسلارنى ناخشا بىلەن ئېيتىپ كەلمەكتە. ئۇيعۇر خەلق ناخشىلارى سەنئەتىمىزنى چىن دىلىدىن سويىدىغان كوپلىگەن سەنەتكارلىرىمىزنىڭ ئەسىرلەر بويى قىلغان جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مەھسۇلىدۇر! ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ خەلق ناخشىلارىنى قىيامىغا يەتكۈزۈپ ئىجرا قىلىش كورگەنلا ناخشىچىنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ.

بۇنىڭدىن تورت ـ بەش ژىل ئىلگىرى ئالمۇتا شەھرى ئاپېرودرومنايا مەھەللىسىدە بولغان بىر تويدا كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇيعۇر خەلق ناخشىلىرىنى بابىغا يەتكۈزۈپ ئىجرا قىلىپ ئەل ئىچىگە تونۇلغان تالانتلىق ناخ ـ شىچى ئىنىمىز يارمۇھەممەت كالاشىيۇ ئو ـ زىنىڭ ئەجايىپ مۇڭلۇق ئاۋازى بىلەن سو ـ رۇندىكىلەرنى ئوزىگە لال قىلغان ئىدى. بىر يۇرۇش ئىلى ناخشىلارىنى ھوزۇرلىنىپ ناڭ ـ لىغان كىشىلەر يارمۇھەممەتكە ئاپىرىن ئەيـ ـلەپ: رەھمەت، ئاۋازىڭ دەرت كورمىسۇن! ئاتاڭغا رەھمەت! يارايسەن، ئەزمەت! ـ دەپ ئوز رازىمەنلىگىنى ئىزھار قىلغان ئې ـ دى. شۇ چاغدا موشۇ تويغا تاشكەنتتىن كەلگەن يېشى يەتمىشتىن ئالقىغان ئىممە ـ جان ناكا ئوزبېكنىڭ مۇبارەك سوزبىدە ياش تا ـ لانتلىق ناخشىچى يارمۇھەممەتكە بولغان مۇھەببىتىنى: «مەن بۇ ئىنىمىزنىڭ ئەجايىپ مۇڭلۇق ئىلى كوچا ناخشىلىرىنى ھوزۇرلە ـ نىپ ناڭلاۋېتىپ ئوزەمنى بىر دەقىقە خۇد ـ دى غولجا كوچىلىرىدا، ئىلى يېزىلىرىدا ژۇر ـ كەندەك ھىس قىلدىم. مەن مۇنداق مۇڭلۇق ئىلى ناخشىلىرىنى ناڭلىمىغىلى ئوزۇزۇن بول ـ غاچقا بەك تەسىرلەندىم، كوزلىرىمدىن ئىختە ـ يارسىز ياش تامچىلىرى ئاقتى... ھە، خەلق ھاپىزلىرى ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋ، غوپۇر قا ـ دىرھاجىيېۋ ئوخشاش ئەجايىپ نامايەندە ـ لەرنىڭ روھى سېنى قوللىسۇن، ئۇيعۇر خەل ـ قىنىڭ مەنئوي تەشنالىغىنى قاندۇرۇش ئۈ ـ چۈن يەنمۇ تىرىشقىن ئۇكام يارمۇھەم ـ مەت!» ـ دەپ ئىزھار قىلغان ئىدى.

ـ مەن يارمۇھەممەتتىن سېنىڭدە ناخشا ئىيتىشقا بولغان ئىشتىياق قاچان ۋە قانداق پەيدا بولدى؟ ـ دەپ سورىغىنىمدا، ئۇ سەل ئويلىنىپ: بىز ئىلگىرى تاشكەنتتە يا ـ شىغان، ئۇ يەردە ئۇيعۇر مەكتەپ بولمىغا ـ لىقتىن رۇس مەكتەۋىدە ئوقىدىم. ئائىلىمىز ـ

دە دادام غوجاخمەت دۇتار چېلىپ، ناخشا ئېيتسا، ئاپام ئايشەم شوخ ئۇيعۇر ئوسۇللىرى ئوينىتاتتى. مەن مەكتەپكە بارغان چاغلىرىمدا دادام ئېيتقان ناخشىلارنى شوندىلا ماگنىتوفوندىن شوخ ئۇيعۇر ناخشىلىرىنى تىڭشاشنى ياخشى كورەتتىم. بارا ـ بارا ئۇيـ ـغۇر ناخشىلىرى مېنى ئوزىگە مەھلىيا قىلـ ـۋالدى. مەشھۇر ناخشىچى مەرھۇم سەيدەكـ ـرەم تولەگەنوۆ بىزگە يېقىن تۇراتتى، دادام بۇ ناخشىچى بىلەن بىر مەشرەپتە ئوينىتاتتى. مەن سەيدەكرەم ناكىنىڭ ناخشىلىرىنى زې ـ رىكمەي تىڭشاپ، ئوزەمچە ئۇنى دوراپ ناخشا ئېيتاتتىم. دادام بۇنى كورۇپ ماڭا دۇتار ئېلىپ بەردى. مەن دۇتار چېلىشنى ئۇگەندىم. بۇ ژىللىرى تاشكەنتتە سەيدەكرەم ناكىدىن تاشقىرى شۇنداقلا خالىسخان قا ـ دىروۋا، نابىدىرىم ئەخمەدي، سالامەت شەرىپ جانوۋا ئوخشاش ئەجايىپ ناخشىچىلار بار ئىدى. مەن ئۇلارنىڭ ناخشىلىرىنى ھەۋەس بىلەن تىڭشاتتىم. پەيدىن ـ پەي ئوزەم ناخ ـ شا ئۇگىنىپ ئېيتىپ ژۇردۇم. ئاندىن 1977 ـ ژىلى ئالمۇتاغا كوچۇپ كەلدۇق. رۇس مەكتەۋىدە ئوقۇشۇمنى داۋاملاشتۇ ـ رۇپ دروژبىدىكى ئۇيعۇر مەكتەۋىدە سىلـ ـماخۇن ناكا زەينالوۆ تەشكىل قىلغان ھەۋەس ـ كارلار كروژوگىغا قاتناشتىم ۋە ئۇ يەردە ئۇس ـ تازلاردىن كوپ نەرسىلەرنى ئوگەندىم. ئان ـ دىن دروژبا مەھەللىسىدە سەنئەتكار زەيتۇ ـ نەم ھەدە ھاشموۆا رەھبەرلىكىدىكى «سەي ـ يارە» ئانسامبلىغا قاتناشتىم. بۇ يەردە بىزگە زەيتۇنە ھەدە، شۇنداقلا ئۇيعۇر تىياتىرىدىن كومپوزىتورلار ئىكرىم ناكا مەسموۆ، ئازات ناكا بۇرھانوۆ، ناتاقلىق ناخشىچى غوپۇر ناكا قادىرھاجىيېۋ ۋە باشقىلار ساز ـ ناخشا ئوگەتـ ـتى. بىزنىڭ «سەيارە» ئانسامبلى خەلق

ئۇيعۇر تىياتىرىنىڭ سولىستى نۇرالىم ژار ـ سوۋ بىلەن بىرلىكتە چىقىرىلدى. «ئىنتىزار» دەپ ئاتالمىش بۇ كاسسىتا 10 مىڭ نوسـ ـخىدا چىقىپ، دەرھال توگەپ كەتتى. ئەـ ـدى تەخى يېقىندىلا «كۇلزار» دەپ ئاتالمىـ ـش ئۇچىنچى كاسسىتام چىقتى. كاسسىتا چىقىرىش ئوڭاي ئىش ئەمەس. بۇنىڭ ئو ـ چۈن خەلىقە ياقمىغان ناخشىلارنى تال ـ لاپ ئۇنى بابىغا يەتكۈزۈپ ئىجرا قىلىش كېرەك. ئەكس ھالدا خەلقىنىڭ ئىشەنچىنى ئاقلالماي قېلىش مۇمكىن، ـ دەيدى يارمۇ ـ ھەممەت.

ھە، كېيىنكى ۋاقىتلاردا يارمۇھەممەت ئىجرا قىلىپ كېلىۋاتقان «ئانىجان»، «ھە ـ جەپ بولدۇم»، «يۇرتۇم»، «كۇلزار»، «جان ـ دىن ئەزىز» دېگەن ۋە باشقا ناخشىلار كوپ چىلكىنىڭ ياخشى ئىنكاسىغا ۋە ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇپ، ناخشا مۇخلىسلىرىنىڭ تەشـ ـنالىغىنى قاندۇرماقتا.

كورۇنىشىدىن زېرەكلىگى ۋە تىرىشچانلى ـ غى چىقىپ تۇرغان يارمۇھەممەت باشقـ ـلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان كىچىك پېئىل ـ لىغى، دادىللىغى ۋە تىرىشچانلىغى بىلەن ھەر بىر ناخشىنىڭ جانلىق، جەلەپ قىلار ـ لىق چىقىشى ئۈچۈن كوپ ئىزدىنىدۇ.

ناخشا ـ بۇ لىرىكىلىق ھىسسىيات مۇجەس ـ سەملەنگەن ئەجايىپ بىر سەنئەتتۇر. قىيا ـ مىغا يەتكۈزۈپ ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلىنـ ـغان خەلق ناخشىلىرى ئادەملەرگە ئىنتايىن زور ئېستېتىكىلىق ۋە بەدىي زوق ئاتا قىلـ ـدۇ. بىز ئەينە شۇنداق ئەجايىپ كوزەل مە ـ راللارغا مۇڭلۇق مۇزىكا جور بولغان ناخشـ ـلارنى ئوزىنىڭ خۇش ئاۋازى بىلەن ۋاينىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىدىغان يارمۇھەممەت ئىنـ ـمىزغا يېڭى 2002 ـ ژىلىمۇ ئوتۇقلار يار بولسۇن دېمەكچىمىز.

يادىكار سابىتىي.

رىزۋانگۇلنى ئەسلەيمەن

ئىنقىلاۋى قۇربان شەپقەت ھەمشىرىسى رىزۋانگۇل بىلەن بىللە بولغان كۇنلەردە

كىشىلەر ئۇزىنىڭ چەكلىك ھاياتىدا تىللاردا داستان بولغۇدەك ئۇلۇغۋار ئىشلارنى قىلالايدىغان ئەھۋاللار كورۇلۇپ تۇرىدۇ.

مەنمۇ ئۇمىد مەكتەپتە ئوقۇغان، كېيىن بۇ مەكتەپتە مۇئەللىممۇ بولغان. مۇشۇ ئوقۇغۇچىلىق دەۋردە ئىنقىلاۋى قۇربان رىزۋانگۇلمۇ مۇشۇ ئۇمىد مەكتەپتە ئوقۇغان بولۇپ، بىز ساۋاقداش دوستلار ئېدۇق.

ھېلىمۇ يادىمدا، مەن 1935 ـ 1936 ـ ئوقۇش ژىلى ئۇمىد مەكتەپنىڭ تەييارلىق سىنىپىغا ئوقۇشقا كىرىپ، (بەزىدە سىنىپ ئاتلاپ) ئوقۇپ،1939 ـ 1940 ـ ئوقۇش ژىلى شۇ مەكتەپنىڭ 6 ـ سىنىپىنى تۇگەتتىم. مەن 3 ـ سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چاغلار بولسا كېرەك، بىزنىڭ سېپىمىزگە بىر قىز ئوقۇغۇچى كېلىپ قوشۇلدى. قاڭشالىق، بۇغداي ئوڭ، چېچىنى ئوغۇلچە ياستىۋالغان بۇ قىز ئوزىنىڭ چەبدەسلىگى بىلەن باشقا قىزلاردىن پەرىقلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ھاشىم ئاكامنىڭ قىزى رىزۋانگۇل ئېدى.

رىزۋانگۇل ئالدىنقى سىنىپلارنى غۇلجا شەھەر شەرىق مەكتەپتە ئوقۇپ، ئاندىن بىزنىڭ مەكتەپكە كەلگەن ئېكەن. مەن ئۇنىڭ بىلەن ئاستا ـ ئاستا تونۇشۇشقا باشلىدىم. بىز بىللە ژۇرۇپ، بىللە توپ ئويناپ تونۇشلۇغىمىز بارغانسېرى ئېشىپ باردى. رىزۋانگۇل دەرىستە تىرىشچان ئېدى.

بىزنىڭ دوستلۇغىمىز ئائىلەۋى بېرىش ـ كېلىش دەرىجىسىگە يەتكەندە، مەن ئۇنى تېخىمۇ چۇشىنىشكە باشلىدىم. رىزۋانگۇلنىڭ ئائىلىسى غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىدىكى ئاتۇش مەھەللىسىگە تۇتاش «قارا سۇ» پۇشايمان مەھەللىسىدە ئېدى. ئۇنىڭ دادىسى ھاشىم ئاكا ئەللىكلەرنىڭ قارىسىنى ئالغان ئاق كوڭۇل، ژۇگاش ئادەم ئېدى. رىزۋانگۇل باشقا قېرىنداشلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ كىچىگى ئېدى. ھاشىم ئاكا ژۇڭ ـ تېرە تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى، بەزىدە شىركەتلەرنىڭ ژۇڭ ـ تېرىلەرنى سورتقا ئايرىش خىزمىتىنىمۇ قىلاتتى. ئۇ بەكمۇ كويۇمجان بولۇپ، رىزۋانگۇلگە ھەم ئانىلىق ھەم ئاتىلىق مېھرىنى يەتكۇزەتتى. رىزۋانگۇل مۇشۇنداق ئائىلىدە ئوسۇپ چوڭ بولغان ئېدى.

ئائىلەۋى ئەھۋالىمىزنىڭ ئوخشاشلىغى، مىجەز ـ خۇلقىمىزنىڭ يېقىنلىغى، تەنتەربىيەگە بولغان ھەۋەسكارلىق بىزنى يېقىن دوستلارغا ئايلاندۇرغان ئېدى. ئۇ توپنى شۇنداق ھەۋەس بىلەن ئويناتتىكى، ھەر بىر توپنى ئۇرغاندا خۇددى ئوغۇل بالىلارنىڭ توپ ئۇرۇش قىياپىتىگە كىرىپ قالاتتى.

مەن 1940 ـ ژىلنىڭ باھارىدا ئۇمىد مەكتەپتە 6 ـ سىنىپنى تۇگەتكەندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا كەلدىم. 1940 ـ 1941 ـ ئوقۇش ژىلىدا ئۇرۇمچى شەھەر ئوتتۇرا دەرىجىلىك مىللىي قىزلار مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇدۇم. بۇ مەكتەپ شۇ چاغلاردا ئۇرۇمچىدىكى ئالدىنقى مەكتەپلەردىن ھېساپلىناتتى. مەن بۇ مەكتەپكە كەلسەم، غۇلجا ئۇمىد مەكتەپتە مۇدىر بولغان ئابدۇرېھىم ئەيسا ئەپەندى مەكتەپ مۇدىرى ئېكەن. تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەن مىجىت زاھىدى بىزنىڭ سىنىپ تەربىيەچىمىز ئېدى. نۇر سادىروف، پېدايوف، ئەخمەتشايوف، رۇقىيە شاكىرىۋا قاتارلىقلار بىزنىڭ دەرىس مۇئەللىملىرىمىز ئېدى. بىر ژىلدىن كېيىن بۇ مەكتىۋىمىزنىڭ 3 ـ سىنىپى ئۇرۇمچى خەنزۇ قىزلار ئوتتۇرا مەكتەپكە قوشۇلۇپ، تورت مىللىي قىزلار سىنىپى تەشكىل قىلىندى. مەن بۇ مەكتەپكە كەلگىنىمدە رىزۋانگۇلمۇ بۇ قىزلار ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بوغالتېرلىق سىنىپىدا ئوقۇۋاتاتتى. بۇ جەرياندا مەن رىزۋانگۇل بىلەن يەنە ساۋاقداش بولدۇم.

شۇ چاغلاردىكى ئەھۋالدىن ئېيتقاندا، ئۇرۇمچى قىزلار ئوتتۇرا مەكتەپ ئىناۋىتى بار، ئالدىنقى قاتاردىكى مەكتەپلەردىن ئېدى. ئۇنىڭدا يەسلىدىن تارتىپ تولۇق ئوتتۇرىغىچە بولغان سىنىپلار، يەنە كەسپىي خاراكتېرىنى ئالغان تېخنىكۇم سىنىپلارمۇ بار ئېدى. مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار ياتاقتا يېتىپ ئوقاتتى. مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلار ئۇچۇن ئاشخانا ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مۇلازىمەت ئورۇنلىرى تەييارلانغان ئېدى. مەكتەپتە خەنزۇ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىمۇ بار بولۇپ، ئۇلار ئۇچۇن ئايرىم سىنىپلار (مىللىي تىلدا دەرىس ئوتىلىدىغان سىنىپلار) تەسىس قىلىنغان ئېدى. ئوقۇغۇچىلار قوشۇنىمۇ تاللانغان ئېدى، دەرىس پروگراممىلىرىمۇ خېلە ژۇقۇرى سەۋىيەدە ئوتۇلەتتى. بىز ئوقۇۋاتقان چاغلاردا ئابدۇرېھىم ئوتكۇر بىزنىڭ سىنىپ تەربىيەچىمىز ئېدى، ھۇسەيىن ناسىروۋ ئەدەبىياتتىن، ئىرىكچى ئەپەندى ماتېماتىكىدىن، خې رۇي ئەپەندى تارىختىن دەرىس بېرەتتى. قەشقەردە ئوسۇپ چوڭ بولغان خې رۇي مۇئەللىم تارىخ دەرىسىنى ئۇيغۇر تىلىدا ناھايىتى راۋان سوزلەتتى.

شۇ ژىللاردا دادام مەرۇپ ناسىرى ئۇرۇمچىدە «شىنجاڭ ئۇيغۇر مەدەنىي ـ ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قارمىغىدىكى ئۇيغۇر تېاترىدا ئارتىس ھەم مۇزىكانت بولۇپ ئىشلەتتى، شۇ سەۋەپلىك بىزنىڭ ئائىلىمىز ئۇرۇمچىدە ئېدى.

مەن رىزۋانگۇل بىلەن بىر سىنىپتا بولمىساممۇ، مەكتەپتە دايىم ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ بىللە ژۇرەتتىم. ئۇ بىزنىڭ ئويگە ئارىلاپ كېلەتتى ھەتتا بەزى دەم ئېلىش كۇنلىرى بىزنىڭكىدە قونۇپمۇ قالاتتى. رىزۋانگۇل قىيىنچىلىققا چىداملىق ئېدى، ھەر ۋاقىت ئوزىنى روھلۇق تۇتاتتى، ئۇنىڭ چىداملىقلىغى، غەيرەتلىكلىگى ماڭا ياقاتتى، چېچەنلىگى ۋە راستچىللىغى بىزنى بىر تۇققاندەك يېقىن دوستلارغا ئايلاندۇرغان ئېدى. ئۇنىڭ چېچىنى ئوغۇلچە ياستىپ ژۇرۇشى نازۇك بەدىنىگە بەگمۇ يارىشاتتى.

1943 ـ ژىلنىڭ باھارىدا (مەندىن بىر ژىل ئىلگىرى) ئۇ بوغالتېرلىق سىنىپىنى پۇتۇرۇپ غۇلجىغا قايتتى. مەن 1944 ـ ژىلنىڭ باھارىدا ئوقۇشنى پۇتۇرۇپ غۇلجىغا قايتتىم.

غۇلجىغا قايتىپ بارغىنىمدىن كېيىن مائارىپ ئورۇنلىرى مېنى غۇلجا شەھەرلىك ئۇمىد مەكتەپكە ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىگە تەخسىم قىلدى. مەن يەنە ئوزەم ئوقۇغان مەكتەپكە كېلىپ مۇئەللىم بولدۇم. مەن ئۇمىد مەكتەپكە كەلسەم، ئوقۇتقۇچىلاردىن كېۋىر نىياز، ھەلىمە ھەدە، سەلىمە تۇرسۇن، رېھىمئا ـ خۇن خەلپىتىم، رۇقىيە، سەربىبى، خەدىچەتتەم (تاتار)،مەۋلان قاراباش، نەسىردىن ئەپەندى، ئايىم ئەزىزى، ئەجۇك (ھەجەربۇۋى)، ھوشۇرخان، ئامىنە غوپۇر، مەغدەنە، خەمىت كەنجى، خەمىت ئابباسوۋ (ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ ئىنىسى) قاتارلىقلار بار ئېكەن. غۇلجىغا قايتقىنىمدىن كېيىنمۇ رىزۋانگۇل بىلەن بېرىش ـ كېلىش قىلىپ تۇردۇم. ئۇ شۇ چاغلاردا غۇلجا شەھىرىدە پوچتا ئېدارىسىدە ئىشلەتتى.

1944 ـ ژىلنىڭ ياز ۋە كۇز ئايلىرىدا غۇلجىنىڭ ۋەزىيىتى داۋۇلغۇپ تۇراتتى، گومىنداڭ دائىرىلىرى كوچىلارغا تەشۋىق ۋەراقلىرى چاپلاپ: «نىلقىدا ئالتە ئوغرى پەيدا بولدى...» دەپ تەشۋىق قىلغىلى باشلىدى. ئۇ چاغلاردا بىزنىڭ ئانچە ـ مۇنچە ئاڭلاپ قالغان خەۋەرلىرىمىزگە قارىغاندا، ئۇلار ئالتە ئوغرى ئەمەس، بولغۇسى ئىنقىلاپنىڭ شەپىسى ئېدى. گومىنداڭ ھوكۇمەت دائىرلىرىنىڭ بۇنداق تەشۋىق ۋەرەقلىرىنى تارقىتىشى خەلىق ئاممىسىنىڭ دىققەت نەزىرىنى بۇراپ، ئۇلارنى «ئالتە ئوغرى»غا ئەگەشمەسلىككە دەۋەت قىلىش ئېدى. ئوقۇغۇچىلىرىمىزدىن سابىت روزىلار مەندىن «ئالتە ئوغرى» دېگەن گەپ راستمۇ دەپ سورىغاندا، مەن «ئالتە ئوغرى ئەمەس» دەپ دادىل جاۋاپ بەرگەن ئېدىم.

1944 ـ ژىلى 7 ـ نويابر تاڭ سەھەردە، غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىي قىسمىدا ئىنقىلاپنىڭ ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مەكتەپلەردە دەرىس توختىدى، شۇنىڭدىن باشلاپ ھەممە ئىش ئالدىنقى سەپكە قارىتىلدى. بۇ ئەھۋاللارنى كورگەن خەلىق ئاممىسى، بولۇپمۇ ياشلار ۋەتەن، خەلىق ئالدىدىكى شەرەپلىك بۇرچىنى ئادا قىلىش ئۇچۇن ئارقىمۇ ـ ئارقا ھەربىي سەپكە ئاتلاندى. خەلىق ھەقىقەتەن قوزغالغان ئېدى. مىڭلاپ ئوغۇل ـ قىزلار ئالدىنقى سەپكە بېرىش ئۇچۇن ئوزلىرىنى مەلۇم قىلىشماقتا ئېدى. كۇن ساناپ كوپىيىۋاتقان پىدائىيلار قورال ـ ياراق يېتىشمىگەنلىكتىن، نەيزە ياستىپ چەنزىلەرنىڭ ئۇچىغا قادىۋېلىشقان ئېدى. كوچىلاردىن ئوتكەندە ئۇلارغا ئەگەشكەن خەلىق توپى كوچىلاردا دېڭىزدەك دولقۇنلىنىپ ئاقاتتى. بىزنىڭمۇ بۇ كۇنلەردە ئويدە ئولتۇرۇشىمىز مۇمكىن ئەمەس ئېدى.

بىزمۇ ئالدىنقى سەپكە بېرىپ دۇشمەنگە قارشى جان تىكىپ كۇرەش قىلىشنى كوڭلىمىزگە پۇككەن ئېدۇق. ئىنقىلاپ باشلىنىپ 6 ـ كۇنى رىزۋانگۇل بىزنىڭ ئويگە، بىزمۇ ھەربىي سەپكە قاتنىشايلى، دەپ كەلدى. ئىككىمىز شۇ ۋاقتىدا باش شتابقا بېرىپ، پىدائىي بولۇپ ئالدىنقى سەپكە بېرىشنى تەلەپ قىلدۇق. ئۇلار بىزگە كوپ نەسىھەتلەرنى قىلغان بولسىمۇ، بىزنى بۇ نىيىتىمىزدىن ياندۇرالمايدىغانلىغىنى ھېس قىلىپ تىزىمغا ئالدى. كېيىن بىزنى ۋەزىپىگە تەخسىم قىلغاندا، رىزۋانگۇلنى ئالدىنقى سەپ جەڭ مەيدانلىرىغا شەپقەت ھەمشىرىسى قىلىپ ئەۋەتتى، مېنى شۇ چاغدىكى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ئۇرۇش مەزگىلىدىكى چوڭ تەشۋىقات ئەترىتىدە تەشۋىقات خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بۇ تەشۋىقات ئەترىتىگە ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، ھەبىب يۇنۇچىلار يېتەكچىلىك قىلاتتى. بۇ ئەترەتنىڭ قارمىغىدا بىر قانچە تارماق ئەترەتلەر بولۇپ، مەن بىر تارماق ئەترەتنىڭ باشلىغى بولۇپ ئىشلىدىم. بۇ چاغلاردا تەشۋىقات ئەترىتىدە ئىشلىگەنلەردىن يەنە زىننەتبۇۋىي (رىزۋانگۇلنىڭ ھەدىسى)، رۇقىيە، ئەجۇك (ھەجەربۇۋىي)، شاۋقىيە (تاتار)، خەلچەم، تۇخان قاتارلىقلارمۇ بار ئېدى. بۇ تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ ۋەزىپىسى كەڭ خەلىق ئاممىسىغا ئىنقىلاپنىڭ مەخسىتىنى چۇشەندۇرۇش، ئاممىنىڭ ئاكتىۋلىغىغا ئىلھام بېرىش ۋە ئالدىنقى سەپكە ياردەم توپلاش ئېدى. خەلىق ئاممىسى قوزغالغان بولۇپ، پۇتۇن كۇچى بىلەن ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرەتتى، پۇلى بارلىرى پۇل بېرەتتى، مال ـ چارۋىلىرى بارلىرى مال ـ چارۋا بېرەتتى، ھەر خىل كىيىم ـ كېچەك ۋە تۇرمۇشقا لازىملىق نەرسىلەرنى بېرەتتى، ھەتتا ئائىلىدىكى ئاياللار ئوزلىرىنىڭ قىممەتلىك ئالتۇن بىلەيزۇك، ھالقا، ئۇزۇك، بۇلاپكا ... قاتارلىق نەرسىلىرىنى ئالدىنقى سەپكە ھەدىيە قىلاتتى. تەشۋىقات ئەترىتىمىزنىڭ خادىملىرى بۇ ماددىي بۇيۇملارنى ژىغىپ ـ رەتلەپ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا يەتكۇزۇپ بېرەتتى، شۇنداقلا خەلىق ئاممىسى ياردەم قىلغان بۇ ماددى بۇيۇملار تۇرلۇك تەشۋىقات ۋاستىلىرى ئارقىلىق خەلىق ئاممىسىغا ئېلان قىلىنىپ تۇراتتى.

مۇشۇ جىددى پەيتتە رىزۋانگۇل ھەدىسى زىننەتبۇدەمنى كورگىلى كېلىپ مەن بىلەن يەنە ئۇچراشتى. تەشۋىق مەيدانىمىزدىلا ئۇ ئېلىپ كەلگەن ئاپپاراتتا بەش قىز رەسىمگە چۇشتۇق، ئاندىن خوشلاشتۇق (بۇ ئاخىرقى خوشلۇشۇش بولىدىغانلىغىنى ئويلىمىغان ئېدىم).

غۇلجا شەھىرىدە ئۇرۇش باشلانغىنىغا ئىككى ئاي بولۇپ قالغان ئېدى. پۇتۇن ئەتراپ ئاپپاق قارغا كومۇلگەن بولۇپ، سوغۇق ئادەمنى ھەرىدەك چاقاتتى.

1945 ـ ژىلى 13 ـ يانۋار، رىزۋانگۇلگە ئوق تەگدى! دېگەن قايغۇلۇق خەۋەر ئەترىتىمىزگە يېتىپ كەلدى... ئاھ، رىزۋان! دېدىم مەن، ھەسرەت ياشلىرىم تاراملاپ ئاقتى... ئويگە يېتىپ باردىم. ئۇنىڭ جەستى ئالدىدا ئوزىنى يوقاتقان ھاشىم ئاكىغا ئېسىلىپ ژىغلىدىم. كېيىن بىلدۇقكى، شۇ كۇنى بىزنىڭ قىسىملىرىمىز دۇشمەن پوزىتسىيەلىرىگە ھۇجۇم قىپتۇ، ھەرەمباغنىڭ غەربىي توپىلىگىدە بولغان قاتتىق جەڭدە رىزۋانگۇل يارىلانغان ئۇچ جەڭچىنىڭ يارىسىنى ئارقا ـ ئارقىدىن تېڭىپتۇ، خۇۋۇپلۇق جايدا تورتىنچى جەڭچى يارىلانغان ئېكەن، ئۇ ئارقىغا قاراپ يارىلانغان جەڭچىگە قاراپ ژۇگۇرىگىنىدە دۇشمەننىڭ ئوقى كېلىپ ئۇنىڭ بېشىغا تېگىپتۇ.

رىزۋانگۇل قۇربان بولغاندا 19 ياشتا ئېدى. ئۇنىڭ نامى ۋەتەن ۋە خەلىق ئازاتلىغى ئۇچۇن دۇشمەنگە قارشى جەڭ مەيدانىدا قۇربان بولغان مىڭلىغان ئوغۇل ـ قىزلار قاتارىدا تارىخ بېتىگە يېزىلدى.

مەن قايغۇمنى كۇچكە ئايلاندۇرۇپ، سەپدىشىم رىزۋانگۇلنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا يەنە كۇرەشكە ئاتلاندىم.

ئۇچ ۋىلايەت ئازات بولدى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىھوكۇمىتى بىلەن گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق سوھبىتى ئېلىپ بېرىلدى. 11 بېتىم ئىمزالىنىپ بىرلەشمە ھوكۇمەت قۇرۇلدى. بېتىم ئاساسىدا ئۇرۇمچىدە 2 ـ سىفەن ۋە 2 ـ قىزلار مەكتىۋى قۇرۇلدى. مائارىپ نازارىتىنىڭ بۇيرۇغى ۋە ئۇچ ۋىلايەت مائارىپ ئىدارىسى تەرىپىدىن 1947 ـ ژىلى مەن بۇ مەكتەپكە ئىلمىي مۇدىر بولدۇم، ئايىم ئەزىزى تەرتىپ مۇدىرى، گومىنداڭ تەرەپتىن رەشىدە خانىم مۇدىر بولدى. بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىكى ۋەزىيەت ناھايىتى جىددى ئېدى، گومىنداڭچىلار، پانتۇركىستلار بىرلىشىپ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپدارلىرىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلاتتى، ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنى ئەپسانە تىللار بىلەن نومۇسسىزلارچە ھاقارەتلەپ ھەر خىل ۋەرەقىلەرنى تارقىتاتتى. گومىنداڭچىلارغا قارشى خەنزۇ، مىللىي يەر ئاستى تەشكىلاتلارمۇ ھەققانىيەت ئۇستىدە كەسكىن كۇرەش ئېلىپ باراتتى. مەن يەنە يولداش ئەخمەتجان قاسىمىي، ئابىبوسوۋلار بىلەن بىللە قازا قىلغان يولداش لوجىنىڭ ئىنقىلاۋى پالىيىتىنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالمايمەن. چۇنكى مەن ئۇرۇمچىدە ئۇنىڭ ئىنقىلاۋىي پائالىيىتىگە ياردەملىشىپ بىر سەپتە ئىشلىگەن ئېدىم.

شۇ چاغلىرىمدا مەن رىزۋانگۇلنىڭ ماڭا: «رىزۋان، فاشىزىمغا قارشى كۇرەش قەھرىمانى رۇس قىزى زويادەك بولايلى» دېگەن سوزىنى دايىم ئەسلەتتىم. ئەپسۇس، ئۇنىڭ بىلەن ئومۇرداش بولالمىدۇق. 1948 ـ 1949 ـ ژىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھوكۇمىتى مېنى ئىنقىلاپتا خىزمەت كورسەتكەنلىگىم ئۇچۇن دەپ «ئىستىقلالىيەت 2 ـ» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلىدى.

رىزۋانگۇل ماڭا قالدۇرغان ھەربىي كىيىم بىلەن كۇلۇمسىرەپ چۇشكەن شۇ بىر پارچە سۇرىتىڭىزنى ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋاتىمەن. بۇ سۇرەتتە رىزۋانگۇل بېشىغا قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن ئاق قۇلاقچا، ئۇچىسىغا قايرىما ياقىلىق جۇۋا كىيگەن، تاسما بەلباغ بىلەن بېلىنى مەھكەم باغلىغان ئېدى، ھەربىي كىيىم ئۇنىڭ نازۇك بەستىگە شۇنداق ياراشقان. بۇ سۇرەت رىزۋانگۇلنىڭ ماڭا قالدۇرغان مەڭگۇلۇك يالدامىسى بولۇپ قالدى. مەن ھەر قېتىم بۇ خاتىرە سۇرەتنى كورگىنىمدە شۇ چاغدىكى ئىشلار كوز ئالدىمدىن بىر ـ بىرلەپ ئوتىدۇ. رىزۋانگۇل توزىماي ئېچىلىپ تۇرغان قىزىل گۇل، خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۇ ھايات!

رىزۋانگۇل ناسىروۋا.

غۇلجا شەھەرلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ، غۇلجا مىللىي مائارىپ خالىس فوند جەمىيىتى تۇرگەن ئۇمىد يۇلتۇزى» توپلىمىدىن ئېلىندى،

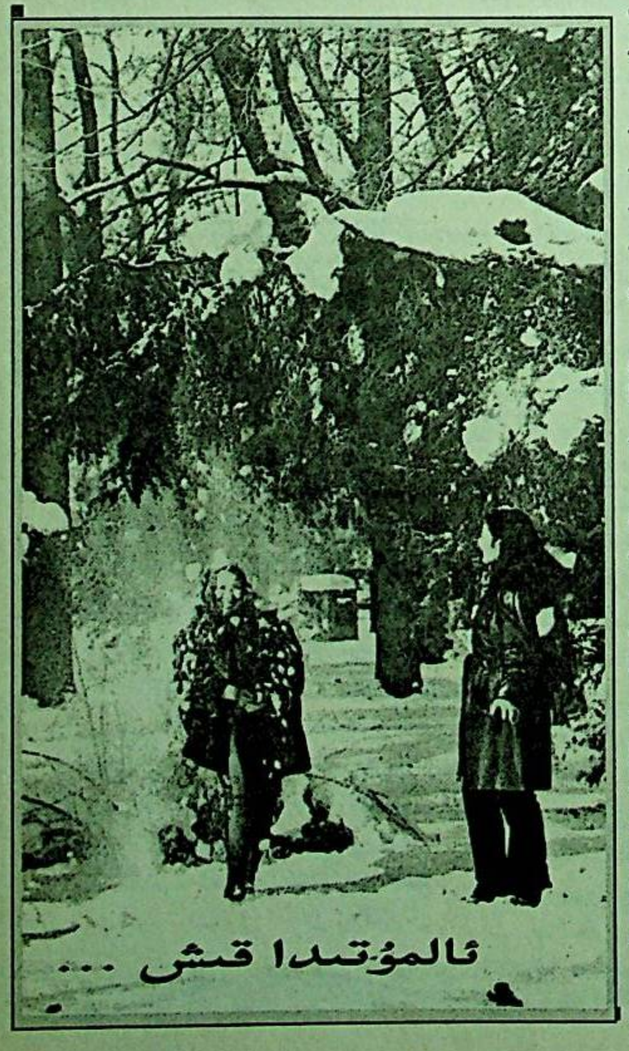

ئالمۇتىدا قىش ...

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
www.ewlat.org
www.yghur.tap.com

2022

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ كالېندارى

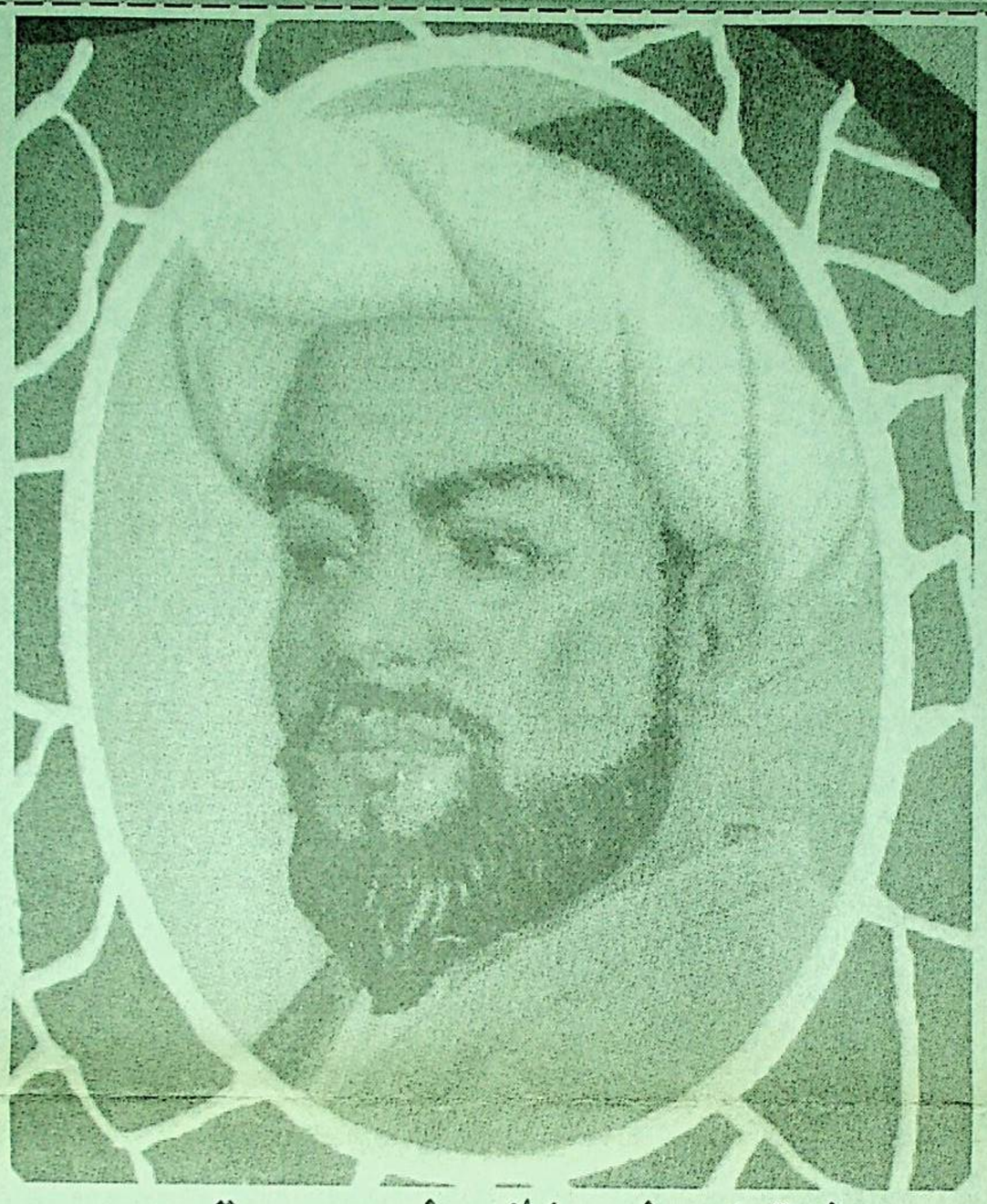

يانۋار

دۈشەنبە		7	14	21	28
سېيشەنبە	1	8	15	22	29
چارشەنبە	2	9	16	23	30
پەيشەنبە	3	10	17	24	31
جۈمە	4	11	18	25	
شەنبە	5	12	19	26	
يەكشەنبە	6	13	20	27	

فېۋرال

دۈشەنبە	3	10	17	24
سېيشەنبە	4	11	18	25
چارشەنبە	5	12	19	26
پەيشەنبە	6	13	20	27
جۈمە	7	14	21	28
شەنبە	1	8	15	22
يەكشەنبە	2	9	16	23

مارت

دۈشەنبە	4	11	18	25
سېيشەنبە	5	12	19	26
چارشەنبە	6	13	20	27
پەيشەنبە	7	14	21	28
جۈمە	1	8	15	22
شەنبە	2	9	16	23
يەكشەنبە	3	10	17	24

ئاپرېل

دۈشەنبە	1	8	15	22
سېيشەنبە	2	9	16	23
چارشەنبە	3	10	17	24
پەيشەنبە	4	11	18	25
جۈمە	5	12	19	26
شەنبە	6	13	20	27
يەكشەنبە	7	14	21	28

ماي

دۈشەنبە	6	13	20	27
سېيشەنبە	7	14	21	28
چارشەنبە	1	8	15	22
پەيشەنبە	2	9	16	23
جۈمە	3	10	17	24
شەنبە	4	11	18	25
يەكشەنبە	5	12	19	26

ئىيۇن

دۈشەنبە	3	10	17	24
سېيشەنبە	4	11	18	25
چارشەنبە	5	12	19	26
پەيشەنبە	6	13	20	27
جۈمە	7	14	21	28
شەنبە	1	8	15	22
يەكشەنبە	2	9	16	23

ئىيول

دۈشەنبە	1	8	15	22	29
سېيشەنبە	2	9	16	23	30
چارشەنبە	3	10	17	24	31
پەيشەنبە	4	11	18	25	
جۈمە	5	12	19	26	
شەنبە	6	13	20	27	
يەكشەنبە	7	14	21	28	

ئاۋگۇست

دۈشەنبە		5	12	19	26
سېيشەنبە		6	13	20	27
چارشەنبە		7	14	21	28
پەيشەنبە	1	8	15	22	29
جۈمە	2	9	16	23	30
شەنبە	3	10	17	24	31
يەكشەنبە	4	11	18	25	

سېنتەبىر

دۈشەنبە	2	9	16	23	30
سېيشەنبە	3	10	17	24	
چارشەنبە	4	11	18	25	
پەيشەنبە	5	12	19	26	
جۈمە	6	13	20	27	
شەنبە	7	14	21	28	
يەكشەنبە	1	8	15	22	29

ئوكتەبىر

دۈشەنبە		7	14	21	28
سېيشەنبە	1	8	15	22	29
چارشەنبە	2	9	16	23	30
پەيشەنبە	3	10	17	24	31
جۈمە	4	11	18	25	
شەنبە	5	12	19	26	
يەكشەنبە	6	13	20	27	

نويابىر

دۈشەنبە		4	11	18	25
سېيشەنبە		5	12	19	26
چارشەنبە		6	13	20	27
پەيشەنبە		7	14	21	28
جۈمە	1	8	15	22	29
شەنبە	2	9	16	23	30
يەكشەنبە	3	10	17	24	

دېكابىر

دۈشەنبە	8	2	16	23	30	
سېيشەنبە	9	3	17	24	31	
چارشەنبە	10	4	18	25		
پەيشەنبە	11	5	19	26		
جۈمە	12	6	20	27		
شەنبە	13	7	21	28		
يەكشەنبە	1	14	15	22	29	

ۋەتەنپەرۋەر شائىر ۋە مەرپەتچى ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تۇغۇلغىنىغا 140 ژىل

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ «مىفتاھۇل ـ ئەدەپ» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدىن ئۈزۈندىلەرنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

«ئاللاتائالا ئىنسانغا ئەقىل ۋە ئەدەپتىن گۈزەل نېمەت بەرمىدى.»

«ئەقىل، ئەدەپ ياشلارنىڭ گۈزەل ھوسنى، ئەقىل، ئەدەپنى يوقاتقان ياشلار ھايات سەھنىسىدىن تېزىراق يوق بولغىنى ياخشىراق.»

«ئەگەر سەن ئەقىلگىنى توغرا ئىشلىتەلىسەڭ، ياتقان ئورنۇڭ كېچىدىمۇ ئەقىل نۇرى بىلەن دائىم يورۇق تۇرىدۇ.»

«ئەقىلگىدىن مەسلىھەت سورا، ئەقىلگىدىن باشقىنى كېڭەكسىز ھېسابلا.»

«ھەر بىر پەزىلەتتە ئۇستۇنلۇك بار. ئامما، ئىلىمنى ھەممە پەزىلەتتىن ئۇستۇن تاپتىم.»

«ئىلىمدىن باشقىنى زەخىر(سەرمايە) دەپ ھېسابلىما، چۈنكى، ئىلىم دېگەن تۈگىمەس غەزىنە.»

«ھەي ياش ئىلىم ئۈگەن، چۈنكى نادانلىق نومۇس، نادانلىققا ئېشەكتىن باشقا نەرسە رازى بولمايدۇ.»

«ئىلىم بىلەن نىجات تاپ، مەڭگۈ ياشايسەن، نادانلار ئولۇك، ئالىملار تىرىك.»

«ئىلىم ئېگىلىرى ۋە ئىلىم يولىدا ماڭغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى تەڭلىك ۋە خارلىنىش بىلەن ئوتتۇپ كەتتى دېمە!»

«ئىلىم ئارتقاندا دۇشمەننىڭ ئاغزى ـ بۇرنىنى توپىغا مىلىگىلى بولىدۇ، ئىلىمنىڭ ھوسنى ھەربىكەتنى ئىسلاھ قىلىشتۇر.»

«ئىنسان بۇ دۇنياغا ياخشىلىق قىلىش ئۈچۈنلا يارالغان، ياخشىلىق ـ ئىنسانىڭ ماھىيىتى.»

«ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى ـ كىشىلەر ئۈستىدىكى ئېغىرچىلىقنى ئىرغىتىپ تاشلاپ، مەنپىيەت يەتكۈزگەن كىشى.»

«ئىنسانىنىڭ قەدىر ـ قىممىتى، مەيلى ئۇ ئىنسان ياخشى ئەمەلنى ئاز قىلسۇن، كوپ قىلسۇن، گۈزەل ئەمەلىيەتكە باغلىق.»

ژۇرنال

مىللىي قۇرۇلتاينىڭ ئەنگلىزچە ژۇرنىلى ۋە قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى ھەققىدىكى رەسمىلىك ژۇرنىلى نەشردىن چىقتى

قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى تەرىپىدىن تۇزۇپ چىقىلغان ئىنگلىزچە سىياسىي ـ ئىلمىي ژۇرنالىنىڭ تۇنجى سانى ۋە قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنىنىڭ ئىككى ژىللىق پائالىيەتلىرىنىڭ بىوگرافىيەسىنى ئوز ئىچىگە ئالغان ئۇيغۇر لاتىن يېزىغىدىكى رەسمىلىك ژۇرنىلى يېقىندا بېلگىيەدە چاقىرىلغان 3 ـ نوۋەتلىك مىللىي قۇرۇلتايغا ئۇلگۇرۇپ نەشردىن چىقتى ۋە قۇرۇلتاي جەريانىدا تارقىتىلدى.

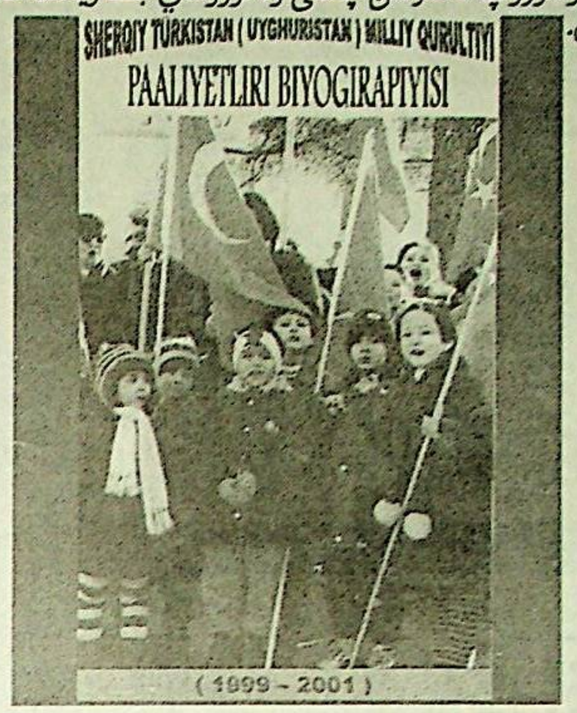

كوپچىلىككە مەلۇم بولغىنىدەك، 2 ـ نوۋەتلىك مىللىي قۇرۇلتاينىڭ 2000 ـ ژىلى دائىمىي كومىتېتىدا، ۋەتەن داۋاسىنى دۇنيا جامائەتچىلىگىگە تېخىمۇ ئەتراپلىق ئاڭلىتىش ۋە دۇنيا جامائەتچىلىگىگە ئۇيغۇرستان مىللىي ھەرىكىتى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ نوۋەتتىكى ۋەزىيىتى ھەققىدە سېستىمىلىق مەلۇمات بېلەن تەمىنلەش ئۈچۈن، قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى تەرىپىدىن مەخسۇس ئىنگلىزچە سىياسىي ـ ئىلمىي ژۇرنال نەشر قىلىپ تارقىتىش ۋە ئىنگلىزچە ئىنتېرنېت سەھىپىسى ئېچىش ھەققىدە قارار ئېلىنغان ئىدى. بۇ قارارغا ئاساسەن قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى 2001 ـ ژىلىنىڭ باشلىرىدا مەخسۇس ئىنگلىزچە ئىنتېرنېت سەھىپىسى ئېچىپ، دۇنيا ئىنتېرنېت تورى ئارقىلىق ئۇيغۇرلار مەسىلىسى ھەققىدە سستېمىلىق مەلۇمات بېرىپ كېلىۋاتاتتى. ئىككىنچى باسقۇچتا قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى، قۇرۇلتاي قارىمىغىدىكى بەزى ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئەتراپلىق تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق، يېقىندا «ئۇيغۇر» ناملىق ئىنگلىزچە ژۇرنالىنىڭ تۇنجى سانىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى. مەزكۇر ژۇرنالنى ھازىرلاش ۋەزىپىسىنى قۇرۇلتاي قارىمىغىدىكى «شۇبۇتسىيە ئۇيغۇر جەمىيىتى» نامىلىق بۇ جەمىيەتنىڭ رەئىسى فارۇق سادىق ئوز ئۈستىگە ئالدى.

ژۇرنالنىڭ تۇنجى سانىدا، قۇرۇلتاي رەھبەرلىرىنىڭ ۋە چەت ئەللەردىكى بەزى ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ ئۇيغۇرستانىنىڭ مىللىي ھەرىكىتىنىڭ چەت ئەللەردىكى ئەھۋالى ھەم مىللىي قۇرۇلتاي ھەققىدىكى مەلۇماتلار بار.

ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مىللىي قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى تەرىپىدىن ھازىرلانغان، «شەرقىي ئۇركستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىنىي پائالىيەتلىرى بىوگرافىيەسى» ناملىق ئۇيغۇر لاتىن يېزىغىدىكى رەسمىلىك ژۇرنالمۇ يېقىندا رەسمىي نەشردىن چىقىپ تارقىتىلدى. بۇ ژۇرنالدا، 2 ـ نوۋەتلىك مىللىي قۇرۇلتاي چاقىرىلغانىدىن بۇيان قۇرۇلتاي مەركىزى ئورگىنى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان پائالىيەتلەرنىڭ ۋە مەركىزى ئورگانىغا ئالاقىدار مەسىلىلەرنىڭ رەسمىلىك بىوگرافىيەسى بېرىلگەن. 45 بەتلىك بۇ رەسمىلىك ژۇرنالدا جەمىي 80 پارچىدىن ئارتۇق ھەر خىل فوتو ـ سۈرەت بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئوقۇپ چۈشۈنىشىگە قولايلىق بولۇش ئۈچۈن مەزكۇر ژۇرنال لاتىن ھەرپىدە ھازىرلاندى.

(«ئىستىقلال» گېزىتىدىن ئېلىندى.)

ھاياتنىڭ چىغىر يوللىرى

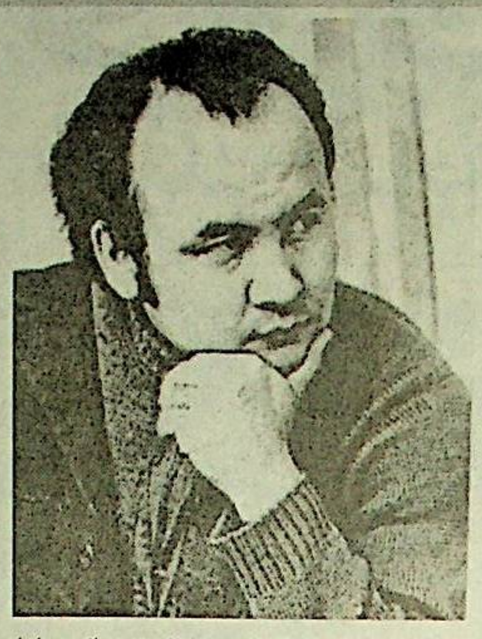

ئىنسان ھاياتى چەكلىك، ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئىنسان ئۆزىنىڭ ھاياتىغا ئەرزىيدىغان مەنىنى ئىزدەيدۇ. ھەر بىر ئىنسان ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەڭ گۈزەل ئۆتكۈزۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەمما ھەممە ئادەم ئارزۇ قىلغاندەك ياشىيالمايدۇ. ھاياتنىڭ يولى ئۇزۇن ۋە مۇرەككەپ بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەر خىل ئىشلار ئۇچرايدۇ. ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسى ھەققىدە ئوي يۈگۈرتكەن ئالىملار ھاياتنى ھەر خىل ئۆلچەملەر بويىچە تەسۋىرلىگەن. ئەمما ھاياتنىڭ ئەسلى مەنىسى ھەققىدە ھازىرغىچە ئورتاق بىر خۇلاسە چىقىرالمىغان. ھاياتنىڭ مەنىسى ھەققىدە ئوي يۈگۈرتكەن ئالىملارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مەشھۇر ئالىم ئەينىشتېيىن ھاياتنى مۇنداق ئىزاھلىغان: «ئەگەر ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسى ھەققىدە ئوي يۈگۈرتمەيدىكەن، ئۇ ھاياتنىڭ ئۆزىنى ئىزدەشكە ئەرزىمەيدۇ». ئەينىشتېيىننىڭ بۇ سۆزى ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسىنى ئىزدەشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئىنتايىن ئېنىق ئىپادىلەپ بەرگەن. ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسىنى ئىزدەش ئۇنىڭ ھاياتىنى ئەڭ ياخشى ئۆتكۈزۈشىگە ياردەم بېرىدۇ. ئەگەر ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسىنى ئىزدەشنى ئۆزىنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپە دەپ بىلمىسە، ئۇ ھاياتنىڭ مەنىسىنى ئىزدەشكە ئەرزىمەيدۇ. ئۇنداق ئادەم ھاياتنىڭ ئۆزىنى ئەڭ ياخشى نام قالدۇرۇپ، ئىنسانلىق بورچىنى ئادا قىلىپ ياشايدۇ. ھەببۇللا ئىسمىدۇللا ئوغلى غوجامبەردىيېۋ ئەينە شۇنداق ھاياتنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى چۈشىنىپ، ئوز خەلقىگە، ئۇ ـ نىڭ ئەدەبىياتىغا زەررىچە بولسىمۇ ھەسسە قوشقان مەتبەئەچى شائىر، فوتومۇخبىر ۋە تىجارەتچى ئادەم. مېنىڭ ئۇنداق دېگىنىم ـ ھەببۇللا ئاكا بىلەن سىمخانىدا ھەرپ تەرگۈچى بولۇپمۇ، گېزىتخانىدا گېزىت سەھىپىلىرىنى زېنەتلىگۈچى فوتو ـ رەسسام بولۇپمۇ، تىجارەتچى بولۇپمۇ ئىشلىدى، شۇنداقلا ئىنسانىيەت ئالىمى ھەققىدە ئوي يۈگۈرتكەن ئالىم بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئۇزاق ۋاقىت ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ ياتقان بولسىمۇ، ئۇ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى نەپىسىگىچە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەدەبىيات ساھەسىدىكى ئەجرىنى ئۆزى كۆرەلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئەجرى ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان ئوقۇرمەنلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىدە ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەڭ گۈزەل ئۆتكۈزۈشنى ئارزۇ قىلغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئارزۇسىغا يەتكەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەڭ گۈزەل ئۆتكۈزگەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەڭ مەنىلىك ئۆتكۈزگەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەڭ ياخشى ئۆتكۈزگەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ئەڭ ياخشى ئۆتكۈزگەن ئادەم ئىدى.

بولۇپمۇ مەرھۇم ئانام ئامىنەم بەك خوشال بولغان ئىدى. مەن «ئىلى گېزىتى» رېداكسىيەسىدە باش مۇھەررىر غىياسىدىن ئاكا، ئەدەبىيات بولۇمىنىڭ تەھرىرى،شائىر قادىر تاجىدىن، شائىر مومۇن سەيپىرى ۋە باشقىلار بىلەن تونۇشتۇم. يازغان شېئىرلىرىمنى ئۇلارغا كورسىتىپ، دايىم ئۇلارنىڭ پايدىلىق مەسلىھەتلىرىنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ خالىس ياردىمىگە سازاۋەر بولۇپ تۇردۇم. مېنىڭ شېئىرلىرىم ئوزەم ئىشلەۋاتقان «ئىلى گېزىتىدىن» تاشقىرى، شۇنداقلا «شىنجاڭ پىونېرى»، «شىنجاڭ ياشلىرى» گېزىتلىرىدا، «تارىم» ژۇرنىلىدا بېسىلمىشقا باشلىدى. لېكىن ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بىزنى ۋەتەننى تەرك ئېتىپ 1959 ـ ژىلى قازاقستان دېيارىغا كوچۈپ چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. ھە، مېنىڭ چارەك ئەسىردىن ئوشۇق ھايات ـ تىم مەتبۇئات ساھاسىدا ئىشلەش بىلەن ئوتتى. بۇ تەۋەدە «**كوممۇنىزم تۇغى**» (**ھازىرقى «ئۇيغۇرئاۋازى»**)، «**قازاقستان پىونېرى**»، «**قازاق ئەدەبىياتى**»گېزىتلىرىدا فوتومۇخبىر بولۇپ ئىشلىدىم.«كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتىدە جاۋاپكەر مۇھەررىر ئىسمىدىن ئۇلۇغ ئەپەندى، ئەدەبىيات بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ئابدۇللا ئەخمەتجان ئەپەندى، شائىر ھېزىم ئابدۇللىن، شائىر ھەمرا ئابدۇقادىر ئەپەندىلەر بىلەن ئىشلىدىم. بۇ يەردە ھەر ـ مەتئاكا،ھېزىم ئاكا ۋە باشقىلار مېنىڭ شېئىرلىرىمنى كورۇپ، پايدىلىق مەسلىھەتلىرىنى بېرەتتى، مەن ئۇلاردىن چەكسىز رازى.

مەن «قازاقستان پىونېرى» گېزىتىدە بىر نەچچە ئىل فوتومۇخبىر بولۇپ ئىشلەپ كورۇنۇشكە باشلىغانىدا، 1965 ـ ژىلى جۇمھۇرىيەتلىك «قازاق ئەدەبىياتى» گېزىتى مېنى ئوزلىرىدە ئىشلەشكە رەسمىي تەكلىپ قىلدى. بۇ چوڭ گېزىتقا فوتومۇخبىر بولۇپ ئىشلەپ ژۇرۇپ قازاق ئەدىپلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشتۇم. شائىرلار سابىر ئاسانوۋ، قوغاباي سارسېكبېيۇ، ئاخات ژاقسىبايېۋ، ئاتاقلىق شائىر مۇقاتايبۇ مېنىڭ شېئىرلىرىمنى قازاق تىلىغا تەرجىمە قىلىپ «قازاق ئەدەبىياتى» گېزىتىدە بەردى. رۇس شائىرى بېرنادىسكىي «ۋېچېرنايا ئالما ـ ئاتا» گېزىتىدا بىر نەچچە شېئىرىمنى تەرجىمە قىلىپ بەرگەن ئىدى. «قازاق ئەدەبىياتى» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررلىرى نىغمەت غابدۇللىن، سىرباي مەۋلانوۋ، ئەنۋەر ئەلمۇزاۋلار بىلەن بىللە ئىشلەپ، يېقىن ئوتكەن ئىدىم.

1972 ـ ژىلى «**شائىر ژۇرنىگى**» دېگەن شېئىرلار توپلىمىم نەشر قىلىندى. بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا ئاتاقلىق ئەدىپلەر زىيا سەمەدىي، جامال بوساقوۋ ياردەم قىلغان ئىدى. ھەر خىل توپلاملاردىمۇ شېئىرلىرىم بېرىلگەن، ـ دېدى ھەببۇللا ئاكا.

ھاياتنىڭ چىغىر يوللىرى ھەببۇللا ئاكىغا ئېغىر كۈنلەرنىلا كەلگەن پەيتلەرمۇ بولدى. لېكىن ئۇ قىينىچىلىقلارغا بوي بەرمەي، قەددىنى رۇسلاپ ياشىدى. ئۇ ئېغىر ئاغرىقتا دۇچار بولسىمۇ، پۇكۈلمەس ئىرادە بىلەن ياشاپ ئاغرىقنى چېكىندۈردى.

ھەببۇللا ئاكا ھازىر ئىلگىرى ـ ئاخىر يازغان شېئىرلىرىنى رەتلەپ 2002 ـ ژىلى «**ۋەتەن مۇڭلىرى**» يېڭى شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇرۇش ئۈستىدە ئىشلەۋاتىدۇ.

ئۇ كېيىنكى ژىللىرى تىجارەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانىدى. زامان تەلۇنگە ماس ھالدا ئۇ دۇكان، دوربخانا، ئاشخانا، ئاۋتوموبىل جۇندەش ئورنىنى ئاچتى.ھە، ھاياتنىڭ چىغىر يوللىرىنىڭ ئېغىر ساناقلىرىدىن ئوتكەن ھەببۇللا ئاكا ھازىرمۇ ئاغىنە ـ ئۇققىلىرى، قېرىنداشلىرى ئارىسىدا ھورمەتلىك بولۇپ، تىرىكچىلىك قاينىمىدا جوشقۇن ياشماقتا.

يادىكار سابىتىي.

ھەببۇللا غوجامبەردىيېۋ

ياشلىغىم تۇگىمەس دەپ ئويلايمەن

ئاتمىشقا كېپ قاپتىمەن، بىلمەيمەن،
ياشلىغىمنى قېرىلىقتىن كۆللەيمەن.
ئەجەل كېپ پۇتلىرىمدىن ئايرىسىمۇ،
قېرىنداش، دوستلارنى دەپ ئولمەيمەن.
باشلىرىمغا قار يېغىپتۇ ـ تۇيماپتىمەن،
ئاتمىشقا كەلسەمۇ، مەن تىنماپتىمەن.
«قېرىدىلىك، ئولتار ئەندى» دېگەنلەرنى
غەزەپىنىڭ چوغلىرىدا چىللاپتىمەن.
ياشلىغىم تۇگىمەس دەپ ئويلاپتىمەن،
مۇھەببەت باغلىرىنى بويلاپتىمەن.
ياشلىقنىڭ مېغىزىنى قانچە چاقتىم،
شۇنداىمۇ ياشلىغىمغا تويماپتىمەن.

پارچە

مەن ئولسەم، مېنى يەرگە قويار كىملەر،
جىنازام چوڑىسىدە كويەر كىملەر.
بىلمەن ئەشۇ كۈنى كىمگە ھەسرەت،
بىلمەن خوشال بولۇپ كۆلەر كىملەر.

ئىلى بويىدا

يېرىم كېچە ئەل ئۇيقىدا،
ئوچكەن ئىدى چىراقلار.
ئاينىڭ ئالتۇن شولىسىدا،
كورۇنەتتى ژىراقلار.
* * *
ئىلى سۇيى بەك ئۆزاشلىنىپ،
ئورگەش بىلەن ئاقاتتى.
ئورگەشلىرى كېچىگىدىن،
ماكا بەكمۇ ياقاتتى.
بىر چاغلاردا دادام بىلەن،
مەن بېلىققا كېلەتتىم.
جىگدىلىكتە خادا تۇتۇپ،
بېلىق تۇتۇپ ژۇرەتتىم.
«ئېيتقىن ئوغلۇم قانداق گوزەل»
ـ دەتتى ئىلى ئېتىگى.
خۇددى باغۇەن گۈلشىنىدەك،
مۇنداق گۈللەر چېچىگى.
ئەتراپىدا قوغۇنلۇقلار،
باراكىلىقلار، كەپىلەر.
گويا دالا كېمىسىدەك،
يول ژۇرەتتى مەپىلەر.
قاتار ئوسكەن شۇ تاللىقلار،
ئوتكۈزەتتۇق ژىلغا،
شۇ تاللىقتا بەكۇاشلىغىم،
ئوتكەن مېنىڭ ياشلىغىم.
شۇنداقلا قالغان ئارمانلىرىم،
ياشلىغىمنىڭ ئىزلىرى.
شۇنداقلا ژۇرەك تۇنجا بىلگەن،
شۇنداقلا ژۇرەك ھەم سويگەن.
تاتلىق ئىدى، ئوماق ئىدى،
چۇنكى ئىلى قىزلىرى.
ئېخ!.. شۇ ياشلىق، كەتتى ئەندى،
كەتتى يېنىپ كەلمەسكە،
بۇگۈن مانا ئوغلۇم بىلەن،
كەلدىم يەنە سېغىنىپ.
قوللىرىمدا ساڭا ئاتاپ،
ئېلىپ كەلدىم گۈلدەستە.
شۇ ئىلىنىڭ بويىدا،
بويلاپ ژۇرۇپ بوي تارتتىم.
ئىلى سۇيى دولقۇنىدا،
شائىرلىقنى ئويغاتتىڭ.
ھېچ توختىماي ئاقسا دەيمەن،
شېئىرلىرىم سۇيىكىدەك.
ھېچ بولمىسا بىر بۇلاققا
قوشۇپ قويساڭ مېنى بەك؟!

ئېلان

ئۇلۇق ئىسلامنىڭ مۇقەددەس دەرگاھى ـ مەككە ـ مەدىنىگە تەكلىپ!

«ئاققۇ» شىركىتى قازاقستانلىقلارنىڭ ۋە قازاقستان تەۋەسىدە ۋاقىتلىق ئىستىقامەت قىلىۋاتقان چەت ئەللىك پۇخرالارنىڭ مۇقەددەس مەككە ـ مەدىنىگە ھەج قىلىپ كېلىشىگە ياردەمدە بولىدۇ. سەپەر ئالمۇتا ـ جىددە مارشرۇتى چارتېر رېيىسى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. شىركەتنىڭ لىتسېنزىيە نومېرى 027.

ئالاقە قىلىش تېلېفونى: 390470
تېلېفاكس: 390351
يان تېلېفونى: 8_300_3422099
ئېلېكترون سانىدۇغى "akku@rambler.ru"

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

پېكىي ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىسمايىل يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 ـ قەۋەت، 813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1400 زاكاز 9698

تېلېفون: 59 ـ 84 ـ 33

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتنىڭ سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گوزۇبېيسى
www.ewlad.org
www.uyghurdiap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە فولىيارمىلار نامىسرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2002
ژىل
فېۋرال
№2
(4149)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ پەرمانى

ئى. ن. تاسماغامبېتوۋنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى قىلىپ تايىنلاش توغرىلىق

ئىمانغالى نۇرغالى ئوغلى تاسماغامبېتوۋ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى بولۇپ تايىنلانسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى
ن. نازاربايېۋ.

ئاستانا، 2002 ـ ژىل، 28 ـ يانۋار. №769

ئىمانغالى نۇرغالى ئوغلى تاسماغامبېتوۋ

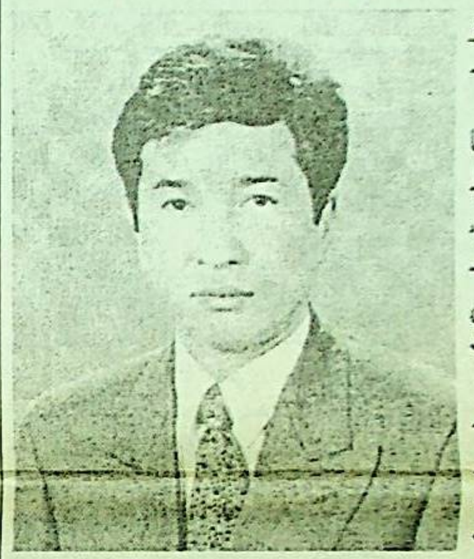

1956 ـ ژىلى 9 ـ دېكابردا گۇرىيېۋ ۋىلايىتىنىڭ نوۋوبوگات يېزىسىدا تۇغۇلغان. مىللىتى قازاق.

پۈشكىن نامىدىكى ئۇرالسك پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تەبىئىي ـ جۇغراپىيە فاكۇلتېتىنى تاماملىغان (1974 ـ 1979)، جۇغراپىيە، بىئولوگىيە پەنلىرىنىڭ مۇئەللىمى، فىلوسوفىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى (1990)، سىياسەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ دوكتورى (1997).

1973ـ ژىلى گۇرىيېۋ ۋىلايىتىنىڭ ماخامبېت يېزىسىدىكى بالىلار ـ ئوسمۇرلەر سپورت مەكتىۋىنىڭ مەشقلەندۈرگۈچىسى بولدى. 1974 ـ ژىلدىن ـ ئۇرالسك پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ستۇدېنتى. 1979 ـ ژىلى گۇرىيېۋ ۋىلايىتى ماخامبېت ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ جۇغراپىيە ۋە بىئولوگىيە پەنلىرىنىڭ مۇئەللىمى بولۇپ ئىشلىدى.

1979 ـ ژىلدىن تارتىپ كومسومول ۋە پارتىيە ئىشلىرىدا بولدى. 1991 ـ ژىلدىن ـ قازاقستان ياشلار ئىشلىرى بويىچە دولەت كومىتېتىنىڭ رەئىسى. 1993 ـ ژىلدىن قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ يارەدەمچىسى. 1995 ـ ژىلدىن قازاقستان جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرىنىڭ ئورۇنباسارى.

1997 ـ ژىلى قازاقستان باش مىنىستىرىنىڭ ئورۇنباسارى ـ بىلىم ۋە مەدەنىيەت مىنىستىرى بولۇپ تايىنلاندى.

1997 ـ ژىلى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتى مەمۇرىيىتى تەشكىلىي ـ نازارەت بولۇمىنىڭ باشلىغى بولدى.

1998 ـ ژىلدىن تارتىپ قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ بىرىنچى يارەدەمچىسى ۋەزىپىسىنى ئاتقۇردى. 1998 ـ ژىلى ئاتىراۋ ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى بولدى. 2000 ـ ژىلىنىڭ دېكابر ئېيىدىن تارتىپ قازاقستان جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرىنىڭ ئورۇنباسارى.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىللىقىنىڭ ئون ۋىللىغى ژىلىنى ئوتكۈزۈش بويىچە دولەت كومىسسىيەسىنىڭ رەئىسى. 1990 ـ 1991 ـ ژىللىرى قازاقستان س س ر خەلق دېپۇتاتى بولغان.

«پاراسات» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلانغان.

ئويلەنگەن. بىر قىزى ۋە بىر ئوغلى بار.

تۈركىي تىللىق ئەللەر ھەمكارلىغى

ئالمۇتىدا تۈركىي تىللىق ئەللەر مەدەنىيەت مىنىستىرلىرى ئۇرۇچ مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتىنى بىرلىشىپ تەرەققىي ئەتكۈزۈش بويىچە خەلق ئارا تەشكىلاتى دايىمىي كېڭىشمىنىڭ (تۈرك سوي) نۆۋەتتىكى، 17 ـ مەجلىسى بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭغا قازاقستان، قىرغىزستان، تۈركىيە، باشقۇرتستان، تاتارستان، تۇۋا، خاكاسىيە، ئەزەربەيجان، شىمالىي كىپر، گاگائۇز جۇمھۇرىيىتى (مولدوۋا) ۋە ساخا جۇمھۇرىيىتى(ياقۇتىيە) مەدەنىيەت مىنىستىرلىرى ھەم دېلېگاتسىيەلىرى قاتناشتى. مەجلىسكە قاتناشقۇچىلار خەلق ئارا تەشكىلاتنىڭ ئوتكەن يېرىم ژىل ئىچىدىكى پائالىيىتى توغرىلىق ھېساۋاتنى تىڭشىدى. شۇنداقلا 2002 ـ 2007 ـ ژىللار ئارىسىدىكى تۈرك تارىخى ۋە مەدەنىيىتىدىكى خاتىرىلىك سەنەلەر كالېندارىنىڭ لايىھىسىنى قوبۇل قىلىش، تۈركسوينىڭ خەلق ئارا مۇكاپاتنى بېرىش، يۇنېسكو بىلەن بىرلىكتە تۈرك شائىرى نازىم ھېكمەتنىڭ 100 ژىللىغىنى نىشانلاش، خەلق ئارا تۈركىي تىللىق ئەللەر رەسساملىرىغا تەسۋىرىي سەنئەت ساھاسىدىكى مەخسۇس مۇكاپاتلارنى بېرىش توغرىلىق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلدى ۋە تۈركسوينىڭ2002ـ ژىلغا بەلگۈلەنگەن پائالىيەت پروگراممىسىنى تەستىقلىدى. قىستىسى، بىر نەچچە كۈن ماباينىدا تۈركىي تىللىق ئەللەرنىڭ مەدەنىيەت مىنىستىرلىرى تۇرلۇك مەسىلىلەر بويىچە پىكىرلىشىپ،كېلەچەككە نىسبەن بىرلىشىپ ھەمكارلىق قىلىش پروگراممىلىرىنى تۈزدى.

مەجلىس ئاياقلاشقاندىن كېيىن ئۇنىڭغا قاتناشقۇچىلارنى پرېزىدېنت ن. ئە. نازاربايېۋ پايتەختتىكى ئوز ھوزۇرىدا قوبۇل قىلدى. شۇنداقلا تۈركىي تىللىق ئەللەرمەدەنىيەت مىنىستىرلىرى دايىمىي كېڭىشمىنىڭ ئەزالىرى باش مىنىستر ئىمانغالى تاسماغامبېتوۋ بىلەن ئۇچراشتى.

2002 ـ ژىل ـ سالامەتلىك ژىلى

نۇرغۇنلىغان چارە ـ تەدبىرلەر ئۇرگۇزۇلدۇ

سالامەتلىك ژىلى دەپ ئېلان قىلىنغان2002ـ ژىلى بۇ چارە ـ تەدبىرلەر ئۇچۇن 6 ـ 7 مىللىارد تەڭگە سەرپ قىلىنىدۇ. ئالمۇتىدا بولغان مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە سالامەتلىك ژىلىنى ئوتكۈزۈش بويىچە دولەت كومىسسىيەسىنىڭ ئەزاسى، ساغلام تۇرمۇش تەرەۋىنى شەكىللەندۈرۈش مۇئاممالىرى مىللىي مەركىزىنىڭ باش مۇدىرى ئايغان ئاقانوۋنىڭ تەكتلىشىچە، ژىل داۋامىدا قازاقستاندا دولەت كومىسسىيەسى تەرىپىدىن ئىشلىنىپ چىقىقان پروگراممىغا دائىرسىدە 100 دىن ئوشۇق چارە ـ تەدبىر ئۇرگۇزۇلىدۇ، سالامەتلىكنى ساقلاش سىستېمىسىغا باغلىق 8 قانۇننى ۋە ھوكۇمەتنىڭ 20 توختامنى قوبۇل قىلىش كوزدە تۇتۇلماقتا.

2002 ـ ژىلى قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ كورسەتمىسىگە مۇۋاپىق، يېزا ئاھالىسى، ھەربىي خىزمەتچىلەر ۋە ئاھالىنىڭ تەمىناتى ناچار قاتلاملىرى تېببىي تەكشۈرۈشتىن ئوتكۈزۈلىدۇ.

پروگراممىدا ۋەزىپىلەرنىڭ ئىچىدە شۇنداقلا ئېكولوگىيەلىك جەھەتتىن ناچار رېگىونلاردا سانئاتارىيە ـ ئېپىدېمىولوگىيەلىك ئەھۋالنى ياخشىلاش، ئاھالىنى سۈپەتلىك دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن تەمىنلەشكە ياردەم بېرىش، بالىلارنىڭ يوش ۋاقتىنى ئۈيۈشتۇرۇش ۋە بىر قاتار باشقا چارىلەر بار.

ژۇرنالىستلار بىلەن ئۇچراشتى

يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان جۇمھۇرىيەت ھوكۇمىتىنىڭ مەتبۇئات خىزمىتى ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن دەسلەپكى ئۇچرىشىشنى ئوتكۈزدى. ئۇنىڭدا ئىلگەركى ھوكۇمەت ئەخبارات بولۇمى قايتىدىن باش مىنىستىرنىڭ مەتبۇئات خىزمىتى بولۇپ قۇرۇلۇپ، مەتبۇئات كاتىۋى لاۋازىمغا مۇراتبېك بولدېكبايېۋ، مەتبۇئات خىزمىتى رەھبەرلىكىگە ژۇنسبېك سۇلتانمۇراتوۋ تايىنلانغانلىغى خەۋەر قىلىندى. شۇنداقلا بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق ئۇچرىشىشلارنىڭ تۇراقلىق رەۋىشتە ئوتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغانلىغى ئاتاپ كورسىتىلدى.

مۇئەللىملەرنىڭ مائاشى ئوسىدۇ

مەلۇمكى، دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ قازاقستان خەلقىگە قىلغان مۇراجىتىدە 2002 ـ ژىلدىن تارتىپ بيۇدژېت ساھاسىغا خادىملارنىڭ ئىش ھەققىنى كوپەيتىش ۋەزىپىسىنى قويغان ئىدى. شۇڭلاشقا ھازىر بارلىق مىنىستىرلىكلەر بىلەن ئىدارىلەر پرېزىدېنت تەرىپىدىن قويۇلغان ۋەزىپىلەرنى ئەملگە ئاشۇرۇش چارىلىرىنى كورۈۋاتىدۇ.

مەسىلەن، بىلىم ۋە پەن مىنىستىرلىگى مۇئەللىملەرگە ژۇقۇرى ئىش ھەققىنى توغرا ھېساپلاش بويىچە مەخسۇس يول ـ يورۇقلارنى ئىشلەپ چىقىشنى ئاياقلاشتۇرماقتا. يېقىنقى ۋاقىتتا بۇ يول ـ يورۇقلار بىلىم بېرىش ساھاسىنىڭ بارلىق مەھكىملىرىگە ئەۋەتىلىدۇ. بىلىم ۋە پەن مىنىستىرلىكى مۇناۋىپ ئورۇنلارغا باختىزان ژۇماغۇلوۋنىڭ سوزلىرىگە قارىغاندا، مۇئەللىملەرنىڭ ئىش ھەققى ئۇلارنىڭ كاتېگورىيەسى ۋە ستاژىغا باغلىق بولىدۇ. يېڭى قارارلارغا بىنائەن، بارلىق مۇئەللىملەرنىڭ ئىش ھەققى ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 20 پائىز ئوسىدۇ. شۇنداقلا، ئايرىم مۇئەللىملەر كاتېگورىيەسىنىڭ ئىش ھەققى 30 ـ 40 پائىز ئوسىدۇ. بىراق، مەخسۇس ئوتتۇرا بىلىمگە ئېگە 30 مىڭ پېداگوگنىڭ ئىش ھەققى پەقەت 10 پائىزلا ئوسىدىغان بولىدۇ.

ھورمەتلىك ئاشۇرەرسۇن، ئەزىز دوستلار!

ژىل داۋامىدا جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ـ سىياسىي ۋە مەدەنىي ساھالىرىدىكى ھەر تەرەپلىمىلىك ئىشلارغا پرېزىدېنت مەركىزىنىڭ ھالدا، قازاقستان ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا «ژىل ئادىمىنى» ئېلان قىلىش ئەنئەنىسى. 2001 ـ ژىلمۇ ئەملىياتتىن ئوز ئىپادىسىنى تاپتى.

مەلۇمكى،«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ 2001 ـ ژىلى ـ دېكابردا چىققان سانىدا، ئۇيغۇرلارغا تەئەللۇق جەمئىيەتلىك تەشكىلاتلار ۋەكىللىرىدىن تەركىپ تاپقان كومىسسىيە ئەزالىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك مۇسابىقىسىنىڭ ئون ژىللىغىغا مۇناسىۋەتلىك«ئون ژىللىق ئادىمىنى» ۋە ئۇيغۇرلار زىچ ياشاۋاتقان تەۋەلەر بويىچە ئايرىم ـ ئايرىم «ژىل ئادىمىنى» ئېتىراپ قىلىش توغرىلىق مۇراجىتى ئېلان قىلىنغان ئىدى.

ئەينە شۇ مۇراجىەتتىن كېيىن جايلاردىكى جەمئىيەتلىك تەشكىلاتلاردىن ھەم ئايرىم شەخسلەردىن كېلىپ چۈشكەن خەتلەر ئاساسىدا مەزكۇر كومىسسىيە ئوزلىرى دېموكراتىك يول بىلەن بىر «ئون ژىللىق ئادىمىنىڭ» ۋە جۇمھۇرىيەت، ۋىلايەت، ناھىيە، شەھەرلەر بويىچە جەمئى 17 «ژىل ئادىمىنىڭ» ئىسمىنى ئېنىقلىدى. شۇنداق قىلىپ، يېڭى ژىل ھارپىسىدا، جۇمھۇرىيەت سارىيىدا بولۇپ ئوتكەن «تەبەسسۇم» شوئۇ پروگراممىسىنىڭ ئالدىدا مەزكۇر كومىسسىيە ئەزالىرى ئۆز ئىچىدىن ئاشۇ ئون كىشىنى سايلىدى. ئۇلار: تۈركىستان ۋىلايىتىدىن ئالىم، تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى، پروفېسسور ئابدۇرېشىت مەخسۇتوۋنى مېدېۋ ناھىيەسىدىن بويىچە، ئابدۇۋاھىت سادىروۋنى ئالمالى ناھىيەسىدىن بويىچە، زۇنۇن سۇلايمانوۋنى تۈركسىب ناھىيەسىدىن بويىچە «ژىل ئادىمى» دەپ ئېلان قىلدى ھەم ئۇلارغا مەخسۇس دىپلوم بىلەن خاتىرە سوغلارنى تاپشۇردى.

مەزكۇر تەنتەنىدە شۇنداقلا «پانا» خەيرىخاھلىق فوندىنىڭ پرېزىدېنتى، ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى مەگىلان شەرىپوۋ سپورت ئالىمدا زور مۇۋاپپەقىيەتلەرگە قول يەتكۈزۈپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ پائالىيىتىگە ئالاھىدە توختىلىپ، «ژىل ئادىمى» نامىنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان ئۇشۇ ـ ساندا بويىچە دۇنيا چېمپىونى ھېمىت توختاخۇنوۋ بىلەن قازاقستان جۇمھۇرىيىتى «ئەركىن سپارىنگ» فېدېراتسىيەسى پرېزىدېنتىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىغۇچى دىلشات ئىلھاخۇنوۋلارغا، «قازاقستان جۇمھۇرىيىتى فىزكۇلتۇرا ۋە سپورتنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتىكى خىزمىتى ئۈچۈن» پەخرىي يەلگۈسىنى تەنتەنىلىك ھالدا تاپشۇرغان بولسا، ھېمىت توختا ـ خۇنوۋقا ئەل ـ ئاغىنىلىرى نامىدىن ئادىل زەينالۇنوۋ «مېرسېدېس» يېڭىك ئاۋتوموبىلىنى سوغا قىلدى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىيارىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

«ئىلھام» ھەممىنى ئىلھاملاندۇردى

«ئۇيغۇر مېتىسناتلىرى كلۇبى»تەسىس قىلغان مۇكاپاتلارنى تاپشۇرۇش تەنتەنىسىنىڭ يەكۈنى شۇنداق

د. قوزىيېۋ نوۋەتتىكى نومىناتسىيە غالىبىنىڭ ئىسمى يوشۇرۇنغان كونۋېرتنى ئېچىۋاتىدۇ.

مەلۇمكى، 2001 - ژىل مارت ئېيىدا مەدەنىيىتىمىزنىڭ بىر توپ جانكۈيەرلىرى «مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى - ئۇزۇنمۇددەتلىك قارارنامىسى»نىڭ قوللىنىلىشىغا مۇناسىۋەتلىك «ئۇيغۇر مېتىسناتلىرى كلۇبى»نى قۇرۇش توغرىلىق مۇراجىئەت قوبۇل قىلغانلىقى ئېلان قىلىنغان ئىدى.

ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەيلا، يەنى ئوتتۇرا كەن ژىلى 31 - مارت كۈنى ئالمۇتىدىكى «راخات - پالاس» مېھمانخانىسىدا ئۇنىڭ تەسىس ئىغىنى ئوتكۈزۈلدى.

شۇندىن بۇيان ئوتتىكەن ۋاقىت ئىچىدە رەسمىي شەكىللەنگەن «ئۇيغۇر مېتىسناتلىرى كلۇبى» ئوزى مەخسەت قىلغان ئەدەبىيات، سەنئەت، تېاتر سەنئىتى، مۇزىكا، ئەدەبىي سەنئەت، ئىلىم - پەن ۋە ماارىپ ساھالىرىدا چوڭ ئوتۇقلارغا ئېتىۋاتقان، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا سالماقلىق ھەسسە قوشۇۋاتقان، ئېلىمىزدا ۋە خەلقئارالىق ئادەملەرنى ماددىي جەھەتتىن رەغبەتلەندۈرۈشنىڭ تەرەددۇتىنى كورۇشكە باشلىدى. مەزكۇر باشلانمىنىڭ تەشەببۇسكارلىرىنىڭ بىرى بولغان «بېنت» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ۋە «سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئېگىلىكى خادىملىرى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر ئاسسوتسىاتسىيەسى»نىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋنىڭ ئالماتىتېمىر بېتون» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئەخمەتجان شەرىدىنوۋنىڭ، «ئاگرېس - كونتراكت» ئاكسونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئابدۇللام ھوشۇرۇۋنىڭ، «چونجا يولۇڭچىلارنى توشۇش ئاۋتوپارکى» جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن يولداشلىغىنىڭ دىرېكتورى سانىيەم باۋدىنوۋانىڭ، «زائىر» تۇرىستلىق فىرمىسىنىڭ دىرېكتورى ئاسمجان زىلاۋدىنوۋ- لارنىڭ ۋە نۇرغۇنلىغان باشقىمۇ مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا سالماقلىق ھەسسە قوشۇۋاتقان، ئېلىمىزدا ۋە خەلقئارالىق ئالاقىل

جازانىخورلۇقنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
(ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان
ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.)

بىزنىڭ بۇيۇك ئىسلام دىنىمىز ئىنسانلار ئاللانىڭ دۇنيا ياكى ۋە ئاخىرەتتىكى ئازاۋىدىن ساقلىنىپ قىلىش ۋە بەخت ـ سائادەتتىن، يەنى جەننەتتىن ئىبارەت ئالىي ئىنسانىي مەقسەتلەرگە ئېرىشىشىمىز ئۈچۈن، ھالال يولۇمىز ـ ھالال ئېچىشكە بۇيرۇپ، باشقىلارنى قاقتى ـ سوقتى قىلىپ جازانىخورلۇق قىلىشتىن توسايدۇ.

يېقىنقى بىر نەچچە ژىللاردىن بۇيان، ئۇرغۇن ئوزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى، بولۇپمۇ،ئورغۇن قېرىنداشلىرىمىز تەرەققىياتقا يۈزلىنىپ،تۇرلۇك سودا ـ سېتىق بىلەن شۇغۇللانماقتا. كىچىكتىن چوڭغىچە، ياشتىن قېرىغىچە بىر تۈركۈم ئادەملەر سودا ـ سېتىق ئىشلىرى راۋان ئېلىپ كېتىۋاتقان ھەم بازار ئېگىلىگىنى رېۋاجلاندۇرۇش ۋە كۆز لەندۇرۇش ئۈچۈن ئىنتىلىۋاتقان مانا مۇشۇنداق جىد ـ دىي پەيتته، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ كوز قارىشى تازا دېگەندەك ياخشى بولمىغاچقا، ئۇلار ساختا مال ئىشلەپ چىقىرىش، يالغان ـ ياۋداق سوزلەر بىلەن كىشىلەرنى ئالداش، جازانىخورلۇق قىلىش ھەتتا ئادەم ئولتۇرۇشتەك يامان ئىشلارنى سادىر قىلىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرى ئىسلام دىنىمىزنىڭ قانۇن ـ پرىنسىپلىرىغا زىت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى جەمىيىتىمىزنىڭ بازار ئېگىلىگىنى ئېلىگىرى سۈرۈشكىمۇ چوڭ زىيانلىق. ئاللاتائالا ئىنسانلارنى ھالال كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ، ھالال يېمىش، ساختىپەزلىك قىلماي راستچىل بولۇشقا بۇيرۇپ، «قۇرئان كەرىم»دە مۇنداق دەيدۇ: «جازانە، ئوسۇم يېگەن ئادەملەر(قىيامەت كۈنى گورلىرىدىن) جىن چېپىلىپ قالغان ساراڭ ئادەملەردەك قوپىدۇ.بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئۇلار ئاللا ھارام قىلغان ئىشنى ھالال بىلىپ: «سودا ـ سېتىق جازانىگە ئوخشاش (جازانە نېمىشكە ھارام بولىدۇ؟) دېدى. ئاللا سودا ـ سېتىقنى ھالال قىلدى، جازانىنى (بەدەلسىز بولغانلىقى، شەخسكە ۋە جەمىيەتكە زىيانلىق بولغانلىقى ئۈچۈن) ھارام قىلدى. كىمكى پەرۋەردىگارى تەرىپىدىن ۋەز ـ نەسىھەت كەلگەندىن كېيىن (يەنى جازانە مەنىسى قىلىنغاندىن كېيىن ئۇنىڭدىن) يانسا بۇرۇن ئالغىنى ئوزىنىڭ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئىشى ئاللاغا تاپشۇرۇلىدۇ (يەنى ئاللا خالسا ئۇنى كەچۈرىدۇ، خالسا جازالايدۇ). قايتا جازانە قىلغانلار ئەھلى دوزاخ بولۇپ، دوزاختا مەڭگۈ قالىدۇ» (2 ـ سۈرە «بەقەرە»، 275 ـ ئايەت).

دېمەك، جازانىخورلۇق،ساختىپەزلىك قىلىپ كىشىلەرنى ئالداپ، كوز بويامچىلىق قىلىپ تاپقان پۇل ـ مال دەرمانالىقچە قولدا كوپكورۈنگەن بىلەن، ئاخىردا ئۇنىڭ بەرىكىتى بولمايدۇ،بۇنداق ئادەملەر بۇ دۇنيادا ھەر خىل سەۋەپلەر توپەيلىدىن زىيانغا ئۇچرايدۇ، ئاخىرەتتە ئاللا ئۇنداق ئادەمگە قاراپمۇ قويمايدۇ. بۇ ھەقتە پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «جازانىنىڭ ھارام ئېكەنلىگىنى بىلىپ تۇرۇپ، بىر تەڭگە مىقدارى جازانە يېگەن ئادەمنىڭ گۇناھى ئوتتوز ئالتە قېتىم زىنا قىلغانلىقىنىڭ گۇناھىدىن ئېغىرراقتۇر»(بۇنى ئەھمەد، دارۇقۇتنى ۋە بەيھەقى قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان). ئىسلام قانۇنىمىزدا، ئېرى يوق، خوتۇنى يوق، ھەم نىكاھلانمىغان ئادەمنىڭ زىنا قىلغانلىقى گۇۋاھچىلار ئارقىلىق ئىسپاتلانغان بولسا، گۇناھىنى ژۇيۇش ئۈچۈن، ھەر بىرىنى يۈز دەررە ئۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ، ئېرى بار،ئايالى بار كىشىلەرنىڭ زىنا قىلغانلىقى گۇۋاھچىلار ئارقىلىق ئىسپاتلانسا، ئۇنداق ئادەملەرنىڭ گۇناھىنى ژۇيۇش ئۈچۈن چالما كېسەك قىلىپ ئولتۇرۇشكە بۇيرۇيدۇ. بىر قېتىم زىنا قىلغان ئادەمنىڭ گۇناھىنى ژۇيۇش ئۈچۈن ژۇقارقى ھوكۇملەر ژۇرگۈزۈلسە،بىر دەرھەم مىقدارى يەنى بىر تەڭگە مىقدارى جازانىنىڭ بەدىلىگە ئوتتوز ئالتە قېتىم زىنا قىلغانلىقنىڭ جازاسىنى قانداق كوتىرىپ بولالايدۇ؟ يەنە بىر ھەدىستە پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام«جازانىنى يېگۈچىگە، يېزىپ بەرگۈچىگە، گۇۋاھ بولغۇچىغا لەنەت قىلغان ئۇلارنىڭ گۇناھى ئوخشاش بولىدۇ دېگەن» (ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى). بۇ ھەدىسنىڭ مەزمۇنىدىن شۇنى چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇكى، ھەر بىر ئادەم ئالدى بىلەن ئوزىنى جازانىگە يولۇقتۇرماسلىقى، ئاندىن باشقىلارنىمۇ جازانىخورلۇق قىلىپ قېلىشىدىن توساپ قېلىشى كېرەك.ئەگەر ئۇنداق قىلمىغاندا، ھەممىسگە ئوخشاشلا گۇناھ ئارتىلىپ قالىدۇ. ئويلىنىش كېرەككى، ئاللاتائالا سودا ـ سېتىقنى ھالال قىلدى، جازانىنى بەدەلسىز بولغانلىقنى ھەم ساختىپەزلىك ۋە جازانىخورلۇق قىلغاندا ئالداش ۋە ئالدىنىش يۈز بېرىپ، ئىنسانلارنىڭ مال ـ مۈلكى ئېغىر دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرايدىغانلىقىنى ئۈچۈن ھارام قىلدى، ھەم بۇنىڭغا ئاخىرەتتە ئازابنىڭ قاتتىق بولىدىغانلىقىنى بايان قىلدى. بۇ دۇنيادا يەۋالدىم ـ ئېچەۋالدىم دېگەن بىلەن، ئاخىرەتتە جاۋابىنى بېرىش ئاسان ئەمەس،بەزى ئادەملەرگە جازانىخورلۇق قىلماسلىق، ئالدام چىلىق قىلماسلىق، ھالال يەپ ـ ھالال ئېچىش توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىلسە، ئۇيالماستىن مەن ھارام يېمەم ئوبدان سىگىدۇ،ھالال يەپ قالسام پايدا تەگمەيدۇ، شۇڭا ئازىراق يالغان سوز قىلىپ قويمساق، خېرىدارلىرىمىزنىڭ ئاغزى ھەر قىسمى، ئاغزىغا كەلگىنىنى دەپ، پاچاق سالىدۇ.دەيدۇ. ئويلاپ باقمايدۇكى، بىز مانا مۇشۇنداق ئالداش ۋە ئالدىنىش بىلەن ئۇڭۇشلارنى بوزەك ئېتىپ، ساختىپەزلىك، جازانىخورلۇق بىلەن ئومۇرنى ئوتكۈزىسەك، بىزنىڭ باللىرىمىز بىزدىن نېمىنى ئوگىنىدۇ؟ قايسى تىجارىتىمىزنى قىلىدۇ؟ ھازىر دىيارىمىزدا پۇلنى تۇتالىغۇدەك بولغان بىر مۇنچە ئۇششاق باللار سودا ئىشلىغا پېشىپ كەتتى. ئۇلار خۇددى ساختىپەز ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئوزىلا بولۇپ يېتىلىپ چىقىۋاتىدۇ. ئۇلارغا ھالال يەپ ـ ئېچىش، ساختىپەزلىك قىلماسلىق توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىلمىگەنده، ئۇلارنىڭ ئىسلام دىنىمىزغا جۇملىدىن، جەمىيىتىمىزگە قانچىلىك ھاقارەتلەرنى ئېلىپ كېلىشىنى تەسۈرلەپ بولغىلى بولمايدۇ. مانا بۇ ـ جازانىخورلۇقنىڭ ئاقىۋىتى.

بىز ئىسلام دىنىمىزنى سۆيۈپ، خەلقىمىزگە بەخت يارىتىپ، بازار ئېگىلىگىنى رېۋاجلاندۇرۇپ، تەرەققىياتقا يۈزلىنىمىز دەيدىكەنمىز، ئۇقۇرمەنلەرنىڭ سوزلەپ ئوتكەن «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس شەرىپلىرىنىڭ كورسەتمىسى بويىچە ئىش كورۈشىمىز لازىم. مېھرىبان ئاللادىن ھەر بىر ئىنسانىنىڭ دىلىنى ئىسلام دىنىغا مايىل قىلىپ، ئۇلارنى ھالال يەپ ـ ھالال ئېچىش، جازانىخورلۇق قىلماسلىق يولىغا سېلىپ، ئاخىردا ئوز رەھمىتىگە ئېرىشتۈرۈشنى تىلەيمەن. ئاللا ھەممىزنى تەقۋادار مۇسۇلمانلاردىن قىلسۇن، ئامىن!

تۇرسۇننىياز ئاۋۇت.

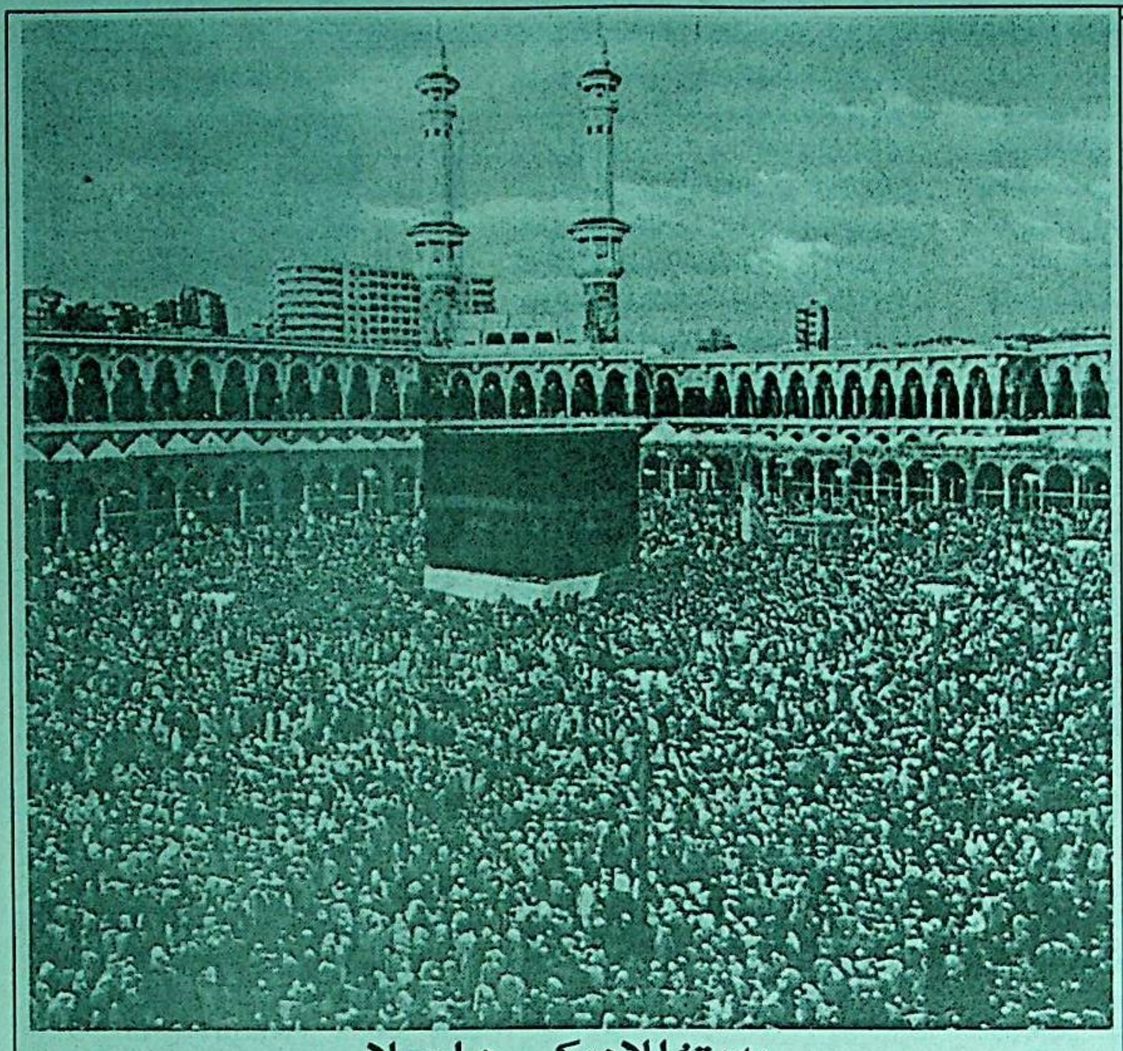

بەيتۇللادىكى ھاجىلار

سىز ئاڭلىغانمۇ؟

ئاي شاربىدا تۇغۇلغان ئالاھىدە بوۋاق

1990 ـ ژىلى ئامېرىكا ئالىم بوشلۇغى تەتقىقاتچىلىرى ھاملدار بىر ئايالنى ئاي شارىغا ئېلىپ چىققان. ئاي شارىدا ئالاھىدە ياسالغان تېخنىكا پۈتكىتىدا بۇ ئايال ئالىم بوشلۇغى تىببىي خادىملىرىنىڭ كۈتۈشى ئارقىسىدا بىر ئوغۇل تۇققان بولۇپ، بالىغا خالوۋژى دەپ ئىسىم قويۇلغان. ھازىر بۇ بالا ئانىسى بىلەن ئامېرىكىنىڭ غەربىدىكى بىر مەخپىي ھاۋا ئارمىيە بازىسىدا ياشىماقتا. بۇ ئوروننى ئاھايىتى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنىدۇ. ئانا ـ بالىنى ئالملار كۈتىدۇ. ئالملارنى ھەيران قالدۇرغىنى شۇكى: خالوۋژى ئوز يەدەن ئېغىرلىغىدىن 10 ھەسسە ئېغىر بىر قوگۇغۇراقنى ھېچ قانچە كۈچمەيلا كوتۇرەلىگەن. بۇ، بالىنىڭ زېھنى ناھايىتى ئوتكۈر بولۇپ، ئەقلى ئالاھىدە تەرەققىي قىلغان. ئىككى ياش ۋاقتىدا ئۇ گېزىتلەرنى ئوقۇغان، قىسقا ماقالىلارنى يازغان ۋە ئالملارغا ئوز ـ غۇن سوئالىلارنى قويغان. ئوز ـ غۇن بىلىملەرنى ئۇ، يېتەكچىسىزلا ئۆگىنىۋالغان. ھېساپلاش ئىختىدارى ھەيران قالارلىق بولۇپ ئۇ كوپ خانىلىق سانلارنى ۋە ماتېماتىكىلىق مەسىلىلەرنى كوگۈلدىلا ھېساپلايدۇ.

ئۇنىڭ بەدىنىنىڭ ئىممۇنىتېت كۈچى ئالاھىدە كۈچلۈك بولغانلىغى بىلەنمۇ ئالملارنى ھەيران قالدۇرغان. تۇرلۇك كېسەللەرگە، ۋۇ ـ قۇملۇق كېسەللىكلەرگە قارشى كۈچى كۈچلۈك بولغان، ئىسسىقتىنمۇ، سوغۇدىنمۇ قورقمىغان.

بۇ تەجرىبىگە باشتىن ـ ئاخىر قاتناشقان ئالىم بوشلۇغى بىولوگىيەسى ئالىمى گلىتنىڭ ئاشكارلىشىچە، خالوۋژى ئاي شارىدا تۇغۇلغان بولۇپ، 8 ئايلىق بولغاندىن كېيىن يەر شارىغا قايتۇرۇپ چۈشۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ئانىسى بىلەن مەسئۇل دوختۇرلار يەر شارىغا قايتىپ بىر ئايغىچە ماكالمىغان. مۇھىت بىلەن ئاھايىتى تەستە ماسلاشقان. ئامما خالوۋژى بولسا يەر شارىغا قايتىپ چۈشۈپلا ئانىسىنىڭ قۇچىغىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، قاقاخلاپ كۈلۈپ ئويناپ كەتكەن. بۇ كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدۇ. چۈنكى ئۇ ئەندىلا 8 ئايلىق بولغان بۇۋاقتە! بۇ بالا ھەيران قالغىدەك تېز سۈرئەتتە چوڭايماقتا ئېكەن. بۇ بوۋاقنى تەتقىق قىلىۋاتقان ئالملار ئەترابلىق، ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئارقىلىق خالوۋژىدىكى ماددا ئالمىشىش ئۇنىڭ ئىرسىيەت ئامىللىرىدا ئازىراق ئوزگىرىش قىلغانلىغىنى پايقىغان. گلىت مۇنداق دەيدۇ: بۇنىڭ ئالىم بوشلۇغىدىكى گامما ئۇرنىڭ يادىكى ئاي شارىنىڭ ئوزىدىكى ئالاھىدە ئامىلىنىڭ ئاشكارلىنىشى ئېكەنلىگىنى ئىشىنىمىز. بىز تېخى بىلىپ يەتمىگەن تەرەپلەر بوۋاقنىڭ بەدىنىدە زور ئوزگىرىش پەيدا قىلغان.

(« شىنجاڭ ماتارىيىلى» گېزىتى. 1994 ـ ژىل.)

قۇربانلىق قىلىش ھەققىدە قىسقىچە بايان

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
(ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان
ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.)

ئاللاتائالا «قۇرئان كەرىم»دە: «پەرۋەردىگارىڭنىڭ رىزالىغى ئۈچۈن ناماز ئوقۇغىن ۋە قۇربانلىق قىلغىن» دەپ مۇسۇلمانلارنى قۇربانلىق قىلىشقا بۇيرۇغان. (108 ـ سۈرە «كەۋسەر»، 2 ـ ئايەت). شەرىئەتتە، ئادەتتىكى تۇرمۇش ئېھتىياجىدىن ئېشىپ ئىختىسادىي مۇئەييەن چەككە (تەخمىنەن 6000 يۈەنگە) يەتكەن كىشىنىڭ قۇربانلىق قىلىشى ۋاجىپ. ئىختىسادي ژۇقارقى چەككە يەتمىگەن كىشى قۇربانلىق قىلمىسا گۇناھكار بولمايدۇ، قىلسا كوپ ساۋابقا ئېرىشىدۇ. «قۇربان» سوزىنىڭ ئەرەپ تىلىدىكى لۇغەت مەنىسى «يېقىنلاشماق» دېگەنلىك بولىدۇ، ئىسلام دىنىدىكى ئىستىمال مەنىسى «ھەجرىيە بويىچە زۇلھەججە (12ـ ئاي) نىڭ 10 ـ كۈنى چارۋا ئولتۇرۇش ئىبادىتى ئارقىلىق ئاللاغا يېقىنلىشىش» دېگەنلىك بولىدۇ. ئىسلام دىنىدىكى ھەر قانداق بىر ئىبادەتنىڭ مەلۇم بىر ئارقا كۆرۈنۈشى بار.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوز قەۋمىنى ئىمانغا دەۋەت قىلىشتا تولىمۇ كەسكىن، پىداكارانە بولغانلىغى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بۇ روھى ئاللاغا ياراپ ئۇنى «خەلىلىم» (يېقىن دوستۇم) دەپ ئاتىغان. بۇتپەرەسلەر ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا: «سەن بىزگە بولغان دەۋىتىڭنى توختىتىپ، ئۆزەڭمۇ ئىمانىڭدىن يانمىساڭ بىز سېنى كويدۇرۇپ تاشلايمىز، ئىمانغا تۇرامسەن، جانغىمۇ؟» دەپ تەھدىت سالغاندا، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىماندىن قىلچىمۇ تەۋرەنمەكەن. ئۇ ئوزىنىڭ ئىماندا چىڭ تۇرغانلىغىنى بايان قىلىپ، ئۇلارغا قارشى ھۇجۇم قوزغىغان. ئۇلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئوت ئىچىدە كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرمەكچى بولغان ھەقىقي پىدا ـ كارلىق روھىنى نامايان قىلىپ، ئاللاتائالا ئالدىدا چوڭ بىر سىناقتىن ئوتكەچكە بۇتپەرەسلەر ئۇنى ئوتقا تاشلىغان بولسىمۇ ئاللاتائالا ئۇنى ئوتتا كويدۇرمەي قۇتقۇزۇپ قالغان (سۈرە «ئەنبىيا» نىڭ 50 ـ ئايىتىدىن 70 ـ ئايىتىگىچە). ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ياشىنىپ قالغان ئايالى سارەدىن بالا يۇزى كورمەي، ئاللاتائالادىن:«رەببىم، ماڭا بىر ياخشى پەرزەنت بەرگىن»(37 ـ سۈرە «ساففات»، 100 ـ ئايەت) دەپ تىلىگەنىدىن كېيىن ئاللا ئۇنىڭغا ھەجەر دېگەن ئايالىدىن بىر پەرزەنت بەرگەن. بۇ ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام ئىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ياشانغاندا كورگەن بۇ پەرزەنتىنى ئىنتايىن ياخشى كورەتتى.ئۇ ئىشقا يارىغۇدەك چوڭ بولغاندا ئاللاتائالا «بۇ بالاڭنى قۇربانلىق قىلغىن» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلىغا مەسلىھەت سالغاندا ئوغلى : «ئى ئاتا! ئاللا بۇيرۇغانىكەن،مەن بۇنىڭغا نېمە دەتتىم.ئاللانىڭ ئەمرىگە مەن رازى» دېگەن. ئۇ قىبلىگە ئالدىنى قىلىپ يېتىپ، ئاتىسىنىڭ بوغۇزلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام قىلچە ئىككىلەنمەستىن پىچاقنى سالغاندا، پىچاق كەسمەكەن، قايتا ـ قايتا سۈرسىمۇ پىچاق زادى ئوتمەگەن. دېمەك، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ يەنە بىر چوڭ سىنىغىدىن ئوتكەن. دەل بۇ چاغدا ئاللا جەننەتتىن بىر چوڭ قوشقار ئەۋەتىپ، ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئورنىغا قۇربانلىق قىلىشقا بۇيرۇغان. (بۇ ۋەقەلىكە 37 ـ سۈرە «ساففات»، 101 ـ ئايات تىن108ـ ئايەتكىچە بايانقىلىنغان). ئۇنىڭدىن كېيىن ئاللاتائالا بىزلەرگىمۇ 108ـ سۈرە «كەۋسەر»نىڭ ئىككىنچى ئايىتى ئارقىلىق قۇربانلىق قىلىشنى بۇيرۇغان.

قۇربانلىق قىلىشتا چوڭ چارۋا (كالا، توگە) بولسا ئىككى ياشقا توشقان بولۇشى، ساغلام بولۇشى شەرت، بۇلار قۇربانلىق قىلىنسا بىردىن يەتتىگىچە كىشىنىڭ قۇربانلىق ئىبادىتى ئادا بولىدۇ، لېكىن يەتتە كىشىنىڭ ھەممىسىنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى ھەمدە ئۇلار قۇربانلىق ئارقىلىق ئاللاتائالاغا يېقىنلىششىنى نىيەت قىلىشى شەرت، يەتتە كىشىنىڭ بىرسى كاپىر بولسا ياكى پەقەت گوش يېيىشنىلا مەخسەت قىلسا، يەتتە كىشىنىڭ ھەممىسىنىڭ قۇربانلىق ئىبادىتى بىكار بولىدۇ. قوي، ئوشكىنىڭ ئەركەكچىسى،بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر ساغلام بولغانلىرى بىرسى بىر كىشىگە دۇرۇس بولىدۇ. مال بەك ئورۇق، بىر پۇتى ياكى بىر كوزى، قۇلىغىنىڭ ئۇچتىن بىردىن كوپرەكى ئاكا بولسا قۇربانلىق قىلىش دۇرۇس ئەمەس.

ئادەتتە مال قۇربانلىق قىلىش كىچىك ئىشتەك قىلىمۇ لېكىن، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن قالغان ئۇلۇق، ساۋاپ ئىش. شۇنداقلا مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللاتائالاغا بولغان پىداكارلىق روھىنىڭ روشەن ئىپادىسى. مۇسۇلمانلار ئاللاتائالانىڭ ئەمرىنى ئىجرا ئىلىشتا ئېغىر قىينىچىلىقلارغا، ھەتتا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدەك قاتتىق سىناقلارغا دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ.دەل مۇشۇنداق پەيتته قىلچە ئىككىلەنمەستىن ئاللاتائالانىڭ سىنىغىدىن ئوتەلىگەن كىشى، ۋاقتى كەلگەندە جەنىدىن، مېلىدىن كېچەلەيدىغان، ھەتتا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدەك ئوزىنىڭئامراق بالىسىنى قۇربانلىق قىلىشتىن يانمايدىغان پىداكارلىق روھىنى ھازىرلىغان كىشى ھەقىقي مۇسۇلمانلىق روھىنى يېتىلدۈرەلىگەن بولىدۇ.

ئى ئاللا! بىزگە ھەقىقي مۇسۇلمانلارغا خاس تەۋرەنمەس روھ، ئىرادە ئاتا قىلغىن، ئامىن!

ئابدۇراخمان ئىسمائىل.
«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنالىدىن ئېلىندى.

ئۇيغۇرلار مۇئاممasi:

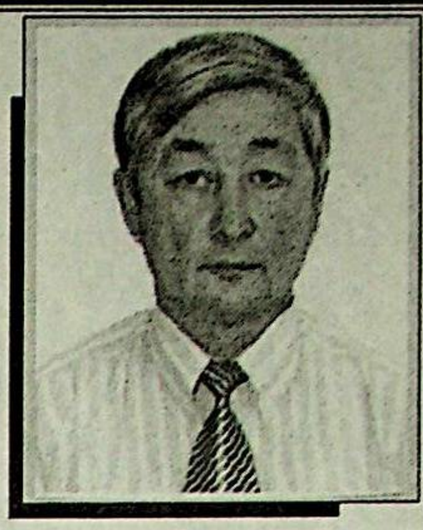

شېرىپجان نادىروۋ،
جۇغراپىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى،
پروفېسسور.

مەركىزىي ئاسىيە خەلقلىرى ئارىسىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەغدىرى مۇبالىغەسىز، ئەڭ مۇرەككەپ، زىددىيەتلىك ۋە ئېچىنارلىق جەھەتلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ئۇيغۇرلار 20 ـ ئەسىردە كومموئېنستىك دولەتلەرنىڭ گېئوسىياسىي ئويۇنلىرىنىڭ قۇربانىغا ئايلانغانلىغىدىنلا ئىبارەت بولماي، يەنىلا شۇنداقلا ئۇ مەركىزىي ئاسىيەدىكى خەلقلەرنىڭ ھاياتىدا باشقا مىللەتلەر قاتارىدا ئويناشقان ۋە ئويناۋاتقان تارىخىي رولىدىنمۇ ئىبارەتتۇر. بىز، ئۇيغۇرلار مۇئاممasi توغرىلىق سوزلىگەندە، مەركىزى ئاسىيەدىكى قازاقستان، قىرغىزستان ۋە ئوزبېكستان قاتارلىقلارنى ئەسلا قىلماي ئۇيغۇر دولەتچىلىكىنىڭ تەبىئىي شارائىتىنى توختاتقىلى بولمايدۇ. مەزكۇر ئاسىيەدىكى ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان رايونلار ئەينى ۋاقىتلاردا ئۇيغۇر دولەتچىلىكىنىڭ مەركىزى رايونلىرى ئىدى. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئۇيغۇر مىللىي ئاڭ ۋە ئۇيغۇر مىللىي كىملىكىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئاساسەن مانا مۇشۇ تارىخىي ئاساستا شەكىللەنگەن. ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇرىستاندا ياشىغان باشقا مىللەت خەلقلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇيغۇر مىللىي ئاڭ

تارىخ، نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيات

ىدا رىقابەت قىلالمايدىغان بولۇپ قالدۇ. يەنە كېلىپ ئۇيغۇرلار بىر يېرىم مىللاردىن بىرى تەرىپىدۇر. ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ھاياتلىنىش ئوز ئالا ھىدىلىگىنە ئېگە بىر تەرەزى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنى تەكتلەش لازىمكى، ش ئۇ ئار نىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە شارائىتىدا ئىسلام ئۇيغۇر ئاھالىسىنى مەنىۋى ۋە روھىي قولاپ ـ قۇۋەتلەشنىڭ بىردىن ـ بىر ۋاستىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى ئەينە شۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىش نەتىجىسىدە مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قالالىدى. جۇملىدىن، ئىسلام دىنى تەرروريزىم بىلەن باغلىق بولغان ھېچقانداق قانداق ئىش بىلەن ھېچ مۇناسىۋىتى يوقلىقى ئېنىق. دىن ـ ئۇيغۇرلارنىڭ روھىي مەدەنىيىتىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ھاياتلىنىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە بىر تەرزى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنى تەكتلەش لازىمكى، ش ئۇ ئار نىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە شارائىتىدا ئىسلام ئۇيغۇر ئاھالىسىنى مەنىۋى ۋە روھىي قولاپ ـ قۇۋەتلەشنىڭ بىردىن ـ بىر ۋاستىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى ئەينە شۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىش نەتىجىسىدە مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قالالىدى. جۇملىدىن، ئىسلام دىنى تەرروريزىم بىلەن باغلىق بولغان ھېچقانداق قانداق ئىش بىلەن ھېچ قانداق ئالاقىسى يوقلىقى ئېنىق. دىن ـ ئۇيغۇرلارنىڭ روھىي مەدەنىيىتىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ھاياتلىنىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە بىر تەرزى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنى تەكتلەش لازىمكى، ش ئۇ ئار نىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە شارائىتىدا ئىسلام ئۇيغۇر ئاھالىسىنى مەنىۋى ۋە روھىي قولاپ ـ قۇۋەتلەشنىڭ بىردىن ـ بىر ۋاستىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى ئەينە شۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىش نەتىجىسىدە مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قالالىدى. جۇملىدىن، ئىسلام دىنى تەرروريزىم بىلەن باغلىق بولغان ھېچقانداق قانداق ئىش بىلەن ھېچ قانداق ئالاقىسى يوقلىقى ئېنىق. دىن ـ ئۇيغۇرلارنىڭ روھىي مەدەنىيىتىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ھاياتلىنىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە بىر تەرزى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنى تەكتلەش لازىمكى، ش ئۇ ئار نىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە شارائىتىدا ئىسلام ئۇيغۇر ئاھالىسىنى مەنىۋى ۋە روھىي قولاپ ـ قۇۋەتلەشنىڭ بىردىن ـ بىر ۋاستىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى ئەينە شۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىش نەتىجىسىدە مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قالالىدى. جۇملىدىن، ئىسلام دىنى تەرروريزىم بىلەن باغلىق بولغان ھېچقانداق قانداق ئالاقىسى يوقلىقى ئېنىق.

ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ھاياتلىنىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە بىر تەرزى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ

ئىشقا ئېلىپ كېلىدۇ. شەرتسىز، بۇنىڭ ھەممىسى، ھازىرقى قېلىپلاشقان شارائىتتا، مىللىي سىياسىي ئاپپاراتنىڭ ئىقتىسادىي ئىستىسنا قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ش ئۇ ئار ئۇيغۇرلارنىڭ ئىختىسادىي ھوقۇقلار ئۈچۈن بولغان ئارزۇلىق ھەرىكىتلىرىنى خەلق ئارا تەرروريزم بىلەن باغلاشتۇرۇش ئۇرۇنۇشلىرى قىلىنماقتا.

ئاخىرقى ۋاقىتلارى ئۇيغۇرلارنىڭ، جۇملىدىن قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ش ئۇ ئار دىكى سىياسىي ۋاقىلەرگە مۇناسىۋەتى بارلىغى توغرىلىق پىكىر جىددىي ئۇۋۇج ئالدۇرۇلماقتا. ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن كوپ دولەتلەر دائىرىسىدىكى ئىچكى مىللىي جەريانلارنىڭ ئوز ئارا مۇناسىۋەتلىرىنى ۋە ئوز ئارا تەسىرىنى چۈشىنىش ئۈچۈن قازاقستاندا يۈز بېرىۋاتقان ئىجتىمائىي ئىختىسادىي ئوزگىرىشلەرنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش لازىم.

مەسىلەن، قازاقستاندىكى ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ سانى چارەك مىللونغا يېقىنلاشماقتا، ئۇلارنىڭ ئاساسىي قىسمى خ خ ج بىلەن چەگارىداش ئالمۇتا ۋىلايىتى ۋە ئالمۇتا شەھىرىگە ژىغىلغان بولۇپ، جۇمھۇرىيەت ئاھالىسىنىڭ ئوز ئارا 3 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ. مەلۇمكى، ئىجتىمائىي ـ ئىختىسادىي ئوزگىرىشلەر دەۋرىدە بولغۇسى مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەتلەر ئۇلگىسىنىڭ ئاساسى سېلىنىدۇ، بۇ كوپ مىللەتلىك دولەتلەر ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىمدۇر. قازاقستاننىڭ ئون ژىلىق مۇستەقىللىغى بۇ مۇناسىۋەتنىڭ قانچىلىك مۇرەككەپ ۋە كوپ قىرلىق ئىكەنلىكىنى كورسەتتى. لېكىن شۇنى مۇبالىغەسىز تەكىتلەش مۇمكىنكى، قازاقستان پرېزىدېنتى ۋە جۇمھۇرىيەت رەھبەرلىكى تەرىپىدىن ژور ـ كۇزۇلۇۋاتقان مىللىي سىياسەت كوپ مىللەتلىك قازاقستان جەمىيىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىرىغا نىسبەتەن دولەتنىڭ كونكرېت بولۇۋاتقانلىغىنىڭ ئىسپاتى ۋە غەمخورلۇق قىلىۋاتقانلىغىنىڭ ئىسپاتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ ۋە بۇ ئوز نوۋىتىدە جۇمھۇرىيەت خەلقلىرىنىڭ مىللەتلەر ئارا بىرلىكى ۋە رازىمەنلىكىنى مۇستەھكەملەش ئىشىغا ئوز ھەسسىسىنى قوشۇشقا ئوبيېكتىۋ ئىنتىلىشىنى پەيدا قىلماقتا.

ھازىرقى ۋاقىتتا كوپ مىللەتلىك قازاقستان ئۇچۇن، مىللىي بېخەتەرلىكنى كوزدە تۇتقاندا، جۇمھۇرىيەتتە ياشاۋاتقان خەلقلەرنىڭ بىرلىگىنى ۋە مىللەتلەر ئارا رازىمەنلىكنى ساقلاش ئىنتايىن چوڭ ئەھمىيەتكە ئېگە. بۇ جەريانىنى باشقىلار بىلەن بىللە تەخمۇ تەرەققىي ئەتكۈزۈش، ئار سانلىق مىللەتلەرگىمۇ تەئەللۇق بولغان ھوقۇق تەرەپلەرنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش بىلەن باغلىقتۇر، ئۇنىڭسىز قازاقستانىنىڭ ئوز ئالاھىدىلىگىنە ئېگە شارائىتىدا دېموكراتىيەنىڭ تەرەققىي ئېتىشنى پەرەز قىلىش قىيىن.

سوزسىز، قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ كوز ستىتۇتسىيەسىدە ئادەمنىڭ ۋە پۇخرانىڭ ھوقۇقلىرى جاكالانغان، لېكىن ئۇلارنى ئە ـ مەلگە ئاشۇرۇش يوللىرى يېتەرلىك دەرىجىدە ئويلاشتۇرۇلمىغان.

ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئاخىرقى ۋاقىتلار ـ دا ئامىمۇي ئەخبارات ۋاستىلىرىدا بەزىدە كۇردىلار مەسىلىسى، بەزىدە رۇسلار ياكى باشقا مىللەتلەر مەسىلىلىرى، ئەندى بولسا ئۇيغۇرلار مەسىلىسى پات ـ پات كوتىرىلىدىغان بولۇپ قالدى.

مەسىلەن، دۇنيادا ئاخىرقى ۋاقىتلاردا تېررورىزم ياكى ئېكستىرېمىزم توغرىلىق مەسىلە كوتىرىلسە، ئەپسۇسكى، قازاقستاندا ئۇيغۇر تېررورىزمى ۋە ئېكستىرېمىزمى توغرىلىق مەسىلە كوتىرىلمەكتە. ھەتتا دولەتنىڭ ئىشىغا ئوز ھەسسىسىنى قوشۇشقا ئوبيېكتىۋ ئىنتىلىشىنى پەيدا قىلماقتا.

ھازىرقى ۋاقىتتا كوپ مىللەتلىك قازاقستان ئۈچۈ

● تارىخىي شەخسلەر

ئابدۇقادىر دامۇللام

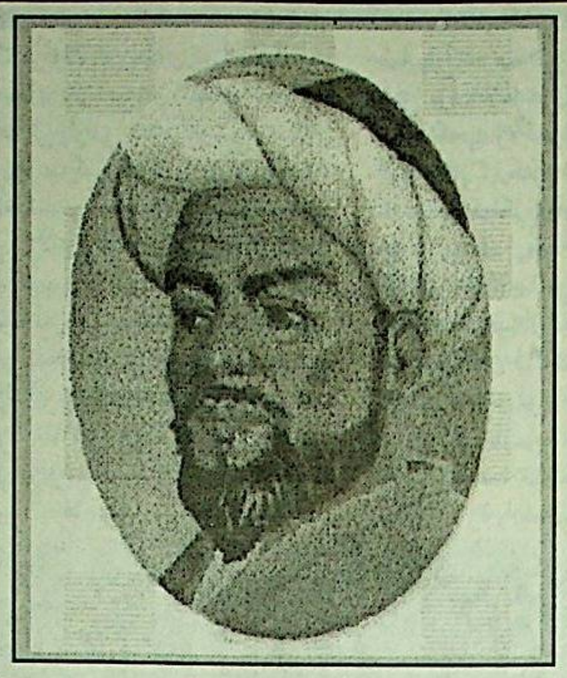

19 ـ ئەسىرنىڭ ئەخىرى 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا ئۇيغۇرلار دىيارىدىمۇ مەرىپەتچىلىك كەڭ دائىرىدە قانات يېيىپ، رىۋاجلانغان ئىدى. ئۇيغۇر دېموكراتىك مەرىپەتچىلىگى ۋەكىللىرىنىڭ ۋە رەھبەرلىرىنىڭ بىرى سۈپىتىدە مەيدانغا چىققان مەشھۇر مۇتەپەككۇر ئالىم ئابدۇقادىر (دامۇللام) بىننى ئابدۇۋارىس ئەزىزىي (1854 ـ 1924) تا بۈگۈنكى كۈنگىچە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە يارقىن سىما ۋە ئىرىك نامايەندە سۈپىتىدە ساقلىنىپ كەلمەكتە. مەزكۇر ماقالە ئارقىلىق گېزىتخانلارغا ئابدۇقادىر دامۇللامنى يېقىندىن تونۇشتۇرۇشنى لايىق كوردۇق.

ئابدۇقادىر دامۇللام 1854 ـ ژىلى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئاتۇش تەۋەسى مەشھەد يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. تارىخىي كىتابلاردا تەكىتلىنىشچە، مەشئەت (مەشھەد)، قاراخانىيلار خاقانلىرى ئارىسىدا دەسلەپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان خاقان سۇتۇق بۇغرا ـ خان ۋە ئۇنىڭ ئۇستازى ئەبۇ ناسىر سامانىي دەپسەن قىلىنغان مەشھۇر جاي بولۇپ، كېيىنرەك ئۇلارنىڭ ھورمىتىگە مەدرىسە بېنا قىلىنغان. ئابدۇقادىر دامۇللام مانا موشۇ « ھەزرىتى سۇلتانىيە مەدرىسىدە» باشلانغۇچ بىلىم ئالغان. ئاندىن ئۇ قەشقەر، بۇخارا مەدرىسلىرىدە ھېندىستاندا تەلىم ئالدى. ئابدۇقادىر دومۇللام بۇ جەرياندا ئىسلام تەلىماتلىرىنى پۈختا ئۆگىنىپلا قالماي، شۇنداقلا كلاسسىك ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، تىلمىي مەنتىقە، ماتېماتىكا پەنلىرىنى، ئەرەپ، پارس، ئۇردۇ تىللىرىنى ئۆگىنىدى. ئۇ شەرىق كلاسسىكلىرى ـ غوجا ھاپىز، شەيخ سەئدىي، سوپى ئاللايار، غوجا ئەخمەت يەسەۋىي، ھۆۋەيدا، فۇزۇلىي، ناۋائىي، مەشرەپلەرنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرى، شۇنداقلا يۇنان (گرېك) فىلوسوفىيەسىنىڭ ئەرىك نامايەندىلىرىنىڭ ئەمگەكلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشىدۇ. ئابدۇقادىر دامۇللام ياشلىغان دەۋىر ـ يۇ ئۇيغۇرلار دىيارىنى جاھالەت قاپلىغان، خىتاي ھوكۇمران دائىرلىرى خەلقىمىزنى نادانلىقتا تۇتۇپ، ساۋاتسىز قالدۇرۇپ، خالىغىنىچە ئېزىپ، ئىدارە قىلىش بەك قېنىنى شورۇانتقان دەۋىر ئىدى.

ئابدۇقادىر دامۇللام ئۆز خەلقىنىڭ مۇنداق ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى تۇيۇپ ئۆزىگە ئىشلىتىش ئۇسۇلىنى ئۆگىنىشنى، مىللەتنى غەپلەتتىن ئويغىتىش ئارقىلىق ئۆزى دۇنياغا كەلگەن ئىلغار مىللەتلەر قاتارىغا كىرگۈزۈشنى ئاساسىي مەخسەت قىلغان ئىدى. ئۇ بۇخارىدىكى ئوقۇشىنى تاماملىغاندىن كېيىن سەمەرقەنت، ئۇفا قاتارلىق جايلاردا بىر مەزگىل مۇدەرىسلىك قىلدى. ئابدۇقادىر دامۇللام مانا موشۇ « ھەزرىتى سۇلتانىيە مەدرىسىدە» باشلانغۇچ بىلىم ئالغان. ئاندىن ئۇ قەشقەر، بۇخارا مەدرىسلىرىدە ھېندىستاندا تەلىم ئالدى. ئابدۇقادىر دومۇللام بۇ جەرياندا ئىسلام تەلىماتلىرىنى پۈختا ئۆگىنىپلا قالماي، شۇنداقلا كلاسسىك ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، تىلمىي مەنتىقە، ماتېماتىكا پەنلىرىنى، ئەرەپ، پارس، ئۇردۇ تىللىرىنى ئۆگىنىدى. ئۇ شەرىق كلاسسىكلىرى ـ غوجا ھاپىز، شەيخ سەئدىي، سوپى ئاللايار، غوجا ئەخمەت يەسەۋىي، ھۆۋەيدا، فۇزۇلىي، ناۋائىي، مەشرەپلەرنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرى، شۇنداقلا يۇنان (گرېك) فىلوسوفىيەسىنىڭ ئەرىك نامايەندىلىرىنىڭ ئەمگەكلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشىدۇ. ئابدۇقادىر دامۇللام ياشلىغان دەۋىر ـ يۇ ئۇيغۇرلار دىيارىنى جاھالەت قاپلىغان، خىتاي ھوكۇمران دائىرلىرى خەلقىمىزنى نادانلىقتا تۇتۇپ، ساۋاتسىز قالدۇرۇپ، خالىغىنىچە ئېزىپ، ئىدارە قىلىش بەك قېنىنى شورۇانتقان دەۋىر ئىدى.

ئابدۇقادىر دامۇللام ئۆز خەلقىنىڭ مۇنداق ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى تۇيۇپ ئۆزىگە ئىشلىتىش ئۇسۇلىنى ئۆگىنىپلا قالماي، شۇنداقلا كلاسسىك ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە، تىلمىي مەنتىقە، ماتېماتىكا پەنلىرىنى، ئەرەپ، پارس، ئۇردۇ تىللىرىنى ئۆگىنىدى. ئۇ شەرىق كلاسسىكلىرى ـ غوجا ھاپىز، شەيخ سەئدىي، سوپى ئاللايار، غوجا ئەخمەت يەسەۋىي، ھۆۋەيدا، فۇزۇلىي، ناۋائىي، مەشرەپلەرنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرى، شۇنداقلا يۇنان (گرېك) فىلوسوفىيەسىنىڭ ئەرىك نامايەندىلىرىنىڭ ئەمگەكلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشىدۇ. ئابدۇقادىر دامۇللام ياشلىغان دەۋىر ـ يۇ ئۇيغۇرلار دىيارىنى جاھالەت قاپلىغان، خىتاي ھوكۇمران

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز.
دامواللامغا دويۇزلەر،
قەست قىلالماس دەپتىمىز.

ـ دېگەن مەرسىيە قوشاقلىرىنى ئوقۇيدۇ.

ئابدۇقادىر دامواللامنىڭ سۈيىقەستلىك بىلەن ئولـ تۇرۇلگەنلىكىنى چوچەكتە تۇرۇپ ئاڭلىغان مەشھۇر مەرىپەتچى، شائىر مەتىلى توختىھاجىمۇ (تـەۋپىق) ئىنتايىن ئېچىنغان ھالدا:

مەرھۇم دامواللا ئابدۇقادىرنى
ناھەق كەتتىلەر،
كۈناھىي نېمە؟ پەقەت بىزگە
ھەقنى ئۈگەتتىلەر.

ـ دەپ يېزىپ، ئابدۇقادىر دامواللامغا قەست قىلغان قارا كۈچلارغا ئۇزىنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىنى ئىزھار قىلغان ئىدى.

ئابدۇقادىر دامواللامنىڭ ژاپاتى ئۇ دەۋىردە پەقەت مەركىزىي ئاسىيەدىلا ئەمەس، ھەتتا غەربىي ئاسىيە، جۈملىدىن مۇسۇلمان شەرق ئەللىرىدىكى ئىلغار پىـ كىرلىك، تەرەققىپەرۋەر دائىرىلەرمۇ قاتتىق زىل ـ زىـ لىلگە سالغان ئىدى. ئابدۇقادىر دامواللامنىڭ شاگىرتـ لىرىدىن بىرى ئىنايەتخان مەخسۇم: «ھىندىستان، مىـ سىر، تاتارستان (قازان)، كەشمىر مەتبۇئاتلىرىدا ئاب ـ دۇقادىر دامواللامنىڭ ژاپاتىغا تەزىيە بىلدۇرۇپ يېزىل ـ غان مەرسىيە شېئىرلار ۋە ماقالىلارنى توپلاپ، توپلام قىلسا، بىر نەچچە ژىللىق چوڭ بىر توپلام ھاسىل بو ـ لار ئىدى»، دەپ تەكىتلىگەن ئىدى.

ئابدۇقادىر دامواللام ھەقىقەتەنمۇ چەت ئەللەردە كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنغان ئەجايىپ ناتىق، يېـ تۈك ئالىم، ئىستىداتلىق شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرى ئۇزىنىڭ پاساھەت، يۇكسەكلىگى بىلەن ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتتىدا بىلىم ئەلىنىڭ چوڭ دىققـ ەتىنى قوزغىغان. ئۇنىڭ كوپلىكەن ئەسەرلىرى قازاقـ ەدىكى «مىللەت»، تاشكەنتتىكى «غۇلامىيە» مەتبۇـ ئەلىردە نەشر قىلىنغان ئىدى. بىر قىسىم ئەمگەكلـ ىرى شۇ دەۋىردىكى مەشھۇر «شۇرا» ژۇرنالىدا بېسىلـ غان. ئۇنىڭ ژاپاتىدىن كېيىنمۇ بەزى ئەسەرلىرى قەشقەر «مۇھەممەدىيە» مەتبەئەسىدە، دەمەشقەتە، جىددىدە نەشر قىلىنغان. ئۇ يازغان «جاۋاھىرۇل ھىيقان» (ھەقىقەت جەۋھەرلىرى)، «ئىرشادىل مۇسـ لىمىن»، «شەرھى ئامالى» قاتارلىق ئەسەرلىرى ش ئۇ ئار نىڭ بەزى كۈتۈپخانىلىرىدا قېدىمىي ئەسـ رىي ئەتىقلەرنى توپلاش مەھكىملىرىدە، شۇنداقلا مىسىرنىڭ ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىدا ساق لانماقتا.

يادىكار سابىتىي.

ئاتاغلىق مۇقامشۇناس تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ تارىخى دۇنيا مۇزىكا قامۇسىغا كىرگۈزۈلدى

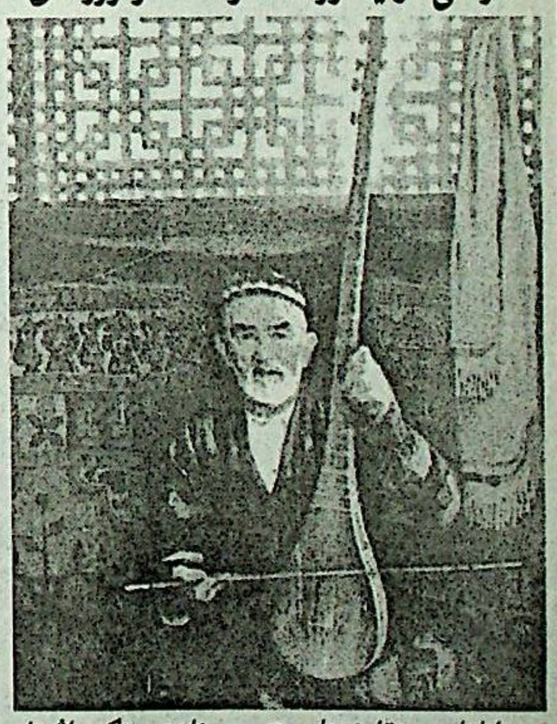

ئاتاغلىق مۇقامشۇناس تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ تارىخى «دۇنيا مۇزىكا قامۇسى»دىن ئورۇن ئالدى.

«دۇنيا مۇزىكا قامۇسى» بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنىۋاتقان بولۇپ، ئۇ دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ ئاتاغلىق مۇزىكاشۇناسلىرى، كومپوزىتورلىرىنىڭ قىسقىچە تارـ خىي ۋە ھەر قايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ مۇزىكا ئىجادىيىتىنى ھەم ئۇلارنىڭ چالغۇ ئەسۋاپلىرى تونۇشتۇرـ رۇلغان مۇزىكا ساھاسىدىكى ئەڭ چوڭ قامۇسى. 1985 ـ ژىلى كوپىياڭدا ئېچىلغان خىتاي مۇزىكا ساھاسىدىكى مەشھۇر ئەرباپلاردىن «دۇنيا مۇزىكا قاـ مۇسى»غا كىرگۈزۈلىدىغانلارنى تاللاش ژىغىنىدا مۇـ قامشۇناس تۇردى ئاخۇن ئاكا خىتاي مۇزىكا ساھاسـ ىكى 10 ئەرباپ قاتارىدا «دۇنيا مۇزىكا قامۇسى»غا كىرگۈزۈشكە تاللانغان. ئۇ ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخىدا تۇنـ جى قېتىم «دۇنيا مۇزىكا قامۇسى»غا كىرگۈزۈلگەن شەخس بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدىن ئېلىندى.)

ئەخمەت ھەسەن

بىر كۈنچە يوق

(سەپەر تەسىراتلىرىمدىن)

1

ئانام ـ قەشقەر، مەن ئۇچۇن سەن يورۇق ئالەم،
چاقىرىپسەن، يەتكەن چېغى ئاھۇ ـ نالەم.

ئوز بالاكۈنى ئۇنتۇماپسەن، ئانام ـ قەشقەر،
خوشاللىقتىن ساقايدى دىل يارام، قەشقەر.

ئالمۇتىدىن ـ قەشقەرگە يول ئالغاندا مەن،
تېزىراق يەتسەم، دېگەن نىيەت ـ ئارماندا مەن.

شۇ كۈنى كەچ مەن غۇلجىدا، بولدۇم خوشال ـ
ئوز باغرىغا باسقان كەبى ساھىپجامال.

تۇرۇپ قالدىم ئۇچ ھەپتىدەك دوڭ مەھەللىدە،
ژۇركمىنىڭ تېڭكى ئەشۇ چوڭ مەھەللىدە.

بىر قېرىنداش ـ باغرىم ئويى موشۇ جايدا،
مۇمكىنچىلىك بولسا، كورسەم كۈنۇ ئايدا.

كوكۈل ئۇزمەك شۇڭا تەستۇر دوڭ مەھەللىدە،
ياخشى يېرى ـ خالى بولغاچ يات ئەھلىدىن ...

تاڭ سەھەردە يېتىپ كەلدىم باش بېكەتكە،
قاپلاپتۇ ھەم بۇ ئورۇننى غەش چېكەتكە.

بىر بالايى ـ ئاپەتقۇ بۇ ئەي، ئىلاھىم،
تۇتۇلغاندەك بولدى گويا تىل ـ زۇۋانىم.

«قەشقەر» دېگەن ئاۋتوبۇسقا كوزۇم چۈشتى،
(غۇلجا بىلەن خوشلىشىش ئاي ـ كۈنۇم توشتى).

سائات سەككىز. بېكەتتىن مەن چىقىپ كەتتىم،
غۇلجىنىڭ ساپ ھاۋاسىغا تېنىپ كەتتىم.

2

ئاقسۇغا بىز يېتىپ كەلدۇق ئۇچىنچى كەچ،
قەشقەرگە ئۇ يەتكەندەكمىش بەشىنچى كەچ.

«يول ئازاۋى» بولسا، مەيلى، ھېچ گەپ ئەمەس،
كەڭ مۇھىتنى كورۈش ئۇچۇن قىلدىم ھەۋەس.

تاڭمۇ ئاتتى، بىز تېخىچە قوزغالمىدۇق،
شوفيور «ئاكام» تەكلىكتە بەك، سوزلەلمىدۇق.

بۇمۇ پۇرسەت، ئايلىناي بىر كەڭ ئاقسۇنى،
(خۇددى شۇنداق كورگەن ئىدىم ھەم ئاقتۇنى).

شائىر لۇتۇن، نىم ـ شەھدىنى كورۈۋالاي،
قەبرىسىگە مەنمۇ بىر باش قويۇۋالاي.

مىللەت ئۇچۇن ئېيتقان گەپىنىڭ لىللاسىنى،
ئاڭلاي دېدىم ئۇلارنىڭ دىل نىداسىنى.

كوردۇم ئۇلار ياتقان ئېگىز قەبرىگاھىنى،
تەكرىم ئوزى كورسەتتى بۇ سەيلىگاھىنى.

كوزلىرىمگە ياش ئەگىدى، تۇرۇپ قالدىم،
توتىيا دەپ توپىسىدىن ئوچۇم ئالدىم.

3

موتورنىڭ زىل ئاۋازىدىن سويۇندى جان،
يولۇمىزنى داۋام قىلدۇق بىز دەل شۇ ئان.

ئاستا مېڭىپ، ئامان يەتتىم مەنزىلىمگە،
تاجۇ ـ تەختىم، گوزەل بەختىم قەشقەرىمگە.

شاتلاندى دىل، بالا كەبى قۇۋناپ كەتتىم،
قەھبەم بىلىپ، خاس زىمنىنى تاۋاپ ئەتتىم.

باشقىلارغا يول ئازاۋى بولدى، بەلكىم،
(نېمە دېسە، بۇ قېتىم راست، يولدا ھەر كىم).

رازى بولدۇم بەش كۈنۈمدىن مەن شۇنچىلىك،
بىلىنمىدى «يول ئازاۋى» بىر كۈنچىلىك.

ۋەتەن يولى ـ تار بولسىمۇ كەڭ ئەمەسمۇ،
چاڭ ـ توپىسى زەر ـ تىللاغا تەڭ ئەمەسمۇ!

2000 ـ ژىل. قەشقەر ـ ئالمۇتا.

ئوچمەس ئۇچقۇن

كوزلەردە ياش، دىلى غەش ژۇركەن چاغدا بىز بەندە،
«ئۇچقۇن» ناملىق بىر گېزىت چىققان خۇش خەۋەر كەلدى.
ئىزدەپ سوراپ تاپتىم، ئانا تىللىق گېزىتنى،
ئوقۇپ چىقتىم، تارىدى تەشۋىشلىرىم سەل ئەندى.

قىزىل خىتاي بىر ئاپەت ـ ھېلىسى كوپ دۇشمەندۇر،
ئۇيغۇر ئۇنىڭ دەستىدىن كۈن كورەلمەي سۇرگۈندۇر.
قىلمىشىنى قاتىلىنىڭ ئېچىشقا بەل باغلىغان،
قەيسەر ژۇرەك ئىجادى مەغرۇرانە «ئۇچقۇن»دۇر.

ئەل ئىچىدە ئېيتىلدى شەنگە مىڭ ئىللىق سوز،
«ئۇچقۇن» بۇگۈن قولۇڭدا، ئۇنى كورگىن يېقىن ـ ئوز.
ھەر بىر سوزى ئويغىتار ئويغا پاتقان ئىمانىنى،
ھەر سەھىپە، سەتىرگە سېلىپ چىقساڭ دىلدىن كوز.

ئابدۇجېلىل قارىقاش جىسمىڭ ئارا ئوت يانغاي،
كېزىتىڭدىن، ئىلايا، خەلقى ـ ئالەم زوق ئالغاي.
شەكلەن ھەم مەزمۇنەن قابىل چىقىپ ھەر سانى،
دۇشمەنلەرگە ئېتىلغان مىسلى ئالماس ئوق بولغاي.

ئاچ كوزۇڭنى، قۇچاق ئاچ، ئەي يورۇقلۇق ھۇر دەۋران،
ئۇيغۇرۇمغا يۇزلىنىپ، ئالەمنى قىل سەن ھەيران.

ئۇيغۇرستان ھۇرلىگى ـ يەر ـ زىمىنىڭ تەشنالىسى،
كوك قاناتلىق بايرىغىم ناممىزدىن قىل جەۋلان.

كويۇپ ئوتتەك كۈل بولدۇم، كىمگە ئېيتاي دەردىمنى،
تۇشۇپ مالۇ ـ مۇلكەمنى، سۇندۇردى شاخ ـ بەرگىمنى.
ئوز ئويىدە خاتىرجەم ئۇخلايدىغان ئۇيغۇر يوق،
ھەر بىر ئەسىر، ژىل گۇۋاڭ، بۇققان ئەركىمنى.

ئوز ۋەتىنىم ماڭا تار، چىداپ قانداق مەن تۇراي،
كوگسەندا ئاڭمۇ ـ گومىنداڭمۇ ـ قىزىل ـ ئاق بىر خىتاي.
دىلىم سۇندى ئاخىرى، ھەسسىلىدى ئىزتىراپ،
ماڭا كوكۈل بولمەيدۇ قاياشلىرىم ئەنت ئېتەي.

«ئۇچقۇن» بىلەن يورىغان ئىچكى دۇنيا ھاياتىم،
بولغاچ بۇگۈن باش پاتا نېمىس ئىلى ھەمرايىم.
بىزنى قوللاش ئوز ئىشىم، ـ دېدى ئەپسۇس قىلغاندا،
ئۇيغۇرۇم كىم؟ بىلدى ئۇ ئىززەتلىدى ھەر دايىم.

«ئۇچقۇن» بولسا تۇتاشقان، دىلدىن ـ دىلغا ئولاشقان،
ئوچمەس چوقۇم، ئۇ مەڭگۇ يالقۇنلىنىپ يانغۇسى.
ھەقىقەتنى تۇغ بىلگەن ھەر بىر يېڭى ئەۋلاتنىڭ،
ئازاتلىققا تەشنا دىل، ژۇرەك ـ باغرى قانغۇسى.

2000 ـ ژىل.

ھارغىن ئارزۇلار

شۇم رەقىپلەر بار ئىكەن، بىزلەرگە يوق ئادالەت،
ئوزگىلەرنىڭ قاتارى ھۇرلۇك تېڭكى سائادەت.
ئوتكۇر تىلسم باغلىنىپ، دىل ئارامىم يوقالدى،
ياندى ئوكسۇپ قەلبىمدە ياۋغا ئوتلۇق ھارارەت.

كەلگۈندىلەر تەپ تارتمايى، چۈمۈلىدەك يېپىلدى،
ئوز مەيلىچە ئىش كوردى، دەرتلەرگە دەرت قېتىلدى.
پۇتمىكەن بۇ تارتقۇلۇق، قاينۇ بىلەن زارىمنى،
ئېيتاي دېيەم دەرگاھ يوق، تىلسم يولى ئېتىلدى.

ناھەق ئېتىش ـ قىيناشلار ژۇرىكىمنى موجۇدى،
ھالال تاپقان ئېشىمنى زەھەر سالدى، بۇلغىدى.
نېمە دېگەن ئازاپ بۇ، قېنى سەن ئەي ھەق ـ ئىگەم؟!
بۇ جىنايەت قىلمىشلار كۈندىن ـ كۈنگە ئۇلغىدى.

بىزگە ئازاپ سالغانىڭ ئېچىلغۇسى كوپ سىرى،
كورمەس بولۇپ يان خوشنام نەپ ئۇستىگە نەپ يېدى.
ئوز ۋاقتىدا دوست ئېدۇق بىر نانىنى تەڭ بولۇشكەن،
ئەندى ئەجەپ، ئۇيغۇرنى ئوگەي كوردى، سېتىلدى.

تاپا ـ تەنە، دوق ـ دەشنام كوكۈلگىمۇ جاق تەگدى،
كەلگۈندى بۇ يەردە ھەم ئەل بېشىنى بەك ئەگدى.
سىزلەرنى ئوز ۋاقتىدا قوينىغا ئالغان خەلقىمىز،
بەدىلىگە تەغدىرنىڭ جازاسىمۇ بۇ ئەندى؟!

ئۇيغۇرستان ـ دىيارىم، پارچىلاپ بىر كەۋدىنى،
مىللىي ئىزا تۇغدۇرۇپ، ئۇرۇش ـ جېدەل تەرگىنى.

باراۋەرلىك ـ باش ئامىل بولسا، ئىنسان ھوقۇقى،
تىڭشىمايدۇ ـ نە سەۋەپ، خەلقىمنىڭ ھەق ئەرزىنى؟!

تەغدىرىمىز نە بولماق كېتىۋەرسە بۇ زورلۇق،
ناھەق ئولۇم ئۇلغايدى، تىرىكلەرگە ھەم خورلۇق.
ئۇلار كېلىپ خان بولدى، يەرۇ ـ سۇغا تەڭ غوجا،
بىزنىڭ ياشاش جايىمىز چول ـ باياۋان ھەم شورلۇق.

تىلغا كىرىپ تەگرى تاغ: نەسلىم ئۇيغۇر كەل دېسە،
ئۇيغۇرستان ئەزەلدىن ئوز ئورنى بار ئەل دېسە.
مۇساپىرلىق دەردىنى تولا تارتقان ئەي، خەلقىم،
ئوز ئويىڭگە بول ئېگە، يار ـ يولىڭنىڭ ـ مەن، دېسە.

خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغاچ، بېشىم كوككە يەتمەشى،
تارتقان ئازاپ ـ دەرتلىرىم مەڭگۇ تۇگەپ كەتمەشى.
لەيلىدىسە ئەرشىدە ئۇيغۇرنىڭ ئوز بايرىغى،
بىزگە كۈلگەن دوست ـ يارەن« تەبرىكلىشىپ»كەلمەشى!..

ئۇمۇت ئوتۇم كۈچەيدى، تىلىكسىم ھۇر ـ ئازاتلىق،
يار بولغاندا ساۋادەت، ئادەمگە خاس ھاياتلىق.
بىلىمگەنلەر سورىسا، دېمەسمىدىم شاتلىنىپ،
ئۇيغۇرستان ئېلىم بار ـ جەننەت مىسال ئاۋاتلىق.

ئۇيغاق ژۇرسەم ئويۇمدە چۈشلىرىمدە ھەم ئايان،
يېتىلەيدۇ ئۇيغۇمنى تەگسىز ئۇمۇت ھەر قايان.
ئىلتىجايىم ئەرشىدە ئاڭلىنارمۇ ھەي، تاڭەي،
ھارغىن ئارزۇم ئۇزۇلمەس، ئاخىرىدا يوق پايان!..

2001 ـ ژىل.

راكېتلار قەيەرگە نىشان قىلىنغان؟

ئامېرىكا رازۋېدكىسىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، خىتاي 2015 - ژىلىنچە ئا ق ش - قا يېتىپ بېرىشقا قادىر يادرو بويىچكولوگىيە - لىرىغا ئىگە 100 راكېتىغا ئىگە بولىدۇ. ھازىرقى ژۇنگو ژاڭىتتا خىتاي مۇنداق راكېتىلاردىن 20گە ئىگە. بۇ مەلۇماتلار ئا ق ش نىڭ ھەر خىل مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرىنىڭ بىرلەشكەن مەلۇماتىدا ئورۇن ئالغان. ئېكسپېرتلار يادرو خوجايىنىڭ ئىستىقبالىغا باھا بېرىپ 2015 - ژىلغا كەلگەندە شىمالىي كورىيەنىڭ، ئىراننىڭ ۋە ئېھتىمال، ئىراقنىڭ راكېتىلىرى ئا ق ش نىڭ بېخەتەرلىكىگە خەۋپ تۇغدۇرىدۇ، دەپ ھېسابلايدۇ.

رېيتېر ئاگېنتلىغى

2015 - ژىلنچە تېررورىستلارغا يادرو ياكى باشقا ئاممىۋىي قىرغىنچىلىق قوراللىرىنى ئا ق ش تەۋەسىگە يەتكۈزۈشكە قادىر راكېتىنى قولغا چۈشۈرىشى مۇمكىن بولمايدۇ. مۇنداق مەلۇماتلار ئا ق ش مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسى تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان دوكلاتتا كەلتۈرۈلدى. تەھلىلچىلەر بۇ مەخسۇس خىزمەت تېررورىستلار كېسىلىدىن، ژۇك ئاۋتوماشىنىلىرىدىن، ساموليوتلاردىن ۋە باشقا قاتناش ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىشى مۇمكىن دەپ ھېسابلايدۇ.

ئېھتىمال، دەپ تەكتىلىنىدۇ مەزكۇر دوكلاتتا، 2015 - ژىلغىچە شىمالىي كورىيە بىلەن ئىران ئا ق ش تەۋەسىگە يېتەرلىك بېرىشقا قادىر راكېتىلارنى ئىشلەپ چىقىشى مۇمكىن. ئامېرىكا مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرىنىڭ تەھلىلچىلىرىنىڭ تەخمىنىچە قارىغاندا، موشۇ دەۋردە جەريانىدا روسىيەنىڭ ستراتېگىيەلىك راكېتىلىرىنىڭ سانى ئازىيىدۇ، لېكىن روسىيە يەرى بىر ئا ق ش تەۋەسىگە يېتەرلىك بېرىشقا قادىر راكېتىلارغا ئېگە ئەڭ چوڭ دولەت سۈپىتىدە قالىدۇ.

مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، ھازىر خىتايدا ئۇچ يېڭى راكېتا سىستېمىسى ئىشلەنمەكتە. بۇ تەتقىقاتلار، ئېكسپېرتلارنىڭ تەخمىن قىلىشلىرىغا قارىغاندا، 2010 - ژىلغىچە مۇڭاپىەقىيەت بىلەن ئايالغۇشسىز مۇمكىن. يادرو قوراللىرىنىڭ ئىختىيارىنى خېلە كۆچەيتىش خىتايغا ئامېرىكىنىڭ راكېتىغا قارشى مۇداپىە سىستېمىسىنى يېڭىش ئۈچۈن لازىم. مۇقەخەسسەلەر ئامېرىكىنىڭ راكېتىغا قارشى مۇداپىە سىستېمىسى خىتاي قۇراللىق كۈچلىرىنىڭ 20 قىتئەلەر ئارا راكېتىسىنىڭ ھەممىسىنى ئېتىپ چۈشۈرىش ئىمكانىيىتى بارلىقىنى تەكتىلىمەكتە. لېكىن 80 راكېتىنى ئېتىپ چۈشۈرىش مۇمكىن ئەمەس. يەنە كېلىپ، مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، خىتاينىڭ يېڭى راكېتىلىرى ئۇلارنى ئۆچۈرىش خاكىلىرىغا ئەمەس، بەلكى ھەرىكەتچان پلاتفورمىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

ئىران، مەزكىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ مەلۇماتلىرى بويىچە، شىمالىي كورىيە - كە قارىغاندا ئا ق ش قا خېلە چوڭ خورۇچ تۇغدۇرىدۇ. ئىراننىڭ ھەربىلىرى، مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ پەرەز قىلىشىغا قارىغاندا، 2005 - ژىل ئىراقتا ئۇچىدىغان راكېتىلارنى سىناقتىن ئوتكۈزۈشكە قادىر، لېكىن ئىراندا قىتئەلەر ئارا راكېتىنى ئۈجۈتقا كەلتۈرۈش 2010 - ژىلدىن ئىلگىرى يۈز بەرمەيدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىللە پرېزىدېنت بۇشنىڭ مەمۇرىيىتى يېڭى مۇداپىە ستراتېگىيەسىگە مۇۋاپىق بويىچكولوگىيىلىك ئۆزگىرىشلەر ئارا راكېتىلارنىڭ بىر قىسمىنى يوقاتمايدۇ، ئۇلارنى ئىلگىرى بۇش سېپتىن چىقىرىشقا ۋەدە قىلغان ئىدى. ئۇلار قانداقتۇ كوزدە تۇتۇلمىغان خورۇپلۇق ھادىسىلەر يۈز بەرگەندە ئەغدىرىدە پايدىلىنىشقا قالدۇرۇلىدۇ.

پرېزىدېنت جورج بۇش ئا ق ش نىڭ 2002 - ژىلغا بەلگۈلەنگەن ھەربىي بىيۇدجېتىنىڭ 318 سىللىارد دوللار مىقدارىدا ئىمزالىدى. بۇ ئوتكەن ژىلدىكىگە قارىغاندا 30 سىللىارد دوللار ئوشۇق. دۇنيا كونا قېلىپ بويىچە تەرەققىي ئەتمەكتە: تېچلىقنى خالىساڭ - ئۇرۇشقا تەييارلان.

خىتايلار جياڭ زېمىندىن كېيىن مەملىكەتنى كىمنىڭ باشقۇرىدىغانلىغىنى بىلىدۇ

ھوكۈمران كومپارتىيە 16 - قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلىشىدىن خېلە بۇرۇنلا (بۇ قۇرۇلتاي بىيىل سېنتەبىردە ئېچىلىشى كېرەك) خىتاي رەھبەرلىرى ئوتكەن ئەسىرنىڭ 70 - ژىللىرىنىڭ ئاخىرىدا باشلانغان ئىسلاھاتلار دەۋرى ئېچىدىكى كادىرلار جەھەتتىكى ئەڭ چوڭ ئوزگىرىشلەرنىڭ ستېپىنارىيىسىنى تەستىقلىدى. ھوكۈمران پارتىيە دەۋىر ئېقىمىغا ماسلاشقان ھالدا، كادىرلارنى ياشارتىشنى نىشان قىلماقتا.

ئالدىن - ئالا ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، خىتاي كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسى ئەزالىرىنىڭ 60 - 70 پائىزى كېتىشى كېرەك. مەركىزىي كومىتېتنىڭ 200 ئەزاسىدىن يېرىمىدىن ئازى قىسمى قالىدۇ. پارتىيە ۋە ھاكىمىيەتنىڭ بارلىق تارماقلىرىدا كادىرلارنى ياشارتىش يۈز بېرىدۇ. جۈملىدىن خېلە توۋەنكى لاۋازىملاردا ناھايىتى قاتتىق ياشارتىش تۈزۈمى ئورنىتىلماقتا. كوپلىگەن مىنىسترلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئورۇنباسارلىرى 40 - 45 ياشلىق ئادەملەر دىن بولىدۇ. ئوتكەن ژىلى ئولكىلەر ھاكىمىلىرىنىڭ 40 پائىزى ئالماشتۇرۇلدى. تەھلىلچىلەرنىڭ تەخمىن قىلغىنىدەك، خىتايلار ئىچىدە ئېتىراپ قىلىنغان ئەڭ ياش سىياسىي رەھبەر، 52 ياشلىق لى قىياڭ ئالماشتۇرىدۇ) ۋە 69 ياشلىق لى لانجىن قالىدۇ.

خىتاي رەھبەرلىكىدىكى، ئەتىمالىم ئەڭ يارقىن شەخسلەرنىڭ بىرى باش مىنىستىر جۇ جۇڭزى ئوز لاۋازىمىنى 59 ياشلىق ژېن جىباۋغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ژېن جىباۋ توغرىلىق ئۇ ئەڭ ئېغىر ساھالارنى ئۆچۈن جاۋاپكەرلىكنى ئوز ئۈستىگە ئالىدىغان لەۋھىر دەۋرنى ئېچىدىكى ئەڭ مالىيە، يېزا ئىگىلىكى، نامراتلىققا قارشى كۈرىشىش كامپانىيەسى ئوخشاش ساھالارنى ئازراق قىلىپ كەلگەن. جۇ جۇڭزى ھوكۈمەت مەسىلىھەتچىسى سۈپىتىدە قالىدۇ. بەشلىكنىڭ (دائىمىي كومىتېتنىڭ) بەشىنچى ئەزاسى جياڭ زېمىنغا جان دېلى بىلەن سادىق بولغان مەركەزىي كومىتېت تەشكىلىي بولۇمىنىڭ باشلىغى 62 ياشلىق جياڭ جىفۇن بولىدۇ. ئۇ خ ج ر ەئىسىنىڭ مۇناۋىنى بولىدۇ، دېگەن تەخمىن بار.

خىتايىنىڭ كېلەچىكىنى ئالدىن ئېيتىپ بېرىش - بۇ ئۇكاي ئىش ئەمەس. كوپىنى كورگەن ئادەملەر: «ئەگەر سىز خىتايىنى بىلمەن دەپ تەكتلىسىڭىز، دېمەك سىز ئۇنى بىلمەيدىكەنسىز» دەپېشىدۇ.

ئىمزالىغان خوجايىنلىق ھادىسىلەر يۈز بەرگەندە تەغدىردە پايدىلىنىشقا قالدۇرۇلىدۇ.

ئۇماتلىرىغا قارىغاندا، خىتايىنىڭ يېڭى راكېتىلىرى ئۇلارنى ئۆچۈرىش خاكىلىرىغا ئەمەس، بەلكى ھەرىكەتچان پلاتفورمىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

ئابدۇۋۇلى ئوسمانۇۋ

يېڭى قوشاقلار

سالام قىلماي ئوتۈپ كەتمە...

چوڭنى كورسەك توغرا ئوتمە ئالدىدىن،
سالمىكىنى چىقارمىغىن يادىڭدىن.

سالمىكىنى ئايمىغىن كورگەنگە،
سالام قىلساڭ جاۋاۋىنى بەرگەنگە.

سالام سېنى ئېگە قىلىپ ھورمەتكە،
ياخشىلىنىڭ يەتكۈزمىدۇ ئۇمۇتكە.

سالام قىلىش ئۇلۇق ئىشقا ئەسلىدە،
قىلىنسېپ كەلگەن ئەجداتلىرىمىز تەسلىدە.

تەھە يەتسۇن سالاملىشىپ ئۇرۇكەنگە،
بىر - بىرىنىڭ ھالىنى سورۇشۇپ بىلگەنگە.

تەھە يەتسۇن ئارىلىشىپ ئۇرۇكەنگە،
دىدارلىشىپ بىر - بىرىنى كورگەنگە.

تەھە يەتسۇن ئەھۋال سوراپ كەلگەنگە،
قوچاغلىشىپ بىر - بىرىنى سويگەنگە.

تەھە يەتسۇن مەرتىلىك بىلەن ئوتكەنگە،
سورىغانىنى ئايماستىن بەرگەنگە.

تەھە يەتسۇن ئىتتىپاقلىشىپ ئوتكەنگە،
ئىتتىپاقلىق ئۇلۇق ئىشقا بىلگەنگە.

ئايرىلما ھەق ئىشكىدىن

بىلىمدارنى دوست تۇتۇپ،
ئايرىلمىغىن قېشىدىن.
تەلىم ئېلىپ ئوگەنگىن.
ياخشى ئەمەل ئىشىدىن.

دوگا ئېلىپ ئاتاڭدىن،
بەرىكەت تاپقىن ئىشكىدىن.
بەختىڭ بولسۇن زىيادە،
دولەت كەتمىسۇن بېشىڭدىن.

ياخشى - يامان ئىسىسق - سوغ،
ئوتتىنى مېنىڭ بېشىمدىن.
يامانلارغا ئارىلاشمايلى،
ژىراق قاچقىن قېشىدىن.

ياخشى دوستنى تاپقاندا،
ئايرىلمىغىن قېشىدىن.
دوستۇڭ بولسا ۋاپادار،
مەھكەم تۇتقىن پېشىدىن.

ئايرىماق تەس ئادەمنى،
بىرلا كورۈپ تېشىدىن.
سىناپ ئالغىن ئادەمنى،
قىلغان ھەرىكەت ئىشىدىن.

سېنى ئېگە قىلساڭ، توغرا قىل،
باشلىغاندا بېشىدىن.
كېيىن چاتىغى چىقمايدۇ،
قىلغان ھەرىكەت ئىشىڭدىن.

ئاجىزلارغا ياردەم قىل،
ئەگەر كەلسە قولۇڭدىن.
تىرىشىپ ئىشلەپ، ئەمگەك قىل،
ئايرىلمىغىن ھورمەتتىن.

ئاجىزلارنى كورگەندە،
خەۋەر ئالغىن ھالىدىن.
ياخشىلىق قىلىش ئادەمگە،
ئۇلۇق ئىشكەن ھەممىدىن.

ئايرىلمىسۇن ھېچ كىشى،
ئوزىڭنىڭ سويگەن يارىدىن.
سويگەن يارىدىن ئايرىلىش
ياماندۇ ئېكەن ھەممىدىن.

خاتىرجەملىك دۇنيادا،
شاتلىق ئېكەن ھەممىدىن.
سالامەتلىك دۇنيادا
بايلىق ئېكەن ھەممىدىن.

مەرىپەتچىنىڭ خاتىرىسىگە

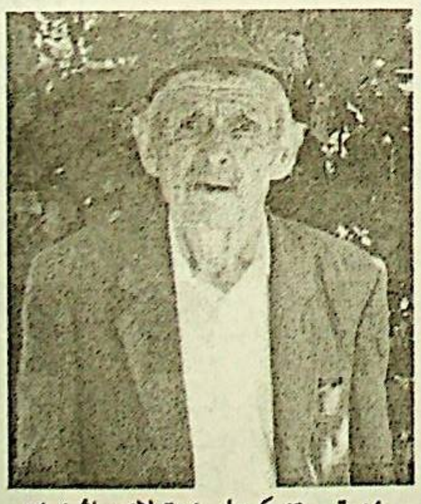

شەرقىي تۈركستان ئىنقىلابىنىڭ ئىشتىراكچىسى، مەرىپەتچى مەرۇپ (مەۋلىخون) ئەيسا ئوغلى سابىرى 4- فېۋرال كونى دۇنياسىدىن ئوتتى. ئۇ 1921 - ژىلى ئالمۇتا ۋىلايىتى چىلەك ناھىيەسىنىڭ ناسى يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. مەرۇپ سابىرى غۇلجا شەھىرى «ياردەم» باشلانغۇچ مەكتەبىنى ئاندىن ئىلى داربل مۇئەللىمنىڭ دەسلەپكى قارارىنى تاماملىغان مەرىپەتلىك قالغاچلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ غۇلجا شەھىرى ئايدوك مەكتەبىدە، ئاندىن كېيىن بورتالا ناھىيە مەركىزى بورتالا شەھىرىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەبنىڭ مۇئەللىم ۋە مەكتەپ مۇدىرى، تەن - تەربىيە مۇدىرى لاۋازىملىرىدا ئىشلىگەن. بۇ قەدىدى قامەتلىك كېلىشكەن ئېگىز بويلۇق تەن ھەرىكەتچى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋولېيبول كوماندىسىدا داڭلىق توپ ئورغۇچى پائالىيىتى بىلەن داڭق چىقارغان ئىدى.

1944 - ژىلى ئۇيغۇرلار دىيارىدا پارتىلىغان مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلاپ دەۋرىدە ئارشاڭ ۋە بورتالا ناھىيەلىرىدە پارتىزانلىق ھەرىكىتىنىڭ پائال ئىشتىراكچىسى سۈپىتىدە بۇ ناھىيەلەرنى كومىتاڭچىلاردىن ئازات قىلىشقا بىر كىشىلىك توھپە قوشقان جەڭچى ئىدى.

1955 - ژىلى ئۇ ئالىسى بىلەن قازاقىستانغا كوچۇپ چىققان. بۇ تەۋەدە ئۇ ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققىچە سودا ساھاسىدا ئىشلىگەن. بىز مەرۇپ سابىرىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا تەزىيە بىلدۇرىمىز.

تۇرگۇن يېزىسىنىڭ يۇرت جامائىتى
ۋە بىر توپ سەپداشلىرى.

دالاي - لاما ساقايغان

تىبەتنىڭ روھانىي رەھبىرى ئاغرىقخانىدىن ساقىيىپ چىققان. دەپ خەۋەر قىلدۇ رئىتا «يېڭىلىقلار» ئاگېنتلىغى. 67 ياشلىق دالاي - لاما بىر ھەپتە داۋامىدا مۇمبائىدىكى «لىلاۋاتى» ئاغرىقخانىسىدا قاتتىق گاستروئېنتېرىت ئاغرىغىدىن كېيىن داۋالانغان ئىدى. ئۇ ئوتكەن ژىلى دېكابىرنىڭ ئوتتۇرىدا ئاشقازانىنىڭ قاتتىق ئاغرىۋاتقانلىغىغا شىكايەت قىلىشقا باشلىغان. بۇ چاغدا ھەتتا تىبەت تىبابەتچىلىكىنىڭ ۋاستىلىرى بىلەن داۋالاش يارىدەم بەرمىگەن ئىدى.

ھىندىستانىنىڭ بىخار شتاتىدا بۇددىستلار بايرىمى بولۇۋاتقان چاغدا، ئاغرىنى كۆچىگەن تىبەت لىدېرى ئالدىراشلىق بىلەن ئاغرىقخانىغا يېتەكلەنگەن ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ ئەھۋالىنى دوختۇرلار ياخشى دەپ باھالىماقتا.

15 مىڭ ئاۋغان ھەج قىلىشقا بارىدۇ

كابۇل. ئاۋغانىستان ئوتكۈنچى ھوكۈمىتىنىڭ باشلىغى خەمىت كارزاي بىيىل 15 مىڭ ئاۋغانىنىڭ سەئۇدىيە ئەرەبىستانىغا ھەج تاۋاپ قىلىشقا بارىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. لېكىن كابۇلدا سەئۇدىيە ئەلچىخانىسىنىڭ يوقلۇغىدىن ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلارغا ئىسلاماباددا ۋىزا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ بولسا قوشۇمچە ۋاقىت تەلەپ قىلىدۇ. كارزاي سەئۇدىيە ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىغا پادىشالىق تەرىپىدىن بەلگۈلەنگەن ئاخىرقى سەنە - 16 - فېۋرالدىن كېيىن ھەج قىلغۇچىلارغا رۇخسەت قىلىش يا كى قىلماسلىق بىلەن داۋالاش يارىدەم بەرمىگەن ئىدى.

ھىندىستانىنىڭ بىخار شتاتىدا بۇددىستلار بايرىمى بولۇۋاتقان چاغدا، ئاغرىنى كۆچىگەن تىبەت لىدېرى ئالدىراشلىق بىلەن ئاغرىقخانىغا ياتقۇزۇلغان ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ ئەھۋالىنى دوختۇرلار ياخشى دەپ باھالىماقتا.

پېنتاگون پرېزىدېنت بىلەن كېلىشتى

ئا ق ش مەمۇرىيىتىنىڭ يېتەكچى ھەركەللىرى پرېزىدېنت جورج بۇشنىڭ ھەر ژىللىق مەكتۇبىدە ئىرانغا، ئىراقتا ۋە شىمالىي كورىيەگە قىلىنغان ئاكاھلاندۇرۇشلارنى سوزمۇ - سوز يەكدىللىق بىلەن تەكرارلىدى. «ئەل - كائىدە» بىلەن تالىپلار باش پانا ئىزدەپ ئىرانغا قېچىپ كەتكەنلىگىنىدە ھېچ قانداق شۈبھە يوق. ئىران ئاۋغانىستان چېگارىسىغا ئوز ئەسكەرلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشى لازىم ئىدى»، دەپ نەقىل كەلتۈرىدۇ بى بى سى پېنتاگوننىڭ رەھبىرى دونالد رامسفېلدنىڭ سوزىدىن. ئۇنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، تالىپلارنىڭ ئىران تەۋەسىگە قاچقان باشقا ئەللەرگە قېچىپ كەتكەنلىگى توغرىلىق مەلۇماتلار بار. رامسفېلد شۇنداقلا ئىراننىڭ بىر - بىرى بىلەن رىقابەتلىشىۋاتقان دالا كوماندىرلىرىغا قورال يەتكۈزۈپ بېرىپ، «ئاۋغانىستاندا قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇۋاتقانلىغىدا» ئەيىپلىدى.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

پېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
نېمەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت،
813 - خانە

گېزىتنىڭ تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1300 زاكاز 9698

تېلېفون:
59 - 84 - 73

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета. регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.uzdaf.org
www.bagdarlyq.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2002
ژىل
مارت
№3
(4150)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

بادىمار بايرىمىڭلار تۇتاشقان بۇ ئاسمان، ئەزىز تېرىناشلار!

نەۋرۇزدا تارتقان ناغرا سادالىرى

قازاقستان ژۇرنالىستلىرىنىڭ 1 ـ كونگرېسسى

ئوتكەن ھەپتىدە ئاستانادا قازاقستان ژۇرنالىستلىرىنىڭ 1 ـ كونگرېسسى بولۇپ ئوتتى، ئۇنىڭ ئىشىغا دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ ئىشتىراك قىلدى.

پرېزىدېنت ئۇز سوزىدە ئاممىۋىي ئاخبارات ۋاستىلىرىنى جۇمھۇرىيەت ھاياتى توغرىلىق ئىجابىي ئە خباراتنى كوپرەك بېرىشكە چاقىردى.

ئۇنىڭ پىكرىچە، «دولەت تەغدىرى ئۇچۇن جان كويدۇرىۋاتقان ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلەرنى رەداكسىيەلەردىكى خادىملار ئەخبارات مەيدانچىلىرىدا يوقتىدۇ». پرېزىدېنت ئۇزىنىڭ بۇ كىنايىسىنى دولەت ۋە شۇنداقلا رېگونال ئاممائىي ئەخبارات ۋاستىلىرىغا قاراتتى.

پرېزىدېنت قازاقستاندا «قۇدرەتلىك ئەخبارات شىركىتىنى» قۇرۇش توغرىلىق تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى، ئۇ مەملىكەتكىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا جۇمھۇرىيەتنىڭ سىرتىغىمۇ ھەر خىل ئەخباراتلارنى تاراتقان بولار ئىدى.

«ئاممائىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ قانداق تەرەققىي ئېتىشىغا دېموكراتىيەمۇ بېۋاستە باغلىق بولىدۇ» ـ دەپ بىلدۈردى، ن. ئە. نازارباېيۇ. ـ بىزنىڭ بارلىق ئاممائىي ئەخبارات ۋاستىلىرىمىز ناھايىتى ئاكتىۋ، بارلىق ئىشلارنىڭ ئاڭلىق ئىشتىراكچىلىرى. دولەت سىياسىتىنى ژۇرگۇزگۈچىلەر بولۇشى لازىم».

ئەپسۇسكى، ھازىرقى ۋاقىتتا ئاممائىي ئەخبارات ۋاستىلىرى «دولەت ئەمەلدارلىرى، سىياسەتچىلەر، مالىيە ـ ئىشلەپ چىقىرىش توپلىرى ئوتتۇرىسىدا بىر ـ بىرىدىن ئوچ ئېلىش ئۇچۇن ئەخبارات قۇرالى سۈپىتىدە پايدىلىنىلماقتا».

ھەققانىي ئەخبارات ئەركىن جەمىيەتتە زورۇردۇر، ـ دەپ تەكتلىدى دولەت باشلىغى. «ئۇ پۇخرالارغا ھاياتنىڭ قەيەردە ئېكەنلىكىنى، ئەندى سەپاتانىڭ قەيەردە ئېكەنلىكىنى، ئوبيېكتىۋلىقنىڭ قەيەردە ئېكەنلىكىنى، ئەندى شەخسىي مەنپەيەتلەردە ھېلى ـ نەيرەڭنىڭ قەيەردە ئېكەنلىكىنى، خەلققە خىزمەت قىلىشنىڭ قەيەردە ئېكەنلىكىنى، شۇنداقلا ھاكىمىيەت ئۇچۇن پاسكىنا كۈرەشنىڭ قەيەردە ئېكەنلىكىنى چۈشىنىۋېلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ، ـ دەپ چۈشەندۈردى ئۇ. ـ خەلققە بۇ مەسىلەرنى ھەققانىي چۈشىنىۋېلىشىغا يارىدەم بېرىڭلار». ـ دەپ تەكتلىدى ن. ئە. نازارباېيۇ ژۇرنالىستلار كونگرېسسىغا كەلگەن ئاممائىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ۋەكىللىرىگە مۇراجىەت قىلىپ.

قازاقستان ژۇرنالىستلىرىنىڭ بولۇپ ئوتكەن 1 ـ كونگرېسسى يەكەنلىرى كونگرېسسىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرىنى ۋە ئۇنىڭ تەشكىلىي تارماقلىرىنى بەلگۈلەيدىغان قارار لايىھىسىنى ئاساس قىلىپ، قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

قازاقستان ژۇرنالىستلىرى كونگرېسسىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرى بىلەن جەمىيەت، مەتبۇئات ۋە ھاكىمىيەت ئوتتۇرىسىدا ئىجابىي مۇزاكىرە ـ مۇنازىرىلەرگە يارىدەم قىلىش، دولەت تارماقلىرى بىلەن مەتبۇئات ئوتتۇرىسىدا، ژۇرنالىستلار بىلەن ئاممىۋىي ـ ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئوز ئارا بىر ـ بىرىنى چۈشىنىش تەھلىللىرىنى ژۇرگۇزۇشتىن، ژۇرنالىستلارنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەش فوندىنى قۇرۇش، مەتبۇئاتنى تېخمۇ تەرەققىي ئەتكۈزۈش مۇئامالىرى بويىچە قانۇن چىقىرىش جەريانىغا ئىشتىراك قىلىش،ژۇرنالىستنىڭ ئەخلاق كودېكسىنىڭ قائىدىلىرىنى تۈزۈپچىقىشتىن ئىبارەت دەپ بەلگۈلەندى.

بۇ ئىشنى تەمىنلەش ئۈچۇن كونگرېسس 19 ئادەمدىن ئىبارەت تەشەببۇسكار توپنى سايلىدى. ئالغا قويۇلغان مەخسەتلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۇن كونگرېسس ئوزىنىڭ مەتبۇئات ئورگىنىنى ۋە ئىنتېرنېتتا ئوز سايتىنى ۈجۇدقا كەلتۈرۈشنى نىيەت قىلىۋاتىدۇ.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي يارىدەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО
190501719, код 719 АГФ ОАО
Банк "Центр Кредит"

مۇھىم ئېقىم مەسىلىسى

ب م ت غا ئەزا بولغانلىغىغا 10 ژىل تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن

بىيىل 15 ـ مارتتا قازاقستاننىڭ بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىغا ئەزا بولغانلىغىغا 10 ژىل تولىدى. بۇ مەرىكە مۇناسىۋىتى بىلەن ئاستانادا كوپلىگەن دىپلوماتلار ۋە ھوكۇمەت ئەزالىرى ۋە جامائەتچىلىك ۋەكىللىرىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن مەخسۇس قوبۇل مەراسىمى ئۇيۇشتۇرۇلدى.

ئىران پرېزىدېنتى قازاقستانىنى زىيارەت قىلدۇ

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دولەت كاتىۋى ۋە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى قاسىمژومارت توقايېۋ ئىرانىنىڭ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ئەلچىسى مۇرتازا ساففارى بىلەن ئىران پرېزىدېنتى موھەممەد خاتامىنىڭ قازاقستانغا قىلىدىغان رەسمىي سەپىرىنىڭ بەزى مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى، بۇ سە ـ پەر بىيىل ئاپرېلنىڭ ئاخىرىدا ئەملگە ئاشۇرىلىدۇ. قازاقستان جۇمھۇرىيىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ ئەخباراتى بويىچە، پات ئارىدا سودا ـ ئىختىسادىي، ئىلمىي ـ تېخنىكىلىق ۋە مەدەنىي ھەمكارلىق بويىچە قازاقستان ـ ئىران ھوكۇمەتلەر ئارا كومىسسىيەسىنىڭ نوۋەتتىكى مەجلىسى بولىدۇ.

شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى ئورنىغا ئاسىيە ناتو ئەھدىنامىسى قۇرۇلامدۇ

شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى(ش ھ ت) رېگونىدا ۋە پۇتكۈل دۇنيادا تېچلىقنى، تۇراقلىقلىقنى ۋە ئىختىسادىي ھەمكارلىقنى تەمىنلەشتە مۇھىم رول ئويناماقتا. بۇ ئوغرىلىق بېجىندا بولغان مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرى تاڭ جىيەسيۈن بىلدۈردى، دەپ خەۋەر قىلدۇ روسسىيە «يېكىلىقلار» ئاگېنتلىغى. خىتاي مىنىستىرىنىڭ تەكتلىشىگە قارىغاندا، ش ھ ت تېررورىزمغا قارشى ۋەزىيىتىنى ئوتتۇرىغا قويغان بىرىنچى خەلق ئارا تەشكىلات بولغان. ش ھ ت نىڭ بارلىق ئالتە ئەزاسى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا روسسىيە بىلەن خىتاي بار، تېررورلۇق پائالىيەتكە قارشى خەلق ئارا مىقياستا كۈرىشىشنىڭ ئاكتىۋ ئىشتىراكچىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، دېدى مىنستر.

ش ھ ت 2001 ـ ژىلى يازدا قۇرۇلغاندىن بۇيان مۇنداق مەۋقەگە قەتئىي ئەمەل قىلىۋاتىدۇ. خىتاي مىنىستىرى شۇنداقلا ژۇرنالىستلارغا بىيىل ئىيۇن ئېغا بەلگۈلەنگەن ش ھ ت غا ئەزا ئەللەر ژېغىنىغا خ خ ج رەئىسى جىياڭ زېمىننىڭ ئىشتىراك قىلىدىغانلىغىنى خەۋەر قىلدى. ش ھ ت مىللىي ئۇيغۇنلاشتۇرغۇچىلىرى كېڭىشىنىڭ نوۋەتتىكى مەجلىسىنىڭ موسكۋادا 5 ـ 6 ـ مارتتا بولۇپ ئوتكەنلىگىنى ئەسلىتىپ ئوتىمىز.

* * *

ش ھ ت نى تەسىس قىلغۇچىلارنىڭ ئوز ئۇيۇشمىسىنى چوڭ خەلق ئارا تەشكىلات سۈپىتىدە كورسىتىش خاھىشى چۈشىنىشلىكتۇر. لېكىن ئوتكەن ژىلى 11 ـ سېنتەبردە ئامېرىكىدا يۈز بەرگەن ۋاقىەلەردىن كېيىن شاڭخەي ئالتىلىگىنىڭ ئابرويى چۈشۈپ كەتتى. ئامېرىكا بولۇپمۇ ئاسىيە رېگونىدىكى پۇتكۈل تەشەببۇسنى ئوز قولىغا ئالدى. ئەندى ئاق ش قا خىتاي بىلەن روسسىيە مۇھىم رول ئويناىدىغان مۇنداق رېگونال تەشكىلاتنىڭ ھاجىتى بولمسا كېرەك. ئەتمالىم، ياپونىيەنىڭ ئاخىرقى تەشەببۇسى بۇنىڭ بىلەن باغلىنىش بولسا كېرەك، ئۇ ئاسىيە ـ تىنچ ئوكيان رېگونىدا ناتو ئۇلگىسى بويىچە خەلق ئارا ئىتتىپاق قۇرۇش تەكلىنى بەردى. ئۇ شەرقىي ياكى ئاسىيە ناتوسى دەپ ئاتالسا كېرەك. توكيونىڭ

پىكرىچە، يېڭى تەشكىلات ئۇمۇمىي دۇنياۋىي تېندېنسىيە ئېقىمىدا ـ كوللېكتىۋلىق بېخەتەرلىك سىستېمىلىرىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشتە ھەمكارلىشىدۇ. خىتاينىڭ، شىمالىي ۋە جەنۇبىي كورىيەلەرنىڭ، روسسىيە ۋە ئاق ش نىڭ ئىشتىراكى بىلەن پۇتكۈل ئاسىيەدە بېخەتەرلىكنى تەمىنلەش بويىچە تارماقنى قۇرۇش كوزدە تۇتۇلماقتا. مەخسەتكە قارىغاندا، ئۇ ھازىر مەۋجۇت ش ھ ت غا ئوخشاش نەرسە كورۈنمەيدۇ. ئەتمالىم، بۇ ئىدېيە ياپونىيە رەھبەرلىگىدە كۈن چىقىش ئېلىگە ئاق ش پرېزىدېنتى جورج بۇش رەسمىي سەپەر بىلەن كەلگەندىن كېيىن پەيدا بولغان بولسا كېرەك.**

توكيو ئاق ش قۇراللىق كۈچلىرىنىڭ يارىدەمسىز ئوز تەۋەسىدە چوڭ مىقياستىكى تېررورلۇق ھەرىكەتلەرگە تاقابىل تۇرالمايدىغانلىغىنى چۈشىنىدۇ،لېكىن ئاق ش ئارقىسىدىن مېڭىشنىمۇ خالىمايدۇ. مانا شۇ چاغدا ياپونىيە مىللىي مۇداپىە باشقارمىسىنىڭ ئويىغا ئاسىيە ناتوسى ئىدېيەسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ كەلگەن، دەپ تەكىتلەيدۇ تەھلىلچىلەر.

خىتاي ئىرتىش ۋە ئىلى دەريالىرىدىن 1 ـ 2 كۈبوكىلومېتر سۇ ئالىدىغان بولدۇ

خ خ ج نىڭ ئەڭ قۇرغاقچىلىق رايونلىرىنىڭ بىرىگە تەئەللۇق ش ئۇ ئار نىڭ چاپسان ئىختىسادىي مۇناسىۋىتى ۋە ئاھالىسىنىڭ ئوسۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئىلى ۋە ئىرتىش سۇيىنى بارغانسىرى كوپەرەك ئېلىشقا مۇھتاج، دېدى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت،بېجىندا بولۇپ ئوتكەن مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە، قازاقستان ئەخبارات ئاگېنتلىغى مۇخبىرىنىڭ سوئالىغا جاۋاپ بېرىپ.

ئۇ ش ئۇ ئار نىڭ بارلىق سۇ رېسۇرسلىرىنىڭ 20 پائىزىدىن ئوشۇغى توغرا كېلىدىغان بۇ ئىككى دەريادىن ئېگىلىك ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن ژىلىغا 1 ـ 2 كۈبوكىلومېترغىچە سۇ ئېلىش پلانلىنىۋاتقانلىغىنى خەۋەر قىلدى. ئۇنىڭ پىكرىچە، بۇ ئىرتىش ۋە قازاقستانىنىڭ تەۋەنكى ئېقىمىدىكى قازاقستاندىكى ۋەزىيەتكە ئانچە تەسىر يەتكۈزمەيدۇ،چۈنكى بۇ دەريالارنىڭ ئۇمۇمىي ژىللىق سۇ ئېقىمى 27،6 كۈبوكىلومېتىرنى تەشكىل قىلىدۇ.

ش ئۇ ئار ھوكۇمىتىنىڭ باشلىغى ئىلى ۋە ئىرتىشنىڭ سۇ رېسۇرسلىرىدىن پايدىلىنىش تېگىشلىك خەلق ئارا قائىدىلەرگە ۋە ئۇلارنى قوللىنىش ئەمەلىياتىغا مۇۋاپىق ئېلىپ بېرىلىدىغانلىغىغا ۋە بۇ دەريالار ئەترابىدىكى قازاقستان رايونلىرىنىڭ ئېكولوگىيەلىك ۋەزىيىتىگە سەلبىي تەسىر يەتكۈزمەيدىغانلىغىغا ئىشەنمەكتە. كوپلىگەن قازاقستانلىقلارنىڭ ئىشەنچىسىزلىكى ئۇلارنىڭ قارىماققا ئاساسسىز ئەمەس. ئۇلار ئىرتىش ـ قاراماي ئوستىكىنىڭ قۇرۇلۇش لايىھىسى مۇناسىۋىتى بىلەن جىددىي تەشۋىشلىنىۋاتقانلىغىنى ھېسابقا ئالغان ھالدا ئوتكەن ژىلى ئىيۇن ئىدا ش ئۇ ئار ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بىر توپ قازاقستانلىق ئېكسپېرتلارغا سېلىنىۋاتقان مەزكۇر سۇ ئىنشائاتىنى زىيارەت قىلىشقا رۇخسەت قىلدى، بۇ ئا. ئابدۇرېشىتنىڭ تەكتلىشىچە، «ئۇلارنىڭ كوپلىگەن تەشۋىشلىرىنى يوقاتتى». ئۇ ئوستەڭ پايدىلىنىشقا بېرىلگەندىن كېيىن ئىرتىشتىن ئېلىنىدىغان سۇ ژىلىغا 600 مىللون كۈبومېتردىن ئاشمايدىغان بولىدۇ.

ئوتكەن ژىلى سېنتەبردە قازاقستان بىلەن خىتاي چېگارىدىن ئوتىدىغان دەريالاردىن بىرلىشىپ پايدىلىنىش ۋە قوغداش ساھاسىدا ھەمكارلىشىش توغرىلىق ھوكۇمەتلەر ئارا كېلىشىم ئىمزالىنغان ئېدى.

خەلىق سويگەن چاقچاقچى

كۆلكە جاھانىنىڭ ئۇلۇغلىرى ھەم بويۇن ئەككەن كۆچتۇر.
ئېمىل زولىيا،
فرانسۇز يازغۇچىسى.

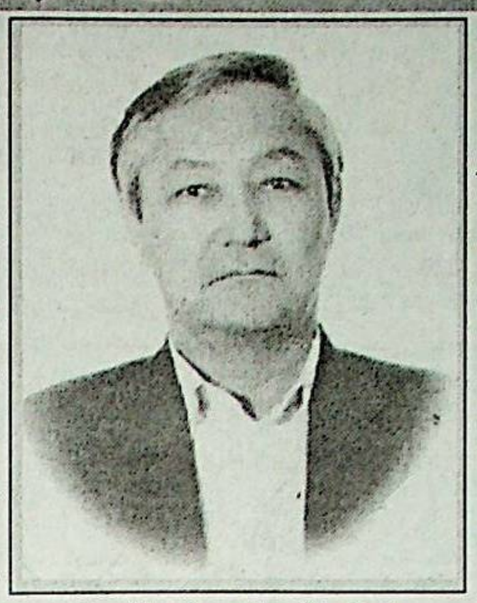

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاق تارىختىن تارتىپ سەنئەتنە ژۇقۇرى ماھارەتكە ئېگە، ئوز ئالدىغا تۇرمۇش كەچۈرۈشتە خۇش چاقچاق، ئو ـ يۇن كۆلكىنى ئوزلىرىگە كۈندىلىك ئادەت قىلىپ، ياشاپ كەلگەن خەلق. ئەينە شۇنداق خەلقنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ھاياتىغا ماسلىشىپ مەشرەپ، توي ـ توكۈن، بەزمە، سورون ۋە سەيلىلىرىدە خەلق ئىچىدىن كوپلەپ ناخشىچى، قىزىقچى، ماھىر لەپىچى، سوزمەن، قوشاقچى، چاقچاقچى ۋە مەددالار يېتىشىپ چىققان. شۇنداق ئا ـ دەملەر ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تارىخىنىڭ فولكلورىدا چوڭ ئورۇن ئېگىلەيدۇ. بۇ ماۋزۇنى ئۇيغۇر فولكلور تەتقىقاتچىلىرى ئوز ئەسەرلىرىدە تەتقىق قىلىپ، دۇنياغا تونۇتۇشتۇرۇپ كەلگەن ۋە كەلمەكتە. مانا شۇ سوزمەن داڭلىق چاقچاقچى ۋە لەتىپچىلەر ئىچىدە تونۇلغانلىرى قەشقەر تەۋەسىدە ئوتكەن سەلەي چاققان، موللا مەتيا خەلپىتىم، تۇرپاندا موللا زەيدىن، غۇلجا شەھىرىدە ئەمرخان خوجا، ياقوپبېك پوچچى ۋە غولجىدىكى ھېسام قۇربان، شۇنىڭدەك ئالمۇتىدا سەنجەر باراتوۋ ۋە سابىر غاپپاروۋ ۋە باشقىلارنى كورستىشكە بولىدۇ. يەنە شۇنىڭدەك خەلق قىزىقچىسى، گەپدان چاقچاقچىلارنى ھەر بىر شەھەرنىڭ، يېزا ـ قىشلاقلاردىن تېپىش مۇمكىن.

ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىن يەنە شۇنداق نۇرغۇنلىغان سوز دانالىرى چىقىپ ئەمگەكچى خەلقنىڭ دانىشمەنلىگىنى، ساتىرىدا ئوز ماھارەتلىرىنى كورستىپ دۇنياغا تونۇل غانلىغى مەلۇم.

يېقىنقى زامان ئۇيغۇرلار تۇرمۇش ھاياتىغا ئەزەر تاشلىغىنىمىزدەمۇ ئەۋلالتلارنىڭ ئوچ مەس ئىزىنى بېسىپ، ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنى، ئورپى ـ ئادەتلىرىنى، تۇرمۇشنىڭ كۈندىلىك تىرىكچىلىگىنى توي ـ توكۈن، مەشرەپ، باراۋەت ۋە سەيلىلەر بىلەن پارا ـ ۋەن ئوتكۈزۈۋاتقانلىغىنىڭ گۈۋاچىسى بو ـ لۇمىز.

ئەلنەغمە غوپۇر (دىڭخۇلۇ) قادىر ھاجىيەۋ، چال غۇچى، تۇرسۇن تېيىپلارنىڭ ھوزۇرىدا بولۇپ ئىلى چاقچاقلىرىنىڭ غەزىنىسىدە خېمىرتۇ ـ رۇشى ژۇغرۇلغان. سابىر مۇنداق دەيدۇ: «چاقچاق ـ بۇ ئىجادنىڭ مېۋىسى، ئۇ خەلق قەلبىگە تۇگمەس ئارام‌لىق بېغىشلايدۇ. خەلقنى كولدۇرۇشنىڭ ئوزى بېقىياس ئەمەگەك...» سابىر راست ئېيتىدۇ، خەلق ياراتقان بىزنىڭ شۇ بايلىغىمىز سابىردەك تالانت ئېگىلىرىدىن تۇغۇلىدۇ. سابىرنىڭ چاقچىغىلىغا ھەممە كۆلىدۇ. ئۇ ئوزى سويگەن ئەل ـ ئاغىنىلىرى بىلەن ھازىرقى ئوينىۋاتقان مەشرەپىگە 40 ژىل بولدى. ئۇ ئوز مەشرەپدەشلىكى ئوتتىوز ئوغۇلغا كوكۈلدىكىدەك خىزمەتە بولۇپ، ئۇلارنى رازى قىلسا، ئۇنىڭ مەخسەت، مۇددىاسى ۋە چاقچىغى ئۇنى ھۇزۇرلاندۇرالايدۇ. ئوزى كىچىك پېسىل، كەمتەرلىك بىلەن ئوسكەن سابىر ھەمىشەم خەلق بىلەن بىللە ياشاشنى ئويلايدۇ. ئۇ ئولتۇ ـ رۇش، مەراسىم ۋە بەزى مەرىكىلەردە رىياسەتچى (تامادا) بولۇپ، ئاددى خىزمەتلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، ئوموزنى خوشاللىق دۇنيا ـ سىغا غەرىق قىلماقتا. شۇنداق تونۇلغان چاقچاقلىرىمىزنىڭ بىرى سابىر غاپپاروۋتۇر.

سابىر جالالدىن ئوغلى غاپپاروۋ 1940 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. شۇ يەردە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىلىم ئەلىپ، ئوتتۇرا مەلۇماتلىق بولغان. 1959 ـ ژىلى كېڭەش ئىلىگە چىقىپ، ئالمۇتا شەھىرىدە ئوزۇنلۇشۇپ قالغان. بۇ يەردە شوفيورلۇق كۆرىسىنى تاماملاپ، 1960 ـ ژىلدىن 1997 ـ ژىلغىچە ھەر خىل مەھكىمىلەردە شوفيور بولۇپ ئىشلىگەن. ئەمگەك ئېتىبارانى. سابىرنىڭ 3 پەرزەنتى، 5 نەۋرىسى بار. ئۇ ئائىلىسىدە ئوز ئەمگىكى بىلەن پاراۋان ياشاپ دەم ئېلىشقا چىققان.

سابىر كىچىكىدىن تارتىپ مەھەللە جامائەت ئىشلىرى ۋە مەشرەپلەرگە قاتنىشىپ چوڭ بولغان. ئۇ جامائەت ئارىسىدا توي ـ توكۈن، ئولۇم ـ ژېتىم، نەزىر ـ چىراقلارغا قاتنىشىپ، ئوز خەلقىنى رازى قىلىپ، ئىشەنچىنى ئاقلىغان بولسا، مەشرەپ توي ـ توكۈنلەردە ئولارغا ئوز چاقچاقلىرى بىلەن كۆل دۈرۈپ ھادىغىنى چىقاردى. ئۇ ئاتاقلىق ھازىرقى ژاقىتتا ئەينە شۇنداق مەشرەپ، توي ـ توكۈن، ئولتۇرۇشلارنى قىزىق، خوشاللىق بىلەن ئوتكۈزۈۋاتقاندا ساز، نەغمە ـ ناۋادىن باشقا بىزنىڭ چاقچاقچىلىرىمىز ئالاھىدە ئورۇن ئېگەللەيدۇ. ئولار جامائەتچىلىكىمىزنىڭ خۇش كەيپىياتىنى تېخىمۇ پەلەككە كوتىرىپ، ئومۇرنى خوشاللىق دۇنيا ـ سىغا غەرىق قىلماقتا. شۇنداق تونۇلغان چاقچاقچىلىرىمىزنىڭ بىرى سابىر غاپپاروۋتۇر.

سابىر جالالدىن ئوغلى غاپپاروۋ 1940 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. شۇ يەردە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىلىم ئەلىپ، ئوتتۇرا مەلۇماتلىق بولغان. 1959 ـ ژىلى كېڭەش ئىلىگە چىقىپ، ئالمۇتا شەھىرىدە ئوزۇنلۇشۇپ قالغان. بۇ يەردە شوفيورلۇق كۆرىسىنى تاماملاپ، 1960 ـ ژىلدىن 1997 ـ ژىلغىچە ھەر خىل مەھكىمىلەردە شوفيور بولۇپ ئىشلىگەن. ئەمگەك ئېتىبارانى. سابىرنىڭ 3 پەرزەنتى، 5 نەۋرىسى بار. ئۇ ئائىلىسىدە ئوز ئەمگىكى بىلەن پاراۋان ياشاپ دەم ئېلىشقا چىققان.

سابىر كىچىكىدىن تارتىپ مەھەللە جامائەت ئىشلىرى ۋە مەشرەپلەرگە قاتنىشىپ چوڭ بولغان. ئۇ جامائەت ئارىسىدا توي ـ توكۈن، ئولۇم ـ ژېتىم، نەزىر ـ چىراقلارغا قاتنىشىپ، ئوز خەلقىنى رازى قىلىپ، ئىشەنچىنى ئاقلىغان بولسا، مەشرەپ توي ـ توكۈنلەردە ئولارغا ئوز چاقچاقلىرى بىلەن كۆل دۈرۈپ ھادىغىنى چىقاردى. ئۇ ئاتاقلىق ھازىرقى ژاقىتتا ئەينە شۇنداق مەشرەپ، توي ـ توكۈن، ئولتۇرۇشلارنى قىزىق، خوشاللىق بىلەن ئوتكۈزۈۋاتقاندا ساز، نەغمە ـ ناۋادىن باشقا بىزنىڭ چاقچاقچىلىرىمىز ئالاھىدە ئورۇن ئېگەللەيدۇ. ئولار جامائەتچىلىكىمىزنىڭ خۇش كەيپىياتىنى تېخىمۇ پەلەككە كوتىرىپ، ئومۇرنى خوشاللىق دۇنيا ـ سىغا غەرىق قىلماقتا. شۇنداق تونۇلغان چاقچاقچىلىرىمىزنىڭ بىرى سابىر غاپپاروۋتۇر.

سابىر جالالدىن ئوغلى غاپپاروۋ 1940 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. شۇ يەردە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىلىم ئەلىپ، ئوتتۇرا مەلۇماتلىق بولغان. 1959 ـ ژىلى كېڭەش ئىلىگە چىقىپ، ئالمۇتا شەھىرىدە ئوزۇنلۇشۇپ قالغان. بۇ يەردە شوفيورلۇق كۆرىسىنى تاماملاپ، 1960 ـ ژىلدىن 1997 ـ ژىلغىچە ھەر خىل مەھكىمىلەردە شوفيور بولۇپ ئىشلىگەن. ئەمگەك ئېتىبارانى. سابىرنىڭ 3 پەرزەنتى، 5 نەۋرىسى بار. ئۇ ئائىلىسىدە ئوز ئەمگىكى بىلەن پاراۋان ياشاپ دەم ئېلىشقا چىققان.

سابىر كىچىكىدىن تارتىپ مەھەللە جامائەت ئىشلىرى ۋە مەشرەپلەرگە قاتنىشىپ چوڭ بولغان. ئۇ جامائەت ئارىسىدا توي ـ توكۈن، ئولۇم ـ ژېتىم، نەزىر ـ چىراقلارغا قاتنىشىپ، ئوز خەلقىنى رازى قىلىپ، ئىشەنچىنى ئاقلىغان بولسا، مەشرەپ توي ـ توكۈنلەردە ئولارغا ئوز چاقچاقلىرى بىلەن كۆل دۈرۈپ ھادىغىنى چىقاردى. ئۇ ئاتاقلىق

20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ ژىللىرىنى كوز ئالدىمىزغا كەلتۈرىدىغان بولساق، قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان قەھرىمان قازاق، رۇس ۋە باشقا مىللەتلەر بىلەن بىر قاتاردا ئۇيغۇر خەلقىمۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ مەدەنىي ـ مائارىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، ئېكىلىك ۋە باشقىمۇ ساھالىرىنىڭ تەرەققىي ئېتىشىدە مۇناسىپ ھەسسە قوشقان ئىدى. جۈملىدىن، بۇ دەۋردە ئىلىم ـ پەن بىلەن بىرگە جۇمھۇرىيەت خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي ـ سىياسىي ھاياتىدا چوڭ ئوزگىرىشلەر يۈز بەرىپ، خەلقىنىڭ تۇرمۇش دەرىجىسى ئاڭ ـ سەۋىيەسى خېلىلا ئوسكەن ئىدى.

بولۇپمۇ، جۇمھۇرىيەتنىڭ شۇ دەۋردىكى ئىجتىمائىي ـ سىياسىي ھاياتىنىڭ تەرەققىي ـ مىزىنىچىدىن يېتىلىپ چققان تالانتلىق زىيالىلىرىمىز كوز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. ئەينى شۇلارنىڭ بىرى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھورمەتلىك پەرزەندى، مەرھۇم ئابدۇللام ئاكا ھېزـ باقىيەۋتۇر.

ئا. ھېزباقىيەۋ ئەسلى ئالمۇتا ۋىلايىتىگە قاراشلىق تالغىر شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئالدى بىلەن ئوزى تۇغۇلۇپ ئوسكەن شەھەردىكى مەكتەپتە ساۋادىنى چىقاردى. ئوزىنىڭ پۈتكۈل ئاڭلىق ھاياتىنى خەلق خىزمىتىگە بېغىشلىغان ئابدۇللام ئالدى بىلەن كومسومول تەشكىلاتلىرىدا خىزمەت قىلدى. 1939 ـ ژىلى پارتىيە سېپىگە ئەزا بولغان ئا. ھېزباقىيەۋ بىلىمىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش نىيىتىدە ئالىي ئوقۇش ئورنىغا چۈشۈپ ئوقۇدى. 1950 ـ ژىلى ئوقۇشنى مۇۋاپىقىيەتلىك پۈتتۈرۈپ، چىقماقان ئا. ھېزباقىيەۋ قازاقستان كومسومول مەركىزىي كومىتېتىدا، ئاندىن كېيىن قازاقستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىغا يوتكىلىپ، ئىنستروكتورلۇق ۋەزىپىسىنى ئاتقۇردى. مەزكۇر جاۋاپكەرلىك خىزمەتتە ئۇ ئوزنىڭ ئىشقا بولغان جاۋاپكەرلىكىنى، تالانتىنى كورسەتتى، شۇنداقلا جامائەتچىلىك ئىشلارغا يېقىندىن ئارىلىشىپ كەلگەن زات ئىدى.

ئابدۇللام ئاكا ھېزباقىيەۋنى ھوكۇمەت قايسى خىزمەتكە ئەۋەتمىسۇن، ئۇ تاپشۇرۇلغان جاۋاپكەرلىك ئىشقا ئوزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن قارىدى ۋە رەھبەرلىك قىلدى. مەسىلەن: ئۇ ئۇيغۇر ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ ئىككىنچى كاتىۋى، چەلەك ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى لاۋازىمىدا ئىشلىگەن ژىللىرى مەزكۇر ناھىيەلەرنىڭ يېزا ئىگىلىگى ساھاسىنىڭ تەرەققىي ئېتىشىگە، يېزا ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇش دەرىجىسىنى ئاشۇرۇشقا زور تۆھپە قوشقان ئىدى.

ئابدۇللام ئاكا ھېزباقىيەۋنىڭ ئەڭ ئالىي ئىلمىي ئۇنۋانى ـ پروفېسسورلۇق ئۇنۋانى بىلەن مىنستىرلىكنىڭ ئۇرۇنباسارلىق لاۋازىمىدا ۋە موشۇ ساھادا باشقىمۇ رەھبەرلىك لاۋازىمىلاردا ئىشلىدى. مەزكۇر جاۋاپكەرلىك ھەققىي رەھبەرلىك قابىلىيىتىنى كورسەتكەن بىلەن بىرگە مىللىي كادىرلارنى تەييارلاشتا ئالاھىدە كوڑ چېقىپ، ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلدى. مەسىلەن ياركەنتلىك پولكوۋنىك تۇرسۇن ھاسانوۋ، رۇستەم دۇكاشۇلار ئېچكى ئىشلار مىنىستىرلىگىدە خىزمەت قىلغان بولسا، بۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن مىللىي كادىرلار چېلەك، چونجا، ياركەنت، ئىشكىتە ۋە باشقىمۇ جايلاردا كولخوز رەئىسى، ناھىيەلىك كومىتېتلاردا ژۇقۇرى لاۋازىملىق ئىشلاردا پائالىيەت ئېلىپ بارىدى.

ئوزىنىڭ بارلىق ھاياتىنى خەلق خىزمىتىگە بېغىشلىغان ئابدۇللام ئاكا ھېزباقىيەۋنىڭ ئالتە پەرزەنتىمۇ ئاتا ئوزى بىلەن مەڭگۈ، ھازىر جۇمھۇرىيەتنىڭ ھەر خىل ساھالىرىدا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، چوڭ ئوغلى دامىر ھېزباقىيەۋ ئاباي نامىدىكى پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا مۇئەللىم، كىچىك ئوغلى مۇختەرجان پولكوۋنىك ئۇنۋانى بىلەن ئالمۇتا شەھەرلىك كۆزەت پوليتسىيەسىنىڭ باشلىغى.

خەلقىمىزنىڭ سويۈملۈك پەرزەندى، ئادىي ئىنسان، ئوزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى، كەمتەرلىگى، خەلقىگە بولغان ساداقەتلىگى بىلەن تونۇلغان ئابدۇللام ئاكا ھېزباقىيەۋنىڭ روھى خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

نىزامىدىن كەبىروۋ.

قەلبىمىزدە ساقلىنىدۇ

ئىالىلىرىمىز كوز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. ئەينى شۇلارنىڭ بىرى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھورمەتلىك پەرزەندى، مەرھۇم ئابدۇللام ئاكا ھېزـ باقىيەۋتۇر.

ئا. ھېزباقىيەۋ ئەسلى ئالمۇتا ۋىلايىتىگە قاراشلىق تالغىر شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئالدى بىلەن ئوزى تۇغۇلۇپ ئوسكەن شەھەردىكى مەكتەپتە ساۋادىنى چىقاردى. ئوزىنىڭ پۈتكۈل ئاڭلىق ھاياتىنى خەلق خىزمىتىگە بېغىشلىغان ئابدۇللام ئاكا ھېزباقىيەۋ ئالدى بىلەن كومسومول تەشكىلاتلىرىدا خىزمەت قىلىپ، ئوزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن قارىدى ۋە رەھبەرلىك قىلدى. مەسىلەن: ئۇ ئۇيغۇر ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ ئىككىنچى كاتىۋى، چەلەك ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى لاۋازىمىدا ئىشلىگەن ژىللىرى مەزكۇر ناھىيەلەرنىڭ يېزا ئىگىلىگى ساھاسىنىڭ تەرەققىي ئېتىشىگە، يېزا ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇش دەرىجىسىنى ئاشۇرۇشقا زور تۆھپە قوشقان ئىدى.

ئابدۇللام ئاكا ھېزباقىيەۋنى ھوكۇمەت قايسى خىزمەتكە ئەۋەتمىسۇن، ئۇ تاپشۇرۇلغان جاۋاپكەرلىك ئىشقا

نەۋرۇزلۇق بەزىبىر خسلەتلىرىمىز

ملادىيە كالېندارى بويىچە مارت ئېيىنىڭ 21 ـ كۈنى ـ مۇسۇلمانلارنىڭ ئەنئەنىۋى نەۋرۇز ـ بايرام كۈنىدۇر.

يېشىمىزغا يېقىندىن بىر ياش قوشۇلغان، يېڭى بىر ژىللىق ھاياتىمىز باشلانغان بۇ خاسىيەتلىك بايرام توغرىسىدا تۈلۈق ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىي ئۇزۇنلۇك «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق كتابىدا مۇنداق دەپ يازغان: «نەۋرۇزدىن كېيىنكى تۇنجى باھار ئېيىنى ئوغلاق ئالى دەيدۇ. تۇنىكىدىن كېيىنكى ئايىنى تۇغلاق ئېيى دەيدۇ. چۈنكى بۇ ئايدا ئوغلاق چوڭ بولىدۇ...» (1 ـ توم، 452 ـ بەت). «بەلەن كەپ» ناملىق قول يازمىدا مۇنداق دەپ يېزىلغان: «... ئادەم ۋە بارلىق جانلىقلار نەۋرۇز بىلەن كوكلەيدۇ، يېكىلىنىدۇ. نەۋرۇز ئالەمنىڭ بەخت ئانىسى، بەرىكەت ۋە شاتلىق غەزنىسى. ئادەملەر نەۋرۇزدا بىر ـ بىرلەپ ئوز ۋۇجۇتلىرىنىڭ قەلب قۇلۇپلىرىنى ئاچىدۇ. پۈتكۈل سېخىلىغى، شاتلىغى، ئادەمنىڭ قەدىرنى نامايىش قىلىدۇ...».

بىزنىڭ نەۋرۇز ئەنئەنىلىرىمىز بىلەن نەۋرۇزغا توتقان مەۋقەمىز ژېنىنچاقلانغان ۋۇقارقى قۇرلاردىن شۇنى ھىس قىلمىز، نەۋرۇز ـ قېدىمىي زامانىدىن بۇيان ئەجدادلىرىمىزنىڭ قېنىغا، تۇرمۇشىغا سىڭىپ كەلگەن. بەختسىزكە بەخت بېغىشلايدىغان ئۇلۇق قۇتلۇق بايرىمىمىز ۋە ئەڭ ئاممىۋىي شاتلىق كۈنىدۇر.

بىزنىڭ ھەر ژىلقى نەۋرۇزلۇق بايرام پائالىيەتلىرىمىز تارىختىن بېرى، ئۇمۇمەن، «نەۋرۇزلۇق توققۇزلۇق» ياكى «توققۇز ئوغۇل قىلىقلىرى» بىلەن ئىپادىلىنىپ كەلمەكتە.

1. نەۋرۇز مەرىكىسى ـ ژىل ئايرىلىش مەرىكىسى، نەۋرۇز ناغرىسىنى چېلىش ۋە نەۋرۇزلۇق سەھرا خەتمىلەرنى قىلىشتىن باشلىنىدۇ. يەنى ئەتىگەنلىكى ھەر بىر مەھەللىدە نەۋرۇزدىن خەۋەر ـ نەۋرۇز ناغرىسى چېلىنىدۇ. ئوي ـ ئويلەردە نەۋرۇز ياغلىق. نەۋرۇز بوك. نەۋرۇز سالام. نەۋرۇز گۈل كوز ـ كوز قىلىش باشلىنىپ كېتىدۇ. ھەممە سەھرا خەتمىگە ئاتىغان تاۋار خۇرۇچلىرىنى (ئۇن. ياغ. گوش. گۈرۈچ. قەنت. يەل ـ يېمىشلەرنى. نان. تۇز. قىسقى قولى نېمىگە يەتمە ئۆنى) ئېلىپ. كەنت ـ مەھەللەرنىڭ مەركەزلىرىگە توپلىشىپ. نەۋرۇزلۇق سەھرا خەتمە قازانلىرىنى ئاسىدۇ.

تاپقىنى قوي ئولتىرەر،
تاپالمىغان جۈجە ـ غوراز.
تاپقىنى گۈل كەلتۈرەر،
تاپالمىغان بىر باش پىياز.

دېگەندەك. ھەر بىر ئادەم ئوزىنىڭ چۈشلۈق تەييارلىغان دەستىخانلىرىنى سورۇنغا يايىدۇ. كەنت ـ مەھەللەلەر بويىچە جامائەت مەنىشىت ھېيتى (ئەل مەرىكىسى) رەسمىي باشلىنىپ كېتىدۇ. سەھرا خەتمە سورۇنىدا ئادەملەر قول ئېلىشىپ. يۇز يېقىشىپ كورۈشىدۇ. «يېڭى ياشلىرىغا مۇبارەك» دېيىشىدۇ. بۇ نەۋرۇزلۇق سەھرا خەتمىمىگە چىقىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ «نەۋرۇز ـ لۇق توققۇزلۇق» نىڭ باشلىنىش بوسۇغىسىدۇر.

2. ئادەملەر ئالەمدىن ئوتكەن قوم ـ قېرىنداشلىرىنى، يۇرت نەزىلىرىنى ئەسلەپ، تۈپراقلىرىنى يوقلاپ، دۇئا ـ تەكبىر قىلىپ، مۇناسىۋەتلىك قائىدىلەرنى ئورۇنلايدۇ. بۇ «دۇئا ـ تالاۋەت» دېيىلىدۇ.

3. بارلىق كەنت ـ مەھەللىلەر بويىچە ئوز ئارا يوقلاش، يېڭى ژىلنى قۇتلۇقلاش، ئاغرىق، ژىتىم كىشىلەردىن ھال ـ ئەھۋال سوراش، يۇرت ئاقساقاللارنى زىيارەت قىلىش، ئەل غېمىدە بولۇشتەك يۇرت خسلەتلىرىمىزنى نامايەن قىلىنىدۇ. بۇ «نەۋرۇزلۇق ژۇرۇش» دەپ ئاتىلىدۇ.

4. ھەر بىر مەھەللە ـ كەنتلەرنىڭ جامائەتلىرى (ئوتتۇرا ياش، ياش ئوسمىلەرنىڭ چوڭلىرى) نەۋرۇزلۇق شادىمانلىقنى يەنى نەۋرۇزلۇق ئويۇنلىرىنى قانات يايدۇرىدۇ. نەۋرۇز قوشاقلىرى، قىسقىسى ھەر كىم بىلگىنىنى ئەلگە تەغدىم قىلىدىغان شاتلىق بايرىمى باشلىنىپ كېتىدۇ. بەزىبىر يەرلىك يازما مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە مالچى ئۇيغۇرلار ئاساسىدا نەۋرۇزلۇق ھەر خىل خەلق ئويۇنلىرىنىڭ تۇرى ئەللىك نەچچىگە، نەۋرۇز نەغمىلىرىنىڭ ۋارىانتى ئون نەچچىگە يېتىدىكەن.

بەزى يەرلىك چوپانلارنىڭ ئەسلەشلىرىچە، 50 ـ ژىللاردىن ئاۋالقى نەۋرۇزلۇق خەلق ئويۇنلىرى ئىچىدە: «جۈۋاز»، «سار ـ غايدى»، «گۈلەككۈچ»، «ئاتلامچۇق»، «ئور ـ دىكام»، «بورە ـ قوي»، «ھوي بالا»، «ئاللاغا زايىم»، «تەلپەك قويدى»، «كوچ ـ كوچ»، «ئوغلاق چاپتۇرما»، «كۈچلىك يەتسە ئال»، «ئويۇنچى شىر»، «ھەييار»، « مۇتەيبە»، «باغلىشىش»، «ئوت ئاتلاش»، «تالاشما» (ئەشت تالاشتۇرۇش)، «ئۇسۇشمە» (قوشقار سوقۇشتۇرۇش)، «چۇقۇشما» (غوراز. كەكلىك سوقۇشتۇرۇش)، «چېپىشىش» (ژۇگ رەش)، «چوك»، «خەنجەر»، «مولجەش» (باغلىشىپ يېشىش)، «سالغۇ تاش» (سالغۇ بىلەن قارغا ئېتىش)، «گۈل مەشق»، «تەپكۈچ»، «قارىغۇ چاشقان»، «قىز قوغلاش»، موكۈش ـ موكۈش» ، «كوكلەش» (ژىراققا سەكرەش)، «قۇش قوغلاش»، «كوز باغلاش»، «دورام»، «چېلىش ـ تارتىشماق»، (ئاغامچا ياكى باشقا نەرسىنى تارتىشىپ ئوينىاش)، «پەلله»، «دەللۈنزى»، «دارۇازلىق»، «سۇرەت»، «يېرىل تاش»، «تاققۇ ـ توققۇ»، «جال مەرجاق»، « شاتقاق»، دۇم ـ دۇم»، «چوڭ چۇرەك»، «لاچىن كەلدى»، «ئاقا تاش»، «ھوپۇپ،» ئويۇنلىرى ئاساسلىق ئويۇنلار بولۇپ ھېسابلانغان.

نەۋرۇزلۇق نەغمىلەر: «نەۋرۇز كەلدى»، «كوكلەم»، «ئاي كەلدى»، «قاتارغاز»، «نەۋرۇز گۈل»، «ئانام»، «جۇپ تورغاي»، «خەزىر نەۋرۇز»، «جاھان ـ جانان» دېگەنلەر ـ دىن ئىبارەت بولۇپ، نەۋرۇز ئېيىنىڭ يەتتىسى كەنت ـ مەھەللىلەرنىڭ نەغمە ـ ناۋا، ئويۇن ـ تاماشا بايرىمى بولۇپ ھېسابلىنىپ كەلگەن.

5. بىزنىڭ نەۋرۇزلۇق ئەنئەنىلىرىمىز ئىچىدە نەۋرۇز سەيلىلىرى ئالاھىدە ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن. ھەر ژىلى نەۋرۇزدا ئات سەيلىسى، ئوۋ سەيلىسى، ئوغلاق سەيلىسى، بەزمە سەيلىسى، تاغ سەيلىسى، يۇرت سەيلىسى، كوك سەيلىسى، مازار سەيلىسى، بازار سەيلىسى قاتارلىق سەيلىلەرنى ئوتكۈزۈش خەلقىمىزنىڭ مەنئىۋى ۋە ئىجتىمائىي ئەنئەنىسى بولۇپ كەلگەن ۋە كەلمەكتە.

6. نەۋرۇز ـ قىسسە، داستان كۈنىدۇر. نەۋرۇز كۈنلىرى ھەر بىر يۇرت بويىچە مەللىلەر ھەم كەنتلەرنىڭ شائىرلىرى چوڭ سارايلارغا ژېغىلىپ ياكى مەيدانلارغا توپلىشىپ، مەددالىق قىلىشىدىغان «نەۋرۇز ناممە» ۋە نەۋرۇزلۇق قىسسە ـ داستانلارنى ئوقۇشىدىغان، ئىجات قىلىدىغان، نەۋرۇزلۇق ئىجادىيەتلەرنى ئوز ـ ئارا بايان قىلىشىدىغان روھىي بايرام پائالىيەتلىرى بىزدە ئۇ ـ مۇمىي ئەنئەنىگە ئايلانغان.

7. نەۋرۇز ـ ئىناقلىق، ئوز ـ ئارا بىرلىكنى چېكىتىش بايرىمى، يەنى ئاتا ـ ئانا، بالا ـ جاقا، ئەر. ئايال، خولۇم ـ خوشنا، دوست ـ بۇرادەر ۋە مەھەللە جامائىتى جەم بولىدىغان، سالام ـ سائات قىلىشىدىغان، بىر ـ بىرلىرىگە نەسىھەت قىلىدىغان، مەسلىھەت بېرىدىغان، ياخشى تىلەكلەرنى تىلەيدىغان، ئىناقلىق بايرىمىدۇر. نەۋرۇز سەھرا خەتمىسىدىن كېيىن يۇرت موتۇەرلىرىنىڭ بىردىن ـ بىر ۋەزىپىسى: ئوز مەھەللىرىدىكى دەرتمەن ياكى ئازارلىشىپ ئوتۇۋاتقان كوڭلى غەش كىشىلەر، ئائىلىلەرنىڭ ياماناتلىشىپ قالغان ئەر ـ ئايال، ئوز ئارا خاپىلىشىپ قالغان ئۇرۇق ـ تۇققان، زىتلىشىپ قالغان خولۇم ـ خوشنا، ئاجراشقىلى تۇرغان ئەر ـ ئايال، باردى ـ كەلدىسى ئۈزۈلگەن تۇققانلارنى ئەپلەشتۇ ـ رۇش بويىچە «جامائەت خىزمىتىنى» قانات يايدۇرۇشتىن ئىبارەت بولۇپ، مەسلىھەت، نەسىھەت، مۇرەسسە، دۇئا ـ پاتىھە شەكىللىرى بىلەن جامائەت ھەل قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ خىل جامائەت خىزمەت ئەنئەنىسى بىزنىڭ تۇرمۇش مەدەنىيىتىمىزدە قېدىمىي زاماندىن تارتىپ بىر خىل نەۋرۇزلۇق ئەخلاق تەربىيىلىنىش ئىجتىمائىي ھادىسىنى ئانا ۋە مەنىۋىيىتىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىنى شەكىللەندۈرگەن.

8. نەۋرۇز ـ ژىللىق تەربىچىلىكنىڭ، يەنى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ۋە ئىشلەپ چىقىرىش بويىچە ئىش بېشى بايرىمىدۇر. «ئىشنىڭ بېشى نەۋرۇز» دېگەندەك، ئەنئەنىۋىي قاراشلارنى ئوزلىرىنىڭ ھەربىرىكەت چۈشەنچىسى دەپ بىلگەن ئەمگەكچان خەلقىمىز قېدىمىي زاماندىن تارتىپ، ھەر ژىلى نەۋرۇز بايرىمىنى ھەر ژىلنىڭ ئىش بېشى بايرىمى، ھەر ژىلنىڭ پلان، تەربىچىلىك بايرىمى قىلىپ كەلگەن. شۇڭلاشقا نەۋرۇز ھەپتىلىكىدە جامائەت كوللېكتىۋى يۇرت، مەھەللىلەردە ئېرىق ـ ئوستەك، كوللەرنى تازىلاش، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلىرىغا پۈختا تەييارلىق بىلەن باشلايدۇ. قىسقىسى، مەھەللە جامائىتى قىلۇچلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ ھەممىسى نەۋرۇز شارائىتى بىلەن پلانلىشۇالىدىغان ئەنئەنىۋىي خەلق ئادىتى ـ بىزدە نەۋرۇز ـ لۇق ئاساسىي ئادەتلەردىن بىرىدۇر.

9. بىزنىڭ نەۋرۇزلۇق ئەنئەنىلىرىمىز ئىچىدە جسمانىي ئەمگەككە كۈچى يەتمىگەن قېرى ـ چۈرلەرگە، ئاجىز ـ ناتىۋان، ژىتىملار ـ غا، بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان، ئاغرىپ يېتىپ قالغانلارغا نەۋرۇزلۇق ماددىي ئىنانە ۋە مەنىۋىي غەمخورلۇق قىلىش، يوقلاش بىزنىڭ خەلقىمىزدە ئەنئەنىۋىي مەللىي مەجبۇرىيەت ۋە مەللىي ئەخلاق سۈپىتىدە مەۋجۇتتۇر.

نىزامىدۇن ھوسەيىن.

قۇتلۇق بايرام

نەۋرۇز كۈنلىرى ھەر خىل سورۇنلار تۈزۈلۈپ، ئۇمۇمىي خەلق سەيلىسى بولىدۇ. بۇنىڭ شەكىللىرى ناھايىتى كوپ. نەۋرۇز ھارپىسى ئاخشىمى ژىگىتلەر توپ ـ توپ بولۇپ، «ساغانغۇ» (قاپاققا ياغ قاچلىنىپ، پىلىك چىقىرىلىپ) كويدۇرۇپ،«سوغ قوغلايدۇ» سوغنى ھەجۈيى قىلىپ، بەيىت ئېيتىشىدۇ. نەۋرۇزغا بېغىشلانغان ناخشىلار ئېيتىلىدۇ. كۈلخان يېقىپ، ئەتراپىدا قۇيۇن ئوسۇلىنى ئويناپ، چوگۇلەيدۇ. بىر ـ بىرىگە تەككەش قىلىنغان توقۇز داپ بىلەن مۇقامنى چالىدۇ. قىزىقچىلىق قىلىدۇ، باھار قۇشلىرىنى دوراپدۇ، ئىككى تەرەپ بولۇپ، بەيىت ـ قوشاقلارنى ئېيتىشىپ مۇسابىقە سىنى ئوتكۈزىدۇ. ئۇتۇپ چىققان تەرەپكە ئۇتتۇرۇپ قويغانلار ئەتىسى مەشرەپ بېرىدۇ. تاڭ ئاتاردا سوغ قوغلىغۇچىلار قايتىپ كەلگەندە كوچىلاردا ھەر بىر ئوي ئېگىلىرى ئوز ئەھۋالىغا يارىشا ھەر خىل غىزالارنى تەييارلاپ، شىرىلەركە تىزىپ، دەرۋازا ئالدىدا ئولارنى كۈتۈۋالىدۇ. نەۋرۇز كۈنى قىز ـ جۈگانلار بوستانلىقلاردا گۈلەنگۈچتە ئوچىدۇ. ئوقتاش، ياڭاق ئوينىشىدۇ. ژىگىتلەر چوقىغان خوشاللىغىنى ئىپادىلەيدىغان، ئوزلىرى تۈغۇلۇپ ئوسكەن زېمىنلىرىنىڭ كورىكىگە بولغان مۇھەببىتىنى ھەر بىر كەسپ ئېگىلىرىنىڭ ئوز كەسىپلىرىنى رېۋاج تاپقۇزۇشقا بولغان ئىنتىلىشلىرىنى ئوز ـ ئارا ھەممەت ـ ساخاۋەتنى گەۋدىلەندۈرىدىغان ئەمگەك بايرىمىدۇر.

خەلقىمىز نەۋرۇزنى قۇتلۇق بايرام دەپ ھېسابلايدۇ. شۇڭلاشقا ھەر قانداق ئادەم ياخشى، سوۋاپلىق ئىشلارنى قىلىشقا تىرىشىدۇ. بىر ـ بىرىنى ياخشى ئىش قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ.

نەۋرۇز كۈنلىرى ھەر خىل سورۇنلار تۈزۈلۈپ، ئۇمۇمىي خەلق سەيلىسى بولىدۇ. بۇنىڭ شەكىللىرى ناھايىتى كوپ. نەۋرۇز ھارپىسى ئاخشىمى ژىگىتلەر توپ ـ توپ بولۇپ، «ساغانغۇ» (قاپاققا ياغ قاچلىنىپ، پىلىك چىقىرىلىپ) كويدۇرۇپ،«سوغ قوغلايدۇ» سوغنى ھەجۈيى قىلىپ، بەيىت ئېيتىشىدۇ. نەۋرۇزغا بېغىشلانغان ناخشىلار ئېيتىلىدۇ. كۈلخان يېقىپ، ئەتراپىدا قۇيۇن ئوسۇلىنى ئويناپ، چوگۇلەيدۇ. بىر ـ بىرىگە تەككەش قىلىنغان توقۇز داپ بىلەن مۇقامنى چالىدۇ. قىزىقچىلىق قىلىدۇ، باھار قۇشلىرىنى دوراپدۇ، ئىككى تەرەپ بولۇپ، بەيىت ـ قوشاقلارنى ئېيتىشىپ مۇسابىقە سىنى ئوتكۈزىدۇ. ئۇتۇپ چىققان تەرەپكە ئۇتتۇرۇپ قويغانلار ئەتىسى مەشرەپ بېرىدۇ. تاڭ ئاتاردا سوغ قوغلىغۇچىلار قايتىپ كەلگەندە كوچىلاردا ھەر بىر ئوي ئېگىلىرى ئوز ئەھۋالىغا يارىشا ھەر خىل غىزالارنى تەييارلاپ، شىرىلەركە تىزىپ، دەرۋازا ئالدىدا ئولارنى كۈتۈۋالىدۇ. نەۋرۇز كۈنى قىز ـ جۈگانلار بوستانلىقلاردا گۈلەنگۈچتە ئوچىدۇ. ئوقتاش، ياڭاق ئوينىشىدۇ. ژىگىتلەر چوقىغان خوشاللىغىنى ئىپادىلەيدىغان، ئوزلىرى تۈغۇلۇپ ئوسكەن زېمىنلىرىنىڭ كورىكىگە بولغان مۇھەببىتىنى ھەر بىر كەسپ ئېگىلىرىنىڭ ئوز كەسىپلىرىنى رېۋاج تاپقۇزۇشقا بولغان ئىنتىلىشلىرىنى ئوز ـ ئارا ھەممەت ـ ساخاۋەتنى گەۋدىلەندۈرىدىغان ئەمگەك بايرىمىدۇر.

خەلقىمىز نەۋرۇزنى قۇتلۇق بايرام دەپ ھېسابلايدۇ. شۇڭلاشقا ھەر قانداق ئادەم ياخشى، سوۋاپلىق ئىشلارنى قىلىشقا تىرىشىدۇ. بىر ـ بىرىنى ياخشى ئىش قىلىشقا دەۋەت قىلىدۇ.

باپكار بولساڭ يېپ ئولغا،
تومۇرچى تومۇر تاۋلا،
تىجارەتچى سەپەر قىل،
ھارام مالدىن ھەزەر قىل،
ماشىنىچى راستچىل بول،
ئاشپەز ئۇستام ئەپچىل بول.
مۇزدۇز تارتقىل بېغىنى،
خۇدا بەرسۇن سېخىنى.
زەرگەر كورسەت ھۇنەرنى،
ساختا قىلما كومۇش ـ زەرنى.
مولا بولساڭ ئوقۇپ يە،
نەسۋە ئۈنى ئوقۇپ يە.
ھەممە كاسىپ ئامان بول،
ئامان بول، ئامان بول.

ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز نەۋرۇزنى قۇتلۇق كۈن دەپ ھېسابلاپ، كىمكى ژىل بېشىدا يەنى نەۋرۇز ئەييامىدا سوۋاپلىق ئىش قىلسا، ژىل بويى شۇ ئادەمگە ياخشىلىق نەسىپ بولىدۇ، دەپ بىلگەن. شۇڭا قېدىم زاماندىن تارتىپ، ئادەملەر ژىلنىڭ خاسىيەتلىك ـ مەنپىيەتلىك بولۇپ ئوتۇشىنى ئارزۇلاپ، نەۋرۇزغا ئاتاپ ھەر خىل سوۋاپلىق ئىشلارنى قىلىش ئۈمۈمىي ئادەتكە ئايلانغان. مەسىلەن: مۇقەددەس كىتابلارنى كوچىرىش ياكى كوچىرگۈزدۈرۈش، مازار ـ ماشايىخلارغا قىممەتلىك كىتاپ ياكى يەر ـ مال ۋەقىق قىلىش ئەينە شۇنداق چوڭ سوۋاپلىق ئىشلار جۈملىسىدىن ئىدى.

8 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا تۇخرى (كۈچار ـ ئاكىنى) تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان «مايىترى سىمىت» نومىنى تەڭرى بۇيرۇغان كۈنىل بىلگە ئارسلان تەڭرى زامانىدا (تەخمىنەن 10 ـ ئەسىردە) ئۇقۇرى مەنسەپ ئالغان چۇتاش بېگىنىڭ تۇتۇق كوچەرگۈزگەن. شۇ كىتابتا «يەكۈنچ بولۇم»نىڭ ئاخىرقى ۋارىغىغا مۇنداق دەپ يازدۇرغان: «يەنە ئالقىشقا ئەرزىيدىغان ئايغا، ئارزۇلىغان كۈنگە، تاللانغان ئەزگۈ چاغقا، قۇتلۇق ـ خەيرلىك ۋاقىتقا، قۇتلۇق قوي ژىلى، ژون 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىگە توغرىلاپ مەن ئۇيغۇر ئەردەنىگە ئېتىقاتچان كوگۈللۈك ئۇيغۇر چۇتاش بېگىنىڭ تۇتۇق كىشىم (ئايالىم) تۇزۇن بىلەن بىللە كېيىن كېلىدىغان مايىترى بۇرخانغا ئوچرىشايلى دەپ، بىر مايىترى سىمىت ئومنى كوچەرگۈزدۇق...».

ئىسلام دىنىنى قويۇل قىلغاندىن كېيىنمۇ بۇ ئادەت داۋاملىشىۋەرگەن.

13 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى 14 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان ئەدىپ نەسىرىدىن رابغۇزى ئوز ئەسەرى«قىسسە سۇل ئەنبىيا»نى ئەشۇ قۇتلۇق كۈندە پۈتەركەنكىنىنى قەيت قىلغان. 14 ـ ئەسىردە ياشىغان ئۇلۇق ئۇيغۇر شائىرى لۇتفى ئەينە شۇ نەۋرۇزنى نىشانلاپ «كۈل ۋە نەۋرۇز» داستانىنى يازغان.

موشۇ نەۋرۇز ئىبىدا تۇغۇلغان ئوغۇل بالىلارغا «نەۋرۇز»، «نۇر»، «قۇتلۇق»، قىز بالىلارغا «گۈل»، «چېچەك» ئاتلىرى ياكى «چىمەن»، «بۇستان» دېگەندەك ئاتلار قويۇلاتتى. نەۋرۇز يەنە بىرلىك، ئىناقلىق، مىللەتلەر ئارا دوستلۇق بايرىمى.

ئىمىن تۇرسۇن.

بۇ هەممىزنىڭ ئورتاق ئىشىمىزغۇ!

مەن، 1963 ـ ژىلدىن تارتىپ قىزىل غەيرەت يېزىسىدا ئائىلەم بىلەن ياشاپ كەلمەكتىمەن. مەنمۇ باشقا ۋەتەنداشلىرىمغا ئوخشاش قىزىل خىتاي ھاكىمىيىتى ئۇيغۇرلار دىيارىغا بولغان ئوز مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش مەخسىتىدە ژۇرگۈزگەن ھەر خىل رەزىل سىياسىي تەقىپ لەشلەر نەتىجىسىدە تۇغۇلۇپ ئوسكەن ئانا ۋەتەننى تەرك ئېتىپ، خوشنا ئەل ـ قازاقستان دىيارىغا كوچۇپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇم. بۇ يەردە كولخوزغا ئەزا بولۇپ، ئىشلىدىم.

كولخوزدا ئىشلەپ ژۇرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر تونۇشۇم گېزىت ئوقۇپ ئولتارغان ئېكەن، مەن ئۇنىڭدىن، ـ بۇ قانداق گېزىت، دەپ سورىسام، ئۇ، ـ «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتى، سىلاۋىيان يېزىغىدا چىقىدىغان ئۇيغۇرچە گېزىت، دەپ جاۋاپ بەردى. مەن ناھايىتى خۇرسەن بولغان ئېدىم. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن، يەنى 1970 ـ ژىلنىڭ بېشىدىن «يېڭى هايات» گېزىتى چىقىشقا باشلىغاندا ئۇنى ئوقۇپ، خوشاللىغىدا كوزلىرىمگە سۇركەپ كەتتىم...

مانا شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ، تا ھازىرغىچە ئانا تىلىمىزدا چىقىدىغان «يېڭى هايات» گېزىتىغا ھەر ژىلى مۇشتىرى بولۇپ، ئوقۇپ كېلىۋاتىمەن.

ئەندى مەخسەتكە كەلسەك، ئاخىرقى ۋاقىتلاردا «يېڭى هايات» گېزىتىنىڭ ئىختىسادىي قىسىنچىلىققا دۇچار بولۇپ قالغانلىغىنى ئاڭلاپ، كوڭلۇم يېرىم بولغان ھالدا، ئەھرىراتقا بېرىپ، خادىملار بىلەن سوھبەتلەشتىم. ئۇلار سوھبەت ئارا مۇنداق دېدى، ـ «يېڭى هايات» گېزىتىگە دولەت تەرىپىدىن بېرىلىدىغان مەبلەغ بۇنىڭدىن ئۇچ ژىل ئاۋال توختىلىپ قالغان. شۇنىڭغا قارىماي،بار ئەرسىنى يوقتىپ قويمايلى دەپ، شەخسىي كۇچىمىز بىلەن يەنى گېزىتخانىلار-نىڭ تەلئۇبگە بېنائەن، شۇلاردىن چۇشكەن ئاقچىغا «يېڭى هايات» گېزىتىنى چىقىرۋاتىمىز. بىراق، ئىختىسادىي قىسىنچىلىق بۇلۇڭاقان هازىرقى ۋاقىتتا گېزىتكە يېزىلىش ناھايىتى قىسقىراپ كەتتى، شۇنداقلا گېزىت ئوقۇغۇچىلارمۇ ئازىيىپ كېتىۋاتىدۇ. ئەينە شۇنداق قىسىنچىلىق ئەھۋالدىمۇ بىزنىڭ يېقىن دوستلىرىمىز ـ مۇشتېرىلىرىمىز ئۇگۈنىپ قالغان گېزىتىدىن تامامەن ئايرىلىپ قالماسلىغىنى كوزدە تۇتۇپ ئايدا بىر قېتىمدىن بولسىمۇ «يېڭى هايات»نى نەشر قىلىۋاتىمىز.

ھە، ئەھۋال چۇشىنىشلىك، هەممە نەرسە ئىختىساتقا بېرىپ تاقىلىدۇ. دانا خەلقىمىز: «كوپ تۇكەرسە كول بولىدۇ» ـ دەيدۇ. ئەگەر بىز گېزىتىمىز مۇخلىسلىرى هازىرقى ئەھۋالدا قولىمىزدىن كېلىشچە سۇيۇملۇك «يېڭى هاياتقا» ياردەم كورسىتىدىغان بولساق، بەلكىم ئۇ داۋاملىق بىز بىلەن ئۇز كورۈشۈپ تۇرىدىغان بولار، دېمەكچىمەن. مەن ئوز پېنسىيەمدىن «يېڭى هاياتقا» مىڭ تەڭگە ئىئانە قىلدىم ۋە هال ـ ئوقتى ياخشى قېرىنداشلارنى بۇ ئالىيجاناپ ئىشقا ئاۋاز قوشۇشقا دەۋەت قىلىمەن.

يولداش قادىروۋ،
«يېڭى هاياتىنىڭ»30 ژىللىق مۇخلىسى،
پېنسىونېر.
تالغىر نەھىيەسى.

باھار چېچەكلىرى.

«شەرقىي تۈركستان ئىسلام پارتىيەسى» ئىشى قانداق پەيدا بولغان؟

(خاتىرە)

هازىرمۇ، تۇنۇگۈنكىدەك ئېنىق يادىمدا تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن 50 ژىل بۇرۇن 1952ـ ژىلى 6 ـ مارت كۈنى غۇلجا شەھىرىدە سۇرلۈك بىر ۋەقەنى يۈز بەرگەن ئېدى. شۇ كۈنى شەھەردە ئاممىۋىي تۇردە قاماقتا ئېلىش دولقۇنى كوتۇرۇلدى. بىر كۈن ئىچىدە شەھەردىكى كادىرلار، زىيالىلار، دىنىي زاتلار ۋە بايلاردىن 300دىن ئوشۇق كىشى قولغا ئېلىنىدى. بۇنىڭدىن ئېلىكىرى ژۇرگۈزۈلگەن: «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش»، «تەتۇر ئىنقىلاپچىلارنى بېستىتۇرۇش» ھەرىكەتلىرىدە قولغا ئېلىنغان مەھبۇسلار ـ ھەر قايسى رايونلۇق، شەھەرلىك، ۋىلايەتلىك ساقچىنىڭ تۇرمىلىرىگە توشۇپ كەتكەن ئېدى. شۇنىڭ ئۇچۇن يېڭى قولغا ئېلىنغان «جىنايەتچى»لەرنىڭ چوكۇراقلىرىنى شەھەرلىك، ۋىلايەتلىك ساقچىنىڭ تۇرمىلىرىگە ئەپكېرىپ سولاشتى. «كىچىكرەك جىنايەتچى» دەپ تونۇلغانلىرىنى رايونلۇق تۇرمىلەرگە، بوشاپ قالغان ئاشلىق ساكلىرىغا، ژۇك ـ تېرە ساقلايدىغان ئامبارلارغا سولاشتى.

هەيران قالارلىق يېرى: شۇ كۈنى قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسلا، ئوزلىرىنىڭ نېمە جىنايىتى بارلىغىنى، نېمە ئۇچۇن قولغا ئېلىنغانلىغىنى بىلمەتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن كۈندىپايلار تىنىم يازغاندا:

ـ «نېمە جىنايەت قىلىپ تۇرمىگە كەلدىڭ؟»

دەپ سورىغاندا: «بىلمەيمەن!» دەپ جاۋاپ بېرىشەتتى. (ئۇلار ھەقىقەتەن بىلمەتتى. چۇنكى ئۇلار كۇناسىز مەھبۇسلار ئېدى). ئۇلار ساددىلىق بىلەن: «ساقچىلار باشقا بىرسىنى قولغا ئالماقچى بولۇپ، خاتالىشىپ مېنى ئەكەلگەن ئوخشايدۇ. بولمىسا، مېنىڭ ھېچ بىر گۇناھىم يوق ئېدىغۇ» دەپ ئويلىشاتتى. (دەرۋەقە، ئىسمى ئوخشاپ قالغانلىغى ئۈچۇن، باشقىلارنىڭ ئورنىغا قولغا ئېلىنىپ كەلگەنلەرمۇ بار ئېدى.) بۇگۈنكى قولغا ئېلىنىشنىڭ ئەسلى سەۋەبىنى، قولغا ئېلىنۇاتقان ساقچىلارنىڭ ئوزلىرىمۇ بىلمەتتى.ئۇلار: «بۇلار تەتۇر ئىنقىلاپچىلار ئېكەن. شۇنىڭ ئۈچۇن ھوكۇمەت بۇلارنى قولغا ئېلىۋاتىدۇ. موشۇنداق قىلىش توغرا!» دەپ ئويلىشاتتى. ئەينە شۇنداق ھەم سۇرلۈك ھەم سىرلىق پاتپاراقچىلىقتا بىر ئاي ۋاقىت ئوتۇپ كەتتى. ئاپرېلنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، ل. مۇتەللىپ نامىدىكى ئىستىراھەت بېغىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا جايلاشقان يازلىق كلوبتا «ئەكسىل ئىنقىلاپچىلارنى پاش قىلىش چوڭ ژىغىنى» بولىدى. ژىغىنغا، بۇنىڭدىن بىر ژىل بۇرۇن قۇرۇلغان ئەكسىل ئىنقىلاپچىلارنى بېسىقتۇرۇش هەيئىتى ئۇيۇشتۇرغان ئېدى. ژىغىنغا، ئەشۇ هەيئەتنىڭ ئەزاسى، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ئەۋزەر جاكۇلىن ئېچىپ، ژىغىنىڭ ئەھمىيىتىنى چۇشەندۈردى.

نوۋەتتە سوزگە چىققان ئىلى ۋىلايىتىنىڭ پروكۇرورى سوزگە چىقىپ: ژۇقۇرىدا پاش قىلىنغان: «شەرقىي تۈركستان ئىسلام پارتىيەسى» ئەكسىل ئىنقىلاۋى تەشكىلات ئېكەنلىگى، ئۇ، پارتىيەگە قارشى، سوتسىلىزمغا قارشى،مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا قارشى جىنايى هەرىكەت ئېلىپ بارغانلىغىنى»،«دەللەپ» ئوتتى. سوزىنىڭ ئاخىرىدا:پارتىيەنىڭ ئەكسىل ئىنقىلاپچىلارنى قىلمىشلىرى، «ۋۇگاچلىق بىلەن مەسلىسىنى تاپشۇرغانلارغا كەڭچىلىك قىلىش، جاھىللىق قىلغانلارغا ئېغىر چارە كورۇش، خىزمەت كورسەتكەنلەرنى مۇكاپاتلاش» دېگەن سىياستىنى چۇشەندۈرۈشىنى ئۇنۇتمىدى.

ھوكۇمەت موشۇ «پاش قىلىش ژىغىنىنىڭ» مەزمۇنىنى پۈتۈن شەھەر خەلقىگە ئاڭلىتىش ئۈچۇن، كوچىلارنىڭ دۇخمۇشلىرىغا رادىو كانەي (لابا)لارنى ئورناتقان. ھەتتا، تۇرمىدىكى مەھبۇسلارغا ئاڭلىتىش ئۈچۇن تۇرمىنىڭ قوراسىغىمۇ، شۇنداق رادىو كانەيلىرىنى ئورناتقان ئېدى. ھەر بىر كامېرا ئالدىغا بىردىن ساقچى قويغان ئېدى.

پاش قىلىش ژىغىنى باشلىنىشتىن بۇرۇن ھەممە كامېرىلارنىڭ ئىشىكلىرىنى ئېچىپ، مەھبۇسلار قوراغا چىقىرىلىپ، ئوز كامېرىنىڭ ئىشكى ئالدىدا قاتار ئولتۇرغۇزۇلغان ئېدى. ژىغىنىنىڭ پۈتۈن جەريانى ئەشۇ رادىو توچكىلىرى ئارقىلىق ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىز، بىر كامېردا ياتقان8 مەھبۇس قاتار ئولتۇرۇشقان ئېدۇق.

پاش قىلىش ژىغىندا ئېيتىلۇاتقان «شەرقىي تۈركستان ئىسلام پارتىيەسى»توغرىلىق ئويدۇرمىنى ئاڭلىغان مەھبۇسلار، هەيران بولغىنىدىن ئاغزلىرىنى ئېچىپ قېلىشتى.بەزىلىرى، ساقچى ئەسكەرلەرنىڭ«سوز قىلما!» دېگەن ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا قارىماستىن: ـ «بۇ، يالغان! ئويدۇرما، تۇھمەت! بۇنداق ئىش بولمىغان!» دەپ ۋاقىرىشاتتى.

پاش قىلىش ژىغىنى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، مەھبۇسلار ئوز كامېرىلىرىغا كىرگۈزۈلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ چوڭ كامېرلار بويىچە ئۇگۇنۇش تۈپلىرى تەشكىل قىلىنىپ: «پاش قىلىش، مەسىلە تاپشۇرۇش» ھەرىكىتى باشلىنىپ كەتتى.

ھەرىكەتكە ئىلھام بېرىش ئۈچۇن بەزى مەھبۇسلار ئاكتىۋلىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئوزلىرىنىڭ قىلمىش «جىنايەتلىرىنى» تاپشۇراتتى. «مەسلىسىنى» تاپشۇرمىغانلار جاھىل ئونسۇر ھېساپلىنىپ، كۇرەشكە ئېلىناتتى.

خىتاينىڭ نەزەردە خۇڭۇپلۇق ئونسۇر دەپ تونۇلغان، سابىق شەرقىي تۈركستان ھوكۇمىتىنىڭ ئەرباپلىرى بىلەن، مىللىي ئارمىيە ئوفىتسېرلىرى، ئىقرار قىلغان قىلمىغىنىغا قارىماي بىر چەتتىن ئەچىقىپ «ئوچۇق سوت» قىلىنىپ ئېتىلىشقا باشلىدى.

ژىلايەتلىك تۇرمىدىن سابىق شەرقىي تۈركستان ئالىي سوتىنىڭ باشلىغى مەھكەمباي، مەسئۇت سابىرىنىڭ ئوغلى، ساقچى كادىرى ئىلدىرىم، غېنىي باتۇرنىڭ تۇققىنى، 6 ـ رايوننىڭ باشلىغى يەھيا مىگبىگى، غېنى باتۇرنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قۇۋان شاكۇخۇ، ئابدۇغوپۇر سابىرىنىڭ قېينىتاسى قادىر مىگبىگى، قاتارلىق ئونلىغان كىشىلەر ئوچۇق سوت قىلىنىپ، ئېتىپ تاشلاندى.

5 ـكورېئوس رازۋېدكا بولۇمىنىڭ تۇرمىسىدىن، سابىق مىللىي ئارمىيە ئوفىتسېرلىرىدىن: مىللىي ئارمىيە ھەربىي سوت رەئىسى پولكوۋنىك ئائدىغوپۇر سابىرىي، پودپولكوۋنىك بەكرى غازى، كاپىتان كالان هاجى قاتارلىقلار ئېتىپ تاشلاندى. قىسقىسى، ئىلى ۋىلايەتىدە بويىچە موشۇ يالغان ئىشقا چېتىلىپ يۈزلىگەن پېشقەدەم ئىنقىلاپچىلار ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ، ئائىلىلىرى ۋەيران قىلىندى.

ئەندى سوراپ باقايلى:

ـ ئاتالمىش، شەرقىي تۈركستان ئىسلام پارتىيەسى ھەقىقەتەن بارمىدى؟

ـ ياق، بۇنداق پارتىيە بولمىغان! ئۇ، مۇتلەق ئويدۇرما، يالغان ئىش!

خىتاي كومموۇنىستلىرى ئىنقىلاپنىڭ مەركىزى بولغان غۇلجا خەلقىدىن، ئىنقىلاۋى كادىرلاردىن ئوچ ئېلىش ئۈچۇن بۇ ئىشنى ئەتتەي ياساپ چىقارغان.يەنى جاللات ژاڭ جىننىڭ بۇيرۇغى بىلەن ئەكسىل ئىنقىلاپچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئىشخانىسى (بۇ ئىشخانىنىڭ مۇدىرى ـ دۇڭ جىگۇي، مۇئاۋىنى ـ يەھيا پالتىيېۋ.) تەرىپىدىن ياساپ چىقىلغان ساختا، يالغان ئىش ئېدى.

خىتايلار ئەينە شۇ ئوزلىرى ياسىغان يالغان ئىش ئارقىلىق، يۇزلىگەن مۇنەۋۋەر قېرىنداشلىرىمىزنى ئولتەردى. مىڭلىغان بېگۇنا ئادەملىرىمىزنى تۇرمىلەرگە تاشلىدى. بىراق، ئىلى خەلقى تۇنۇگۈنكى ئىنقىلاپنىڭ شاراپىتىنى تېخى ئۇنتۇمىغان، قوراللىق مىللىي ئارمىيە قىسملىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان شارائىتتا، بۇنداق تەلۇلمك سىياسەت ئىلى خەلقىنىڭ غەزىۋىنى قوزغاپ، يەنە بىر ئىنقىلاپنىڭ پارتلاپ كېتىشى مۇمكىن ئېدى. بۇنى سەزگەن كېگەش ھوكۇمىتى، ئۇيغۇر خەلقىگە نىسبەتەن ئېھتىياتچان سىياسەت ژۇرگۈزۈش تۇغرىلىق خىتاي رەھبەرلىرىگە مەسلىھەت بېرىپ ئولگەرگەن ئېدى.

ژاڭ جىننىڭ تەلۇلمكىدىن شىنجاڭدا چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن ماۋزېدۇڭ، شۇ ژىلنىڭ ئىيۇل ئېيىدا غەربىي ـ شىمال بەش ئولكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى شى جۇڭشۈننى ئەۋەتىپ، شىنجاڭ خەلقىنى ئالداش ئارقىلىق، بۇ يەردە يەنە بىر قېتىم ئىنقىلاپ پارتلاپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. شى جۇڭشۈن، ل. مۇتەللىپ نامىدىكى باغدا كادىرلارغا ۋە ئامما ئۇتۇق سوزلەپ، ئوزى ماۋزېدۇڭنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن كەلگەنلىگىنى ئېيتىپ شۇنداق دېدى: «ئىلى رايونىدا ئەكسىل ئىنقىلاپچىلارنى بېسىقتۇرۇش ھەرىكىتى ھالدا كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئىنقىلاپنىڭ ئاساسلىق نىشانى ئىلى ۋىلايىتىدىكى ئەڭ ئىلغار ئۇيغۇر ئىنقىلابىي كادىرلىرىنى يوقىتىش ئىكەنلىگىنى ھېچكىم سەزمىدى. ئۇلار ئۇيغۇر كادىرلارنى ئاۋال ئىشەنچ قىلىپ ئىشلىتىپ، ئاندىن ئۇلارنى ئاستا ـ ئاستا يوقىتىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنقىلابىي كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنقىلابىي كۈچىنى يوقىتىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنقىلابىي روھىنى يوقىتىش ئۈچۇن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشىنى چەكلەپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشىنى ئەڭ ئېغىر جىنايەت قىلىپ بەلگىلىدى. ئۇلار

رەخىم ھەببىي

ئۇچار قۇش- پەرەندىلەردەك فەزانىك قەدىرىگە كىم يېتەر؟ ئەركىن ئوچۇشىنىك قەدىر- قىممىتىگە خوتەنلىكلەر يەتسە كېرەك. چۈنكى ئۇ پەرەندىلەر كەك ئاسماندا، ئازاتلىغى ئوز ئىلكىدە ئوز خاھىشچە جەۋلان قىلىدۇ دە، ئوز خالىغىنچە سايراۋېرىدۇغۇ.

1755 ـ ژىلدىن 1759 ـ ژىلغىچە ئۇيغۇرستانىنى، مانجۇ- خىتاي چېرىكلىرىدىن ئىككى مىللىون قىرغىلىپ كەتكىچە، ياۋۇزلارچە تىركىشىپ ئاران ئىستىلا قىلىۋالغان. ئۇيغۇرستانىنىڭ ئون چوڭ ۋىلايىتى: قەشقەر، يەركەن، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچار، ئىلى، قۇمۇل، قاراشەھەر، تار- باغاتاي، ئالتاي خەلقلىرى - ئاساسەن ئۇيغۇرلار ئايرىم - ئايرىم خان- لىق - بەگلىك ئوردىلارغا بولۇنۇپلىپ، قانغا پېتىپ، ياۋىنىڭ بىر- بىرلەپ چوقۇشىغا ئۇچراپ مەھكۇملۇققا ئۇچرىغان ئىدى.

مانجۇ خاندانلىغى - چىڭ سۇلالىسى ئۇيغۇرلارنى تىنچ پۇكتۈرەلمىگەن بىلەن دېلىنى، تىلىنى ھەرگىز چىدەرلەممىگەن. چۈنكى چىڭ سۇلا- لىسى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىغاچقا، سىياسەتتە ئوتقان بولسىمۇ، ئىختىسات- تا تالاپەت كىرداۋىغا يېتىپ قالغان ئىدى. شۇ تالاپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈ- چۈن مەملىكەت بويىچە بىر پارلىمانى (پۈلنى) «ئىككى» دەپ ژۇرگۇ- زۇشكە1760 ـ ژىلدىن باشلاپ پەرمان چىقارغان. بىراق پارلامانتا سان كورسۇتۈلمەي، بىر پارلامانى (پۈلنى) «بىر» دەپ ژۇرگەن خوتەنلىكلەر «ئىككى» دېھىشكە زادى كونەلمىگەن ئىكەن.

بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ ئالتە شەھەر ئاتالغان قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاق- سۇ، كۇچار، ئۇچتۇرپان ئاق تاغلىق (ئاپپاق غوجا باش بولغان ئىشانلار كىرۇھى قەشقەردە،) قاراتاغلىق (يەركەندە ئىسھاق ۋەلى باش ئىشانلار كىرۇھى) غوجىلار يېغىلمىغى ئۇيغۇرستانىنىڭ جەنۇبىدا يۇز ژىلدىن ئارتۇق ئوز ئارا جەڭگۇ- جېدەل، قان كېچىش دەۋرىدە، ھەر قايسى شەھەر خان- لىرى ئوز نامىنى چەكتۈرۈپ پۈل (پارماق) چىقارغان. ئۇلار ئوز پۈلە- نىڭ بىرسىگە، كونا پۈلدىن ئىككىسىگە تېڭىشكەندە ھەم يالغۇز خوتەن- لىكلەر بىرگە - بىر مەۋقەسىدە مەككەم تۇرۇپ، «بىيگە بىينى ئالتىمىز، ھەيكىز بىيگە ئىككى پۈل بەيمەيمىز»دەپ زادى كونمىگەن ئىكەن. ئەن- دى چىڭ سۇلالە ھوكۇمىتى «بىر پارلامانى ئىككى پۈل» دەپ ژۇرگۇ- زۇكلار دەپ، ھوكۇمەت پېكىدىن تارانقان پارلامانلىرىنى تاراتسا، خوتەن- لىكلەر «بىينى - بىي دېگۈلوك» دەپ، بازارلاردا، ئۇ پەرمان كۆچىگە ئېگە بولالمىغان ئىكەن.

ئىتالىيەنىڭ سايامەتچىسى ماركو پولو 1271 ـ ژىللىرى ئىچكىرى خىتايغىچە قىلغان سەپىردە خوتەندىن، يەركەن، قەشقەر ۋە ئاقسۇ، كو- چارلاردىكى خەلقلەرگە بەرگەن باھاسىنى، مەن ئۇنىڭ رۇسچە چىققان خاتىرە كىتابىدىن ئوقۇغان ئىدىم. ئۇيغۇرستاننىڭ ھېچ يېرىدىكى خەلق، ماركو پولونىڭ دىققىتىنى خوتەنلىكلەردەك جەلپ قىلمىغان ئىكەن. «مىروۋۇي نارود» (جاھاندىكى ئەڭ ئېسىل ئادەملەر) دېگىنىكەن. ئۇ شۇنداقلا «بىر سوزلۈك، تىرىك، تېتىك، ھېساپسىز - ئا- دەتتىن تاشقىرى ئىشچان، ئۇلۇق خەلق ئىكەن» دېگەن.

ئۇيغۇرستاننى چىڭ سۇلالە قوشۇنلىرى كۇچارنى تورت ئايدا، قەشـ- قەرنى بەش ئايدا، يەركەننى6 ئايدا، خوتەننى سەككىز ئاي قامال قىلىپ ئاران ئالغىنىغا قارىغاندىمۇ، خوتەنلىكلەرنىڭ ئاۋال - ئاخىرىدىكى ھەممە ھەرىكەتلىرىنى «ھۇشىدە رەگە» خۇلاسىلىغاندەك...

1761 ـ ژىلى ھەر - بىر ژىلايەتتە بېرىدىن ئىش بېجىرگۈچى ئامبال، بېرىدىن ھاكىم بەگ،31 ھەر خىل ساھە بەگلىرىنى بەلگۈلىگەن چىڭ ھو- كۇمىتى، خوتەن ئامبىلى بىلەن ھاكىم بېگى قوشۇققا (قوشۇق 1760 - ژىلى فولكوگۈك ئۇنۇانى بىلەن تارتوقلانغان) بىر پۈلنى (يارماقنى ئىك- كى پۈل دەپ ژۇرگۈزۈشنى، قارشى بولغانلارنى جازالاشنى ئەمىر پەر- مان بىلەن خەۋەردار قىلغاندا، بەگلەر مەسلىھەت قىلغان.

خوتەننىڭ دولەت باغ ئالدىدىكى مەيدانىنىڭ بىر چېكسىدىكى ئام- بال يامۇلى، ئاساسى شەھەر مەركىزى ھەربىي - مەمۇرى ئىمارەتىنىڭ «داتاك» ناملىق مەيدانغا (كاللا كېسەر جاللاتلار مەيدانى) ئىشكى قا - راپ تۇرىدىغان كەڭ زالغا زىيادەت دەستىخان يايغۇزۇپتۇ. بۇ زالغا قو- شۇق ھاكىمبەگ باشلىق 31 ھەر ساھە بەگلىرى بىر - بىرلەپ كىرىپ، ئۇزۇن ئۇستەلنىڭ باش تەرىپىدە خىتاي بوتىمەك بەلگە تايىنىپ مان- جۇچە كوكۇلا قويغان، قالپاق كىيگەن، مانجۇچە ھەيۋەتلىك چاپان چا- را دولىغا ئارتقان، ئىچىدە ھەربىيچە ساۋۇتلۇق كىيىملەرگە ئورالغان ئام- بال كېرىلىپ تۇرغانىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بولۇنۇپ ئورۇن ئېلىشتى. ئۇ- لاردىن توۋەنگە ئەشۇ بەگلەرنىڭ ئىشىنى خەلق ئىچىدە ژۇرگۈزىدىغان ھەر خىل كەسىپ، ساھە بويىچە ئاقساقاللار جاي ئالدى.

بۇ زىيافەتنى تەسۋىرلىمەك، خوتەننىڭ پۈتكۈل سۇيىنى سىيا قىلىپ يازساق، ئومۇر يەتمەيدۇ. زىيافەتتىن كېيىن ئامبال ئىشارىتى بىلەن كو- رۇنۇشكە سۇمباتلىق، تىپى خوتەنلىكتەك يازدىمۇ تەلەپكىنىڭ ئەڭ ئېسىلـ- نى باشتىن چۈشەرمەيدىغان، كەپ - سوزگە پىشىق، قاڭشالىق، قارا - قاش، قاراكوز قوشۇق بەگ:

- يۇرت ئۇلۇقلۇيۇم، ئامبال غوجام كايامەتلىك شاھمىز خانىمىزنىڭ ئەمىيى - پەيمانىنى... - دەپلا كەپنى باشلىۋېدى، باشتىكى بىر ئاقساقال كەپنىڭ بېلىغا تېپىپ:

- غوجام بېكىم، ئۇقۇشلۇق! خەۋېيمىز بايايا. بىي پۈلنى ئىككى پۈل دەگلا، دېگەنداي. باشقىمۇ كەپلىيى بايمىكىناي؟ پاشا غوجاملاينى مېيمان قىلغاندەك كاپىيشپلا... - دەپ تىكىلدى، تۇمۇرچى - مىسكەرچە- لەرنىڭ ئاقساقلىق روختى نوچى. بۇ نوچىنىڭ تىكىلىپ قارىشىغا ھاۋا- شىپ كەلگەن غالجىر ئىشتىمۇ ئەيمىنىپ قالاتتى.

قوشۇق ھاكىم بەگ بۇ قىرىق كىشىنىڭ زالغا ھۇرىيەيگەن شىرەدەك كو- رۇنۇپ، خوتەننىڭ سەراپ ئىسىغىدىمۇ، سالۋارىغان قوزا تېرە تەلپەكلە- رىنى چوكۈرۈپ كىيىپ، ژۇڭ ئارا ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كوزلىرىنى ۋە ئۇستەل ئەترابىدىكى شىرەلەردە كەڭرى ئورۇن تۇتۇپ جايلىشىپ جال- لاتلاردىن تەپ تارتماس ھالەتتە، بىر - بىرىگە يەر تېكىدىن كولۇيۇپ قاراشلىرىدىن،يەكتەكنىڭ ئوچۇق يورۇغىدىن مەيدە ژۇكلىرىنىڭ كېرىيە- لىشىپ كورۈنگىنىدىلا،«ئىم!...» دەپ ئىچىدىن تىنىۋالغان ئىدى. شۇڭ- لاشقا «ئەندى بۇ خەقنىڭ خوي - پەيلىنى بىلگەن ماگا، ئارتۇق گەپ كەتمىسە كېرەك. ئىززىتىمدىن چۈشمەي، ئامبال ئوزى بىر نېمە دەيدىغان- دۇ» دەپ قول شىلتىپ، ئامبالغا قاراپ ئىككى قولىنى كەڭ كېرىپ «مەن بولامماي قالدىم، ئوزلىرى بىر نېمە دېسىلە بولامدىكىن» دېگەن- دەك ئىشارە بىلدۈردى.

ھە، دۇنيانىڭ كەڭكىسكە مىنۋالغاندەك ھېسىياتتىكى ئامبال بولسا، ئوز ھوكۇمرانلىق قىرىدىن چۈشەرمىدى؟ مانجۇچە بىر نېمىلەرنى دەپ تىللاۋالدىدە (بۇنى رەزكى تۇڭچىسىمۇ چۈشەنەمەي قالدى) يەنە ئوزىنى پەسكويغا چۈشۈرگەن بولدى ۋە ھەجايغان پېتى:

- چىڭ كى ... چىڭ كى ... - دەپ خۇددى توس كوتەرگەندەك، تا- ماقتا بېقىكلار دېگەننىڭ مەنسىنى ئۇختۇرغاندەك بولدى. ئۇنىڭ بۇ تەكـ- لىۋىنى، خىتايچە، مانجۇچە بىلىدىغان داۋۇت گوپەي دەيدىغان بىر قو- لى بىلەكتىن چولاق، كۆمۈدىن كەلدىم، دەپ ئوزىنىڭ كۆچادىن كەلگىنـ- نى، كۆچا قورغانىنى تورت ئاي ساقلاغان ئابدۇكېرىم بەگنىڭ قەيسەر قوغدىغۇچىسى بولغان، قولى چولاق بولغاندا، خوتەندە توختاپ قالغانىنى يوشۇرۇپ ژۇرگەن كىشى، مانجۇچە «بىز شاراپ ئىچىۋاتقاندەك... نېمە دەيدىلا» دەۋەتتى.

باياتىن ئامبالنىڭ شىرەلەرگە قويدۇرۇۋەتكەن ھەر خىل سەي، تونۇر- كاۋاپ، سامسا، نانلار، تاتلىق - تۇرۇملارنىڭ ھەممىسىنى زەھەرلەنگەن نەرسىدەك بۇرۇلىرىنى تۇرۇپ، «چوشقا كوشمىكىن ئەڭ بولمىغاندا!» دېگەندەك ژىركىنىپ ئولتۇرغان ھەممە خوتەنلىكلەر داۋۇت گوپەيگە «نېمە دەۋاتسەناۋاي؟!» دېگەندەك دۇررىدە قاراشتى. داۋۇتمۇ چۈشەنـ- گەنىدەك:

- ماۋۇ پاقا كاداي، «ئىچىنى» سالامەتلىككە ھە!» دېگەندەك بىزگە

«بىينى - بىي دېگۈلوك»

(تارىخىي ھېكايە)

زەھىرىنى چېچىۋاتقاندا كوسىلە، غوجۇلۇيۇم، - دېدى داۋۇت كۆچارلىق بولغاچقا «ر» تەلەپپۇزنى راۋۇرۇس كەلتۈرەتتى - يۇ، بۇ قېتىم...

مېھمانلار پاراق - پۇرۇق كۈلۈشۈپ كەتتى. بۇ چاغدا قوشۇق بەگ ئېغىر بېسىقلىق ھالەتتە، قويۇق قاپقارا بورۇت، ساقاللىرىنى سىلاپ، بۇ- لاقتەك يوغان قوي كوزلىرىنىڭ ژىغسىمۇ بايايا، - دېگەن ئىدى. يەنە توختى نوچى غورۇك، غورۇك ئاۋازى بىلەن:

- ھەيقانچە ژىغلىساقايا، بولتويقىدەكلام ژىغلامىز. ئولگەنلە ئولەپ - ھاي، قالغانلا قالايمىزاي غوجام، - دەپ توختىۋىدى،قوشۇق بەگ ئۇ- نىڭ گېپىنى ياقتۇرمىغاندەك!

- ئەل - يۇرتنىڭ ئامانلىغى ئۈچۈن بولسىمۇ، تىلىگىنا كورمەك سېلىپ تۇرسالىڭ ياخشى بولامسكىن؟ - دەپ توختى نوچىنىڭ قىزىشىپ ئوت ئېلىپ كېتىشىدىن ھەزەر ئەيلىگەن، ئۇ سوغ كەپنىڭ مۇزدەك سۇيىنى سەپكەندەك بولدى. بۇ ھالەتنى توغرا بايقىغان باشقا ئاقساقالـ- ئوتتۇز بەگلەرمۇ توغرىلاندىدە، غۇۋۇر - غۇۋۇرلاپ توختىنى جېمىلدى.

* * *

1760 ـ ژىلى چىڭ سۇلالىسى خانى چېيەنلۇڭنىڭ ئوز پۈلىنى ژۇرگۈ- زۈش ئۈچۈن يېكىدىن يارماق قۇيغۇزدى. يېڭى پۈلنى ئەسكەرلىرىدە- كى زاپاس مىسلاردىن پايدىلىنىپ، تامامەن چىڭ سۇلالىسى پۈلىرە- نىڭ، نوسخىسى قىلىۋېلىندى. ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىگە خەت بە- لەن «چېيەنلۇڭ تۇڭباۋ» دېگەن سوز قويۇلۇپ، پۈلنىڭ قۇيۇلغان ۋاقتى ھەم بېكىتىلدى. ئارقا تەرىپىگە مانجۇ، ئۇيغۇرچە«يەركەن» سوزى بىلەن قەيەردە قۇيۇلغانلىغى كورسۈتۈلدى. ئۇنىڭ ئېغىرلىغى دەسلەپتە ئىككى مىسقال، كېيىن بىر مىسقال 2 پۇڭ بولدى. بۇ پۈللار ئۇيغۇر لېكسىسى بويىچە «يارماق» ئاتالدى. ئۇ پۈللاردا قىممەت سانى بولمىغاچقا (ئەل- مىنىڭ ساۋاتسىزلىغى نەزەردە بولۇپ) بىر يارماقنى «بىر يارماق»، يا كى خەلق ئىچىدە«بىر پۈل» دەپ ژۇرگۈزەتتى. شۇگلاشقا بىرنى بىر دەپ ئاتاش لازىم بولغان.

پۈتكۈل دۇنيا بويىچە پۈل بىرلىكى بۇيرۇق - پەرمان بىرلە- كمىنىڭ، يەنى ھوكۇمدارلىقنىڭ كۈچىنى كورسىتىدىغان مۇناسىۋەتلىك ئىدى. 1761 ـ ژىلى مۇنداق يۈل ئۇچتۇرپاندا، 1766 - ژىلى غۇلجىنى ئىلى ژادىسىغا مەركەز قىلىپ شەھەر سېپىللىرى قۇرۇلۇپ،ھو- كۇمەت ئورۇنلىرى بېكىتىلگەندە غۇلجا شەھىرىدە قۇيۇلغان.

پەقەت خوتەندە بىر يارماقنى ئىككى پۇل دېگەنگە خوتەنلىكلەر كوز- سىگەندە، ژۇقۇرىدا سوزلەنگەن زىيافەت بىلەن خوتەننىڭ ھەر قايسى ناھىيە بازارلىرىدىن كەلگەن ئابروياۋلۇق ئاقساقالالرنى ژىغىپ، خەلقنىڭ ژۇرۇگىگە قول سېلىپ، سىلاپ تۇرۇپ بېشىنى ئەگدۈرمەكچى بولۇش- قان ئىدى. ئىش قاملاشماي، پىلان بورانغا ئۇچتى. غودايغان بوينى قاتـ- تىق خوتەنلىكلەرنىڭ مىلادىدىن 22 ئەسىر ئىلگىرىدىن خاقانى ژايجـ- را سۇلالىسى تاكى قاراخانىيلار دەۋرىگىچە يوز نەچچىلىگەن مىراسخور خانلىرى - خانزادىلىرى ئوتكەنكى، ھېچ قاچان ھېچ قايسى ياۋغا ئېگىلـ- مىگەن باشىنى كوتەرگەن بويۇنلۇق خەلق ئىدى.

چىڭ سۇلالىسى ھوكۇمىتى ئېغىرى تاغنىڭ جەنۇبىي تارىم ژادىسـ- نىڭ6 شەھىرىدە بىردىن ئىش بېجىرگۈچى ئامبال، قەشقەردە ھەممە ئام- بالالارنىڭ ئۈستىدىن قارايدىغان مەسلىھەتچى ئامبال ئۇنۇانلىق خادىمـ- لارنى قويغان ئىدى.

خوتەننى ئېلىشقا قاتناشقان سەككىز تۇغلۇق چىڭ سۇلالە ئاساسى ئارمىيەسىنىڭ بىر توغلۇق ئارمىيە قوماندانى فۇدى، ئىش بېجىرگۈچى ئامبال بولغان. مۇشتەك - مۇشتەك بۇلتەيگەن ۋە تېشىغا چاچراپ چە- قىپ كەتكىدەك كوزلىرىدىن ياۋۇزلۇق يېغىپ تۇرغان فۇدى، تۇرىدە- كى يولەنچىكى پۇزۇر نەقىشلەنگەن كورسا شىرەدىن، ئىلان چېقىۋالغان- دەك چاچراپ دەس تۇردىدە، خىتايچىلاپ «خۇگدەندە جاخوڭ» (ھا- رامزادىلار) دەپ ھوكۇرىدى...

ئوزى بىلەن بىللە ئېلىپ بارغۇزۇپ، ئولتارغان جايىغا ھازىرلاپ تۇ- رىدىغان يولەنچۇكلۇك كورىسىدىن (جىرغا، تەختى، كىرىسلوسى) ئىر- غىپ تۇرغان پېتى، بۇتتەك تۇرۇپ قالغان ئامبال، غەزىۋىگە بەس كېلەم- مەي ژاقراشنى- جاقىراشتەك دەرىجىگە يەتكۈزۈۋەتتىۋې يەنە دەرھال پادىشاسى چېيەنلۇڭنىڭ پەرمانىدىكى: «ئەپلەپ بىر يۇمشاق ئامال تە- پىپ دەۋەت قىلغىن، بىر پۈلنى ئىككى پۈل، دېگۈزۈشكە ...» دېگەن سوزلىرى ئېسىگە يەتتىمۇ، زالدىن ھەممىنى قارا قويۇق قويدەك ھايداپ داتاكغا چىقىۋاتقان سەككىز تۇغلۇق ئارمىيە ئەسكەرلىرىگە (بۇ- ساپلا

مانجۇ، ئازىراق مۇڭغۇل چەۋەندازلىرىدىن قۇرۇلغان كۈزەتچە سىياقى، ھەممە مەشىقتە مەشىقلەنگەن شۇ زامانىسىنىڭ جەڭگاۋار ئەسكىرى ئارمـ- يە ھېسابلىناتتى) قول كوتۈرۈپ، بىر نېمىلەر دېدى.

شۇنىڭ بىلەن بەگلەر ئىچكىرىنىڭ دەلىزىدە كەڭ پەنجىرىلەردىن دا- تاكدا بولۇۋاتقان ئالامەتنى كورۈپ تۇرغىدەك جايغا قاتار تۇرغۇزۇلدـ- ىدە، قىلىچلىرىنى مۇرۇكە قويغان، بىر قولىدا خىتايچە ئاي پالتىلىق نەيزە سىنى تىك تۇتقان، تامام تومۇر دوبۇلغا، ۋە ساۋۇتلار (بۇ كىيىملەر مانجۇ- چە فورما) كىيگەن چېرىكلەردىن بىرەر يۈزدىكى توكلاتقان مۇز مەيكەلـ- ىدەك جەرراتۇردى.

يەنە بىرەر يۈزچە شۇنداق جاللاتلار ھېلىقى قىرىق ئاقساقال ئىناۋەتـ- لىك، سالاپەتلىك كىشىلەرنى ئىشت - ئېشەكتىن خار ئەيلەپ تۇرتكـ- لەپ، ژۇلقۇچلاپ داتاك مەيدانغا قاتار سەپدار قىلىپ، ئارىلىرىنى ئىككى چامدامدىن قويۇپ تىك تۇرۇشقا مەجبۇرلاپ، ئالۋاستىلارچە ھەربىكەتلىنىپ ژۇرەتتى.

كوزلىرىدىن قىساس ئوتلىرى، نەپرەت چوغلىرىنى يالقۇنلۇتۇپ، مو- نۇ جاللاتلارنىڭ قارا بورانلىق خورلۇغىدا چاقماق چېقىلغانغا ئۇچراۋاتقانـ- دەك، توپان بالا بېسۋاتقاندەك ھەر نە خەتەرگە دۇچ كېلىش ژەسىۋەسـ- گە چۈشكەن قىرىق كىشى، خوتەن چەكمەنلىرىگە ئورۇلۇپ، ئىچىدىكى يەكتەكلىرىنىڭمۇ ياقىلىرى ئېچىلىپ، بەل باغلىرىدىن قالايمىقان ئۇرۇ- لۇپ، مەيدىلىرىدىكى تۈكلىرى ھۇرپىيىپ ئەلەمدە چىنگچ كىرىپتۇ. ئۇ- لارنىڭ ئىككى پۇتى ئىككى ياقتا قايرىلىپ كېرىپ، دەرۋازا قانتىدەك يەرگە مقلاپ قويغاندەك زەبەردەس تۇراتتى. فودى ئامبالنىڭ بولـ- ئاغزىدىن چىققان سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھامان شۇنداق جالاتلار ھەممىسى بىرلا ئاغزىدىن «ھوي» دەپ ۋارقىراپ، ئوڭ قولىدىكى ئۇزۇن قىلىچلىرىنى ئوڭ يېنىغا ئېلىپ، سول قولىدىكى ئۇزۇن قىلىچلىرىنى سول يېنىغا ئېلىپ، ئوڭ پۇتىنى ئالدىغا بىر قەدەم تاشلاپ، ئوڭ قولىدىكى قىلىچلىرىنى ئالدىغا ئۇزارتىپ، ئوڭ قولىنى ئوڭ يېنىغا، سول قول

«بىينى ـ بىي دېگۇلۇك»

(ئاخىرى، بېشى 5 ـ بەتتە)

توختى نوچى يەنە ئەڭ ئاۋال ئامبالغا جاۋاپ بەردى:

ـ ئامبال غوجام، ئۇنتامدىغان سىلىنىڭ باشقا سالغان ئەلەملىيىنى، بالايۇ ـ ئازاپلىيىنى. ئەندىزە ئاناڭنىڭ ئايىغىچىلىكى قالدىمۇ، دېگەندەك، نېمىشقالدى. نېمە قىلسىلا قىلماملا!؟ هىئى! مانا يەي!.. هىئى!... ماشا ئاللا!...

ئۇنى تۇڭچى سوپى ـ سوپىياڭ سىلىقلاپ رەندىلەپ، گەپلەرنى ئوڭلاپ تۇرۇپ، «ئەمىرلىرىگە قۇللۇق. لېكىنزە جاهىل خەلقىمىز كونمەيدىغان تۇرسا بىز قانداق قىلىتتۇق، دەۋاتىدۇ» دەپ تەرجىمە قىلغان ئېدى. ئامبال بۇ گەپكىمۇ چىچاڭشىپ كەتتى. مانجۇچە گەپنى ئۇقمايدۇ دەپ، ئوزى بىلىدىغان مۇڭغۇلچە «كويكەنوخومۇر» (ۋاي ئاناڭنى...) دېگەندەك هاقارەتلەپ كەتتى. شۇندىن كېيىن «باۋخا»، «دا» دەپ ۋاقىراپ كەتكەن ئېدى جاللاتلار قىرىق كىشىنى چەمبەر چاس باغلىدى. بۇ چاغدا يەنە نوچى گەپتىن قالمىدى.

ـ هەي ئامبال، پېشانىسىگە بەزىلەينىڭ تامغا باسساڭ، بىزلىينىڭ ژۇيۇگىمىزگە باسقان ئېدىڭ، ئەندى قولنى باغلىساڭ تىلنى باغلاممايسەن. تىلنىمۇ باغلاي دېسەڭ كاللىنى ئالايسەن. ئۇنىڭ بىلەن قالغانلاينىڭ دىلىنى داغلايسەن. ئۇنىڭغىمۇ يازى بومماي كەتسەڭ، ئىلى تامانغا قوغلايسەن ۋەي! پاقا گاداي! ـ دەپ خوتەنلىكلەرنىڭ پاقا گاداي دېگىنى «ئەبلەخ، يارىماس مەلئۇن»، «ئەسكى خومەي» دېگەننى ئوقتۇراتتى. تۇڭچى ئۇلارنىمۇ رەندىلەپ سىلىقلاپ كەتسىمۇ «دارىن غوجام ـ ئۇلۇقۇم» دېدى دەپ تەرجىمە قىلدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئامبال، ئۇ نوچىنىڭ ئەلپازىدىن يامانلىقنى سەزگەندەك بولسا كېرەك.

ـ هەي دودەن (زومۇگەر مەنىسىدىكى) تىلىڭنى تارت! ـ دەپ تۇڭچىغا قارىغان ئېدى، بۇ يامان تىلهاقارەت هېساپتا جاللات ئەسكەرلىرىدىن كوپ ئاڭلاپ قۇلاق كونۇپ قالغاچقا، نوچى كولۇۋەتتى.

ـ دەدەن بىزمۇ، سەنمۇ؟ ـ دەپ سوپى سوپىياڭغا قاراپ، توغرا توڭچىلىق قىل جۇما! ـ دەپ قوشۇپ قويدى. گولۇيۇپ توڭچىمۇ قورقىقىندىن نوچىغا مىياڭلاپ قاراپ قويۇپ توغرا ئورىدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ بولغىچە ئامبالنىڭ جېنى قاۋاننىڭ كومشىرى ئوخشاش كومشىرىدىن چىققىدەك بولدىدە، ئاي پالتىلىق نەيزە بىلەن بىر شىلتەپ قېلىۋىدى، توختى نوچىنىڭ كاللىسى ئانداق يەرگە ئىرغىپ چۇشۇپ ئىككى ئۇچ لىكىلداپ دومۇلاپ بېرىپ توختىغىچە، ئامبال نەيزە ئۇچىغا ئىلىپ ئېلىپ، بىر ـ ئىككى چامداپ بۇ ياقتا تۇرغان گوپەينىڭ ئالدىغا كەلدى:

ـ بىر پۇلنى ئىككى پۇل دەپ پۇخرالارغا ئوكۇت ـ نەسىهەت قىلامسەن؟ ـ دەپ ياقىدىن ئېلىپ بۇركۇتتەك چاڭگال سېلىپ، ئۇنىڭ كېلىنى بوغۇۋالدى. گوپەي گەپ قىلالمىغاچقا، قويۇپ بېرىپ مولۇندەك تىكىلىپ تۇرىۋىدى.

ـ ئامبال غوجام، بىينى قايداق قىلىپ ئىككى پۇل دەيتىمىز؟ بىينى بىي دېگۇلۇك ـ كاي غوجام! ـ دېدى.

ئۇنىڭ كېپى تۇگە ـ تۇگۇمەيلا، كاللا يەرگە دومۇلاپ چۇشتى. مۇشۇ پەيتتە غالىيان ـ ئالامان چىقىپ كېتىشنى ئالدىن ـ ئالا بايقىغان قوشۇق بەگ (هاكىم بەگ ـ فۇگۇگۇڭ) ئامبالنى «ئاستا، قانغا ئوزلىرى قول تىقىۋالمىسىلا!» دېمەككە يېقىنلاشقاندا، ئامبال نەيزىنىڭ توۋى ـ سېپى بىلەن نېرى ئىشتىرىۋەتتى ـ دە يەنە بىر ئاقساقالنىڭ ئالدىغا تىك تۇرۇپ:

ـ سەنچۇ، ـ دېدى نەيزىنىڭ ئارقا ئۇچىنى ئۇنىڭ مەيدىسىگە تىرەپ تۇرۇپ، ـ سەنمۇ بىرنى بىر دەپ تۇرۇۋالامسەن؟!...

تۇڭچى سوپى سوپىياڭ تەرجىمە قىلىپ، يېلىنىپ قاخشاپ:

ـ ۋاي غوجام ماقۇل دىسىلىيا! ئۇمدان غوجام!... ماقۇل دىسىلىيا!... دەپ كەتتى.

ـ بىينى بىي دېگۇلۇكاي! ـ دەۋەتتى هېلىقى تۇكۇرۇگىنى چاچىرىتىپ تۇرۇپ، سوزىنى پارتلىتىپ چىقارغان خوتەنلىك ئادەم، سېيىت ئاخۇنۇم دېگەن ئىمام ئېدى. ئۇنىڭ يوغان سەللىسى ۋاقتى كەلگەندە قوزۇققا ئىلىنسا، ۋاقتى يەتكەندە رەقىبىنىڭ قولىنى باغلاشقا ئىشلىتىدىغاندەك كورۇنەتتى. بۇ قەيسەر ئىمامنى، ئامبال، قوشۇق بەگنىڭ دېمەكچى بولغىنىنى سەزگەندەك تۇرسىمۇ، باشقىلارغا «كاللا ئالغان تەسىر قىلمىسا، جادۇغا چىقىرىتىپ باسقاندا هوشىغا كېلىشە، دەپ باغلاقتا تۇرغانلارنىڭ باش تەرىپىدە تۇرغان يالىڭاچ جاللاتقا «جادۇغا باس» دېگەندەك ئىشارە قىلىۋىدى، ئىمامنىڭ ئاللا قاچان بوينىغا چوۋۇلۇپ قالغان سەللىسىنىمۇ ژۇلۇپ تارتىپ، ئوزىنى تۇرتكىلەپ پۇتى تەرەپتىن جادۇغا بېسىپ، بېدە توغرىغاندەك، تورت كىشى توغراشقا هەپىلەشتى. ئامبال بۇ ئىمامنى چىقىرامدىكىن دېسە، هەر توغرالغان پەيتتە «ئىھ!» دەپ ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس ئىنچىقلاپلا قويدى. توغراش تىزدىن ئاشقان پەيتتە ئىمام:

ـ بىينى بىي دەيتىمىزاي! ئاللا بىي، بىي ياماق بىي، بىي پۇل بىي!... ـ دەپ جېنىنىڭ پارىچە ۋاقىراپ كېتىۋىدى، هەممە خوتەنلىكلەرگە، خۇددى ئىككى ژىل ئاۋالقى گودەكلەرنى چېتىدىن ژىرىپ چورۇۋاتقاندا، بوشۇكتىكى بالىغا ئاتا ـ ئانىسىغا كورسۇتۇپ تۇرۇپ چاناۋاتقاندىكى چىقىراشلاردەك ئاڭلىنىپ كەتتى. ئاھ! ئۇيغۇر بالىسى! ئىمام ئاسمانغا قاراپ، خوداغا نالە قىلىپ، خۇددى ئۇ ئاخىرقى دەمدە ئاللانىڭ كوكتە تۇرۇپ موسۇلمان بەندىسىنى قارا كاپىرلار قىيناۋاتسا تاماشە كورۇۋاتقاندەك سەزدىمۇ نېمە؟!.. «هەي!.. خۇدا! كويمەۋاتاملا!...» دەپ ئۇنى ئوچتى. شۇ چاغدا قاق يامباشنى ئىككى قاۋۇل جاللات تەڭ باسقاندىن كېيىن ئىش تۇگىدى.

باشقا كىشىلەر ئوپۇر ـ توپۇرغا ئوتكەندىن كېيىن، ئامبال جەڭ مەيدانىغا كىرگەندەك هەر ـ بىر باغلاقتىكى كونمەس خوتەنلىكنى ئىككىدىن چېرىك بۇركۇت توشقان قامالىلىغاندەك مىجىپ تۇتۇپ تۇردى.

ئامبال بولسا، «بىرنى ئىككى دەمسەن» دەپ سوراپ، «بىينى ـ بىي دەيتىمىزاي!» دېيىشى هامال كاللىسىنى ئالىۋەردى.

تورتىنچى كىشى، «خويچىڭ» كونا شەهەر (ئۇيغۇرشەهىرى) گەيجىڭى (گەيشاڭ ـ بازار، گەيجاڭ ـ بازار باشقۇرغۇچى) غوجاق دېگەن كىشى ئېدى. بەشىنچىسى، توختىئەمەت دېگەن هونەرۋەنلەر ئاقساقىلى، هەر ئىككىلىسى سىلىق سىپايى. باشقىلارمۇ شۇنداق گەپ ـ ئاغزى يېقىملىق ئەهلى ئادەملەر بولىدىغان.

ئامبال بۇلارنىڭ ئەڭ بولمىسا بىرە ـ يېرىمى بولسىمۇ ماقۇل خىشىغا دەسسەمدىكىن، دېگەن ئويدا بولۇۋىدى، ئۇنىڭ ئويى تۇرپانغا ئۇچتى. مونۇ ئامبال هەم: «زورلۇق ـ زومبۇلۇق بىلەن بۇلبۇلنى خۇش ئاۋاز سايرىتالايمەن، هەر قانداق گۇللەرنى غۇنچىلىتىپ ئىچىلدۇرالايمەن» دەيدىغانلاردىن ئېدى. ئامما خوتەنلىكلەر باشقا ئۇيغۇرلاردەك پۇت ـ قولىنى كىشەنلىگەن كىشى ئالدىدا تىلىنى كىشەنلەتمەتتى!...

* * *

قىزىق ئاپتاپ، ئاسمان گۇمبىزىنى تونۇرغا ئايلاندۇرغان ئېدى. داتاڭنىڭ (جازا مەيداننىڭ) ئىچى خۇددى چوغلىرى لوغۇللىغان قىپ ـ قىزىل مەشنىڭ ئوزى ئېدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە دوۋرەپ چىقىۋاتقان بەگلەرگە ئېسىلىشقاندەك بولغان بىلەن ئەسكەرلەر نېمە قىلارىنى بىلمەي هودۇقۇشقا تەسلىم بولۇۋاتاتتى. ئامبال ئۇلارغا قاراپ پاقا كۇزلىرىنى ئالايتىپ گولەيدى ۋە ئوڭ قولىنى تەتۇر شىلتەپ، ئالىقان يېيىپ شارت قىلىپ شاخ كەسكەندەك بىر تۇرلۇك ئىشارەت قىلىۋىدى، تېقىم قۇنچىغىچە ئېغى سالۋاراپ، قېلىن تاپانلىق سوخەي كىيىدىغان يېشىل تۇغلۇق ئارمىيەگە ئوخشۇمايدىغان سەگەك ئەسكەرلىرى مانجۇرلار، بەگلەرنى بىر ـ بىرلەپ تۇتۇپ چەمبەر ـ چاس باغلاشتى. بىر قوشۇق بەگ باغلانمىغان ئېدى. ئۇ ئامبالنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىككى قولىنى قايچىلاپ تۇتۇپ:

ـ مېنىمۇ باغلاتمامىسەناۋاي، پاقا گاداي! ـ دەپ ئوكتەملىك بىلەن ئېچىشىۋاتقان دىلىنى نېمە قىلىپ باسارىنى بىلمەي، ئۇ هەم جاندىن كەچتى بولغاي، ئامبالنىڭ جاۋاۋىنى كۇتمەيلا، ئەسكەرلەرگە مانجۇرچە سوزلەپ سوكتى:

ـ هاي ئاخماقلا! ماشەدە باغۇ، يالاڭ قويغا ئوخشاش مويىمەسلە يوق جۇما! هېلى ئانا ـ ماناڭنى كوزەڭگە كويىستىداي، ئاندىن كويۇسىلەن! بەگلەنى بوشۇتوش!..

ئامبال ئەندى يەرگە قارىدى. چۇنكى «فوگۇگۇڭ» دېگەن، خان چىيەنلۇڭنىڭ ئىككى سەپ تۇرىدىغان ۋەزىرلەر دەپ بىزگە ئاتايدىغان، مانجۇچە «چى ۋاڭ» «گۇڭ» بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۇچۇنچى مەنسەپدارلارنىڭ سول قاناتتىكى تورتۇنچىلا كۇرىسىدا ئولتۇرىدىغان يەرلىك هاكىم بەگ ئېدى. ئۇنىڭغا باققاندا مونۇ ئامبال مىڭ هەسسە پالۋان بولغان بىلەن، تالادىكى ئارمىيەسىنىڭ ئالدىدا سەپتە تۇرىدىغان مەخلۇق ئېدىدە. قوشۇق بەگ چىيەنلۇڭنىڭ ئەمرىنى قانداق ئوروندار ئىكىن دېسە مونۇ ئامبال هەددىدىن ئاشقاندا چىداپ تۇرالمىغان. ئەسكەرلەر ئۇنى چۇشەندى بولغاي، بەگلەرنى بوشاتقان ئېدى، قوشۇق بەگ، بەگلەرنىڭ ئالدىغا ئوتۇپ:

ـ بەگلىيىم، سەۋيە قىلايلى! چىدايلى! ئىش بونۇڭلۇق بىلەن پۇتمەس. خەلىق دويەپ (دوۋرەپ) قوزغۇلۇپ كەتمىسۇن! خانغا بېجىنغا ئات چاپتۇياي! نېمە پەيمان (پەرمان) كېلىدۇ. كۇتىنى! ماقۇمما! ـ دەپ يېلىندى. قوشۇق بەگ، يەنە مىڭلىغان كىشىلەرنى قانغا پاتمىسۇن يەنە دېگىنىدى. قوشۇق بەگ هەممە گەپنى خوتەننىڭ سامان قەغىزىگە تورت ۋاراققا تولتۇرۇپ خەتتاتقا يازدۇردىدە ئالتە ياراغلىق ئات چاپارلارغا جېكىلەپ تۇرۇپ، چىيەنلۇڭغا يەتكۇزۇشنى، جاۋاۋىنى ئېلىپ قايتىشنى تاپشۇردى...

... چىيەنلۇڭ خەتنى بىر ئوقۇپ، ئىشەنمىگەندەك، چوشەنمىگەندەك تىڭىرقاپ قېلىپ، ئىككىنچى، ئۇچۇنچى قېتىم ئوقۇپ، «ئوغۇل بالا خەقكەندە، خەپ!» دەپ قاپتىكەن.

شۇنىڭدىن كېيىن بىر سەر كۇمۇچ تەڭگە بۇرۇن بىرگە 50 كونا پۇلغا تېگىشىلەتتى. چىيەنلۇڭنىڭ يېڭى بۇيرۇغى بىلەن بىر سەر تەڭگىنى 100 كونا پۇلغا تېگىشىشنى بۇيرۇدى. ئامما بازاردا سودىگەرلەر ئارا تەڭگىنىڭ قىممىتى بىرگە 120 بولۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ چىڭ سۇلالىسى هوكۇمىتى بىر خوتەندە بىر يارماق يېڭى پۇلنى، بىر كونا يارماققا تېگىشىشنى يولغا قويدى. شۇ سەۋەپتىن كونا يارماقتەك بۇرۇن يارماق ئىككى مىسقال يېڭى يارماق قويۇلغان 500 مىڭ سەرگە تەڭ يارماقلاردىن كېيىن هەر يېڭى يارماقنى بىر مىسقال ئىككى پۇڭدىن نېپىز ۋە كىچىك چىقىپ، بوهراننىڭ نومۇسنى ياپقان.

* * *

مەڭسەپدار بەگلەر يېڭى خوتەنلىك بولغىنى ئۇچۇنمىكىن، ياكى قوشۇق بەگنى چۇشەنگەنلىكتىنمىكىن، ئەيتەۋۇر ئاران دېگەندە تىنچىدى. ئامما ئىچىدە قۇمۇللۇق ساتتا تاغام دەيدىغان قارا ساقاللىق ئىشىك ئاغا يېڭى، هاكىم بەگ قوشۇق فۇگۇگۇڭدىن قالسىلا ئىش بېجىرگۇچى ۋە كېڭەشچى بەگ هېساپلىناتتى. ئۇنىڭ كېلەڭسىز يوغان گەۋدىسىدىكى قاپتەك ژۇرۇگىنىڭ يارىسىمۇ بەك يوغان ئېتەك ئالغانمىكىن، ئېچىشىپ، جادۇغا توغرالغان سايىت ئىمام گاڭگۇڭ، گۇپەي لەقەملىك قەيسەرلەرنىڭ ۋە باشقا قاتتىق تۇرۇپ، شۇنچە ئەجەل زەهىرى بېشىغا چېچىلىۋاتسا، پۇتكۇل ئالەم خانۇ ـ ۋەيران بولۇۋاتقاندەك تۇيۇلىۋاتسىمۇ، «بىينى بىي دەيتىمىزاي، گاداي!» دەپ بىر سوزدە تۇرۇۋالغان خوتەنلىك قىرىق قەيسەرنىڭ كاللىسى بىرمۇ ـ بىر يەرگە دومۇلاپ، چۇشكەنگە سۇكۇت بېرىپ تۇرغىنىغا هەممە بەگلەردىنمۇ ئارتۇق ئىچى تېخىلا ئېچىشىۋاتقان ساتتا تاغام، قوشۇق بەگ بىلەن بىر نەچچە قېتىم گەپ تەگەشتى. هە دېگەندە: «هەي، قوشۇق! هەجەپ ساڭا قايلاپ قاپتىمەنا!» دېدى.

قوشۇق بەگ ئۇنىڭغا ئالىيىپ قىسىق كوزىنىڭ قويرۇغىدا قاراپ، ئىچىدە، «بۇ قۇمۇللۇققا نېمە دەز كەتتىكەناي؟» دەپ قالدىيۇ، پاجىئەنى ئەسلەپ، ئوزىنىڭمۇ ئىچى ئېچىشىپ، بىر قارا مۇشۇك ژۇرۇگىنى تاتىلاۋاتقاندەك سېزىلدى، قوشۇق بەگ خوتەن ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۇزۇپ ئېيتىدىغان ئورتا بوي، چەبدەس، ئوي ـ پىكرى پىشسىق، تۇغۇمچان تەپەككۇرلۇك ئادەم ئېدى. ئۇنىڭ، بۇرۇنلا چوڭ سودىگەر بولغاچقا هىندى، ئاۋغان، تىبەت، نېپاللارغا مېڭىپ تۇرىدىغان چوڭ ـ چوڭ كارۋانلىرى بار كىشى ئېدى. ئۇنىڭ دەسلەپتىلا چىڭ سۇلالىسى ئارمىيەلىرىگە ئۇزۇق ـ تۇلۇكلەرنى ئاۋال ئەرزەن، كېيىن بىكارلا بېرىپ، چىيەنلۇڭنىڭ رەخمىتىگە ئېگە بولغان. شۇڭلاشقا ئۇنىڭغا خوتەنلىكلەرمۇ، باسقۇنچىلارمۇ غىڭ دەلەمەتتى. ئۇ پەقەت قەشقەردىكى ئامبالغا سېنىڭ راسقا، ئىتائەت قىلسىمۇ، ئەسلىدە توپ ـ توغرا بېجىنغىلا ـ چىيەنلۇڭغا بېقىناتتى.

ساتتا تاغام بىلەن دەتالاشتا ئۇنىڭ ئۇتۇپ چىقىشىدا گەپ يوق ئېدى. ساتتا تاغام «قوزغۇلايلى!» دەپ تۇرۇۋالغان.

ـ هەي! ئەسلىدە سېنىڭ بەگلىيىڭ خاتالاشقان ئېدى. سەن نېمىشقا ئىمىن غوجاڭغا ئەگەشتىڭ ـ هە؟ ـ دېدى قوشۇق هاكىم بەگ، ئۇنىڭ گىرتەيگەن كوزلىرىگە كوز سوقۇشتۇرا يېقىن تۇرۇپ ـ باشتىلا جىمى غوجۇلۇيۇم، بەگلىيىم بىينى بولۇشاپ، قۇمۇلنىڭ ئۇ ياغىلا شىڭ شى شانىڭ تىك يالىيىنىڭ توپۇسىگە چىقىۋالغان بولسا، بۇ ماڭقا خىتايلا جېنى ئون بولسىمۇ ئوتەلەمتى بۇ ئەلگە؟

ساتتا تاغام ئەتىسى، قوشۇق بەگكە كېلىپ:

ـ شىپاڭدا ئوڭدا يېتىپلا بېگىم، ـ دېدى ئۇ، كېلەڭسىز بويىنى يوغان كورسۇتۇپ، تېخىمۇ يوغانلاتقاندەك كېرىلىپ، ـ هېلىقى كاللا كېسەنىڭ كاللىسىنى ئالىدىغانلارمۇ چىقىپتۇغۇ.

قوشۇق بەگ باغ هويلىنىڭ شىپاڭىدا ئوڭدا يېتىۋېلىپ، باياتىن ئوقۇغان «چىڭگىزنامە» دېگەن كىتاۋىنى يېنىغا ئوقۇپ كەلگەن جايىنى دۇم قىلىپ قويۇپ، چىڭگىزخان دەۋرىدىكى تۇرپان بېگى ئوغۇلچاقنىڭ تەسلىم بولغىنىنى توغرا ئىش بولغانكەن دەپ ئويىدىن كېچىرىۋاتاتتى. ساتتانىڭ كېپىنى ئاڭلاپ دەس تورۇپ كەتتى ۋە «قانداق؟ بېجىندا هە؟، قانداق بوپتۇ؟» ـ بېگىم، ئىپارخاننىڭ كوڭلىنى ئالىمەن دەپ، ئالتە شەلىكنىڭ جىگدە كوچەتلىرىنى تۇۋى توپىلىرى بىلەن بېجىنغا توشۇتۇپ ماڭغاندا باشقا ئالتە شەهەر ئانار، ئەنجۇ، ئۇزۇم تەكلىرى قاتارلىقلار بىلەن چوڭ چارباغ قۇردۇرغاندا 500 ئويلۇك ئۇيغۇر خەلقىنىمۇ ئاپارمىغانمۇ. ئۇلارغا قەشقەر شەهىرى نامىدا شەهەر قۇردۇرۇپ، ئىپار بېگىم ئاغا 400 ئەسكەر تۇتۇپ، هەربىي مەشىقنى ئوگۇنۇشىگە موشۇ كاپىر فۇدى ئامبالنى باش قىپتىكەن دەپ ئاڭلىغان ئېدىم.

ـ ساتتا بەگ، مەن ئۇنىڭدىن خەۋەيدا بولغىنىتتىم. هە، شۇنىڭ بىلەن نېمە بولامتا؟ ئېيتقىنا گەپنىڭ پوسكاللىسىنى.

ـ نېمە بولاتتى. شۇ شەهەردىكى بىر ئۇيغۇيى سەتەڭگە تولا گەپ قىلىپ ئىچىنى پۇشۇرىۋەتكەنكەن. ئۇنى ئاڭلاپ قالغان ئىككى خوتەنلىك ژىگىت، فۇدىنىڭ يېيىدا ژۇرگەن ئېكەن. «ئەندى كەلدى پەيتى» دەپ ئۇ چوكانغا گەپ ئوگۇتۇپ، ماقۇل قىپتا قارىسىلا! چوكان ئامبالنى باغنىڭ تورىگە كەل دەپتۇ. شۇ جايدا ئىككى خوتەنلىك كاللىسىغا تاش بىلەن بىرنى قوياپ، هوشىدىن كەتكۇزىۋېلىپ، ئاندىن قىل ئارقان بىلەن ماتاپ باغلاپ، ئۇ هوشىغا كەلگەندىن كېيىن:

ـ هە قايداق بولىدىكەن كاللا ئېلىش؟ بىينى بىي دەيتىمىزاي، پاقا گاداي! ـ دەپ، ئاغزىغا لاتا تىقىپ، پوتىدىن تارتىپ چاتاغىچە چاناپ، كوتىگە قوزۇق قېقىپ، تاغاغا تىقىپ، بىر ياداڭلىققا تاشلاۋېتىپتۇ. قايداق بوپتۇ؟ ـ دەپتۇ پەخىرلەنگەن ساتتا تاغام.

ـ ئانلاهۇ ئەكبەي! ـ دەپتۇ قوشۇق بەگ سەل ئەنسىرەپ، بىر هېساپتا ئوبدان بوپتا! يەنە بىر هېساپتا بەك ۋەهشىلىك... چىيەنلۇڭ نېمە، دېگەندۇ؟

ـ چىيەنلۇڭنى ئەقىللىق پادىشا دەيتتىلا، مەم!... ـ دېدى ساتتا تاغام زاڭلىق ئاۋازدا، ـ ئىپارخاننىڭ بېغىدا هېلىغۇ بىر ئامبالىكەن، يۇز ئامبال، ۋاڭنى چانىۋەتكەن قەشقەر، خوتەنلىككە تەگمەيتتى. قارىمامسىز، خىتايلارنى بىزنىڭ كونا شەهەرگە كىرمەڭلا دەپ بويرۇق چىقارغان. هەتتا سودىگەرلەر كوناشەهەر ياكى ئۇيغۇر كەنتلىرىگە كىرمەك بولسا، مانجۇ هوكۇمىتىنىڭ رۇخسىتى بىلەن كىرگۇزىۋاتمامدا. كونا شەهەر بىلەن يېڭى شەهەر ئارىسىغا گەيشاڭ (پاسىل بازىرى ـ يەرمەڭكىدەك) قۇرۇپ بەردى. خىتاي، مانجۇلارنى موسۇلمانلارغا تېگىشمىسۇن، چىشىنى قېرىشتۇرمىسۇن، دەپ كونا شەهەر، موسۇلمان يېزا ـ كەنتىنىڭ ئىشلىرىنى ئوزىمىزگە قوياپ بەرگەن، خىتايلارنى چاچ قويۇپ (نىياز چاچ ـ پوپۇچەك) ژۇرۇشىكە زورلىسا، موسۇلمانلارنى هەرگىز زورلىمىدى. شۇنداق ئىشلار بىلەن پەقەت هەر ژىلى مەلۇم ئالۋاڭ ـ سېلىقنى ئېلىش بىلەن بولغان يەردە، بىر جاللاتنى موشۇ خەق چاناپ ئوچىنى ئېلىۋالسۇن، دېمىگەندۇمۇ، ئۇ پادىشالىرى؟

ساتتا تاغامنىڭ كېپى، قوشۇق بەككە ئوتۇپ كەتتى بولغاي:

ـ ئەگەي باما! ـ دېدى قوشۇق بەگ هەم خىجىل هەم ئاچچىغى كەلگەن ئىزاخورلۇق بىلەن ـ سەن ئىشىك ئاغا بەگ بولاپ قالدىڭ. چىيەنلۇڭ هەي بىي موسۇلمان شەرىنى ئىمىن ۋاڭ، هۇدى چىنىۋاڭلانىڭ ئەۋلادىغا ئوتەندىم، دەپ هەممە شەلەگە سەنلەدىن ۋاڭ، گۇڭ، ئىشىك ئاغا بەگ مەنسەپكە قويمىغان بولسا، سېنى ئوزەم جوندىگەن بولاتتىم، ـ دېيىشى بىلەن ساتتا سورىدى:

ـ نېمە قىلالايتتىڭ؟ مەم!...

ـ موشۇ گالۋاڭ بېشىڭدىكى تىلىڭنى كېسىپ ئىشتقا تاشلايتتىم.

ـ قوشۇق بەگ ـ دېدى ئەندى غورازدەك غورۇلداپ ساتتا، ـ مەن سېنى چۇشۇنىمەن جۇمۇڭلا! چۇشۇنىمەن. مېنىمۇ چۇشۇنۇڭلا!

ـ «زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق!» دېگەن دېدى قوشۇق بەگ.

قوشۇق بەگ بىلەن ساتتا تاغام ئىشىك ئاغا يېڭى گەپ تەگىشىپ تۇرغاندا سوپى سوپىياڭ موشۇكتەك مىياڭلاپ يېڭى كەلگەن ئىش بېجىرگۇچى ئامبال باندى چاقىرىۋاتقىنىنى، داتاڭ ئۇپچۇرىسىگە قىرىق ئاقساقالنىڭ ئەۋلاتلىرى خۇن داۋا قىلغىلى كەلگەن بويىچە يېڭى ئامبالنى مۇهاسىرىگە ئېلىپ، تاياق ـ توقماقلىرىنى دېۋەيلەپ تۇرۇۋاپتۇ. قوشۇق بەگلەر يېتىپ كېلىپ ئالامان ئوتتۇرىسىغا كېلىپ، بىر يار ـ يار هارۋىنىڭ ئۇستىگە چىقىپ:

ـ هاي، خالايىق! ـ دېدى ئۇنى كانايدەك يەتكىچە ئاۋازلىق چىقىدىغان ئۇن بىلەن سوزلەپ ـ يەنە نېمە بولدى. باندى ئامبالدا نېمە گۇنا؟ چىيەنلۇڭ پاشا غوجام خوتەن خەلقىدىن ئەپۇ سورىغان ئەمەسما. بىي پۇلنى بوپتۇ بىي پۇل دەۋرىيىڭلا دېمەپمىدى.

ئۇنىڭ كېپىنى بېلىگە تېپىپ، خوتەندىن دۇنياغا داڭقى چىقىپ كەتكەن، «خېللى» ناملىق سۇپەتلىك گىلەمنىڭ ئۇستىسى بەراخۇن ئاقساقالنىڭ ئوغلى، ئۇزۇن بويلۇق ژىگىت تەلىپىگىنى چوكۇرۇپ كىيىپ، كوپچۇلۇك ئالدىغا كېلىپ، قوشۇققا قول شىلتەپ:

ـ سەنلە چاپانچىلىق قىلىشەپ ئاقلايسەناۋاي ئۇلۇقلۇيۇم. بىينى بىي دېگەنگە قوياپ بەيگەن بىلەن باما، بىي سەي كۇمۇش تەڭگە 50 ياماقىدىن 100 ياماققا چىقىپ، سودىمىزنى مالىمان قىلىۋاتمامدا بۇنىڭ ئوزىنىڭ ئوزىگە نېمە دىيىشەلا» ـ دەپ تۇرۇۋالدى. باشقا خەلىقمۇ ئۇنى قوللاپ، «قانغا، قان، جانغا جان ئالىتىمىزاي!» دەپ ۋاقىراپ ـ جاقىراشقان ئېدى، قوشۇق بەگ «جىم بولۇڭلار» دەپ فۇدى ئامبالنىڭ تەغىدىرىنى سوزلەپ، ئولگەن قىرىق ئاقساقالنىڭ ئەۋلادىغا 100 سەر كۇمۇش تەڭگىدىن پۇلنى هوكۇمەت بېرىشى هەققىدە پەرمان ئالغىنىنى هەم ئېيتىپ، يۇرتنى پەسلەتتى...

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قالغۇسى خانتەگرىدە مەغرۇر كۇلۇپ قەبرە تېشى

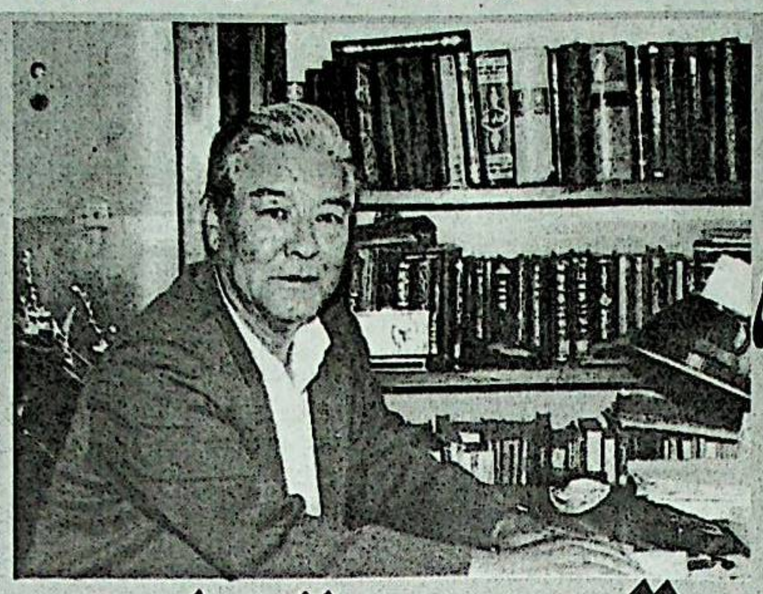

«ئوتكۇرنى كورۇش. ئۇنى قۇچاغلاش، قولىغا سويۇش دۇنيادىكى ئەڭ بۇيۇك ئارزۇلىرىمنىڭ بىرىدۇر».

دوكتور هۇليا.

(هۇليا قاساپنوغلۇ چەنگەل ـ ئەنقەرە «غازى ئۇنىۋېرسىتېتى پەن ۋە ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوكتورى.)

1. مېنى سورىساڭ پادا باققان بالىدىم

1972ـ ژىلى كەچ كۇز، تارىم بويىدىكى خىلۋەت بىر يېزا...مەن يېزىنىڭ جەنۇپ تەرىپىدىكى توقايلىق تا قوي باقماقتىمەن. قويلىرىم يۇلغۇنلۇق ئارىسىدا ئاندا ـ ساندا ئونۇپ قالغان قومۇشلارنى يىلتىزى بىلەن ژۇلۇپ ئېلىپ تالىشىپ يېيىشمەكتە. غەرىپ تەرەپكە قىيسايغان كۇن يەردىن نەيزە بويى كوتۇرۇلۇپ تۇراتتى، قىپ قىزىل يۇلغۇن چېچەكلىرى مەيىن شامالدا يېنىك تەۋرىنەتتى.

مەن قويلارغا قارىغاچ دادامدىن يوشۇرۇن ئېلىپ كەلگەن بىر كىتاپنى ئاستا قوينۇمدىن ئالدىم. بۇ كىتاپنىڭ مۇقاۋىسىغا بورىنىڭ باش سۇرىتى چۇشۇرۇلگەن بولۇپ،ئۇنىڭ تەكتىدە«ئا. ئوتكۇر:«تارىم بويلىرى» تىيانشان نەشرىياتى تەرىپىدىن بېسىلدى، 1948 ـ ژىلى، ماي» دېگەن خەتلەر بار ئېدى. كىتاپنىڭ بىرىنچى بېتىدە يارىشىملىق كوستىيۇم كىيىپ، گالىستۇك تاقىغان،ئوزى جۇدەڭىرەك كەلگەن، يۇزى سوزۇنچاق، قارا قاش، چوڭ قارا كوزلىرىدىن مۇڭ ۋە غەزەپ نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان بىر ياشنىڭ سۇرىتى بار ئېدى. سۇرەتنىڭ تەكتىگە «ياش شائىرىمىز ئوتكۇر ئەپەندىنىڭ يېقىنقى سۇرىتى» دەپ يېزىلغان ئېدى. بۇ كىتاۋنى دادام ئىنتايىن قەدىرلەپ ساقلاتتى. «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى»نىڭ تەلۋە قۇيۇنلىرى كوتۇرۇلۇپ، «قىزىل قوغدىغۇچىلار» كىتاپلارغا ئوت قويۇشنى باشلاش بىلەن تەڭ، دادام دەرهال بۇ كىتاۋنى شىكاۋىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ، لاتا بىلەن ئوراپ، سامان قاچىلىغان خالىيىغا سېلىپ، هويلىمىزنىڭ بىر بۇلۇڭىدا دوگلىنىپ تۇرغان ياغاچ ـ تاشلارنىڭ تەكتىگە كومۇۋەتكەن ئېدى، شۇنداق قىلىپ ئويىمىزدىكى بارلىق كىتاپلار كويدۇرۇلۇپ ۋە بۇلاپ كېتىلىپ، پەقەت موشۇ كىتاپلا ئامان قالدى. كېيىن دادام خىزمەتتىن هايدىلىپ ئائىلە بويىچە يېزىغا كەتتۇق. دادام نۇرغۇن نەرسىسىدىن ئايرىلدى، بىراق موشۇ كىتاپلا ئۇنىڭ ئۇچۇن مەڭگۇلۇك هەمراھ بولۇپ قالدى. دادام كۇندۇزلىرى ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانسا، كەچتە كىرىسىن چىرىغىنىڭ غۇۋا يورۇغىدا موشۇ كىتاپنى ئوقۇپ، سائەت ـ سائەتلەپ خىيال سۇرۇپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى، ئۇلۇق ـ كىچىك تىناتتى،بەزىدە ئۇنىڭ كوز چاناقلىرىدا ياشلار ئەگىپ قالاتتى. مۇشۇنداق چاغلاردا ئۇ ئوزىنى تۇتالماي قولىغا قەلەم ئېلىپ بىر نەرسىلەرنى يېزىپ كېتەتتى.

مەن ئوز ۋاقتىدا دادامنىڭ نېمە ئۇچۇن بۇ كىتاپنى مۇنچىۋالا قەدىرلەيدىغانلىغىنى، نېمە ئۇچۇن نەچچە يۇز قېتىم ئوقۇسىمۇ يەنىلا زېرىكمەيدىغانلىغىنى زادىلا چۇشەنمەتتىم. مەن 13 ياشقا كىرىپ ئاق ـ قارىنى ئانچە ـ مۇنچە پەرىق ئېتىشكە باشلىغاندا، دادام ماڭا ئوتكۇر ئەپەندىنىڭ داڭلىق شائىر ئېكەنلىگىنى، بۇ كىتاپ ئۇنىڭ 25 ياش ۋاقتىدا يازغان شېىرلار توپلىمى ئېكەنلىگىنى ئېيتىپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن مەنمۇ بۇ كىتاپقا دادامغا ئوخشاشلا مەپتۇن بولۇپ قالدىم. ئامما دادام بۇ كىتاۋنى مېنىڭ ئاشكارە كوتۇرۇپ ژۇرۇپ ئوقۇشۇمنى چەكلەتتى. پەقەت كەچتە پۇتۇن مەهەللە هالسىراپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندىلا ئوقۇشۇمغا يول قوياتتى. بۇ كىتاپنى قانچە قېتىم ئوقۇپ چىققانلىغىمنى بىلمەيمەن، ئامما ئۇنىڭدىكى هەر بىر مىسرا، هەتتا هەر بىر چېكىت، پەش، ئۇندەشلەرگىچە ماڭا يادا بولۇپ كەتكەندى. كەچتە هەممىمىز ئورۇن راسلاپ ئۇخلاش ئۇچۇن ياتقاندا، دادام كىتاپنى ماڭا ئوقۇشنى، بۇيرۇتتى، مەن مۇڭلۇق مىسرالارنى هاياجان ئىچىدە دىكلوماتسىيە قىلاتتىم. دادام يوتقاندا يېتىپ، كوزىنى ژۇمۇپ مەستانىلەرچە قۇلاق سالاتتى:

ئەي ئەزىز يۇرتۇم سېنىڭ باغچا ـ سارىيىڭدىن ئايلىناي،
زەپىران تۇسلۇك سېنىڭ غەمكىن چىرايىڭدىن ئايلىناي.
قوينۇڭدىكى ئالتۇن ـ كۇمۇشلۇك تاغلىرىڭدىن ئايلىناي،
كوكسۇڭدىكى لەختە ـ لەختە قان داغلىرىڭدىن ئايلىناي.
تىلى باغلىق، دىلى داغلىق شائىرلىرىڭدىن ئايلىناي،
زوهرەسى يوق ـ نەتىۋان تاهىرلىرىڭدىن ئايلىناي.
ئايلىناي يۇرتۇم ئايلىناي، ئالىملىرىڭدىن ئايلىناي،
تىلى يۇمشاق، دىلى قاتتىق زالىملىرىڭدىن ئايلىناي!

دادام مۇڭلىناتتى، هەسرەت چېكەتتى، ئاھ ئۇراتتى، تومۇرلىرى كوپچۇپ چىققان مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۇگۇپ سىلكىپ قوياتتى. مەن ئوقۇشنى توختاتماي داۋاملاشتۇراتتىم. بەزىدە ئاپاممۇ بىزگە ئورتاقلىشاتتى. ئۇ كىتاپتىكى ئوتلۇق مىسرالارنىڭ تەپتىگە بەرداشلىق بېرەلمەي بېشىنى يوتقانغا پۇركەپ ئوكسۇپ ژىغلاتتى. ئۇ كۇنلەردە بىزنىڭ ئائىلىنىڭ تۇرمۇشى ئېغىر ئېدى، تۇرمۇشىمىز مۇشەققەتتە ئوتەتتى. ئامما بۇ كىتاپتىكى مىسرالارنىڭ ۋەزنى ئۇنىڭدىنمۇ ئېغىر ئېدى. ئۇ بىزنىڭ قايغۇ ـ هەسرىتىمىزنى بايان قىلاتتى، ژۇرەك سىرلىرىمىزنى ئېيتاتتى. بىز ئۇچۇن بۇ كىتاپ سىرداش، پىكىرداش، مۇڭداش ئېدى...

غەرىپكە قىيسايغان كۇن يەردىن نەيزە بويى كوتۇرۇلۇپ تۇراتتى. قىپ قىزىل ژۇلغۇن چېچەكلىرى مەيىن شامالدا يېنىك تەۋرىنەتتى. مەن توقايلىقتا ئولتۇرۇپ قويلارغا قارىغاچ «تارىم بويلىرى»نى ئاۋايلاپ ئاچتىم. كوزلىرىم مونۇ قۇرلارغا چۇشتى:

«ئەي دەرتلەر ماكانى تارىم! هاياتلىقنىڭ ئىللىق قاينىمىسەن! هايات تۇغۇلۇپ بىرىنچى مەرتە كوز ئاچقان ئوچاغىسەن! هايات سەن بىلەن تۇنجى قېتىم ئېغىزلانغاندى. ياق، يېڭىلىشتىم، هايات سەن بىلەن تۇغۇلدى، سەن بىلەن ئوستى، سەن بىلەن ياشاردى، سەن بىلەن تونۇلدى...

كوز يېشىم تارىم! قېنى سېنىڭ بەختىيار كۇنلىرىڭ؟ قېنى سېنىڭ تەڭرى بۇيرۇغان هەققىڭ، هوقۇقۇڭ؟ قېنى سېنىڭ پاك تۇيغۇڭ؟ يورۇق بەختىڭ؟، نومۇسۇڭ؟ قېنى سېنى شۇ هالدىن قۇتۇلدۇرغان يېڭى روهلۇق ئوغلانىڭ؟ قېنى بۇ جىنايەتكە خاتىمە بېرىدىغان ئەۋجىڭ ـ دولقۇنۇڭ؟ سۇرەن ـ جۇشقۇنۇڭ؟ ئەي دەرتلەر كوز يېشى تارىم! لەنەت سېنىڭ نومۇسۇڭنى چەيلىگەن چىرىگەن ئاياقلارغا! لەنەت سېنى نومۇسسىزلارچە خورلىغان ئىپلاس قوللارغا! لەنەت سېنىڭ ئۇچۇن ژىغلىمىغان كوزلەرگە! لەنەت سېنىڭ ئۇچۇن سوزلىمىگەن كېكەچ تىللارغا! لەنەت سېنىڭ ئۇچۇن تىترىمىگەن ساتقۇن ۋىجدانغا! لەنەت سېنىڭ ئۇچۇن قايغۇرمىغان روهسىز ئىنسانغا! لەنەت سېنىڭ ئۇچۇن يېزىلمىغان «ئالچاق» داستانغا!

ئەي دەرتلەر ماكانى تارىم! سويۇملۇك نامىڭ بىزگە روھ ۋە جاندۇر، هەر تامچاڭ تومۇرىمىزغا قاندۇر. قاينا، دولقۇنلا، هېلىهەم سەن بىز ئۇچۇن كۇچلۇك دەرمانسەن! ئىسسىق قېنىمىز تومۇرىمىزدا قايناپلا تۇرىدىكەن، بەس، تۇغۇلار ئوغلانىڭ، باشلىنار دەۋرانىڭ!...».

خىياللىرىم قانات قاقاتتى. قاندۇقتۇر بىر نەرسە مېنى چاقىراتتى. ژۇرىككىم قىنىغا پاتماي سەكرەتتى. بورىدەك هۇۋلىغۇم، ئارسلاندەك، نەرە تارتقۇم كېلەتتى. ئوزەمگە نامەلۇم ژىراق جايدىكى گۇزەل مەنزىرە مېنى مەپتۇن قىلاتتى. مەن شۇ تاپتا قانات چىقىرىپ مۇشۇ ماكاندىن، مۇشۇ شورلۇق، ئۇنۇمسىز يەردىن ژىراق جايغا ئۇچۇپ كەتكۇم كېلەتتى. بۇ زېرىكىشلىك، دىمىق، گورۇستان جىملىغىغا چومگەن جايىنى تاشلاپ گۇلدۇرماما گۇلدۇرلەپ، بوران ـ شامالىلار ئۇرۇپ تۇرغان قايناق ماكانغا كەتكۇم كېلەتتى. ئامما ئۇ جاينىڭ قەيەردىلىگى ماڭا نامەلۇم ئېدى.

مەن بېقىۋاتقان قويلارنىڭ ئوت ـ چوپ ئىزدەپ قەيەرگە كەتكەنلىگىنى بىلمەتتىم، بىلىشنىمۇ هەم خالىماتتىم. مەن ئوتكۇر ئەپەندى ئاتا قىلغان شاۋقۇنلۇق هېسسىيات قاينىمىدا ئازاپلىق چۇشلەرنى كورمەكتە ئېدىم...

سۇ ئاققاندەك توپا ئاقىدىغان كاتاڭلىق يول ئىلاندەك ئەگرى ـ بۇگرى تولغىنىپ يېزىغا كىرىپ كېتەتتى. بۇ يول نەچچە مىڭ ژىللىق قېدىمىي يول ئېدى. ئۇ قېرىپ، هالسىزلىنىپ كەتكەن ئېدى، بىراق يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ سۇنايلىنىپ ياتاتتى. بۇ بىر چوڭ ياغاچ هارۋۇنى قۇرۇق سىكېلېتقا ئايلىنىپ قالاي دەپ قالغان ئاجىز ئوكۇز ئاغزىدىن كويۇك ياندۇرغىنىچە ئاستا پۇشۇلداپ سورەپ كېلەتتى. بۇ هارۋا ئوغۇز بوۋامدىن قالغان، ماڭغاندا «قاڭقى»، «قاڭقى» دەپ توۋلىغاچقا «قاڭقىل» دەپ ئاتالغان هېلىقى نەچچە مىڭ ژىلنىڭ ئالدىدىكى هارۋا شۇ ئېدى. ئۇ هېلىمۇ ئاشۇنداق مايسىز بولغاچقا مۇڭلۇق غىچىرلاپ، چىرقىراپ كېلەتتى. هارۋۇنىڭ ئۇستىگە سامان قاچىلانغان بىر نەچچە ژىرتىق تاغار بېسىلغان، تاغارنىڭ ئۇستىدە بىر ئادەم چۇقىغا يولەنگىنىچە دۇگدىيىپ ئولتۇراتتى.بۇ ئادەم ئۇچىسىغا مازلىرى چۇۋۇلۇپ كەتكەن پاختىلىق چاپان، بېشىغا كىرلىشىپ قارىداپ كەتكەن تېرە تۇماق كىيىۋالغاندى. ئۇنىڭ كوزلىرىنىڭ ئەتراپىدا چاپاق قايناپ تۇراتتى. ئۇ قامچىسىنى قولىتۇغىغا قىستۇرغان هالدا كوزىنى ژۇمۇپ، ئۇگدەپ ئولتۇراتتى. كالا پۇشۇلدىغىنىچە ئېرىنچەكلىك بىلەن ئالغا چامداتتى، هارۋۇنىڭ چاقى ئاستا ـ ئاستا پىقىراتتى...

بۇ قارا هىجران تۇنىنىڭ ئىنتىهاسى يوقمىدۇ؟
ۋەسلى دىدار كۇنلىرىنىڭ ئىپتىداسى يوقمىدۇ؟
ئولگۇدەك جانىمغا تەگدى هىجىر ئاخشامى يامان،
بىر خەۋەر كەلسە نە بولغاي، تاڭ ساباسى يوقمىدۇ؟
ئورتىدى جىسمىمنى هەردەم دىلدا يالقۇنلۇق كويۇك،
خەستە دىلگە بىر شىپا دورا ـ داۋاسى يوقمىدۇ؟
بۇ جۇنۇنلۇق دەشتلىرى كەڭ، مېنى ئازدۇردى تالاي،
ئەندى يول كورسەتكۇچى بىر رەهنەماسى يوقمىدۇ؟
كەتمىگەي ئارماندا ئوتكۇر كوزدە قانلىق ياش بىلەن،
ژىرىتقىلى تۇن پەردىسىنى تاڭ زىياسى يوقمىدۇ؟

قولۇمدا ئوتكۇر ئەپەندىنىڭ شېىرلار توپلىمى، ئوزەم ژۇلغۇن توۋىدە ئولتۇرىمەن. كىتاپنى ئوقۇغانسېرى تەنلىرىم ياپراقتەك تىترەتتى، قەلبىمگە بىر يالقۇنلۇق ئوت تۇتىشىپ پۇتۇن ۋۇجۇدۇمنى كويدۇرەتتى. ئاھ، خۇدا، ئوتكۇر ئەپەندى دېگەن قانداق ئادەمدۇ؟ ئۇ هازىر هاياتمىدۇ؟ مەن ئومرۇمدە بىر قېتىم بولسىمۇ ئۇ كىشىنى كورەلەرمەنمۇ؟

* * *

1974ـ ژىلى قىش، دېخانلار زېرىكىشلىك بولغان ئۇزۇن قىش كېچىسىنى بىرەرسىنىڭ ئويىگە توپلىشىپ قارتا ئويناش، هېكايە ئېيتىش ياكى ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ كوڭۇل ئېچىش بىلەن ئوتكۇزەتتى. بىر كۇنى كەچتە بىزنىڭ خوشنىمىز ـ ئوترەد بوغالتىرى ئەخمەت سۇلايمان دادامنى ئويىگە تەكلىپ قىلىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ناهىيە بازىرىدىن ئىبراهىم بۇلاق دېگەن ناخشىچى دوستى چىققان ئېكەن، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىردەم ناخشا ئاڭلىغاچ مۇڭدىشىپ، كوڭۇل ئاچماقچىكەن. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مەن دەرهال دادامغا ئەگىشىپ ئەخمەت سۇلايماننىڭكىگە باردىم. ئۇنىڭ ئوشىپ يى ئادەمگە لىق تولغان بولۇپ، دېخانلار سۇپىنى چورىدەپ ژۇكۇنۇشۇپ ئولتۇرۇشاتتى. تورىدە ناتونۇش بىر بۇرۇتلۇق كىشى تەمبۇرنىڭ تارىنى تەڭشەۋاتاتتى. مەن «ناخشىچى ئىبراهىم بۇلاق دېگەن كىشى مۇشۇ بولسا كېرەك» دەپ پەرەز قىلدىم. دادام ئۇنىڭ بىلەن ئەدەپ بىلەن كورۇشكەندىن كېيىن ئۇ كىشى ناخشا ئېيتىشنى باشلىدى. ئۇ دەسلەپتە هەممە ئادەمگە تونۇش بولغان «غېرىپ ـ سەنەم» داستانىنىڭ ناخشىلىرىدىن بىر نەچچىنى ئېيتتى. ئاندىن كېيىن بىز شۇ كەمگىچە پەقەت ئاڭلاپ باقمىغان مۇڭلۇق بىر ناخشىنى توۋلىغىلى تۇردى:

ياش ئېدۇق مۇشكۇل سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققاندا بىز،
ئەندى ئاتقا مىنگۇدەك بوپ قالدى ئەينە نەۋرىمىز.

بۇ چاغدا پۇتۇن سورۇن ئەهلى ئىبراهىم بۇلاقنىڭ ئاغزىغا قارىغىنىچە هەيكەلدەك قېتىپ قالدى. ئىبراهىم بۇلاقنىڭ ئوزۇككە ئوخشاش ناخىل سېلىنغان نازۇك بارماقلىرى تەمبۇرنىڭ تارلىرىنى يېنىك تارتىپ چەككەندە بىر خىل هەسرەتلىك ئاۋاز پەيدا بولۇپ، ئىشىك، تۇڭلۇكلەردىن ئېتىلىپ چىقىپ مەهەللە ئاسمىنىنى زىلزىلىگە سالاتتى. ئۇنىڭ ياڭراق، مۇڭلۇق ۋە پىغانلىق ناخشا ئاۋازى هەممە ئادەمنى ئەسىر قىلىۋالغاندى:

قالدى ئىز چوللەر ئارا، گاهى داۋانلاردا يەنە،
قالدى نى ـ نى ئارسلانلار دەشتى ـ چوللەردە قەبرىسىز.
قەبرىسىز قالدى دېمەڭ يۇلغۇن قىزارغان دالىدا،
گۇل چېچەككە پۇركۇنۇر تاڭنا باهاردا قەبرىمىز.
قالدى ئىز، قالدى مەنزىل، قالدى ئۇزاقتا هەممىسى،
چىقسا بوران، كوچسە قۇملار هەم كومۇلمەس ئىزىمىز.

بىردىنلا كىشىلەر ئارىسىدىن بىر خىل بوغۇق نىدا ئاڭلاندى. مەن ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراپ ئاتمىش نەچچە ياشلىق سەمەت پالۋان دېگەن كىشىنىڭ ساقاللىرى تىترەپ، بەدەنلىرىنىڭ قىمىرلاپ كېتىۋاتقانلىغىنى كوردۇم. ئۇ ئالدىدىكى دەستۇرخانغا تىكلىگىنىچە خىيال سۇرۇپ ئولتۇراتتى. سەمەت پالۋان ئوز ۋاقتىدا خوجىنىياز هاجىمنىڭ ئەسكەرلىرىگە قوشۇلۇپ ئاقسۇ ۋە قەشقەرلەرگە بارغان، كوپ قېتىم ئۇرۇشقا قاتناشقان كىشى ئېدى. مەن بىر نەچچە قېتىم ئۇنىڭ ئاغزىدىن ماخۇسەننىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قانداق ئۇرۇشقانلىغى توغرىسىدىكى تەسىرلىك هېكايىلىرىنى ئاڭلىغاندىم. ئۇ بۇ ئىشلارنى ئەسلىگەندە مەغرۇر هالدا پەخىرلىنىپ كېتەتتى. كوزلىرى چاقناپ، ئىختىيارسىز روهلىنىپ خۇددى ئاشۇ ياشلىق دەۋرىدىكى جەسۇر هالىتىگە قايتقاندەك بولۇپ قالاتتى. هازىر ئۇ قاتتىق هەسرەت چەككەن، ئۇلۇق ـ كىچىك تىنغان هالدا بېشىنى سېلىپ ئولتۇراتتى. ناخشا داۋام قىلماقتا ئېدى... بىردىنلا ئۇنىڭ كوزلىرىدىن تاراملاپ ياش قۇيۇلۇشقا باشلىدى، ئۇنىڭ بېشى پەسلەپ ئىككى تىزىنىڭ ئارىسىغا چۇشۇپ كەتتى...

ناخشا ئاۋازى ژىراقلارغا سەپەر قىلىپ، ئاستا ـ ئاستا غايىپ بولدى.ئوينىڭ ئىچىنى ئادەمنى بىئارام قىلىدىغان بىر خىل ئېغىر جىمچىتلىق قاپلىدى. كىشىلەر بۇ جىمچىتلىغىنى بۇزۇپ قويۇشنى خالىمىغاندەك هېچ كىم ئېغىز ئاچماتتى. ئاخىرى ئىبراهىم بۇلاقنىڭ ئوزى سوزگە كىرىشىپ، ئوزىنىڭ يېقىندا غۇلجا تەرەپكە بارغانلىغىنى، بۇ ناخشىنى ئاشۇ يەردىكى ناخشىچى ئاغىنىلىرىدىن ئوگەنگەنلىگىنى، ناخشىنىڭ سوزىنى «ئوتكۇر» ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ يازغانلىغىنى ئېيتىپ بەردى. «يەنە شۇ ئوتكۇر ئەپەندىكەندە!» مەن هەم هەيران هەم خۇشال بولدۇم. دېمەك، ئوتكۇر ئەپەندى هايات ئېكەن، يەنە كېلىپ داۋاملىق شېىر يېزىۋېتىپتۇ. ئاھ، خۇدا! ئۇ زادى قانداق ئادەمدۇ؟ شۇنىڭدىن باشلاپ «ئوتكۇر»دېگەن بۇ سويۇملۇك نام قەلبىمگە چوڭقۇر ئورنىشىپ كەتتى.

* * *

1979 ـ ژىلى باهار، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كىلۇبى ئادەمگە لىق تولغان بولۇپ، ئولتۇرىدىغان ئورۇن قالمىغان، ئارقا تەرەپ ئىشىكنىڭ يان تەرەپلىرىدىكى بوش ئورۇنلاردىمۇ كىشىلەر سانجاق ـ سانجاق ئورە تۇرۇشاتتى. مەن ئادەتتىن تاشقىرى هاياجانلىناتتىم. چۇنكى بۇگۇن مەن ئۇزۇندىن بۇيان كورۇشىنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن مەشهۇر بىر كىشى نۇتۇق سوزلىمەكچى ئېدى.«ئوتكۇر زادى قانداق كىشىدۇ؟» مېنىڭ تاقىتىم تاق بولۇپ تۇرغاندا، ژىغىن رىياسەتچىسى«بۇگۇن ئابدۇرېهىم ئوتكۇر ئەپەندى شېىر توغرىسىدا لېكسىيە سوزلەيدۇ» دەپ ئېلان قىلدى. شۇئان كىلۇبتا ئالقىش ساداسى ياڭراپ، قامەتلىك، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان، چاچلىرى ئاقىرىشقا باشلىغان بىر موهتەرەم كىشى مۇنبەردە پەيدا بولدى.

ئاھ، مېنىڭ ژۇرىگىم تېپچەكلەپ قېپىدىن چىقىپ كېتەيلا دەپ قالغاندى. بالىلىق چاغلىرىمدىن تارتىپ، داۋاملىق قەلبىمدە زىلزىلە پەيدا قىلىپ كەلگەن، ئوزىنىڭ ئوتلۇق شېىرلىرىنى ژۇرىگىمگە نەقىش ئويۇۋەتكەن، مېنى ئەدەبىي هايات يولىغا باشلىغان، مەن كورۇشنى ئارزۇ قىلغان، قىياپىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ چوڭقۇر سېغىنغان مەنىۋى يول باشچىمنى ئاخىرى تەغدىر كوز ئالدىمدا زاهىر قىلغاندى. ئۇنىڭ قەددى قامىتى ۋە نۇرلۇق كوزلىرى مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدىكى بىلەن ئوخشاش ئېدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قەدىرلىك قېرىنداشلار!».

نېمىدېگەن ياڭراق، نېمىدېگەن جەلىپكار، نېمىدېگەن يېقىملىق ئاۋاز ـ هە! ئۇ ئوزىنىڭ تالانتىنى، كەڭ دائىرلىك بىلىمىنى ۋە ئوتكۇر تەپەككۇرىنى ئىشقا سېلىپ ئېقىن سۇدەك راۋان سوزلەۋاتاتتى.

«مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى» ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى خېلە ئۇزۇن مەزگىلدىن باشلاپ داۋاملىشىپ كەلگەن سولچىلىق پىكىر ئېقىمىنىڭ سىرتمىغىدا قىينىلىۋاتقان كەڭ ئىجتىمائىي پەن خادىملىرى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر ئوتكۇر ئەپەندىنىڭ سېهرىي كۇچكە تولۇپ تاشقان نۇتقىنى ئاڭلاپ، ئوزلىرىنى ئەركىن نەپەس ئېلىپ، كوڭلى ـ كوكسى ئېچىلىپ قالغاندەك هېس قىلىشتى: «... مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىدا گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان شېىرلارنى هەققىي شېىر دېگىلى بولمايدۇ. ئۇلار قاپىيىگە سېلىنغان سىياسىي سوز ـ ئىبارىلەردىن، ئابستراكت ئۇقۇملاردىن ئويدۇرۇلۇپ چىقىرىلغان ساختا تۇرمۇش كارتىنىلىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. شېىر دېمەك ـ ئىنسان قەلبىنىڭ هاياجانلىق سوقۇشى، ئوتلۇق تىنىغىنىڭ يارقىن ئىپادىسى، جۇشقۇن هېس ـ هاياجاننىڭ دۇردانىسى دېمەكتۇر.

ئوسمان ئىسمائىل.
(داۋامى بار).

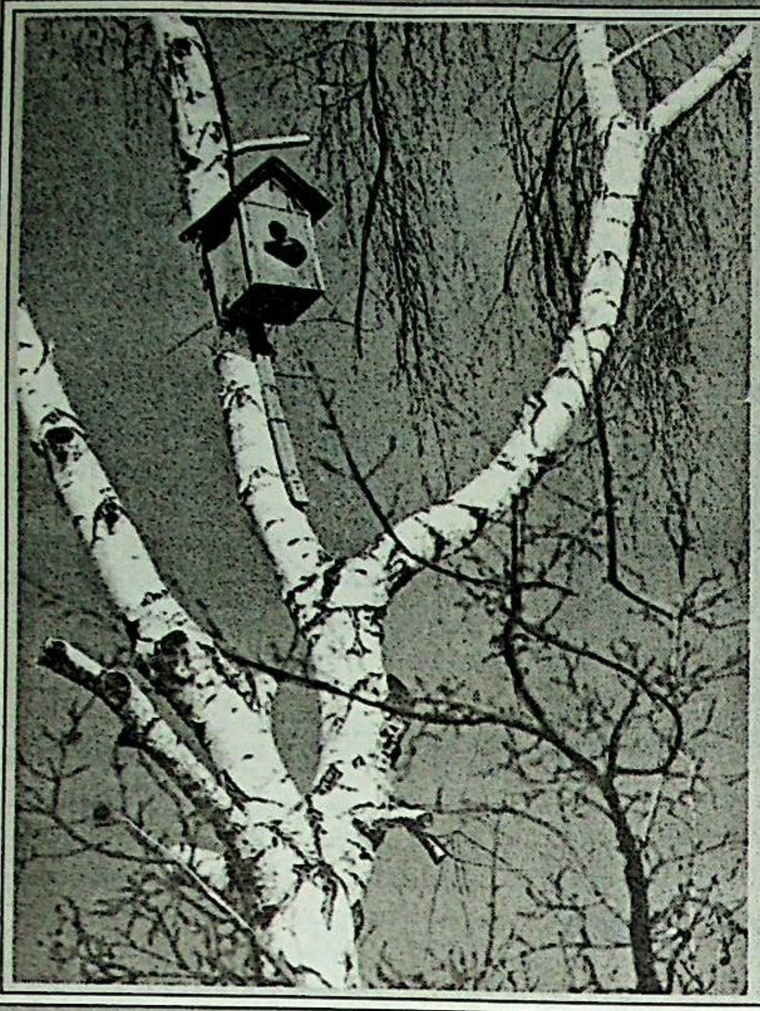

خۇش تەبەسسۇم كۈنى

نەۋرۇز بايرىمىدىن ئىبارەت خۇش تەبەسسۇم كۈنىنى خوشال ـ خۇرام، خاتىرجەم تەنتەنە قىلىشمىزنى نەسىپ قىلغان ئۇلۇق ئاللاغا ھەمدۇ ـ سانالار بولسۇن.

بىزگە مەلۇمكى، نەۋرۇز بايرىمى ئاللاتانالا ياراتقان تەبەسسۇم ئۇزى بەخشەندە قىلغان ئۇمۇم خەلق بايرىمىدۇر. بۇ نەۋرۇز بايرىمى ھېچ قانداق سىياسىي، ئىجتىمائىي خاراكتېرغا مەنسۇپ ئەمەس. يەنى: ئىلگىرى ۋە ياكى كېيىنكى دەۋرلەردە ئوتكەن قايسىبىر پادىشا ۋە ياكى بىرەر تارىخىي شەخس، بىرەر پارتىيە تەرىپىدىن مەلۇم بىر ئىشنى خاتىرىلەش مەۋقەسىدىن بەلگۈلەنگەن بايرام بولماستىن، پەقەتلا ئاللا ياراتقان تەبەسسۇم ئالمىشى خۇسۇسىيتى ئاتا قىلغان بايرامدۇر.

نەۋرۇزنىڭ باشقا بايراملارغا ئوخشىمايدىغان ئالاھىدىلىكى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئۇ ـ ئىنسان بىلەن تەبەسسۇم ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتتىن ۋۇجۇتقا كەلگەن. نەۋرۇز دېگەن سوزنىڭ ئوزى يەنە بىر ژىلنىڭ باشلىنىشى دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ. تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، نەۋرۇز بايرىمى خەلقىمىز ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشتىن بىر قانچە ئەسىر ئىلگىرى نىشانلىنىپ كەلگەنلىگى مەلۇم.

ئىسلام دىنى ئوتتۇرا ئاسىيە خەلىقلىرى ئارىسىغا كەڭ تارالغاندىن كېيىن نەۋرۇز بايرىمىنى نىشانلاش تېخىمۇ قىزغىن تۈس ئېلىپ، مەزمۇنى تولۇقلۇنۇپ، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن كىشىلەرنىڭ ھالاللىقتا، ئىناقلىقتا، دوستلۇقتا، ۋەتەنپەرۋەرلىككە دەۋەت قىلىش بىلەن، ئاتا ـ ئانا، قوم ـ قېرىنداشلارنى ھورمەتلەش، ۋاپات بولغانلارغا ئاتاپ دۇئا تەكبىر، سەدىقە ـ ئېھسان قىلىش قاتارلىق ياخشى ئەنئەنىلەر بىلەن تېخىمۇ بېيىتىلىدۇ. ھەجرىيە كالېندارى بويىچە ژىل بېشى قىلىپ بەلگۈلەنگەن نەۋرۇز كۈنىنى كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تەڭشەلگەن، باراۋەرلەشكەن كۈندۇر. پۈتۈن تەبەنتەنە يېڭىلىق، يەنى قاراڭغۇ قىش كېتىپ باھار كېلىپ، دېخانلار ھەرىكەتلىنىپ تېرىلغۇ ئىشلىرىغا تەييارلىق كورسە، شەھەرلەردە ئۇمۇمىي خەلق سەپەرۋەر بولۇپ تازىلىق ئىشلىرىنى ئوڭۇچ ئالدۇرىدۇ.

قىسقىسى نەۋرۇز بارلىق مەۋجۇدات، ئىنسانلار ئۈچۈن يېڭى ژىل ـ يېڭى بەخت ـ سائادەت ئېلىپ كەلگۈچى بايرامدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىڭلار قۇتلۇق بولسۇن ئەزىز قېرىنداشلار!

ئابباس قارى ھاجىم قاسموۋ.
ئالمۇتا ـ شەھىرى.

● ھەج سەپىرىدىكى پاراڭلار

شارجادىكى پەلەستىنلىك ساقچى قىز

چىڭقى چۈشتە ھەج ئومىكىمىزدىكىلەر چۈشكەن ئايروپلان شارجا ئايروپورتىغا قوندى. بۇ چاغدا ھاۋا ناھايىتى ئىسسىق بولۇپ، تېمپېراتۇرا 40 گرادۇس ئەتراپىدا ئىدى. ئايروپلان باشلىغى ئومەك مەسئۇلى بىلەن ماڭا:

ـ ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلارغا ئېيتىپ قويۇڭلار، ئايروپلانغا ماي قاچىلاش ۋە كۈتكۈچىلەرنى ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن بۇ يەردە بىر سائەت توختايمىز، ـ دېدى.

مەن ئايروپلان باشلىغىنىڭ بۇيرۇغىغا ئاساسەن، ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلارنى ئايروپورتنىڭ كۈتۈش زالىغا باشلاپ كىردىم. ئۇلار ئەندىلا ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇشىغا 60 ياشلاردىكى بىر بوۋاي ئالدىمغا كېلىپ:

ـ ئوغلۇم، بۇ يەردىن بىراقلا جىددىگە بارمىز ـ مۇ؟ ـ دېدى.

ـ ھەئە، جىددىگە بېرىپلا ئاندىن مەككىگە كىرىمىز، ـ دېدىم بوۋاينىڭا جاۋابەن.

ـ ئوغلۇم، بىز مۇشۇ يەردە غۇسلى تاھارەت ئېلىپ ئېھرامغا كىرىۋالغاچ پېشىن نامىزىنى ئوقۇۋالساق تولىمۇ ئوبدان بولاتتى. ھەممىمىز دېگۈدەك ياشىنىپ قالغان ئادەملەر بولغاندىكىن جىددىگە بارغاندا ئېھرامغا كىرىمىز دەپ ئالدىراپ قالارمىزمىكىن دەيمىنا، ـ دېدى بوۋاي.

مەن زالدىكى كۈتكۈچىدىن:

ـ ئەپەندىم، بۇ يەردە مەسچىت بارمىكىن؟ ـ دەپ سورىدىم.

ـ ئايروپورتىمىزدا ئاۋۇ تەرىپىدىغۇ بىر مەسچىت بار، لېكىن ئۇنىڭغا يولۇۋچى مېھمانلارنى باشلاشقا بولمايدۇ، چۈنكى سىلەرنىڭ پائالىيەت دائىرەڭلار پەقەت مۇشۇ كۈتۈش زالى ئىچىدىلا بولىدۇ. ياخشىسى، بۇنى ئاۋۇ قوغداش ئىشخانىسىدىكى ساقچىلاردىن سوراپ بېقىڭ، ـ دېدى كۈتكۈچى ئەدەپ بىلەن:

مەن ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ دەرھال قوغداش ئىشخانىسىغا كىردىم.

ئىشخانىدا 23 ياشلار ئەتراپىدىكى، ئېگىز بويلۇق، قاۋۇشالىق، بودۇر چاچ، سۇپ سۈزۈككىنە كەلگەن، نازۇك تېنىكە ساقچى فورمىسى تولىمۇ ياراشقان بىر قىز ئولتۇراتتى.

مەن ئىشكتىنى كىرىپلا:

ـ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ـ دېدىم قولۇمنى كوكسۇمگە ئېلىپ، ئۇمۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

ـ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەرھابا. قېنى ئولتۇرۇڭ، ـ دېدى تولىمۇ ئەدەپ بىلەن مەنمۇ:

ـ رەھمەت خېنىم، ـ دەپ تەۋازۇ بىلەن يوسۇن بويچە كەلتۈرگەنىدىن كېيىن:

ـ كەچۈرۈڭ خېنىم، سىزنى بىر ئاز ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم. مەن جۇگكودىن كەلگەن ـ... دېيىشمىگىلا ئۇ قاقاخلاپ كولۇپ كەتتى. كۈلكىسى مېنى ناھايىتى ئوڭايسىزلاندۇردى.

ئۇ بىر ھازا كۈلگەنىدىن كېيىن:

ـ چاقچاق قىلماڭ، ئەپەندى، سىز نەدە جۇگكو ـ لۇق؟ ـ دېدى كېپىمگە ئىشەنمەي.

ـ مەن راستىنلا جۇگكولۇق ـ... دېيىشمىگە ئۇ سوزۈمنى بولۇپ:

ـ مەن كىنو كورۇشكە تولىمۇ ئامراق. بولۇپمۇ جۇگكونىڭ چامباشچىلىق فىلىملىرىنى تولا كورىمەن. شۇڭا جۇگكولۇقلارنىڭ چىراي ـ شەكلى بىلەن بوي ـ تۇرقى ماڭا بەش قولدەك ئايان. سىز كېرمانىيەلىك تۇرۇپ قەستەن ئوزىڭىزنى جۇگكولۇق دەۋاتىسىز. تولا چاقچاق قىلماي، ئىشخانامغا نېمە ئىش بىلەن كىرگەنلىگىڭىزنى دەڭ، ـ دېدى.

مەن دەرھال پاسپورتۇمنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتتىم. ئۇ، پاسپورتۇمنى قولىغا ئېلىپ بىر ماڭا، بىر پاسپورتۇمغا سىنچىلاپ قاراپ بىر ھازا تۇرغاندىن كېيىن:

ـ ئەپەندىم، بۇ، يالغان پاسپورت ئەمەستۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا، ئوزىڭىزگە بىر مۇنچە ئاۋارىچىلىق تېپىۋالمىسىز جۇمۇ؟ ـ دېدى جىددىي تەلەپپۇزدا.

ـ خېنىم، راستىنلا بۇ مېنىڭ پاسپورتۇم،تېخى ھەج تاۋاپ قىلغىلى جۇگكودىن كەلگەن يۈز نەچچە ئادەممۇ مەن بىلەن بىللە، ـ دېدىم.

ساقچى قىز مەن بىلەن بىرگە ئايروپلان كۈتۈش زالىغا چىقتى ۋە ھەج ئومىكىمىزدىكىلەرگە بىر ـ بىرلەپ كوز ژۇگەرتكەنىدىن كېيىن:

ـ سىلەر 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا ياۋروپادىن جۇگكوغا بېرىپ قالغان كوچمەن ئەمەستۇرسىلەر؟ ـ دەيدى ماڭا ئەجەپسىنىپ.

ـ ياق، خېنىم. بىز ئۇيغۇر، جۇگكودا 56 مىللەت بار، بىز شۇ مىللەتلەرنىڭ بىرى، ـ دېدىم.

ئۇ:

ـ ئۇيگۇر، ئۇيگۇر ـ.... دەپ بىر قانچە قېتىم تەكرارلىغاندىن كېيىن ـ ھە، ئەندى ئېسىمگە كەلدى، كاشكارى ئۇيگۇر، شۇنداقمۇ؟ ـ دەپ كۈلۈمسىرەپ دەرھال ئۇچىسىدىكى كىرىپ كوفتىسىنى كورسىتىپ، ـ مەن بۇنى ئىككى ئاي ئىلگىرى ئىستامبولغا سايياھەتكە بارغاندا بىر دۇكاندىن ئالغاندىم. شۇ چاغدا دۇكاندار: «خېنىم، ئېپەك رەخت، كىرىپ كوفتا لازىم بولسا يەنە دۇكىنىمغا قەدەم تەشرىپ قىلغايسىز» دەپ نام ـ ئەمەل ئۇنىتكىسىنى بەرگەندى. ئوقۇپ باقسام، بىر نېمە ئۇيگۇر كاشكارى، دەپ يېزىلغانكەن. مەن ئۇنىڭغا ئىسمىگىز بەك غەلىتە ئىكەن دېسەم ئۇ، ماڭا: «ئالدىدىكى ئىسىم، كەينىدىكى ئۇيگۇر دېگەن مىللەت تەۋەلىگىم، كاشكارى دېگەن يۇرتۇمنىڭ نامى. مەن جۇگكونىڭ كاشكارى دېگەن يېرىدىن. ئىستانبولغا كەلگىلى ئون ژىل بولدى» دېگەندى. شۇ كىشىمۇ سىزگە ئوخشاش ئەسلى جۇگكودىن كەلگەنكەن ـ دە، ئەندى بىلدىم. كەچۈرۈڭ، نېمە ئىش بىلەن مېنى ئىزدىگەنىدىڭىز؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ خېنىم، بىز جۇگكو شىنجاڭ ھەج ئومىكىدىن، ھەج تاۋاپ قىلغىلى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ماڭغانىدۇق. ئاگلىساق، ئايروپورتىمىڭ ئاۋۇ تەرىپىدە مەسچىت بار، دەيدۇ. ئۇ يەردە غۇسلى تاھارەت ئېلىپ ئېھرامغا كىرىۋالغاچ پېشىن نامىزىنى ئوقۇۋالىلى دېگەن، ئامما بىزنى ئايروپلان كۈتۈش زالىدىن باشقا ھېچ قانداق يەرگە چىقىشقا بولمايدۇ، دېدى. شۇڭا، مەسچىتكە كىرىشكە ئىجازەت سوراپ ئالدىڭىزغا كىرگەنىدىم، ـ دېدىم ئەدەپ بىلەن.

ئۇ تولىمۇ قىزغىنلىق بىلەن:

ـ بولىدۇ، بولىدۇ، ئەلۋەتتە بولىدۇ. سىلەر ئۇلۇق ھەج سەپىرىگە مېڭىپسىلەر ئەمەسمۇ؟ كىمكى ھەج سەپىرىدىكى كىشىگە يارىدەم قىلسا ئاللا ئۇنىڭغا ساۋاپ ئاتا قىلىدۇ، ـ دېدى ـ دە، ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلارغا ياخشى ئەتنەت ئاتا قىلغاي، ـ دېدى ـ دە، كوزىگە لىققىدە ياش ئالدى ۋە سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـ يەنە بىر ئاكام ئۇرۇشتا يارلىنىپ بىر قولى ۋە بىر پۇتىدىن ئايرىلغان، ھازىر لىۋاندىكى مەيىپ جەگچىلەر لاگېرىدا. بىزنىڭ ئائىلىمىز مانا مۇشۇنداق ۋەيرانچىلىقتا، ياق، بىزنىڭ ئائىلىمىزلا ئەمەس، بەلكى ئۇرغۇن پەلەستىن خەلقى ھەر قايسى ئەرەپ دولەتلىرىدە مۇساپىر بولۇپ ژۇرنەكتە، ـ دەيدى ـ دە، يانچۇغىدىن «مارلبورو» ماركىلىق تاماكىدىن بىر تال چىقىرىپ «تاس» قىلىپ تۇتاشتۇرۇپ، ھەسرەت بىلەن شوراشقا باشلىدى.

مەن ئاردىكى سۆكۈتنى بۇزۇپ:

ـ خېنىم، سىز ھەجگە بارغانمۇ؟ ـ دەپ سورىدىم. ئۇ، ئۇلۇق ـ كىچىك بىر تىنىپ قويۇپ ئاستاغىنە:

ـ ياق، بارمىغان. نېمىشكە دەمسىز؟ ئىسلام ئەھكاملىرىدا تۇۋەندىكى ئالتە شەرتنى ھازىرلىغان ئادەم يەنى، بىرىنچى، مۇسۇلمان كىشى، ئىككىنچى، بالاغەتكە يەتكەن كىشى، ئۈچىنچى، ئەقلى ـ ھوشى جايىدا كىشى؛ تورتىنچى، تېنى ساغلام كىشى؛ بەشىنچى، ئىختىيارىي قۇدرىتى يەتكەن كىشى؛ ئالتىنچى. ئازات ـ ئەركىن كىشى ھەج تاۋاپ قىلىدۇ ـ رۇس بولىدۇ، دېيىلىدۇ، شۇنداقمۇ، ئەپەندىم؟ ـ دېدى ئۇ مەنىلىك قىلىپ.

ـ شۇنداق، ـ دەپ ئۇنىڭ پىكرىنى تەستىقلىدىم مەن.

ـ مەندە ھازىر ئالتە شەرتنىڭ بەشى ھازىرلاندى. لېكىن ئالتىنچى شەرت تېخى ھازىرلانمىدى. چۈنكى، ۋەتىنىم پەلەستىن تېخى ئازات بولمىدى. ئامما شۇنداق ئىشەنچىمىز كاملىكى، بىزنىڭمۇ ئوز ئەركىن مىللىتىمىزنى قولىمىزغا ئېلىپ، ھۆر بولىدىغان كۈنلىرىمىزگە ئاز قالدى. ئىنشائاللا، شۇ چاغدا ئوز بايرىغىمىزنى كوتۇرۇپ ھەجگە بارساق دۇرۇس بولارمىكىن دەپ ئويلايمەن، ـ دېدى ئۇ تاماكىسىدىن يەنە بىر تال ئېلىپ چەككەچ.

شۇ چاغدا پېشىن نامىزىغا ئەزان چىقتى. مەن ئۇنىڭغا:

ـ كەچۈرۈڭ، خېنىم، ـ دېدىم ـ دە، تاھارەت ئېلىش ئۈچۈن ھاممامغا كىرىپ كەتتىم.

بىز ئاندىن تۇغما ھالەتتە ئېھرامغا كىرىپ مەسچىتتە پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ چىقتۇق. ئاڭغىچە بۇ يەردىن ئايرىلىش ۋاقتىمىزمۇ توشتى. مەن ساقچى قىزغا ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلارنىڭ رەھمىتىنى ئېيتىپ قويغاچ خوشلىشىپ چىقىش ئۈچۈن ئىشخانىسىغا كىرسەم، ئۇ ناماز ئوقۇۋاتقان ئىكەن. مەن سىرتتا بىر ئاز ساقلاپ تۇردۇم.

ئۇ نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ ئىشخانىسىدىن چىقتى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزىتىكامنى بېرىپ:

ـ سىزگە كوپ رەھمەت، خېنىم. ئاۋارە قىلىپ قويدۇق. ناۋادا جۇگكوغا بېرىپ قالسىڭىز مۇشۇ ۋەزىتكامدىكى ئادرېس بويىچە مېنى ئىزدەڭ. خىزمەتىڭىزدە بولىمەن، ـ دېدىم. ئۇ خوشاللىق بىلەن نامەمال ئۆزىتكامنى قولىغا ئېلىپ رەھمەت ئېيتتى ۋە قولۇمنى چىڭ سقىپ تۇرۇپ:

خەيىر ـ خوش، ئامان بولۇڭ، سەپىرىڭلارغا ئاق يول تىلەيمەن. ھەرەمگە بارغاندا پەلەستىن جەگچىلىرىگە ئاللادىن نۇسرەت تىلەپ قويغايسىز. ئاللاتائالا ئالا ئېگەم ھەجىڭنى قوبۇل قىلغاي، ـ دېدى ـ دە، يېنىدىكى تاپانچىسىنى تۇتقىنىچە ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

(ھاجى قۇتلۇق قادىرنىڭ «بار ئېكەنمەن يادىڭدا» ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى).

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

پېشى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى 50 يېنا، 8 ـ قەۋەت، 813 ـ خانە

گېزىتنىڭ تەسىس قىلغۇچىسى ـ جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 59 ـ 84 ـ 73

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە مۇقام، مەشرەپ، ناخشا ۋە قوشاقلار تاراتقۇسى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

قىسقا خەۋەرلەر

ھەربىي مەشغۇلاتنى كۆزدىن كەچۈردى

16 ـ ئاپرىل كۈنى قازاقستان پرېزىدېنتى ـ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي باش قوماندانى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ «ۋەتەن قالقىنى ـ 2002» دېگەن ستراتېگىيەلىك ھەربىي مەشغۇلاتنى كۆزدىن كەچۈردى. سارىشاغان سىناق مەيدانىدا س ـ 300 راكېتىلىرىدىن ۋە «توچكا ـ ئۇ» تاكتىكىلىق زېمىست ـ راكېتا كومپلېكسىدىن ئەمەلىي ئېتىش مەشغۇلاتى بولدى.

دولەت رەھبىرى ئالىملار بىلەن ئۇچراشتى

15 ـ ئاپرىل كۈنى ئالمۇتىدا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ قازاقستان مىللىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئەزالىرى، ئالىملار ئالدىدا سوزگە چىقىپ دولەت ئاساسلىق تەتقىقاتلارنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەش ۋە ئۇلار ـ نىڭ سۇپىتىنى ئاشۇرۇشنى نىيەت قىلىۋاتقانلىغىنى بىلدۈردى. دولەت رەھبىرى شۇنداقلا قازاقستان ۋە روسسىيە ئوتتۇرىسىدا پەننى تېخمۇ ئىنتېگراتسىيە قىلىشنىڭ مەخسەتكە مۇۋاپىق ئېكەنلىگىنى ئاتاپ كورسەتتى.

دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ ئالىملار بىلەن بولغان مەزكۇر نۇۋېچرىشىشتا سېرىكىبىك دائۇكېيېۋنىڭ قازاقستان مىللىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ پرېزىدېنتى بولۇپ تەيىنلانغانلىغى توغرىلىق پەرمانىنى ئىمزالىدى. 52 ياشلىق سېرىكىبىك دائۇ ـ كېيېۋ كېيولوگىيە ـ مىنېرالوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى، 2000 ـ ژىلى دېكابىردىن ئاتىراۋ ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى بولۇپ ئىشلەگەن.

كەسپىي ئىتتىپاقلارنىڭ ئۇمۇمىي كونفېدېراتسىيەسى تەشۋىشلەنمەكتە

كەسپىي ئىتتىپاقلارنىڭ ئۇمۇمىي كونفېدېراتسىيەسى م د ھ ئەللىرىدە ماناشنىڭ ھايات كەچۈرۈش چېكىدىن ئارقىدا قېلىۋاتقانلىغىغا تەشۋىشلىنىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. ھايات كەچۈرۈش چېكىدىن ماناش قازاقستاندا ـ 1,5 ھەسسە، بېلورۇسسىيە بىلەن روسسىيەدە ـ 6 ھەسسە، قىرغىزستاندا ـ 13 ھەسسە تۇرىدۇن.

كەسپىي ئىتتىپاقلارنىڭ ئۇمۇمىي كونفېدېراتسىيەسىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، 2001ـ ژىلى قازاقستاندا رېال ئەمگەك ھەققى «ئىسلاھات ئالدىدىكىگە» قارىغاندا 39 پائىزنى تەشكىل قىلغان.

ئوز تەسىرىنى كېڭەيتىش نىيىتىدە ئەمەس

روسسىيە فېدېراتسىيەسىي مەركىزىي ئاسىيە رېگىونىدا ئوزىنىڭ ھەربىي كۈچلىرىنى كېڭەيتىش نىيىتىدە ئەمەس. بۇ توغرىلىق 15 ئاپرىل كۈنى بىشكەكتە ژۇرنالىستلارغا م د ھ تېررورىزمغا قارشى مەركىزىنىڭ رەھبىرى بورىس مىلنىكوۋ بىلدۈردى. ئۇنىڭ تەكتلىشىگە قارىغاندا، تاجىكىستانغا ئوروزنلاشقان 201 ـ دۆنىيە ۋە باشقا جۇمھۇرىيەتلەرگە ئورۇنلاشقان روسسىيە فېدېرال چېگارا خىزمىتى دائىمىي ئوپېراتىۋ توپلىرى ھەتتا ۋەزىيەت كۈچەيگەن تەغدىردىمۇ تولۇق كۈچايە قىلىدۇ.

پۇتكۇل خەلىق شات ـ خوراملىقتا

15 ـ ئاپرىل كۈنى كورىيە خەلىق دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ (ك خ د ج) پۇتكۇل خەلقى جۇمھۇرىيەتنىڭ ئاساسچىسى كىم ئىر سېننىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى نىشانلىدى، ئۇ دولەت بايرىمى ـ قۇياش كۈنى سۇپىتىدە بايراملىنىدۇ.

شىمالىي كورىيەنىڭ بارلىق شەھەرلىرى بىلەن يېزىلىرى ئادەتتىن تاشقىرى جانلىنىپ كەتتى. ئوزلىرىنىڭ سۇيۇملۇك دالاسىنىڭ 90 ژىللىغى مەرىكسى ھارپىسىدا ئەمگەكچىلەر پۈتكۈل مەملىكەتتە ھەر خىل جايلاردا ئۇلۇغۋار قەد كوتىرىپ تۇرغان كىم ئىر سېننىڭ ھەيكەللىرى ئالدىغا بېرىشقا ئالدىرىدى. ئۇلار «ئەبەدىي پرېزىدېنتنىڭ» قىياپىتى ئالدىدا «ئۇنىڭ ئولمەس ئىشىغا» سادىق ئېكەنلىگىگە قەسەم بېرىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئۇغلى ـ كىم چېن ئىر يولباشچىلىغىدىكى «مەملىكەتنىڭ ھاـ زىرقى رەھبەرلىرى ئەتراپىغا تېخمۇ جىپسىللاششقا» ۋەدە قىلىدۇ. ژۇرنالىستلارنىڭ ھېساپلاپ چىقىشىغا قارىغاندا، پخېنياندا كىم ئىر سېننىڭ مانسۇ ئېگىزلىگىدە ئەڭ چوڭ ھەيكەلى ئېچىلغاندىن كېيىنكى 30 ژىل ئىچىدە ئۇنىڭ 1,3 مىللاردقا يېقىن ئادەم زىيارەت قىلغان.

ئالمۇتىدا ياۋروئاسىيە ئىختىسادىي فورومى بولۇپ ئوتتى

يېقىندا ئالمۇتىدا 2ـ ياۋروئاسىيە ئىختىسادىي فورۇمى بولۇپ ئوتتى. ئۇ «تۇراق سىزلىق دەۋرلىرىدە تۇراقلىق ئوسۇشنى تەمىنلەش» ماۋزۇسى ئاستىدا ئوتتى. بۇ فورۇمغا مەركىزىي ئاسىيە، زاكاۋكازىي دولەتلىرى ۋە روسسىيەنىڭ دولەت باشلىقلىرى، ھۆكۈمەت رەئىسلىرى، خەلىق ئارا مالىيە تارماقلىرى، جۇملىدىن دۇنياۋىي بانك، ياۋروپا ئىتتىپاقى ۋە ئىسلام تەرەققىياتى بانكلىرىنىڭ باشلىقلىرى، غەربىي ياۋروپا ھەم ئامېرىكا قاتارلىق چوڭ خەلىق ئارا شىركەتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئىشتىراك قىلدى.

ياۋروئاسىيە ئىختىسادىي فورۇمىدا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ سوزگە چىقتى.

فورۇم ئىشتىراكچىلىرى مەركىزىي ئاسىيە رېگىونىنى يېقىنقى ئون ژىلدا تەرەققىي ئەتكۈزۈشىنىڭ تەخمىنىي تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كوردى. مۇھاكىمىگە قاتناشقان ئېكسپېرتلار، سىياسەتشۇناسلار ۋە تىجارەتچىلەرنىڭ كوپچىلىگى مەركىزىي ئاسىيە دولەتلىرى يېقىنقى ژىللاردا ھېچ قانداق جىددىي قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرمەيدۇ، دېگەن پىكىرگە كەلدى. كوپچىلىكنىڭ تەكتلىشىچە، ھازىر قازاقستان ئىختىسادىي جەھەتتىن ئورلەش ئىستىقبالىغا ئېگە. تەخمىنلەر بويىچە، ئۇمۇمىي ،مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىش ژىلىغا 8 ـ 10 پائىز ئوسۇۋاتىدۇ. تەبىئىي رېسۇرسلارغا ئانچە باي بولمىغان ئەلىمىزدە بولسا،ئۇمۇمىي مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ ئوسۇشى ژىلىغا تەخمىنەن 4ـ5 پائىزنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئاۋغانستاندىكى ۋەزىيەت، چېگارا مۇئامىلىرى ۋە ناركوترافىك رېگىوندىكى ئەڭ جىددىي مۇئاممالار سۇپىتىدە ئاتالدى. فورۇم ئىشتىراكچىلىرى بۇ تەخمىنىنىڭ ئىلمىي خاراكتېرغا ئېگە ئەمەسلىگىنى، بىراق كوپلىگەن غەرىپ ئىنۋېستورلىرىنىڭ ئوزلىرىنىڭ مەبلەغ سېلىش پلانلىرىدا شۇنىڭغا تايىنىدىغانلىغىنى تەكتلىدى.

فورۇمدا قازاقستان باش مىنىستىرى ئىمانغالى تاسماغامبېتوۋ سوزگە چىقتى. ئۇ ئىلىمىزدا ئەڭ مۇرەككەپ دەۋر ـ دولەتنىڭ شەكىللىنىش دەۋرىنىڭ ئاياقلاشقانلىغىنى بىلدۈردى. ئۇنىڭ پىكرىچە ھازىر تۇراقلىق ئوسۇش باسقۇچى باشلاندى.

ـ مەملىكەت ھوكۇمىتى ئالدىدا يېڭى ۋەزىپىلەر تۇرىدۇ. ئاھالىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ۋە تۇراقلىق ئىجتىمائىي ـ ئىختىسادىي تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈرۈش ئاساسىي مەخسەت سۇپىتىدە بەلگۈلەندى، ـ دەپ تەكتلىدى باش مىنىستر.

قازاقستان ھوكۇمىتىنىڭ باشلىغى ترانسپورت ۋە كوممۇنىكاتسىيەنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش، يول ياساش، سۇ بىلەن تەمىنلەش، ئاگرار ـ سانائەت كومپلېكسىنى ۋە يېزىدىكى ئاھالە ئۈچۈن خىزمەت قىلدىغان تارماقلارنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەش دولەت ئىنۋېستىسىيەسى بولۇنىدىغان ئاساسىي ساھالار ئېكەنلىگىنى تەكتلەپ ئوتتى. ئىمانغالى تاسماغامبېتوۋنىڭ تەكتلىشىچە، چەت ئەل ئىنۋېستورلىرىغا مۇناسىۋەتلىك قانۇنلارنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئىشى داۋاملىشۋاتىدۇ. ئۇ شۇنداقلا چەت ئەل تىجارەتچىلىرىنى كوچىكە ئېگە شەرتنامىلارنىڭ ئوزگىرىدىغانلىغىنا ئىشەندۈردى.

ـ بىراق ئىنۋېستورلارغا مۇسادىرە قىلىنىشتىن، دولەت ئورگانلىرى بىلەن لاۋازىملىق شەخسلەرنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرىدىن كاپالەتلىك قىلىش كوزدە تۇتۇلۇۋاتىدۇ. قانۇن ئىنۋېستورلاردىن دولەت ئالدىدا ئوچۇق بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئىختىساتنىڭ ئاساسىي تارماقلىرىدىكى ئىمتىيازلارنىڭ تولۇق ساقلىنىدىغانلىغىغا قەتئىي ئىشەندۈرەلەيمەن، ـ دەپ تەكتلىدى باش مىنىستر.

ئىمانغالى تاسماغامبېتوۋنىڭ پىكرىچە، ئۇچرىشىشتا ئېيتىلغان ئىدىيىلەر بىلەن تەۋسىيەلەرنى ئۇمۇملاشتۇرۇش ئۈچۈن ۋاقىت تەلەپ قىلىنىدۇ. بىراق ئاساسىي نەرسىنى ـ ئوز ئارا چۈشىنىش، ئوچۇقلۇق ۋە ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ مۇمكىن بولغانلىغىغا ئىشىنىدۇ.

ھوكۇمەت باشلىغىنى «ئېنى ماربيا» شىركىتىنىڭ رەئىسى گروس پېترو قوللاپ قۇۋەتلەپ، رېگوندا تەرەققىيات ئۈچۈن ئالاھىدە ئىمكانىيەتلەرنىڭ مەۋجۇت ئېكەنلىگىنى ۋە ئوزنىڭ مەركىزىي ئاسىيە ئەللىرىنىڭ، جۇملىدىن قازاقستاننىڭ ئىستىقبالىغا ئىشەنچلىك قاراۋاتقانلىغىنى بىلدۈردى. تۇراقلىقلىق دولەتلەرگە ئىختىسادىي ۋە سىياسىي ئىسلاھاتلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىدىغان ئاساسىي شەرت سۇپىتىدە ئاتالدى.

مەزكۇر فورۇم داىرىسىدە شۇنداقلا ئايالالارنىڭ باشقۇرۇش ئىشلىرىغا قاتنىشىشىغا بېغىشلانغان سىمپوزىيە بولۇپ ئوتتى. دۇنياۋىي داۋوس فورۇمىنىڭ دىرېكتورى ماشا لېۋىنسون بىلەن مىنىستر، قازاقستان پرېزىدېنتى ھوزۇرىدىكى ئائىلە ۋە ئايالالار ئىشلىرى مىللىي كومىسسىيەسىنىڭ رەئىسى ئايتكۇل ساماكوۋا رەھبەرلىكىدە سىمپوزىيەگە قاتناشقۇچىلار ئايالالارنىڭ مەملىكەتنى باشقۇرۇشتىكى رولىنى ئاشۇرۇش، ئۇلارنى پائال جەمىيەت ھاياتىغا جەلىپ قىلىش ئۈچۈن قانداق ئىش ـ ھەرىكەتلەرنىڭ زورۇر بولىدىغانلىغىنى مۇھاكىمە قىلدى. ئۇلار شۇنداقلا ئايالالار ئارىسىدا كېچىك ھەم ئوتتۇرا تىجارەتنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئۈچۈن ئىنۋېستىسىيەنىڭ زورۇر ئېكەنلىگىنى تەكتلىدى. شۇنى تەكتلەش لازىمكى، بۇ مەسىلە داۋوس فورۇمىنىڭ كوچمە سىمپوزىيەلىرىدە دەسلەپكى قېتىم كوتىرىلدى.

ئۇمۇمەن، فورۇم ئىشتىراكچىلىرىنىڭ پىكرىچە، مەزكۇر ئۇچرىشىشنى مۇۋاپىپەقىيەتلىك ئوتتى دەپ باھالاشقا بولىدۇ. ئەندى مۇنازىرىلەر ۋە پىكىر ئېلىشىشلار بولسا، تەرەپلەر ئۈچۈن چوڭ پايدا ئېلىپ كەلدى ھەم ئۇنىڭ ئۇمۇمىي ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ داغدام يولىنىشىنى بەلگۈلەشكە ياردەم قىلىدىغانلىغى تالاشسىزدۇر.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم ئورنىنى ئالغۇچىلارغا سېلىق ئىسكا چىقىرىلسۇن

р/с 40646789 ТОО "Висал"
ФТН 600400099802 МФО
ОАО

سۈرەتتە: ئالمۇتىدا ئوتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر مۇئەللىملىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك ئىلمىي ـ ئەمەلىي كونفېرېنسىيەسىدە كورگەزمىگە قويۇلغان بۇيۇملار نامايىش قىلىنماقتا. ئوچقۇن قۇربانىيازوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

سەنئەت

ئوزبەكستاندا ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ تەرەققىيات باسقۇچلىرى

جالال ئاسموۋ.

ئوزبەك خەلقى ئوتكەن ئەسىرنىڭ دەسلەپكى ژىللىرىدا تاشكەنت، ئەنجان، نامەنگەن، پەرغانە ۋە باشقا شەھەرلەردە سەنئەت ئومەكلىرىنى قۇرۇشقا كىرىشكەن، ئۇلارغا ئەگىشىپ شۇ تەۋەلەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار-مۇ مىللىي سەنئىتىنى تىكلەپ، رىۋاجلاندۇرۇشقا ئىنتىلىپ، ئۇيغۇر چايخانىلىرى، ئۇيغۇر مەكتەپلىرى ۋە كلۇبلىرىنى تەشكىل قىلىشقا باشلىغان. 1919 - ژىلى تاشكەنتتە تاتار مەكتىۋى ئېچىلغان، 1924 - ژىلى ئۇ «ئاز سانلىق مىللەتلەر پېداگوگىكا تېخنىكۇمى» بولۇپ ئوزگەرگەن، ئۇنىڭدا تاتار، ئوزبەك، شۇنداقلا ئۇيغۇر، ۋە تۇڭگان بالىلىرى ئوقىغان. بىز ئىپتىخارلىنىدىغان ئومەر مۇھەممەدىي، ئا. ئابىدوۋ، ھ. نېغمەتوۋ، گۇزەم ئىسمائىلوۋا، ئەخمەت سوپىيېۋ، مەرىيەم توختايېۋا، ئايىم ساتتاروۋا، سانىيەم روزىباقىيېۋا ۋە مەسۇمجان تۇردىيېۋ قاتارلىق كىشىلىرىمىز شۇ تېخنىكۇمنىڭ دەسلەپكى قالىغاچلىرى بوپتىكەن.

شۇ ژىللىرى تاشكەنتتە «كوك كوينەكلەر» نامى بىلەن ئاتىلىدىغان ھەۋەسكارلار ئومىگى بارلىققا كەلگەن. مۇرات ھەمرايېۋنىڭ «دەۋىر سەھىپىلىرى» دېگەن كىتاۋىدا كورسىتىلىشىچە، ھە دېگەندە بۇ ئومەككە تاتار ياشلىرى ئاساس سالغان ئېكەن، كوپ ئوتمەي ئۇلارنىڭ ئورنىنى ئۇيغۇر ياشلىرى ئېگىلىگەن. كىتاپتا تەكىتلىنىشىچە، تونۇلغان كومپوزىتور لەتىپ خەمىدىي شۇ ئومەكنىڭ پائال ئىشتىراكچىلىرىدىن بولغان. ئۇ كىشىنىڭ تەكىتلىشىچە، ئومەك دەسلەپ 16 ياشنىڭ قاتنىشىشى بىلەن بارلىققا كەلگەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ناخشا ئېيتىپ، ساز چالالايدىغان، ئۇسسۇل ئويناىدىغان، ھەتتا كىچىك سەھنە ئەسەرلىرىدە ھەر خىل ئوبرازلارنى يارىتىش ئىختىدارىغا ئېگە بوپتىكەن. ئۇلار جاي - جايلاردا كونسېرت كورسىتىپ تونۇلغان. ھەتتا 1926 - ژىلى يەرلىك ھوكۇمەتنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن يەتتىسۇغا ئىجادىي سەپەر بىلەن بارغان، ئەندى 1933 - ژىلى ئالمۇتىغا تەكلىپ قىلىنغان.

قولىمىزدا 1937 - ژىلى 27 - مارتتا ئېلان قىلىنغان «پراۋدا ۋوستوكا» گېزىتى تۇرىدۇ. ئۇنىڭدا مەسۇمجان تۇردىيېۋنىڭ ئەسلىمىسى بېرىلگەن: «1935 - ژىلى بىزدىن ئاز سانلىق مىللەتلەر پېداگوگىكا تېخنىكۇمىدىكى 17 ياشنى شۇ ئانسامبلغا ئارتىست سۇپىتىدە قوبۇل قىلغان. ئۇيغۇر ئانسامبلى شەھەر، يېزا ئاھالىسىغا كونسېرت كورسىتىپ، ئاز ۋاقىت ئىچىدە تاماشىبىنلار ھورمىتىگە سازاۋەر بولدى. بۇ ئوز نوۋىتىدە ئانسامبل كوللېكتىۋىغا چوڭ ئىشەنچ تۇغدۇردى ۋە 1935 - ژىلى جالال ئاسموۋ بىلەن ئابلىھەي سادىروۋنىڭ «ئانارخان» دراممىسىنى ژۇقۇرى ماھارەت ۋە كەسپىي دەرىجىدە سەھنىلەشتۇردى. بۇ كېيىن ئانسامبلنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكىلىق دراما تېاترى بولۇپ قۇرۇلۇشىغا ئاساس سالدى.»

ئەنجان ئۇيغۇر تېاترىغا جەم بولغان سەنئەتكارلار كوپ ئوتمەي پۇتۇن جۇمھۇرىيەت مىقىياسىدا ئېتىراپ قىلىنغان. ئىجراچىلارنىڭ سانى 300 دىن ئاشقان. سەھنىلەشتۇرۇلگەن ئەسەرلەرنىڭ سانى 20 دىن ئاشقان شۇ مەزگىلدە تېاترنىڭ باش دىرېكتورى سۇلايمان روزىيېۋ ئېدى. تېاتر توغرىلىق تاشكەنتتە ئۇيغۇر تىلىدا نەشىر قىلىنغان «شەرىق ھەقىقىتى» ژۇرنالىنىڭ 1943 - ژىل دېكابر سانىدا ژۇرنالىست مىرەلى ئوسمانىنىڭ «بىزنىڭ سەنئەتچىلەر» دېگەن ماقالىسىدا كەڭ دائىرىدە توختالغان. ماقالىدا زەينەپ پالتۇشېۋا، مەرىيەم توختايېۋا، سالامەت رۇزىقۇلوۋا، مەھەمەتجان تۇردى، مۇختەرجان ساتتار، ئەكبەرجان غوجامبەردى، ماھمۇتجان باقى، مەھەمەتجان ھەبىب ئوغلى، رەخمەتجان باقى، قادىراخۇن ئومەر، زەينەپخان تاجىبايېۋا، پاتەمخان مەتباقى، ئامىنەخان مۇسا، نۇرخان جاپپار، ئىۋرايىمجان ئادەمباي، مۇھىددىن سېمەت، ئەخمەت سوپىيېۋ، بازارباي رەخمان، سالىجان ئۇسمان، بېكمىرزا قاسىم قاتارلىق سەنئەتكارلار توغرىلىق تەپسىلى يېزىلغان.

كوپ ئوتمەي تېاتر سېپىگە كوپلىگەن ئىستىداتلىق سەنئەتكارلار كېلىپ قوشۇلدى. شۇ كىشىلەرنىڭ بىرى قازاقستاننىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىسى جالال ئاسموۋتور. ئۇ 1943 - ژىلى تەكلىپ بىلەن ئەنجان ئۇيغۇر تېاترىغا كەلدى. ئۇ بۇ يەردە ئاتاقلىق ناخشىچى، ماھىر ئىجراچى سۇپىتىدىلا ئەمەس، بەلكى قابىلىيەتلىك رېژىسسىيور سۇپىتىدىمۇ ھورمەت قازاندى. مەشھۇر «ئانارخان» سەھنە ئەسەرى ج. ئاسموۋنىڭ رېژىسسىيورلىغى بىلەن بىرىنچى قېتىم ئەنجان ئۇيغۇر تېاترى سەھنىسىدە قۇيۇلدى.

ئەنجان ئۇيغۇر تېاترىنىڭ تېز ئارىدا بۇ قەدەر يۇكسىلىشىدە يەرلىك خەلقنىڭ قوللىشىدىن تاشقىرى، شۇبھىسىز، ئوزبەك سەنئەتكارلىرىنىڭ خالىس ياردىمى سالماقلىقتۇر. بۇنىڭدا مەننان ئۇيغۇر، قارى ياقۇبوۋ، تامارا خانىم، ھەلىمە ناسىروۋا، مۇكەرەمە تۇرغۇنبايېۋا، گەۋھەر خانىم رەخىموۋالارنىڭ ئىسىملىرىنى ھورمەت بىلەن تىلغا ئېلىش ئورۇنلۇق. ئۇلار تېاتر بارلىققا كەلگەن دەسلەپكى كۇنىدىن باشلاپ، ئوزلىرىنى ئۇنىڭ يېقىن دوستى ۋە ياردەمچىسى سۇپىتىدە نامايەن قىلدى. تېاتر ژىرىك سەھنە ئەسەرلىرىنىمۇ قويۇشقا جۇرئەت قىلغان. بۇنىڭدىمۇ ئوزبەك دراماتۇرگلىرى ياردەم قىلدى. دراماتۇرگ كامىل ياشىن، شائىرلار غاپۇر غۇلام، سابىر ئابدۇللا، غەيرەتى ۋە باشقىلار تېاترنىڭ رېپېرتۇرئارىنى كوتىرىش، سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ مىللىلىگىنى يارىتىش ئۇچۇن چوڭ ياردەم بەردى. ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن «ئانارخان»، «غېرىپ - سەنەم»، «لەيلى مەجنۇن»، «ئەرشىن مال ئالان» قاتارلىق ئەسەرلەردىن تاشقىرى «تاھىر زوھرا»، «باي بىلەن مالاي»، «تار - مار» قاتارلىق ئەسەرلەر قۇيۇلغان. شۇنى تەكىتلەش ئورۇنلۇقىكى، ئا. قادىرىنىڭ «ئايخان» دراممىسىنى دەسلەپ ئەنجان ئۇيغۇر تېاترى سەھنىلەشتۇرگەن ئېدى.

تېاتر 1943 - ژىلى ئوزىنىڭ كېڭىيىش ۋە يۇكسىلىش دەۋرىنى بېشىدىن كەچۇردى. شۇ ژىلى ئۇنىڭغا جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مۇزىكىلىق دراما تېاترى نامى بېرىلدى. تېاتر ئىجادىي سەپەرلىرىنى كېڭەيتەلىدى، موسكۋا ۋە تاشكەنت شەھەرلىرىدە ئوتكەن بايقاشلاردا ئۇستۇنلۇكنى قولدىن بەرمىدى. ئەنجان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھاياتىدىن چۇشىرىلگەن «جان ئەنجان» ھوججەتلىك فىلمىنىڭ ئوكۇشلۇق چىقىشىغا يېقىندىن ياردەم بەردى. تېاتر كوللېكتىۋىنىڭ ئايرىم ئەزالىرى شۇ دەۋىردە، ئايرىملىرى كېيىنىرەك بولسىمۇ ئەمگىگىگە يارىشا باھالاندى. ئوزبەكستان خەلىق ئارتىستلىرى غەنىجان تاشمەتوۋ، ئەيسا ئىبراگىموۋ، جالال ئاخۇنوۋ، ئوزبەكستاننىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىستلىرى مېھرى ئابدۇللايېۋا، زەينەپ پالتاشوۋا، مەرىيەم توختايېۋالار شۇلار جۇملىسىدىندۇر.

ئۇرۇش ژىللىرى مەزكۇر كوللېكتىۋ كورنەكلىك ئوزبەك رېژىسسىيورلىرىدىن ئەلى ئاردوبۇس ئىبراھىموۋ، ۋاھاپ ئەزىموۋ، رەسسام ئۇستامومۇن، شۇنداقلا ئۇرۇش سەۋەپلىك تاشكەنتكە كېلىپ قالغان ئابرامسكىي، فاكاروۋىچ ۋە شوستاك قاتارلىق رۇس مۇزىكانتلىرىمۇ چوڭ ياردىمىنى كورسەتكەن. ئۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن تېاتردىكى ئىجادىي مۇھىتنىڭ ئوسۇشى تېزلاشتى. جۇمھۇرىيەتتە بىرىنچى بولۇپ خور سەنئىتى ئۇيغۇر تېاترىدا بارلىققا كەلدى. تېاتردىكى چوڭ ئوركېستر ۋە خور سەنئىتى ئومىگىنىڭ تەرەققىياتى كوتىرىلىپ، تېاتر مەركىزىي ئاسىيە ئىجادىي كوللېكتىۋلىرىنىڭ ئارىسىدا ئەڭ ئالدىنقى قاتارغا ئوتكۇزۇلدى.

ئەپسۇس، ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلار ئاقىۋېتىدىن ئۇيغۇر تېاترى ئوزبەكستان ھوكۇمىتىنىڭ 1947 - ژىلى 26 - فېۋرالدىكى قارارىغا بېنائەن ئەنجاندىكى ئاخۇنبابايېۋ نامىدىكى ئوزبەك تېاترىغا قوشۇۋېتىلدى.

ئوزبەكستاندا ئۇيغۇر سەنئىتى ئىككىنچى قېتىم 1947 - ژىلى تاشكەنتتە بارلىققا كەلدى. بۇ ژىلى ئوزبەكستان رادىوسى ھوزۇرىدا ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بولۇمى ئېچىلدى. كوپ ئوتمەي ئۇيغۇر ئانسامبلىمۇ قۇرۇلدى. ئۇنىڭ دەسلەپكى ئىشتىراكچىلىرى مەرىيەم توختايېۋا بىلەن جالال ئاسموۋ بولغان. ئانسامبل 1967 - ژىلى فېۋرالدىن باشلاپ ئوزبەكستان تېلېۋىدېنىيىسى ۋە رادىو ئاڭلىتىش دولەت كومىتېتى ھوزۇرىدىكى ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل ئانسامبلى بولۇپ مۇقۇملاشتى. ئانسامبلنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىي ئېتىشىدە كومىتېت رەئىسىنىڭ مۇئاۋىنى خېلەم خۇدايبەردىيېۋنىڭ ھەسسىسى سالماقلىق بولغان. ئانسامبلنىڭ دەسلەپكى بەدىي رەھبىرى غەنىجان تاشمەتوۋ بولغان بولسا، ئۇنىڭ ئىشتىراكچىلىرى نۇرمۇھەممەت مېھرايېۋ، بەداخۇن ياسىنوۋ، شانىغمەت شارەخمەتوۋ، ئابدۇجاپپار ئەخمەتوۋ، ئابدۇرېشىت ئىمىنوۋ، خالىسخان قادىروۋا، سالامەت شەرىپجانوۋا، ئەزىز ھاشىموۋ، ھاكىم خېلەموۋ، زۇنۇن سابىروۋ، ئارۇپجان مەھەممەتوۋ، ھاۋاخان ئەزىزوۋا، قەمبەرنىسا ئومەروۋا، مەھەممەت ئەزىزوۋ، ئابلىز ئابدۇئەلىيېۋ، رەيھان ھاشىموۋا، تۇرسۇناي مىررەخىموۋا، مەدەنىيەت ھاشىموۋا ۋە باشقىلار بولدى. كوپ ئوتمەي بۇ ئومەك مۇنەۋەر سەنئەتكارلار سۇلتانمۇرات رازەموۋ، ئابدۇرىم ئەخمەدىي، ئايتۇرغان ھاسانوۋا، سەيدەكرەم تولەگەنوۋ، سۇلتان مەمەتوۋ، ئەركىن يۇنۇسوۋ، تۇرسۇن شاۋدىنوۋ، ئەكۋەرجان باقىيېۋ ۋە باشقىلار بىلەن تولۇقلاندى.

شۇ ژىللىرى ئۇيغۇر 12 مۇقامىنى تىكلەش، تەرتىپكە سېلىش ۋە ئۇنى تارقىتىش ئىشىمۇ قولغا ئېلىندى. 1969 - ژىلى ئوزبەكستان رادىو - تېلېۋىدېنىيىسى دولەت كومىتېتىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئانسامبل ھوزۇرىدا ئۇيغۇر 12 مۇقامىنى توپلاش، رەتلەش، ئۇگىنىش ۋە ماگنىت لېنتىسىغا يېزىش توپى قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ ئىلى ۋارىانتىنى بىلىدىغانلاردىن مەتتايىرھاسانوۋ، نۇرمەھەممەت ناسىروۋ، سۇلتانمۇرات رەزەموۋ، قادىر رازى ۋە ئابدۇغوپۇر قادىرھاجىيېۋ قاتارلىق سەنئەتكارلار تەكلىپ قىلىندى. ئۇلار تېز ئارىدا مۇقاملارنى ئەكسىگە كەلتۇرۇپ، ماگنىت لېنتىسىغا يازدۇردى. ئارىدىن ئون ژىل ئوتە - ئوتمەي مەزكۇر سەنئەت بايلىغىمىز پلاستىنكىلارغا يېزىلىپ تارقىتىلدى. جامائەتچىلىك ئۇيغۇر 12 مۇقامىغا يوكسەك باھا بەردى.

مەسىلەن، 1978 - ژىلى ئوكتەبردە سەمەرقەنتتە بولغان يۇنېسكونىڭ مىللىي مۇزىكا كېڭىشى ۋە سابىق س س س ر مىللىي مۇزىكا كومىتېتى ھەمكارلىغىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان خەلىق ئارا مۇزىكا سىمپوزىۇمىدا ئۇيغۇر 12 مۇقامىغا يۇكسەك باھا بېرىلگەن. سىمپوزىۇم داۋام قىلىۋاتقان مەزگىلىدە ھەمزە نامىدىكى سەنئەت ئىلمىي تەتقىقات ئىنىستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىمى ئەزىز ھاشىموۋ «ئۇيغۇر 12 مۇقامى ۋە ئۇنىڭ قەشقەر، ئىلى ۋە دولان نۇسخىلىرى» دېگەن دوكلاد قىلدى. ئەزىز ھاشىموۋنىڭ دوكلادىدىن تاڭ قالغان ئىشتىراكچىلار تاشكەنت ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل ئانسامبلى ئىجراچىلىرىنىڭ مۇقام ئىجراسىنى كورۇپ، قىن - قىنىغا پاتماي قالغىنى ئېسىمدا. ھەتتا شۇڭغىچە ئىجراچىلارغا ئىنكاس بىلدۇرمىگەن يۇنېسكو ھوزۇرىدىكى خەلىق ئارا مۇزىكا كېڭىشىنىڭ پرېزىدېنتى جون روبېرتس سابىق س س س ر مىللىي مۇزىكا كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئاندرېي ئېشبايلار سەھنىگە چىقىپ، سەنئەتچىلىرىمىزنى قىزغىن ئالقىشلىغىنى ھېلىمۇ يادىمدا.

شۇنىڭدىن كېيىن دۇنيانىڭ كوپلىگەن جايلىرىدا، جۇملىدىن شاڭگاڭ، پارىژ، بېرلىن، بېجىن ۋە ستامبۇل قاتارلىق شەھەرلەردە سىمپوزىۇملار بولۇپ ئوتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە مۇقام بىلىمدانى سۇپىتىدە ئەزىز ھاشىموۋ تەكلىپ قىلىندى ۋە ئۇيغۇر 12 مۇقامى ۋە ئۇنىڭ ئۇچ نۇسخىسى توغرىلىق ئەتىراپلىق مەلۇماتلار بېرىلدى.

ئەزىز ھاشىموۋ توغرىلىق ئىككى ئېغىز سوز. ئۇ 1939 - ژىلى ئۇيغۇرستاننىڭ غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئائىلىسى بىلەن ئوزبەكستانغا كوچۇپ چىقىپ مۇختەر ئەشرەفىي نامىدىكى تاشكەنت كونسېرۋاتورىيەسىنى تاماملاپ، ھەمزە نامىدىكى ئوزبەكستان سەنئەت ئىلمىي - تەكشۇرەش ئىنىستىتۇتىدا ئىشلەپ كەلمەكتە. ئۇ بۇ ئىلمىي دەرگاھتا ئىشلەش جەريانىدا ئۇيغۇر ناخشا - سازلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى توپلاپ، رەتلەشتىن تاشقىرى، ئۇيغۇرلاردا ناغىرا مۇقام شەكلىنىڭ مەۋجۇتلىغىنى ۋە ئۇنىڭ تۇرى، ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىلمىي يوسۇندا ئاساسلاپ چىقتى. ئۇيغۇر 12 مۇقامى ئۇچ نۇسخىسىدىكى ماھىيەت بىرلىكى ئىپادىلىنىدىغان ماۋزۇدا ئىلمىي ئىش ھىمايە قىلىپ، سەنئەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ نامزىتى ۋە 2001 - ژىلى سەنئەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ دوكتورى بولدى.

ئوزبەكستاندا تەرەققىي قىلغان سەنئىتىمىز تارىخىنى كوزدىن كەچۇرگەندە، بولۇپمۇ كېيىنكى ژىللىرى ئوزبەكستان تېلېرادىوسى ھوزۇرىدا پائالىيەت كورسەتكەن ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل ئانسامبلى ئىجادىي كوللېكتىۋى، بۇ يەردە كەڭ دائىرىدە تۇنۇلغان سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ ئوز بورچىنىڭ ھوددىسىدىن شەرەپلىك چىققانلىغىنىڭ شاھىدى بولىمىز. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى كومپوزىتور، بىر نەچچە سىمفونىيەلىك ئەسەرلىرى، ناخشىلارغا يازغان ئەجايىپ مۇزىكىلىرى بىلەن ئوزبەك ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەخرىگە ئايلانغان شاھىدە شاھىمەردانوۋانى ئالاھىدە ھورمەت بىلەن تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ئۇ ئۇزاق ۋاقىت ئۇيغۇر ئانسامبلىدا بەدىي رەھبەر بولۇپ ئىشلىدى. شۇ ئانسامبلدا ئىشلەپ ئابدىرىم ئەخمەدىي ئوزبەكستان خەلىق ئارتىسى، خالىسخان قادىروۋا بىلەن سۇلتانمۇرات رەزەموۋ ئوزبەكستاننىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىسى ئۇنىۋانلىرىغا سازاۋەر بولدى.

تاشكەنت تېاتر ۋە رەسسامچىلىق ئىنىستىتۇتىنى تاماملىغان غوپۇرجان ھەمىدۇللايېۋ ئۇزاق ژىللار داۋامىدا جىززاق ۋە سىردەرىيا ۋىلايەتلىرىدىكى سەنئەت دەرگاھلىرىدا باش رېژىسسىيور بولۇپ ئىشلىگەن بولسا، شۇ ئىنىستىتۇتنىڭ ئاكتىيورلۇق فاكۇلتېتىنى پۇتەرگەن مەخسۇت مەڭسۇروۋ «ئوزبەكفىلم» ستۇدىيەسىدە ئىشلىگەن ژىللىرى «چىغىر يوللار»، «تومۇرچى ئۇستىنىڭ ۋەسىيەتلىرى»، «مېھرىبانلىق»، «ئاشىقلار»، «كۇتىمىز سېنى ژىگىت»، «ئاچچىق ئالما» ۋە ئوزبەكستاننىڭ تۇنجا پرېزىدېنتى يولداش ئاخۇنبابايېۋ ھاياتىدىن ھېكايە قىلىنىدىغان بەدىي فىلملاردا باش رولىلارنى ئىجرا قىلدى. ئوزبەكستاننىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىسى روزا كەرىموۋا مىڭلىغان ئىشقىۋازلارنىڭ سۇيۇملۇك سەنئەتكارىغا ئايلاندى. ئۇيغۇر، ئوزبەك خەلقىنىڭلا ئەمەس، بەلكى كوپلىگەن شەرىق خەلىقلىرىنىڭ ئۇسسۇللىرىنى ئىجرا قىلىپ، مۇكەرەمە تۇرغۇنبايېۋا نامىدىكى دولەت «باھار» ئۇسسۇل ئانسامبلىنىڭ يۇلتۇزىغا ئايلانغان تامارا يۇنۇسوۋا ئوزبەكستان خەلىق ئارتىسى ئۇنىۋانىغا سازاۋەر بولغان. مەزكۇر ئانسامبلنىڭ پائال ئىشتىراكچىلىرىدىن بولغان فلۇرىدە ھاسامدىنوۋا بىلەن ئەزىزە تولەگەنوۋا كوپلىگەن ئەللەردە بولغان فېسىۋاللارغا قاتنىشىپ، لائۇرېات ئاتالغان.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا بەزى ئوزبەك ئىجاتكارلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى ۋە ئۇلارنىڭ ئوزبەكلەر بىلەن ئەزەلدىن يېقىن ئېكەنلىكى بايان قىلىنىدىغان سەھنە ئەسەرلەرنى ۋە بەدىي فىلملارنى ياراتتى. ئوزبەكستان خەلىق يازغۇچىسى خەمىت غۇلامنىڭ «مۇھەببەت ناۋاسى» سەھنە ئەسىرى سوزىمىزگە دەلىلدۇر. ئەسەردە ئۇيغۇرلارنىڭ سەئىدىيە دولىتى پادىشاسى ئابدۇرېشىتخان بىلەن مەشھۇر مۇقامچى ۋە شائىرە ئامانىنسا خان ھاياتى ئەكىس ئەتتۇرىلىدۇ.

تونۇلغان ئوزبەك رېژىسسىيورى ئابرار قاسموۋ ئۇيغۇر ۋە ئوزبەك خەلىقلىرىنىڭ دوستلۇغى ھەققىدە ئەمگەك قىلىۋاتقان ئىجاتكار. ئۇ 80 - ژىللىرى «ياشلىق» ئانسامبلىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن «قىزىل ئالما» بەدىي فىلمىنى ئىشلىگەن بولسا، كېيىن «يول بولسۇن» ناملىق فىلمىنى ياراتتى. ئەندى 1991 - ژىلى بولسا ئۇ «گۇلىستاندىن جۇدا» ناملىق بەدىي فىلم ئىشلىدى. ھەر ئۇچ ئەسەرنىڭ ماھىيىتىدە ئىزگۇلۇكنىڭ ئەبەدىيلىككە داخىلدار ئېكەنلىكى، ئۇنىڭ زوراۋان كۇچلەر ئۇستىدىن ھېمىشەم غالىپلىغى نامايەن قىلىنىدۇ.

ئۇزۇن گەپنى يەكۇنلەپ شۇنى ئېيتىش لازىمكى، ئوزبەكستاندا ياشاۋاتقان خەلقىمىزنىڭ ھەر ساھادىكى ۋەكىللىرى قېرىنداش ئوزبەك خەلقىنىڭ غەرەزسىز يارده‌ملىرىدىن بۇ ئىككى خەلقىنىڭ ئەبەدىي دوستلىغىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئوزلىرى ئويلىغاندىنمۇ ژۇقۇرى نەتىجىلەرگە يەتمەكتە.

يەھيا تايىرىي،
ئوزبەكستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

باتولىون كوماندىرى

ۋەتەن، خەلقىمىزنىڭ ئىستىقلالىيىتى يولىدا كوتىرىلگەن مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمىزنىڭ ئارقا كورۇنىشىدىكى چىن ماھىيىتى ھەققىدە ئەندىلا مۇقۇم چۇشەنچىگە ئېگە بولساقمۇ لېكىن مۇئەييەن ۋاقىتتا ئۇنىڭ قاتناشچىلىرىنىڭ پەقەتلا ۋەتەن مۇستەقىللىغىنى قولغا كەلتۇرۇش بۇيۇك غايىسى بىلەن جانپىدالىق كۇرەش قىلغانلىغى ھەممىگە ئايان. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى پىدايىلىقتىن باشلاپ ئوزىنى شۇ سەپكە ئېتىپ ئۇيغۇرستاننىڭ ئۇچ ۋىلايىتىدە پارتلىغان مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپنىڭ باشتىن ئاياق ئىشتىراكچىسى بولۇشى بىلەن باتالىون كوماندىرى دەرىجىسىگە كوتىرىلگەن ئابلىمىت ئاكا خەيرىيېۋتۇر.

ئىلى تەۋەسىنىڭ سۇلتانياز مازار يېزىسىدا تۇغۇلۇپ ئوسۇپ، يېزا بالىلىرىغا خاس تۇرمۇشنىڭ ئېغىر ـ يېنىگىدە پىشىپ چىنىققان سەرا ژىگىتىنىڭ مىللىي غورۇرىغا ئوت ياققان 1944 ـ ژىلقى مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمىزنىڭ ئۇچقۇنلىرى بولدى. شۇنداقلا ئەل ـ يۇرت ئىچىدە ئىناۋەتلىك، ئوز دەۋرىنىڭ كوزى ئوچۇق زىيالىلىرىدىن بولغان دادىسى ئابدۇكېرىم ئاكىمۇ ئوغلىنىڭ مىللىي ـ ئازاتلىق ئۇچۇن كۇرەش سېپىگە ئاتلىنىشىغا ھەمنەپەسلىك بىلدۇرگەن ئېدى.

ھەر تەرەپتىن كېلىپ قوشۇلۇۋاتقان پىدايىلار بىلەن دائىرىسى كەڭىيىپ، بارغانسىرى جىددىلىشىۋاتقان ۋەزىرىيەت ۋەھىمىسىگە چۇشۇپ قالغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتى بۇ «ئالتە ئوغرىنىڭ» قالايمىقانچىلىغى دەپ تەشۋىقات، تەرغىبات ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇپ باققان بولسىمۇ لېكىن مىللىي ئەزگۇ ئىسكەنجىسىدە دەپسەندە بولۇۋاتقان ئۇمۇمىي خەلقنىڭ راينى قايتۇرالمىدى.

ئۇ سەپكە ژۇرەك ئەمرى بىلەن قوشۇلغان ئابلىمىت خەيرى ئارىدىن كوپ ۋاقىت ئوتمەيلا ئىنقىلاپ سەردارلىرىنىڭ دىققەت نەزىرىگە سازاۋەر بولدى. ئەمەلىي مەشغۇلاتلار جەريانىدا ئىختىدارلىق جەڭچى بولۇپ يېتىلىشكە ئوتتى. ئۇنىڭ بۇ خىل جاسارىتى دەسلەپ نىلقا قاراسۇدا، ئاندىن غۇلجا باش ساقچىنى، سىلىڭبۇنى ئېلىش جەڭلىرىدە نامايان بولدى. نوۋەتتىكى ھەرەمباغنى ئېلىش قۇماندانلىق تەرىپىدىن ھازىرچە كېيىنگە قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قىسمى كەڭسايغا يوتكىلىشى بىلەن ئۇ يەردە بىر ئاز ۋاقىت ئىستېھكام قۇرۇپ ياتىدۇدە، ئاندىن بورتالا ئارشىڭغا ئەۋەتىلىدۇ. ئۇ يەرگە توپلانغان گومىنداڭ مۇنتەزىم ئارمىيەسى بىلەن بولغان كەسكىن جەڭلەر ئۇنى يەنە بىر قېتىم تاۋلاپ چىنىقتۇرغان ئېدى. ئىنقىلاپ بايراقدارلىرىنىڭ بىرى، ھەتتا نامى ھەممىگە ھەدەت بېرىغان غېنى باتۇرغا شۇ يەردە ئوق تېگىپ، يارىدار بولغانلىغى جەڭچىلەرنى بىر ئاز سەراسىمغا سېلىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار قىساس ئېلىش غەزىۋىدە دۇشمەن ئارمىيەسىنىڭ كوپ قىسمىنى تار ـ مار قىلىشقا مۇيەسسەر بولىدۇ.

نوۋەتتە ھەرەمباققا بېكىنىۋالغان دۇشمەن ئۇستىدىن ئۇزۇل ـ كېسىل غەلبە قىلىپ، غۇلجا شەھىرىنى تولۇق ئازات قىلىشنى قولغا كەلتۇرۇش ئۇچۇن بۇ يەرگە قايتۇرۇلغان جەڭچىلەرگە ئەندى تېخىمۇ كەسكىن جەڭنىڭ ھوددىسىدىن چىقىشقا توغرا كەلدى. بۇ شىددەتلىك جەڭدىكى جاسارىتى ئابلىمىت خەيرى نامىنىڭ كەڭ مىقياستا تونۇلۇشقا ئېلىپ كەلدى. كېيىنىرەك ئۇنىڭ «باتۇرلۇغى ئۇچۇن» مېدالى بىلەن ئىككى قېتىم، ئىككىنچى دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت» مېدالى بىلەن تەغدىرلەنگەنلىگى ئۇنىڭ مۇناسىپ باھالانغانلىغى بولدى.

ـ كەينى ـ كەينىدىن قولغا كەلتۇرۇلگەن غەلبىلەردىن كېيىن، ـ دەپ ئەسلەيدۇ سابىق جەڭچى، ـ 1945 ـ ژىلى 8 ـ ئاپرېل مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ رەسمىي قۇرۇلۇش تەنتەنىسى بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭ مىنبىرىدە ئىلىخان تورەمنىڭ بالىلىرىم، خىتاي مۇستەبىتچىلىرى «تۇڭغۇزنىڭ تۇكى كىيگىز بولمايدۇ، ئۇيغۇر ھېچ قاچان دولەت باشقۇرالمايدۇ» دەيدىغان ۋالاقلاشلىرىنىڭ قانچىلىك بېمانە ئېكەنلىگىنى بىز ئەمەلدە ئىسپاتلاپ، ئۇلارغا يۇرت سورايدىغانلىغىمىزنى ئەندى كورسىتىمىز. شۇڭلاشقا بارلىق كۇچ ـ غەيرىتىمىز بىلەن قەھرىمانلارچە جەڭ قىلىپ ۋەتەنگە بولغان ئېگىدارچىلىغىمىزنى تىكلىشىمىز كېرەك دېگەن سوزلىرى بارلىق جەڭچىلەرنى شۇنچىكى ئىلھاملاندۇرغان ئېدىكى ئۇلار ئولۇمنىمۇ پىسەڭ قىلماي، لازىم تېپىلسا ھازىرلا ئوزلىرىنى جەڭگە ئاتىدىغان قىياپەتكەش كېلىشكەن ئېدى.

ئا. خەيرىنىڭ ئەندىكى كۇرەش پائالىيىتى مىللىي ئارمىيەنىڭ ئىككىنچى ئاتقۇچىلار پولكى تەركىۋىدە ۋزۋود كوماندىرى لاۋازىمىدا دۇشمەندىن جىڭنى ئازات قىلىش جەڭلىرىدە داۋاملاشتى. بۇ مەزگىلدە ئۇ بارلىق جەھەتتىن تاۋلانغان جەڭچى ۋە سالاھىيەتلىك كوماندىر بولۇپ يېتىلگەن ئېدى.

مەلۇمكى جىڭ ۋە شىخو شەھەرلىرىنى باسقۇنچىلاردىن ئازات قىلىش مىللىي ئىنقىلاپنىڭ ئىستىقبالىنى بەلگۇلەشتە ھەل قىلغۇچى رول ئويناتتى. شۇڭلاشقا ئۇنى نەزەردە تۇتقان دۇشمەن بۇ يەرلەرگە ژۇقۇرى ھەربىي تېخنىكىغا ئېگە كوپ ساندىكى ئارمىيەسىنى توپلىغان. لېكىن ئۇرۇشنىڭ تەغدىرىنى پەقەتلا ھەربىي ئۇستۇنلۇك ئەمەس، غەلبىنىڭ پۇتكۇل ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ جەڭ قىلغۇچىلار تەرىپىدە بولىدىغانلىغىنى بۇ يەردىكى جەڭلەر كورسەتتى.

ـ كوپلىگەن قانلار توكۇلگەن بولسىمۇ لېكىن تولۇق ئازاتلىقنى قولغا كەلتۇرۇش مەنزىلىنى كوزلەپ قايتماس ئىرادە بىلەن ئالغا كېتىپ بارغىنىمىزدا تۇيۇقسىز 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ ئىمزالانغانلىغى بىزگە خۇددى قايناۋاتقان قازانغا سۇ قويغاندەك بىلىنىپ، كوڭلىمىزنى غەش قىلغان ئېدى. گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارلىغىغا بىز شۇ مەزگىلدە تولۇق كوز يەتكۇزەلمىگەن بولساق ئەندى بىلىپ، ئىست ـ ئىست زوراۋانلارنىڭ ئويۇنچۇغى بولۇپ بېھودە توكۇلگەن قانلار ئۇچۇن ئەلەم بىلەن لىۋھمىزنى چىشلەپ ژۇرىمىز، ـ دەپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى سوھبەت ئارا سابىق جەڭچى.

ياق سىلەر ئۇ مىللىي ئىنقىلاۋىمىزنىڭ ئىككى تەرىپىمىزدىكى باسقۇنچىلارنىڭ زىيانكەشلىگى بىلەن مۇۋاپپەقىيەتسىز بولبولغانلىغىدىن قەتئىي نەزەر ۋەتەن ئازاتلىغى ئۇچۇن خەلقىمىز ئالدىدىكى پەرزەنتلىك، ئەزىمەتلىك ۋەزىپەڭلارنى ئوتىدىڭلار. شۇنىڭ بىلەن پەخىرلىنىشىڭلار لازىم، دەپ ئۇنىڭ سوزىنى بولۇپ، كوڭلىگە تەسەللى بەرگەندەك بولدۇم.

ئۇنىڭدىن كېيىن گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۇشۇپ، مىللىي ئىنقىلاۋىمىزغا ئاسىيلىق قىلىشقا ئوتكەن ئەكسىل ھەرىكەتچىلەر بىلەن بولغان جەڭلەرگىمۇ روتا، باتالىون كوماندىرى رېتىدە ئوز قوشۇنلىرى بىلەن باشتىن ئاياق قاتناشقان ئا. خەيرى مىللىي ئىنقىلاۋىمىزنىڭ ئاخىرىغىچە ئوزىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۇرەش روھىنى بوشاتمىدى.

ھېلىگەرلىك بىلەن رەڭگىنى ئوزگەرتكەن قىزىل خىتايلار ئۇيغۇرستان زىمىنىنى ئىشغال قىلىشقا ئوتكىنىدە مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ قاتناشچىلىرى، بولۇپمۇ ئابلىمىت خەيرى قاتارلىق ئۇنىڭ ئوفىتسېرلىرىنىڭ بېشىغا كەينى ـ كەينىدىن ھەر خىل كۇلپەتلەر چۇشۇشكە باشلىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ بۇ تەۋەگە كوچۇپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئالمۇتا شەھىرىدىكى ھەر تۇرلۇك ئىش ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىققان ئا. خەيرى بۇ كۇنلەردە ھاياتىنىڭ سەكسەن داۋانىنى ئاتلاپ ئوتۇپ، زارە ـ ۋوستوكا مەھەللىسىدە ئىستىقامەت قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ھەر قانداق مەسىلىلەردىكى توغرا سوزلىگى، سالاھىيىتى، كوپنى كورگەن ھاياتىي چۇشەنچىسىنىڭ چوڭقۇرلىغى بىلەن سابىق جەڭچى ئابلىمىت خەيرى بۇ يەردىكى يۇرتداشلىرىنىڭ ئارىسىدا ئابروي ـ ئىناۋەت ۋە چوڭ ھورمەتكە ئېگە.

س. ئىسكەندەروۋ.

يۇرت خىزمىتىدىكى موتىۋەر

ئالمۇتا شەھىرى درۇۋبا مەھەللىسى ئۇيغۇرلار زىچ ئورۇنلاشقان، چوڭ يۇرتلارنىڭ بىرى. يۇرتنىڭ ئەينە شۇنداق ئوم، ئىناق بولۇشى كوپ جەھەتتىن بۇ يەردىكى موتىۋەرلىرىمىزگە باغلىق. مەھەممەتجان ھاجىم قادىروۋ كوپلىگەن ژىللاردىن بۇيان يۇرت ئىشلىرىنى جان ـ دىلى بىلەن قىلىپ. كوزگە كورۇنگەن يۇرت موتىۋەرلىرىنىڭ بىرىدۇر. جامائەتچىلىك ئىشلىرىنى خۇددى ئوز ئىشىدەك كورۇپ، ئوز دائىرىسىدىكى ۋەزىپىلەر ھوددىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقانلىغى ئۇچۇن رېگىوناللىق ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ئۇنى ئاقساقاللار كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى قىلىپ سايلىغان.

مەھەممەت ھاجىم مانا كوپلىگەن ژىللاردىن بۇيان «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرىنىڭ بىرى سۇپىتىدە گېزىتلىرىمىزنى كەڭ دائىرىدە تەشۋىق قىلىپ، مۇشتىرى توپلاش ئىشىغا بارلىق كۇچ ـ قۇۋىتىنى سەرىپ قىلماقتا.

ـ «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىسىز ھازىرقى ھاياتىمىزنى قانداق پەرەز قىلىشىمىز مۇمكىن؟ كېيىنكى ۋاقىتلاردا «يېڭى ھايات» گېزىتىدە خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا، مەدەنىيىتىگە باغلىق بېرىلىۋاتقان ماتېرىاللار بىزگە مەنىۋىي ئوزۇق بېرىپ، خەلقىمىزنىڭ شانلىق ئوتمۇشى، دۇنيا مەدەنىيىتىگە قوشقان ھەسسىسى، ئانا ۋەتەندە ياتلار ئاسارىتىدىكى خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ھاياتى توغرىلىق، چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ پائالىيەتلىرى ھەققىدە ئەتراپلىق خەۋەردار بولۇپ تۇرىمىز. ئەينە شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ گېزىتسىز ھازىرقى كۇندىلىك ھاياتىمىزنى پەرەز قىلىش مۇمكىن ئەمەس دەيدۇ مەھەممەت ھاجىم قادىروۋ.

مەھەممەتجان ئاكا كوپلىگەن باشقا ۋەتەنداشلار قاتارىدا ئۇيغۇرستاننىڭ ئۇچ ۋىلايىتىدە مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپ پارتلىغاندا ئۇنىڭغا پىدائىي بولۇپ ئىشتىراك قىلغان. ئىنقىلاپ پارتلىغان مەزگىلدە ئۇ غۇلجا گىمنازىيەنى پۇتىرىپ ئاشلىق ئىدارىسىدا بۇخگالتېرىيەدە ھېساپچى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئەينە شۇ ئاشلىق ئىدارىسىدا بۇخگالتېرىيەدە ئىشلىگەنلىگىدىن خەۋەر تاپقان ھەربىي تۇرا رەھبەرلىگى جەڭ مەيدانىغا بېرىش ئىلتىماسىنى ئېتىبارسىز قالدۇرۇپ، ئارقا سەپ ھەربىي تەمىناتقىمۇ ئىش بىلدىغان ئادەملەر كېرەك دەپ، ئېلىپ قالغان ئېدى. م. قادىروۋ ھە دېگەندە ھەربىي تەمىنات باشقارمىسىنىڭ باشلىغى پولكوۋنىك پەخىردىنغوجا رەسولوۋ ئىختىيارىدا ئىشلەپ، ھەربىي تەمىنات نازارەت بولۇمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى، قۇرۇلۇش بولۇمىنىڭ باشلىغى، 1947 ـ 48 ـ ژىللىرى ئارالتوپىگە ئورۇنلاشقان مىللىي ئارمىيە ھەربىي تەمىنات بولۇم باشلىغى، 1948 ـ 1950 ـ ژىللىرى ئورتا يونىلىش ھەربىي تەمىنات باشلىغىنىڭ ئورۇنباسارى بولۇپ ئىشلەپ، مىللىي ئارمىيەنى ئوزۇق ـ تۇلۇك، كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا ئەشىيالار بىلەن تەمىنلەش ئوخشاش جاۋاپكەرلىك ئىشلارنىڭ ھوددىسىدىن چىقىدۇ. مەھەممەتجان ئاكا ئوزىگە تاپشۇرۇلغان جاۋاپكەرلىك ۋەزىپىلەرنىڭ ھوددىسىدىن دايىم چىقىپ، ئارمىيەنى ئەشىيالار بىلەن تەمىنلەشتىكى خىزمەتلىرى ئۇچۇن رەھبەرلىكنىڭ ژۇقۇرى باھاسىغا ئېگە بولۇپ تۇرغان. ئۇنىڭغا مىللىي ئارمىيەنىڭ كاپىتانى ئۇنىۋانى بېرىلگەن. شەرقىي تۇركستان ھوكۇمىتى 1947 ـ ژىلى مىللىي ئارمىيەدىكى خىزمەتلىرىنى مۇناسىپ باھالاپ، م. قادىروۋنى 2 ـ دەرىجىلىك «ئىستىقلالىيەت» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلىغان.

ماۋچىلار ئۇيغۇرلار دىيارىغا كەلگەندىن كېيىن مىللىي ئارمىيە ئوفىتسېرلىرىنى ئوز تەسىر دائىرىسىگە كىرگۇزۇش ئۇچۇن ھەرىكەت قىلدى.

ـ 1950 ـ 1952 ـ ژىللىرى بىز بىر توپ ئوفىتسېرلار 2 ـ قارار ئالىي سىياسىي كۇرسىدا ئوقۇدۇق، خىتاي كوممۇنىستلىرى بىزدىكى مۇستەقىلچىلىك روھنى يوقىتىپ، ئوزلىرىگە ئىتائەتمەن قىلىپ تەربىيلەشنى مەخسەت قىلغان ئېدى، ـ دەپ ئەسلەيدۇ، م. قادىروۋ.

ئۇ 1952 ـ ژىلنىڭ ئاخىرىدا بۇ كۇرسنى پۇتىرىپ 1957 ـ ژىلىغىچە قەشقەر مۇداپىە 3 ـ ئاتلىق پولك ھەربىي تەمىنات باشلىغى، 1957 ـ 59 ـ ژىللىرى شىنجاڭ ھەربىي رايونى تەمىنات باشقارمىسىدا ئەشىيالار بولۇمىدە ئىنسترۇكتور، 1959 ـ 62 ـ ژىللىرى ئالتاي ھەربىي تۇرا باشلىغى ۋەزىپىلىرىنى ئوتەيدۇ. ماۋچىلار مىللىي ئارمىيە جەڭچى ـ ئوفىتسېرلىرىدىن ھېساپ ئېلىشنى توختاتماي، ئۇلارغا داۋاملىق قىسىم كورسىتىپ تۇرغانلىغى ھېچ كىمگە سىر ئەمەس. ئەينە شۇ تۇپەيلى مايور مەھەممەتجان ئاكىمۇ ھەربىي خىزمەتتىن چېكىنىپ 1962 ـ ژىلى قازاقستانغا كوچۇپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ.

بۇ تەۋەدە ئۇ خەلىق ئېگىلىگىنىڭ ھەر خىل ساھالىرىدا ئەمگەك قىلىپ 1988 ـ ژىلى دەم ئېلىشقا چىقىدۇ. جەمىيەتلىك ئىشلارنىڭ جانكويەرى مەھەممەتجان ھاجىم ھازىر بالىلىرى ۋە نەۋرىلىرى بىلەن ئىجىل ـ ئىناق ياشىماقتا.

يادىكار سابىتىي.

سۇرەتلەردە: 1. ئىنقىلاۋى شەرقىي تۇركستان جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىرىدىن غېنى باتۇر، سەيپىدىن ئەزىزىي، فاتىخ باتۇرلار بىر توپ ھەربىي مەمۇرىي خادىملار بىلەن.

2. شەرقىي تۇركستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ بىر توپ ئوفىتسېرلىرى بىلەن جەڭچىلىرى.
(سۇرەتلەر سەمېتوۋلار ئارخىۋىدىن ئېلىندى.)

نىستېداتلىق يازغۇچى ئابدۇۋۇھىلى نەلى (ۋەلى) 1948 ـ ۋىلى ئۇيغۇرلار دىيارىدا تۇغۇلغان. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ 1965 ـ ۋىلدىن 1979 ـ ۋىلىغىچە ھەربىي خىزمەتتە جەڭچى. بولۇم كوماندىرى، ۋزۋۇد كوماندىرى ۋە ھەربىي تەرجىمەن بولۇپ نىشلىگەن. 1979 ـ ۋىلى ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك تەشۋىقات بولۇمىدە نىشلەپ، 1981 ـ ۋىلى نۇرغۇن خەلق نەشرىياتىغا يېتەكلىپ مۇھەررىر، بولۇم مۇدىرى، نالىي مۇھەررىر لاۋازىملىرىدا نىشلەيدۇ. ئابدۇۋۇھىلى نەلى نۇرغۇن نەشرىياتلاردا نىشلىگەن 20 ۋىل جەريانىدا «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «جۇڭگو مۇئمىي تارىخى» (13 توم)، «خەننامە»، «كېيىنكى خەننامە»، «قوتادغۇ بىلىك ۋە قانۇن»، «قاراخانىيلار دولىتە تەشكىلاتى»، «9 ـ 12 ـ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر دولەتلىرى» قاتارلىق يۈزدىن نارتۇق كىتاپ، قانچە مەسئۇل مۇھەررىر بولغان.

1979 ـ ۋىلى ئا. ئەلىنىڭ «پەدولەت» نامىلىق ئۇچ تومىلۇق ئەسىرى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ قەشقەر غوجىلىرى ھەققىدە يازغان «مەخدۇم ئەزەم ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى» (2توم)، «ئاپاق خوجا» (2 توم)، «تۇرغاق خوجىلار» (2 توم) نامىلىق ئۇچ تارىخىي رومانى ھېچ كىمنى پەرۋاسىز قالدۇرمايدۇ. مۇئەللىپ مەزكۇر ئەسەرلىرىدە ئۇيغۇرستاندا خوجىلارنىڭ ئوينىغان سەلبىي رولىنى دەلىل ـ ئىسپاتلار بىلەن پاش قىلىپ، تارىخىمىزدىكى خوجىلار دەۋرىنى ئايدىڭلاشتۇرىدۇ. تەۋەنمەدە ھورمەتلىك گېزىتخان، ئا. ئەلىنىڭ «تورغاق خوجىلار» رومانىدىن «يەتتە قىزلىرىم» دېگەن بابىنى دىققەتىڭلارغا ھاۋالە قىلىدۇق.

«يەتتە

مىلادى 1767 ـ ۋىلى قەمەرىە 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى. رەھمىتۇللا بەگ باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئالتە ئايدىن بېرى قاتتىق مۇداپىە قىلىنىۋاتقان ئۇچتۇرپان شەھىرى مانجۇرلارنىڭ شىددەتلىك توپ ئوقلىرىنىڭ زەربىسىدە ئاخىر تەلتوكۇس ۋەيران قىلىپ تاشلاندى!

* * *

مانجۇلار ئالتا ئايدىن بۇيان، مۇلكىي قەشقەرىيەدىكى ۋە ئىلى ئەترايلىرىدىكى لاۋ ـ لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئۇچتۇرپان شەھرىنىڭ ئەترايىغا توپلىدى. ئىلى جاڭجۈنى مىكروي، يانداش ئىلى جاڭجۈنى ئا ـ كۈي ۋە ئىلى ھاكىمبېگى مۇسا كۆكلار باشچىلىغىدىكى مانجۇ يارەدەمچى قوشۇنلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان بۇ قوداق رەتلىك لاۋ ـ لەشكەرلەر شەھەرنىڭ سىرتىغا بارگاھ تىكىپ سەپ تارتىپ تۇرۇشقاندى. ئىلى جاڭجۈنى مىكروي ۋە ئاكۇيلار بۇ دىيارنىڭ خەلقىگە زالىملىق قىلىش ئۇچۇن ئۇچتۇرپان قەلئەسىگە قاراپ زۇلۇم ئېتىنى سۈرەدى. ئۇلار ئاسمان قورغىنىغا سىرتماق سالماقچى بولغاندەك، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ قارا چېرىكلىرى بىلەن شۇ تەرەپكە ۋۇرۇش قىلدى. كويماكى چېرىك دەريالىي سەل سۇ ـ يىدەك چايقالدى. مانجۇلارنىڭ ھەيۋەتلىك قوشۇنلىرى خۇددى مەشق دەپتېرىنى قارا سىياھ بىلەن بويىغاندەك ۋە روبى ـ زېمىننى قاپلاپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان چېكەتكەدەك يەر يۈزىنى قاپلىدى. قارا چېرىكلەر ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى قاتمۇ ـ قات قورشاپ ئۇچۇن تۇشمۇ ـ تۇشتىن نەچچە داپقۇر ۋۇرۇش قىلدى. ئۇلار قەلئە ئەترايىغا يېقىنلىشىپ، شاۋقۇن ـ سۇرەن سېلىشتا باشلىدى. ئۇ ـ لارنىڭ غوغالىرىنىڭ سۇرى خۇددى جەددالنىڭ ئېشىكىنىڭئاۋازىغا، بەلكى قىيامەتنىڭ غوغاسىغا ئوخشاتتى.

تاڭ ئاتماقتا ئىدى. ئىمام قىبلىگە قاراپ بامدات نامىنى ئوقۇۋاتاتتى. سېپىل ئۇستىدە نامازئوقۇۋاتقان جەڭچىلەرنىڭ مەنزىرىسى تەنتەنىلىك ۋە دەھشەتلىك ئىدى. نامازقىسقىلا ئوقۇلدى. بامدات نامىزى تۈگەپ، مىكلىغان جەڭچىلەر ئورنىدىن تۇرۇشقان چاغدا، كويماكى شامال چىققاندەك شاۋۇلدىغان ئاۋاز چىقتى. ئەتىگەنلىك ئالدىراش ئىشلار باشلاندى. جەڭچىلەر قورال ـ ياراقلىرىدىكى قان داغلىرىنى ۋە توپا ـ چاڭلارنى سۈرتۈپ تازىلاشتى. ئوقيا ئوقلىرىغا پەيلەرنى باغلاشتى.

دەل مۇشۇ چاغدا مانجۇلار پۈتۈن لاۋ ـ لەشكەرلىرىنى شەھەر ئەترايىغا توپلاپ، يەر ـ جاھاننى توپا ـ توزاڭغا كومۇپ يەتتىنچى داپقۇر ئومۇمىي ھۇجۇمىغا ئوتتى! دەھشەتلىك جەڭ باشلىنىپ كەتتى. دۇشمەن لەشكىرى كوپ ھەم خىل ئىدى. رەھمىتۇللا بەگنىڭ لەشكەرلىرى مانجۇلارنىڭ شىددەتلىك توپ ئوقلىرىدا كوپ ئولۇپ كەتتى.

ئەسلىدە قوزغىلاڭچىلار ئىگىلەۋالغان ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا ئاسان ئالىمىز، دەپ ئويلاشقان مانجۇلار ئالتە كۈندىن بېرى شەھەرگە قوزغىغان ئالدىنقى ئالتە داپقۇرلۇق ھۇجۇمىدا قەلئە تۈۋىدە دوۋە ـ ئولۇكلىرىنى قالدۇرۇپ كېتىشتىن باشقا، ھېچ قانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەندى. قەلئەدىكى قوزغىلاڭچىلار ئۇرۇلىرىنى ۋە ئالتۇن ـ بالىۋاقلىرىنى جان تىكىپ ھىمايە قىلىشماقتا ئىدى.

بۇ سەرەتان ئوتۇپ، ئەسەد ئېيى كىرىپ قالغان بىر مەزگىل ئىدى. ئۇچتۇرپان شەھرىنىڭ ئەترايىدىكى باغلاردا مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى پىشىپ يېتىلگەن ھوسۇلدىن ئېگىلىپ، يەرگە سالام بېرىشكە باشلىدى. شەھەر ئىچىدىمۇ مېۋىلىك دەرەخلەر، ئۇزۇم بىدىشلىرى كوپ ئىدى. ئامما، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھېلىتىدىن سېپىدام بولۇپ قالغان، تېخى سارغايمىغان كوپ ـ كۆك شاخلار ئارىسىدا بەرەر تال ئالما، بەرەر تال شاپتۇل، بەرەر شىكىل ئۇزۇم قالمىغان. ئالتە ئايدىن بېرى، قامال ئازاۋنى يەتكۈدەك تارتقان ئۇچتۇرپان خەلقى بارلىق مېۋىلەرنى پىشار ـ پىشمايلا يەپ تۈگىتىشكەندى! قەلئەنىڭ ھەممە قوزۇقى ـ دەرۋازىلىرى ئېتىك، شەھەر ئەتراپىنى بولسا مانجۇلار قورشاپ يىتقان، ئىچكىرىسىدىن ھېچ كىمنىمۇ چىقارمايدۇ، سىرتتىن يارەدەم بەرمەكچى بولغانلارنىڭ يولىمۇ توسۇپ تاشلانغاندى!

مانجۇلار ئالتە ئايدىن بېرى پۇخرالارغا ئېغىر ھاشار سېلىپ، ئۇچتۇرپان شەھىرىنىڭ ئەترايىغا ئۇزۇنلۇقى بەش چاقىرىم كېلىدىغان چوڭقۇر خەندەكلەرنى قازدۇرغاندى. بۇ خەندەكلەردىن چىققان توپىلارنى ئېگىز قىلىپ دوۋلىتىپ، ئۇستىگە ئۇرغۇن ھارۋىلارنى ئىككى قاتار قىلىپ تىزىپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ياغاچ يېتەكلەپ، ھارۋىلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ مخلاپ ئېگىز شەبەبە تەييارلاپ تەقۇزغاندى.ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئوقياچى ۋە مىلتىقچىلارنى ئورۇنلاشتۇرغان،خەندەك ئەترايىغا قويۇق ئوسۇكەن پىچانەدەك قىلىپ ئېگىز قوزۇقلارنى قېقىپ تۇساق ھاسىل قىلغاندى.

* * *

مانجۇلار ئۇچتۇرپان سېپىلىغا قاراتقان ھۇجۇمنى قانچىكى جەدەپىلەشتۈرگەنسېرى،قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئوق ـ دورىلىرى، ئوزۇق ـ تۇلۇكى شۇنچە تېز خوراپ تۈگەشكە باشلىدى! يارىدار بولۇۋاتقانلار كوپىيىپ، ئولۇۋاتقانلار ـ نىڭ سانى كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىۋاتاتتى. ساق قالغان قوزغىلاڭچىلار ـ قېرى ـ ياش، ئۇششاق ـ چوڭ، ئەر ـ ئايالارنىڭ ھەممىسى سېپىل ئۈستىگە چىقىپ جان تىكىپ جەڭ قىلىشماقتا ئىدى! قەلئەدىكى خوتۇن ـ قىزلار مايسىخان باشلىغىدىكى يەتتە قىزغا ئىتائەت قىلىشىپ، ئوز ئاتىلىرى، ئەرلىرى ۋە ئاكا ـ ئۇكىلىرى بىلەن يانمۇ ـ يان تۇرۇپ جەڭ قىلىشماقتا ئىدى. رەھمىتۇللا بەگنىڭ ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغان قىزى ئاسمىخان مۇ سېپىل ئۈستىدە پىداكارلىق كۆرسىتىپ، ئوق تېگىپ ۋىقىلغان ئەرلەرنىڭ يارىسىنى تېڭىپ، يەنە ئوق تەگمىسۇن دەپ، دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا خىش ـ كېسەك پار ـ چىلىرىدىن تام قوپۇرۇپ ئىھاتە قىلىپ قويۇۋاتاتتى.ئوق تېگىپ ۋىقىلغانلار كوپەيمەكتە ئىدى. ئۇگەكلەرنىڭ كەيىنىدە يارىدار بولغانلار ياتاتتى. قېرى بىر جەڭچى بىلىگە ئوق تېگىپ ۋىقىلغان بىر يارىدار جەڭچىنى داۋالاپ، جەڭ ئاراسىدا بىلىگىدىن تېخى يېگىلا تەگكەن ئوقيا ئوقىنى تارتىپ چىقىرىۋاتقاندى.

جەڭ كوپ ئۇزۇنۇپ ئاخىر باشاقىنى گوشتىن چىقىرىۋېلىشقا مۇۋاپىق بولدى. يارەدەمچى جەڭچىلەرنىڭ شىپالىق مەلھەمىنى سۈرتۈپ، ئوستىنى تۈز سۈيىگە چىلانغان يېگى خام بىلەن مەھكەم باغلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھېلقى يارىدارنىڭ ئۇرۇنىگە پاتقان ئوق يارىسىنىڭ ئازاۋىمۇ شاپىيدە توختىدى. جەڭچى ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋىدى، جەڭچى:

ـ ياق، ئاستا ـ ئاستا ياخشى بولۇپ كېتىسەن! ـ تەۋەپ ياراڭنى ھازىرلا پۈتتۈرىدىغان خۇدا ئەمەس. ئۇ يا ـ راڭنى داۋالاپ ساقايتىدۇ. ئامما، دەررۇ ئەمەس! ـ دەپ ئۇنىڭغا كايىپ تۇرۇپ.

بىراق ھېلقى جەڭچى جەڭگاھنىڭ توسقىنىغىمۇ ئۇنىماستىن سەكرەپ تۇردى ـ دە، ئۇگەكنىڭ نېرىسىدىن بېشى كورۇنگەن بىر قارا چېرىككە قاراپ ئېتىلدى!..

سەككىز شوتا قوزغىلاڭچىلارنىڭ جەڭ قىلىشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان رەھمىتۇللا بەگكە قاراپ يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ تۇۋەندە شوتىلارنىڭ قويۇلۇشىنى كۆتۈپ سېپىل ئۇستىگە ھۇجۇم قىلىپ چىقماقچى بولۇپ تەييارلىنىپ تۇرۇشقان بىر توپ قارا چېرىكلەرنى كوردى ـ دە، جەڭچىلەرگە دەرھال تۇۋەنگە تاش دومىلىتىشنى بۇيرۇدى. مۇداپىەچىلەر يوغان ـ يوغان تاشلار ـ نى تۇۋەنگە قارىتىپ دومىلاتتى.

بۇ چاغدا، رەھمىتۇللا بەگ شوتىدىن سېپىل ئۇستىگە سەكرىمەكچى بولغان بىر مانجۇ سەردارىنى كورۇپ قالدى ـ دە، «يا ھەزرىتى ئەلى شاھمەردان!» دەپ ۋا ـ قىرغىنىچە شەمشادتەك چوڭ گۇرزىنى بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ ھېلقى مانجۇ سەردارنىڭ كاللىسىغا ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇچ رەت ئۇرۇۋىدى، مانجۇ سەردارى دەرھال بېشىغا قالقان تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئۇچ قېتىملىق ھۇجۇمىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇچ رەت قايتۇردى. گۇرزە ساداسىنىڭ گۈلدۇر ـ گۈلدۇرى زېمىن قۇلىغىنى گاس قىلىپ، گۇرزە ـ قالقان ئارىسىدىن چاقنىغان ئوت ئالەم كوزىنى قاماشتۇرغۇ قىلدى. ھېلىقى مانجۇ سەردارى نوۋەتنى ئوتكۈزۈۋېتىپ بوره چىشلۇق ئۇمۇتنى ئىلىپ بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ ئۇردى. رەھمىتۇللا بەگ قولىدىكى گۇرزىنى تاشلاپ، پولات نەيزە بىلەن ھېلقى مانجۇ سەردارىنىڭ كوكرىكىگە ئۇردى. مانجۇ سەردارى چەبدەسلىك بىلەن ئۇمۇتنى تاشلاپ، قالقانىنى يۇزىگە تۇتتى ۋە رەھمىتۇللا بەگكە شەمشەر تۇرماقچى بولۇپ شەمشىرىنى كوتەردى. رەھمىتۇللا بەگ مانجۇ سەردارىنىڭ قولىنى كوتەرگىنىدىن پايدىلىنىپ قولىدىكى نەيزىسىنى چورۇپ تاشلىدى ـ دە، يېنىدىن شەمشىرىنى سۇغۇرۇپلا شۇنداق ئۇرۇدىكى، شەمشەر مانجۇ سەردارىنىڭ سول بېقىنىدىن ئوك قولتۇغىنچە سانجىلىپ، ئۇنى ئىككى ھەسسە قىلىپ تاشلىدى. مانجۇ سەدرارى شوتا ئۇستىدىن خۇددى ئېگىز پور كوتەكتەك ۋېقىلدى ۋە جېنى جەھەننەمگە كەتتى.

* * *

سەركەردىسىنىڭ پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلىۋاتقانلىغىنى كورگەن جەڭچىلەر شوتا بىلەن تۇۋەندىن ئۇقىرىغا ئوسلەپ چىقىۋاتقان قارا چېرىكلەرنى قەيسەرلىك بىلەن پەسكە ئۇرۇپ چۈشۈردى. ئەندى، سېپىلنىڭ رەھمىتۇللا بەگ تۇرغان بولىگىنىڭ ئوك ـ سول تەرەپلىرىدىمۇ بىر نەچچە شوتا پەيدا بولدى، ئۇزاق ئوتەمەي، مانجۇلار سېپىل ئۇستىگە چىقىشىپ، ئاندىن سېپىلدىن سەكرەپ چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇلار كوچىلاردا بىر ـ بىرىگە يول بېرىشمەي، ئۇتۇپ كېتىشكە تىرىشاتتى. شەھەر ئىچىدىكى سودىگەرلەر ئۆە بايلارنىڭ ئويلىرى، ئامبارلىرى،مال ـ قورالىرى تەرەپكە قاراپ ئۇچقاندەك چاپاتتى. ئۇدۇل كەلگەن ئويلەرگە بېسىپ كىرىپ، كوزىگە كورۇنگەن ئا ـ دەمنى ئولتۇرەتتى.

شەھەر ئىچىدە مانجۇلار بىر مەھەللىدىن كېيىن ئىككىنچى مەھەللىنى ئىشغال قىلىشماقتا ئىدى. كەڭ مەيدانداا ئاتلىق جەڭ قىلىشقا ئوگەنگەن بۇ مانجۇ چېرىكلىرى تار كوچىلاردىن ۋە ئورۇلۇپ چۈشكەن ئويلەرنىڭ ئارقىسىدىن ئوتۇپ، ھەر خىل قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، توختىماي ئالغا ئىلگىرىلەپ، قاتتىق ھۇجۇم قىلاتتى ۋە دەريا تەرەپكە قاراپ چېكىنىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى ئوق بوران قىلماقتا ئىدى.

رەھمىتۇللا بەگ ئەسمىتۇللا بەگ، جىيەنى ئەمرۇللا بەگ ۋە كۇيوغلى تاھىر بەگلەر باشلىق بىر بولۇك قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ مانجۇلار بىلەن ئېتىشىپ ـ ئېتىشىپ، سېپىلنىڭ دەريا بىلەن تۇتىشىدىغان يېرىگە قاراپ سۇلجىدى. ئۇلار ئۇچ مەھەللە يېنىغا كەلگەندە، رەھمىتۇللا بەگ ۋەقىلدى، ئۇنىڭغا ئوق تەككەندى! ئۇ «ئاكا!»دەپ ئېتىلىپ ئىسمىتۇللا بەگكە ئۆە «ئاتا، نېمە بولدىلا!؟» دەپ چۇقۇرىشۇاتقان جىيەنى ئەمرۇللا بەگ، كۇيوغلى تاھىر بەگلەرگە قاراپ ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندەك قىلدى. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ بېشى شىلىققىدە قىلىپ يانغا ساققىلاپ چۈشتى. ئۇنىڭ كوزلىرىدىكى ئوت شولىسى لاپىيدە يانغاندەك بولدىيۇ ئامما ئاستا ـ ئاستا ئوچۇپ، خىرەلىشىپ قالدى...

* * *

ئەسمىتۇللا بەگ ئاشىلىغىدىكى بىر گۇرۇھ قوزغىلاڭچىلار قوۋۇق يېنىغا كېلىشكەندە،بۇ يەرمۇ ئاللىقاچان ماجۇلار قولىغا چۈشۈپ كەتكەندى! مانجۇلار كىشىلەرنى توتقان يېرىدىلا قىلىچلاپ سويۇپ تاشلىشۇاتاتتى. شېرىپ دورغا، ساۋۇت بەگ ئۆە داۋۇت مىرزا دېگەن خانلار مانجۇلارنى باشلاپ قوزغىلاڭچىلارنى تونۇپ بېرىۋاتاتتى. ئۇلار كىمنى قوزغىلاڭچى دېمە، مانجۇلار شۇ كىشىنى قىلچىمۇ ئايماپ ئولتۇرماستىن، «مانا ئىسيان كوتەرگەنلىك جاجىسى!» دەپ رەھمسىزلەرچە چېپىپ تاشلىشاتتى. ئەسمىتۇللا بەگ باشچىلىغىدىكى ھېلقى بىر گۇرۇھ ئادەملەر قىلىچلىرىنى كوتۇرۇشكەن پېتى مانجۇلارغا ئېتىلدى. بۇ چاغدا، ساۋۇت بەگنىڭ: «ئىسيانچىلارنىڭ كاتتىۋېشى ئەسمىتۇللا بەگ دېگەن ئەينە شۇ!»دەپ ۋاقىرغىنىنى ئاڭلىغان مانجۇلار قوۋۇقنى تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە يوپۇرۇلۇپ كېلىشكەن پېتى ئوسال قىلىپ قويۇشتى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ:

ـ ھا! ھا! ھا! ... بۇ چەنتۇ خوتۇن كىمگە كېرەك؟ ماكا كېرەك ئەمەس! سىلەرنىڭ ئۇنىڭ لەززىتىنى تېتىشىڭلارغا رۇخسەت! ـ دېدى.

ـ ئەلۋەتتە ئۇنى ئامبال ناشتۇڭ ئالىدۇ ـ دە! ـ دېيىشتى مانجۇلار پاراققىدە كۈلۈشۈپ، ـ ناشتۇڭ ئەزەلدىن چەنتۇ خوتۇنلارنىڭ تەمىنى تېتىپ ئوگىنىپ قالغان!..

ـ ناشتۇڭ، قارىغىنا، ئۇنىڭ كوكسىگە! جانۋارنىڭ ئىكىكى كوكسى بەئەينى يۇرتۇڭلارنىڭ ئالمىسىكەنغۇ؟!

بۇ چاغدا، ەشقەر مەسلىھەتچى ئامبىلى ناشتۇڭ ئېتىنى دېۋەتكىنىچە ئاندىن تۇغما ھالەتتە، ھېچ قانداق ھەمايىسىز ھالدا ھوشسىز ياتقان ئاسمىخانىنىڭ بۇلماقتەك يۇمران تەنلىرىنى كورۇپ بىردەم ھۇزۇر قىلماقچى بولۇپ مېڭىۋىدى، ئۇنىڭ ئاتسىدىكى جەدە ئات بېشىنى ۋۇلقۇپ، پۇشقۇرۇپ كەينىگە داجىدى. ناشتۇڭ ئاتتىن چۈشۈپ، يەردە ياتقان ئاسمىخانىنىڭ يېنىغا كەلدى. بىر ئازدىن كېيىن ئاسمىخان ھوشىغا كەلدى... بىراق، ئۇ ۋاقىرىمىدى، ۋىغلىمىدى. پەقەت ئۇيالغىنىدىن قېپقىزىل بولۇپ كەتتى. قوللىرى بىلەن كوكسى ۋە ئۇياتلىق يېرىنى يېپىپ، تۇكۇلۇپ تۇرۇۋالدى.

خورلۇققا زادىلا چىدالمايى قېلىۋاتقان ئاسمىخان يېنىغا شالىنى ئېقتىپ كېلىۋاتقان بۇ تەنبەل مانجۇغا غەزەپ بىلەن ھومىيىپ قارىغىنىچە تۇرۇپ قالدى.

ناشتۇڭ ئۇنىڭ كوكسىنى سلاپ دەپ سول قولىنى ئۇزىتىشىغا، ئاسمىخان ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى ـ دە، بەش بارمىغىنى ئاغزىغا سېلىپ گاچچىدە چىشلەپ ئۈزۈپ تاشلىدى، ئاندىن سۇنغان چىشلىرى بىلەن قوشۇپ قان ئارىلاش بۇ بارماقلارنى يەرگە تۈكۈردى. بارماقلار يەردە لىك ـ لىك قىلىپ سەكرەپ جىم تۇرمايۋاتاتتى. ناشتۇڭ ئاغرىق ئازاۋىغا چىدىماستىن، تۈككۈزدەك چىرقىراپ تاقلاپ كەتتى ۋە قىلچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ، ئېغىر بوي ئاسمىخانىنىڭ قوسىغىدا دەستىسكىچە تىقىۋەتتى.بۇ چاغدا ئاسمىخانىنىڭ ئاغزىدىن قان ئوقتەك ئېتىلىپ چەقىپ، ئۇنىڭ ئاپپاق كوكسىنى قىپ قىزىل بويالغان تاشلىدى.

ۋە «ئاتا، نېمە بولدىلا!؟» دەپ چۇقۇرىشۇاتقان جىيەنى ئەمرۇللا بەگ، كۇيوغلى تاھىر بەگلەرگە قاراپ ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندەك قىلدى. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ بېشى شىلىققىدە قىلىپ يانغا ساققىلاپ چۈشتى. ئۇنىڭ كوزلىرىدىكى ئوت شولىسى لاپىيدە يانغاندەك بولدىيۇ ئامما ئاستا ـ ئاستا ئوچۇپ، خىرەلىشىپ قالدى...

* * *

ئەسمىتۇللا بەگ باشىلىغىدىكى بىر گۇرۇھ قوزغىلاڭچىلار قوۋۇق يېنىغا كېلىشكەندە،بۇ يەرمۇ ئاللىقاچان مانجۇلار قولىغا چۈشۈپ كەتكەندى! مانجۇلار كىشىلەرنى توتقان يېرىدىلا قىلىچلاپ سويۇپ تاشلىشۇاتاتتى. شېرىپ دورغا، ساۋۇت بەگ ئۆە داۋۇت مىرزا دېگەن خانلار مانجۇلارنى باشلاپ قوزغىلاڭچىلارنى تونۇپ بېرىۋاتاتتى. ئۇلار كىمنى قوزغىلاڭچى دېمە، مانجۇلار شۇ كىشىنى قىلچىمۇ ئايماپ ئولتۇرماستىن، «مانا ئىسيان كوتەرگەنلىك جاجىسى!» دەپ رەھمسىزلەرچە چېپىپ تاشلىشاتتى. ئەسمىتۇللا بەگ باشچىلىغىدىكى ھېلقى بىر گۇرۇھ ئادەملەر قىلىچلىرىنى كوتۇرۇشكەن پېتى مانجۇلارغا ئېتىلدى. بۇ چاغد

قىزلىرىم»

ئۇچتۇرپان پەتھى قىلىنىپ ئۇچ كۈن ئوتكەندىن كېيىن مانجۇلار شەھەردىن چېكىنىپ چىققان بىر بولاق قوزغىلاڭچىلارنى دۆلدۈل ئوقۇر ئەتراپىدا قورشاۋىغا ئالدى. قىسقىلا ئېيتقاندا، قوزغىلاڭچىلار ئۈچ كۈن ئىچىدە شەھەرنى قايتا قولغا چۈشۈرۈپ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ ئۇلۇغدىن بۇ غەلىيانچىلارنى تىرىك تۇتۇش ھەققىدە ئىجرا قىلىنغان قاتتىق كورسەتمە ئېلىشقان قارا چىرىكلەر مولجەر تاغنى قاتمۇ ـ قات قورشاۋالدى ۋە مۇھاسىرە چەمبىرىگىنى بارغانسىرى تارايتىپ باردى.

كېچىلىرى تاغنىڭ ئەتراپىدا مانجۇلار ياققان گۈلخانىلار كېچىنىڭ تۆن قاراڭغۇلۇغىنى خۇددى كۈندۈزدەكى ئاپتاپتەك يورۇتۇۋەتكەندى. چوقچىيىپ تۇرغان مولجەر تېغى خۇددى ئاسماندا ئەركىن پەرۋاز قىلىپ ژۇرگەن قارلىغاچتەك ژىراقتىن قارىيىپ كورۈنەتتى. قارا چىرىك مەر گۈلخان يورۇغىدا قورال ـ ياراقلىرىنى جاراقشىتىپ تاغنىڭ ئەتراپىنى چارلاپ ژۇرۇشەتتى. مولجەر تېغىنىڭ بىر ئۇچى توققۇز بۇلاق ئەتراپىغا كەلگەندە، خۇددى پالتا بىلەن كېسىپ تاراشلىغاندەك بىردىنلا تىك ھاڭغا ئوزگىرەتتى. بۇ ھاڭ تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز تەرىپىدە بولۇپ، تاپىنىدىن تاكى چوققىسىغىچە قاپقارا قىيا تاشلار بىلەن قاپلانغاندى. بۇ قىيالىقنىڭ بەزى جايلىرى كوپۈپ چىقمان بولۇپ، ھازىرلا ئورۇلۇپ چۈشىدىغاندەك كورۈنسە، يەنە بەزى جايلىرى ئېچىگە يېمىرىلىپ كىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئىچىدە خۇددى تېخىگە يەتكىلى بولمايدىغان ئوكۇرلەر بارەدەك بىلىنەتتى. قىيا تاشلارنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىدىكى ئاراشلاردا خۇددى ئېگىز بويلۇق كۆچۈكگۈر ئادەمنىڭ بەدىنىدە ئوسكەن ژىرىك موي ـ تۈكلەرگە ئوخشاش ئىرماش ـ چىرماش ياۋا ئوت چۆپلەر ئۈنگەندى. بۈنىڭغا كېچىنىڭ مەشئۇملۇغى قوشۇلۇپ، كىشىگە بىر خىل ۋەھىمىلىك ۋە قورقۇنۇچلۇق بولۇپ تۇيۇلاتتى.

مايسىخان بۇ كېچىنى مانجۇلار مۇھاسىرىسىنى قانداق بۈزۈپ چىقىپ كېتىش ھەققىدە ئويلاپ بىدار ئوتكۈزدى ۋە ئاخىر بىر قارارغا كەلدى.

ئۇ ئۈزىنىڭ قارارىنى سەردار بايمۇرات پالۋانغا ئېيتىپ ماقچى بولۇپ، زوھرەگۈلگە ئۈنى چاقىرىشنى بۈيرۈدى.

ـ بۈگۈن تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، مۇھاسىرىنى بوسۇپ چىقىپ كېتىمىز، ـ دېدى مايسىخان كوپچىلىككە پىچرلاپ تۇرۇپ، ـ مەن بىر بولەك ئادەملەرنى ئېلىپ شەنخۇن ئۇرۇپ، مانجۇلارنى پاراكەندە قىلاي، سىلەر بايمۇرات سەردار باشلىق قالغانلىرىڭلار يارىدارلارنى ئېلىپ تاغدىن چۈشۈڭلار ـ دە، ۋادا تەرەپكە چېكىنىڭلار!

زوھرەگۈل ئۇنىڭ سوزىنى ئاڭلاپ چوچۈپ كەتتى:

ـ بىز سىزدىن ئايرىلمايمىز! ـ دېدى ئۇ، ـ سىز نەدە بولسىڭىز بىزمۇ شۇ يەردە جان پىدالىق كورسەتكەيمىز!

ـ بىز سىز بىلەن ھايات ـ ماماتتا بىللە بولىمىز، ـ دەپ قەسەم قىلغانمىز! ـ دەپ چۈرقىراشتى قالغان قىزلار مۇ.

بۇ چاغدا سەردار بايمۇرات پالۋان قولىنى كوتەردى:

ـ جانابىي سەركەردەم، ئاللا تائالا جەڭنى ئايالالار ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئەرلەر ئۈچۈن يارىتقان! ـ دېدى ئىشەنچ بىلەن سوزلەپ تۇرۇپ، ـ بىز ئەرلەر بار يەردە، سىز ھەمشىرىلەرنىڭ ئولۇمگە تۆتۈپ بېرەلمەيمىز! بولمىسا، مەھشەر كۈنى مۇرەبىمىزگە قايسى يۈزىمىز بىلەن قارايمىز؟

ـ شۇنداق، مۇرەبىمىز ئالدىدا يۈزىمىز قارا بولمامدۇ؟ ئەۋلاتلىرىمىز ئۈ ئالەمدە بىزلەردىن «مومىلىرىمىزنى نېمىشكە خەتەرلىك جايغا ئەۋەتكەندىڭلار؟» دەپ سورىسا، نېمە دەپ جاۋاپ بېرىمىز؟ ـ دېيىشتى قالغان سەردارلار مۇ ئۈنىڭ بىلەن تەڭلا. ـ ئۈنىڭدىن كورە، مانجۇلارغا بىز شەنخۇن ئۇرايلى، سەركەردە خېنىم، سىز قالغان ھەمشىرىلىرىمىزنى ۋە سەپداشلىرىمىزنى باشلاپ چېكىنىڭلار.

ـ تىنچ، ئاستا گەپ قىلىڭلار. مانجۇلارنى چوچۈتۈپ قويماڭلار! ـ دېدى مايسىخان. ئۇ سەل ئويلىنىپ تۇرۇپ ـ ۋالغاندىن كېيىن سوزىنى داۋاملاشتۇردى:

ـ مەن كېچىچە بۇ ئىشنى ھەر تەرەپلەردىن ئاساساقچىلاپ مولجالىدىم. بىز تاغنىڭ ئۈستىدە تۇرۇۋەرسەك، مانجۇلارنىڭ قولىدا ئولمىگەن تەغدىردىمۇ، ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ھەممىمىزنى ئاخىر ھالاكەتكە دۇچار قىلىدۇ. ئۈنگەندىن كورە، بىز ئاز بىر قىسىم ئادەمنىڭ ھاياتى بەدىلىگە كوپ قىسىم ئادەملەرنى مۇھاسىرە ئېچىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتەلسەك، بۇ بىزنىڭ غەلىبىمىز بولغان بولىدۇ!

ـ ئۈنىڭدىن كورە، لەنىتى مەنچىكلارغا ھەممىمىز بىراقلا ھۇجۇم قىلايلۇق، ـ دېدى غۇنچە قىز چۈكۈلداپ سوزلەپ، ـ ئولسەكمۇ بىللە ئولەيلى، قالساقمۇ بىللە ھايات قالايلى!

ـ بولدى، تالاشماڭلار. ھەممىمىز بىراق ھۇجۇم قىلساق ئۇلار تاغ ئۈستىدىكى پوتەينىڭ يېنىغا كەلگەندە،بىر دەم تىنىڭ ـ تىنگلاپ تۇرۇشتى ـ دە: «پوتەيدە ئادەم بار ئېكەن» دەپ جەزىم قىلىشتى.

مايسىخان قولىنى شىلتىدى:

ـ يېقىنىراق كېلىڭلار! ـ دەپ پىچىرلىدى، ـ مېنىڭ قېشىمغا ژىغىلىڭلار!

پوتەينىڭ ئىچىدىن غۇڭا چىراق نۇرى كورۈنۈپ تۇراتتى. بىر ئايال كىشىنىڭ ئېچىنىشلىق زارلىنىشى ۋە قارا چىرىكلەرنىڭ ھاياسىزلارچە كۈلۈشكەن كۈلكىسى ئاڭلىنىۋاتاتتى.

مايسىخانلار تىۋىش چىقارماي پوتەينىڭ تۆۋىگە كەلدى. پوتەينىڭ ئىشىك تەرىپىدە بىر قارا چىرىك تاشقا يولەنگەن ھالدا ئۇخلاپ ئولتۇراتتى. مايسىخان ئۇقتەك ئېتىلىپ بارغان پېتى قولىدىكى خەنجەر بىلەن كوزەتچىنىڭ كارنىينى ئۈزۈپ ۋاقىراشقىمۇ ئولگۈرمەستىنلا يېنىغا تىكىلىپ قالدى ...

ـ ژۇرۇڭلار! پوتەي ئىچىدىكىلەرنى ژىغىشتۇرۇڭلار! ـ دەپ ۋارقىرىغىنىچە مايسىخان ۋە قولىدىكى ئوقتاش ئۇنى ياندۇرۇپ پوتەي ئىچىگە تاشلىدى. كويۈڭاتقان ئوت قاش دەل بىر تۇڭ پورۇخنىڭ ئۈستىگە چۈشكەندى. قەزىل ئوت يالقۇنى پوتەينىڭ ئىچىنى لاپ قىلىپ قاپلاپ، ئارقىدىن دەھشەتلىك پارتلاش ساداسى ئاڭلاندى ـ دە، ئىچىدىكى ئادەملىرى بىلەن قوشۇلۇپ چۈل ـ چۈل بولغان پوتەي بىراقلا ئاسمانغا كوتۇرۇلدى. قاتتىق پارتلاش ئاۋازى پۈتۈن مولجەر تاغنى زىلزىلىگە سالدى. توۋەندىن قارا چىرىكلەرنىڭ:

ـ ۋاي بولمىدى، ئىسيانچىلار ئوردۇگاھىغا ھۇجۇم قىلدى! ۋاي، بولۇڭلار تېز! ـ دەپ ئالاقزادە بولۇپ ۋاقىراشقان ئاۋازلىرى ئاڭلانماقتا ئىدى.

ـ قىزلار، ئالغا! ئاتا ـ ئانىلىرىمىزنى ئولتۇرگەن، ئەرلىرىمىزنى قىرغان، ھەمشىرىلىرىمىزنى ئايال ـ ئاستى قىلىپ خورلىغان لەنىتى مەنچىكلارنى ئايىماستىن قىرىڭلار!

مايسىخان قولىدىكى قىلىچ بىلەن نەيزىسىنى كوتۇرۇپ سانجماق بولۇپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقان بىر قارا چىرىكنى چېپىپ تاشلىدى. بۇ چاغدا يارىلانغان سول قولىنى تېڭىپ بوينىغا ئېسىۋالغان بىر تەمەل مانجۇ سەردارى جۇغى كېچىك غۇنچە قىزنى بوزەك تاپقاندەك قىلىپ ئۇنىڭغا چىرمىشىۋالدى. غۇنچە قىز ئۇنىڭغا نەچچە داپقۇر قىلىپ ئۇرغان بولسىمۇ ئامما ئۇ ھەممىنىلا قولىدىكى قىلىچ بىلەن رەت قىلىپ تاشلاپ، ھەمله قىلىپ ئۇنى تاغ تەرەپكە قىستاپ سۈرۈپ كېلىشكە باشلىدى ۋە قولىدىكى قىلىچى بىلەن ئۇنى چاپماقچى بولۇپ ئشلىگەن ئىدى، غۇنچە قىز كېيىكتەك چاققانلىق بىلەن يانغا داجىپ ئوتۇۋالدى. مانجۇنىڭ قىلىچى بوشقا كەتتى ـ دە، ئالدىغا دەلدۈگۈنۈپ كەتتى. بۇ چاغدا دىلبەر قىز بىر قىلىچ سېلىپلا ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىۋالغان سول قولىنى مۇرىسى بىلەن قوشۇپ چېپىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ مۇرىسى بەش بارمىغى يوق يارىدار قولى بىلەن بىللە خۇددى بوراندا يېرىلغان دەرەخنىڭ شېخىدەك ساڭگىلاپ قالدى. غۇنچە قىز يەنە بىر قىلىچ ئۇرۇپ بۇ تەمەل مانجۇ سەردارنىڭ بېشىنى ئوسكەن ئوزگەندەك ئۇزۇپ چۈشەردى.

بۇ چاغدا، مانجۇلار ئارىسىدا بىردىنلا: «ۋاي يامان بولدى! خان ئامبال ناشتۇڭنى چېپىپ تاشلىدى!...» دېگەن ۋەھىمىلىك سادالار كوتۇرۇلۇپ، پۈتۈن مولجەر تاغ باغرىنى چاڭ كەلتۈردى. ئىككى قولى ئۈچتۇرپان خەلقىنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن بويالغان، ئاسمىخانىنى خور ـ لاپ، بەش بارمىغىدىن ئايرىلىپ قالغان بۇ جاللات ئاخىر مولجەر تاغ باغرىدا ئۈچتۇرپانلىق باھادىر قىز ـ غۇنچەم تەرىپىدىن چېپىپ تاشلاندى!...

قالغان قىزلارمۇ ھەر تەرەپتە مانجۇلار بىلەن قىلىچ ئالىشىپ باتۇرلارچە جەڭ قىلىشماقتا ئىدى...

* * *

پوتەي ئاستىدىكى مانجۇلار مايسىخانلارنىڭ شەپىخۇنىدا مەڭدەپ تۇرۇپ قېلىشقان بولسىمۇ ئامما تېزلىكتە ئوزلىرىنى ئوڭشۇۋېلىشتى ۋە دەرھال تەشكىللىك ئاساسىدا دادىللىق بىلەن ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. ئاخىر مايسىخانلارنى تاغ تەرەپكە چېكىنىدۈرۈشكە مۇۋاپىقەق بولالىدى. ئىش ئەندى تەتۇرسىگە قاراپ مېڭىۋاتاتتى... بايمۇرات پالۋان تاغ ئۈستىدە قاپسىلىپ قالغان قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ،يارىدارلارنى ئېلىپ يانتۇ قىيالىق تەرەپكە تېز ـ لىك بىلەن چېكىندى. ئولار سويۇقتا بۇلاق دېگەن يەرگە يېتىپ كەلگەندە، ئاقسۇ خان ئامبىلى بىيەن تاخەينىڭ چارلىغۇچىلىرىغا دۇچ كېلىپ قېلىشتى. «چەنتۇلار! چەنتۇلار كەلدى!» دېگەن سادا بىلەن مانجۇلار دەرھال ئوپۇر ـ توپۇر بولۇپ كېتىشتى. چارلىغۇچىلار جەزلىرىنى جاراڭلىتىپ جاڭ ئۇرماقتا ئىدى. بۇ چاغدا، بىيەن تاخەي چېدىر ئىچىدە ئالدىغا ئولجا ئالغان خىلمۇ ـ خىل مەرغۇپ تاشلاردىن ۋە ئالتۇن ـ كۈمۈشلەردىن ياسالغان بەلۋاق، ئالتۇن قاداق، ھالقا، سىرغا، سوكە، ئۈزۈك، ئالتۇن زۇننار ۋە ئۇنچە ـ مەرۋايىتلاردىن گۈل چېكىپ ئىشلەنگەن ئەپەك ياغلىقلارنى قويۇۋېلىپ قاراپ ئولتارغاندى. چەرىكلەرنىڭ ۋەھىمىلىك ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆتۈلۈپ، رەڭگى ئوزگىرىپ، ئالدىدا يېيىلىپ تۇرغان ئولجىلارنى دەرھال سىيپاپ ژىغىۋېلىپ خالتىسىغا سالدى ـ دە، خالتىنى قوينىغا تىقىپ، قىلىچىنى قولىغا ئېلىپ، چېدىر سىرتىغا ژۇگۈرەپ چىقتى.

بەستىلىك بايمۇرات پالۋان چېدىرىنىڭ ئىچىدىن ژۇگۈرەپ چىققان بېيەن تاخەي دېگەن بۇ ئاۋاق مانجۇ سەرداری بىلەن روبىرو كېلىپ قالدى. بېيەن تاخەي بارلىق كۈچىنى ژىغىپ قولىدىكى قىلىچنى بايمۇرات پالۋاننىڭ كوكرىكىگە ئۇرماقچى بولۇپ تەمشىلىشكە، بايمۇرات پالۋان تەمشىلىشكە، بايمۇرات پالۋان قولىدىكى گۈرزە بىلەن ئۇنىڭ قىلىچىنى قېقىپ چۈشۈرۈۋەتتى ـ دە، قولىنى ئۈزۈتىپلا ھېلىقى بېيەن تاخەينىڭ گېلىنى بوغۇۋالدى ۋە خۇددى قامىقانى كوتۈرگەندەك دەس كوتۈرۈپلا ئاندىن يەرگە ئۇلاقتۇرۇپ بىر ئېتىۋىدى، بېيەن تاخەينىڭ بېشى يەردە چوقچىيىپ تۇرغان قارا تاشقا تېگىپ پەقىس ـ پەقىش بولۇپ كەتتى.

قارا چىرىكلەر سەردارىنىڭ ئولگەنلىكىنى كورۈپ، چۈقان كوتۈرۈشكىنىچە، خۇددى ئۆگسى بۈزۈلغان چاشقاندەك پەرىشان بولۇپ ـ تەرەپكە پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. دەل مۇشۇ چاغدا بىر توپ مانجۇ ئاتلىقلىرى قىلىچلىرىنى باش ئۈستىدە ئوينىتىپ ھۇيقۇتقىنىچە چېپىپ كېلىشتى ۋە پىيادە قوزغىلاڭچىلارنى قوغلاپ ژۇرۇپ بىردەمدىلا ھەممىسىنى قىلىچلاپ تاشلىدى...

* * *

مايسىخان باشلىق يەتتە قىز مانجۇلارنىڭ قولغا تىرىك چۈشمەسلىك ئۈچۈن قايتىدىن مولجەر تاغ ئۈستىگە چىقىۋېلىشتى. مانجۇلار بولسا خۇددى تىللىرىنى ساڭگىلىتىپ، شولگەيلىرىنى ئېقىتىپ ئولجىسىغا قاراپ تۇرۇشقان بىر توپ غالجىر ئىشتىلاردەك تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىۋېلىشقان يەتتە قىزغا قارىشىپ تۇرۇشاتتى.

مانجۇلار بىردىنلا ئىككىگە بولۇنۇپ، ئالچاڭلاپ كېلىۋاتقان بىر ئولۇغنى يول بېرىشتى. ئۇ تاغنىڭ ئاستىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن تاغ ئۈستىدىكى يەتتە قىزغا قولىنى پولاڭلاتتى:

ـ ھەي چەنتۇ ياتۇ! سەنلەر مېنى تونۇيدۇ ـ مۇ؟ مەن شۇ ئىلى جاڭجۇنى مىكرۇي دارېن بولىدۇ! پۇخرالىغا مەندە ئىچى ئاغرىيدۇ! ـ دېدى ئۇ چالا بىلىنغان ئۇيغۇر تىلىدا سوزلەپ كورەكلەپ تۇرۇپ، ـ سەندە تاغدىن چۈشە بولىدۇ، مەن جاڭجۇن دارېن ساڭغا مۇكاپات بېرىدۇ! چۈشمسە، دارېن ئولتەر دەيدۇ!

ـ سەن كىمگە مۇكاپات بەرمەكچى ئىدىڭ؟! بىزنىڭ ھەمشىرىلىرىمىزنىڭ ئىپپەت ـ نومۇسىغا تېگىپ، ئىياق ـ ئاستى قىلغان كىم؟ ئۇلارنى ئولتۇرۇۋېتىپ، ئولۇگىنى تېيالىگاچ قىلىپ تاشلاپ قويغان كىم؟ بىزنىڭ قىزلىرىمىزنىڭ سىرغىلىرىنى قولغا ئېلىپ بەلەن بىللە كېسىپ ئېلىۋالغان كىم؟ ئاتا ـ ئانىلىرىمىزنى، بىر تۇققان قېرىنداشلىرىمىزنى ئولتۇرگەن كىم؟ بۇ ۋەھشىلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلغان زادى كىم؟ ھەي مىڭ ـ ـ رۇي دېگەن ئىشتىنىڭ بالىسى، سېنىڭ بىزگە راستىلا ئىچىڭ ئاغرىغان بولسا، مۇشۇ ياۋۇزلۇقلارنى قىلارمىدىڭ؟!

مايسىخان ئارقا ـ ئارقىدىن سوزلەپ، ئىلى جاڭجۇنى مىكرۇيىنى ئېغىز ئاچالماس قىلىپ قويدى.

مىكرۇي بېشىنى چايقاپ قويدى ـ دە، قولىنى كوتۈرۇپ «باشلاڭلار!» دېگەندەك قىلىپ قاتتىق سىلكىدى. بۇ چاغدا مانجۇلار توشمۇ ـ توشتىن مولجەر تاغقا يامىشىپ تۇردى. مايسىخان تاقا يامىشىپ چىقىۋاتقان مانجۇلارنى كورۈپ قىزلارغا تاش دوملىتىشنى بۇيرىدى. قىزلار دوملاتقان يوغان ـ يوغان تاشلار گۈلدۈرلەپ دوملاپ كېلىپ، مانجۇلارنىڭ باشلىرىنى مىجىپ ئوتۇپ كېتىشتى. بىراق، بۇ ئولگەن مانجۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭىلىرى پەيدا بولۇشاتتى. ئولارمۇ ئالدىنقىلىرىدەكلا جاھىللىق بىلەن تاغنىڭ چوققىسىغا قاراپ يامىشاتتى.

ئاخىر تاغ ئۈستىدە دوملاتقۇدەك تاش قالمىدى. مانجۇلار تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىشقاندىن كېيىن يەتتە قىزنى ئۈچ ئەتراپتىن قورشاپ كەلدى.

قىزلار مانجۇلار بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىشقا باشلىدى. ئولار چېكىنە ـ چېكىنە تىك قىيانىڭ لېۋىگە كېلىپ توختىدى. ئەندى يول پۈتۈنلەي ئۈزۈلگەندى. كەينىدە ئەجەل مۇئەككەللىرى بولغان مانجۇلار شىپقاپ كېلىۋاتاتتى. ئالدىدا بولسا نەچچە تېرەك بويى كېلىدىغان تىك ھاڭ ـ ئولۇم ئولارنى كوتۈپ تۇراتتى!

بىر مانجۇ قولىدىكى ئۇزۇن ساپلىق كوتەمەك قىلىچى بىلەن مايسىخاننى چاپماق بولۇپ قىلىچ چورۇدى، مايسىخان ئوزىنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن قىلىچنى بېشىدىن ئېگىز كوتەردى. قىلىچ قىلىچقا تېگىپ «جاڭ!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ يېشىل ئۈچقۇن چاچراپ چىقتى ـ دە، مايسىخاننىڭ قولىدىكى قىلىچ سۇنۇپ ئىككى نېمىتە بولۇپ كەتتى. مانجۇنىڭ قولىدىكى كوتەمەك قىلىچىنىڭ ئۈچى مايسىخاننىڭ قولىغا تېگىپ كېتىپ، بىلىگىنى كېسىپ چۈشتى! ئوز سەركەردىسىنىڭ يارىلانغانلىقىنى كورگەن باشقا ئالتە قىز دەرھال مايسىخاننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، ئۇنى تېنى بىلەن ھىمايە قىلىپ ئوزۇشتى!

بۇ چاغدا، تاغۇ ـ تاشلارنى تىترىتىپ، مولجەر تاغ ئۈستىدە مايسىخاننىڭ ئاۋازى ياڭراشقا باشلىدى:

ـ ئەلۋىدا، ئانا يۇرت! ئەلۋىدا جەننەتۈل ۋەتەن! بىز مەڭگۈ ئەل ـ ۋەتەن بىلەن بىللە!

قىزلار قوللىرىدىكى سۇنۇق قىلىچلىرىنى ئوزلىرىنى ئوتماقچى بولۇپ شىپقاپ كېلىۋاتقان بۇ بەتبەشىرە مانجۇلارنىڭ بېشىغا ئاخىرقى قېتىم چاپتى! مانجۇلار دەرۇ ئارقىغا داجىشتى. بۇ چاغدا قىزلار يارىدار سەركەردە مايسىخاننى يولۇشىپ، پىچاق قىرىدەك تىك يار ئۈستىدىن ئوزلىرىنى پەسكە تاشلاشتى. ئىلى جاڭجۇنى مىكرۇيىنىڭ كوزىگە تاغدىن چۈشۈپ كېتىۋاتقان بۇ يەتتە قىز خۇدى كوكتىن ئولجىسىغا قاراپ ئېتىلىپ چۈشۈۋاتقان يەتتە شۇڭقاردەك كورۈنۈپ كەتتى!..

سۇرەتچى سەمىتوۋلار ئائىلىسى

تارىختىن ئۇچۇر

ئىلى تەۋەسىدە دەسلەپكىلەر قاتارىدا فوتو سۇرەتچىلىك بىلەن داڭق چىقارغان ئەكمەل جالالىدىن ئوغلى سەمىتوۋ 1881 ـ ژىلى تاتارستاننىڭ گوگوشوۋ ناھىيەسىدە تۇغۇلغان. ئۇ بۇخگالتېرلىق، شۇنداقلا فوتوگرافىيە ئوقۇشىنى تاماملىغان. ئۇيغۇرستاندىكى داڭلىق مەرىپەتپەرۋەر مۇسابا ـ يېۋلارنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئۇ 1903 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىگە كوچۇپ كېلىپ، بۇ يەردە بۇخگالتېر بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇ غۇلجا شەھىرىدە فوتو سۇرەتخانا يوقلىغىنى بايقاپ، 1906 ـ ژىلى سۇرەتخانا ئاچىدۇ. ئەكمەل 1907 ـ ژىلى ئائىلىلىك بولۇپ، سەككىز ئوغۇل ۋە بىر قىزنى قاتارغا قوشىدۇ.

ئەكمەل 1911 ـ ژىلى تۇغۇلغان 2 ـ ئوغلى كامالدىنغا ئوزىنىڭ سۇيۇملۇك ھۇنىرىنى ئۇگىتىپ، بىللە سۇرەتچىلىك قىلغان. ئۇلارنىڭ سۇرەتلىرى غۇلجىدا ياخشى سۇپەتلىك بولۇشى بىلەن داڭق چىقارغان ئېدى. 1953 ـ ژىلى ئەكمەل جالالىدىن ئوغلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئوغلى كامالىدىن ئاتا ھۇنىرىنى ئايالى رەئۇفە خانىم بىلەن فوتو سۇرەتكە چۇشىرىش ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرغان.

1956 ـ ژىلى بۇ فوتو سۇرەتخانا دولەت ئىختىيارىغا ئوتۇپ، «قىزىل بايراق» نامى بىلەن ئىشلىگەن. «قىزىل بايراق» فوتو سۇرەتخانىسىدا كامالىدىننىڭ رەھبەرلىگىدە رەئۇفە خانىم ۋە باشقىلار ئىشلىگەن.

1944 ـ ژىلى مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپ دەۋرىدە ھەبىب يۇنىچىنىڭ كورسەتمىلىرى بىلەن نەق ئۇرۇش مەيدانلىرىدىن، ئوق يېغىپ تۇرغان پەيتلەردە كوپلىگەن سۇرەتلەرنى چۇشەرگەنلىگى ئۇچۇن كامالىدىن «باھادىرلىق» مېدالى بىلەن مۇكاپاتلانغان.

كامالىدىن 1959 ـ ژىلى ئائىلىسى بىلەن قازاقستانغا، ئالمۇتا شەھىرىگە كوچۇپ كېلىپ ئىستىقامەت قىلىدۇ ۋە 1973 ـ ژىلى دۇنيادىن ئوتىدۇ.

شەرقىي تۇركستان ئىنقىلاۋىغا ئەكمەلنىڭ جامالىدىن، كامالىدىن، فەرىت، توختامىش، خەمىت دېگەن پەرزەنتلىرى ئىشتىراك قىلغان. توختامىش بىلەن خەمىت ئىنقىلاپتىن كېيىنمۇ ھەربىي خىزمەتنى داۋاملاشتۇرىدۇ. توختامىش ھەربىي خىزمەتتە تەرجىمانلىق ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاپ (خىتاي تىلى مۇتەخەسسىسى) «ئازاتلىق»، «پىدائىي» ۋە باشقا مېداللار بىلەن مۇكاپاتلانغان. 1962 ـ ژىلى ئالمۇتىغا كوچۇپ كېلىپ بۇ تەۋەدە ياشاپ، 1976 ـ ژىلى دۇنيادىن ئوتكەن. توۋەندە بىز سەمىتوۋلار سۇلالىسى سۇرەتلىرىنىڭ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئېگە فوتو سۇرەتلىرىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

نازىلە يوسىموۋا.

ئەكمەل جالالىدىن ئوغلى.

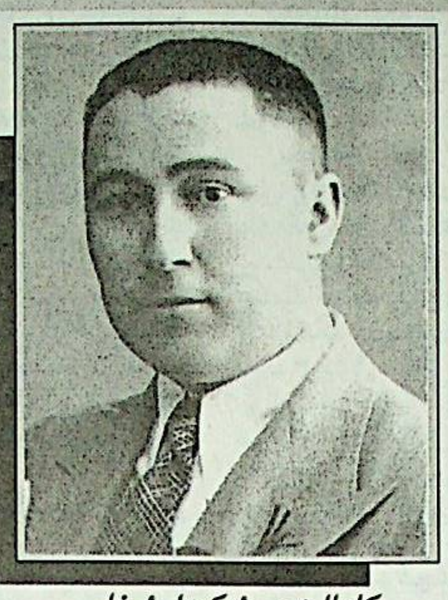

كامالىدىن ئەكمەل ئوغلى.

توختامىش ئەكمەل ئوغلى.

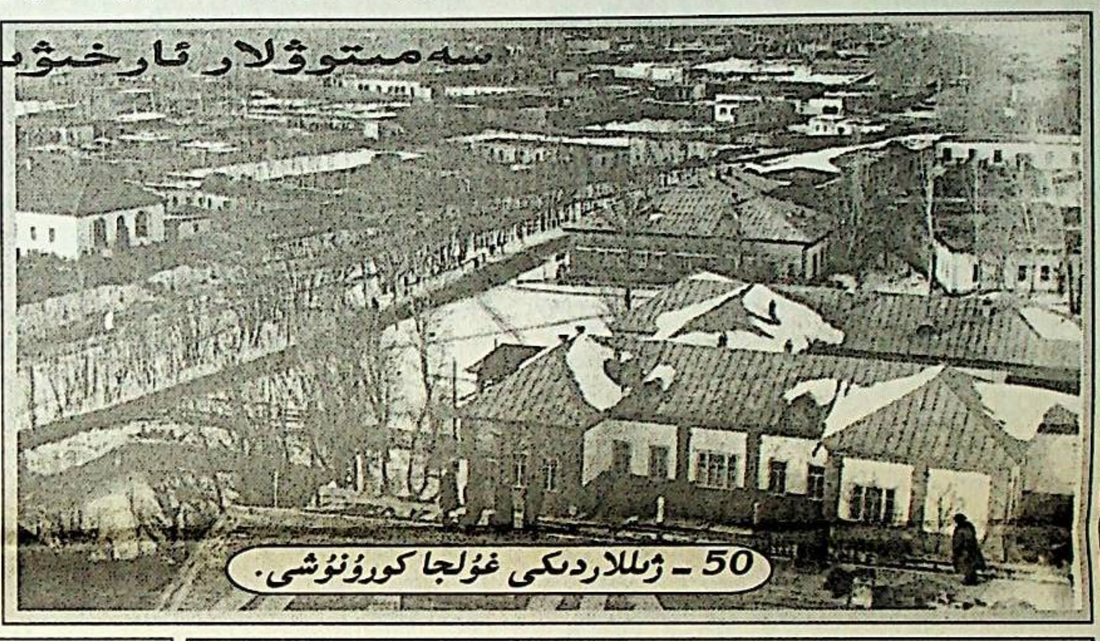

سەمىتوۋلار ئارخىۋىدىكى فوتو سۇرەتلەر

50 ـ ژىللاردىكى غۇلجا كورۇنۇشى.

غۇلجا شەھىرىدىكى بىلىم يۇرتى.

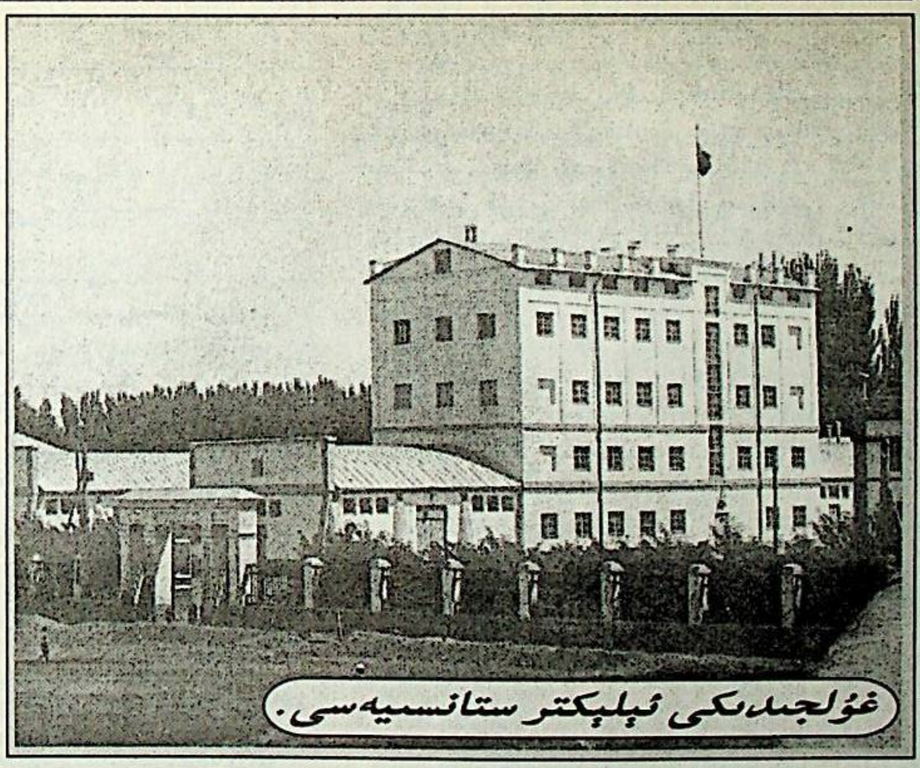

غۇلجىدىكى ئېلېكتر ستانسىيەسى.

ئەخمەتجان قاسىمىي باشلىق ئىنقىلاۋىي قۇربانلارنىڭ غۇلجا دوڭ مەھەللىدىكى مەقبەرىسى، 1959 ـ ژىلى بۇ قەبىرلەر قادىر ۋاڭ ئىستىراھەت بېغىغا يوتكەلگەن.

1949 ـ ژىل. غۇلجا شەھىرىدىكى نامايىش.

غۇلجا ساي بويىدىكى سوۋېت دوختۇرخانىسى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitab.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قالغۇسى خانتەڭرىدە مەغرۇر كۇلۇپ قەبرە تېشى

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا)

كىلۇبتا كۇلدۇراس ئالقىش ساداسى ياڭراتتى. چاۋاكلار قوللارنى قىزارتىۋەتكىچە توختىماي ئۇرۇلاتتى... شۇ كۇندىن باشلاپ ئوزەمگە بىر ئومۇر ئۇستاز قىلىشنى نىيەت قىلغان بۇ موھتەرەم زات بىلەن يۇز تۇرانە كورۇشۇپ، سوھبەتلىشىش ۋە ئۇنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلغان ئەسەرلىرىدىن بەھىر ئېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ كەلدىم. تەغدىر ماڭا بۇنداق بىر پۇرسەتنى ئاتا قىلغانلىغى ئۇچۇن ئوزەمنى تولىمۇ بەختلىك ھېساپلاتتىم.

2. نە ھاجەت جەننەتۇل مەئىۋا، ۋەتەننىڭ قوينى بىر جەننەت

بۇ زېمىن ئۇنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپ قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇرغاندى. ئۇنىڭ خاتىرىسىدە ھېمىشە ئۇ ئوسۇپ يېتىلگەن قورۇق ۋە مەھەللە پەيدا بولۇپ تۇراتتى. بۇ قورۇق پاكار تام بىلەن قورشالغان، تامنىڭ ئىچى ئالما، نەشپۇت، ئورۇك، چىلان قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن تولغان چوڭ باغ، باغدا رەڭگارەڭ گۇللەر ئېچىلىپ كەتكەن، خىلمۇ خىل كېپىنەكلەر گۇلدىن گۇلگە قونۇپ ئۇچۇپ ژۇرەتتى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا پېشايۋانلىق بىر يۇرۇش ئوي بار ئېدى. ئۇ مانا مۇشۇ قورۇقتا، مۇشۇ ئويدە، مۇشۇ باغدا چوڭ بولغاندى. باغنىڭ يېنىدا سۇيى مەرۋايىتتەك سۇزۇك، شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان بىر ئوستەڭ بار ئېدى. ئۇ بالا چاغلىرىدا باغدا كېپىنەك قوغلاپ، دوستلىرى بىلەن ئەينە شۇ ئوستەڭدە سۇغا چومۇلۇپ ئويناتتى. مارىخان چوڭ ئانا ئېيتىپ بەرگەن «چىن تومۇر باتۇر» چوچىگىنى مانا مۇشۇ باغدا تۇنجى قېتىم ئاسمانغا قاراپ، يۇلتۇز ساناپ يېتىپ ئاڭلىغاندى. ئۇ كېيىنكى كۇنلەردە شېىر يازغاندا دايىم مۇشۇ قورۇق كوز ئالدىدا خۇددى سۇرەتتەك گەۋدىلىنىپ تۇردى:

نېرى كەتمەس كوزۇمدىن بالا چاغدا،
پاكار سوقما تاملىق گۇلباغدا.
ئېچىلغان خۇش پۇراق غۇنچە ـ چېچەكلەر،
چېچەكلىكتىن ئۇچقان گۇل كېپىنەكلەر.
ئېسىمدا بىللە ئوسكەن ئاشۇ مەھەللە،
يادا باققاچ يېشىل چىملىقتا بىللە،
يالىڭاچ چومۇلۇپ ئوستەڭدە ئويناپ،
يېتىپ قۇملۇقتا تەننى كۇنگە قاخلاپ،
بۇلاق سۇلىرىغا نان چىلاپ بىز،
قاقاخلاپ، تالىشىپ يېگەن چېغىمىز.

ئۇ ياشىغان مەھەللە قېدىمىي ئۇيغۇر مەھەللىسى ئېدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇر يېزىلىرى، ئۇيغۇر مەھەللىلىرى، ئۇيغۇر يۇرتلىرىغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببىتى مانا شۇ يەردىن باشلانغاندى. ئۇ ھېمىشەم ئۇيغۇر يۇرتلىرى ھەققىدە تەسەۋۋۇر قىلغان ھامان ئوزى كىچىك ۋاقتىدا چوڭ بولغان مەھەللىنىڭ قىياپىتى كوز ئالدىغا كېلىۋالاتتى:

قاچانكى مەھەللىدە كەزكەندە بىر ئان،
ئۇجمىلىكنى قىلىپ سالقىن خىيابان،
ۋە ياكى سۇغا چىقسا قىز ـ جۇۋانلار،
چېچى سۇمبۇل ئانار يۇزلۇك بۇ جانلار،
ۋە ياكى كەچكى شەپەق كۇلگەندە تاغدا،
ۋىچىرلاپ قارلىغاچلار باغمۇ باغدا،
يېنىشسا مەلىگە مورەپ موزاي، قوي،
كىرىپ كەلگەن كەبى بىر شادىيان توي،
ھاياجانلىق بىلەن مەستانە بولماي،
تۇرارمۇ قەلبىڭىز ئىلھامغا تولماي!
بۇ ئۇيغۇر مەھەللىسىنىڭ ساددا چېھرى،
لېكىن ئوتتەك يېنىق شۇ ئىشقى ـ مېھرى.

ئۇ مۇشۇ زېمىندا چوڭ بولدى، مۇشۇ زېمىن ئۇنى بېقىپ ئۇستۇردى، ئۇنىڭ تېنى ئابىھايات بىلەن مۇشۇ زېمىننىڭ تۇپرىغىدىن ژۇغۇرۇلۇپ ياساپ چىقىلغاندى. ئۇنىڭ روھى مۇشۇ زېمىنغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببەتتىن پۇتۇلگەن يېگانە كىتاپ ئېدى. بۇ كىتاپنىڭ ھەر ۋارىغىدا مۇھەببەت، ئاشىقلىق، ئىپتىخارلىق ساداقەت، ۋاپا دېگەن سوزلەر چاقناپ تۇراتتى. بۇ ئانا دىياردىكى ھەر بىر يۇرتنىڭ نامى تىلغا ئېلىنسىلا ئۇنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدى سىماپتەك تىترەتتى، بىر خىل كۇچلۇك ھاياجان دولقۇنلىرى قەلب دەرۋازىسىدىن ئېتىلىپ چىقىپ ئۇنىڭ روھىنى كوكتە پەرۋاز قىلدۇراتتى:

ئەجەپ ھالەت ھوكۇمران مەندە ھېمىشە
ئاڭا مەن خۇددى بىر بەندە ھېمىشە،
كى قەشقەر سوزىنى ئالسام تىلىمگە
تولۇپ ئىلھام مېنىڭ جۇشقۇن دىلىمگە،
تىپىرلاپ ھېسلىرىم، دولقۇنلىنىپ ھەم
ئوزۇمنىڭ مەيلىگە قويماي بىرەر دەم
چاپار خۇددى قۇيۇندەك ۋادى ئارىلاپ،
كېتەر گاھى ئۇپۇقتىنمۇ ئۇزاقلاپ.

... ...

مۇھەببەتتەك ھېمىشە ياش شەھەر بۇ،
ئوزىمۇ خەلقىدەك بەرداش شەھەر بۇ،
دۇتارنىڭ مۇڭلىرى دىلكەش شەھەر بۇ،
غەزەلدەك ئاھلىرى ئاتەش شەھەر بۇ،
مۇقامدەك ھەسرىتى قايناق شەھەر بۇ،
ۋە لېكىن ناغرىدەك ئويناق شەھەر بۇ.
ساتارنىڭ تارلىرىدەك گەرچە غەمكىن،
قېدىملىك ئالىمى ئىچرە ۋە لېكىن،
ئىپەك يوللىرىدەك داڭدار شەھەر بۇ.
ئىپەكتەك ئوزىمۇ رەڭدار شەھەر بۇ،
«نە ھاجەت ھەججى ئەكبەر، قەشقەر ـ مازارىم»
ۋەتەننىڭ بىر شوھرىتى سەن دىيارىم.
قوبۇل قىل ئەي دىيار سالاملىرىمنى،
سەمىمىي كەمتەرىن ئېكراملىرىمنى،
قوبۇل قىل ناتىۋان جان سوغىسىنى،
سۇتۇڭدەك ئاق كوڭۇلنىڭ سويگۇسىنى.

ئۇنىڭ نەزىرىدىكى قەشقەر ـ يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ئىجادىيەت ماكانى، مەھمۇت قەشقەرىينىڭ ئانا يۇرتى، نىزارىنىڭ زۇلمەتكە ئوت ياققان جايى، گۇمنامنىڭ سەجدىگاھى ئېدى. ئۇنىڭ نەزىرىدىكى قەشقەر تارىخ بىلەن تەڭ مەيدانغا كەلگەن قېدىمىي شەھەر، مىللىتىمىزنىڭ پەخرى، يۇرتىمىزنىڭ گوھىرى ئېدى. ئۇنىڭدىكى ھەر بىر مەسچىت، خانىقا، قۇببە، مۇنار، ھەتتا پېشايۋانلار يۇرتىمىز سەنئىتىنىڭ مەرۋايىتلىرى، دۇكانلاردىكى ھەر بىر ھۇنەر بويۇملىرى خەلقىمىز ئەقلىنىڭ جەۋھەرلىرى ئېدى. ئۇنىڭ نەزىرىدىكى قەشقەر ئۇزاق تارىخىمىزنىڭ تىرىك شاھىتى، تالاي قىسسە ـ رىۋايەتلەرنىڭ ئۇزۇلمەس بۇلىغى ئېدى:

يا ھېيتگاھ ئالدىدىن ئوتكەندە بىر كۇن،
ساموۋاردا قونۇپ ياتقاندا بىر تۇن،
ساتاردىن ئۇرغۇغان ھەر بىر مۇقامدىن،
مۇقامچى ئاقساقال دىلكەش بوۋامدىن،
ئاجايىپ قىسسەلەرنى ئاڭلا ـ ئاڭلا،
مۇقامدەك تولغىنىپ سىزمۇ تەڭلا،
ژۇرەكنىڭ قات ـ قېتىدىن ئاھ دېگەنسىز،
كويۇپ بىر ئوتتا بەلكى پاھ دېگەنسىز،
يا كوزدىن بىر كېچە قاچقاندا ئۇيقۇ،
غىدىغلاپ دىلنى ئويچان نازلى تۇيغۇ،
راۋاپتىن كەلسە گەر مەستانە ئاۋاز،
بۇ ئاۋاز تۇن يېرىپ قىلغاندا پەرۋاز،
ئۇنىڭ ھەر ئەۋجىدىن ئاڭلاپ خىتاپلار،
خىتاپلاردىن ئوقۇپ دەرتلىك كىتاپلار،
خىيال دەريايىڭىز ئوركەشلىگەندۇ،
يا سىزنى قاينىمىغا تاشلىغاندۇ...
ئىچەي مەن سويگۇنىڭ گۇلگۇن مەيىنى،
ئىشتىكەچ ھەر كېچە قەشقەر نەيىنى.
قىلاي شۇ نەي كۇيىگە جاننى تەڭكەش،
بولۇپ تا بىر ئومۇر تىنماس نەۋاكەش.
شۇنىڭغا ئەرزىسە، بۇ ئەرزىمەس جان،
جاھاندا بۇ جېنىمدىن نېمە ئارمان!

ئۇ قەشقەرنى قانداق سويگۇ بىلەن تىلغا ئالسا، ئىلى ۋدىلىرىنىمۇ ھەم شۇنداق مېھرى بىلەن تىلغا ئالاتتى. گۇزەل ئىلى ۋادىسىدىكى ياپ يېشىل چىمەنزارلار، قىرلار، ئېدىرلار، ئاقارتىلغان سۇتتەك پاكىز ئويلەر، ئاسمانغا تاقاشقان قارىغايلار، بۇك ـ باراقسان ئارچازارلىقلار، مەرۋايىتتەك سۇپ سۇزۇك سۇلار، قاينا ـ ۋاتقان بۇلاقلار، يايلاقتا قىيغىتىپ چېپىپ ژۇرگەن ئاتلار، بولۇق ئوت ـ چوپلەر ئىچىگە چوكۇپ كەتكەن سان ـ ساناقسىز قويلار، بۇغا ـ ماراللار، پۇتۇن ۋادىنى قاپلاپ كەتكەن رەڭگارەڭ گۇللەر شائىرنى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇپ بىھوش ھالەتكە كەلتۇرەتتى. ئىلى ۋادىسىدا يارىتىلغان تالاي قەھرىمانلىق داستانلىرى ئۇنىڭ قەلبىگە ئوچمەس ئوت ياقتى:

قېنى مېنى باشلا سايرامغا تېزىرەك،
ئالاي ئىلھامنى تەشنا ئەلۋەك ـ ئەلۋەك.
ئالاي ئىلھام تىنىمسىز دولقۇنىدىن،
كېچە زۇلمەتتە تاشقان شاۋقۇنىدىن.

... ...

ئالاي ئىلھام يەنە تەلكە داۋانىدىن،
گۇلىستان ئىچرە بۇ جەننەت ماكانىدىن.
قاناتىم بولسا ئۇچسام، گۇلگە قونسام،
گۇل ئوزرە ئولتۇرۇپ خىيالغا چومسەم.
تۇگەتسەم كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ تا،
ئىلاخۇن ناخشىسىنى ئېيتا ـ ئېيتا.
قىلىپ شۇ ناخشىغا جانىمنى تەڭكەش،
ئاشاي مەن بۇ داۋاندىن غۇسسە بىرلە،
يەنە كوپ ئىپتىخارلىق ھېسسە بىرلە.
ئاشاي مەن سۇرتە ـ سۇرتە كوز يېشىنى
تاۋاپ قىلغاچ ئۇنىڭ ھەربىر تېشىنى.
تاۋاپ قىلسام يەنە ئوتكەچ داۋاندىن
بايانداي توپىسىنى جانۇ ـ جاندىن.
تېپىپ سادىر بوۋامدىن ئىز ـ نىشانە،
ئاڭا تازىم بىلەن قويسام پىشانە.
تېپىلسا ھەم شېھىتلارنىڭ مازارى،
نامايان بولسا رىزۋانگۇل ئۇزارى.
شۇ سائەتتە ئوقۇسام مەن قەبرىسىدە
جاراڭلىق ئۇن بىلەن ئوتلۇق قەسىدە.
قاناتىم بولسا ئۇچسام، گۇلگە قونسام،
ئىلى ۋادىسىنىڭ ھوسنىگە قانسام.

يۇرت، ۋەتەن مۇھەببىتى ئۇنىڭ روھى، جېنى، تۇۋرۇكى ئېدى. بۇ روھسىز ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئىشقسىز كېسەككە، ھېسسىياتسىز تاشقا، قۇرۇپ قاغجىراپ كەتكەن توغراققا ئوخشاپ قالغان بولاتتى. بۇ جانسىز ئۇ ئىككى ئالەمدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالماتتى. بۇ تۇۋرۇكسىز ئۇنىڭ گىگانت قامىتى ئاللىقاچان غۇلاپ چۇشكەن بولاتتى. ئۇ بىر ئومۇر ۋەتەن ئۇچۇن كويۇپ ـ پىشىپ، ۋەتەن ئۇچۇن تەر توكتى، ۋەتەن ئۇچۇن ياشىدى.

«كېرەكمەس يالتىراق شوھرەت بىلەن مەستانە غاپىللار،
ۋەتەننىڭ دەردىگە دەرمان جاپاكەش ئاشىنا ياخشى.»ـ

دېگەن مىسرالار ئۇنىڭ قەلب تەكتىدىن ئۇرغۇپ چىققان ھەقىقىي ۋىجدان خىتاۋى ئېدى.

«خۇش بولار ئانا ۋەتەن، داۋان ئېشىپ ماڭغاندا ئەل،
سوڭغى نارنىڭ بوينىدا بولسام ئەگەر بىر قوڭغۇراق.»ـ

دېگەن مىسرالار ئۇنىڭ ھەقىقىي بىر ئومۇرلۇك ئارزۇ ـ ئارمىنى ئېدى.

«كاشكى جان بىر باغ ئوتۇنغا ئەرزىسە ئارمان نېمە،
ۋەتىنىم گۇلخانىدا يانسام چاراسلاپ تا ئاداق.» ـ

دېگەن مىسرالار ئۇنىڭ ئوتلۇق قەسىمى ئېدى. ئۇ قەسىمىگەئەمەل قىلدى: خۇددى بىر باغ ئوتۇنغا ئوخشاش ۋەتەن ئىشقىدا چاراسلاپ كويۇپ، خاسىيەتلىك كۇلگە ئايلىنىپ ۋەتەن تۇپرىغىغا سىڭىپ كەتتى.

3. غۇربەت ئىچرە ژۇرسەڭمۇ ئەلگە خىزمەت غەنىيمەت

ۋەتەن ئۇنىڭ نەزىرىدە كورگىلى ۋە تۇتقىلى بولمايدىغان ئابىستراكت ئۇقۇم ئەمەس ئېدى. نوقۇل جوغراپىيەلىك مۇھىت، تەبىئەت دۇنياسىمۇ ئەمەس ئېدى. ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ۋەتەن خەلىق بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن، خەلىقسىز قىلچىلىكمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان ۋەتەن ئېدى. شۇڭا خەلقىنى سويمەي تۇرۇپ ئۇنىڭ ۋەتىنىنى سويگىلى بولماتتى. ۋەتەننىڭ بەختى، شان ـ شەرىپى ئۇچۇن كۇرەش قىلىش ماھىيەتتە خەلىقنىڭ بەختى، شان ـ شەرىپى ئۇچۇن كۇرەش قىلىش ھېساپلىناتتى.

ئۇ بىر ئومۇر خەلىق ئارىسىدا ياشىدى، بىر ئومۇر خەلىققە ھەمنەپەس بولدى. بىر ئومۇر خەلىقنىڭ دەردىگە دەرمان، قايغۇسىغا تەسەللى، كېسىلىگە شىپا بولدى، خەلىق خۇشال بولسا ئۇ ناغرا ـ سۇناي چالدى. خەلىق كۇلۇمسىرىسە ئۇ قاقاخلاپ كۇلدى. خەلىق يايرىسا، ئۇ شاتلىقتىن سەكرىدى. خەلىق ئازار يىسە، ئۇنىڭ كوڭلى بۇزۇلدى. خەلىق قىينالسا، ئۇ ژىغلىدى. خەلىق زۇلۇم دەستىدىن ئىڭرىسا، ئۇ غەزەپلىك ھورىكىرىدى. ئەلشىر ناۋائىينىڭ:

«يۇز جاپا قىلسا ماڭا بىر قەتلە پەرياد ئەيلەدەم،
ئەلگە قىلسا بىر جاپا مىڭ قەتلە پەرياد ئەيلەدەم.» ـ

دېگەن ئوتلۇق خىتاۋى ئۇنىڭ ئۇچۇن ھايات مىزانى ئېدى. ئەل ئۇچۇن خىزمەت قىلىش ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ ھەقىقىي مەنىسى، ماھىيىتى ۋە مەخسىتى ئېدى. ئۇ ئوزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىنىڭ رىتىمىنى دەۋىر رىتىمىگە جور قىلدى. ئىجادىيەتنى خەلىققە خىزمەت قىلىشنىڭ، خەلىقنىڭ كوڭلىدىكى ئوي ـ پىكىرنى ئىپادە قىلىشنىڭ بىر خىل ۋاسىتىسى دەپ تونۇدى. ئۇ ئوزىنىڭ بىر رۇبائىيىسىدا:

ئەل ئۇچۇن ژۇگۇرتسەڭ قەغەزدە قەلەم،
تاغلارنىڭ بېشىغا تىكەرسەن ئەلەم.ـ

دەپ جاكالاش ئارقىلىق ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى مەخسىتىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى.

ئۇنىڭ قەلبى ئوز خەلقىگە ـ مىللىتىگە بولغان مۇھەببەت ئوتى بىلەن لاۋۇلداپ ياناتتى. ئامما گۇلنىڭمۇ تىكىنى بولغانغا ئوخشاش، بۇ مىللەتنىڭمۇ يارىماس جايلىرى كوپ ئېدى. بىر ھەقىقىي مىللەتپەرۋەر كىشى ئوز مىللىتىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىللەتلەرنىمۇ كورۇشى، ئۇنى يوقىتىش ئۇچۇن كۇرەش قىلىشى، مىللەتنىڭ بەدىنىدىكى ئوسمىنى ۋاقتىدا كېسىپ تاشلاپ، ئۇنى ساغلام تەرەققىي قىلدۇرۇشى لازىم ئېدى. ئۇ بۇنى ئوزىنىڭ ۋىجدانىي قەرزى، مىللەت ئالدىكى بورچى دەپ قارىدى. بۇنداق بورچ ئۇنى قولىغا قەلەم ئېلىپ توۋەندىكى مىسرالارنى يېزىشقا مەجبۇر قىلدى:

«سەھەت قىلساڭ ئازيە
ئىززەت تىلىسەڭ ئاز دە»
دەتتى ئاتا ـ بوۋىمىز.
لېكىن بىزنىڭ بەزىمىز،
پۇتتا ئەمەس، ئېغىزدا،
قۇرۇق مېڭىپ ئېڭىزدا،
شەر ئالىدىغان بولدۇق،
توۋا دەيمەن، توۋا ...
ھەي چوكا ھەي سەن چوكا
(توۋا دەيمەن، توۋا!)
ئاش يەيدىغان ئەسۋاپنى
نېمە قىلىۋالدۇق ئەندى؟
بۇنى ئېيتىشقا دوستلار،
تىلىم بارمايدۇ زادى.
ئاتىدىن قالغان ئۇدۇممۇ،
ياكى مىراس تۇلۇممۇ،
يا پەيلىمىزگە لايىق
بىر لەنىتى كورۇممۇ؟
نېمە بولسا بولسۇن،
توۋا دەيمەن، توۋا!

بازارغا كىرىپ قاپتۇ
لەنەت تەڭگۇر «لىق» ۋە «لىك»،
«سەن سەھرالىق، مەن شەلىك،
ئاۋۇ ئاداش قەيەرلىك؟»
دەيدىغان ئوتمەس ماتا،
(بەزىلەر زورلاپ ساتا)،
توۋا دەيمەن، توۋا!

يەنە قاراپ نەسەپكە،
مەرتىۋە ھەم مەنسەپكە،
تورمۇ تالىشىدىغان بولدۇق،
سوزۇڭگۇر خېنىملاردەك.
ئولتۇرۇشىمىزمۇ قالتىس،
غادايغاق بېگىملەردەك.
قايىسى بىرىنى ئېيتاي،
توۋا دەيمەن، توۋا!

ئۇنىڭ رۇبائىيلىرىدا يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ پىسخىكىسىدىكى ھەسەتخورلۇق، ھورۇنلۇق، ئىرادىسىزلىك، شوھرەتپەرەسلىك، بوشاڭلىق، تۇترۇقسىزلىق، ھاكاۋۇرلۇق، مەنسەپپەرەسلىك ۋە قۇل مىجەزلىك قاتارلىق ھەر خىل ئىللەتلەر سەمىمىي تەنقىت قىلىندى. ئامما ئۇ ئوزىنىڭ خەلقىنى يەنىلا قىزغىن سويەتتى. ئۇنىڭ بۇ خىل سويگۇسىگە ھېچ نەرسە تەڭ كېلەلمەتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە خەلىقتىن بىزار بولۇشنىڭ ئوزى ئولۇم بىلەن باراۋەر ئېدى. خەلىق ئۇنىڭ ئۇچۇن ھاياتلىق مەنبەيى ئېدى:

بۇلبۇل ئېيتۇر، گۇلزارىمدىن ئايرىما،
لاچىن ئېيتۇر قاناتىمنى قارىما.
مەن ئېيتۇرمەن: بېلىق سۇسىز نە قىلسۇن،
مېنى خەلقىم قۇچاغىدىن ئايرىما.

ئۇ ئوزىنى ئونتۇغان ھالدا بارلىغىنى خەلىققە ئاتىدى. ئامما خەلىقتىن ھېچ نېمە تەمە قىلمىدى، ھېچ قانداق شەخسىي مەنپىئەت غەرىزىدە بولمىدى. شۇڭلاشقا بەزى يامان نىيەتلىك كىشىلەر ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلغاندىمۇ ئۇ قىلچە زارلانماستىن:

ئىستە ئوتكۇر ياخشىلىقنى بارچە ئەۋلات بەختىگە،
كورمىسەڭ ھېچ گەپ ئەمەس ئەھلي جاھاندىن ياخشىلىق.ـ

دېگەنگە ئوخشاش ئالەمچە كەڭ قوساقلىق خىسلىتىنى نامايان قىلىپ، بېشىنى چوكۇرۇپ خەلىق ئۇچۇن، كېيىنكى ئەۋلاتلار ئۇچۇن قىلىۋاتقان خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

مەيلى مولدۇر، تاش ـ بورانلار ياغدۇرۇپ تۇرسۇن پەلەك،
ئەل بىلەن بىللە ژۇرۇپ دەرمەن ھەمىشە يارى ـ يار.

توغرا، ئۇ قارىغاي سۇپەتلىك ئېدى، ئۇ ئوزىنىڭ ئېگىلمەس، سۇنماس پولاتتەك ئىرادىسى بىلەن مەڭگۇ مەزمۇت قەد كوتۇرۇپ تۇرۇۋەردى. چۇنكى خەلىق ئۇنىڭغا كۇچ ـ قۇۋەت ئاتا قىلاتتى، خەلىق ئۇنىڭغا باش پاناھ بولاتتى. ئۇ «خەلىق» دېگەن سوزنى تىلغا ئالسا ئوزىدە رۇستەمدەك كۇچ ـ قۇۋەت ھېس قىلاتتى، خەلىقنىڭ ئارزۇلىرىنى ئويلىسا قەلبىدە ئۇمىت ئۇچقۇنلىرى چاقناتتى، غايە مەشئەللىرى ئۇنىڭ يولىنى يورۇتاتتى. نۇرلۇق ماياك ئۇنى ژىراق نىشانغا چاقىراتتى:

ئاداشسام زۇلمىتى دەشتە، تېڭىرقاپ نالە چەكمەسمەن،
جامالىڭ شولىسى پارلاق ئۇمىت بەخش سۇبھىگاھىمدۇر.
پەلەكنىڭ گەردىشى ھەر كۇن يولۇمنى توسسىمۇ قەستلەپ،
ۋىسالىڭ ئارزۇسى مەڭگۇ يېگانە قىبلىگاھىمدۇر.
مەلامەت، تەنە ـ توھمەتتىن، رەقىپتىن قىلمىدىم پەرۋا،
دىلىمگە ئورنىغان ئىشقىڭ نىجاتكار باش پاناھىمدۇر.
سېنى ئويلاش بىلەن كوڭلۇم تاپۇر ھەر جايدا مىڭ لەززەت،
خىيالىڭ كۇندۇزى ئاپتاپ، كېچەلەر كوكتە ماھىمدۇر.
كوڭۇل مۇلكىدە جاي يوقتۇر سېنىڭدىن ئوزگىگە مۇتلەق،
قەسەميادىم ئۇچۇن مىسكىن مېنىڭ ئولمەس گۇۋاھىمدۇر.

ئوسمان ئىسمائىل.

هايات يولۇم

كەلگەندە دۇنياغا كوز ئېچىپ،
بوشۇگۇم بولغاندى يوگەنچىم.
كۇن ساناپ ئوستۇم مەن تەلپۇنۇپ،
ئاتا ـ ئانام بولغاچقا يولەنچىم.

مەكتەپنىڭ ئىشىگىن ئاچتىم مەن،
يەتتىگە تولغاندا، ئۇمۇتتە...
تاماملاپ ئوقۇشنى، مەن شۇندىن، ـ
يول ئالدىم مۇرەككەپ ئومۇرگە.

ژۇرەكتە جوش ئۇرۇپ مۇھەببەت،
ژىگىرمە يېشىممۇ ھەم ئوتتى.
ئوتتۇزدا ئوي تۇتۇپ، قىپ ئوقەت،
بەڭۋاشلىق بېسىلدى، ئوي پۇتتى.

قىرىققا كىرگەندە چوڭ بولۇپ،
ئەر يېتىپ پەرزەندىم ئويلەندى.
ئەللىكتە بولدۇم كوپ نەۋرىلىك
(ئۇلارنىڭ شوخلىغىن كور ئەندى...)

پەيغەمبەر يېشى دەر ـ ئاتمىشنى،
ئاتمىشنى مەنمۇ ھەم ئاتلىدىم.

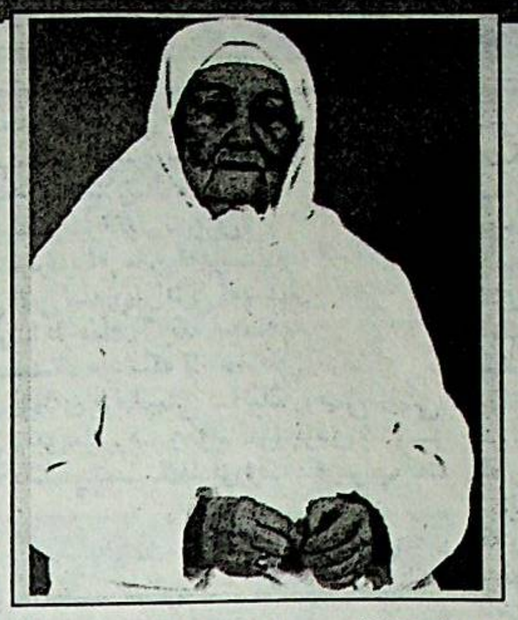

يەتمىشتە تاياندىم ھاسىغا،
شۇندىمۇ، ئويدە جىم ياتمىدىم.

ئەشۇنداق يەتتىم مەن سەكسەنگە،
قېرىلىق سېزىلدى توخسەندە...
شۇنچە ژىل ياشاپمۇ، تويمايمەن،
ئوتكەندەك بۇ ئومۇر بىر دەمدە!..
بۇۋى قادىروۋا.

ئۇلۇق مەقبىرە

مىرزاھىت كېرىمىي

تۇرغىنى ئالدىمدا بولەك يۇرت ئەمەس،
يا قېدىم مىسىرنىڭ پىرامىدىسى.
دۇنيادا مەن ئۇچۇن ئەزىز مۇقەددەس
زىمىن بۇ ـ تۇغۇلغان مەھمۇت قەشقىرى.

قېدىمىي خانىدان ئوپال دىيارى،
ئانامدەك باغرىنى ئاچقان نۇرلىنىپ.
نېمىشكە مەن يازماي،
قالغان ئىزلاردا
نەقىشتەك مىسرالار تۇرسا قۇر بولۇپ؟

چۇشكەندە نەزىرىم سانسىز قەۋرىگە،
مەن دىدىم ياش توكۇپ: ئالەم گورىستان.
ئوينىشىپ ژۇرۇشكەن بالا ـ نەۋرىگە
قاراپ ھەم دىدىم: ياق! ئالەم گۇلىستان...

تۇرىمەن سۇكۇتتا مېھرىمنى تارتار،
تاملىرى ئوپۇرۇلۇپ چۇشكەن مەقبىرە.
كورۇنەر مىڭ ژىللار بۇرۇنقى دەۋران،
ۋە مىڭ ژىل كېيىنكى گۇزەل مەنزىرە...

كورۇنەر كوزۇمگە ئۇ ساھىپ قىران،
ئاستىدا ئارغىماق، بوينىدا ساداق.
كېزەر يۇرت ـ ئېلىنى قەلەم قولىدا
يازار ئۇ، ئايلىنىپ ئايماقمۇ ـ ئايماق...

ئات سالار دەرياغا مەۋج ئۇرۇپ ئاققان،
ئۇ ئاشار مۇز، قارلىق تاغدىن، داۋاندىن.
جەھگاھتا تەڭداشسىز باتۇر، پالۋان،
بارىدۇ غەم يېمەي ياۋدىن، ياماندىن.

ئەينە ئۇ باغداتتا مۇنبەر ئۇستىدە،
ئوتەر ئوز تىلىدىن ئاقىللارغا دەرىس.
قوپۇپ تەخت ئۇستىدىن ئالار خەلىپە،
سۇنۇلغان قامۇسنى بىلىپ مۇقەددەس.

كەلدى ئۇ، يۇرتىغا ـ ئوپالغا قايتىپ،
پارلىدى مەرىپەت كوكىدە چولپان.
نە چولپان؟ بىر قۇياش چاقنىدى بالقىپ...
شۇ ئۇلۇق دانا بۇ قەۋرىدە ياتقان.

تۇرىمەن سۇكۇتتا قىلىپ تەسەۋۇر،
پىداكار ئالىمنىڭ كەچۇرمىشىنى.
شۇڭلاشقا خىسلەتلىك ئەزىز بۇ تۇپراق
باغرىدا ساقلىغاچ بۇ زات تېنىنى...

تۇرىمەن سۇكۇتتە، كېلەر بىر نىدا:
«پايدا يوق قىلماڭلار ـ گوھەرنى پارە.
ئوز يۇرتۇم ئوپالدۇر ـ دىۋانىم گۇۋا،
بولماڭلار ھەر جايدىن ئىزدەپ ئاۋارە.

بىلگەنگە ئەۋزەلدۇر بۇگۇن ۋە بۇ ژىل،
نام ـ نىشان، ماكانىم بولدى نامايان.
ھەر دىلدا مەندىكى ئارمان ئىچىپ گۇل،
نىمىشكە بولماس بۇ ـ ئەل بولبۇلستان؟».

تۇرىمەن سۇكۇتتە قەلبىم لاۋۇلداپ،
تۇرىمەن سۇكۇتتە چۇمۇلۇپ تەرگە.
تىنچ يېتىڭ جان بوۋا! سىزنى ئوزگىلەر
ھىچ يوتكەپ كېتەلمەس باشقا بىر يەرگە.

ژۇرەلمەيمىز كۇلكىسىز

(ئاتاقلىق چاقچاقچى سابىر غاپپارغا بېغىشلايمەن)

ھاياتكەنمىز ژۇرەلمەيمىز كۇلكىسىز،
خوشال ھايات سۇرەلمەيمىز كۇلكىسىز.
كۇلكە بىلەن كېتەر كىرى كوڭۇلنىڭ،
كوڭۇل سىرىن بىلەلمەيمىز كۇلكىسىز.

لېكىن بىل، دوست كۇلكىدىمۇ كۇلكە بار،
بىزگە كېرەك جانان كۇلكە، چىن كۇلكە.
كەڭ، تارلىغى بىلىنىدۇ كوڭۇلنىڭ،
يالغان كۇلسە ھارامزادە ـ قۇۋ تۇلكە.

كوڭۇلنى ياز ئوتكۇز شاتلىق كۇلكىدە،
كوڭۇلنى ساز ئوتكۇز تاتلىق كۇلكىدە.
شوخ كۇلكىنىڭ قەنىينى چاق ئەي ئادەم،
ئويغانسۇن دىل كۇلگەن قاتتىق كۇلكىدە.

كۇلكە بىلەن خوشال ئوتەر بۇ دەملەر،
كۇلكە بىلەن تىنىقار ھارغىن تەنلەر.
سورۇن ئەھلى ھوزۇرلەنسە كۇلكىدىن،
تارقاپ كېتەر بېسىپ تۇرغان مۇڭ ـ غەملەر.

كۇلكە دېگەن روھى ئوزۇق بىلگەنگە،
ئورنى كەلسە نېمە يەتسۇن كۇلگەنگە.

تەييار چاقچاق قىلىپ بەرسە كۇلەلمەي،
نىم دېگۇلۇك قاپىغىنى تۇرگەنگە.

ھەزىل ـ چاقچاق، چاقچاقچىنىڭ قامچىسى،
ئارتۇق، كامنىڭ تۇزۇلىدۇ قانچىسى.
چاقچاقتىكى تىزىپ ئېيتقان بۇ سوزلەر،
تىلىمىزنىڭ مەرۋايىتتەك دانچىسى.

شۇنداق كۇلكە ياڭرىسۇن تاغ، باغلاردا،
قەدىردانلار بىللە بولغان چاغلاردا.
ئىچىمىزدە بىر ژىگىت بار خۇشچاقچاق،
ھامان ھەغدا توي، مەشرەپ، چايلاردا.

بۇندا چاقچاق ھەزىللەرگە رەنجىش يوق،
گېنېرالمۇ، نازىرمۇ ۋە ياكى ئەرباپ.
سۇپەتلىنەر يېقىن دوستلار چاقچاقتا،
قايىل قىلار ھەممىنى ھازىر جاۋاپ.

چاقچاقچىنى بىلمەيدىغان ئادەم ئاز،
تېلىققىچە داسا كولۇپ دەيسەن «ياپىر!»
ئۇ ئەتىۋا دوست ـ يارانلار ئىچىدە،
«تەخەللۇسى ساتۇرىن» ئىسمى سابىر.
ئابدۇخالىق سەپىرىي (تۇرپانىي)

خۇش خەۋەر

«ھايات شۇنداق ئېكەن»

يېقىندا ئەينە شۇنداق نام بىلەن «يارکەنت بۇلبۇللىرى» ئانسامبلىنىڭ يېڭى ئالبومى چىقىرىلدى. كېيىنكى ژىللىرى ئوزلىرىنىڭ قېدىمىي ئۇيغۇر خەلىق ناخشىلىرى ھەم زامانىۋىي ناخشا ـ سازلىرى بىلەن كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلىپ، چوڭ سەھنىلەردىن كورۇنۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئانسامبل خەلىق قەلبىدىن ئورۇن ئېلىپ، بىردىنلا ئاممىۋىيلىققا ئايلاندى. «ھايات شۇنداق ئېكەن» ناملىق مەزكۇر ئائۇدىوكاسسېتىدا خەلىق ناخشىلىرىدىن تاشقىرى خېلىل ھەمرايېۋ، ماخمۇت ئابدۇراخمانوۋ، ئابدۇخالىق سەپىرىي، ئابلەھەت ئىسلاموۋلارنىڭ شېىرلىرىغا، سېلىماخۇن زەينالوۋ، سادىقجان يۇنۇسوۋ، ئابدۇۋەلى سۇلايمانوۋ، پولات ھېزىموۋ ۋە نۇرۇم ئەخمەتوۋلارنىڭ مۇزىكىسى جۇر بولغان كوڭۇلگە يېقىن ناخشىلار ئورۇن ئالغان.

شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش ئورۇنلۇقكى، ئوزبەكستانلىق ئاتاقلىق كىنورېژسسيور ئابرار قاسىموۋنىڭ تەكلىۋى بىلەن «يارکەنت بولبۇللىرى» نامى بىلەن ئاتالغان بۇ ئانسامبلنىڭ ئەزالىرى پولات ھېزىموۋ، ئادىلجان نىيازوۋ، ئىلياس ساقىيېۋ ۋە نۇرۇم ئەخمەتوۋلار كېيىنكى ۋاقىتلاردا سەنئەت مۇخلىسلىرىنىڭ ناخشا ـ سازغا بولغان تەشنالىغىنى قاندۇرۇپ كەلمەكتە. بىز «يارکەنت بۇلبۇللىرى» ئانسامبلىغا يەنىمۇ چوڭ

ئىجادىي ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۇرىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۇرىمىز.
(ئوز مۇخبىرىمىز.)

يادنامە

دىلبىرىمنى ئەسلەيمىز

«ئىنسان بۇ دۇنياغا ياخشىلىق ئۇچۇنلا يارالغان،ياخشىلىق ئىنساننىڭ ماھىيىتى».
ۋەتەنپەرۋەر شائىر ۋە مەرىپەتچى ئابدۇقادىر داموللام ئېيتقاندەك،ئادەملەر ئۇزىنىڭ چەكلىك ھاياتىدا تىللاردا داستان بولغىدەك ئۇلۇغۋار ئىشلارنىڭ گۇۋاچىسى بولۇپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئىنسانلار ئۇزىنىڭ ئاڭلىق ھاياتىنى مەزمۇنلۇق ئۇتكۇزۇشكە تىرىشىدۇ. ئۇز خەلقى ئۇچۇن جىنىنى پىدا قىلىدۇ. بۇنداق ئىنسانلارنى كۇپلەپ كەلتۇرۇشكە بولىدۇ.

مىسال قىلىپ پۇرتىمىزنىڭ گۇلى، كىچىك پېيل،ئاق كوكۇل، تىرىشچان مىللىي سەپدىشىمىز دىلبىرىمنى ئېتىشقا بولىدۇ. دىلبىرىم سامساقوۋانىڭ ئارىمىزدىن كەتكىنىگە بىر ژىل بولۇپ قالدى. تارىختا ئۇتكەن نازۇگۇم، ئىپارخان، رىزۋانگۇل، قاتارلىق مىللىي قەھرىمانلىرىمىزنىڭ كۇرەشچان ۋە قەيسەر روھىنى ئۇزىگە سىڭدۇرگەن دىلبىرىم سامساقوۋانى ئەسلىمەي تۇرالمايمىز.

دىلبىرىم «نازۇگۇم» فوندىنى قۇرۇپ، ئۇتتۇرا ئاسىيەدە، شۇنداقلا چەت ئەللەردە ياشاۋاتقان خانىم قىزلىرىمىز ئىچىدە نازۇگۇمنىڭ روھىنى ياشنىتىشقا، ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتىنى رىۋاجلاندۇرۇشقا تىرىشىپ كەلدى.

دىلبىرىم ئىنسان قەدرىنى ئۇستۇن تۇتقان، بولۇپمۇ ئانىلار بىلەن بالىلارنى ئوز غەمخورلۇغىدىن بىر دەقىقە نەزەردىن سىرىت قالدۇرمىغان ھەقىقىي ئىنسان ئېدى.ئانىلار بايرىمىنى ئوتكۇزۇپ،ئاق ياغلىقلىق ھاجىم ئانىلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ كونسېرتلارنى ئۇيۇشتۇردى. ئالمۇتىدىكى 1 ـ ژىتىم بالىلار ئۇيىگە ماددىي ياردەملەرنى بىرىپ تۇردى. شۇنىڭدەك دىلبىرىم ئىلىمنى ھەممىدىن ئۇستۇن تۇتۇشنى بىلگەن ئىنسان ئېدى. ئۇ تىرىشچان، قابىلىيەتلىك ئۇيغۇر قىز ـ ئوغۇللارنى ئوقۇشقا چۇشۇرۇشتە بىۋاستە ياردەمدە بولدى. 1999 ـ ژىلى 5 نەپەر قىز ـ ئوغۇلنى ئالى ئوقۇش ئورۇنلىرىغا جايلاشتۇردى. 2001ـ ژىلى يەنە 5 نەپەر ئوقۇغۇچىنى شۇلار قاتارىغا قوشتى.

سپورت بىلەن شۇغۇللانغان بالىلارنى ھەم ئۇز غەمخۇرلۇغىدىن سىرىت قالدۇرمىدى. كانادا، ياۋروپالارغا چىقىشىغا يار ـ دەمدە بولۇپ تۇردى.

خىتاي ھۇكۇمىتى ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى مىللىي ھەرىكەتلەرنى باستۇرۇشنى مەخسەت قىلغان«7 ـ نومېرلىق مەخپىي ھۇججىتىنى»ئېلان قىلغاندىن كېيىن،

ئۇيغۇرتەشكىلاتلىرىغا قاراتقان ھۇجۇمىنى ئالاھىدە كۇچەيتكەن قىيىن ۋە خەتەرلىك شارائىتلاردىمۇ دىلبىرىم سامساقوۋا قىلچە ئىككىلەنمەستىن مەردانىلىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇزىنىڭ جانلىق ۋە ئۇنۇملۇك پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇردى. بولۇپمۇ كېيىنكى مەزگىللەردە ئۇنىڭ قازاقستاندا ئېلىپ بارغان بىر قاتار مەردانە ھەرىكەتلىرى خەلقىمىزنىڭ ئالاھىدە تەغدىرىگە مۇيەسسەر بولغان ئېدى.

مىللىي قۇرۇلتايىنىڭ دائىمىي ئەزەسى گۇلىنۇرخانىم بىلەن بىرگە زور تىرىشچانلىق كورسىتىش ئارقىلىق دىلبىرىم سامساقوۋا چەت ئەللەردىكى مىللىي كۇرەش سىپىمىزدە ئوتتۇرىغا چىققان ئەڭ مۇنەۋۋەر، ئەڭ جاسارەتلىك، ئەڭ ئىختىدارلىق ۋە پائالىيەتجان ۋەتەنپەرۋەر قىزلىرىمىزنىڭ بىرى ئېدى.

2001 ـ ژىلى 3 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۇنى قىرغىزستاننىڭ ئوش رايونىدىكى سوت مەھكىمىسى ھېچ بىر دەلىل ئىسپات بولمىغان ئاھۋال ئاستىدا ئەسقەر تۇختى، ئەخمەت گۇنەن، بەھرەمجان ئەخمەت قاتارلىق ئۇيغۇر ياشلىرىغا ئولۇم جازاسى بەرگەن ئېدى. بۇ ۋەقىەدىن كېيىن دىلبىرىم قەيسەرلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ئوشقا بىر قانچا قېتىم بىرىپ قىرغىزستان سوتى تەرىپىدىن ناھاق ھۇكۇم قىلغان قېرىنداشلارنىڭ قانۇنى ھەق ھۇقۇقلىرىنى قوغداش ۋە ئۇلارنىڭ ھاياتىنى قۇتقۇزۇپ قىلىش ئۇچۇن ناھايىتى كوپ تىرىشچانلىق كۇرسەتكەن ئېدى. دېمەك دىلبىرىمنىڭ سىياسىي ھاياتى مۇشۇنداق پىداكارلىق بىلەن تولغان ئېدى.

دىلبىرىم سامساقوۋا 1999ـ ژىلى ئوكتەبردە گېرمانىيەدە «شەرقىي تۇركستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» چاقىرىلغاندا شۇ چاغدىكى سىياسىي داۋالغۇشلارنى پىسەنت قىلماي تەشەببۇسكارلىق بىلەن كىلىپ قۇرۇلتايغا قاتناشقان. قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ بۇ مىللىي بىرلىگىمىزنى قۇغداش، كۇچەيتىش ۋە زورايتىش ئۇچۇن زور تىرىشچانلىقلارنى كورسەتكەن ئېدى.

دىلبىرىم ھاياتىنىڭ ئاقىۋېتى قۇرقۇنۇچلىق، پاجىە بولىدىغانلىغىنى بىلگەن ھالدا ئوز ھاياتىنى خەلىققە خىزمەت قىلىشقا بېغىشلىدى. ئۇ ۋەتەندىن چىقىپ ئېغىر قىسمەتكە دۇچار بولغان نازۇگۇمغا ۋە ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىگە باش پانا بېرىپ، بېشىنى سىلىغان ئېدى.

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزىنىڭ بۇ ۋاپادار قىزىنى مەڭگۇ سىغىنىش ئىچىدە يات ئېتىدۇ. گەرچە دۇشمەنلەر بىر دىلبىرىمنىڭ جىسمىنى بىزدىن ئايرىغان بولسىمۇ، ئامما ئۇنىڭ روھى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان دىلبىرىمنى مەيدانغا چىقىرىدۇ. خەلقىمىز ئۇنىڭ كۇرەشچان روھىدىن پەخىرلىنىدۇ.

بۇھەجىرەم ئاقپۇلوۋا،
ئالمۇتا 89 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ
ئوقۇتقۇچىسى.
ھاۋاخان تۇردىېۋا.
ئالمۇتا شەھىرى.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىيەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت،
813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلىفون:
73 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىاللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.uyghurkhan.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

2002
ژىل
ماي
№5
(4152)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

جەمىيەتلىك «ئۇيغۇر ئويى» فوندى «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر ناھىيەسى ئاقسۇ يېزىسىدا «ئانىلار بايرىمىنى» ئوتكەزدى. سۇرەتلەردە: 96 ياشلىق ھوزرەخان ئانا. «ئانىلار بايرىمىدىن» كورۇنۇشلەر.

ئۇچقۇن قۇربانىنىيازوۋ چۇشەرگەن سۇرەتلەر.

مۇھىم ئېقىم مەسىلىلىرى

قىرغىزستان ھوكۇمىتى ئىستىپاغا چىقتى

ئالدىنقى ھەپتىدە قىرغىزستان بېخەتەرلىك كېڭىشى جۇمھۇرىيەت باش مىنىسترى قۇرمانبېك باقىيېۋنىڭ، پرېزىدېنت مەمۇرىيىتىنىڭ رەھبىرى ئامانبېك قارىپقۇلوۋنىڭ ۋە ئىچكى ئىشلار مىنىسترى تېمىربېك ئاقماتالىيېۋنىڭ ئىستېپاسىنى قوبۇل قىلدى. باش مىنىستر ئوزىنىڭ قىسقا مۇددەتلىك دەم ئېلىشقا كېتىشىدىن ئىلگىرى پرېزىدېنتتىن ئىستېپاغا چىقىشنى ئىلتىماس قىلغان، ئۇ بېخەتەرلىك كېڭىشىنىڭ مەجلىسىگە دەم ئېلىشتىن كەلگەن. باش پروكۇرور چۇباك ئابىشكايېۋ ئىستېپاغا چىقىش ئىلتىماسىغا قارىماي، ئاقسى ناھىيەسىدىكى مارت ۋاقىەلىرىنىڭ سەۋەپلىرىنى ئۇگۇنۇش بويىچە تەرگەۋ ئىشلىرى ئاياقلاشقىچە ئوز لاۋازىمىدا قالغان ئېدى. قىرغىزستان مىنىسترلار كابىنېتىنىڭ پۇتكۇل تەركىۋى ئىستېپاغا چىقىرىلدى، لېكىن يېڭى ھوكۇمەت باشلىغى تايىنلانغىچە مىنىسترلار ۋە ئىدارىلەرنىڭ رەھبەرلىرى ئوز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئورۇنلايدۇ، ئەندى باش مىنىسترنىڭ ۋەزىپىسى باش مىنىسترنىڭ بىرىنچى مۇئاۋىنى نىكولاي تانايېۋقا ژۇكلەندى. بېخەتەرلىك كېڭىشىنىڭ مەجلىسى جاللاۋات ۋىلايىتىدە بىيىل 17 ـ مارتتا بولغان پاجىەلىك ۋاقىەلەرنىڭ سەۋەپلىرىنى ۋە ئۇنىڭغا تۇرتكە بولغان شەرت ـ شارائىتلارنى ئۇگىنىش بويىچە دولەت كومىسسىيەسى مەملىكەت پرېزىدېنتى ئا. ئاقايېۋقا ئوز خۇلاسىلىرىنى تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن بولۇپ ئوتتى.

ئوزبەكستان ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ تەشۋىشى

ئوزبەكستان ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى رادىكال ئىسلامچىلارنىڭ، ھەممىدىن ئاۋال ـ ئوزبەكستان ئىسلام ھەرىكىتى (ئو ئى ھ) بىلەن باغلىق بولغان ئىسلامچىلارنىڭ پائالىيىتىگە تەشۋىشلەنمەكتە. بەزى بىر تەھلىلچىلەر ئاۋغانستاندا ژۇرگۇزۇلگەن تېررورىزمغا قارشى ھەرىكەت نەتىجىسىدە ئۇچرىغان چوڭ زىياندىن كېيىن ئوئىھ ھازىر ئوز كۇچلىرىنى قايتىدىن تەرتىپكە سېلىپ توپلاۋاتىدۇ، دەپ ھېساپلايدۇ. ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ تەشۋىشى ئو ئى ھ نىڭ ھەربىي لىدېرى جۇمە نامانگەنىنىڭ تەغدىرى بىلەن باغلىق بولغان ئېنىقسىزلىققا باغلىق تېخىمۇ كۇچەيمەكتە. ئىلگىرى شىمالىي ئاۋغانستاندا بولغان چاقماق تېزلىگىدىكى ئۇرۇشتا نامەنگەنى ئولتىرىلدى دەپ خەۋەر قىلىنغان ئېدى. لېكىن بەزى بىر رېگىونال ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، نامەنگەنى ھايات ئېكەن.

ئاپرېلدا كەرىموۋ ئوزبەكستان تېلېۋىدېنىيىسىگە بەرگەن ئىنتېرۋىيۇسىدا يېقىنقى ئايلاردا ئو ئى ھ نىڭ ئوزبەكستان تەۋەسىدە ئىسيانلارنى ئۇيۇشتۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمايدۇ، دېگەن ئېدى. «بىزگە مەلۇم بولۇشىچە، «تالىباننىڭ»، «ئەل ـ كائىدىنىڭ» ۋە باشقا گرۇھلارنىڭ قالدۇقلىرى تېخىچىلا ئاۋغانستان تەۋەسىدە تۇرماقتا، ـ دېدى ئى. كەرىموۋ. ـ لېكىن ئەندى ئۇلار ئىلگەركىدەك ئوتتۇرا ئاسىيە دولەتلىرىنىڭ تەۋەلىرىگە بېسىپ كىرەلمەيدۇ».

ئو ئى ھ دىن ھەربىي ئاكتىۋلىق كۇتۇلمەيۋاتقان بولسىمۇ، بۇ تەشكىلات ئوز سېپىگە يېڭى جەڭچىلەرنى جەلىپ قىلىشنى ۋە ئوز ئوترەدلىرىنى ماددىي ـ تېخنىكىلىق تەمىنلەشنى ئەكسىگە كەلتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرماقتا. ئامېرىكا رازۋېدكىسىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، بىر ژىل داۋامىدا بۇ تەشكىلات ئۇمۇمىي سانى 5 مىڭغا يېقىن ئادەمدىن ئىبارەت كوپ مىللەتلىك پارتىزانلار ئوترەدلىرىنى تەييارلىشى مۇمكىن. ئاۋغانستاندىكى ئەپىيۇن ۋە گېروئىن سودىگەرلىرى پائالىيىتى ساھاسىنىڭ چاپسان كېڭەيتىلىشى رادىكال ئىسلامچىلارنىڭ مەبلەققە ئېگە بولۇشى توغرىلىق دالالەت بېرىدۇ. ئەندى بۇ بولسا يېڭى ئەسكەرلەرنى توپلاشقا ۋە ئۇلارنىڭ ئىشىغا ھەق تولەشكە ئىمكانىيەت بېرىدۇ. ئو ئى ھ ئوتتۇرا ئاسىيە دولەتلىرىگە نامەنگەنىنىڭ ئولگەنلىگىدىن ياكى ھايات قالغانلىغىدىن قەتئىي نەزەر، خوۋۇپ تۇغدۇرۇشنى داۋام قىلماقتا. ئىسلامچىلاردىن بولىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغان خوۋۇپ ئەمەلىياتتا ئوتتۇرا ئاسىيە ھوكۇمەتلىرىنى دىنىي كورۇنۇشى بويىچە تەقىپلەشلەرنى داۋاملاشتۇرۇشقا مەجبۇرلىماقتا، ئەندى بۇ بولسا ئوز نوۋىتىدە، ئىسلام تەرەپدارلىرىنىڭ رادىكاللىششىغا ئېلىپ كەلمەكتە.

دېموگرافلارنىڭ تەخمىنى

بارى ـ يوقى يەتتە ژىلدىن كېيىن ئوزبەكستان ئاھالىسىنىڭ سانى قازاقستانلىقلارنىڭ سانىدىن ئىككى ھەسسە ئېشىپ كېتىدۇ.

دېموگرافلارنىڭ ھېساپلىشىغا قارىغاندا، 2010 ـ ژىلى قازاقستاندا 15 مىللىون، ئەندى ئوزبەكستاندا بولسا ـ 30 مىللىون ئاھالى بولىدۇ. قازاقستانغا «ئادەم ياشىمايدىغان ئارال» تەغدىرى خوۋۇپ تۇغدۇرىدۇ. ئەگەر: مەملىكەتنى تەرەققىي ئەتكۇزۇشنىڭ 2030 ـ ژىلىغىچە بەلگۇلەنگەن ستراتېگىيەسى 25 مىللىون پۇخراغا ئاساسلىنىددىغانلىغىنى ئەسكە ئالىدىغان بولساق، بۇ تېخىمۇ خوۋۇپلۇقتۇر. بۇ پروگراممىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئىشچىلار يېتىشمەسلىگى مۇمكىن. ئەڭ ياخشى تەخمىن قىلغاندا ئاھالىنىڭ تەبىىي ئوسۇمى ئارانلا بەش مىللىون بولۇشى مۇمكىن. قازاقستانغا يەنە شۇنچىلىك ئادەمنى مۇھاجىرلارنى قايتۇرۇپ كېلىش ۋە چەتكە چىقىپ كەتكەنلەرنى كوچۇرۇپ كېلىش ھېساۋىغا تولتىرىش مۇمكىن بولىدۇ. بۇ پەقەت ئىختىساتنىڭ تۇراقلىق تەرەققىي ئېتىشى ۋە تۇرمۇش دەىجىسىنىڭ ئوسۇشى شارائىتىدىلا مۇمكىن بولىدۇ...

بۇ ھەقىقەتەنمۇ قالايمىقان دېموگرافىيەلىك ئەھۋالنى خوشنا خىتاي دىققەت بىلەن بايقاپ تۇرماقتا، ئۇ يەردە ئاھالىنىڭ بىر ژىللىق تازا ئوسۇشى ـ 12 مىللىون ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئادەملەر ـ دولەتنىڭ ئاساسىي بايلىغى. ھازىر بۇ قازاقستان ئۇچۇن شىئار ئەمەس، بەلكى ساپ ئىختىسادىي كاتېگورىيە ـ دۇر. بىزدىن چەت ئەلگە كېتىۋاتقان ھەر بىر ئادەمدىن كېيىن جۇمھۇرىيەت يەنە قىسمەن بولسىمۇ قەمبەغەللىشىدۇ.

خىتايلار ئايدا ياشايدىغان بولامدۇ؟

ئوزىنىڭ كائىنات پروگراممىسىنى پائال تەرەققىي ئەتكۇزۇۋاتقان خىتاي ئايدا بازا قۇرۇشنى نىيەت قىلماقتا. بۇ توغرىلىق «ئاسىيا دېيلى» گېزىتى خىتاي مەتبۇئاتىغا ئاساسلىنىپ خەۋەر قىلدى. خىتاي كائىنات پروگراممىسى ۋەكىلىنىڭ بىلدۇرۇشىگە قارىغاندا، ئۇزاق مۇددەتلىك ئىستىقبالدا ئايدا بازا قۇرۇش ۋە ئۇنىڭ مىنېرال رېسۇرسلىرىنى ئىشلەش پلانلانماقتا. گېزىت خىتاينىڭ ئۇچ باسقۇچلۇق پلان قوبۇل قىلغانلىغىنى، ئۇ ئاخىرقى ھېساپتا، ئايغا ئۇچۇشنى مۇمكىن قىلىدىغانلىغىنى تەكىتلىدى. ئىلگىرى مەتبۇئاتتا خەۋەر قىلىنغىنىدەك، يېقىندا بېجىندا ئۇچقۇچ باشقۇرمايدىغان «شېن جو» ـ (« خۇدا كېمىسى») كېمىسىنىڭ ئۇچۇشى ئۇتۇقلۇق ئاياقلاشقانلىغى مۇناسىۋېتى بىلەن تەنتەنىلەر بولۇپ ئوتكەنلىگى ھەققىدە خەۋەر قىلىنغان ئېدى. خىتاي ھازىرنىڭ ئوزىدە ئوز كېمىسىنى ئۇچ قېتىم سىناقتىن ئوتكەزدى. چۇشۇش ئاپپاراتى ئىچكى موڭغۇلىيەگىمۇ، سەددىچىن سېپىلىنىڭ يېنىغىمۇ قوندى. بىرىنچى قېتىم كېمە 1999 ـ ژىلى نويابردا ئۇچىرىلدى. ئەندى بەشىنچى قېتىمقى ئۇچۇشنى ئۇچقۇچ باشقۇرىدىغان ھالەتتە ئوتكۇزۇش بەلگۇلەندى. شۇنى ئەسلىتىپ ئوتۇش كېرەككى، س س س ر دا گاگارىننىڭ ئۇچۇشى ئالدىدا يەتتە قېتىم ئۇچقۇچسىز كائىنات كېمىسى ئۇچۇرۇلغان بولسا، ئا ق ش تا ـ ئۇنداق ئۇچۇش 21 قېتىم بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا خىتاي كېمىسى دەسلەپكى كېڭەش ۋە ئامېرىكا كېمىلىرىگە قارىغاندا كائىناتتا خېلە ئۇزاق بولماقتا. مەسىلەن، «شېن جو ـ 3» كېمىسى ئورىبىتىدا بىر ھەپتىگە يېقىن بولدى. يەنە بەزى بىر جەھەتلەردە خىتاي ئوزىنىڭ كائىنات ئۇزتازلىرىدىن ئوزۇپ كەتتى. ئاخىرقى كېمىنىڭ ئۇچۇشىنى بۇ يەردە ئۇچۇشنى باشقۇرۇش مەركىزىدىن تاشقىرى شۇنداقلا تورت ئىلمىي تەتقىقات كېمىسىمۇ كۇزىتىپ تۇردى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، بېجىن نامىبىيەدە بايقاش ستانسىيەسىنى قۇرۇش توغرىلىق كېلىشتى، مۇنداق مۇزاكىرىلەر پاكستان بىلەنمۇ ژۇرگۇزۇلمەكتە. مانا ئەندى ئايغا ئۇچۇش نوۋىتى كەلدى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي
يارىدەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا
بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

قولۇڭدىن كەلگەنچە قىل ھامان ھىممەت

گېزىتىمىزنىڭ بىيىلقى مارت سانىدا «يېڭى ھاياتنىڭ» 30 ژىللىق مۇخلىسى، شۇنداقلا ئوزىنىڭ كوپلىگەن شېىر، قوشاق ۋە ماقالىلىرى بىلەن ئوقۇرمانلىرىمىزگە تونۇلغان، پېنسىونېر يولداش قادىروۋنىڭ «بۇ ھەممىمىزنىڭ ئورتاق ئىشىغۇ» سەرلەۋھەلىك مۇراجىيىتى بېرىلگەن ئېدى. گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى يولداش ئاكا قادىروۋ بۇ ماقالىسى بىلەن كوپچىلىككە «يېڭى ھاياتقا» ئىختىسادىي جەھەتتىن ياردەم بېرىش توغرىلىق مۇراجىەت قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ مۇراجىيىتىدىن تەسىرلەنگەن يۇرتدىشى ئەخمەتجان ئايۇۋاخۇنوۋ 100 دوللار، ئۇنىڭ سىڭلىسى رىزۋاناي ئايۇۋاخۇنوۋا 20 دوللار پۇلنى گېزىتىمىزغا ئىانە قىلغان ئېدى. ئەندى يېقىندا ئوز يۇرتداشلىرىنىڭ بۇ ساخاۋەتلىك ئىشىدىن تەسىرلەنگەن ۋېنېرا ئايۇۋاخۇنوۋا (ئەخمەتجاننىڭ سىڭلىسى) ئۇچ مىڭ تەڭگە، ئەركىنجان قادىروۋ مىڭ تەڭگە، مۇختەرجان ئابدۇراخمانوۋ مىڭ تەڭگە ئىئانە قىلدى. شۇنداقلا ھەقىقىي ئىسلام تەربىيەسىنى ئوزىگە سىڭدۇرگەن ھەدە ـ سىڭىللار ـ رىزۋاناي ۋە ۋېنېرا ئايۇۋاخۇنوۋالار ئانىسى سائادەتخاننى ئىككى قېتىم ھەج سەپىرىگە ئاپىرىپ دۇئاسىنى ئالغان.

ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر ئىنسانلار ھەر دايىم ئوز خەلقىنىڭ شاتلىغىغىمۇ، مۇڭ ـ زارىغىمۇ ئورتاقلىشىپ ياشايدۇ. بۇيۇك بوۋىمىز يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «قارا، كىشىلەرنىڭ سەرخىلى كىشىلەر ئۇچۇن پىدائىي بولىدۇ، سۇيۇملۇك جېنىنى قۇربان قىلىش بەدىلىگە كىشىلەرگە شاتلىق تىلەيدۇ» ـ دەپ تەكىتلەپ، ئېسىل، مەرت ـ سېخى كىشىلەرگە ئەينە شۇنداق ژۇقۇرى باھا بەرگەن.

گېزىتىمىزنىڭ ھەقىقىي مەنادىكى جانكويەرى يولداش ئاكا قادىروۋنىڭ مۇراجىيىتىگە ئاۋاز قوشۇپ بىزگە ياردەم قولىنى سۇنغان دوستلىرىمىزغا چىن قەلبىمىزدىن تەشەككۇر بىلدۇرۇپ، شائىر ئابدۇسەمەت خېلىلنىڭ:

قولۇڭدىن كەلگەنچە قىل ھامان ھىممەت،
ئارقىدىن ئۇنى قىلمىغىن مىننەت.
چۇنكى ئىنساننىڭ قەدرى ـ قىممىتى،
خالىس ئىش بىلەن ئولچىنەر پەقەت. ـ

دېگەن مىسرالىرى بىلەن يەكۇنلەشنى لايىق كوردۇق.

يادىكار سابىتىي.

1 ـ ئىيۇن ـ خەلىق ئارا بالىلارنى ھىمايە قىلىش كۈنى

بالىلار كېلەچەك ئېگىلىرى...

ئۇچقۇن قۇربانىنىيازۇۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

ژىللار ۋە ئادەملەر

كومۇلمەس ئىزلار...

1927 ـ ژىلى يارکەنتتە ئوقۇشىنى ئەلا باھا بىلەن تاماملىغان جامالدىن مەڭسۇروۋ 16 يېشىدا شۇ مەكتەپنىڭ كومومول ياچېيكىسىنى باشقۇردى. بۇ ژىللىرى ئا. روزىبا ـ قىيېۋنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۇنىڭ چوڭ دادىسى ھىدايەت ئاخۇنۇم باشقۇرغان «ئۇيغۇر تەرەققىيپەرۋەر تەشكىلاتىنىڭ» تەرغىبات پائالىيەتلىرى ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ ئىلىم ـ پەنگە ئىنتىلىشىنىڭ ئاساسىي تۈرتكىسى بولغان ئېدى.

جامالدىن ئاكا كەتمەنگە قايتىپ كېلىپ «قىزىل ئوكتەبر» كولخوزىدا ھېساپچى ۋە قوشۇمچە كومومول ياشلار ئارىسىدا سىياسىي ـ تەربىيەۋىي ئىشلارنى ژۇرگۈزدى...

مانا دەھشەتلىك 1941 ـ ژىلمۇ يېتىپ كەلدى. جەڭ مەيدانىغا ئاتلانغان مىللىونلىغانلار قاتارىدا جامالدىن مەڭسۇروۋمۇ بار ئېدى. دۇشمەن بىلەن دەسلەپكى شىددەتلىك جەڭ 1942 ـ ژىلىنىڭ ئوكتەبر ئېيىدا، بېلگورود شەھىرىنىڭ ئەتراپىدا يۈز بەردى...

مەن بۇ مومۇن ئىنساننىڭ ئۇچ ئوردېن ۋە ئون ئىككى مېدال تىزىلغان كوكسىگە باقتىم ۋە: ـ جامالدىن ئاكا! ئەۋۇ «ئەرلىگى ئۇچۇن» مېدالنى قاچان ۋە قەيەردە ئالغان؟ ـ دەپ سورىدىم.

ـ ئەستىن چىقماس شۇ ۋاقىە دنېپر دەرياسىدىن ئوتكەن مەزگىلدە بولغان. ئوكتەبرنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئېدى. ئەتراپنى قارا بۇلۇت ھەم چاڭ بېسىپ تۇراتتى. دەل شۇ كۈنلىرى كىيېۋنى ئۇلۇق ئوكتەبر بايرىمىغىچە دۇشمەندىن ئازات قىلىش توغرىلىق ستالىننىڭ بۇيرۇغى چۈشكەن ئېدى. بىزنىڭ 118 ـ گۋاردىيەچى ئاتقۇچىلار پولكى دنېپر قىرغىغىغا يېتىپ كەلگەندە، بىر ـ ئىككى كۈن ئىلگىرلەپ كەتكەن ئايرىم قىسىملار دەريانى كېچىپ ئوتۇپ، ئوڭ قىرغىغىدا پلاتسىدارمغا ئېگە بولۇۋالغان ئېكەن. ئۇلار دۇشمەن بىلەن ئېغىر جەڭ قىلىۋاتاتتى. مېنى پولك كوماندىرى چاقىرىپ بىر پاكېت تاپشۇردى ۋە دەررۇ پلاتسىدارمدا جەڭ قىلىۋاتقان قىسىم كوماندىرىغا يەتكۈزىشىمنى بۇيرىدى. مەن سىرتقا چىقتىمدە، دەرھال قىرغاققا كەلدىم. بىردىنلا بېشىمدىن بىر قاپاق سوغ سۇ قۇيىۋەتكەندەك تېنىمنى تەر باستى. مەن ئۇزۇشنى بىلمەيمەن. نېمە قىلىش كېرەك؟ بەختكە يارىشا ئوڭ قىرغاققا كىچىگىرەك بىر قولۋاق ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان ئېكەن. ئۇنىڭدا ئۇچ جەڭچى ئولتىراتتى. مەن ئىككىلەنمەيلا قولۋاققا ئولتىرىۋالدىم. بىز دەررۇ ئىلگىرىلەپ ئۇزۇپ ماڭدۇق. سنارەدلارنىڭ ئۇزلۇكسىز پارتلىشى دەريا سۇيىنى ئېگىز فونتان كەبى چاچرىتاتتى. پۇلېمىيوت ۋە ئاۋتوماتلارنىڭ تارسىلداشلىرى ئەتراپنى لەرزىگە سالغان ئېدى.

بىز ئىلگىرلەپ ئۇزۇۋەردۇق. مانا دەريانىڭ ئوتتۇرىسى، يەنە ئازىراق ئىلگىرلەپ ئارىلىقىنىڭ يېرىمىدىن كوپىرەگى ئارقىدا قالغانلىغىنى بايقىدىم. دەل شۇ پەيتتە «با ـ باخ!» بىر سنارەد قۇلىغىمنىڭ تۇۋىدىلا يېرىلغاندەك بولدى. بىر پەس ئېسىمنى يوقىتىپ قويدۇم. ئامما، مېنى خۇدايىم ساقلىدى. سوغ سۇدا ھوشۇم ئەكسىگە كەلدى ۋە ئەتراپىمدا لەيلەپ ژۇرگەن تاختايغا يېپىشىۋالدىم. بۇ بايا بىز ئولتارغان قولۋاقنىڭ بىر پارچىسى ئېكەن. مەن ئۇزۇشنى بىلمىسەممۇ، پۇت ـ قوللىرىمنى ھەرىكەتكە كەلتۇرۇپ، قىرغاقنى نىشانلاپ ئىلگىرىلەۋەردىم. ئامما، بىللە ئۇزۇپ كېلىۋاتقان بايىقى ئۇچ جەڭچىنىڭ بىرىسىنىمۇ بايقىمىدىم، ئەتىمالىم ھەممىسى قازا بولسا كېرەك. قىرغاققا يەتكەندە مېنى بىزنىڭ جەڭچىلەر كۇتۇۋېلىشتى. شۇنداق قىلىپ پولك كوماندىرنىڭ بۇيرۇغىنى ئورۇنلىدىم. سەن سوراۋاتقان مېدالنىڭ تەغدىرى شۇنداق، ـ دەپ جامالدىن ئاكام مەمنۇنىيەت بىلەن ماڭا باقتى.

ـ بىزنىڭ قىسىم ۋېنگرىيەگە كەلگەندە، ـ دەپ داۋاملاشتۇردى سوزىنى جامالدىن ئاكا نوۋەتتىكى سوئالىمغا جاۋابەن، ـ مەن ئوزەمنى خۇددى ئوز ۋەتىنىمگە كېلىپ قالغاندەك ھىس قىلدىم، شەھەر ھەم يېزا خەلقى كوزۇمگە ئىللىق كورۇندى، ئۇلارنىڭ ئايرىم ئىش ـ ھەرىكەتلىرى، قىلىقلىرى بىزنىڭكىگە ئوخشاپ كېتەتتى. «ھەجاۋا، بۇ قانداق ئالامەت؟» ـ دەيمەن ئىچىمدە. ئۇ ژىللىرى ۋېنگر خەلقىنىڭ ئەجداتلىرى ھۇنلار ئېكەنلىگى ھەققىدە، ئاتتىلا دېگەن مەشھۇر ھەربىي ۋە دولەت ئەربابىنىڭ رەھبەرلىگىدە ھازىرقى قازاقستان، ئۇيغۇرستان، موڭغۇلستان قاتارلىق دولەتلەرنىڭ يەرلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ چوڭ دولەت قۇرغانلىغى ۋە ھاكازىلار ھەققىدە بېخەۋەر ئېدىم...

ـ دېمەك، ۋېنگر خەلقى بىز بىلەن قېرىنداش ئېكەندە؟

ـ دەل شۇنداق. بۇ يېڭىلىقنى مەن مەشھۇر تارىخچى تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن كىتاۋىدىن ئۇقىۋالدىم...

ئۇلۇق غالىبىيەت كۈنىنى جامالدىن ئاكا ئاۋستىرىيەنىڭ پايتەختى ۋېنادا كۈتىۋالدى. ئۇ ئانا يۇرتى كەتمەنگە پەقەت 1945 ـ ژىلىنىڭ ئاخىرىدىلا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇنى ئەندى يېزا ئېگىلىگىنى ئەكسىگە كەلتۇرۇش ئىشلىرى كۈتمەكتە ئېدى. 1948 ـ ژىلى ئۇيغۇر ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتى ج. مەڭسۇروۋنى ناھىيەلىك يول قۇرۇلۇشى باشقارمىسىغا رەھبەرلىككە تەۋسىيە قىلدى. بۇ لاۋازىم ئۇنىڭغا كەڭ دائىرىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت بەردى. 1949 ـ ژىلى ئۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن سارتوقايدىكى كورۇك سېلىندى. بۇ كورۇك شۇ ۋاقىتلاردا ستراتېگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئېگە بولۇپ، ۋىلايەت مەركىزى ئالمۇتا بىلەن يول ئارىلىغى خېلىلا قىسقارغان ئېدى. 1953 ـ ژىلى ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتى جامالدىن ئاكىنى چوڭ ئېگىلىكلەرنىڭ بىرى «سوتسىالىزىم» كولخوزىنىڭ پارتىيە تەشكىلاتىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى ژۇكلىدى. كېيىنرەك ئۇ چوڭ ئاقسۇ ۋە كەتمەن يېزا كېڭەشلىرىنى باشقۇردى. بۇ ژىللىرى يېزىلاردا زور ئىلگىرلەشلەر يۈز بەرگەن ئېدى. كولخوزلارنىڭ ئىختىسادى مۇستەھكەملىنىپ، مەدەنىيەت ئوچاقلىرى، مەكتەپ بېنالىرى سېلىندى.

سىياسىي ئاڭ ـ سەۋىيەسى ژۇقۇرى، بىلىملىك ج. مەڭسۇروۋ شەخسىي پرىنسىپىالىغى، كىشىلەرگە نىسبەتەن مېھرىۋانلىغى بىلەن زامان تەلەپلىرىنى ئېغىشماي ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلالىدى. ئۇ ئوز پەرزەنتلىرىنىمۇ مۇقەددەس «قۇرئان كەرىمدىكى» مومۇنلەر ئۇچۇن ۋەھىي قىلىنغان «ئوقى، ئىلىم ئېگىلە...»، دېگەن پەرىزىنى توغرا چۈشىنىپ بالىلىرىغا سىڭدۇردى، ئوزىنىڭ 12 ياش چېغىدا ئوقۇش ئارزۇسى بىلەن، بېلىغا كەندىر ژىپ باغلاپ كەتمەندىن يارکەنتكە پىيادە سەپەرگە ئاتلانغانلىغىنى دايىم تەكرارلاپ، بالىلىرىنى بىلىم ئېلىشقا ئۇندىدى. تۇنجا ئوغلى كامالدىن فىزىكا ـ ماتېماتىكا پەنلىرىنىڭ دوكتورى، قازاقستان ترانسپورت ئاكادېمىيەسىنىڭ پروفېسسورى، ئوتۇرانچىسى كارلىن ـ ئىنژېنېر ـ مېخانىك، كەنجىسى نۇرلان ـ ئىنژېنېر ـ ئېلېكترىك، قىزى نۇربۇۋى، م. ياقۇپوۋ نامىدىكى 101 ـ ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ئۇزۇن ژىللار ماتېماتىكا پەنىدىن دەرىس بېرىپ، ھازىر دەم ئېلىشتا.

13 نەۋرە ھەم 11 چەۋرىنىڭ ئالقىنىدىن سۇ ئىچكەن جامالدىن ئاكا توخسەن بىرىنچى باھارىغا قەدەم تاشلىدى.

مارس ھەۋەيداروۋ.

ئۇيغۇرلار قەيەردە بولمىسۇن ئوز مىللىي مەدەنىيىتى، تىلى، ئەدەبىياتى، سەنئىتى، مۇزىكىسى، تارىخىي، ئېتنوگرافىيەسى ۋە باشقا پەنلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۇچۇن كۇرەش قىلىپ كېلىۋاتقان جاپاكەش ۋە كۇرەشچان خەلىقتۇر. 19 ـ ئەسىر ئاخىرى 20 ـ ئەسىردىن تارتىپ ئۇيغۇرلاردىن ئوزلىرى ئارىسىدا ۋە جاھانغا تونۇلغان ۋەتەنپەرۋەر مەرىپەتچى زاتلار، تونۇلغان سەنئەتكار، ئىجادچى مۇزىكاشۇناسلار، شائىر ـ يازغۇچىلار ۋە ئىلىم ـ پەننىڭ باشقا ساھالىرى بويىچە كوپلىگەن ئىلمىي تەتقىقاتچىلار، ئالىملار يېتىشىپ چىقتى ۋە چىقماقتا. ئۇيغۇرلارنىڭ پەقەت يېقىنقى زامان مەدەنىيەت تارىخىنى ۋاراقلىغىنىمىزدا، ئۇلار خېلە كوپ بولمىسىمۇ، ئوز بەتلىرىنىڭ ناملىرى بىلەن بىزنىڭ تارىخىمىزدا سالماقلىق ئورۇن ئېگىلەيدۇ. مانا شۇنداق ئالىملىرىمىزنىڭ بىرى تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزىتى ماھمۇت قۇتلۇقوۋتۇر.

تارىخچى ۋە ئۇنىڭ ئولمەس ئەمگەكلىرى

ماھمۇت قۇتلۇقوۋ 1924 ـ ژىلى قىرغىزستاننىڭ پرژېۋالىسىك (قاراكول) شەھىرىدە دېخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1924 ـ ژىلى ئائىلىسى بىلەن غۇلجا شەھىرىگە ئوتۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقىغان. 1940 ـ ژىلى ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەنى تۇگەتكەندىن كېيىن غۇلجا شەھىرىدىكى 6 ـ 10 ـ مەكتەپلەردە مۇئەللىملىك قىلغان. 1943 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە ئىنقىلاۋى ياشلار يەر ئاستى تەشكىلاتىغا قاتناشقانلىغى ئۇچۇن شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تەقىپلەنگەن. كېيىن ئۇيغۇرستاننىڭ جەنۇبىغا يوشۇرۇنۇشقا مەجبۇر بولغان. 1943 ـ ژىلى ئاۋگۇستتا ئۇرۇمچىدىكى ئاۋىئاتسىيە زاۋودىدا ئىشچى بولۇپ ئىشلىگەن. شۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىكى س س س ر كونسولخانىسى ئارقىلىق ئۇنىڭ پۇخرالىغىنى قوبۇل قىلغان. 1943 ـ ژىلى سېنتەبردا شېڭ شىسەي ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى كېڭەش مەھكىمىلىرى ۋە خادىملىرىغا تەقىپلەش باشلىغاندا م. قۇتلۇقوۋ زاۋود ۋە ئۇنىڭ خادىملىرى بىلەن تاشكەنت شەھىرىگە چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ يەردە ئۇ، 84 ـ ئاۋىئاتسىيە زاۋودىدا ئوز ئىشىنى داۋاملاشتۇرغان. 1944 ـ ژىلى ئىيۇلدا پىدائىي بولۇپ فرونتقا ئاتلىنىدۇ ۋە تاشكەنتتە لېنىن ناملىق ئوفىتسېرلار كۇرسىغا ئەۋەتىلگەن. بۇ كۇرسنى تاماملىغاندىن كېيىن 1944 ـ ژىلى ئوكتەبردە كېڭەش ئارمىيەسى لېيتېنانتى ئۇنۋانىدا س س س ر دولەت بېخەتەرلىگى كومىتېتىنىڭ پامىردىكى چېگارا ئوترەد ئەسكەرلىگىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن. بۇ يەردە ئۇ تا 1945 ـ ژىلى ئاۋغۇستقىچە خىزمەت قىلغان.

1945 ـ ژىلى ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدا م. قۇتلۇقوۋ شەخسەن پەرغانە ۋادىسىدا تەشكىل قىلىنغان 300 ئادەمدىن ئىبارەت ئوترەدلەرنىڭ بىرىگە يولباشچىلىق قىلىپ، كېڭەش ئارمىيەسىنىڭ كاپىتانى ئۇنۋانىدا چىگىرادىن ئوتۇپ، قەشقەر ۋىلايىتىگە چىگراداش تاشقۇرغان رايونىدا گومىنداڭغا قارشى كۇرەش ھەرىكەتلىرىنى ژۇرگۈزگەن. 1946 ـ ژىلى يانۋاردا ئۇ شتاب باشلىغى ۋە سىياسى كومىسسار بولۇپ خىزمەت قىلغان پارتىزانلار پولكى تەرىپىدىن ئەڭ مۇھىم جايلار ـ گۇما، پوسكام، قاغىلىق شەھەرلىرىنى ئازات قىلىش جەڭلىرىگە قاتناشقان. لېكىن 1946 ـ ژىلى 11 ماددىلىق بىتىم تۇزۇلگەندىن كېيىن قەشقەر ۋە يەكەن تەۋەسىدىكى بارلىق ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى توختىتىلىپ، پارتىزانلار ئوترەدلىرىنىڭ ئەزالىرىغا قورالىنى تاپشۇرۇپ، تارقاپ كېتىش تەكلىپ قىلىنغان. 1946 ـ ژىلى م. قۇتلۇقوۋ كېڭەش ئېلىگە قايىتقان. لېكىن شۇ ژىلى قەشقەرگەكېلىپ، بۇ يەردە ئابلىز مەخسۇم بىلەن تونۇشۇپ، قەشقەر خەلىق مائارىپ ئىشلىرى بويىچە ئىنسپېكتور لاۋازىمىغا ئېگە بولغان.

1947 ـ ژىلى ئىيۇلدا م. قۇتلۇقوۋ تاشكەنت شەھىرىگە كېلىپ، شۇ ژىلى سېنتەبردە تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيە دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرىق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرىپ، ئۇنى 1952 ـ ژىلى ئىيۇندا تاماملىغان. 1953 ـ ژىلى يانۋاردىن 1957 ـ ژىلى ئىيۇلغىچە ئۇ موسكۋادا ئاسىيە خەلىقلىرى ئىنىستىتۇتىدا ئاسپرانت بولۇپ ئىشلىگەن ۋە 1958 ـ ژىلى تاشكەنتكە قايتىپ كەلگەندىن تا ۋاپات بولغىچە يەنى 1987 ـ ژىلى 4 ـ ئىيۇنغىچە ئوزبەكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرىقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتىدا ئاۋال كىچىك، كېيىن چوڭ ئىلمىي خادىم لاۋازىمىدا ئىشلەيدۇ. ئۇ 1963 ـ ژىلى ئوكتەبردە «1944 ـ 49 ـ ژىللاردىكى شىنجاڭ مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتى خىتاي دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ تەركىۋىي قىسمى سۇپىتىدە» دېگەن ماۋزۇدا نامزاتلىق دىسسېرتاتسىيەنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ياقلايدۇ. ئۇنىڭ «18 ـ 19 ـ ئەسىرلەردە ئوتتۇرا ئاسىيە بىلەن خىتاينىڭ ئوز ئارا مۇناسىۋەتلىرى» ماۋزۇسىغا ئىشلەنگەن دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسى، شۇنىڭدەك ھاياتىنىڭ ئاساسىي ئىلمىي ئەمگىگى ـ «1465 ـ 1759 ـ ژىلىغىچە بولغان يەكەن خانلىغىنىڭ ياكى ئۇيغۇرستاننىڭ تارىخى» ناملىق ئەمگىگى پۇتمەي قالغان. م. قۇتلۇقوۋ ئىلمىي ئىشلىرى توغرىسىدا مەلۇمات 1969 ـ ژىلى تاشكەنتتىكى «فەن» نەشرىياتى «س س س ر دا ئۇيغۇرشۇناسلىق ۋە ئۇيغۇر ئالىملىري» دېگەن كىتاپقا كىرگۈزۈلگەن. شۇنىڭدەك ئى. ئىسمائىلوۋ ۋە ئا. بەرايېۋلارنىڭ «ئۇيغۇرشۇناس ۋە ئۇيغۇر ئالىملىرى» دېگەن 1996 ـ ژىلى نەشىر قىلىنغان كىتاپقا م. قۇتلۇقوۋنىڭ نامى كىرگۈزۈلۈپ، ئۇ ـ 60 قا يېقىن ئىلمىي ئىشلارنىڭ مۇئەللىپى ئېكەنلىگىنى تەكىتلىگەن.

تارىخچى، ۋەتەنپەرۋەر ماھمۇت قۇتلۇقوۋ ئوز خەلقىنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتلىك، ئادالەتلىك ۋە كۇرەشچان تارىخىنى تەتقىق قىلىش جەرىيانىدا خەلىقنىڭ ۋە دەۋىر ھاياتىنىڭ قايسۇ مۇشكۇل قاتلاملىرى ئۇستىدە كۇرەش قىلىشنىڭ لازىملىغىنى ئوزىنىڭ ۋىجدان تارازىسىدا ئولچەلىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن ئۇ ئوز ۋەتىنى ۋە خەلقىنىڭ ئازاتلىق كۇرەشلىرىدە ئەڭ مۇھىم، ئەڭ خەتەرلىك، ئەڭ جاپالىق پەيتلەردىمۇ ئوزىنى قۇربان قىلىشتىن قورىقماي ئەمگەك قىلدى. جاسارەت كورسەتتى. ئۇ ئوزىگە ۋە باشقىلارغا مەسئولىيەتلىك ۋىجدانەن تەلەپ قويدى.

تارىخچى ماھمۇت قۇتلۇقوۋنىڭ ئوز خەلقى، ئوز ۋەتىنى تارىخىنى ئادالەتلىك بىلەن ياراتقان ئىلمىي ئەمگەكلىرى قاچان بولمىسۇن ھەقىقىي تارىخ ئالدىدا ئۇنىڭ سىماسىنى كورسىتىپ بېرەلەيدۇ.

تۇرسۇن قاھھارىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

29 ـ ماي قانلىق ۋەقەسىگە ـ 40 ژىل

ئۇ كۈنلەرنى ئەسلىگەندە

(خاتىرە)

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كېيىنكى يۈز ژىللىق تارىخى ـ ئىز ـ چىل ھالدا روسسىيە ۋە خىتاي ئىمپېرىيەلىرىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان قىسمەتلىك تارىخ بولۇپ كەلدى. روسسىيە ۋە خىتاي ئىمپېرىيەلىرى ئۇز ئارا دوست بولۇپ تۇرغان ۋاقىتلاردا، ئۇيغۇر خەلقى بۇ دوستلۇقنىڭ ئارا مەنپىيەت تالىشىپ، دۇشمەنلەشكەن ۋاقىتلاردىمۇ ئۇيغۇر خەلقى بۇ دۇشمەنلىكنىڭ قۇربانى بولدى. «كوش بىلەن ياغ بىر تۇققان، پىيازنىڭ كويىكىنى كويمەن» دېگەندەك، روسسىيە ـ خىتاي مۇناسىۋەتلىرىدە ئەڭ كوپ زىيان تارتقان ئۇيغۇر خەلقى بولۇپ كەلدى. بۇ پىكىرىمىزنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تارىختىن مىساللار ـ نى كەلتۈرەيلى.

19 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا، قەشقەرىيەدە قۇرۇلغان يەتتە شەھەر ئۇيغۇر دولىتى بىلەن ئىلدا قۇ ـ رۇلغان ئىلى سۇلتانلىغى ـ روسسىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ بېۋاستە ھەم ۋاستىلىق ئارىلىششى نەتىجىسىدە ۋەيران قىلىنىپ، مەنچىڭ خاندانلىغىنىڭ پايدىسىغا ھەل قىلىنىپ بېرىلگەن ئىدى.

20 ـ ئەسرىنىڭ 30 ـ ژىللىرى قۇمۇلدا غوجىنىياز باشچىلىغىدا كوتۇرىلگەن مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپ بەلەن قەشقەرىيەدە مەمتىمىن بۇغرا، سابىت دامۇللا ملار باشچىلىغىدا كوتۇرىلگەن مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپلار ـ مۇ، كېڭەش قىزىل ئىمپېرىيەسىنىڭ قۇراللىق ئارىلىششى نەتىجىسىدە باستۇرۇلۇپ، شېڭ شىەينىڭ پايدىسىغا ھەل قىلىنىپ بېرىلگەن ئىدى.

20 ـ ئەسرىنىڭ 40 ـ ژىللىرى ئىلىدىن باشلانغان مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپمۇ يەنە كېلىپ ئىمپېرىيەسىنىڭ ئارىلىششى نەتىجىسىدە، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ پايدىسىغا بويسۇندۇرۇپ بېرىلدى.

مەلۇمكى، 1960 ـ ژىللارغا كەلگەندە، س س س ر ـ خىتاي مۇناسىۋىتى يەنە ژىرىكلەشتى. بۇ رىقابەتتە، ھەر ئىككى تەرەپ ئۇز مەنپىيىتىنى ساقلاشقا تىرىشتى. بۇ دۇشمەنلىكنىڭ بىرىنچى قوربانى يەنىلا ئۇيغۇر خەلقى بولدى. يەنى 1962 ـ ژىلى 29 ـ ماي كۈنى ئىلى خەلقى قىرغىنچىلىقىغا ئۇچرىدى. نەچچە يۈز مىڭلىغان قېرىنداشلىرىمىز ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە مىڭلىغان ئۇيغۇر پانا ئىزدەپ، كېڭەش ئىتتىپاقىغا كۈچۈپ چىقىشقا مەجبۇر بولدى. بىز تۇڭدە، تارىخىي ھەقىقەتنى ئېچىپ بېرىش مەخسىتىدە 29 ـ ماي پاجىەسىنىڭ ئۇتمۇشى ۋە ئارقا كۆرۈنۈشىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئوتىمىز:

ھەممىگە مەلۇم، س س س ر ـ خىتاي مۇناسىۋىتى 1958 ـ ژىلى ژىرىكلىشىشكە باشلاپ، 1962 ـ ژىلغا كەلگەندە ژۇقۇرى پەللىگە يەتتى. خىتاي رەھبەرلىرى كېڭەش ئىتتىپاقىنى «رېۋىزىونىستلار» دەپ تىللىسا، س س س ر رەھبەرلىرى خىتاينى «دۇنياۋىي ھوكۇمرانلىققا ئىنتىلۇاتقان چوڭ خىتاي مىللەتچىلىرى» دەپ ئەيىپلىدى.

رىقابەتلەشكۈچى ھەر ئىككى تەرەپ ئۇزىنىڭ مەخسىتىگە يېتىش ئۈچۈن، ئۇيغۇر خەلقىنى «كوزىر» قىلىپ پايدىلىنىشقا ئۇرۇندى. شۇنداق قىلىپ، ئۇيغۇرستان زېمىنى ئىككى ئىمپېرىيەنىڭ مەنپىيەت تالىشىدىغان سىياسىي ـ دىپلوماتىك كۈرەش سەھنىسىگە ئايلىنىپ قالىدى.

ئالدى بىلەن كېڭەش ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى غۇلجىدىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق يوشۇرۇن تۇردە پاسپورت تارقىتىپ، كوپلىگەن يەرلىك كىشىلەرنىڭ كېڭەش ئىتتىپاقىغا چىقىپ كېتىشىگە قانۇنىي ئاساس يارىتىپ ئالدى. بۇنى سېزىپ قالغان خىتاينىڭ يەرلىك ھوكۇمىتى، بېجىنىڭ بۇيرىغىغا ئاساسەن 1962 ـ ژىلى 21 ـ ماي كۈنى ئەتىگەندە غۇلجىدىكى كېڭەش كراژدانلار جەمىيىتى بىنالىسىنى قورشاۋغا ئېلىپ، پېچەتلىدى. بارلىق مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلدى. شۇ قاتاردا، ساقلىنىۋاتقان ئار ـ خۇ ماتېرىياللارنى مۇسادىرە قىلىپ ئېلىپ كەتتى. شۇ كۈنلا جەمىيەت باشلىغى سۇلتان ئوسكەنبايېۋنى، كاتىبى تاشمەھەممەت روزاخۇن ئوغلى ئومەروۋنى، تەرجىمان خەمىت ھۇسەينوۋنى، مالىيە بولۇم باشلىغى ئابدۇ ـ رېھىم مايمولوۋنى ۋە باشقا خادىملىرىنى تۇرمىلەرگە ئېلىپ كېتىشتى.

خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ بۇ تۇيۇقسىز زەربىسى، بولۇپمۇ، ئارخۇ ماتېرىياللارنىڭ قولغا چۈشۈپ كېتىشى ـ كېڭەش تەرەپنى كاككىرىتىپ قويىدى. چۈنكى بۇ ھوججەتلەر، كېڭەش ھوكۇمىتىنىڭ ئىلدىكى قانۇنسىز ھەرىكىتىنى ئىسپاتلاپ، دىپلوماتىيە جەھەتتە ئېغىر ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن س س س ر تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى، غۇلجىدىكى كونسۇلى تاچالكىن، مۇئاۋىن كونسۇل تىتوۋلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ: «قانداقلا ئامالدا بىلەن بولسىمۇ، خىتاي ساقچىلىرى مۇسادىرە قىلىپ ئېلىپ كەتكەن ھوججەتلەرنى قايتىدىن قولغا چۈشۈرۈپ، دەرھال كويدۇرۇپ يوقىتىۋېتىش»نى تەلەپ قىلدى. بۇيرۇقنى تاپشۇرىۋالغان كونسۇلخانە، ئۇز ئاگېنتلىرى ئارقىلىق مەزكۇر ھوججەتلەر ئۇبۇلۇستىلىق خەلق ھوكۇمىتى بېناسىنىڭ 3 ـ قەۋىتىدىكى 327 ـ بۇلۇمىدە ساقلىنىۋاتقانلىغىنى ئېنىقلىدى.

شۇ كۈنلەردە سىياسىي تەقىپلەش، ئىشسىزلىق ۋە ئاچارچىلىققا ئۇچرىغان بىر قىسىم كىشىلەر، كېڭەش ئىتتىپاقىغا كېتىشكە رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلىپ كونسۇلخانا ـ توپ ـ توپ بولۇپ ژۇرىشەتتى. س س س ر كونسۇلخانىسى ژۇقۇرىدىكى مەخسىتگە يېتىش ئۈچۈن غۇلجا خەلقىنىڭ موشۇ ستىخىيەلىك ھەرىكىتىدىن پايدىلىنىشنى پلانلىدى. شەخسى تەلەپلىرى بىلەن كوچىلارغا چىققان ئاممىنىڭ ئىچىگە ئۇز ئاگېنتلىرىنى كىرگۈزۈپ، ستىخىيەلىك ھەرىكەتنى ئاممىۋى نامايىشقا ئايلاندۇردى. ئاندىن كېيىن، ئىلى قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسىنىڭ باشلىغى قۇرمانغەلىنىڭ ئالدىغا بارىمىز ـ دېگەن باھانە بىلەن ئاممىنى ئوبلۇسلۇق ھوكۇمەت بىناسىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كېلىپ، دىپلوماتىيە جەھەتتە ئېغىر ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئاممانى بەزى بولۇملەرنىڭ ئىچىگە تاشلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن س س س ر تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى، غۇلجىدىكى كونسۇلى تاچالكىن، مۇئاۋىن كونسۇل تىتوۋلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ: «قانداقلا ئامالدا بىلەن بولسىمۇ، خىتاي ساقچىلىرى مۇسادىرە قىلىپ ئېلىپ كەتكەن ھوججەتلەرنى قايتىدىن قولغا چۈشۈرۈپ، دەرھال كويدۇرۇپ يوقىتىۋېتىش»نى تەلەپ قىلدى. بۇيرۇقنى تاپشۇرىۋالغان كونسۇلخانە، ئۇز ئاگېنتلىرى ئارقىلىق مەزكۇر ھوججەتلەر ئۇبۇلۇستىلىق خەلق ھوكۇمىتى بېناسىنىڭ 3 ـ قەۋىتىدىكى 327 ـ بۇلۇمىدە ساقلىنىۋاتقانلىغىنى ئېنىقلىدى.

شۇ كۈنلەردە سىياسىي تەقىپلەش، ئىشسىزلىق ۋە ئاچارچىلىققا ئۇچرىغان بىر قىسىم كىشىلەر، كېڭەش ئىتتىپاقىغا كېتىشكە رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلىپ كونسۇلخانا ـ توپ ـ توپ بولۇپ ژۇرىشەتتى. س س س ر كونسۇلخانىسى ژۇقۇرىدىكى مەخسىتگە يېتىش ئۈچۈن غۇلجا خەلقىنىڭ موشۇ ستىخىيەلىك ھەرىكىتىدىن پايدىلىنىشنى پلانلىدى. شەخسى تەلەپلىرى بىلەن كوچىلارغا چىققان ئاممىنىڭ ئىچىگە ئۇز ئاگېنتلىرىنى كىرگۈزۈپ، ستىخىيەلىك ھەرىكەتنى ئاممىۋى نامايىشقا ئايلاندۇردى. ئاندىن كېيىن، ئىلى قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسىنىڭ باشلىغى قۇرمانغەلىنىڭ ئالدىغا بارىمىز ـ دېگەن باھانە بىلەن ئاممىنى ئوبلۇسلۇق ھوكۇمەت بىناسىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كېلىپ، دىپلوماتىيە جەھەتتە ئېغىر ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئاممانى بەزى بولۇملەرنىڭ ئىچىگە تاشلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن س س س ر تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى، غۇلجىدىكى كونسۇلى تاچالكىن، مۇئاۋىن كونسۇل تىتوۋلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ: «قانداقلا ئامالدا بىلەن بولسىمۇ، خىتاي ساقچىلىرى مۇسادىرە قىلىپ ئېلىپ كەتكەن ھوججەتلەرنى قايتىدىن قولغا چۈشۈرۈپ، دەرھال كويدۇرۇپ يوقىتىۋېتىش»نى تەلەپ قىلدى. بۇيرۇقنى تاپشۇرىۋالغان كونسۇلخانە، ئۇز ئاگېنتلىرى ئارقىلىق مەزكۇر ھوججەتلەر ئۇبۇلۇستىلىق خەلق ھوكۇمىتى بېناسىنىڭ 3 ـ قەۋىتىدىكى 327 ـ بۇلۇمىدە ساقلىنىۋاتقانلىغىنى ئېنىقلىدى.

بىراق، كېڭەش ئاگېنتلىرى تەرىپىدىن قايمۇقتۇرۇلۇپ، ئۇبلۇسلۇق ھوكۇمەت بېناسىغا ھۇجۇم قىلغان ئاممىنى ئالداپ، خ ك پ ئوبلۇسلۇق پارتىيە كومىتېتى ئالدىغا كەلۈتۈرۈلۈپ، ئالدىن ـ ئالا تەييارلاپ قويۇلغان خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن پۈلەمىيوت، ئاۋتومات ئوقىغا تۇتۇلۇپ، قىرغىن قىلىندى!

بۇنىڭ جەريانى مۇنداق بولدى: ئىلى قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسلۇق ھوكۇمەت باشلىغى قۇرمانغەلى قاتناش ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا ئاممىنىڭ قىسقىغا ئۇچراپ، ئۇز ئىدارىسىغا قايتىپ كېلىدۇ. ئامما بولسا، ئوبلۇسلۇق ھوكۇمەتكە كېلىپ يەنە تەلەپ قويىدۇ. قۇرمانغەلى ئامايىشچى ئاممىنىڭ قويغان تەلەپلىرىنى تېلېفون ئارقىلىق خىتاي كومپارتىيەسى ئىلى ئوبلۇسلۇق كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى، قوشۇمچە ئىلى ھەربىي ئوكرۇگىنىڭ كومىسسارى جاك شىگۇگىغا خەۋەر قىلىدۇ. جاك شىگۇك بولسا، قۇرمانغەلىگە ئامايىشچى ئاممىنى ئوبكومغا ئەۋەتىشنى بويرۇيدۇ. چۈنكى ئۇ «توپىلاڭچىلار چاتاق چىقارسا، ئۇلارغا دېكتاتۇراقوللۇنۇپ، ئەدىئىنى بېرىپ قويۇش توغرۇلۇق مەركىزىي ھوكۇمەت ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ ۋە ئۇرۇمچىنىڭ يول يورۇغىنى يېڭىلا ئېلىپ تۇرغان ئىدى. شۇنىڭدەك ئوبكوم بېناسىنىڭ ئۇقۇرقى قەۋىتىگە ئورۇنلاشقان خىتاي ئەسكەرلىرىگە جەڭگە تەييار تۇرۇش بۇيرىغىمۇ بېرىلگەن ئىدى.

قۇرمانغەلى يېزىپ بەرگەن، «كېڭەش ئىتتىپاقىغا كەتكۈچىلەرگە ماشىنا ئاجرىتىپ بېرىلسۇن» دېگەن قەغەزنى كوتەرگەن ئامايىشچىلار «ئوبكومغا بېرىپ تامغا باسىتۇرىمىز» دېگەن ساددا خىيال بىلەن ئوبلۇسلۇق پارتىيە كومىتېتى بېناسىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. بىراق، بېنانىڭ تومۇر دارۋازىسى ئاللىقاچان بېكىتىپ تاشلانغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئامايىشچى ئامما تومۇر دارۋازا ۋە تومۇر رېشىوتكىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ قېلىشتى. ئۇلار: «بىزگە ماشىنا ھەل قىلىپ بەرسۇن! كېڭەش ئىتتىپاقىغا كېتىشكە رۇخسەت قىلسۇن! ياشلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرسۇن!» دەپ شۇئارلارنى توۋلاشتى.

خىتاي جاللاتلىرى غۇلجا خەلقىنىڭ قەينىنى توكۇشكە تەييار ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ قەستنى بىر ئاز قانۇنىغا ماسلاشتۇرماقچى بولۇپ، ئاممىنىڭ ئالدىغا ـ قۇرمانغەلى، ئابدۇراخمان، ۋاھاپ قاتارلىقلارنى چىقىرىپ، ئامايىشچى ئاممىنى قانۇنغا بويسۇنۇپ، تارقىلىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. ئەگەر ياخشىلىقچە تارقىلىپ كەتمەيدىغان بولسا، دىكتاتۇرا قوللۇنىدىغانلىغىنى ئېيتىپ پوپۇزا قىلىشتى.

خىتاي ھوكۇمىتىنىڭ دوق ـ پوپۇزىسىغا غەزەپلەنگەن نامايىشچى ئامما «بىزنىڭ تەلەپلىرىمىزنى ھەل قىلىپ بەرسۇن!» دەپ شۇئار توۋلاشتى. بەزى ياشلار دارۋازىنى ئاچماقچى بولۇپ، رېشىوتكىدىن ئارتىلىپ ئوبكوم قورالسىغا كىرىشكە باشلىدى. قورالغا كىرگۈچىلەر خېلە كۆپەيدى. بۇ، پۈتۈنلەي تېچ نامايىش بولۇپ، نامايىشچىلارنىڭ قوللىرىدا تومۇرنىڭ سۇنغىمۇ يوق ئىدى. دەل شۇ پەيتتە، جاك شىگۇك خىتاي ئەسكەرلىرىگە نامايىشچىلارنى ئېتىشقا بۇيرۇق بەردى! بىنانىڭ 2 ـ 3 ـ قەۋىتىدىكى دېرىزىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان پۈلېمىيوت، ئاۋتومات ۋە مىلتىقلاردىن تەكلا ئوقلار ئېتىلىشقا باشلىدى. خىتاينىڭ مۇنداق ياۋۇزلۇق قىلىشىنى كۈتمىگەن ئامما كەينىگە چېكىنىپ قاچىقچى بولغان ئىدى، دارۋازا يېپىق بولغانلىقتىن قورادىن چىقىپ كېتەلمىدى. رېشىوتكىلارغا يامىشىپ ئازلا بىر قىسىم كىشىلەر چىقىپ كېتەلدى. مۇتلەق كوپچىلىك نامايىشچىلار ئوبكومنىڭ قوراسىدا، تومۇر رېشىوتكىنىڭ ئۈستىدە ئوق تېگىپ، ئەزىز جانلىرىدىن ئايرىلىشتى. كوچىغا قېچىپ چىققانلىرىنى بولسا، ئوبكوم قارىشىسىدىكى ھەربىي رايون شتابى تەرەپتىكى خىتايلار ئېتىپ ئولتۇرۇشتى. بەزىلىرى دۇشمەن ئوقىدا يارىدار بولۇپ ژىقىلىشتى، تومۇر رېشىوتكىنىڭ ئۈستىدە يارىدار بولغانلار، خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئېچىدە يارىدار بولغانلار، قارا ئاغۇ چۈشكەندە ياكى ئوقلۇق ئېتىلغان كىشىلەر ئۈستىدە كۆرىنىپ قالسا، ئۇلارغا يەنە ئوق ئېتىلىپ، ئۇستى كومۇپ تاشلاندى. خىتاي جاللاتلىرى ئۇيغۇر خەلقىنى مانا شۇنداق قىرغىن قىلدى. ئولىگىنى شۇنداق خورلىدى. شۇ كۈنى ئولتۇرۇلگەنلەرنىڭ سانىنى ھېچ كىم بىلمەيدۇ!

جاللاتلار جىنايەت ئىزلىرىنى ئوچۇرۇش ئۈچۈن كېچىدە خىتاي ئەسكەرلىرىنى ئەكىلىپ، چوڭ يولدىكى، رېشىوتكا تامىلىرىدىكى ۋە قورا ئېچىدىكى قانلارنى كۈچۈك سۇ چاچىدىغان ناسوسلار بىلەن ژۇيۇپ تازىلاپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ، ئىزلىرىنىڭ قاتىللىق جىنايەت ئىزلىرىنى ئوچەرگەن بولدى. خىتاي جاللاتلىرى بىلىشى كېرەككى: يەردىكى قان ئىزلىرىنى ئوچۇرۇش مۇمكىن بولغان بىلەن، خەلقىمىزنىڭ قەلبىدىكى قانلىق داغلارنى ئوچۇرۇۋېتىش مۇمكىن ئەمەس! ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ قەلبىدە لاۋۇلداپ تۇرغان، قىساس ئوتلىرىنى ئۇچۇرۇۋېتىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس!

خىتاي جاللاتلىرى ئەتسىلا يالغان ـ ياۋداق، ساختا ئەخباراتنى ياساپ چىقىپ، ئەشۇنقات ۋاستىلىرى ئارقىلىق تارقاتتى. ئۇنىڭدا: «كېڭەش رېۋىزىونىستلىرىنىڭ كۈشكۈشلىشى بىلەن، بىر ئوچۇم بۇزۇق ئۇنسۇرلەر، ئەكسىل ئىنقىلاۋى توپىلاڭ كوتۇرۇپ، ئوبلوسلۇق خەلق ھوكۇمىتى بېناسىغا ھوجۇم قىلىپ، ئۇزۇپ ـ چېقىپ، بولاپ ـ تالاش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارىدى. ئارقىدىن خەلق ئوبلوسلۇق پارتىيە كومىتېتىغا ھوجۇم قىلماقچى بولۇپ كەلدى. بىز ئۇلارنى ياخشىلىقچە تارقىلىپ كېتىشكە دەۋەت قىلساق ئۇنىمىدى. بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز ئۇلارنى تارقىتىۋېتىش مەخسىتىدە بېشىدىن ئاتىلىدۇرۇپ ئوق ئاتقان ئىدى. قالايمىقانچىلىقتا 6 كىشىگە ئوق تېگىپ يارىدار بولدى» دېيىلگەن.

ماۋچى جاللاتلار ئۇيغۇر خەلقىنى قىرغىن قىلىپ، نەچچە يۈزلىگەن قېرىنداشلىرىمىزنى ئولتۇرۇش بىلەنلا قالماستىن، ۋەقە ئوتۇپ بولغاندىن كېيىن، شۇ نامايىشقا قاتناشقان نەچچە يۈزلىگەن كىشىلەرنى ئىزدەپ تېپىپ، ھەممىسىنى تۇتۇپ تۇرمىگە سالدى. ئالدىغا 15 ژىل، ئالخىرىغا 3 ژىللىقتىن قاماق جازاسىغا ھوكۇم قىلدى.

ئۇنىڭ كەينىدىنلا پۈتۈن جەمىيەتتە چوڭ سىياسىي تازىلاش ھەرىكىتىنى ئېلىپ باردى. ماۋزېدۇك ئىدىيە ـ سىگە كوز قارىشى ياكشى بولمىغان ياكى كېڭەش ئىتتىپاقىدىكى تۇققانلىرى بىلەن ئانچە ـ مۇنچە مۇناسىۋىتى بار كىشىلەر: « كېڭەش رېۋىزىونىستلىرىنىڭ ئاگېنتى»، «ئىككى ژۇرۇك ئۇنسۇر» دېگەن قالپاقلار كىيگۈزۈلۈپ، تۇرمىلەرگە تاشلاندى، جازا لاگېرلىرىغا ئەۋەتىلدى.

شۇنداق كېيىن، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى، خەلقىمىزنىڭ ژۇرىگىنى موجۇش ئۇچۇن، ھەر ژىلى 29 ـ ماي كۈنى ئۇيغۇر ئىنقىلاپچىلىرىنى ياكى باشقا «قىلمىشى ئېغىر» دېگەن كىشىلەرنى ئوچۇق سوت قىلىپ، خەلقنىڭ كوزىچە ئاتىدىغان ئادەتنى چىقاردى. موشۇنداق ئېتىشلاردا ئۇيغۇر خەلقى ئەڭ مۇئەۋۋەر ئوغلانلىرىدىن ئايرىلدى. شۇنداق قىلىپ 29 ـ ماي، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ئوچمەيدىغان پاجىەلەرنىڭ رەمزى بولۇپ قالدى.

چولپان تۇرسۇن.

دولەت ئىچىدىكى دولەت

بىك تۇەننىڭ پەيدا بولۇشى، كېڭىيىشى ۋە باي بولۇشى

«بىك تۇەننى» خىتايلار ئىشلەپ چىقىرىش ـ قۇرۇلۇش ئارمىيەسى دېيە ئۇيغۇرلار قۇراللىق دېخانلار دەپمۇ ئاتايدۇ. ئەسلى ئەڭ ياخشى يەر، سۇلارغا خوجا بولۇغان، مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكىتىنى باستۇرىدىغان قۇراللىق دېخانلار «بىك تۇەن» خوسۇسىدا مەن خاتىرەمدە قالغان شۇنداق ۋاقىەلەرنى سوزلەپ بېرەي:

1951 ـ ژىلى مەن سەھىيە باشقارمىسىدا ئىشلەتتىم. مېنى تەشكىل ئېچكىرى ئولكىلەردىن چىقىپ بىر داۋا ـ لاش ئوتىرەدىكە قوشۇپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئوتىرەدە خوتەن ژىلايىتىدە جىقىراق تۇرۇپ قالدى. ئەينە شۇ چاغدا «ئىجارە ھەققىنى كىمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش»ھەرىكىتى جىددىي ژۇرگۈزۈلۈۋاتقان ئىكەن. بىر كۈنى مېنى ژىلايەت ۋالىسى مەرھۇم نەبىجان ئاكا بىر كۈرەش مەيدانىغا ئىلىپ باردى.

كۈرەش مەيدانىدىكى سەھنىدە قولى ئارقىغا باغلانغان بېشىغا «پومېشىك، زومىگەر» دەپ يېزىلغان قالپاق كىيدۈرۈلگەن بىر نەچچە ئادەم كۈرەشكە تارتىلىۋاتقان ئىكەن. سەھنە پەستە يەردە زوكزۈيۈپ ئولتۇرغان دېخانلار ئىچىدىن نوۋەتمۇ ـ نوۋەت سەھنىگە چىقىپ «زومىگەرلەرنىڭ» يۈز ـ كوزلىرىگە قوللىرىنى نوقۇپ، شوئۇق بىلەن ئۇرۇپ شكايەت قىلماقتا ئىدى.

سەھنىدە ھەربىي كىيىم كىيىۋالغان ئىككى خىتاي ھېچ نەرسە كورمىگەندەك كۈلۈپ، ھېجىيىپ ئولتۇرىشاتتى. كۈرەشنى بولسا ئاساسەن يەرلىك كادىرلار، ئاكتىۋىلار باشقۇرۇۋاتقان بولسىمۇ بۇ ھەربىي ئىككى خىتاي كوز، قول ئىشارىسى بىلەن مىللىي ئاكتىۋىلارغا قوماندانلىق قىلىۋاتقانلىغى بىلىنىپلا تۇراتتى. بەزەن ئاكتىۋىلارنىڭ قۇلىغىغا بىر نەرسىلەرنى شوۋرلاپمۇ قويۇاتتى.

مەن بۇ ئىككى خىتاي كىم؟ دەپ سورىدىم. بۇلار ھەربىيدىن ئالمىشىپ كەلگەن پارتىيە كادىرلىرى، دەپ چۈشەندۈردى.

ئامما مەن بۇ كۈرەشنى ئاخىرىغىچە كورۈپ تۇرالمىدىم. چۈنكى بۇ «زومىگەرلەرنىڭ» ھەممىسى دېگۈدەك ساقاللىرى ئاقارغان قېرى ئادەملەر ئىدى. ئۇلارنىڭ كوز يېشى بىلەن قوشۇلۇپ يۇزلىرىدىن ئېقىۋاتقان قانلىرى مېنىڭ ژۇرۇگۈمنى قاتتىق بېرام قىلدى.

ئوتىرەدىنىڭ ۋەزىپىسى داۋالاش بولغانلىقتىن بىز: يەزىمۇ ـ يەزا، ئويمۇ ـ ئوي مېكىپ دېخانلارغا تىببىي ياردەم كورسەتتۇق. بىر كۈنى بىر ئويدە كوزلىرى كوكىرىپ، يارىلىرى تېخى ساقايمىغان قېرى ئادەمگە كوزۈم چۈشتى. بۇ ئادەم ھېلىقى مەن كورگەن كۈرەشكە ئېلىنغان «زومىگەرلەرنىڭ» بىرسى ئىدى. 5 كۈن كۈرەش قىلىپ «پارتىيەنىڭ كەڭچىلىك سىياسىتى» بىلەن قويۇۋەتتى، دېدى قېرى ئادەم.

ـ ئەندى نېمە قىلىسىز؟، ـ دەپ سورىدىم. ئۇ ماڭا يەر، سۇ، مال ـ مۈلكىنى تېزدىن سېتىپ، پارتىيە ئالدىدا جىنايەتلىرىنى ئۇ، دېدى، شۇلارنى سېتىۋالتىمەن ـ دېدى.

ـ كىملەرگە سېتىۋالتىسىز؟

ـ ھېلىقى گومىنداڭ چېرىكلىرى ئەندى بىك تۇەن بوپتۇ، ئەينە شۇلارغا سېتىۋالتىمەن. پارتىيە شۇنداق دېدى. خۇداغا مىڭ شۇكرى، ئولمەي قالدىم، ـ دېدى ئۇ.

سۇر ـ سۇر قىلساق ئۇنىڭ ئېتقانلىرى ھەممىسى توغرا ئىكەن. يەر ئېكىلىرى يەر ـ مال ـ مۈلكىنى بىك تۇەنگە سېتىشقا مەجبۇر ئىكەن.

كىنولاردا، رومانلاردا بىزگە مەلۇم ئىدى، كېڭەش كومۇنىستلىرى ھەم يەر ئىسلاھاتى ژۇرگۈزگەن. ئۇلار يەر ئېكىلىرىنىڭ يەرلىرىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋېلىپ كەمبەغەل دېخانلارغا بولۇپ بەرگەن، كېيىنچە ئۇلارنى بىر ـ لەشتۇرۇپ كولخوز، سوۋخوز قىلغان ئىدى. ئەجەپ بۇ خىتايلارمۇ كومۇنىستلىرى كەمبەغەللەرنىڭ كۈچى بىلەن بايلارنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ كەمبەغەل دېخانلارغا بەرمەي ئاممىنىڭ يەرلىرىنى نېمىسى؟ ئاممىنى بولغاندىمۇ ئۇلارنىڭ دۇشمىنى بولغان كومىتاڭ ئاممىنىڭ يەرلىرىنى نېمىسى؟ غەنىي باتۇر ئېتقاندەك «ئاق ئېشىت، قارا ئېشىت ھەممىسى بىر ئىشتىمۇ نېمە؟» شۇنداق بېرى بىك تۇەننىڭ پائالىيىتىگە ناھايىتى دىققەت بىلەن نەزەر تاشلايدىغان بولدۇم. ھەقىقەتەنمۇ ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ كۈزەل يەرلىرىنى، سۇلىرىنى، مالىلىرىنى ۋە باشقىلارنى ئېگىلەۋېلىپ موشۇ بىك تۇەنلەر خوجايىنلىق قىلىشقا باشلاپتۇ.

كوزەل يەر ۋە بايلىققا ئېگە بولغان بۇ خىتايلار ئىچكى ئولكىلەردىكى بالا ـ چاقا، ئۇرۇق ـ تۇققان، تونۇش ـ بىلىشلىرىنى چاقىرتىشقا باشلىدى. ئۇلارنى يەر، سۇ بىلەن تەمىن قىلىپ، ئەزىز ۋەتىنىمىزدە خىتاينىڭ كوپىيىشىگە بىرىنچى سەۋەبچى موشۇلار بولدى. قەيەردە بىر جاي سېتىلسا دەرھال بىكتۇەنلەر سېتىۋالىدۇ. ئېچىلمىغان يەرلەر، كوزەل يايلاق، ھەتتا توقاي، ئورمانلارغىچە موشۇلار ئوزلەشتۈرۈشكە باشلاپتۇ. يېكى ـ يېكى شەھەرلەر بەرپا قىلىندى. تېخنىكا، ھەتتا زاۋۇد ـ فابرىكىلارغا ئېگە بولۇشقا باشلاپتۇ. بېچارە خەلقىم ـ كەمبەغەل دېخانلار ئوزلىرىنىڭ شۇ يېرى بىلەن قالمۇەردى. خىتايلار ھەتتا ھەر خىل قۇزغۇق ـ شۇملۇقلار بىلەن ئۇلارنى كوچۇرۇپ بوشىغان جايلارنىمۇ ئېگەللەشكە باشلىدى.

1985 ـ ژىلى تاشكەنتتە ياخشى كېيىنگەن بىر توپ خىتايلارغا ئۇچراپ قالدىم، ئۇلار مېنىڭ خىتاي تىلىنى بىلىدىغىنىمنى سەزدىمۇ، دەرھال ماڭا يېپىشتى. تەرجىمان بولۇشۇمنى ئېلتىماس قىلىشتى. بۇ خىتاي سودىگەرلىرى شىخەنىڭ يېنىدىكى بىكتۇەن فېرمىسىنىڭ خادىملىرى ئېكەن. سودا قىلىش ئۇچۇن ئوزبەكىستانغا كەپتۇ. ئۇلارنىڭ قىزىقىدىغانلىغى تاشلاندۇق رەڭلىك مېتاللارنى سېتىۋېلىش ئېكەن. ئۇلارنىڭ پىكرىچە رەڭلىك مېتاللارنى سېتىۋېلىپ شىخەنىڭ يوللايدىكەن.

ـ بۇ رەڭلىك مېتاللارنى نېمە قىلسىلەر؟ ـ دەپ سورىغىنىمدا، ئۇلار ـ بۇنى شىنجاڭغا ئاپىرىپ ئېچكى ئولكىلەرگە يوللايمىز. ئۇ يەردە مۇداپىە ئىشلىرىغا ناھايىتى زورۇل، ـ دەپ چۈشەندۈردى ماڭا.

بىك تۇەن دېگەندىلا 1951 ـ ژىلىدىكى ۋەقەدىن باشلاپ، بىك تۇەننىڭ پائالىيەتلىرى كوز ئالدىمدىن ئوتۇشكە باشلىدى. ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستانىنىڭ ئاساسىي بايلىغىنى ئېگىلەپ، چېكەتكەدەك قاپلاپ كەتكەن بۇ خىتايلارئەندى يېكى ئازات بولغان قېرىنداش تۇركىي تىللىق دولەتلەرگىمۇ يامراشقا باشلامدۇ؟ دېگەن ئەندىشە كەلدى مېگە مەگە.

بۇلارنىڭ شۇۇم نىيىتىنى ئوزبەكستان ھۆكۈمىتى بىلىپ قالدىمۇ، رەڭلىك مېتاللىرىنى تاشلاندۇقلىرىنى چېكرا ـ دىن چىقىرىشنى قەتئىي چەكلىدى. كېيىن ھېلىقى خىتايلارنى كورمىدىم. ئاكلىشىمچە، قازاقستان، قىرغىزستان ھۆدۈدىدىن ناھايىتى كوپ مىقداردا رەڭلىك مېتاللىرى تاشلاندۇقلىرىنى ژىغىپ ش ئۇنار غا يوللاپ تۇرغان ئىكەن.

بالا ۋاقتىمدا شۇنداق بىر ھېكايە ئوقۇغۇدىم. ئىككى ئۇيغۇر بىر ياكاقنى تالىشىپ سوقۇشۇپتۇ. بىر خىتاي كېلىپ ناھايىتى سىلىقلىق بىلەن بۇلارنىڭ قولىدىكى ياكاقنى ئېلىپ ئوتۇرىدىن چېقىپ، ئىچىدىكى مېغىزىنى ئوزى ئېلىپ، شاكىلىنى ئىككىسىگە تۇتقۇزۇپ كېتىپ ق

تارىختىن ئۇچۇر

ئۇيغۇرستان ھېچ قاچان خىتاينىڭ

خىتاينىڭ پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئەربابلىرىدىن تارتىپ ھەممە تارىخچىلىرى يىرىم ئەسىردىن بېرى «شىنجاڭ ئەزەلدىن خىتاي زېمىنى بولۇپ، ئىككى مىڭ ژىلدىن بېرى خىتاي باشقۇرۇشىدا بولغان خىتاينىڭ ئاجرالماس بىر قىسمى. شىنجاڭغا ئۇيغۇرلار 8 ـ ئەسىردە شىمالدىن كوچۈپ كەلگەن، بورۇن خىتاي ۋە باشقا مىللەتلەر ياشىغان» دەپ، بۇ زېمىن ئېگىسى ئۇيغۇرلار ئەمەس، بەلكى خىتايلار دەپ كوچەپ ۋايساپ كەلگەن ئىدى. يېقىنقى بىرنەچچە يىل ئىچىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەن داۋاسى خەلق ئارانىڭ دىققىتە ئېتىۋارىنى قوزغىغاندىن كېيىن بۇ داۋانى خەلق ئاراغا كوتۇرۇپ چىقتى. خىتاي دائىرىلىرى جاھان تارىخچىلىرى ۋە ھەمىسكە روشەن بولغان بۇ ھەقىقەتنى بۇرمىلاپ، ھەقنى ناھەق، ئاقنى قارا، توغرىنى خاتا قىلىپ يېگىندىن بىر ساختا تارىخ توقۇپ، بۇنى كەڭ تەشۋىق قىلماقتا. مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈپ ياش ئەۋلادنىڭ مېڭىسىنى زەھەرلەپ تونۇشىنى ئۇز ـ كەرتىشكە ئورۇنماقتا. يىرىم ئەسىردىن بېرى ئېچكىرىدىن مەخسۇس كەلگەن خىتاي ئارخېولوگلىرىنىڭ قەدىمى تەگمىگەن يەر قالمىدى. ۋەتىنىمىزنىڭ قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى ۋە مۇھىم تارىخى جايلىرىنى يوشۇرۇن تەكشۈرۈپ، ئۇ جايلاردىن تېپىلغان ئۇيغۇرلارغا دائىر تارىخىي ھوججەت، بويۇملارنى ئاشكارە قىلماستىن، يوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۇزلىرىنىڭ تەييارلىغان ھوججەت ـ ماتېرىياللىرىنى ئېلان قىلىپ، بۇ زېمىننىڭ بورۇن خىتايلار ياشىغان دېيىشكە ئاساس يارىتىشقا قاتتىق ئورۇندى. دېققەت قىلىشقا تېگىشلىك يەنە بىر مۇھىم تەرىپى، بۇ خىتاي تارىخچى ئارخېولوگلىرى ۋەتىنىمىزنىڭ قەدىمىي جايلىرىغا بىر قانچە مىڭ ژىللىق خەتايچە تارىخى يازمە ھوججەتلەرنى كومۇپ، كېيىنلىكتە بۇلارنى خەلق ئاراغا كورسۈتۈپ ـ بورۇن خىتايلار ياشىغانلىغىغا دەستەك قىلماقچى بولۇشتى. بۇنىڭغا بىر مىسالنى كەلتۈرسەك، خىتايدا مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى تازا ئوڭ ئېلىپ، جەمىيەت قالايمىقانلاشقان 1970 ـ ژىلى غۇلجىنىڭ قورغاسىدىكى توغلۇق تومۇرخان مازىرىدا مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بېرىدۇ. ئەتىگىنى سەھەر ئەمەلگەكە ماكانغا 4 نەپەر ئۇيغۇر دېخان مازار قېشىدا ئىككى نەپەر خىتاينىڭ يەرگە بىر نەرسە كومۇۋاتقىنىنى بايقايدۇ. دېخانلار پارتلايدىغان دورا كومۇپ مازارنى پارتىلاتماقچىمۇ نېمە دېگەن ئويدا خىتايلارنىڭ قېشىغا كېلىدۇ. خىتايلار ھاپلا ـ شاپلا قوللىرىنى سورتۇپ ئالدىراپ كېتىشكە ئورۇنىدۇ. دېخانلار بولارنى توسۇپ كومۇلگەن جايىنى ئېچىپ قارىسا، خىتايچە خەتلىرى چەكلەر چەكلەنگەن بىر ساختا تارىخ توقۇپ، بۇنى كەڭ تەشۋىق قىلماقتا. مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈپ ياش ئەۋلادنىڭ مېڭىسىنى زەھەرلەپ تونۇشىنى ئۇز ـ كەرتىشكە ئورۇنماقتا. يىرىم ئەسىردىن بېرى ئېچكىرىدىن مەخسۇس كەلگەن خىتاي ئارخېولوگلىرىنىڭ قەدىمى تەگمىگەن يەر قالمىدى. ۋەتىنىمىزنىڭ قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى ۋە مۇھىم تارىخى جايلىرىنى يوشۇرۇن تەكشۈرۈپ، ئۇ جايلاردىن تېپىلغان ئۇيغۇرلارغا دائىر تارىخىي ھوججەت، بويۇملارنى ئاشكارە قىلماستىن، يوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۇزلىرىنىڭ تەييارلىغان ھوججەت ـ ماتېرىياللىرىنى ئېلان قىلىپ، بۇ زېمىننىڭ

قېدىمىي زىمىنى بولمىغان

1950 ـ ژىلى 18 ـ ئاۋگۇست كۇنى موڭغۇلكۇرەدە ئىدرىس نورباس،مامۇرقانلارنىڭ تەجاۋۇزچىلارغا قارشى قۇزغۇلىشى يوز بەردى. ئۇلار كوپ سانلىق خىتاي ئەسكەرلىرى قورشاۋىدا قىلىپ ژىل ئاخىرىدا باستۇرۇلدى.

1951 ـ ژىلى 27 ـ ئوكتەبر كۇنى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ توققۇزتارا ناھىيەسىدە مالىك ھاجى باشچىلىغىدا قۇراللىق قوزغىلاڭ يوز بەردى. بۇ ھەرىكەتمۇ 1952 ـ ژىلى 8 ـ يانۋار كۇنى قاتتىق باستۇرۇلدى.

1954 ـ ژىلى دېكابرنىڭ ئاخىرىدا خوتەندە ئابلىمىت داموللام باشچىلىغىدا، ئابلىمىت داموللامنىڭ ئىنىسى ئابدۇسەمەت داموللام، پەتردىن مەخسۇم ۋە مۇھەممەت ئىبراھىملار مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تەشكىلات قۇردى. ئاممىنىڭ قوللىشى بىلەن، ئەمگەك بىلەن ئوزگەرتىش لاگېرىغا ھوجۇم باشلاپ، كېيىن قارىقاش ناھىيەسىدىكى بىڭتۋەننىڭ 3 ـ تۋەنىگە ۋە لوپ ناھىيەسىنىڭ 4 ـ رايونىدىكى خىتاي ھوكۇمەت ئورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىدۇ. بو ھۇجۇملارنى خىتاي ئوستۇن قورال ۋە ئادەم كۇچى بىلەن باستۇرىدۇ. 1957 ـ ژىلى ئابلىمىت داموللىنىڭ قوللىشى بىلەن قارىقاش ناھىيەسىدە خەلىچەخان ۋە ھەسەنلەرنىڭ تەشكىلاتى قۇرۇلىدۇ. ئومۇمەن خوتەن ۋىلايىتى دائىرىسىدە 1954 ـ ژىلدىن 1957 ـ ژىلنىڭ ئاخىرىغىچە 14 قېتىملىق خەلىق كوتۇرىلىشى يۇز بىرىدۇ.قارىقاش ناھىيەسىدىكى ساتقۇن موللىلارنىڭ پاش قىلىشى بىلەن ئابلىمىت داموللام قولغا ئېلىنىپ بۇ قوراللىق كورەشمۇ باستۇرىلىدۇ.

مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى دەۋرىدە 1967 ـ ژىلى 10 ـ ئاپرېل كۇنى ئورۇمچى شەھىرىدە «شەرقىي تۇركستان خەلىق ئىنقىلاۋى پارتىيەسى» قۇرۇلىدۇ. 1968 ـ ژىلى فېۋرالدا پارتىيەنىڭ مەركىزى كومىتېتى سايلىنىپ، مەركەزنىڭ ئالتاي، ئىلى، بورىتالا ۋە قەشقەردە شوبە بيۇرولىرى ۋە ھەممە ۋىلايەت ناھىيەلەردە بولۇپ 78 ئاساس قاتلام تەشكىلاتى قورۇلۇپ، ئەزا قوبۇل قىلىپ پائالىيەت باشلايدۇ. بۇ پارتىيەنىڭ مەخسىتى خىتاي كوممۇنىست مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قۇللۇق ئازاۋىدىن خەلقىمىزنى قۇتقۇزۇپ، مۇستەقىللىقنى تىكلەش بولۇپ، بۇنىڭغا جەمىيەتتىكى ھەر ساھا ۋەتەنپەرۋەرلەر ئاكتىۋ قاتنىشىدۇ. ھەرىكەتلەر پىلانلىق ۋە تەشكىللىك بىلەن ئېلىپ بىرىلىدۇ. بۇ پارتىيەنى شۇ چاغدىكى كېڭەش ھوكۇمىتى قوللىغان ئېدى. «ۋەتەننى قوتقۇزۇش» رادىوسى داۋاملىق خەلىقنى قۇراللىق كۇرەشكە تەشۋىق قىلغان ئېدى.

1969 ـ ژىلى 20 ئاۋگۇست كۇنى پارتىيەنىڭ قەشقەر بيۇروسى رەھبىرى ئاخۇنۇۋ بىر قىسىم قۇراللىق ئادەملىرى بىلەن قەشقەر ۋە مەكىت ناھىيەلىرىدىن يولغا چىقىپ سەككىز تۇگمەندە ئۇچرىشىپ، قۇراللىق كۇرىشىنى باشلاشنى پىلانلايدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان خىتاي تەجاۋۇزچىلىرى قورشاپ ھۇجۇم قىلىدۇ. ئىككى ئورتىدا ئورۇش خېلە داۋام قىلغان بولسىمۇ دۇشمەنلەر ئوستۇن قۇرال ۋە ھەربىي كۇچى بىلەن بۇلارنى باستۇرىدۇ. كېيىن ش ئۇ ئار دائىرىسىدە كەڭ كولەمدە قولغا ئېلىش بولۇپ، ئون مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەرلەر قامىلىدۇ.

كۇچلۇك رەھبەرلىككە ۋە تەشكىلىي ئىنتىزامغا، ئوچۇق كۇرەش پروگراممىسىغا ئېگە بۇ پارتىيە 1 ـ دىن ئوز ئىچىمىزدىن چىققان ساتقۇنلارنىڭ كاساپىتىدىن، 2 ـ دىن پارتىيەنى قۇرۇشقا ۋە پائالىيەت ئېلىپ بىرىشقا سەۋەپچى بولغان كېڭەش ئىتتىپاقى رەھبەرلىگىنىڭ خائىنلارچە سېتىشى بىلەن ئاخىر قاتتىق باستۇرۇلدى.

مەزكۇر پارتىيەنىڭ رەھبەرلىرىدىن ش ئۇئار خەلىق ھوكۇمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرىدىن مەمتىمىن ئىمىنوۋ، ئەسھەد ئىسھاقوۋ، ئابدۇللا زاكىروۋ، پاتىخان سوغۇربايېۋ، خەلىق ھوكۇمىتى سىياسىي قانۇن ئىشخانە مۇدىرى ئەنۋەر جاكۇلىن،خەلىق ئىشلىرى نازارىتى مۇئاۋىن نازىرى ئىبراھىم تۇردى، چارۋىچىلىق نازارىتى نازىرھى خامى، جاماۋەت خۇۋۇپسىزلىگى نازارىتى مۇئاۋىن نازىرى ئەنۋەر سالجان، دېخانچىلىق نازىرى مەمتىمىن خەلپەت ھاجىيېۋلار قولغا ئېلىندى. بۇلاردىن بىر پاتىخان سوغۇربايېۋدىن باشقىلىرى تۇرمىدە قىيناپ، ئازاپلاپ ئولتۇرۇلدى.

يەنە مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ غول ئادەملىرىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» مۇھەررىنىڭ مۇئاۋىنى توختى قۇربان، سودا نازارىتى مەسئۇل خادىمى نىياز ئومەر، ئورۇمچى شەھەر سايباغ رايونلۇق خەلىق سوتى باشلىغى ئابدۇرېھىم باقى ۋە زىيالىلاردىن ئىمىن ئىكرام، ھوشۇر قارى، ئىمىن ئەيسالار ئورۇمچى شەھىرىدە ئون مىڭلىغان ئادەم قاتناشقان چوڭ ژىغىندا ئولۇم ھوكۇمى ئېلان قىلىنىپ، ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. يەنە شۇ 1970 ـ ژىلى 29 ـ ماي كۇنى ۋەتىنىمىزنىڭ ھەممە ۋىلايەت، ناھىيەلىرىدىمۇ شۇ جايدىكى پارتىيە تەشكىلاتى مەسئۇللىرى ۋە غول ئادەملىرى بولۇپ 200دىن ئارتۇق ئادەمگە ئولۇم جازاسى ئىجرا قىلىندى.

1981 ـ ژىلى مارتنىڭ ئاخىرلىرىدا پەيزىۋات ناھىيەسىدە«شەرىقي تۇركستان يالقۇن پارتىيەسى»قورۇلدى. 26 ـ ماي كۇنى مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ بىر قانچە يوز ئەزاسى ناھىيەدىكى ھەربىيلەرنىڭ قۇرال ـ ياراق سىكلاتىغا ھۇجۇم قىلىپ، تۇرلۇك قۇراللاردىن 152 دانە، گراناتتىن 80 دانە، 28 مىڭ پايدىن ئارتۇق ئوقنى ئېلىپ، ناھىيە بازىرىدىن ئۇچ كىلومېتر ئارىلىقتىكى چىلانزارلىققا يوشۇرىنىدۇ. بۇلارنى قولغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن قۇراللىق خىتاي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇش بولىدۇ. كۇرەشچىلەر تەسلىم بولمايدۇ. ئاخىرى ھېيلە ـ مېكىر بىلەن بىر قىسىم خائىن دىنى زاتلارنى ئورتىغا سالىدۇ. قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ، ئەگەر تەسلىم بولساڭلار سىلەر كەڭچىلىككە ئىرىشىسىلەر، بىز كېپىل ـ دەپ قايتا ـ قايتا تەشۋىق قىلىدۇ. ئاخىر كۇرەشچىلەر قۇراللىرىنى تاپشۇرغاندىن كېيىن، بۇلارنى ئورۇپ، چەيلەپ ماشىنىغا بىرىنىڭ ئوستىگە بىرىنى تاشلاپ، بېسىپ قامايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ھەرىكەتمۇ قاتتىق باستۇرىلىدۇ.

1981 ـ ژىلى 30 ـ ئوكتەبر كۇنى قەشقەر شەھىرىدە بىر خەنسۇنىڭ بىر ئۇيغۇر ئىشچىنى ئېتىپ ئولتۇرگەنلىك قاتىللىق ھادىسىسى سادىر بولدى. بۇ شەھەر ئاھالىسىنىڭ خىتاي زومىگەر زۇراۋانلىرىغا قارىتا قارشىلىغىنى ئورلۇتۇپ خەلىق نامايىشقا كوتۇرۇلدى. نامايىشچىلار «خىتايلار يۇرتىمىزدىن چىقىپ كەتسۇن»، «خىتاي قاتىللىرىغا ئولۇم جازاسى بېرىلسۇن» دېگەن شۇئارلار ياڭرىدى. خىتايلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇشلار يۇز بېرىپ، ئادەملەر ئولدى. بۇ خەلىق نارازىلىغىمۇ خىتاي ھەربىيلىرى تەرىپىدىن باستۇرۇلدى. باشلامچىلار قولغا ئېلىندى، ئادەم ئولتەرگەن خىتاي قاتىلىغا ھېچ قانداق چارە كورۇلمىدى.

1985 ـ ژىلى 12 ـ دېكابر كۇنى ئورۇمچى شەھىرىدىكى يەتتە ئالى مەلتەپنىڭ 2000دىن ئوشۇق مىللىي ئوقۇغۇچىلىرى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان زورلۇق ـ زوراۋانلىق سىياسىتىگە قارشى نامايىشقا چىقىپ «خىتايلار شىنجاڭدىن چىقىپ كەتسۇن، شىنجاڭغا مۇستەقىللىق كېرەك»، «ئاتوم سىنىغى توختۇتۇلسۇن، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قاراتقان توغۇتنى چەكلەش سىياسىتى بېكار قىلىنسۇن» دېگەندەك شۇئارلارنى توۋلاپ ھوكۇمەتتىن بۇنى ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ ئوقۇغۇچىلار نامايىشغا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىچىدىكى بىر تامغا خىتايچە «ئۇيغۇرلارنىڭ ئەرلىرىنى قۇل، قىزلىرىنى خوتۇن قىلىمىز» دېگەن ئەڭ رەزىل خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قارا نىيىتى ئوچۇق بايان قىلىنغان خەت سەۋەپ بولغان ئېدى. ئوقۇغۇچىلار نامايىشتا مەزكۇر خەت ئېگىسىنى تېپىپ جازالاشنىمۇ تەلەپ قىلدى. بۇ نامايىشنىمۇ ئاساسى ئەيۋىنى ئوقۇغۇچىلارغا ئارتىپ نامايىش باشلامچىلىرىنى قولغا ئېلىپ بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنى مەكتەپتىن ھايداش بىلەن باستى.

1991 ـ ژىلى فېۋرالدا خ ك پ ش ئۇئار پارتكومنىڭ بېۋاستە باشقۇرۇشىدا، ئاۋتونوم رايونلۇق پارتكۇم تەشۋىقات بولۇمى، ئاۋتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادىمىيەسى،ئاۋتونوم رايونلۇق ئەخبارات ـ نەشرىيات ئىدارىلىرىنىڭ بىرلىكتە باشقۇرۇشى بىلەن ئاتاغلىق ئالىم، شائىر تورغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار»، «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ۋە «قېدىمىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» قاتارلىق ئۇچ كىتاۋى ئۇستىدە تەنقىدى مۇنازىرىنى ئېلىپ باردى. بۇ مۇنازىرە ژىغىنغا كوپلىگەن ئۇيغۇر تارىخچىلىرىنى زورلاپ قاتناشتۇرۇپ ئوز پىكىرلىرىنى بىلدۇرۇشكە قىستىدى، خىتاي تارىخچىلىرى ھە دەپ ۋەتىنىمىزنى ئىككى مىڭ ژىلدىن بېرى خىتاي باشقۇرىشىدا بولغان خىتاينىڭ ئاجرالماس بىر قىسمى دېگەننى جان ـ جەھلى بىلەن تەكىتلەشتى. تورغۇن ئالماسنى ـ «تارىخى فاكتلارغا قارىماي تارىختىكى ئۇيغۇرلارنى جوڭگونىڭ سىرتىدا مۇستەقىل ياشىغان مىللەت، ـ دەپ تارىختا مەملىكىتىمىز شىمالىدا ۋە شىنجاڭدا ياشىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنى جوڭگودىكى قېدىمىكى مىللەتلەر ئەمەس، ئۇلار جوڭگونىڭ سىرتىدا ئوز ئالدىغا مۇستەقىل ياشىغان مىللەتلەر. مەملىكىتىمىزدىكى ھۇنلار، تۇركلەر قاتارلىق قېدىمىكى مىللەتلەرنىڭ تارىخىنى جوڭگونىڭ سىرتىدىكى تارىخ قىلىپ بايان قىلغان، بۇ تورغۇن ئالماسنىڭ ھۇنلار ۋە تۇركلەرنى قېدىمىكى جوڭگونىڭ شىمالىدا ياشىغان خەلىقلەر، بۇلارنىڭ تېررىتورىيەسى جوڭگونىڭ تېررىتورىيەسى ئەمەس دەپ قارايدىغانلىغىنى كورسىتىدۇ، دېيىشتى. شۇنىڭدەك «جوڭگو بۇ خىتايلارنىڭ ئورتا تۇزلەڭلىك رايونىدا قۇرۇلغان خەن، تاڭ سۇلالىلىرىنى كورسۇتىدۇ. جوڭگونىڭ تېررىتورىيەسى سەددىچىن سېپىلى بىلەن چەكلىنىدۇ» دېگەن تورغۇن ئالماسنىڭ بايانلىرىنى قاتتىق ئەيىپلەش بىلەن قۇدرەتلىك ھۇن ئىمپىرىيەسى ۋە كوك تۇرك قاغانلىغى زىمىنلىرىنى ئەسلى خىتاينىڭ زىمىنى دېيىشگىچە باردى. تورغۇن ئالماسنىڭ 3 كىتاۋىغا قارشى مۇنازىرە نەچچە ئاي داۋام قىلدۇ.

1990 ـ ژىلى ئاپرېل ئېيىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئاقتۇ ناھىيەسىگە قاراشلىق بارىن يېزىسىدا ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى.بارىندا 1989 ـ ژىلى زەينىدىن يوسۇپ باشچىلىغىدا «مىللىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۇرەش پارتىيەسى» قۇرۇلىدۇ. پارتىيە ئەزالىرى 1990 ـ ژىلى ئاپرېل كۇنى بارىن يېزىلىق ھوكۇمەتكە ھوجۇم قىلىدۇ. خىتاي ساقچى، ھەربىيلىرى يېتىپ كېلىدۇ. ئىككى ئورتىدا ئىتىشىش بولۇپ ئادەم ئولۇپ ، يارىلىنىدۇ. 6 ـ ئاپرېل كۇنى ناھايىتى نۇرغۇن ساندا خىتاي ھەربىيلىرى، بىڭتۇۋەن قۇراللىق قىسىملىرى ياردەمگە كېلىپ قۇرۇقلۇق ۋە ھاۋادىن قورشاپ ھوجۇم قىلىپ كۇرەشچىلەرنى باستۇرىدۇ. ئويمۇ ـ ئوي كىرىپ تېنىچ ئاھالىلارنى ھەتتا بوشۇكتىكى بالىلارغىچە ئوققا تۇتىدۇ. بۇ بانا بىلەن جەنۇپتا كەڭ كولەمدە گومانلىق ئادەملەرنى قولغا ئېلىش باشلىنىدۇ.

1996 ـ ژىلى 10 ـ فېۋرال كۇنىدىن 29 ـ ئاپرېلغىچە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كونا شەھەر، توقسو، شايار، كوچار قاتارلىق تورت ناھىيەسىدە خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ھەددىدىن ئاشقان زۇلۇم، خورلۇق ئازاۋىغا ۋە خىتاي ئۈچۈن ئوز خەلقىغە قارشى جىنايەت ئوتكۇزۇۋاتقان مىللىي خائىن، ساتقۇنلارغا قارشى ئوچ ئېلىش ھەرىكىتى بولدى. 22 ـ مارت كۇنى توقسو ناھىيەسىدە توقسو ناھىيەلىك ئىسلام جەمىيىتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى، مەسجىت ئىمامى ھاكىم سىدىق قارىھاجى ئولتىرىلىدۇ. 2 ـ ئاپرېل كۇنى كوچا ناھىيەسىنىڭ ئالىقاغا يېزىسىدا مىللىي ساتقۇنلاردىن ۋە توغۇتنى چەكلەش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشتا خەلىق نارازىلىغىنى قوزغىغانلاردىن رەخمەت موللامەت، ئادىل توقا، ئەنۋەر قاۋۇل، دىلەيسەمخان غوپۇر ۋە رەيخانىم مەمەتلەر ئولتۇرىلىدۇ. بۇ خەلىقىمىزنىڭ مىللىي خائىن، ساتقۇنلارغا بولغان قەھرى، غەزىۋىنى كورسىتىدۇ.

1996 ـ ژىلى 12 ـ ماي كۇنى قەشقەردە ھېيتكاھ مەسجىتى ئىمامى، قەشقەر شەھەرلىك ئىسلام دىنى جەمىيىتىنىڭ باشلىغى، ش ئۇ ئار سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ئىسلام دىنى جەمىيىتىنىڭ دايىمى كومىتېت ئەزاسى ھارۇنخان ھاجىغا قەست قىلىش بولدى. بۇ قەستنى ئويۇشتۇرغان نۇرمۇھەممەت، سەيپۇللا ۋە ئابدۇللالار قولغا ئېلىنىپ ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1995 ـ ژىلى غۇلجىدا ياشلارنىڭ پەيزۇللا باشچىلىغىدا«شەرقىي تۇركستان پارتىيەسى» قۇرۇلۇپ پائالىيەت باشلايدۇ.جەمىيەتتە ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ئىشسىزلىق، تورمۇش قىيىنچىلىغى، نارازىلىغى، زەھەرلىك چېكىملىككە رىنىڭ كەڭ تارقىلىشى ياشلارنىڭ ئىچىملىك، چېكىملىككە بېرىلىشىنى توسۇش بۇ خىل ئىللەتلەرنىڭ يامراپ كېتىشىگە خىتاي دائىرىلىرىنىڭ كەڭ يول قويۇشىغا قارشى ھەرىكەتلەر بولىدۇ. بۇنىڭغا باشچىلىق قىلغانلار قولغا ئېلىنىپ، خەلىق نارازىلىغىنى قۇزغايدۇ. نەتىجىدە 1997 ـ ژىلى 5 ـ فېۋرال كۇنى ئابدۇخېلىل، ئابدۇمىجىتلەرنىڭ باشچىلىغىدا بىرەر مىڭ ياشلار نامايىشقا چىقىدۇ. خىتاي دائىرلىرى بۇ ھەرىكەتنىڭ كەڭىيىپ كېتىشى ئالدىنى ئېلىپ ساقچى ۋە ھەربىي قىسىملارنى ئىشقا سېلىپ، كالتەكلەر بىلەن ئورۇپ، ئىشتلارغا تالىتىپ، كىسلوتا ئارىلاشتۇرۇلغان سوغ سۇ چېچىپ ۋە ئاۋتوماتلار بىلەن ئېتىپ ۋەھشىلەرچە باستۇرىدۇ. خىتاي دائىرىلىرى بۇ قانلىق باستۇرۇشتا ئولتۇرۇلگەن ئۇيغۇرلار ھەققىدە ھەممىنى يوشۇرۇپ«بىگونا 198 ئادەم يارىلانغان، بۇنىڭ ئىچىدە 50 ئادەمنىڭ يارىسى ئېغىر، يەتتە خىتاي ئولتۇرۇلگەن، جامائەت خۇۋۇپسىزلىگى ساقچىلىرى ۋە قۇراللىق ھەربىيلەردىن 30 ئادەم يارىلانغان، بۇلاردىن 14نىڭ يارىلىنىشى ئېغىر، 24 ئاۋتوموبىل چىقىپ بۇزۇۋېتىلگەن، ئاۋتوموبىلدىن ئالتىسى، ساقچى ماشىنىدىن توققۇزى، پوخرالارنىڭ ئىككى ئېغىز ئويى كويدۇرۇۋېتىلگەن» دەپ دۇنياغا ئېلان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 8 ـ فېۋرال كۇنى خەلىققە ھەيۋە قىلىپ قورقۇتۇش مەخسىتىدە جامائەت خۇۋۇپسىزلىگى ساقچىلىرى ھەربىيلەر ۋە بىڭتۋەننىڭ 4 ـ دىۋىزىيەسىنىڭ قۇراللىق قىسىملىرى غۇلجا شەھىرىدە ھەربىي مانېۋىر ئوتكۇزۇپ، تىك ئۇچار ئايروپلانى ئوچۇرۇپ، ھەربى ماشىنىلاردا ھەربىيلەر ئولتۇرۇپ شەھەر كۇچىلىرىدىن ئوتىدۇ. بەزى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا 5 ـ فېۋرال قانلىق ۋەقىەسىدە نەق مەيداندا 400 ئادەم ئولگەن بولۇپ، بۇنىڭ 146 نەپەرى ھاۋانىڭ سوغ بولىشى بۇلارغا كىسلوتا ئارىلاشقان سوغ سۇ سېپىش نەتىجىسىدە توڭلۇتۇپ ئولتۇرۇلگەن، 90 نەپەرى كالتەكلەپ ئولتۇرۇلگەن، 160 نەپەر ياش خىتاي ساقچىلىرى، ھەربىيلىرى تەرىپىدىن ئېتىپ ئولتۇرۇلگەن. ھوكۇمەت ھەممە دوختۇرخانىلارغا ئوختۇرۇش چوشۇرۇپ يارىلانغان ئۇيغۇرلارنى داۋالىماسلىقنى ئوختۇرۇپ،نۇرغۇنلىغان ياشلار ۋاختىدا داۋالىتالماي ئولگەن ۋە مىيىپ بولۇپ قالغان. بۇ قانلىق ۋەقىەدىن كېيىن قولغا ئېلىش، ئولۇمگە ھوكۇم قىلىشلار داۋام قىلدى. تا ھازىرغىچە ش ئۇ ئار بويىچە باستۇرۇشلار قاتتىق ئېلىپ بېرىلماقتا.

ژۇقۇرىدا بايان قىلىنغان تارىخى رېاللىقتىن خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ «شىنجاڭ ئەزەلدىن خىتاي زىمىنى بولغان» دېگەن داۋاسىنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە قىلچىمۇ ئۇيغۇن ئەمەسلىگىنى، بۇنىڭ قىپقىزىل يالغانلىغىنى، بۇنىڭ بىر ئالدامچىلىق ئويدۇرما توھمەت ئېكەنلىگىنى، خەلقىمىز خىتاينىڭ تارىخدىكى ھەر بىر قېتىملىق تەجاۋۇزىغا قاخشاتقۇچ زەربىلەرنى بېرىپ قايتۇرۇپ، ئوز مۇستەقىل دولەتچىلىگىمىزنى ساقلاپ كەلگىنىنى، مۇستەملىكىچىلىككە قارشى مىللىي ـ ئازاتلىق كۇرىشىنى بىر كۇنمۇ توختاتمىغىنىنى كورۇمىز.

مەخمۇد ئەكرەم.
تاشكەنت شەھىرى.

ھەج سەپىرىدىكى پاراڭلار

رېستوراندىكى ئىتالىيەلىك يەھۇدىي

دولىتىمىزنىڭ جىددىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ تەكلىۋى بىلەن بىر قانچىمىز جىددىدىكى «شياڭگاڭ رېستورانى»غا كەچلىك زىياپەتكە باردۇق.

ئون نەچچىمىز بىر شىرەدە سورۇن تۇزۇپ ئولتۇردۇق. رېستوراندا بىز ۋە ئۇدۇلىمىزدىكى شىرەدىكى بىر توپ ئادەملا بار ئېدى. بىر ئازدىن كېيىن شىرەيىمىزگە ئارقا ـ ئارقىدىن جۇڭگوچە كوك ـ گېزەكلەر، قورۇمىلار، گۇرۇچ تامىغى، سوغۇق ئىچىملىك، مېۋە ـ چېۋىلەر تىزىلىشقا باشلىنىۋىدى، سورۇنىمىزدا جۇڭگودىكى ئادىتىمىز بويىچە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ بىلەن تاماق يېيىش باشلىنىپ، بىردىنلا رېستوراننىڭ جىمجىتلىغى بۇزۇلدى. كۇتكۇچىلەر سورۇنىمىزنىڭ كەيپىياتىنى ياقتۇرمىغاندەك بىر ـ بىرىگە قارىشىپ مىيىغىدا كۇلۇشۇپ قوياتتى. ئۇدۇلىمىزدىكى شىرەدىكىلەر بەس ـ بەس بىلەن قاتتىق ئاۋازدا پاراڭ سېلىشلىرىمىزدىن بىزار بولغان چېغى، 70 ياشلاردىكى بىر مويسىپىت كىشى كۇتكۇچىگە بىر نېمىلەرنى دېۋىدى، ئۇ دەرھال يېنىمىزغا كېلىپ ئەدەپ بىلەن:

ـ كەچۇرىسىلەر، ئەپەندىلەر، ئەسلىدە بۇ گەپنى سىلەرگە دېمىسەم ياخشى بولاتتى. ئاۋۇ شىرەدىكى ئىتالىيەلىك مويسىپىت كىشى بىزنىڭ دائىملىك خېرىدارىمىز بولىدۇ. ئۇ جاناپ ئاۋال ئازىراق ژىغىن ئېچىپ ئاندىن مېھمانلىرىغا زىياپەت بەرمەكچىكەن. مۇمكىن بولسا، سىلەرنى سەل بوشىراق سوزلىسە، دەيدىغان ئوتۇنۇشى بار ئېكەن، ـ دېدى ـ دە، كېتىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن سورۇنىمىزدىكى پاراڭ سەل ـ پەل پەسەيدى.

ئۇدۇلىمىزدىكى شىرەدە ھېلىقى مويسىپىت كىشى ئوزىنى چورىدەپ ئولتارغان 25 ـ 26 ياشلاردىكى ئون نەچچە ژىگىتكە بىز ئاڭلاپ باقمىغان تىلدا بىرەر سائەتتەك نۇتۇق سوزلىگەندىن كېيىن، ئەڭ ئاخىرىدا ئىنگلىز تىلىدا ئۇچ قېتىم: «ياشىسۇن يەھۇدىي مىللىتى»دەپ شوئار توۋلىدى. سورۇندىكى ژىگىتلەرمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تەڭ توۋلىدى. ئاندىن ئۇ شىرەگە تائاملار كەلتۇرۇلدى. ئۇلار سىلىق ـ مۇلايىم ئاۋازدا ئاستا سوزلەشكەچ سوغۇق ئىچىملىكلەر قۇيۇلغان سىتاكانلارنى ئوز ئارا ئۇرۇشتۇرۇپ، بىر ـ بىرىگە سالامەتلىك ـ بەخت تىلەپ ئىچىشكە باشلىدى.

بىر كەمدە ھېلىقى ئىتالىيەلىك مويسىپىت سوغۇق ئىچىملىك تولدۇرۇلغان سىتاكاننى كوتۇرۇپ شىرەيىمىزگە كەلدى ـ دە، تولىمۇ ئەدەملىك ھالدا:

ـ كەچۇرۇڭلار ئەپەندىلەر، گەرچە بۇ ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ،تەكلىۋىڭلارسىزلا سورۇنۇڭلارغا كېلىپ قالدىم. ئەيىپكە بۇيرىمىغايسىلەر. بايا مەن كۇتكۇچى ئارقىلىق سىلەرگە بىر گەپنى يەتكۇزگەندىم، رەنجىمىگەنسىلەر. ئوزۇمنى تونۇشتۇرۇپ ئوتەي: مەن ئىتالىيەلىك يەھۇدى، ئىتالىيە مودا ئاياق شىركىتىنىڭ باش دېرىكتورى بولىمەن. ئاسيا، ئافرىكا، ياۋروپالاردا ئون نەچچە شىركىتىم بار.بۇگۇن مەن ناھايىتى خۇشال بولغان كۇن. چۇنكى، ئىنسانىيەت ئىلىم ـ پەن ساھەسىگە 13 نەپەر ياش يەھۇدىي ئالىم قوشۇلدى ـ ... دېيىشىگە سورۇنىمىزدىكى بىرى قوپۇپ:

ـ بالىلىرىڭىز ئالىي مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۇتتۇرۇپ، ئېسىل خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشقانلىغى ئۇچۇن شۇ خۇشاللىقتا ئۇلارنى بۇ رېستورانغا ئەكىلىپ مېھمان قىلىپ تەبرىكلەپسىز ـ دە، ئەپەندىم، ـ دېدى.

يەھۇدىي مويسىپىت دەرھال:

ـ ئەپەندىم، بۇ ژىگىتلەرنىلا ئەمەس، يەر شارىدىكى پۇتكۇل يەيۇدىي بالىلىرىنى ئوز پەرزەندىم دەپ قارايمەن. شۇڭا مەن ئاتا ـ بوۋىلىرى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئولۇپ كەتكەن يەھۇدىيلارنىڭ پەرزەنتلىرى بولسىلا ياۋروپا، ئامېرىكىدىكى ھەر قايسى ئالى مەكتەپلەردە ئوز خىراجىتىم بىلەن ئوقۇتۇپ تەربىيىلەۋاتىمەن. مانا بۇ ژىگىتلەر ئاۋسترىيە، گېرمانىيە، سۋېتسارىيە، ئەنگلىيەدىكى كەمبەغەل يەھۇدىيلارنىڭ بالىلىرى. مەن ئۇلارنى ئون ژىل ئوز خىراجىتىم بىلەن دۇنيادىكى مەشھۇر ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇتتۇم. ئۇلار بۇ ژىل ئوقۇشلىرىنى ئەلا تاماملاپ، ئوز دولەتلىرىدىكى مۇھىم ئىلىم ـ پەن تارماقلىرىغا خىزمەتكە ئورۇنلىشىدۇ. ئۇلار ئوقۇش نەتىجىسى ۋە كەلگۇسى غايىلىرىنى ماڭا دوكلات قىلىش ئۇچۇن ئاتايىن مېنى ئىزدەپ سەئۇدىي ئەرەبىستانىغا كېلىپتۇ. مەن شۇڭا ئۇلارغا بۇ زىياپەتنى ئورۇنلاشتۇرغاندىم. مەن ئەسلىدە بۇ دولەتتىكى شىركىتىمنىڭ ئىشلىرى بىلەن كەلگەن، ئەتە ئىتالىيەگە قايتماقچىمەن، ـ دېدى ـ دە، ھەممىمىز بىلەن سىتاكىنىنى بىر ـ بىرلەپ ئۇرۇشتۇرۇپ، سالامەتلىگىمىزنى تىلەپ ئىچتى ۋە بىزگە كوپتىن ـ كوپ رەخمەت، ئوزرە ئېيتىپ ئوز شىرەسىگە قايتتى.

(ھاجى قۇتلۇق قادىرنىڭ «بار ئېكەنمەن يادىڭدا» ناملىق كىتاۋىدىن ئېلىندى).

ئەخمەت ھەسەن

ئوچمەس داغلار

(داستان)

مۇقەددىمە

بولۇپ قالدۇق ئەجەپ شۇنداق شور پېشانە،
ئارىمىزغا كىرىۋالغاج يات ـ يېگانە.

زېمىن بىزنىڭ تۆرۈپ بولدۇق «سەن پالانە»،
تۆۋرۈپ چىقتى كەلگۈندىلەر ھەر باھانە.

ئۆتۈلدى ياشلىغىمدا كورگەنلىرىم،
«ئوكچى» دېگەن قالپاق كىيىپ ژۇركەنلىرىم.

بېسىم كۆچلەر ھەيۋىسىدىن ئاغزىم يېپىق،
ئاھ قوزغۇلار ئىچ ـ ئىچىمدىن ئېغىر تىنىق.

ئوچتى بىردىن مېنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىم،
ئېسىمدە، شۇ بىر بۇلۇڭدا قالغانلىرىم.

«كۆنالىق» دەپ مەيدەمگە خەت يازدى جاللات،
قارىماققا بولدى پۈتۈن ئىشىم بەربات.

«خۇش كەپسىلەر!» دېگەننىڭ ئەق ئازاۋى بۇ،
راستىنى سوزلەپ «سايرىغانىنىڭ» سازايى بۇ.

ھەقىقەتنى يېزىش پەقەت ھەر كىمگە خاس،
ھازىرقىسى بىلەن ئوتمۇش كېلىدۇ ماس.

ئەزىز جانىنى ئېلىپ چەتكە كەتكىنىم راس،
ۋەتەنسىز بوپ ئۆزەمنى خار ئەتكىنىم راس.

ماۋچېلاردىن شۇنچە خورلۇق كۆرگەشكە مەن،
ھەقلىق دېدىم: ئەستە بارنى سوزلەشكە مەن.

1

ئىنستۇتتا ئوقۇپ ژۇركەن چېغىمىزدا،
ياخشى دوستلار بار ئىدى يان ـ يېنىمىزدا.

ئىناق ئىدۇق ـ بىر ئاتنىڭ پەرزەنتلىرى،
دىلىمىزدا يوق قايغۇنىڭ ھەسرەتلىرى.

ئاھ، دەردىمىا! نېمە دېگەن ئېسىل چاغلار،
سۆيۈنگەن بىز، ئاتقان كەبى يېگى تاڭلار.

تاپقان سىياق بولغان ئىدۇق بەختىمىزنى،
تىكلىگەندەك ئەركى دۇنيا ـ تەختىمىزنى.

ئوتتى شۇنداق ئۇمۇت بىلەن ئاي ـ كۈنىمىز،
ئوتتۇق ئارزۇ ـ ئالەمچە مول باي كۈنىمىز.

* * *

غايىپ بولدى ئېزىتقۇدەك «يورۇق تاڭلار»
ئوچتى دىلدىن، يورۇق ئالەم ـ يېنىق شامىلار.

مىڭ توققۇز يۈز ئەللىك يەتتە ژىلدا رەقەم،
«ئۇلۇق داھى ماۋ» باش بۇلۇپ كەلدى ماتەم.

ئىلىپ كەلىە، دوزاقنىڭ قوش ئوچىغىنى،
ساددا ئىلىم ئاچتى ئاڭا ئۆچىغىنى.

ۋاڭ جىڭ بىلەن ئۆچاغلاشقان «پېشقەدەملەر»،
(«ۋەتەنپەرۋەر» بولمىش يەنە ئۇشبۇ دەملەر.

ئەجدادىدىن مىراس قالغان قەبىھ ئادەت،
ئورنىتتى ھۆر ۋەتىنىمدە ھەربىي ھالەت.

قۇرۇق توھمەت بىلەن قامال قىلىنغان كوپ،
«قارا تىزىم» ـ بەتنامىغا ھەم ئىلىنغان كوپ.

ياقماي، ئولۇپ كەتكەن ئۇرغۇن چىرىغىنى،
كورەلمەستىن ئۇمۇرنىڭ ھېچ قىزىغىنى.

2

قورقماي جاپا ـ مەشاقەتتىن ئۈيدان ئۇقۇش،
ئىرادىسى بىلەن تولغان بىزنىڭ تونۇش.

يېتىشكە چوڭ ئارمانغا بەل باغلىغان بىز،
ئىلىم ئۈچۈن دادىل قەدەم تاشلىغان بىز.

ۋاقىتنى بوش ئوتكۈزۈشكە يوقتى سەۋەپ،
ئەجىر بىلەن ئوقۇر ئىدى مىنۇت ـ سائات.

«ئىلىم ـ پەندىن تېپىلۇر دەپ، ھۆر بەختىمىز»،
تەلپۈنەتتى پۈتۈن ۋۇجۇت ھەم ئەقلىمىز...

ئۇيغۇر تىلى ـ ئانا تىلىم، راۋان تىلىم،
ساڭا جاندىن كۆڭۈل بولگەن ھامان تىلىم.

ۋەتەن خەلقى بەرگەچ بۈيۈك ئەقىل ـ كۆچنى،
ۋۇجۇدىمىزغا سىڭدۈرگەن ئۇلۇغ ئىلىم ـ ئىزنى.

ئۇيغۇر ئىدۇق، ئۇيغۇر بولۇپ ياشىدۇق بىز،
ئۇيغۇرچە ئويلاپ، ئۇيغۇرچە ئىشلىدۇق بىز.

ئۇيغۇر ئىدۇق، ئۇيغۇر بولۇپ ياشايمىز بىز،
ئۇيغۇرچە ئويلاپ، ئۇيغۇرچە ئىشلەيمىز بىز.

ۋەتەن ئۈچۈن، خەلق ئۈچۈن ئۆلۈمنى ئويلىمىدۇق،
ئۆلۈمدىن ھېچ قورقمىدۇق، ئۆلۈمدىن ھېچ قورقمىدۇق

كۆنلەر ئوتۇپ، بىر شۇم خەۋەر كېلىپ يەتتى،
پوچتىكەچ قىز ئىچمىگە دەرت سېلىپ كەتتى.

ئاھ «مىرزاھىت كېرىمنىڭ ئولۇمى» دېگەن،
يالغان خەۋەر يېزىپتۇ بىر كالمۇس ـ بېغەم.

بىر كېزىتتا ئوقۇدۇم بۇ شۇم خەۋەرنى،
ئۇ دۇنياغا يوللاپتۇ ئۇ ساق ئادەمنى.

يالغان پېكىر، ساختا ئويىنى بايان ئەتكەن،
شائىر دېگەن ئىزگۈ نامدىن ئىراق كەتكەن.

كىم بىلىدۇ، ئويىدا بار نېمە غەرەز،
مەن دەر ئېدىم ئۇ ئاداشنى ئېغۇاپەرەست...
*
بېرىپ يەتتى بۇ خەۋەر تېز مىرزاھىتقا،
غەزەپلەندى يان خۇشنىسىنى ساۋاقداشقا.

ئازاتلىققا چىقىپ، ئەركىن ژۇرسە شائىر،
يېڭى كۆڭ بىلەن ياكراپ تۇرسا نادىر.

ئولۇمكە سەن، يوللىغىنىڭ ئەجەپ ئىشقۇ،
ئوقۇساڭمۇ سەن ئۇنى، نائەدەپ ئىشقۇ.

يازغان تۇرسا شېئىر، داستان، مەن تىرىك، دەپ،
بۇ ھەقتە سەن بىلدۈرمىدىڭ بىر ئېغىز كەپ.

شائىر ھايات تېنى تازا، خۇشخوي ئېدى،
«مەن ئولمۇدۇم» شېئىردا مۇنداق دېدى:

مەن ئولمۇدۇم ـ كۆزلىرىم ئوچۇق،
تاڭ چولپىنى بولالماس ھازىدار.
بوغۇچلانغان قانتىم سۇنۇق،
ھايات ئۈزەم، تېنىم يارىدار.

«ئولدى» دېگەن ئازغۇن خەۋەردىن،
ياش توككەندە ئاتام، جان ئانام.
ھازا ئېچىپ قىلغاندۇ نەزىرە،
دەپ «ۋا دەرىغ ئاھ، ئىست بالام...»

شۇ خىيالدا كۆڭلۇم بېئارام،
لېكىن ئۆزەم ھاياتىمەن ـ بار مەن.
مەن ژىراقتىن بېرىمەن سالام،
ماگا تەشنا دىدارغا زارمەن.

«ئومرى ئۈزۈن بولىدۇ» دەپتۇ،
«ئولدى» دېسە، ھايات كىشىنى.
قۇشۇلغاندا ئۇمۇرگە ـ ئومۇر،
نېچۈن مەن يەي ئولۇم غېمىنى؟!».

«ئولدى» دېگەن ساۋاقداشقا بەردى دەككە،
يېقىن بولسا، سوزلىشەتتى يەكمۇ ـ يەككە.

پاچاقلاندى شۇ ئەجەللىك زەيۇ ـ زىندان.
مىرزاھىت ھۇر، سۈرەر، ئەينە، دەۋرى ـ دەۋران.

قارشى ئالدى ئانا دىيار ـ يۇرتى قەشقەر،
پۈتمەكتە ئۇ ئىلھام بىلەن ئوتلۇق ئەسىر.

خاتىمە

قالمىز دەپ كىم ئويلىغان موشۇ كۆندە،
يوق قىلىندى ئىزگۈ جانلار بىرلا تۈندە.

ماۋ كۆرۈھى ئېچىتى قانچە قېنىمىزنى،
تىرىك پېتى خامتالاشلاپ تېنىمىزنى.

ھەممىسى بىر قانغا سېزىك ـ قانخور جاللات،
ئەرنى ئەسىر، ئەلۇ ـ يۇرتنى قلدى بەربات.

ئۇلار كەتمەي، بىزدە بولماس يورۇق ئالەم،
ئۇ بار ئېكەن، توختىماس ھېچ ژىغا ـ نالەم.

ئۇ بار ئېكەن بېشىمىزدىن بالا كەتمەس،
«بولگۈنچى» ھەم «تېررورىست» دېگەن
يالا كەتمەس.

ئۇ بار ئېكەن، دەردۇ ـ ئەلەم ھامان يولداش،
تېپىلماس ھەم ئۇيغۇر ئۇچۈن ئادىل قوللاش.

ئۇ بار ئېكەن، ئاي قاراڭغۇ، كۈنۈم كويۇك،
ئازاپلىق ئەل ئۈز بەختىنى ئوتمەس سۈيۈپ.

ئۇ بار ئېكەن، بەختىيارلىق سەزمەس ئادەم،
ئۇ بار ئېكەن، زىمىستاندۇر نۇرلۇق ئالەم.
ۋا، دەرىغا!

(ئاخىرى، بېشى ئوتكەن سانلاردا)

4. مەن سېنى كۆرەش ئۈچۈن قىيدىم بوۋامنىڭ تىغىدا

ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى ئىنسانىيەت جەمىيىتىدە ئاز ئۇچرايدىغان زۇلمەتلىك تارىخ بولدى. «ئاق تاغلىق» ۋە «قارا تاغلىق» سوپى ـ ئىشانلارنىڭ قىرغىنچىلىغى تۆۋەيلىدىن ۋەيران بولۇپ ھالدىن كەتكەن خەلقنىڭ ئۈستىگە مەنچىڭ خاقانلىغى ئۇز ـ لىرىنىڭ مۇستەبىت ھوكۈمرانلىغىنى دەسسەتتى. ئە ـ سىر ـ ئەسىرلەرگە چېتىلىپ كېلىۋەردى. «زۇلۇم زۇ ـ لۇم بىلەنلا ئۆچراشتى». 1911 ـ ژىلى شىنخەي ئىنـ قىلابىدىن كېيىن مەنچىڭ خاقانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. ئامما شىنجاڭدا ھېچ قانداق ئوزگىرىش بولمىدى. ياڭ زىڭشىن ئاۋالقىدەكلا فېئودالىق مۇستەبىتلىك تۈزۈمـ نى يولغا قويۇپ خەلقنى خالىغانچە ئېزىۋەردى. ئۇ ـ نىڭ ئارقىسىدىن جىڭ شۇرېن ھاكىمىيىتى، شېڭ شـ سەي ھاكىمىيىتى ۋە گومىنداڭ ھاكىمىيىتى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قاتار تىزىلىپ كېلىۋېرىپ، ئۇيغۇر خەلقى ئېغىر ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەر ئىچىدە ياشـ دى. ئۇ ئەقلىنى بىلگەندە شىنجاڭدا ئىككى قولى قان ـ غا بويالغان زالىم شېڭ شسەينىڭ فاشىستىك ھوكۈمـ رانلىغى ژۇرگۈزۈلۈۋاتاتتى. شېڭشسەي نۇرغۇن ھەر مىللەت موتەۋەر زاتلىرىنى، زىيالىلىرىنى ۋە قۇمۇل دې ـ خانلار ئىنقىلاۋىغا قاتناشقان كىشىلەرنى تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ تۈتقۇن قىلىپ قەتلى قىلدى. بۇ قەتلى قىلىنغانلار ئىچىدە ئۇنىڭ دادىسى ئوسمان ھاجىمۇ بار ئىدى، ئارقىدىنلا ئۇنىڭ ئوزىمۇ قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە سولاندى. ئامما 1945ـ ژىلى ئۈچ ئۇلايەت ئىنقىلاۋى كۆچلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا ئۇ باشقا ئىلـ غار زاتلار بىلەن بىللە تۈرمىدىن بوشىتىلدى.

بۇنداق تارىخىي ۋەللىق ئاستىدا ئۇنىڭ ياش قەل ـ بىدە ياۋۇز ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى كۈرەش قىلىش ۋە خەلقنىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقىنى قولغا كەل ـ تۈرۈش ئىستىگى يېنىشقا باشلىدى. ئۇ زۇلۇم دەستـ ـدىن ئېگىراڭاتقان خەلقىگە قاراپ چىداپ تۇرالمىدى. ئۇنىڭ ژۇرەك باغرى ئېزىلىپ خۇن بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ قەلىمنى قۇرال قىلىپ، بۇ ئادەمخور جەمىيەت ئۈستىدىن غە ـ زەپلىك شىكايەت قىلىشقا باشلىدى:

سوقۇپ بوران، جۇدۇن ـ چاپقۇن، شۇمۇرغان،
تومۇز دەھشىتىدىن قالدى تىيانشان.
تارىمنىڭ ياقىسى ژىرتىلدى نەچچە،
ئايال ئاستىدا قالدى لالە ـ غۇنچە.
كىمكى «ئەرك» دېدى، باش قالدى تەنسىز،
كومۇلدى نى ئەجەپسىپ ئەرلەر كېپەنسىز.
ئاساۋۇ، قارغۇ ئەجەل ھەر يانداكەزدى،
كىمكى ئۇچرىدى، دەسسىدى، ئەزدى.
ئۇچەيلەر ئىلىنىپ جاڭگال گىياھسى،
شامالدا ھۇشقىتار ماتەم ناۋاسى.
گويا قۇشخانىغا ئايلاندى ئولكە،
پۇراپ قان يامىرىدى چىلبورە، تۈلكە.
كورۇنگەن ھەممە دوڭ شېھىت مازارى،
سوڭەكلەردىن تىكىلدى «شېڭ» مۇنارى.

نادانلىق، نادانلىق، ئەي نادانلىق! جىمى بالايـ ئاپەتنىڭ مەنبەيى نادانلىق ئىدى. نادانلىق خەلقنىڭ دۈشمنى، مۇستەبىت ھاكىمىيەتنىڭ خەلق ئۈستـ ـىدىن ھوكۈمرانلىق قىلىشتىكى قورالى، ئوز ھاكىمىيىتـ نى ساقلاپ قېلىشتىكى ئەگىشتەرى ئىدى. شۇڭا خەلقىپەرۋەر بىر قىسىم كىشىلەر «مائارىپ»، «ئاقار ـ تىش» شوئارى ئاستىدا ئۇرغۇن مەكتەپلەرنى قۇرۇپ، باللارنى ئوقۇتۇشقا باشلىغاندا، ئەكسىيەتچى ھاكىمـ ىيەت بۇنىڭدىن ئولگۈدەك قورقۇپ مەكتەپلەرنى پې ـ چەتلەپ، زىيالىلارنى تۈتقۇن قىلىشقا باشلىدى.

ئۇ توختىمايى شېئىر يازاتتى، مۇكلىناتتى، ھەسرەت چېكەتتى. زامان ئۈستىدىن شىكايەت قىلاتتى. ئۇ قەلىمنى تېغ قىلىپ دۈشمەنلىرىنىڭ كوكسىگە سانـ جاتتى. دۈشمەنلىرى بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايى ئۇنىڭ ـغا تەھدىت سالاتتى:

نېمە داستان، نېمە ئىجات، تەپەككۇر،
نېمە بۇ توگۈمەس نازۇك تەسەۋۋۇر؟!
نېچۈن قورقسام سۈزۈلگەن سۇبىھى تاڭدىن،
شۇنىڭدەك قورقمەن شېئىر ـ داستاندىن.
سەۋەپ شۇكى، كىتاپ، ئالىم ئەجەللىدۇر،
ئەدىپ، شائىر دېمەك كوزگە سوگەللىدۇر.
ماگا لازىم پەقەتلا روھى مەسلەر،
«لەببەي» دەپ تۇرغۇچى ئاپتاپپەرەسلەر،
يېتىشمەس ئەل ئەگەر بولسا كېچەك، گاس،
يەنە بولسۇن تېخى قارىغۇ ئاۋام خاس.
نېمە ئۇ ھورىيەت، تەڭلىك داۋاسى،
نېمە ئۇ توگمەس مۇقام ناۋاسى؟
نېمە ئۇ بىتاقەت ئارزۇ ـ ئىستەك،
نېمە ئۇ تەلپۈنۈش تاغ بۇركۈتىدەك؟
ئېسىلدىن چىقتىمۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ،
نېچۈن ئېچتىم قېنىنى بىتەكەللۇپ!
نېمە ئۇ ئىسيانكار «خىيالچان تىلەك»
نېمە ئۇ ئوچقۇنغا مەپتۇن ئوت ژۇرەك!
كېرەكمەس ھەممسى پەرمايىشىم شۇ،
يا خالا، خالىما، خاھىشىم شۇ!

ئۇنىڭ كوز ئالدىدا جەسەتلەر تاغدەك دوگلانغان ئىدى. قانلار دەريا بولۇپ ئاقاتتى. ئىنسانىيەت جەمـ يىتىدە بۇنداق ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەركە دۇچار بولغان مىللەت ئاز ئىدى. گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى گويا بىر توپ چىلبورە، خەلق گويا توپ ـ توپ قوي پادـ سى ئىدى. چىلبورە قويلارنى خالىغانچە قىرغىن قـ

قالغۇسى خانتەڭرىدە مەغرۇر كۆلۈپ قەبرە تېشى

لىپ، بوغۇپ ئولتۇرۇپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ گوشـ ۋە قېنىنى ئوزۇق قىلاتتى، ئاھ، خەلقىم، سەن نېمانچە شور پېشانە يارتىلغان بۇلغانتاڭ! بۇنداق قىسمەتكە، بۇنداق جازاغا ئۇچرىشىنىڭ سەۋەۋى زادى نېمە؟ نېـ مە ئۈچۈن سەن ھايۋاندىنمۇ بەتتەر خورلۇققا ئۇچرايـ سەن؟! نېمە ئۈچۈن ئادەم تۇرۇپ، ئادەمدەك ياشـا ـمايسەن؟! نېمە ئۈچۈن باشقا خەلقلەرگە نىسپ بول ـغان كۈنلەر ساڭمۇ نىسپ بولمايدۇ؟

كىشىلىك ھەققىنى تاپقان خەلقلەر،
(يورۇق دۇنياغا كوز ئاچقان خەلقلەر)
ئاڭلىسا بولغۇسى بۇ گەپكە ھەيران،
ئەمەس چۈنكى ئۇلارنىڭ يۈرتى شىنجاڭ.
بۇ يۈرتتا نېمىلەر بولمايدۇ سادىر،
كى ھاكىم مۇنداق ھەممگە قادىر.
ھېساپلار خەلقنى بىر قوتان قوي،
ئۇلارنىڭ خاھىشمش قايسىنى سوي.
... ...
شۇنى ھەم ئېيتمىغىم لازىم مېنىڭچە،
كى قويدىن پەرقىمۇ بار مىڭچە ـ مىڭچە.
مىسالى ئېگىسىز بىر قوي تېپىلماس،
دېمەك ئىشتىنىڭمۇ باردۇر خۇن داۋاسى.
ھايات قانۇنىنىڭ شولدۇر ئاساسى.
ۋە لېكىن بۇ دىيارداكىشى بولەكچە،
ئادەمنىڭ قەدرى يوقتۇر توك تېزەكچە.

خەلقنىڭ ئاھ ـ زارلىرى، نالە ـ پەريادلىرىغا چـ ـداپ بولماتتى. ئۇلار نېمىلا قىلسا گۇناھ ھېساپلىناتـ ـتى. زۇلۇم ـ زۇلمەت دەستىدىن ئەركىن نەپەس ئېـ ـلىشقىمۇ بولماتتى. كولوشمۇ، ژىغلاشمۇ گۇناھ، ھەسـ ـرەت چېكىشمۇ، ناخشا ئېيتىشمۇ گۇناھ، ساز چېلىشمۇ، مېھماندارچىلىقمۇ گۇناھ، ئورپى ـ ئادەت مۇراسىملـ ـرىمۇ، دىنىي ئېتىقات پائالىيەتلىرىمۇ گۇناھ ئىدى. ھەممىلا جايىنى تۈرمە قاپلاپ كەتكەندى. ئۇنىڭ ژۇرـ ـگى ئېزىلەتتى، قەلىمىدىن غەزەپ ۋە مۇڭ توكۈلەتتى:

ئايانكى ئەلگە دوختۇردا ئورۇن يوق،
كىلۇبلاردا كىشىگە كوپ سورۇن يوق.
لېكىن تۈرمە دېسە، بۇ يۈرتتا كۆرمىسىڭ،
سىغار مىكلاپ كىشى ۋە بەلكى ئون مىڭ.
كىتاپ ـ ژۇرنال ئوقۇشمۇ بىر گۇناھكەن،
قوشاق ـ ناخشا توقۇشمۇ بىر گۇناھكەن.
ۋە ھەتتا بەزمە، مەشرەپمۇ گۇناھكەن،
گۇناھكەن ھەممسى، بەك چوڭ گۇناھكەن.
كىمكى دات دېسە قەددى بولۇر دال،
كوتۇرسە باشنى كىم بەختى پايمال،
دېمەككى بورى قان ئىچسە سوراق يوق،
بىراق قويدا «مە» دېمەككە ھوقۇق يوق.
قاراپ قويساڭ كوزۇڭنى ئويغۇدەكمىش،
ئېغىز ئاچساڭ تىلىڭنى ژۇلغۇدەكمىش.
دېمەككى، ھەق گېپىنى قىلسا ھەر كەس،
ياتار جايىي بولۇركەن تۈرمە، گەپ بەس!

زۇلۇم قانچە كوپ بولسا قارشىلىق شۇنچىلىك كۈچلۈك بولىدۇ. پاقىنىمۇ دەسسىسە «ۋاق» دەيدۇ. خەلق ياۋۇز زوراۋان كۈچلەرگە يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇشـ ـىنىڭ قىلچىلىك پايدىسى يوقلۇغىنى بىلگەندىن كې ـ يىن ئاستا ـ ئاستا قوزغىلىپ قارشىلىق كورسىتىشكە باشلىدى. نىلقا ناھىيەسىدە مىللىي زۇلۇمغا قارشى بىرىنچى پاي ئوق ئېتىلدى. ئارقىدىنلا ئىلى، ئالتاي، چوچەكلەردىكى ھەر مىللەت خەلقى بۇ كۈرەشكە قىز ـ غىن ئاۋاز قوشۇپ، تۈشمۇ ـ تۈشتىن ئىنقىلاپ سېپـ ـكە قوشۇلۇپ، باتۇرلارچە كۈرەش قىلىپ، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئۈچ ژىلايەت تەۋەسىدىكى بارلىق كۈچلىرىنى يوقاتتى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىق كۈرەشلىرى ئىنتايىن جاپا ـ مۇشەققەتلىك ئىدى. ئۇ نۇرغۇن مۇرەككەپ، ئەگرى ـ توقاي يوللارغا دۇچ كەلدى. شائىرنىڭ ئوزى ـ مۇ كۈرەش جەريانىدا، توغرا يول تېپىش ئۈچۈن«نەچـ ـچە قېتىم مۇدۇرۇپ، ژېقىلىپ قوپۇپ» ئاستا ـ ئاسـ ـتا چىنىقىپ باردى. ئامما ئۇ كەلگۈسىگە بولغان ئىـ ـشەنچىنى قەتئىي يوقتىپ قويمىدى:

ئۈزمىدى ئۇمىتنى لېكىن بۇ سۇنۇق مىسكىن كوكۈل،
كەلگۈسى يارىدىن خەۋەر دەپ ئەسسە گۈل باغدىن سابا.

5. دەرىغا، كەلمەس ئۇ نەۋقىران چاغلار

ئۇ ئومرىنىڭ ئاخىرقى ئون نەچچە ژىلدا ئىجادـ ـىيەت ئەركىنلىكىگە ئېرىشتى. ئۇنىڭ ئۈزۈن ژىللار جەريانىدا بېسىلىپ قالغان تالانتى بىردىنلا پارتلاپ چىقتى. ئۇ ئوزىنىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان ئىجادىيەت قا ـ بىلىيىتىنى ئىشقا سېلىپ بىر ئومۇرلۈك ئارزۇ ـ ئارمانـ ـلىرىنى ئالماستەك ئوتكۈر قەلىمىدىن توكۈلۈۋاتقان ئۈنچە ـ مەرۋايىتلار ئىچىگە سىڭدۈرۈشكە باشلىدى. ئامما ئۇنىڭ كۈچ ـ قۇۋىتكە تولغان ياشلىق كەلمەسكە كەتكەن،ئومۇرمۇساپىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىگە يې ـ تىپ كېلىپ جەننەتنىڭ بوسۇغۇسىغا يېقىنلاپ قال ـ غاندى. ئۇ ئوزىنىڭ بېسىپ ئوتكەن ھايات مۇساپـ ـىسىدىن ھەرگىز پۇشايمان قىلماتتى. چۈنكى ئۇ ئومرـ ـىدە خەلقىگە يۈز كېلەلمەيدىغان ئىش قىلىپ باقمـ ـىدى. ھەممە ئىشنى ئوزىنىڭ ۋىجدان تارازىسىدا ئول ـ چەپ بېقىپ قىلدى. ئۇنىڭ ھاياتى خرۇستالدەك ئاق ۋە پاك ئىدى. ئامما ئۇ ئومرىدە نۇرغۇن ژىللار زل ـ مانىنىڭ دېشۋارچىلىغىغا ئۇچرىمىغان بولسا،ئەزىز مىللـ ـىتىگە بۇنىڭدىنمۇ كوپ ئىجادىيەت مېۋىلىرىنى سوغا قىلغان بولاتتى. ئۇ خەلقىمگە ئىنتايىن ئاز ئىش قـ ـىلىپ بەردىم دەپ ئويلاتتى. ئۇنى بېئارام قىلىدىغـ ـنى، ئازاپلايدىغىنى دەل مانا شۇ ئىدى. شۇنىڭ ئۈ ـ چۈن ئۇ ئومرىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە ئېرىشكەن بۇ پۈرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، بىر كۈننى بىر ژىلغا تەڭ قىلىپ توختىماي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللاندى. *ئۇ ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىدىن ئۇرغۇن جا ـ ۋاھىراتلارنى قېزىپ چىقىرىپ. ئۇ ھەتتە چوگگۇر مۇـ ـھاكىمىلەرنى ژۇرگۈزگەن قىممەتلىك ئىلمىي ماقالـ ـلەرنى يازدى، ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخـ ـىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ژىرىك رومانلارنى ئېلان قىلدى.* بۇ رومانلارنىڭ نەشىر قىلىنىشى ئۇنىڭ بىر ئومۇرلۈك ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنىڭ رويابقا چىقىشى ئە ـ ـدى. ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى ئاجايىپ ـ چىگىش، ئىرماش ـ چىرماش گىرەلىشىپ كەتكەن مۇـ ـرەككەپ ھادىسىلەرگە كومۇلۇپ كەتكەندى. ئوتكۇر ئەپەندى ئوز رومانلىرى ئارقىلىق بۇ تارىخنىڭ ماھـ ـىيىتىنى ئېچىپ، ھەر خىل جەريان ۋە ھادىسىلەرنى خۇددى ژىپقا تىزىلغان مارجاندەك رەتكە تۈرغۇزۇپ كىشىلەرنىڭ كوز ئالدىدا ئېنىق گەۋدىلەندۈرۈپ بە ـ ـدى. ئۇنىڭ تارىخىي رومان يېزىشتىكى مەخسىتى نا ـ ھايىتى ئېنىق ئىدى:

كىشىكسىم، ئۇنتۇماس ئوتمۇش ئەلەمنى،
قويار كەلگۈسىگە توغرا قەدەمنى.
ئىشەنچىم ھەر زامان كامىل ۋە پاكمز،
نىيەت ئىقبالدا پاكلىق ئاڭا بائىز.

شۇڭا ئۇ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ توختىماي ئىشـ ـلىدى. ئۇ ئىجادىيەت سېپىدىكى ھارماس تۈلپار ئە ـ ـدى. كېسەل ئازاۋى ئۇنى قىينىسىمۇ، ئەزرائىل دايىم بېشىدا تەھدىت سېلىپ تۇرسىمۇ ھەممگە بەرداشـ ـلىق بېرىپ ئەڭ ئاخىرقى تىنىغىچە بىر مىنۇتمۇ قو ـ لدىن قەلەمنى تاشلىمىدى...

ئۇ كەتتى، ئامما ئارمانسز كەتتى. تاڭ دەۋرىدىكى شائىر چېن زىناڭ:

باقمەن ئالدىمغا، ئەجداتلار قېنى؟
باقمەن ئارقامغا، ئەۋلاتلار قېنى؟
ئوچ ـ چېكى يوقكەن جاھاننىڭ ئويلىسام،
تۇتتى ھەسرەت ژىغىغا قىستاپ مېنى.

دەپ ھەسرەت چەككەندى. ئامما ئوتكۇر ئەپەندى ئۇنىڭدەك ھەسرەت چەكمەي، خاتىرجەم ھالدا كەـ ـتى. چۈنكى ئۇنىڭ ئالدىدا، ئات تۇياقلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ، قىلىچ ـ گۈرزلىرىنى ئوينىتىپ، ئوزىنىڭ ئىسسىق قانلىرى بىلەن بۇ ئانا تۇپراقنىڭ ئۇستىدە قىمـ ـ قىزىل يۇلغۇن چېچەكلىرىنى ئېچىلدۇرغان ئەجداتلىرى بار ئىدى. ئارقىدا، ئۇنىڭ «ئىز»لىرـ ـنى بېسىپ، ئۇنىڭ تەۋەرۈك ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قە ـ لىپ زەپەر مارشىنى ياڭرىتىپ كېلىۋاتقان «ئويغانـ ـغان زېمىن» نىڭ سانسىز ئەۋلاتلىرى بار ئىدى...

ئوسمان ئىسمائىل.

خىتايدا «نەۋرىلەر» ھاكىمىيەت ئۇستىگە كەلمەكتە

يېقىندا خ خ ج نىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خۇ جىنتاۋ رەسمىي سەپەر بىلەن ئاق ش-تا بولدى. نەق ئەينە شۇ خۇ جىنتاۋ بىيىل كۈزدە مەملىكەتتىكى ھوكۇمران كومپارتىيەنىڭ باش كاتىبى، ئەندى كېلەر ژىلى باھاردا بولسا - خ خ ج رەئىسى بولۇشى كېرەك.

خۇ جىنتاۋنىڭ ئا ق ش قا قىلغان سەپىرى خېلە ۋاقىتلارغىچە خىتايدا بارلىق دەرىجىلەردە مۇھاكىمە قىلىنغان ئاساسىي ماۋزۇ بولدى. ئەندى مەتبۇئات بولسا ئۇنىڭ پرېزىدېنت بۇش، ۋىتسى - پرېزىدېنت چېيىنى، شۇنداقلا سېناتورلار ۋە تىجارەتچىلەر بىلەن بولغان مۇزاكىلىرىگە ئالاھىدە كوڭۇل بولمەكتە. خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ نەشىر ئەپكارى «رېنمىن ژىباۋ» ھەتتا بۇ سەپەرنى موشۇ ژىلنىڭ دىپلوماتىيەدىكى ئەڭ مۇھىم ۋاقىە دەپ ئاتىدى. ھەقىقەتەنمۇ بۇ كۇتۇلمىگەن ھادىسە بولدى. چۇنكى تېخى يېقىندىلا خ خ ج رەئىسى جىياڭ زېمىن ياۋروپا، ئافرىكا ۋە يېقىن شەرىق ئەللىرىدە بولدى. لېكىن ئۇنىڭ سەپىرى مۇنداق ژۇقۇرى باھالاشلارغا ئېگە بولمىدى، مەنسەپ دەرىجىلىرىگەقاراپ ئىش تۇتىدىغان خىتاي ئۇچۇن بۇ خېلىلا غەلىتى ئىش بولدى.

ئەتىمالىم، مۇزاكىرىلەرنىڭ خېلە قىيىن بولغانلىغى ئۇچۇن خۇ جىنتاۋ شۇنچىلىك ژۇقۇرى باھاغا سازاۋەر بولغان بولۇشى كېرەك. چۇنكى ھازىر خىتاي - ئامېرىكا مۇناسىۋەتلىرى ئۇچۇن ئانچىلا ياخشى ۋاقىت ئەمەس. جورج بۇش خىتاينى قوشما شتاتلارنىڭ ستراتېگىيەلىك رىقابەتچىسى دەپ ئاتىدى، شۇنداقلا ئا ق ش تەيۋەنگە ھەر قانداق يار-دەم بېرىشكە تەييار ئېكەنلىگى توغرىلىق بىر نەچچە قېتىم بىلدۇردى. موشۇ كەمگىچە بىرمۇ ئامېرىكا پرېزىدېنتى خىتايغا نىسبەتەن مۇنداق قاتتىق پىكىر قىلمىغان ئېدى. ئەندى بۇشنىڭ ئوتمۇشدىشى كلىنتون ئۇمۇمەن خىتاينى ئا ق ش نىڭ ستراتېگىيەلىك ئىتتىپاقدىشى دەپ ئېلان قىلغان ئېدى.

يەنە بىر قىيىنچىلىق شۇنىڭدىن ئىبارەت ئېدىكى، خۇ جىنتاۋنىڭ موشۇ سەپەرگىچە دىپلوماتىك تەجرىبىسى بولمىغان ئېدى. لېكىن شۇنىڭغا قارىماي تەيۋەن مۇئامماسى بويىچە مۇزاكىرىلەردىكى ھەر قانداق خاتالىق ئۇنىڭغا قىممەتكە توختىغان بولار ئېدى. خۇ جىنتاۋنىڭ ھەر بىر قەدىمىنى بېجىندا كونسېرۋاتورلار جىددىي كۈزىتىپ تۇردى.

ئۇنىڭ سەپىرىدە كۇتۇلمىگەن ھادىسىلەرمۇ بولدى. ئۇلارنىڭ بىرى، خۇ جىنتاۋنى پېنتاگوندا قوبۇل قىلىشتى، موشۇ كەمگىچە خىتايدىن كەلگەن بىرمۇ مېھمانغا مۇنداق شەرەپ نېسىپ بولمىغان ئېدى.

يەرلىك سىياسەتچىلەر مۇئاۋىن رەئىسنىڭ چوڭلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەردە «ئەدەپ ساقلاشنى» بىلىدىغانلىغىنى تەكىتلەپ، ئۇنى «سۇنتجى» - نەۋرە دەپ ئاتىماقتا. ئۇ باشقىلارنىڭ پىكرىنى تىڭشاشنى بىلىدۇ ۋە ئۇز پىكرىنى ئانچە كوپ ئېيتمايدۇ. ئا ق ش تا ئۇنىڭ خاتىرىسىنىڭ ئەجايىپ كۇچلۇكلىگىنى، لازىم بولغاندا قەتئىيلىگىنى نامايەن قىلىش ۋە ئەگەر ۋەزىيەت تەلەپ قىلىدىغان بولسا، مۇزاكىرىلەر بويىچە شېرىكلەرنى ماختاشنى بىلىش سەنئىتىنى تەكىتلىدى.

خۇ جىنتاۋ يوشۇرۇن لىبېرال دېگەن تەخمىن قىلىنماقتا. خىتاي ئولكىلىرىنىڭ بىرىدە پارتىيە رەھبىرى بولۇپ ئىشلىگەن ۋاقىتىدا ئۇ بۇ يەرگە بېجىندىن كەلگەن لىبېرال ئەقلى ئادەملەرگە باش پانا بېرىپ تۇرغان ئۇز ۋاقىتىدا پارىژدا بولغاندا ئۇ بۇ يەردە ژىگىرمە ژىلدىن بۇيان ياشاۋاتقان خىتاي مۇخالىپى لىن سىلىن بىلەن دوستانە سوھبەتلەشكەن.

كوپلىگەن ئىنسان ھوقۇقىنى قوغدىغۇچى خىتايلار بۇنىڭدا ياخشى ئىشارىنى كورمەكتە. لېكىن خۇ جىنتاۋ ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىققاندا ئۇنىڭ لىبېرالىزمى قانداق بولىدىغانلىغىنى ھازىرغىچە ھېچ كىم ئېيتىپ بېرىشى مۇمكىن ئەمەس.

«قۇرئان» ئۇيغۇر كىرىلل يېزىغىدا نەشىر قىلىندى

ئۇزىنىڭ خەيرى ئېھسانلىق ئىشلىرى بىلەن تونۇلغان «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋنىڭ تەشەببۇسى ۋە مەبلىغى بىلەن موسكۋادىكى «لادومىر» ئىلمىي نەشرىيات مەركىزىدە مۇسۇلمانلارنىڭ قىبلىنامىسى «قۇرئان» نەشىر قىلىندى.

مەزكۇر «قۇرئان» ئەرەپ يېزىغىدىكى تۇپ نۇسخىدىن ش ئۇ ئار ئىسلام ئۇنىۋېرىسىتېتىنىڭ رېكتورى، ئەرەپ، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلىدىغان يېتۇك دىنىي ئالىم مۇھەممەت سالىھ ئەپەندى تەرىپىدىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان نۇسخا ئاساسىدا كىرىلل يېزىغىدا تۇنجا قېتىم نەشىر قىلىندى. «قۇرئان» ژۇقۇرى سۇپەتلىك قەغەزدە بېسىلغان بولۇپ، بۇ قىممەتلىك غەزنە مۇستەقىل دولەتلەر ھەمدوستلىغىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان يۇز مىڭلىغان ئۇيغۇرلارنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالىدىغانلىغى تالاشسىز.

مەزكۇر مۇقەددەس كىتاپنى كىرىلل يېزىغىدا ئۇيغۇر تىلىدا بىزگە تەغدىم قىلىۋاتقان دىلمۇرات قۇزىيېۋ بۇ نەشىرگە بېغىشلانغان كىرىشمە سوزىدە مۇنداق دەپ تەكىتلەيدۇ: «بۇ كىتاپنى ئوقۇپ ئەقلىڭىزنى سۇغىرىڭ، تەبىيىتىڭىزنى ئۇنىڭ باغچىسىدا يېتىلدۇرۇڭ، قەلبىڭىزنى ئۇ ئىلىم بىلەن نۇرلاندۇرۇڭ...».

ئۇز مۇخبىرىمىز.

تەبرىكلەيمىز!

ئابدۇمېجىت ھەمرايېۋ ئالمۇتا شەھىرى

چارەك ئەسىردىن بۇيان مەتبەئە ساھاسىدا ئۇنۇملۇك ئىشلەپ، «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ سۇپەتلىك نەشىر قىلىنىشىغا سالماقلىق ھەسسە قوشۇپ كېلىۋاتقان كومپيۇتېر ئوپېراتورى ئابدۇمېجىت ھەمرايېۋ موشۇ كۇنلەردە ئۇزىنىڭ 50 - باھارىنى قارشى ئالماقتا. تەبىيىتىدىن ئەمگەكچان، كەمتەر ئابدۇمېجىت ئاخىرقى ژىللىرى «يېڭى ھايات» دۇچ كەلگەن ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارغا قارىماي ئۇز گېزىتىگە سادىق بولۇپ كەلمەكتە. بىز ئابدۇمېجىتنى 50 ياشقا تولغان مەرىكىسى بىلەن سەمىمىي تەبرىكلەپ، تېنىگە سالامەتلىك، ئائىلىسىگە بەخىت - سائادەت تىلەيمىز.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى.

كىمنىڭ قانچىلىك ئارمىيەسى بار؟

دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئارمىيەلەرنىڭ سانى: خىتاي - 2 مىللىون 500 مىڭ، ھىندستان - 2 مىللىون 400 مىڭ، ئاق ش - 2 مىللىون 230 مىڭ، روسسىيە - 1 مىللىون، گېرمانىيە فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيىتى - 340 مىڭ، فرانسىيە - 300 مىڭ.

ھازىرقى ۋاقىتتا ئاق ش ھەربىي خراجەتلەر ئۇچۇن ھەر ژىلى بولۇدىغان مەبلەغ 300 مىللىارد دوللارنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ مەبلەغدىن يېڭى قۇراللارنى ۋە ھەربىي تېخنىكىنى سېتىۋېلىش ئۇچۇن 60-90 مىللىارد دوللارسەرىپ قىلىنىدۇ.

دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ خىتاي ئارمىيەسىنىڭ ھەربىي خىزمەتتە بولىۋاتقان ئادەملەرنىڭ سانى 2,5 مىللىوننى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ توغرىلىق خ خ ج دولەت ستاتىستىكا باشقارمىسى يېقىندا بولغان ئاھالىنى رويخەتكە ئېلىش مەلۇماتلىرىغا ئاساسلىنىپ خەۋەر قىلدى. ئاخىرقى ئون ژىل ئىچىدە، دەپ تەكىتلىنىدۇ خەۋەردە، خىتاي خەلىق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ سانى 700 مىڭ ئادەمگە دېگىدەك قىسقارتىلدى. 1990 - ژىلى 3,2 مىللىونغا يېقىن خىتاي ھەربىي كىيىم كىيگەن ئېدى. خىتاي قۇراللىق كۇچلەرنىڭ شەخسىي تەركىۋىنى قىسقارتقان ھالدا، خىتاي ئۇلارنىڭ تەمىناتىغا بولغان خراجەتنى كوپەيتمەكتە. بىيىل مارتتا پۇتكۇل خىتاي ۋەكىللىرى ژىغىنىنىڭ سېسسىيەسى خىتاي خەلىق ئازاتلىق ئارمىيەسى ئۇچۇن بيۇدژېت خراجەتلىرىنى 17,7 پائىزغا كوپەيتىشنى ماقۇللىدى، شۇنىڭ بىلەن خىتاي ئارمىيەسى ئۇچۇن ئاجرىتىلىدىغان بيۇدژېت خراجەتلىرى ھەر ژىلى 141 مىللىارد يۇۋەنگە (17 مىللىارد دوللارغا)، يەنى رېكودلۇق پەللىگە يەتتى.

خىتاي سانى بويىچە روسسىيەنىڭ بارلىق ئاھالىسىدىن ئېشىپ كېتىدىغان ئارمىيەنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۇرۇشكە قادىر (ئۇرۇش بولغان ھالەتتە ئەمەلىياتتا ھەر قانداق دولەت ئۇز ئاھالىسىنىڭ تەخمىنەن 10 پائىزىنى تەشكىل قىلىدىغان ئارمىيەنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۇرىدۇ - خىتاي ئۇچۇن بۇ 130 مىللىون ئادەم). شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئەگەر ئامېرىكىلىقلار بىلەن روسسىيەلىكلەر ئۇزلىرىنىڭ ھەر قانداق يوقىتىشلىرىنى ناھايىتى ئېغىر ھىس قىلسا، خىتايلار بۇنىڭغا مۇتلەق پەرۋا قىلمايدۇ. 1979 - ژىلى ۋىيېتنام بىلەن بولغان ئۇرۇشتا خىتاي ئارمىيەسىنىڭ ئاساسىي تاكتىكىلىق ئۇسۇلى «ئادەم دولقۇنى» بولغان ئېدى - بۇ دۇشمەننىڭ ئوقى تۇگەيدىغانلىغىغا، ياكى ئەسەبى چىدىمايدىغانلىغىغا نىشان قىلىپ ئەسكەرلەر دۇشمەن پۇلىمىيوتلىرىغا ئۇزلىرىنى ئاتاتتى: بۇ ئۇرۇشتا خىتاي ھەر كۇنى ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن سۇتكىسىغا 1000 دىن ئەسكىرىدىن ئايرىلىپ تۇرغان...

روسسىيە قۇراللىق كۇچلىرىنى قىسقارتىش دىنامىكىسى

1992 - ژىلى روسسىيە ئارمىيەسىنىڭ سانى 2 مىللىون 750 مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلغان، 1994 - ژىلى - 2 مىللىون 450 مىڭ (300 مىڭ)، 1996 - ژىلى - 1 مىللىون 950 مىڭ (600 مىڭ)، 1998 - ژىلى 1 مىللىون 450 مىڭ (500 مىڭ)، 1999 - ژىلى - 1 مىللىون 250 مىڭ (200 مىڭ)، 2001 - 1 مىللىون (200 مىڭ). تەخمىن: 2003 - ژىلى - 850 مىڭ (70 مىڭ).

بىيىل روسسىيەنىڭ مۇداپىە ئۇچۇن خراجەتلىرى 6 مىللىارد دوللارغا يېقىن مەبلەغنى تەشكىل قىلىدۇ، ياكى ئامېرىكىنىڭكىدىن بارى يوقى 2 پائىزنى تەشكىل قىلىدۇ! قۇراللىق كۇچلەر سانىنىڭ ئوخشاش بولۇشىدا روسسىيەنىڭ ھەربىي بيۇدژېتى ھىندستاننىڭكىدىن ئىككى ھەسسە ئاز ۋە ئارمىيەسى يېرىمىنى تەشكىل قىلىدىغان تۇركىيەدىن بىر يېرىم ھەسسە ئارقىدا قالىدۇ.

قازاقستان ئارمىيەسىنىڭ سانى 40 مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ.

قازاقستان ئارمىيەسىنىڭ ژىللىق ھەربىي بيۇدژېتى 206 مىللىون ئا ق ش دوللىرىغا تەڭ.

ژىللار ۋە ئادەملەر

ئاتا ۋەسىيىسى

يېقىندا شەرقىي تۇركستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ پولكوۋنىكى ئايتۇغان يۇنىچىنىڭ ئارخىۋىدا ساقلانغان ئاتىسى فازىلجان ئەپەندىنىڭ ۋاپاتى ئالدىدا 1920 - ژىلى يازغان ۋەسىيەتنامىسىنى ئوقۇپ ناھايىتى تەسىرلەندىم. بۇ ۋەسىيەتنامە فازىلجان ئاقساقالنىڭ (ئاقساقال - مەنسۋى) ئىسلام مەدەنىيىتىدىن تەلىم ئالغان، بىلىمنى ئۇلۇق بىلىدىغان ئالىيجاناپ ئىنسان ئېكەنلىگىنى ياققال كورسىتىدۇ. فازىلجان ئەپەندى 1920 - ژىلى ئۇز سالامەتلىگىدىن ئەنسىرەپ ۋاسىيلار ھەيىتىگە (ئۇ چاغلاردا مەسچىتلار تەركىۋىدە ۋاسىيلار ھەيىتى بولاتتىكەن) ۋەسىيەتنامە يېزىپ قالدۇرىدۇ، ئۇنىڭ مەزمۇنى توۋەندىكىچە.

ۋەسىيەتنامە

«1920 - ژىلى 7 - مارتتا ئوزەم سالامەت، ئەقىل - ھوشۇم جايىدا بولغان ھالدا توۋەندىكى ۋەسىيەتنامىنى قالدۇرىمەن. مېنىڭ ۋاپاتىمدىن كېيىن بالىلىرىم ئوسۇپ - يېتىلىپ، ئۇز ئىشلىرىنى ئۇزلىرى ئىشلەشكە قابىلىيەتلىك بولغانغا قەدەر ۋاسىيلار ھەيىتى زاكىرجان ئاللايارىي، غىلاجىدىن تاجىدىن، فەتفۇللىن نىزام، سەدرىي غەلىئەخمەدلارغا تاپشۇرىمەن. ۋاسىيلار ھەيىتى ۋە ئەزالىرىنىڭ دىققەت قىلىدىغان نەرسىلىرى - ئىش باشقۇرغۇچىلارنى چاقىرىپ، ھەممە ئىشلارنىڭ تەرتىپلىك ژۇرگۇزۇلۇشىگە دىققەت قىلىنسۇن. بالىلارنىڭ ئوقۇش ھەم ئويدىكى تەربىيە ئىشلىرىغا دايىم نازارەت قىلىپ تۇرۇلسۇن. ۋاسىيلار ھەيىتى ھەر ئىشتا سەمىتىلار تۇزۇپ خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ژۇرگۇزۇلۇشىگە تىرىشسۇن. بالىلار شۇنداق تەربىيەلەنسۇنكى، ئۇلار ماختانچاقلىق، ھورۇنلۇق، تەكەببۇرلۇقتىن ژىراق بولسۇن. ئۇلار ئۇزلىرىگە پايدىلىق بولغانلارنى باشقىلارغىمۇ لايىق دەپ بىلىشلىرى لازىم، ھەر قانداق باشلىغان ئىشنى چالا قالدۇرۇشتىن ساقلانسۇن. ئوزى قىلالايدىغان ئىشلارنى باشقىلارغا بۇيرىماسلىق، ئوچۇق چىراي، كەڭ پېئىلىلىق، ئاددىي، قانائەتچان، ھەر قانداق ئىشتا سەۋىرچان، ژىراقنى كورەلەيدىغان بولۇشلىرى لازىم. بېكار ژۇرۇش، تىرىشماسلىق، ھاراق ئىچىش ئوخشاش يامان ئادەتلەردىن ساقلىنىدىغان بولسۇن. ئادەم ئوزىنى كامىل ئىنسانلاردىن قىلىپ تەربىيەلەش ئۇچۇن ئەلۋەتتە بىلىم ئېلىشى كېرەك. شۇنىڭ ئۇچۇن ئۇلارنى ئوقۇتۇشتا ئوغۇل - قىز دېمەي، ئىلاجى بولسا چەت ئەللەرگە چىقىرىپ ئوقۇتۇش لازىم. بالىلارنى بىلىمسىز مۇللىلارنىڭ ئوقۇتۇشىدىن ئېھتىيات قىلىش كېرەك. قىسقىسى، بالىلار دىيانەتلىك بولسۇن.

مېنى يەرلەش ئۇچۇن لازىملىق خىراجەت تۇتۇپ قېلىنىپ، ئاندىن قالغان مۇلۇكلەرنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىغا سەرىپ قىلىنسۇن. بۇ ئىشلاردا پۇل بېرىش ھوقۇقى ۋاسىيلارنىڭ ئىختىيارىدا بولسۇن...» - دېگەن ۋەسىيەتنامىنى قالدۇرغان ئېكەن.

1934 - ژىلى 3 - مارتتا غۇلجىدا ۋاسىيلار مەجلىسى بولۇپ، مەرھۇم فازىلجان ئەپەندىنىڭ ژۇقارقى ۋەسىيەتنامىسى ئورۇنلانغان ئېكەن.

فازىلجان ئەپەندىنىڭ تورت قىز ۋە ئالتە ئوغلى بولۇپ، ھەر قايسىسى جەمىيەتتىن مۇناسىپ ئورۇنلىرىنى تاپقان. مەسىلەن، چوڭ ئوغلى ھەبىب يۇنىچى شەرقىي تۇركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەدەنىي - مائارىپ تەرەققىياتىغا سالماقلىق ھەسسە قوشقان، «ئىنقىلاۋىي شەرقىي تۇركستان» گېزىتىنىڭ مۇھەررىرى بولغان، 1945 - ژىلى 39 يېشىدا دۇنيادىن ئوتكەن. يەنە بىر ئوغلى ئايتۇغان يۇنىچى شەرقىي تۇركستان ئىنقىلاۋىنىڭ پائال ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىرى، مىللىي ئارمىيە پولكوۋنىكى بولغان، ھازىر ھايات.

جەزىرە بۇرھانوۋا.

يېقىن شەرىق

ئىسرائىلنىڭ پالېستىنىغا ھۇجۇم قىلىشىدىن بولغان زىيان 400 مىللىون دوللار مىقدارىدا باھالاندى

ئىسرائىل ھەربىيلىرىنىڭ ئىوردان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىغىغا بېسىپ كىرىش نەتىجىسىدە پالېستىنا ئوبيېكتلىرىغا كەلتۇرۇلگەن زىيان 300 - 400 مىللىون دوللار مىقدارىدا باھالانماقتا. ب م ت نىڭ غەربىي قىرغاق ۋە گازا سېكتورىدىكى تەرەققىيات پروگراممىسىنىڭ ۋەكىلى تىم روتېرمېلىنىڭ بىلدۇرىشىگە قارىغاندا، مۇنداق مەلۇماتلار ب م ت، دۇنياۋىي بانك ۋە ياۋروپا كومىسسىيەسىنىڭ ئېكسپېرتلار توپى تەرىپىدىن ئېلىنغان، ئۇلار ھازىرقى ۋاقىتتا پالېستىنا تەۋەسىدىكى ئوبيېكتلارغا ئىسرائىل ھەربىلىرى تەرىپىدىن كەلتۇرۇلگەن زىيانغا باھا بەرمەكتە.

جۇملىدىن، ئېكسپېرتلارنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، پەقەتلا نابلۇستا ۋەيران قىلىنغان بېنالارنى ۋە تارىخىي جايلارنى ئەكسىگە كەلتۇرۇش 110 مىللىون دوللارغا توختايدۇ. ۋەيران قىلىنغان پالېستىنا ئوبيېكتلىرىنى ئەكسىگە كەلتۇرۇشكە 12 ئايدىن 18 ئايغىچە ۋاقىت كېتىدۇ.

پات ئارىدا ئېكسپېرتلار توپىنىڭ ئۇزۇل - كېسىل ھېساۋىتى، شۇنداقلا ئەكسىگە كەلتۇرۇش پلانى تەكلىپ قىلىنىدۇ. ئاندىن بۇ ھېساۋات پالېستىنىغا ياردەم بەرگۇچى ئەللەرنىڭ قاراپ چىقىشىغا تاپشۇرىلىدۇ، ئۇلار ئايرىم لايھىلەرگە مەبلەغ بېرىش توغرىلىق قارار قوبۇل قىلىشى لازىم.

ئۇ دايىم يادىمىزدا

رەھىمسىز ئەجەلنىڭ ۋاپادار يار، كويۇمچان ئاتا ئەخمەتنى ئارىمىزدىن ئېلىپ كەتكىنىگە ئون ژىل بولدى. سەنسىز ئوتكەن ئون ژىل، ئاتا، بىز، پەرزەنتلىرىڭگە، بىر ئەسىردەك بىلىندى: سېنىڭ ئىسسىق مېھرىڭنى سېغىندۇق، ھەر كۇنى قىياپىتىڭنى كوز ئالدىمىزغا كەلتۇرۇپ، سېنىڭ بىلەن تىلسىز دىدارلىششقا قانچە تەمشەلسەكمۇ، بەرى - بىر كوڭلىمىز قانمايدىغانلىغىنى ئەندى تولۇق ھىس قىلدۇق. ئامال قانچە، بىزگە تەغدىرگە تەن بېرىشتىن باشقا ھېچ ئىلاجە قالمىدى. ئەگەر ھايات بولغىنىڭدا بىيىل 80 ياشقا تولغان بولار ئېدىڭ. ئەپسۇس، بىزنىڭ ئائىلىگە سېنىڭ بۇ قۇتلۇق تويۇڭنى نىشانلاش نېسىپ بولمىغان ئېكەن. روھىڭ خۇش، ياتقان يېرىڭ يۇمشاق بولسۇن، ئەزىز ئاتا! -

دەپ ئەسلىگۇچىلەر: رەپىقىسى رىزۋانگۇل ھاجىم، پەرزەنتلىرى ئەنۋەرجان - خالىدەم، زۇبەيدەم - مەسىمجان، ئەكرەمجان - ئايمان، گۇلبەھرەم - ئابدۇقېيىم، ئىمەرجان - گۇلبەھرەم، ئابدۇقېيىم - زەيتۇنەم، ئابدۇۋەلى - تانزىلەم ۋە نەۋرىلىرى.

ئالمۇتا شەھىرى، گورنىي گىگانت مەھەللىسى.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئىيەك يولى كوچىسى 50 بېنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى. تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلىفون: 59 - 84 - 73

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىاللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئىنۋاد كوروپىسى www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

2002
ژىل
ئىيۇن
№6
(4153)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

قىسقا خەۋەرلەر

قازاقستان ـ گرېتسىيە: ھەمكارلىق كېڭەيمەكتە

26 ـ ئىيۇن كۇنى ئالمۇتىدا دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ قازاقستانغا رەسمىي سەپەر بىلەن كەلگەن گرېتسىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى كونستانتىنوس ستېفانوپۇلوس بىلەن مۇزاكىرىلەرنى ئوتكەزدى.

ئىككى دولەت رەھبەرلىرىنىڭ مۇزاكىرىلىرى جەريانىدا مەملىكەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىقتا پايدىلىنىدىغان رېزېرۋلارنىڭ مەۋجۇت ئېكەنلىگى تەكىتلەندى. مەسىلەن، نېفت ـ گاز ساھاسىدا، تېلىكوممۇنىكاتسىلەر، يېنىك سانائەت، يېزا ئېگىلىگى، يېزا ئېگىلىگى مەھسۇلاتلىرىنى قايتا ئىشلەش ساھالىرىدا رېزېرۋلار بار. تۇرىستىك فىرمىلار ئوتتۇرىسىدا ئوز ـ ئارا ھەرىكەت قىلىش ئۇچۇن ياخشى ئىمكانىيەتلەر مەۋجۇت.

مۇزاكىرىلەر داۋامىدا قازاقستان بىلەن گرېتسىيە ھوكۇمەتلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىنۋېستىتسىيەلەرنى رەغبەتلەندۇرۇش ۋە ئوز ئارا ھىمايە قىلىش توغرىلىق، خەلىق ئارا ئاۋتوموبىل ژۇكلىرىنى توشۇش توغرىلىق، بىلىم ۋە مەدەنىيەت ساھاسىدىكى ھەمكارلىق توغرىلىق كېلىشىملەر ئىمزالاندى.

سېسسىيە ئاياقلاشتى

28 ـ ئىيۇن كۇنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەجلىس رەئىسى ژارماخان تۇياقباينىڭ رىياسەتچىلىگىدە ئالىي قانۇن چىقىرىش ئورگانىنىڭ ئۇچىنچى سېسسىيەسىنىڭ تەنتەنىلىك يېپىلىش مەراسىمى بولۇپ ئوتتى.

ژ. تۇياقباي موشۇ مۇددەت ئىچىدە دېپۇتاتلار تەرىپىدىن قىلىنغان ئىش يەكۇنىنى چىقىرىپ، ئوز سوزىدە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ ئوز ۋەزىپىلىرىنى تېخىمۇ تولۇق دەرىجىدە ۋە سۇپەتلىك ئورۇنلىغانلىغىنى تەكىتلىدى. لايھىلەر ئۇستىدە قانۇن چىقىرىش ئىشىنىڭ مەركىزى خېلە دەرىجىدە دائىمىي كومىتېتلارغا ۋە خىزمەت توپلىرىغا يوتكەلدى، بۇ بولسا نورماتىۋ قائىدىلەرنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئىشلەشكە ۋە ئورۇن ئالغان قارىمۇقارشىلىقلارنى ئالدىن ـ ئالا يوقىتىشقا ئىمكانىيەت بەردى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى بارلىق كونستىتۇتسىيە قانۇنلىرى بىلەن كودېكسلار ئىلمىي ئېكسپېرتىزىغا ئەۋەتىلىدىغان بولدى. ئىشقا مۇنداق ياندىشىش پارلامېنت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىۋاتقان قانۇنلار سانىنىڭ ئازىيىشىغا ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ سۇپىتىنى خىلىلا كوتىرىشكە ئىمكانىيەت بەردى.

(كودا ئەخبارات ئاگېنتلىغى).

پارلامېنتلار ئارا ھەمكارلىق

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنت مەجلىسىنىڭ رەئىسى ژارماخان تۇياقباي كورېيە جۇمھۇرىيىتى پارلامېنتى ـ مىللىي مەجلىس دېلىگاتسىيەسى بىلەن ئۇچراشتى.

سوھبەت جەريانىدا تەرەپلەر قازاقستان ـ كورېيە پارلامېنتلار ئارا ئالاقىلىرىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇشنىڭ مۇھىم ئېكەنلىگىنى تەكىتلىدى، ھەمكارلىقنىڭ شەكىللىرى بىلەن ئىستىقباللىرىنى مۇھاكىمە قىلدى. ژ. تۇياقباي مېھمانلارنى مەجلىس ئىشىنىڭ تارماقلىرى ۋە ئۇيۇشتۇرۇلۇشى بىلەن تونۇشتۇردى، مېھمانلارغا ئاستانىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇش توغرىلىق سوزلەپ بەردى.

قازاقستان: ئىنۋېستىتسىيەلەر ۋە سودا ئۇچۇن مەنپىيەتدارلىق بازار

ئەينە شۇنداق نامدا 1 ـ 2 ـ ئىيۇل كۇنلىرى كانزاستا (ئا ق ش) خەلىق ئارا ئىنۋېستىتسىيە كونفېرېنسىيەسى بولۇپ ئوتتى. كونفېرېنسىيە ئامېرىكا ۋە قازاقستاننىڭ رەسمىي شەخسلىرى، تىجارەتچىلەر دائىرىلىرى ۋە تىجارەت ـ ئىتتىپاقلىرى ۋەكىللىرىنىڭ ئىشتىراكىدا ئوتكۇزۇلدى.

دولەت كاتىبى ـ تاشقى ئىشلار مىنىسترى ق. توقايېۋ يولباشچىلىغىدىكى قازاقستان رەسمىي دېلېگاتسىيەسىنىڭ تەركىۋىگە باش مىنىسترنىڭ ئورۇنباسارى ـ يېزا ئېگىلىگى مىنىسترى ئا. ئېسىموۋ، ئېنېرگېتىكا ۋە مىنېرال رېسۇرسلار مىسترى ۋ. شىكولنىك، دولەت كىرىملىرى مىنىسترىنىڭ مۇئاۋىنى ئۇ. بايژانوۋ، «قازاقتېلېكوم» ئوچۇق ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئا. بېكتاسوۋ، «كاز ئىنۋېست» يېپىق ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئا. باتالوۋ كىرگەن.

كونفېرېنسىيەنىڭ ئاساسىي مەخسىتى ئىنۋېستورلار بىلەن ئوز ئارا مۇناسىۋەتلەرنى تېخىمۇ كېڭەيتىشتىن ئىبارەت بولدى. قازاقستاننىڭ نېفت ـ گاز تارمىغى، ئېنېرگېتىكا، كوممۇنىكاتسىيەلەر، يېزا ئېگىلىگى ۋە مەھسۇلاتنى قايتا ئىشلەش سانائىتى ئالاھىدە مەنپىيەتدارلىقنى جەلىپ قىلماقتا. مەزكۇر چارە ـ تەدبىر دائىرىسىدە ئىنۋېستىتسىيەلەر توغرىلىق بىر قاتار كېلىشىملەر ئىمزالاندى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:
р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

مويسەپىتلەر ئوز ئارا قىزغىن سوھبەتتە.

ئۇچقۇن قۇربانىنىيازوۋ چۇشەرگەن سۇرەت.

ستاتىستىكا مەلۇماتلىرى ـ ھاياتىمىزنىڭ ئەينىگى

قازاقستانلىقلارنىڭ قىرىق بەش پائىزى ئوزلىرىنى ئاھالىنىڭ كىرىمى توۋەن توپىغا تەئەللۇق دەپ قارايدۇ. جۇملىدىن ئالمۇتا ۋىلايىتىدىكىلەرنىڭ ئەللىك توققۇز پائىزى كىرىمى توۋەنلەر قاتارىغا كىرىدۇ. «كومكون ـ 2 يېۋرازىيە» شىركىتىنىڭ سوتسىولوگىيەلىك تەتقىقاتلىرىدا ئەينە شۇ مەلۇماتلارنى كەلتۇرىدۇ. ئەندى شۇنىڭ بىلەن بىللە ستاتىستىكا بويىچە جۇمھۇرىيەتلىك ئاگېنتلىقنىڭ ئاخىرقى مەلۇماتلىرى ئۇمۇمەن ئاھالىنىڭ ئوتتۇرا ھېساپتىكى ئەمگەك ھەققى كولەمىنىڭ ۋە كىرىملىرىنىڭ ئوسكەنلىگى توغرىلىق گۇۋالىق قىلىدۇ. توغرا، قازاقستانلىقلار پاراۋەنلىگىنىڭ خېلىلا ئوسكەنلىگى توغرىلىق ئېيتىش تېخى ئەتىگەن. ئەندى جۇمھۇرىيەت ستاتىستىكا ئاگېنتلىغىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، بىيىل جۇمھۇرىيەت بويىچە ئوتتۇرا ھېساپتىكى ئەمگەك ھەققى 20 مىڭ تەڭگىنى تەشكىل قىلغان. جۇملىدىن، ئاتىراۋ ۋىلايىتىدە مائاش دەرىجىسى ھەممىدىن ژۇقۇرى ـ ئۇ قىرىق مىڭ تەڭگىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ستاتىستىكا مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، ئەڭ ژۇقۇرى ھەق تولىنىلىدىغان ئىش مالىيە بىلەن باغلىق، مالىيە ساھاسىدىكى ئوتتۇرا ھېساپتىكى ئايلىق ئەمگەك ھەققى ئەللىك مىڭ تەڭگىدىن ئوشۇق. ئەندى مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمىدىن ئوشۇغى بەنت بولىۋاتقان يېزا ئېگىلىگىدە، ھەر بىر ئادەمگە چېقىپ ھېساپلىغاندا ئېيىغا 40 دوللار دەرىجىسىدە ساقلانماقتا. ئەمەلىياتتا ھەر بىر يېزىلىق دۇنياۋىي بانكىنىڭ ئېنىقلىمىسى بويىچىلا ئەمەس، بەلكى ب م ت ستاندارتلىرى بويىچىمۇ ھايات كەچۇرۇش دەرىجىسىدىن توۋەن ياشايدۇ. ئەسلىتىپ ئوتۇش ئورۇنلۇقكى، بۇ ستاندارتلار بويىچە نامراتلىق دەرىجىسى بىر ئادەمگە كۇنىگە ئىككى دوللارلىق كىرىم بىلەن ئولچىنىدۇ. بۇ ئېيىغا توققۇز مىڭ تەڭگە ئەتراپىدا بولىدۇ. شۇنى ئېتىراپ قىلىش لازىمكى، جۇمھۇرىيەتنىڭ بارلىق ۋىلايەتلىرىدە، ستاتىستىكا مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، بۇ سومما خېلە ئوشۇق بولغان. ئاھالىنىڭ بارلىق كىرىملىرىنىڭ 90 پائىزغا يېقىنى ئىستىمالچىلىق خراجەتلەرگە ھەق تولەشكە سەرىپ قىلىنىدۇ ـ ئەندى بۇنىڭ يېرىمىدىن ئوشۇشى ـ ئوزۇق ـ تۇلۇك مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىشقا كېتىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ سوتسىولوگلارنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، قازاقستانلىقلارنىڭ ئاران 27 پائىزىلا كىيىم ـ كېچەك سېتىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېگە. جۇمھۇرىيەت ئاھالىسىنىڭ پەقەت بەش پائىزىلا قىممەتلىك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېگە. سوتسىولوگلار جۇمھۇرىيەت ئاھالىسىنىڭ سېتىۋېلىش قابىلىيىتىگە باھا بېرىپ، 56 پائىز قازاقستانلىقلارنىڭ ئەڭ لازىملىق نەرسىلەرنى سېتىۋېلىشقا مەبلىغى يېتىشمەيدۇ، ـ دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ. بۇ توپتىكى كىشىلەر كوممۇنال خىزمەتلەرنىڭ، توۋارلارنىڭ ۋە ئوزۇق ـ تۇلۇك مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممەتلىگىنى ئوزلىرىنىڭ ئاساسىي مۇئاممالىرى دەپ كورسىتىدۇ. مەملىكەتتە كىرىمى ژۇقۇرى ئادەملەر بارى ـ يوقى بەش پائىزنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ كوپ قىسمى ئاستانا بىلەن ئالمۇتىدا ياشايدىكەن. جۇملىدىن، جۇمھۇرىيەتنىڭ جەنۇبى پايتەختى ئەمگەك ھەققىنىڭ ئوسۇش سۇرئىتى بويىچە شىمالىي پايتەختتىن ئوزۇپ كەتتى. ئالمۇتىدا ئۇ ھازىر ژىگىرمە سەككىز مىڭ تەڭگە ئەتراپىدا، ئاستانىدا بولسا ـ ژىگىرمە ئالتە مىڭ تەڭگىگە يېقىنلاشماقتا.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

كونتراباندىغا چەك قويۇلدى

دورىلارنى كونتراباندا يولى بىلەن ئەكىلىش جۇمھۇرىيەت ئىختىسادىغا زىيان يەتكۇزمەكتە.

جۇمھۇرىيەتتە ھەممىدىن ئاپتېكىلار ئىنتايىن نۇرغۇن. ياۋايى بازار مۇناسىۋەتلىرى بۇ مۇھىم ساھاغىمۇ ئوز تەسىرىنى يەتكۇزدى، ئەندى ئۇ بولسا بىرىنچى نوۋەتتە ئادەملەرنىڭ سالامەتلىگىگە ۋە ھاياتىغا تەسىر قىلىدۇ. قازاقستان ھەر خىل دورىلارنىڭ «ئەخلەتخانىسىغا» ئايلانغاندەك بولماقتا. بولۇپمۇ مۇنداق ئەھۋال ئاخىرقى ۋىللىرى كۇپىيىپ كەتتى. دورىلارنى ئاپتېكىلاردىنلا ئەمەس، بەلكى ھەر بىر بۇلۇڭ ـ پۇشقاقتىن سېتىۋېلىش تەس ئەمەس.

ئىلگىرى بۇ ئىشتا ئەمەلىياتتا ھېچ قانداق نازارەت بولمىغان ئېدى. سىز ئاپتېكىلار ۋە باشقا جايلاردىن سۇپىتى نامالۇم بىر نەرسىلەرنى سېتىۋېلىشىڭىز مۇمكىن ئېدى. ئادەملەرنىڭ مۇنداق ئەھۋالغا نىسبەتەن كوپلىگەن ئەرىزە ـ شىكايەتلىرىدىن تەشۋىشلەنگەن جۇمھۇرىيەتنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش مىنىسترلىگى سودىنىڭ بۇ ساھاسىدا تەرتىپ ئورنىتىشنى قارار قىلدى. ئەندى جۇمھۇرىيەتتە فارماتسېۋتىكا ۋە تىببىي سانائەتنىڭ فارماتسىيەكومىتېتى قۇرۇلدى. مەزكۇر كومىتېتنىڭ قۇرۇلغىنىغا بارى ـ يوقى ئىككى ئاي بولدى. مانا ئەندى دورا ـ دەرمەكلەر سودىسى ساھاسىدا تەرتىپ خېلە ياخشىلاندى. مەسىلەن، ئالمۇتىدىكى بارلىق ئاپتېكىلار لىتسېنزىيەدىن ئوتكۇزۇلدى. ئەندى ئاپتېكىلار تولۇق قانۇنىي ئاساسىدا ئىشلىمەكتە. جۇمھۇرىيەتتە كەلتۇرىلىدىغان بارلىق دورا ـ دەرمەكلەر قازاقستاننىڭ تېگىشلىك دولەت ئورگانلىرىدا رويخەتتىن ئوتۇشى لازىم. ئەكسى ھالدا ئۇلارنى سېتىش مەنىي قىلىنىدۇ.

ئالىم ۋە ژۇرنالىست ئىلياس سېمەتوۋنىڭ تۇغۇلغىنىغا ـ 70 ـ ژىل

ئۇ ئوتتۇللۇنى ئۇيغۇرچە سۆزلەتكەن

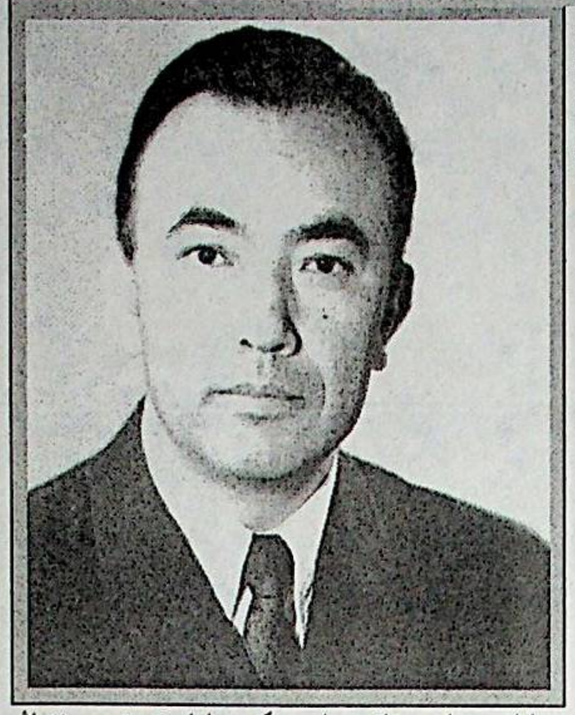

ئىلياس سېمەتوۋ ئىككىمىز يۇرتداش. بىز چېلەك يېزىسىدا چوڭ بولدۇق. ھەممىدىن قىزىق يېرى، قاتار كوچىلارغا ئورۇنلاشقان بىزنىڭ ئويلىرىمىزنىڭ نارىلىغى ئانا چە ئىراق بولمىسۇن، ئىككىمىز تاشكەنتتە، يەنى ئوتتۇرا ئاسىيە دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرقشۇناسلىق فاكۇلتېتىدا ئوقۇپ ژۇرگەندە تونۇشتۇق. ئۇ مۇئەللىملىك قىلغان ژىللىرى ئاندا ـ ساندا ئۇچرىشىپ ژۇرگەن ئىككى مىزنىڭ مۇناسىۋېتى ئالمۇتىغا كەلگەندىن كېيىن، تېخىمۇ قويۇقلاشتى. بىز دەسلەپ ھازىرقى قازاقستان مىللىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق بولۇمىدە، كېيىنىرەك ئوقۇش ـ پېداگوگىكا نەشرىياتىدا بىللە خىزمەت قىلدۇق. شۇنداقلا مەن ئىلياسنىڭ رەپىقىسى، قازاقستان خەلق ئارتىستى زېينەت ئەكبەروۋانىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن چېلەكتىكى رۇس مەكتۇبىدە بەش ژىل بىللە ئوقۇغانلىقتىن، ياخشى بىلەتتىم. شۇ سەۋەپتىن مەرھۇم دوستۇم توغرىلىق بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز قىلىشقا ھەقلىقمەن...

بىزدە ئەدەبىياتشۇناس ئالىملىرىمىزنىڭ خېلىسى يازغۇچى، ياكى شائىر، ئەندى تىلشۇناسلار ئارىسىدا ئىلمىي ئاساستا ئەدەبىياتقا كۆپ ئارىلاشقان، تەرجىمىدىن باشقا ئۇيغۇنلىغان بەدىي ئەسەرلەرنى، بىرنېچچە نوۋەتتە، ئوچېركلارنى. شۇنداقلا تەنقىدىي ماقالىلار، تەقرىزلەرنى يازغان كىشى يوقتىمىدا.

ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان قىزىقىشى ستۇدېنتلىق ژىللىرىدىن باشلىنىدۇ. مەكتەپتە ئىشلەپ ژۇرگىنىدە بولسا، بۇ ھەۋەس تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئەدەبىيات دەرسلىكى ئۇنىڭ ئۈچۈن ساۋاق ئوتكۈزۈشنىڭ يونىلىشىشلا بولىدۇ، خالاس. ئۇ ئەڭ ئالدى بىلەن ھەر بىر ئەدىپنىڭ ئىجادىيىتىنى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئارقىلىق چوڭقۇر ئۆگىنىدۇ ھەم بۇنىڭ بىلەنلا قانائەتلەنمەستىن، رۇس ئەدەبىياتى دەرسلىكلىرىگە مۇراجىەت قىلىدۇ. شۇلاردىن ھەر بىر ئەسەرنىڭقانداق تەھلىل قىلىنغانلىغى بىلەن تونۇشۇپ، شۇ ئۇسۇلنى ئۆز دائىرىسىدە قوللىنىدۇ. بۇنىڭ ئۈزى، سۆزسىزكى، دەرسلەرنىڭ ئىنتايىن قىزىق ئوتۇشىنى تەمىنلەيتتى.

ئىلياس مەكتەپتە خىزمەت قىلغان ژىللىرى ئەدەبىي تەنقىدىمىز يېڭى شەكىللىنىۋاتاتتى. ئۇنىڭ شەكىللىنىشىگە ھەسسە قوشقانلارنىڭ بىرى ئىلياس نەشىر قىلىنىۋاتقان كىتابلار توغرىلىق ئۆز پىكرىنى ئېيتاتتى. شۇ ۋاقىتلاردا چېلەكتە بولغان ئۇيغۇر تېاتىرىنىڭ ھەر بىر قويۇلمىسىغا تەقرىزلەر يازاتتى.

ھازىر ئابدۇغوپۇر قۇتلۇقوۋ، مومۇن ھەمرايېۋلار كوپچىلىككە تونۇلغان شائىرلار ـ ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار، شۇنداقلا ھېۋۇللام گايېتوۋ، ھېزبۇللام غېنىياروۋ، ئەكرەم سادىروۋ ۋە باشقىلار ئىلياس ناھىيەلىك گېزىتتا ئۇيۇشتۇرغان ئەدەبىي كېچىشتە ئۆز ئەسەرلىرىنى مۇھاكىمە قىلىشاتتى، ھەم ئۇنىڭ ئېيتقان ھەر بىر سۆزىنى دىققەت بىلەن تىكشاتتى...

چوڭ ئەۋلات تاماشىبىنلىرىنىڭ خاتىرىسىدە بولسا كېرەك ـ تېاتىرىمىزدا «ئوتېللونىڭ» قويۇلۇشى مەدەنىي ھاياتىمىزدا زور ۋاقىنە بولدى. كوپچىلىك ئەسىيۇنىڭ دۇنيادىكى ئەڭ مەشھۇر ئاكتېيورلارىدىن قېلىشمايدىغانلىغىغا كۆز يەتكۈزدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇر تېاتىرى يېڭىدىن پايتەختكە كوچۇپ كەلسىمۇ ئۇزىنىڭ شۇ يەردىكى تېاتىرلار بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇشقا ئىمكانىيىتى بار ـ لىغىنى نامايىش قىلدى. بۇنىڭدا ئوتېللونى ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەتكۈزگەن ئىلياس سېمەتوۋنىڭ رولى چوڭ.

1969 ـ ژىلى ئى. سېمەتوۋ ئۇزىنىڭ ناھىيەلىك «ئەمگەك تۇغى» ۋە جۇمھۇرىيەتلەر ئارا «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») گېزىتلىرىدا ئېلان قىلىنغان ئوچېركلىرىنى توپلاپ، ئالاھىدە كىتاپ قىلىپ چىقاردى. «مەشئەللەر» دەپ ئاتالغان بۇ توپلامدىن ئورۇن ئالغان ئەسەرلەر مۇئەللىپنىڭ قەھرىمان تالاشنى بىلىدىغانلىغىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىلياس 1970 ـ ژىلدىن باشلاپ «كوممۇنىزم تۇغى» يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات»گېزىتىنى باشقۇرىدۇ. ژۇرنالىستىكا ساھاسى ئۇنىڭغا ئۇيغۇرلار ياشايدىغان رېگىونلارنى پات ـ پات ئارىلاشقا، خەلقنىڭ تۇرمۇشى بىلەن يېقىندىن تونۇشۇشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. ئۇ ژىللىرى، باشقا خەلقلەر قاتارىدا، ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ ئىسملىرى پۈتكۈل ئەلگە مەلۇم بولغان كىشىلەر چىقىشقا باشلىغان. شۇلارنىڭ بىرى سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانى، جۇمھۇرىيەت ئالىي كېڭىشىنىڭ دېپۇتاتى مەرىيەم نىيازوۋا ئىدى. ئى. سېمەتوۋ ئۇزىنىڭ «بەختسىيار تەغدىر» (1976) دېگەن كىتابىدا قەھرىمان ئۇيغۇر قىزى توغرىسىدا ھېكايە قىلىدۇ.

«بەختسىيار تەغدىر» كىتابى نەشر قىلىنغان زامانلاردا ئەدەبىياتىمىز بىلەن مەتبۇئاتىمىزدا بىر قەدەر ئىلگىرلەشلەر يۈز بەرگەن بولسىمۇ، ئامما ھېچ كىم ئايرىم قەھرىمان ھەققىدە ھوججەتلىك قىسسە يېزىشنى قولغا ئالمىغان ئىدى. مانا بۇ ئىشنى تۇنجا قېتىم ئىلياس ئۇز زىممىسىگە ئالغان. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ ژىرىك ئوچېركنىڭ ئاساسىنى سالغان.

ئەدەبىيات بىلەن قىزىقىپ ژۇرگەن كىشى ئۇيغۇر ـ شۇناسلىق بولۇمىگە خىزمەتكە تەكلىپ قىلىنغاندا، كۆتۈلمىگەن يەردىن تىلشۇناسلىق مەسىلىسى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. راست، ئۇ 14 ژىل مەكتەپتە مۇئەللىم بولغاندا، ئەدەبىيات بىلەن بىللە تىلدىنمۇ دەرس بېرەتتى ۋە ئايرىم ۋاقىتلاردا موشۇ ساھا بويىچىمۇ ماقالىلار يازاتتى. موشۇ تەرەپلىرىنى ئىناۋەتكە ئالغان ئا. قايداروۋ، غ.سەدۋاقاسوۋ، ت. تالىپوۋ كەبى يېتەكچى تىلشۇناسلار ئىلياسقا ئۇيغۇر تىلى بىلەن شۇغۇللىنىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىدۇ ھەم بىر ناز ۋاقىت ئوتۈپلا، 1968 ـ ژىلى سىناقتاكسىس بويىچە نامزاتلىق دىسسېرتاتسىيە ياقلايدۇ. ياش ئالىمنىڭ ئالدىدا تىلشۇناسلىقنىڭ پارلاق ئىستىقبالى ئېچىلغان بولسىمۇ، ئۇ كۆتۈلمىگەن يەردىن ژۇرنالىستىكا ساھاسىغا، گېزىت رېداكسىيەسى خىزمىتىگە يوتكىلىدۇ. ئۇ «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتى مۇھەررىرىنىڭ «يېڭى ھايات» بويىچە ئورۇنباسارى لاۋازىمىدا ئىشلەيدۇ. ھەقىقىتىگە كېلىدىغان بولساق، ئى. سېمەتوۋ ئۇزىنى بۇ ئىشتىمۇ پەقەت ئىجابىي تەرىپىدىنلا كورستىدۇ ھەم گېزىتنىڭ رەسمىي يوسۇندا شەكىللىنىپ، تەرەققىي ئېتىشىگە كوپ كۈچ چىقىرىدۇ. ئۇنىڭ ئەسلى تەبىيىتىدىكى ئىنتايىن ئوچۇقلۇق، تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىگە ئالاھىدە جاپالىق بايقىلىدۇ. ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ژۇرنالىستلار كوللېكتىۋى «يېڭى ھايات» ئاممىباپ گېزىتىغا، كوپچىلىك سويۇپ ئوقۇيدىغان ئورگانغا ئايلاندۇرىدۇ. گېزىت ۋەتەۋالىرىنى كېڭەيتىش ھەققىتى بىلەن تونۇشتۇرۇشتا، ئۇلار ئارىسىدا ھوكۇمەت سىياسىتىنى تەرغىب قىلىپ، بۇ تەرەپكە كەلگەنلەرنىڭ يېڭى يەرلەردە چاپسان يىلتىز تارتىپ كېتىشىدە چوڭ رول ئوينىدى.

ئى. سېمەتوۋ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى بەش ژىلىنى (1975 ـ 1980) «مېكتەپ» نەشرىياتىدا ئوتكۈزگەن ھەم رېداكسىيە يېتەكچىسى سۈپىتىدە گۈمانىتارلىق پەنلەر سىكتورىدىكى دەرسلىكلەرنىڭ سۈپەتلىك چىقىشىغا ئوز ھەسسىنى قوشتى. ئۇ ئوزىمۇ دەرسلىكلەر بىلەن مېتودىكىلىق قوللانمىلارنى يېزىپ، تەرجىمە ئىشىغا قاتناشتى. 1981 ـ ژىلىنىڭ ئوتتۇرلىرىدا قايتىدىن ئۇيغۇرشۇناسلىق بولۇمىگە يوتكىلىدۇ. لېكىن كۈن ساناپ كۈچىيۋاتقان ئاغرىق، ئۇنىڭغا قايتىدىن ئىلمىي ئىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئىمكانىيەت بەرمىدى...

ئىلياس سېمەتوۋ ھايات بولغان بولسا، موشۇ كۈنلەردە بىز ھەممىز چوڭ خوشاللىق بىلەن ئۇنىڭ 70 ژىللىق تەۋەللۇدىنى نىشانلاتتۇق. بىراق بىز ئۇنىڭدىن ژىكىرمە بىر ژىل ئىلگىرى ئايرىلدۇق. ئەجەل ئۇنى ئېلىپ كەتمىگەن بولسا، ئۇ قانچىلىك ئەمگەك قىلغان بولار ئىدى، شۇ ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ شوھرەت قازىنىشىغا قانچىلىك ئۈلۈش قوشقان بولار ئىدى. ئىلياس ئىنتايىن ياش كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ 30 غا يېقىن ئەمگىكى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئوچەرمەيدۇ.

رابىك ئىسمايىلوۋ،
فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى.

سۈرەتتە: «كوممۇنىزم تۇغى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى رېداكسىيەسىنىڭ رەھبەرلىرى: مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى (سولدىن ئوڭغا) ت. ئەزەروۋ، مۇھەررىر ئا. مەشۇروۋ، مەسئۇل كاتىپ س. مەشۇروۋ ۋە مۇھەررىرنىڭ «يېڭى ھايات» بويىچە ئورۇنباسارى ئى. سېمەتوۋ. 1972 ـ ژىل.

يېقىندا يولۇم چۈشۈپ چېلەككە بارماقچى بولۇپ ئالمۇتا ـ چېلەك ئاۋتوبۇسىدا تەسەدىپى بىر ئايال بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇزۇن يولنى زېرىكمەي بېسىش ئۈچۈن ئۇ سەپەردىشىم بىلەن پاراڭلىشىپ مۈگدىشتۇق. ئۇرالاخان ئىسىملىك بۇ ئايال يەتمىشتىن ئالمىغان بولۇپ، پاراڭغا ئانچىلا مايىل ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇ بىر غەم ـ قايغۇ ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى.

مەن سەپەردىشىمنى پاراڭغا تارتىپ، خەلىمىزدە: بۇغداي نېنىڭ بولمىسا، بۇغداي سوزۇڭ يوقمىدى، ـ دېگەن ماقال بار. پاراڭلىشىپ، مۈگدىشىپ ئولتىرايلى، دېۋىدىم، سەپەردىشىم ئوزى توغرىلىق بايان قىلىپ پاراڭ باشلىدى.

ـ ئىلگىرى بىز تەشكەنبايازدا تۇرغان، ھازىر ئالمۇتىدا تۇرىمىز. بىر ئوغۇل، تورت قىزىمىز بار. لېكىن ھازىر ئويدە بوۋاي ئىكەنمىز قالدۇق. ئارزۇلاپ، يالغۇز ئوغۇل دەپ پەپلەپ قاتارغا قوشقان ئوغلىمىز ئويلىنىپ بىر ئاز زامان بىز بىلەن تۇرۇپ، ئاندىن ئوي بولۇپ چىقىپ كەتتى. مەن كېلىنمگە ياقمىدىمۇ، ياكى كېلىنىم ماڭا ياقمىدىمۇ بىلمىدىم، ئەرزىمەس ئىشلار بىلەن يالغۇز ئوغلىمىز بىزنى تاشلاپ كەتتى. لېكىن خۇداغا شۈكرى، ئوغلۇم بىزنى پات ـ پات يوقلاپ تۇرىدۇ، ئەندى كېلىنىم بولسا، دىلىدا بولمىسىمۇ، تىلىدا سالام قىلىپ قويىدۇ.

قىز بالا دېگەن تالانىڭ ئادىمى ئىكەن، تورت قىزىمىز تۇرمۇشقا چىقىپ كەتتى. تەربىيەلىگۈچىلىق دەرىجىنى تارتىپ قالدۇق. مەن دائىم تاللادىن بالىلىرىمغا ئىنسابىم بەرمەيدىغان، ئۇنداق دېگىنىم، ئۇيغۇرچە ماقال: قىلمىشى ئەسىرە قولىدىكى ئەسىرە.

ئۇيغۇر تورى www.uyghurtor.org www.uyghurkitap.com

قىزلىرىمدىن بىرى كويۇمسىز، مېھرى ـ شەپقەت دېگەننى بىلمەيدىغان بولۇپ قالغانلىغىغا ھەيرانمەن. بۇ قىزىمىز ئازىراق پۇللۇق بولۇپ قېلىۋىدى، تامامەن ئوزگەردى، ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشلىرىدىنمۇ كەچتى. ئەڭ بولمىغاندا ئايدا بىر كېلىپ: ھالىڭ قانداق؟ ـ دەپ كەنگە يارمىدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىغى يېشى يېتىپ قالغان بوۋايغا بەك ئېغىر كەلدى. لېكىن مەن بوۋايغا تەسەللى بېرىپ، ياخشى سۆزلەر بىلەن كوكلىنى ياساپ قويمەمەن. كەشكە دېسەكمۇ سوز ـ چوچەك. كىمنىڭلا بولمىسۇن، بالىلىرىغا خۇدايىم ئىنساپ بەرگەن، ئۇنداق بولمىسا ئۇلار ئاتا ـ ئانىسىغا ئوخشاش ئۇلارمۇ ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ

«شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر سەخسلەر»

كىتاپ ھەر قانداق بىلىمنىڭ جېنى ۋە ژۇرىگى،
ھەر قانداق پەننىڭ ئىپتىداسىدۇر.
س. سۋېيگى،
ئاۋسترىيە يازغۇچىسى.

ھازىر دۇنيا مەتبۇئات مەنبەلىرىنىڭ يېزىشىغا قارىغاندا: «... ھەر بىر مىنۇتتا بىر خىل يېڭى كىتاپ نەشىر قىلىنىپ، دۇنيا بويىچە نەشىر قىلىنغان يېڭى كىتاپ 765 مىڭ 500 خىلغا يەتمەكتە» دېيىلگەن. مانا بۇ فاكتلىق سانلارغا قارىغاندا، كىتاپ ئىنسانلارنىڭ ھايات تەغدىرىدە قانچىلىك مۇھىم ئېكەنلىگى ئۇز ـ ئۇزىدىن مەلۇم. ئۇيغۇرلار زىمىنى ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ نەشرىياتلىرىدىمۇ كوپلىگەن كىتاپ ـ ژۇرناللار نەشىر قىلىنىپ تۇرىدۇ. پەقەت ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى «شىنجاڭ خەلىق نەشرىياتى»، «ياشلار ـ ئوسمۇرلەر نەشرىياتى» ۋە «مانا ـ رىپ نەشرىيات»لىرىدىن ژىلىغا100 خىلغا يېقىن كىتاپ نەشىر قىلىناتتى. ھازىر بولسا، ئۇيغۇر تىل ـ يېزىغىدىكى نەشرىياتتىن توققۇزى بار. ئۇلار ھازىر ژىلىغا 7 ـ 8يۇز خىل كىتاپ نەشىر قىلىدۇ. مانا شۇلاردىن بېرى «شىنجاڭ خەلىق نەشرىياتىدىن» نەشىر قىلىنغان «شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر» دېگەن كىتاپ يېقىندا قولۇمغا چۈشۈپ قالدى.

بۇ كىتاپ دەسلەپ ئۇزىنىڭ رەڭلىك مۇقاۋىسىدىكى توققۇز مەشھۇر شەخس سۇرەتلىرى بىلەن كوزگە تاشلىنىدۇ. كىتاپ «ئاۋتور ھەققىدە»، «ئاۋتوردىن»، «مۇندەرىجە»، «كىرىش سوز» دېگەن ماۋزۇلارغا بولۇنۇپ، 7 چوڭ باپنى ئۇز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ باپلاردا ئۇيغۇرلار ۋەتىنىدە ياشاپ، تارىختا ئوتكەن شەخسلەرنىڭ تەرجىمە ھالى، ئەمگەك، خىزمەت پائالىيەتلىرى ۋە كەچىرمىشلىرى بايان قىلىنىدۇ. مەسىلەن، بىرىنچى باپتا زوزۇڭتاڭ، لىيۇجىڭتاڭ، شىنجاڭنىڭ ئاخىرقى سەيىيارە سىلاۋچىسى ـ يۋەن داخۋا، ياڭ زېڭشىڭ، جىڭ شۇرىن، شېڭ شىسەي، ۋۇجۇڭشىن، جاڭ جىجۇڭ، بۇرھان شەھىدىلەر بېرىلگەن بولسا، ئىككىنچى باپتا ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگ، سۇلتان ئوبۇل ئەلا ئىبراھىم، سادىر پالۋانلار تونۇشتۇرۇلغان. قالغان5 باپتا ھەر بىر دەۋىردە ئۇز سالاھىتى، ئەمگەك پائالىيەتلىرى ۋە قىلمىشلىرى بىلەن ياشاپ ئوتكەن شەخسلەر تونۇشتۇرۇلغان. بۇلار جەمىئىي 93 شەخسى بولۇپ، بۇلاردىن 82ـ سىنىڭ فوتو سۇرەتلىرى بېرىلگەن. بۇ كىتاپنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋەلى، مەسئۇل كورېكتورى ياسىن تۇردىلار بولۇپ،3000 تىراژدا 415 بەتتىن ئىبارەت. كىتاپ 2000 ـ ژىلى نەشىر قىلىنغان.

«شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇرشەخسلەر» كىتاۋىنىڭ مۇئەللىپى ئاتاقلىق ژۇرنالىست، يازغۇچى ۋە فوتو سۇرەتچى شېرىپ خۇشتار بولۇپ، ئۇزۇن ژىللىق جاپالىق ئىزدىنىش ئەمگەكلىرى ئارقىلىق بۇ مۇنەۋۋەر كىتاپنى يورۇققا چىقارغان. ئۇ 1942 ـ ژىلى ئالىي مەلۇماتلىق بولغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ تۇرمىلىرىدە بىگۇنا ياتقان. 1949 ـ ژىلدىن كېيىن مەسئۇل خىزمەتلەردە ئىشلىدى.ئوڭچى نامى بىلەن تەقىپلىنىپ، 1981 ـ ژىلى ئاقلاندى ۋە دەم ئېلىشقا چىقتى.1940 ـ ژىلدىن باشلاپ، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. 1983 ـ ژىلدىن 1993 ـ ژىلغىچە ئۇز خىراجىتى بىلەن يەتتە ۋىلايەت،64 ناھىيە ۋە 200دىن ئارتۇق يېزا ـ قىشلاقلارنى ئارىلاپ300 پارچە ماقالە، 250 پارچىدەك تارىخى سۇرەتلەرنى نەشىر قىلدۇردى. شېرىپ خۇشتار تۇرلۇك تېمىدىكى ژىرىك ماقالە ۋە ئوچېركلاردىن باشقا ئىلمىي ماۋزۇلارغا ھەم مۇراجىەت قىلدى.شۇندىن كېيىن ئۇ«مۇسابايېۋ ۋە ئۇنىڭ كارخانىسى»، «شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان سودىسى» دېگەن كىتاپلىرىنى نەشىر قىلدۇردى. باشقىلار بىلەن بىرلىكتە «ئۇيغۇر ئورپى ـ ئادەتلىرى»، «مۇقام پېشۋالىرى»، «تاشاخۇنۇم ۋە ئۇنىڭ توھپىكار ئەۋلاتلىرى» ناملىق ئەسەرلەرنى ئېلان قىلدى. ھازىر باشقا كىتاپلارنى نەشىرگە تەييارلىماقتا. ئۇ پۇتكۇل ئۇيغۇرلار زىمىنىنى كېزىپ ماتېرىال توپلىغان بولسا، ئىچكى ئولكىلەرنى قىدىرىپ، ئۇيغۇرلار تارىخىغا دائىر ئەسەرى ـ ئەتىقىلەرنى توپلىدى.

شېرىپ خۇشتار ئۇرۇمچىدە 12 مۇقام تەتقىقات جەمىيىتى ئۇخشاش بىر قانچە جەمىيەتلەرنىڭ ھەيئەت ۋە دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى. ئۇنىڭ بېيقياس ئىزدىنىش ئەمگەكلىرى ئۇيغۇرلار تارىخى ۋە مەدەنىي مىراسلىرىنى ئۇگىنىشتە تېپىلماس ھوججەت بولۇپ قالغۇسىدۇر.

تۇرسۇن قاھھارىي.

ئەركىن ئالپتېكىن: «ئۇيغۇرلار تېررورىست ئەمەس»

يېقىندا ئالمۇتىغا كەلگەن ۋاكالەتسىز مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ (ۋ م ت) باش كاتىۋى ئەركىن ئالپتېكىن «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ژۇرنالىستلىرى ۋە زىيالىلار ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتى.

ئۇچرىشىشنى«ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋ قىسقىچە كىرىشمە سوز بىلەن ئېچىپ، ئاندىن ئە. ئالپتېكىننى سوزگە تەكلىپ قىلدى.

ـ مەن ئۇز پائالىيىتىم توغرىلىق قىسقىچە توختىلىپ ئوتەي، ۋ م ت تەركىۋىگە ئۇز مۇستەقىللىگىگە ئېگە بولمىغان 53 مىللەت كىرىدۇ، ئۇلار 100 مىللىوندىن ئوشۇق ئادەمگە ۋاكالەتلىك قىلىدۇ. ۋ م ت قۇرۇلۇپ ئۇز پائالىيىتىنى ئېلىپ بېرىۋاتقاندىن بېرى ئۇنىڭ تەركىۋىدىكى 7 مىللەت ئۇز مۇستەقىللىگىگە ئېرىشتى. تېخى يېقىندىلا پۇتكۇل دۇنيا شەرقىي تىمور خەلقىنىڭ ئۇز مۇستەقىللىغىنى جاكالىغانلىغىنىڭ شاھىدى بولدى، بۇنىڭدا ۋ م ت نىڭ رولىمۇ ئاز ئەمەس.

ئوتكەن ژىلى 11 ـ سېنتەبردە ئاق‌ش تا يۇز بەرگەن پاجىە خەلىق ئارا تېررورىمغا قارشى ھەرىكەتنى ئوۋج ئالدۇردى. ئەندى خىتاي بولسا مۇنداق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇرلارنى «تېررورىستلار» دەپ قارىلاپ، پۇتكۇل دۇنياغا جاكالىماقتا. ئامما خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارنى خەلىق ئارا تېررورىزمدا ئەيىپلىشى ئەمەلىياتتا ئۇيغۇرلار ئۇچۇن ياخشىلىققا ئايلاندى. پۇتكۇل دۇنيا ئۇلارنىڭ تېررورىست ئەمەس، بەلكى ئۇز مۇستەقىللىغى ئۇچۇن كۇرىشىۋاتقان خەلىق ئېكەنلىگىنى بىلدى. مەسىلەن، ئا ق ش ھوكۇمىتى «ئەل ـ كائىدا» تەشكىلاتىدا بىرمۇ ئۇيغۇر يوق ئېكەنلىگىنى رەسمىي بىلدۇردى.

ئە. ئالپتېكىن ئاخىرىدا ئۇچرىشىش ئىشتىراكچىلىرىنىڭ كوپلىگەن سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردى.

(ئۇز مۇخبىرىمىز).

سۇرەتلەردە تارىخ نامايەن

بىر مەشرەپتىكىلەردىن بىرىلا ھايات

سۇرەتتە: (ژۇقۇرىدىن ئوڭدىن سولغا) 1ـ سىدىقجان يەھياروۋ، 2 ـ ئابدۇجاپپار ئەخمەتوۋ، 3 ـ ھۇسەيىن، 5 ـ ئەكرەم، 6 ـ ئابابەكرى، 7 ـ ئىسمى نامەلۇم، 8 ـ ھەبىپ، 9 ـ قۇربان، 10 ـ ئابدۇنەبى، 11 ـ ئابدۇللا ئەزىز، 12 ـ ھاپىز، 13 ـ جالالىدىن يەھيارىي، 14 ـ سۇلتانجان، 15 ـ ئەكرەم، 16 ـ مەسئۇتجان، 17 ـ ھاكى باي، 18 ـ تۇداخۇن، 19 ـ مۇختەر بەگ، 20 ـ ئومەرجان ، 21 ـ غۇجۇ ـ نۇر غاپپاروۋ، 22 ـ نۇرمەممەت ناسىروۋ، 23 ـ زۇنۇن تېيىپوۋ، 24 ـ ئەرشىدىن، 25ـ مەھەممەتجان.1939 ـ ژىل غۇلجا. سۇرەت نۇسخىسىنى بىزگە تەغدىم قىلغان خەمىت ئەخمەتوۋ.

تارىخنى يېزىشتا بارلىق ھوججەت ۋە مەنبەلەرنى ئاساس قىلغىنىمىزدەك ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىنى يارىتىشتا ھەم ھوججەت ۋە مەنبەلەرگە ئاساسلىنىشىمىز كېرەك. شۇنىڭدەك فوتو سۇرەتلەرمۇ ئاساسىي مەنبەلەرنىڭ بىرى ھېساپلىنىدۇ. خۇسۇسەن تارىختا ئوتكەن مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ھايات پائالىيىتىنى يورۇتۇشتا شۇ شەخسنىڭ فوتو سۇرىتى ئاساسىي مەنبەنىڭ ئۇزى ئېكەنلىگى مەلۇم. ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زاماندا ئوتكەن شەخسلەرنىڭ قىسمەن تارىخىنى يېزىشتا فوتو سۇرەتلەردىن پايدىلانغانلىغىم ماڭا تەجرىبە بولدى. خۇسۇسەن 20 ـ ئەسىردە بىزنىڭ تارىخىي ھاياتىمىزنىڭ ھەر بىر ساھاسىدا ئوتكەن ناھايىتى كوپلىگەن مۇنەۋۋەر شەخسلەر بار. ئۇلار تارىخىي ئىزدەنگۇچىلەرنىڭ ياكى بولمىسا، تارىخچىلارنىڭ نەزەر ئېتىۋارىغا ۋە ئىزدىنىشلىرىگە مۇيەسسەر بولغانمۇ ياكى بولالمىغانمۇ بۇ مەسىلە تېخى ئايدىڭلاشمىغاندۇر. شۇنىڭ ئۇچۇن تارىخىي فوتو سۇرەتلەر بىزگە تولىمۇ مۇھىم مەنبە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

مانا شۇنداق فوتو سۇرەتنىڭ بىرى يېقىندا كوزۇمگە چېلىقتى. بۇ قىممەتلىك سۇرەت 1939 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە چۇشۇرۇلگەن بولۇپ، سۇرەتتىكى چوڭلار 25 كىشى، 6 كىچىك پەرزەنتنى قوشقاندا ئوتتۇز بىر. بۇلار بىر مەشرەپتىكى ئوتتۇز ئوغۇلنى كوز ئالدىمىزغا كەلتۇرىدۇ. بىيىل بۇ سۇرەتكە63 ژىل بوپتۇ. سۇرەتتىكىلەردىن تۇرلۇك ژىللاردا 8 كىشى ۋاپات بولغان. ئۇچى غۇلجا شەھىرىدە قالغان. 14 كىشى كېڭەش ئېلىگە چىقىپ كەتكەن. شۇنداق، ژىللارنىڭ ئوتۇشى بىلەن سۇرەتتىكىلەردىن ھازىر بىرى ـ ئابدۇجاپپار ھاجى ھايات. ئۇ موشۇ سۇرەتنى ساقلىغان. ھازىر خۇدا خالىسا، 90 ياشتا بولۇپ، بىشكەك شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلماقتا.بۇ سۇرەتنى غۇلجا شەھىرىدىكى مەشھۇر فوتو سۇرەتچى ئەكمەل سەمىتوۋ چۇشەرگەن ئېكەن. بۇ سۇرەتتىكىلەر تۇرلۇك ساھادىكى خىزمەتلەرنىڭ ئېگىلىرى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئارىسىدا موھىم ۋە مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، تارىختا نامىنى قالدۇرۇپ كېتەلىدى. شۇلاردىن بىرى زۇنۇن تېيىپوۋ (1917 ـ1984) زاۋود ئىشچىلىغىدىن كوتىرىلىپ، شەرقىي تۇركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ رەھبىرىي ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ، مائاۋىن قۇماندان دەرىجىسىگە كوتىرىلگەن. كېيىن گېنىرال ئۇنۋانى بېرىلگەن. غوجانۇر ئاكا غاپپاروۋ (1898 ـ 1975) يارکەنتە توغۇلغان بولۇپ تىجارەتچى ئائىلىسىدىن. 4 پەرزەنتى بار. رۇسچە بىلىدۇ. ئالمۇتىدا ۋاپات بولغان. ئەرشىدىن ئاكا مېھرامۇۋ (1903 ـ 1976) خىزمەتچى ئائىلىسىدىن. 1955 ـ ژىلى كېڭەش ئىتتىپاقىغا چىققان.ئىككى پەرزەندى بار. جالالدىن يەھيارى (1907 ـ 1948) يارکەنت شەھىرىدەھۇنەرۋەن ئائىلىسىدىن تۇغۇلغان. 1934 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇر سانائىي ـ نەپىسە ئومىگىنىڭ رېژىسسىيورى بولۇپ، ئۇيغۇر تېاتر سەھنىسىدە «ئارشىن مال ئالان»كومېدىيەسى ۋە باشقا سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ مۇۋاپپەقىيەتلىك چىقىشىغا چوڭ ئولۇش قوشقان.ئۇ ئىلى دىيارىدىكى ئۇيغۇر دراماچىلىغىمىزنىڭ دەسلەپكى تەشكىلاتچىلىرىدىن بىرىدۇر. ج. يەھيارى رېژىسسىيورلىغىدا غۇلجا شەھىرىدە «قانلىق داغ»، «غېرىپ ۋە سەنەم»، «پېرىخۇن»،«ئارشىن مال ئالان»، «سىرى ئېچىلدى»، «غۇنچەم»، «پەرھات ـ شىرىن» سەھنە ئەسەرلىرى خەلىق ئالدىدا نامايىش قىلىندى. نۇرمەھەممەت ناسىروۋ (1908 ـ 1989) يارکەنت شەھىرىدە دېخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ مەشھۇر مۇقامچى روزى تەمبۇردىن ئۇگىنىپ، ئىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سانائىي ـ نەپىسە ئومىگىگە چالغۇچى بولۇپ، «غېرىپ ۋە سەنەم»، «قانلىق داغ»، «غۇنچەم»، «پەرھات ـ شىرىن» ۋە باشقا دراملارنىڭ مۇزىكىلىرىنى ئورۇنداشتا ماھارىتىنى كورسەتكەن. 1970 ـ ژىلى تاشكەنتتە 12 مۇقامنى يېزىۋېلىش ۋە تىكلەش ئىشىغا قاتنىشىپ، ئۇنۇملۇك ئەمگەك قىلدى. ئۇنىڭ ئىجادىي مۇزىكىلىرى خەلىق ئىچىگە سىڭىپ كەتكەن. ئۇنىڭ نامى كومپوزىتور ت. ئەلىباقىيېۋانىڭ 1988 ـ ژىلى يازغان «12 مۇقام» دېگەن كىتاۋىدا شەرەپلىك ئورۇن ئالغان. ئابدۇنەبى ئابدۇماناپوۋ (1910 ـ1961) يارکەنت شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1934 ـ ژىلى ئىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانائىي ـ نەپىسە ئومىگىگە چالغۇچى بولۇپ قاتناشقان. ئۇ 1955 ـ ژىلدىن تارتىپ تا ئومرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئالمۇتىدا جۇمھۇرىيەتلىك دولەت ئۇيغۇر مۇزىكىلىق كومېدىيە تېاترىدا ئىشلىگەن. ئۇنىڭ «يېڭى باغ»، «ئىشچىلارغا گۇل باغلار» دېگەن ئىجادىي ناخشىلىرى بۇگۇنگىچە ئېيتىلىپ كەلمەكتە.ئۇنىڭ «پىغان» دېگەن ناخشىسى خەلىق ئىچىدە مەشھۇر.

بىز بۇندىن كېيىن ئىسلام خۇراپەتچىلىرىنىڭ «ئادەم سۇرەتكە چۇشسە يامان بولىدۇ...» دەيدىغان بېمەنا سوزلىرىگە مۇتلەق ئىشەنمەستىن ئوزىمىزنىڭ ۋە خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا ھەقىقىي ھوججەت بولىدىغان سۇرەتلەرنى ئوز قىياپىتى بىلەن ساقلىشىمىز ۋە ئەۋلادلىرىمىزغا قالدۇرۇشىمىز كېرەك.

تۇرسۇن قاھھارىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

قۇرئاننىڭ ھەق ئېكەنلىگىنى

1. ئارخېولوگىيە دەلىللىرى

1) توپان ۋەقىەسى:

قۇرئاندا ۋە باشقىمۇ ساماۋىي كىتاپلاردا نۇھ ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭغا ئىشەنگەنلەر ئۇچۇن ياسالغان كېمە ھەققىدىكى قىسسە بايان قىلىنغان. نۇھ ئەلەيھىسسالام 950 ژىل ئومۇر سۇرگەن بولۇپ، ئۇ ئومۇر بويى قوۋىمىنى ئاللاغا ئىمان كەلتۇرۇشكە چاقىرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئەگەشكەنلەرنىڭ سانى ناھايىتى ئاز ئېدى. ئاللا ئۇنى كېمە ياساشقا بۇيرۇيدۇ. نۇھ ئەلەيھىسسالام كېمىنى ئاللا بۇيرىغان شەكىلدە ياساپ بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەگەشكەنلەرنى ۋە ھەر جانلىقتىن بىر جۇپتىن كېمىسىگە ئالىدۇ. بىر مۇددەتتىن كېيىن شىددەتلىك بىر يامغۇر يېغىپ «ئاللانىڭ ئازاۋى نەدە؟ ئۇنى كورسەتمەمسەن؟» دەپ نۇھ ئەلەيھىسسالامنى مەسخىرە قىلغانلارنىڭ ھەممىسى سۇدا غەرىق بولۇپ تۇگىشىدۇ.

بۇ ۋەقىەلىك ھەققىدە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا 68 پارچىدىن كوپىرەك داستان يېزىلغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەينى ۋەقىەلىكنى سوزلىگەن. ھازىر ئارخېئولوگىيە ئىلمى سايىسىدا بۇ ۋەقىەلىك شەك تۇغدۇرمايدىغان دەرىجىدە ئىسپاتلانغان. يېقىنقى ژىللاردىكى ئارخېئولوگىيە دەلىللىرىغا ئاساسلانغاندا بۇ ھادىسىنىڭ پۇتۇن يەر شارىغا ئومۇم بولغانلىق ئېھتىمالى كۇچلۇكتۇر.

1960 ـ ژىللىرىدا ئامېرىكىلىق ئىككى ئارخېئولوگ تەرىپىدىن مېكسىكا قۇلتۇغىدا ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات نەتىجىسىگە كورە، بۇ جايدىكى جانلىق مېكروئورگانىزم ماددىلىرىنىڭ قېدىمىقى زامانلارغا ئائىت قالدۇقلىرى ئېكەنلىگى ئىسپاتلانغان. مىيامى ئۇنىۋېرسىتېتىدىن رودھې، گېسارې ئىسىملىك ئىككى ئارخېولوگ، ئىسلاندا ئۇنىۋېرسىتېتىدىن يامېس كانېنت ۋە كېمبردج ئۇنىۋېرسىتېتىدىن نىكولاسلاردىن تەشكىللەنگەن تەتقىقات گرۇپپىسى تەرىپىدىن تەتقىق قىلىنغان مېكسىكا قولتۇغىدىكى بىر تۇزلۇكتە دراماتىك بىر ئوزگىرىش بايقالغان. بۇ بولسىمۇ، مۇندىن 11600 ـ 12000 ژىل بۇرۇن مېكسىكا قولتۇغىنىڭ تاتلىق سۇ ھۇجۇمىغا ئۇچرىغانلىغى ئېدى. ساماۋىي كىتاپلاردا بۇ ۋەقىەلىك «توپان سۇيى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

(تۇركچە «دىنلار تارىخى» ناملىق كىتاپتىن قىسقارتىپ ئېلىندى)

بۇنداق ئىلمىي كەشپىياتلار قۇرئان ۋە باشقىمۇ ساماۋىي كىتاپلارنىڭ بەرگەن خەۋەرلىرىنىڭ ھەق ئېكەنلىگىنى ئىسپاتلىماقتا.

2) ئاد، سەمۇد قوۋملىرىنىڭ شەھەرلىرى، ئىرەم ۋە باشقىمۇ شەھەرلەرنىڭ بارلىغى قۇرئاندا سوزلەنگەن بولسىمۇ، ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە بۇلارنىڭ بار ئېكەنلىگى ئىنكار قىلىنىپ كەلگەن ئېدى. ئەمدىلىكتە، پەن ـ تېخنىكىنىڭ سايىسىدا ئارخېئولوگىيەلىك قېزىشلار بىلەن بۇ شەھەرلەر ئوتتۇرىغا چىققان.

سەمۇد قوۋمى چوڭ ئاد قوۋمىنىڭ بىر بولۇگى بولۇپ، بۇلار مەككىدىن سناغىچە ھوكۇمرانلىق قىلاتتى. سەمۇد قوۋمى قۇرئاننىڭ ئەئراف، ھۇد، ھەجر ۋە قەمەر سۇرىلىرىدە تىلغا ئېلىنغان. ئاد، سەمۇد قوۋملىرىنىڭ شەھەرلىرى ھەققىدىكى قېزىشلار خېلى كېيىن باشلانغان. «باتلامىيوس تارىخى» ناملىق قېدىمىقى زامانلارغا ئائىت بۇ تارىخىي ئەسەر تېپىلغاندىن كېيىن، قېزىشلار بۇنىڭغا ئاساسەن باشلانغان ۋە ئەمەلىيەتتە بۇ قوۋملەرنىڭ شەھەرلىرى قۇرئاندا بايان قىلىنغان ئورۇنلاردىن تېپىلغان.

سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ پايتەختىدىكى رىياز ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، ئاسار ـ ئەتىقە ئالىمى دوكتور ئابدۇراھمان ئەنسارىي تەرىپىدىن ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمالىدىكى «مەدائىنى سالىھ» دېگەن يېرىدە ئېلىپ بېرىلغان قېزىشتا، سەمۇد قوۋمىنىڭ شەھەرلىرى بايقالغان. بۇ شەھەر مىلادىدىن بۇرۇنقى 2000 ـ ژىللارغا ئائىت بولۇپ، ئۇنىڭدىن قۇم دوۋىسى ئاستىدا قالغان كاتتا سارايلار ۋە شۇ ۋاقىتتىكى سەمۇدىيە يېزىقلىرى بىلەن يېزىلغان تارىخىي ۋەسىقىلەرمۇ تېپىلغان.

(لوندوندا نەشىر قىلىنغان ئەرەپ تىلىدىكى «ئوتتۇرا شەرىق» گېزىتى 2001 ـ ژىل، 2 ـ ئاي، 25 ـ ساندىن ئېلىندى).

3) ئىرەم شەھىرىدە ھۇد ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ قوۋملىرى ياشىغان بولۇپ قۇرئان كەرىمدە ھۇد قوۋمىنىڭ ئاللاغا ئىمان كەلتۇرۇشتىن باش تارتىپ، كۇپرى ـ زالالەت ۋە ئىنسانلارغا زۇلۇم قىلىش بىلەن ئوتكەنلىگى، ئاخىرىدا بۇلارنىڭ «سەرسەر» دەپ ئاتالغان كۇچلۇك بىر بوران بىلەن بىر كېچىدىلا ھالاك قىلىنغانلىغى سوزلەنگەن. 1982 ـ ژىلى كالىفورنىيەلىك بىر تەكشۇرۇش گرۇپپىسى نامىنى بىر ئىنگلىز جاسۇسىدىن ئاڭلىغان قېدىمىي شەھەر يوللىرىنى تەكشۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، بۇلار نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن. كېيىنچە ئۇلار مەخسۇس رادارلارنى ئىشقا سېلىپ ئەرەبستان، ئومان چوللىرىگە تارقىلىدۇ. ئەڭ ئاۋال ئۇلار قېدىمىي شەھەر يوللىرىنى تېپىپ چىقىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار، ئىككىنچى ئەسىردە ئوتكەن «باتلامىيۇس» دېگەن تارىخچى بايان قىلغان ئىرەم (تارىخچى ئېرىم دەپ ئاتىغان) شەھرىنى 12 مېتر قېلىنلىقتىكى قۇملۇقنىڭ ئاستىدىن تېپىپ چىقىدۇ. 4800 ژىللىق تارىخقا ئېگە بولغان بۇ شەھەرنىڭ تېپىلغانلىغى «چوللەرنىڭ ئاتلىسى» سەرلەۋھىسى ئاستىدا، «تايمىس» ۋە «نىيۇۋىك» گېزىتلىرىدە ئېلان قىلىنىدۇ.

(«سىزىنتى» ژۇرنىلىدىن ئېلىنغان ـ تۇركچە)

ژۇقۇرىقى شەھەرلەر ۋە بۇ شەھەرلەرنىڭ قوۋملىرى قۇرئان چۇشكەن ۋاقىتلاردىمۇ بىلىنمەتتى. بىرىنچى بولۇپ قۇرئان ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن ۋە ئاقىۋەتلىرىدىن خەۋەر بەرگەن. ھازىرقى پەن ـ تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ سايىسىدا قۇرئاندا ئىسىملىرى تىلغا ئېلىنغان بۇ شەھەرلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەن بىرلىكتە قۇرئاننىڭ ھەققەتەن ئاللانىڭ سوزى ئېكەنلىگى تېخىمۇ كۇچلۇك ئىسپاتلانماقتا. چۇنكى، دۇنيادا ھېچ كىم بىلمىگەن بۇ شەھەرلەرنى ۋە ئۇنىڭ قوۋملىرىنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسامنىڭ بىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئېدى. شۇبھىسىزكى، بۇلاردىن خەۋەر بەرگۇچى ئاللادۇر!

4) پىرئەۋننىڭ جەسىدى. ئاللا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دەيدۇ: «بىز ئىسرائىل ئەۋلاتلىرىنى دېڭىزدىن ئوتكۇزدۇق. ئۇلارنى پىرئەۋن ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق بىلەن قوغلىدى. پىرئەۋن غەرىق بولىدىغان ۋاقىتىدا «ئىمان ئېيتتىمكى، ئىسرائىل ئەۋلاتلىرى ئىمان ئېيتقان ئىلاھتىن باشقا ھەق ئىلاھ يوقتۇر. مەن مۇسۇلمانلاردىنمەن» دېدى. ئۇنىڭغا ئېيتىلدىكى، «ھاياتتىن ئۇمىت ئوزگىنىڭدە ئەندى ئىمان ئېيتامسەن؟») ئىلگىرى ئاللاغا ئاسىيلىق قىلغان ۋە بۇزغۇنچىلاردىن بولغاندىڭ. سەندىن كېيىنكىلەرگە ئىبرەت بولۇشۇڭ ئۇچۇن، بۇگۇن سېنىڭ جەسىتىڭنى قۇتقۇزىمىز (يەنى جەسىتىڭنى دېڭىزدىن چىقىرىپ قويىمىز.)»

يۇنۇس سۇرىسى 89 ـ 91 ـ ئايەتلەر.

ئەسىرلەر ئوتكەندىن كېيىن، ئىنگلىزلار تەرىپىدىن «جەبەلەين» دېگەن جايدا بىر چۇڭقۇرنىڭ ئىچىدىن بىر جەسەت تېپىلىپ، ئانگلىيەگە ئېلىپ كېتىلگەن. بۇ جەسەتنىڭ ئومرىنى بىلىش ئۇچۇن، جەسەتلەرنىڭ ئومۇرلىرىنى بىلىشتە قوللىنىلىدىغان ھەر تۇرلۇك ئۇسۇللارنىڭ ھەممىسى قوللىنىلغاننىڭ سىرتىدا، كاربون 14 ئۇسۇلىمۇ ئىشقا سېلىنغان. ئەجەپلىنەرلىككى، بۇ جەسەت 3000 ژىللىق بولۇپ چىققان بولسىمۇ، ئۇنىڭ تېرىسىلا چىرىگەن، ئامما ئورگانلىرى بۇزۇلمىغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇ جەسەت مۇميا قىلىنمىغان ئېكەن. چۇنكى مۇميا قىلىنغان جەسەتلەرنىڭ ئىچكى ئورگانلىرى ئېلىپ تاشلىنىدۇ. بۇنىڭ ئىچكى ئورگانلىرى جايىدا ئېدى. ھازىر بۇ جەسەت ئانگلىيە مۇزېيىدا كورگەزمىگە قويۇلماقتا.

2. تېخنىكا دەلىللىرى

1) قۇرئان كەرىمنىڭ نەمل سۇرىسىدە، سۇلەيمان ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدىكى ئىلىم ئەھلىلەردىن بىرىنىڭ، سەبەئى شەھىرىنىڭ مەلىكىسى بىلقىسىنىڭ تەختىنى، بىر قانچە كىلومېتر ئۇزاقلىقتىن كوزىنى ژۇمۇپ ئاچقىچە بولغان ۋاقىت ئىچىدە يوتكەپ كەلگەنلىگى سوزلىنىدۇ.

1943 ـ ژىلى ئامېرىكىدا ئېلىپ بېرىلغان بىر تەكشۇرۇش جەريانىدا، چوڭ ھەجىملىك بىر ئۇرۇش پاراخوتىنىڭ جىم تۇرغان يېرىدىن بىر دەقىقىدىلا كوزدىن غايىپ بولۇپ، بىر نەچچە كىلومېتر ئۇزاقلىقتىكى «نورفولك» لىمانىدا كورۇنگەنلىگى ۋە پاراخوتتىكى 16 دېڭىزچىنىڭ ئولگەنلىگى، قالغان 6 سىنىڭ يارىدار بولغانلىغى كىشىلەرنى ھەيرانلىقتا قالدۇرغان ئېدى. بۇ ۋاقىەلىك 1955 ـ ژىلىغىچە دولەت سىرى بولۇپ ساقلانغان. كېيىن ئامېرىكىلىق گېورگېنىڭ «قورقۇنۇشلۇق ھەققەت» ناملىق ئەسىرى نەشىر قىلىنىشى بىلەن بۇ ۋاقىەلىك دۇنياغا تونۇلغان.

2) قۇرئاننىڭ يۇسۇف سۇرىسى 94 ـ ئايەتتە: «كارۋان (مىسىردىن شامغا قاراپ) قوزغالغان چاغدا، ئۇلارنىڭ ئاتىسى (يەنى ياقۇپ ئەلەيھىسسالام) «مەن چوقۇم يۇسۇفنىڭ ھىدىنى ئېلىۋاتىمەن. سىلەر مېنى ئالجىپ قالغان دېمەيدىغان بولساڭلار (يۇسۇفنى ئەلۋەتتە ھايات دەتىتىم» دېدى» دەپ قەيت قىلىنغان. ھىدنىڭ يوتكىلىشىنىڭ مۇمكىن ئېكەنلىگىنى سوزلىگەن بۇ ئايەتتىن 1420 ژىل كېيىن، پروفېسسور پائۇل كېللىرنىڭ باشچىلىغىدا ئىجات قىلىنغان «ئېلىكترونلۇق بۇرۇن» ئارقىلىق ھىدنى يوتكەش ئىشى ئەمەلگە ئاشقان.

(«سىزىنتى» ژۇرنىلىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى ـ تۇركچە).

3) پۇتۇن جانلىقلارنىڭ جۇپ (ئەركەك ـ چىشى) ئېكەنلىگى، ئاسمانغا چىقىشنىڭ مۇمكىن ئېكەنلىگى ۋە ھاۋا بوشلۇغىدا نەپەسنىڭ سىقىلىدىغانلىغى، زامان تەرەققى قىلىپ كىشىلەرنىڭ ئەينەكتىن ياسالغان پانۇس ئىچىدە، ئۇنىڭغا ماي قۇيماستىن چىراق ياندۇرىدىغانلىغى (ھازىرقى توك)، تاغلارنىڭ زېمىننى تەۋرەشتىن ساقلاش ۋە ھاۋانى تازىلاش ئۇچۇن يارىتىلغانلىغى، ئىنساننىڭ ئانا قوسىغىدا بېشىدىن كەچۇرىدىغان جەريانلىرى، ھاراقنىڭ تەن ساقلىققا زىيانلىق ئېكەنلىگى، پەرھىزنىڭ كېسەللىكلەردىن ساقلىنىشنىڭ قالقىنى ئېكەنلىگى، يەر شارىنىڭ توپ شەكىللىك ئېكەنلىگى، ئۇنىڭ قۇياشنىڭ ئەتراپىدا كېزىدىغانلىغى، ئەينى ۋاقىتتا يەر شارى ۋە قۇياشنىڭ ئوز ئوقلىرىدا ئايلىنىدىغانلىغى ۋە بۇلاردىن باشقىمۇ نۇرغۇنلىغان ئىلمىي ھەققەتلەر كەشىپ قىلىنىشىدىن بۇرۇنمۇ كوپلىگەن ئالىملار قۇرئاندىن پايدىلىنىپ، ئىلمىي تەتقىقاتلىرىنى يورۇتۇپ كەلگەن. مىلادىيەنىڭ 1500 ـ ژىللىرى ئىتالىيەلىك ئالىم گالىلىيو گالىلىي يەر شارىنىڭ توپ شەكىللىك ئېكەنلىگىنى ئېلان قىلغىنىدا، خرىستىان چىركولىرىنىڭ تەلىماتىغا قارشى چىقتى، دېگەن توھمەت بىلەن ئولۇمگە ھوكۇم قىلىنغان بولسا، مىلادىيەنىڭ 1000 ـ ژىللىرىدا، شەرىقلىق مۇسۇلمان ئالىملار يەر شارىنىڭ توپ شەكىللىك ئېكەنلىگىنى ۋە ھازىرقى كەشىپ قىلىنغان كوپلىگەن ئىلمىي ھەققەتلەرنى قۇرئانغا يولىنىپ ئوچۇقلاشقا تىرىشقان ئېدى.

3. تىببىي دەلىللەر

1) ھەسەلنىڭ، ئەنجۇرنىڭ ۋە قۇرۇق ئۇزۇمنىڭ تەن ساغلاملىغىغا پايدىلىق ئېكەنلىگى قۇرئاندا ۋە ھەدىسلەردە سوزلەنگەن بولۇپ، ھازىر تەجرىبىلەردىن ئوتكەن ئىلمىي ھەققەتكە ئايلانماقتا.

سوزىمىزنى ئىخچاملاش ئۇچۇن بۇلارنىڭ ھەممىنى بايان قىلىشنى ھاجەتسىز دەپ قارايمەن. پەقەت ھەسەلنىلا ئالايلى، ئاللا قۇرئان كەرىمدە: «ھەسەل ھەرىنىڭ قارنىدىن ئىنسانلارغا شىپالىق بولىدىغان خىلمۇخىل رەڭلىك ئىچىملىك (ھەسەل) چىقىدۇ. بۇنىڭدا (ئاللانىڭ قۇدرىتىنىڭ چوڭلىغىنى) چۇشىنىدىغان قوۋم ئۇچۇن ئىبرەت بار» دەيدۇ. تارىختىن بېرى ئىنسانلار ھەسەلنىڭ شىپالىق ئېكەنلىگىنى ئۇزۇن ژىللىق ئەمەلىي تەجرىبىلىرى بىلەن ئىسپاتلىغان بولسىمۇ، ھازىرقى زامانىۋىي تىببىيات ئىلىم ـ پەن سايىسىدا ئۇنى قەتئىي شەك كەلتۇرمەيدىغان ئىلمىي ھەققەتكە ئايلاندۇرغان. ھەسەلنىڭ شىپالىق تەرەپلىرى ناھايىتى كوپتۇر. قىسقىسى، دوختۇرلار ئۇنى كوپلىگەن ھەر خىل كېسەللەرنىڭ ئىستېمال قىلىشىنى تەۋسىيە قىلماقتا. ھەسەلدە مىكروبلارغا قارشى ماددىمۇ بولغاچقا ئۇنى كويۇكلەرگە، جاراھەتلەرگە سۇرتۇشنىڭ پايدىلىق ئېكەنلىگىنىمۇ سوزلىمەكتە. مۇندىن باشقا بۇۋاقلارنىڭ ئەت ئېلىشى ۋە ساقلىقنى ساقلىشى ئۇچۇنمۇ ئۇلارغا ھەسەل يىگۇزۇشنى تەۋسىيە قىلماقتا. تىببىي مۇتەخەسسىسلىرى تەرىپىدىن بىر جۇپ ئىككى گېزەك بۇۋاقنىڭ بىرىگە كۇندە مەلۇم مىقداردا ھەسەل ئىستېمال قىلدۇرۇش بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەجرىبە نەتىجىسىدە، ئىككى ئايلىق مۇددەت ئىچىدە كۇنلۇكى مەلۇم مىقداردا ھەسەل ئىستېمال قىلغان بۇۋاقنىڭ ئېغىرلىغى، ھەسەل ئىستېمال قىلمىغان بۇۋاقنىڭ ئېغىرلىغىدىن 2 كىلو ئارتۇق كەلگەن ۋە ساغلىق ھالىتىمۇ پەرىقلىق بولۇپ چىققان.

2) بۇۋاققا ئانا سۇتىنى ئەڭ ئاز ئىككى ژىل ئېمىتىش لازىم ئېكەنلىگىنى قۇرئان سوزلىگەن. تېخى 5 ـ 10 ژىل بۇرۇنلا ئوزلىرى ياساپ چىققان سۇنئىي سۇتنى ماختاپ: «ئەمدى ئانا سۇتىنىڭ كېرىگى يوق» دەپ داۋا قىلغان ياۋروپالىقلار، ئەندىلىكتە، بۇۋاقلارغا ئانا سۇتىنى ئەڭ ئاز دېگەندە 1 ـ 2 ژىل بېرىشنىڭ زورۇر ئېكەنلىگىنى تەكىتلىمەكتە.

3) تازىلىق، پاكىزلىق مۇسۇلمانلاردا مىلادىيە 6 ـ ئەسىرىنىڭ باشلىرىدىن بېرى ئەڭ مۇقەددەس سانىلىپ كەلگەن بىر ئەنئەنە بولسا، ياۋروپادا تېخى 1800 ـ ژىللىرىغا كەلگىچە تەرەتخانا، مۇنچا يوق ئېكەنلىگى تارىخلاردىن مەلۇم. 1500 ـ ژىلى شەرىقنى كەزگەن بەزى ياۋروپالىقلار مۇسۇلمانلارنىڭ تازىلىققا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغانلىغىنى ۋە ھەر بىر ئوينىڭ مەخسۇس ھاجاتخانىسى، مەخسۇس مونچىسى بار ئېكەنلىگىنى كورۇپ، شەرىق توغرىلىق ئەسەرلەرنى يازغان. 1600 ـ ژىللىرى ئانگلىيەدە سىر ھارنگتون ئوزى ئىجات قىلغان ھاجاتخانىسىغا، ئوزىدىن باشقىسى كىرمەيدىكەن. ھازىرمۇ ياۋروپانىڭ خېلە چوڭ، ھەشەمەتلىك سارايلىرىدىمۇ مۇنچا يوق ئېكەنلىگى مەلۇم.

ئامما مۇسۇلمانلار قۇرئاننىڭ تەربىيەسى بىلەن، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ باشچىلىغىدا، ئاز دېگەندە ھەپتىدە ئىككى، ئۇچ قېتىم مۇنچىغا كىرىشنىڭ، ساقال ـ بۇرۇتلارنى ۋە قول ـ پۇتلارنىڭ تىرناقلىرىنى ھەپتىدە بىرەر قېتىم قىسقارتىپ، تازىلاپ تۇرۇشنىڭ، كۇندە بەش ۋاقىت ناماز ئۇچۇن 5 قېتىم تاھارەت ئېلىپ، ئېغىز، بۇرۇن، قول، پۇت ۋە يۇزلىرىنى 5 قېتىم ژۇيۇشنىڭ، گاھىدا پۇتۇن بەدىنىنى ژۇيۇپ غۇسلە قىلىشنىڭ، كىيىم كونا بولسىمۇ، ژۇيۇپ چىرايلىق، پاكىز كىيىشنىڭ، ئاممىۋىي پائالىيەتلەرگە، جامائەت بىلەن ئوقۇلىدىغان نامازلارغا بېرىشتىن بۇرۇن ژۇيۇنۇپ، ئوزىگە خۇش پۇراقلارنى چېچىپ بېرىشنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئەنئەنە ۋە ئېسىل مەدەنىيەت ئېكەنلىگىنى ئۇگىنىپ ۋە ئەمەل قىلىپ كەلگەن.

تازىلىق ئەڭ ئېسىل مەدەنىيەت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ، تۇرلۇك كېسەللىكلەردىن ساقلىنىشنىڭ قالقىنىدۇر. بىز مۇسۇلمانلار مۇندىن باشقىمۇ، ئوتمۇشلەردە مەدەنىيەتلەرنى ياراتقان بىر ئۇممەتمىز. دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ بەرپا قىلىنىشىدىمۇ، بىزنىڭ ئالاھىدە ھەسسىمىز باردۇر.

مەن ژۇقۇرىقى مىساللارنى كەلتۇرۇش بىلەن، بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ئوتمۇش زامانلاردا قالغان، ھازىر ئوزىمىزگە پايدىسى بولمىغان ئىلغارلىقلىرىمىز، سەلتەنەتىمىز ۋە مەدەنىيىتىمىز بىلەن پەخىرلىنىپ كوڭۇلنى خوش قىلىشنى مەخسەت قىلغىنىم يوق، ئەلۋەتتە. ئەكسىچە، ئوزىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىمىزنى ئونۇتقان ھالدا، ھازىرقى ياۋروپالىقلارنىڭ رەزىل ئەخلاقىنى ۋە ئەخلاق ئولچىمىگە چۇشمەيدىغان بەزى مەدەنىيەتلىرىنى ئوزىمىزگە ئولگە قىلىۋېلىپ، پۇتۇن ئىشلاردا ئۇلارنى دوراشنىڭ، خۇددى ھەممە ئارتۇقچىلىقلار ۋە مەدەنىيەت ئۇلاردا، ئۇلاردىن باشقا بىزگە ئۇلگە بولىدىغان نەرسە يوقتەك چۇشىنىپ، ئوزىمىزنى خار قىلىشىمىزنىڭ توغرا ئەمەسلىگىنى چۇشەندۇرمەكچىمەن. ئامما ئۇلارنىڭ پەن ـ تېخنىكا يېڭىلىقلىرىنى، ئىلىم ـ پەنگە بولغان ئەستائىدىللىق روھىنى ئۇگىنىشىمىز ئەلۋەتتە زورۇردۇر. دىنىمىزمۇ بۇنى قوللايدۇ. چۇنكى پەن ـ تېخنىكا بىرەر مىللەتكە خاس مىراس ئەمەس. ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھەممە مىللەتنىڭ ھەققىدۇر.

4) ھاراقنىڭ تەن ساقلىققا زىيانلىق ئېكەنلىگىنى ئەڭ ئاۋال قۇرئان سوزلىگەن. ھەتتا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ ھاراقنىڭ ئاز ۋە كوپى بەرىبىر ئوخشاشلا زىيانلىق ئېكەنلىگىنى بايان قىلغان. ئانگلىيەنىڭ تىببىي ژۇرنىلىدا، ھاراقنىڭ ئاز مىقدارىمۇ ۋۇجۇتقا زىيانلىق تەسىرىنى بېرىدىغانلىغىنى ئىسپاتلاپ بىر ماقالا ئېلان قىلىنغان. ھەققەتەن، ھاراقنىڭ ھۇجەيرىلەردە، خۇسۇسەن مېڭە ھۇجەيرىلىرىدە سوزۇلما خاراكتېرلىك كېسەللەرنى پەيدا قىلىدىغانلىغى ھازىر ئىلمىي ھەققەتكە ئايلانغان. ئاز مىقداردا ئېستىمال قىلىنغان ھاراقنىڭمۇ، تەسىرى ھامان بىلىنمىگەن بىلەن ئاستا ـ ئاستا ئادەم جىسمىنى ئاجىزلاشتۇرىدىغانلىغى ۋە ھەر تۇرلۇك كېسەللىكلەرگە يول ئاچىدىغانلىغىمۇ بىر ئىلمىي ھەققەتتۇر. ھاراقنىڭ زىيىنى توغرىلىق كوپ سوزلەشنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ قارايمەن. چۇنكى ھەر كىم ئۇنىڭ زىيانلىق ئېكەنلىگىنى ئۇبدان بىلىدۇ. قىسقىسى، ئىنسانلار جەمىيىتىدە قانداقلا بىر ناچار ئىللەت ۋە ئەقلاقسىزلىق بولسا، ئۇنىڭ ئارقىسىدا چوقۇم ھاراقنىڭ بارلىغى بايقالماقتا.

5) ئېمبىرىئولوگىيە (ئانا قۇسىغىدىكى بالىنىڭ تەرەققىياتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم) بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بارغان فرانسىيە ئۇنىۋېرسىتېتى تىببىي فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى دوكتور مائۇرېسى زامانىۋىي تىببىي ئاپپاراتلار ئارقىلىق ئانا قوسىغىدىكى بالا ھەققىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقات نەتىجىسىنىڭ، قۇرئان كەرىمدە ئەسىرلەر بۇرۇن بىلدۇرۇلگەن ھەققەتلەرنىڭ ئەينىسى بولۇپ چىققانلىغىغا ھەيران قالغان ۋە ياۋروپانىڭ ئەڭ كوپ تراۋلىق گېزىت، ژۇرناللىرىدا «قۇرئان ۋە زامانىۋىي تىببىيات» سەرلەۋھىسى ئاستىدا كوپلىگەن ئىلمىي ماقالىلارنى ئېلان قىلغان.

6) فرانسۇز سۇ تەتقىقاتى ئالىمى جاك گوئۇستېائۇ ئاق دېڭىز بىلەن ئات

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىسپاتلايدىغان ئىلمىي دەلىللەر

تېخنىكا كىتاۋى ئەمەس، بەلكى ئۇ ئەقىدە، ئىبادەت، ئەخلاق ۋە مۇئامىلات كىتاۋىدۇر. ئۇ ئىنسانلارغا پەن ـ تېخنىكىدىن مەلۇم ماۋزۇلاردا ژېپ ئوچىي بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىزدىنىش يولىنى ئېچىپ بېرىدۇ. دېمەك، قۇرئان ئومۇمىي قانۇنىيەتلەرنىڭ خۇسۇسىي ژېپ ئوچىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

4. ئىجتىمائىي دەلىللەر

1) بالىلار ھەقلىرى: مىلادىيەنىڭ 571 ـ ژىلىغا كەلگىچىلىك تۇغۇلغان بۇۋاقلارنىڭ قىز بولۇشى جىددىي بىر ئەيىپ ئىدى. يالغۇز ئە ـ رەپ يېرىم ئاردىلا ئەمەس، بەلكى كۆپ ئوچە ئەللەردە شۇنداق ئىدى. پەقەت يېڭى دىن (ئىسلام دىنى) نىڭ كېلىشى بۇ ۋەزىيەتنى ئوز ـ گەرتتى.

قۇرئاننىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن:

ـ بالىلار ھوردۇر. قىز ـ ئوغۇللار ھورمەتتە ئوخشاش تۇغۇلىدۇ.

ـ بالىلار مال ـ مۈلۈك ئېگىسى بولالايدۇ. ئۇلار ئۇچۇن كەلگەن ھەـ دىيەلەر، يارىدەملەر، ئۇلارغا ئاتالغان مال ـ مۈلۈكلەر ئۇلار ئەقىل ـ ئىد ـ رەككە ئېگە بولغانغا قەدەر ساقلىنىدۇ. كېيىنمۇ ئۇلارنىڭ رۇخسەتسىز قوللىنىلمايدۇ.

ـ بالىلارغا گۇزەل ئىسىملارنى قويۇش.

ـ بالىلارنى ئوقۇتۇش ۋە ياخشى تەربىيەلەش ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۇستـ ىدىكى مۇھىم پەرىزلەرنىڭ بىرى.

ـ بالىلارنى 10 ياشقا كىرگەنگە قەدەر ئۇرۇشقا بولمايدۇ.

ـ بالىلارنىڭ ئويلۇك ـ ئوچاقلىق بولغانغا قەدەر بارلىق چىقىملىرى ئاتىسىنىڭ ئوستىگە ژوكلىنىدۇ. كىچىك بالىلارنى مەئىشەتنىڭ تىرىكچـ لىكلىرىگە شېرىك قىلمۇلىشقا بولمايدۇ.

ـ بالىلارغا زىيانكەشلىك قىلدۇرماسلىقى كېرەك. ئۇلار ئوچۇن بەددۇئا قىلىنمايدۇ.

ـ بالىلار ئاخىرەتنىڭ ئەكسىچە بۇ دۇنيادا ئوزاق ياشاشقا ئۇرۇنماسلىقى كېرەك. ئۇلار ئوچۇن باشقىلارنى رەنجىتىپ مەنپەئەت قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق.

دۇنيادا بالىلار ھوقۇقلىرى بايانناماسىنىڭ ئېلان قىلىنىشى 20 ـ ئەسىرنىڭ بىر يېڭىلىغى بولدى.

مەلۇمكى، قۇرئاننىڭ بالىلار ئوچۇن بەرگەن ھورمىتى ۋە ئەھمىيىتى دۇنيادىكى ھېچ قانداق بىر قانۇندا تېپىلمايدۇ. تەبىئىيكى، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بالىلارنى خورلىماسلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ھەقلىرىنى تولۇق ئادا قىلىشى ئوچۇن يەرلىك قانۇنلار ئىشقا يارىمايدۇ. چۇنكى دولەتلەرنىڭ قانۇنلىرى ئوي ئىچىگە يارىمايدۇ. قانۇن پەقەت ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ژۇرىگىدىن چىقىشى لازىم. بۇ بولسىمۇ، بىر ھېساپ كۆنىنىڭ بولدىغانلىغىغا ئىشىنىش ۋە بالىلارنىڭ ھەق ـ ھوقۇقلىرىنى قوغدىماسلىقنىڭ جازاسىنى چوقۇم كۆرىدىغانلىغىنى بىلىش ئارقىلىق ئەملگە ئاشىدۇ.

2) ئايالار ھەقلىرى: مۇندىن 1422 ژىل بۇرۇن دۇنيا تارىخىدا بىرىنچى قېتىم ئايالالارنىمۇ ئەرلەرگە ئوخشاش ھوقۇق ۋە ھورمەتلىك ئىنسان ئېكەنلىكى، ئۇلارنىڭ ئەرلەرگە ئوخشاش ھەق ـ ھوقۇققا ئېگە ئېكەنلىكى ئېلان قىلىندى. نەدە؟ قۇرئاندا! تېخى مىلادىيەنىڭ 1700 ـ ژىللىرى فرانسىيەدە، ئايالالارنىڭ ئىنسان ئېكەنلىكى ياكى باشقا بىر جىنس ئېكەنلىكى توغرىلىق جىددىي تالاش ـ تارتىشلار بولوپ ئوتكەن ئېكەن.

6 ـ ئەسىرنىڭ شارائىتىدا ئايالالار دۇنيانىڭ قانداقلا يېرىدە بولمىسۇن، قۇل ئوندىدا كورۇلەتتى. يەھۇدىي دىنىدا، ئايالالار شەيتانلارنىڭ بىر تۇرى دەپ قارالغان بولسا، بۇددىزمدا ئايالالار جىن، دەپ قارىلاتتى. ھىندىيلارنىڭ دىنىدا بولسا، ژابا، كېسەللىك ۋە باشقىمۇ بەختسىزلىكلەر ئايالالارنىڭ سەۋەبىدىن بولىدۇ، دەپ قارىلاتتى. ھىندىيلار ئېرى ئولـ گەن ئايالنى تىرىك تۇرغۇزۇپ ئېرى بىلەن بىرگە كويدۇرەتتى. ھازىرـ مۇ بۇ ئادەت ئۇلارنىڭ قىسمەن مەزھەپلىرىدە ھوكۇم سۇرمەكتە. پەقەت، ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، قۇرئاننىڭ ئىجتىمائىي قانۇنـ ىدا، ئايالالارنىڭ ھەق ـ ھوقۇقلىرى بەلگىلىنىپ، ئۇلارنىڭ شان ـ شەرـ پى كوتۇرۇلدى. شۇ ۋاقىتلارنىڭ شارائىتىدا دۇنيانىڭ ھەممىلا يېرىدە، خۇسۇسەن ئەرەپ يېرىم ئاردىدا ئايالالار مىراس ئورنىدا قوللىنىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قالدۇرغان مال ـ مۈلۈكلەردىن مىراس ئېلىش ھوقۇقى يوق ئېدى. ئامما قۇرئان كەلگەندىن كېيىن، ئۇلارغا مونۇ ھو ـ قۇقلارنى بەلگۈلىدى:

ـ ئايالالارنىڭ مىراس ئېلىش ۋە ئوزىنىڭ مال ـ مولۇكلىرىنى ئېرىنىڭ رۇخسەتسىز، خالىغىنىچە تەسەررۇپ قىلىش ھوقۇقى بارىدۇر.

ـ ئايالالارغا ئەگەر ئوزلىرى خالىمىسا ئۇلارغا ئوي ئىشلىرىنى قىلدۇرماسلىق.

ـ ئەرنىڭ ئىختىسادىي شارائىتى يېتەرلىك بولسا ئايالىغا خىزمەتچىـ تۇتۇپ بېرىش.

ـ ئايالالارنىڭ قانداقلا شارائىتتا بولمىسۇن، ئوقۇش، ئۇگىنىش ئەركىنـ لىكى بارىدۇر.

ـ ئايالالارنىڭ ئەرلەرگە ئوخشاش، ئوزى خالىغان بىرسى بىلەن تۇرـ مۇش قۇرۇش، ئەگەر بەختلىك بولالمىغان بولسا، خالىغان ۋاقىتتا ئاجرـ ىشىش ھوقۇقى بارىدۇر.

ـ ئايالالارنى ئۇرماسلىق ۋە خورلىماسلىق.

ـ ئايالالار تۇغۇش ياكى تۇغماسلىقتا مۇتلەق ئەركىندۇر.

ـ ئايالالارنى پۇل تېپىشقا زورلىماسلىق.

ژۇقۇرقى ھوقۇقلار ميلادىيە 6 ـ ئەسىردە ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، ياۋروپادا ۋە ئىسلام دائىرىسىنىڭ سىرتىدىكى باشقىمۇ ئەللەردە، تېخى 18 ـ ئەسىرگە قەدەر بىردەك ئېتىراپ قىلىنماي كەلگەندى.

ئايالالار قايسى تەبەقەدىن بولسا، ئۇلارغا شۇ سەۋىيەدە ماددىي ئىمـ كانىيەتلەرنى يارىتىپ بېرىش ھەققى، ھازىرقى تەرەققىيات ئەسىرىدـ مۇ بىلىنمەي كەلگەن بىر ھەقىقەتتۇر.

پەقەت، 1940 ـ ژىللاردىن باشلاپ، دۇنياغا داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتـ لاردىن ئوكسفورد ۋە كېمبرىدج ئۇنىۋېرسىتېتلىرى 25 بىلەن 40 پائىزى ئارىسىدا ئوقۇغۇچىنى قىزلاردىن ئېلىش قارارىنى چىقارغان بولسا، ئىسـ لام دىنى 6 ـ ئەسىردىلا قىز ـ ئوغۇللارنىڭ تەلىم ئېلىشتا ئوخشاش ھوـ قۇققا ئېگە ئېكەنلىكىنى ئېلان قىلىپلا قالماستىن، «ئوقۇش، ئۇگىنىش ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن، ھەر قانداق مۇسۇلمان كىشى ئۇچۇن پەرزـ دۇر» دەپ بەلگۈلىگەن.

مىلادىيە 6 ـ ئەسرىنىڭ شارائىتىغا قارايدىغان بولساق، بۇنداق ئادىل ۋە ئېسىل قانۇنلارنى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدەك، ئاللانىڭ ئىلھامي مەكتۇبىدىن باشقا مەكتەپ كورمىگەن، ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۇگەنمىگەن بىر كىشىنىڭ ئەمەس، بەلكى ئالاھىدە تەلىم كورگەن ۋە بۇ ساھەدە پەۋـ قۇلاددە ئەتراپلىق يېتىشكەن بىرەر ئىنسانىنىمۇ لايىھەلەپ چىقىشـ مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئاندىقتا بۇ قانۇنلار نەدىن كەلدى؟ شۇيھەـ سىزكى، ئاللادىن كەلدى!

شۇنى ئېنىق چۈشىنىش كېرەككى، ئوتمۇشتىكى ۋەقەلىكلەرنى ھازىر قىياس قىلىپ چۈشىنىدىغان بولساق، تارىخ فىلوسوفىيەسىگە كورە چوڭ خاتالىقلارغا چۈشۈپ قالىمىز. شۇڭا ھەر قانداق ۋەقەلىك ۋە ھادىسىلەرـ نى شۇ زامانلارنىڭ شارائىتىغا قاراپ چۈشىنىش ئىلىم ئەھلىنىڭ ئۇسۇلـ ىدۇر. خۇسۇسەن، تارىخنى يەكۈنلەشتە چوڭ ئاساستۇر، ھازىر ئادىدى ساـ ئالغان ئىشلار، ئوتمۇشتىكىلەر ئۇچۇن چوڭ بىلىملەر ئېدى. چۇنكى، ھا ـ زىرقى تېخنىكا، سىنئالغۇ، ئۇنئالغۇ، كومپيۇتېر، ئانتېنا، ئىنتەرنەت ۋە باشقىلار تېخى يوز ژىل بۇرۇنقى ئىنسانلارنىڭ ئەقلىغە كورە مۇمكىن ئەـ مەس ئىشلار ئېدى. بۇ ئىشلار ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كىرمەتتى.

ھازىرقى 6 ـ 7 ياشلىق بالىلار مىكروب ۋە باكتېرىيەلەرنى بىلىدۇ. ئامما پاستېر ۋە فارابىيلار ياشىغان زامانلاردا، مىكروب بىلەن باكتېرىيە ـ نىڭ مەۋجۇت ئېكەنلىگىنى تەتقىق قىلىش ئىشىمۇ ئالاھىدە چوڭ بـ ىلىم ئېدى.

3) ئىنسان ھوقۇقى: بۇ ماۋزۇدا، تا ھازىرغىچە دۇنيا جامائەتچىلىـ گىنىڭ پىكىرلىرىنى مەشغۇل قىلىپ تۇرغۇاتقان ئىشلارنىڭ بېشىدا ئىرىقـ چىلىق تۇرىدۇ. ئامېرىكىدەك، كىشىلىك ھوقۇققا ئەڭ چوڭ ھورمەت بىلـ ەدۇرىدىغان، دېموكراتىك بىر دولەتتىمۇ، ئىرىق ئايرىش مەسىلىسى ھەل بولماي كەلمەكتە. ئاق تەنلىكلەرنىڭ بالىلرى بىلەن قارا تەنلىكلەرنىڭ بالىلرىنىڭ بىر سىنىپتا تەلىم ئېلىشى، بىر رېستوراندا تاماق يېيىشىگە جىددىي قارشىلىق كورسىتىدىغان ئىنسانلارنىمۇ بارلىغىنى ئاڭلايمىز.

ئافرىكىدا كۆندە مىڭلارچە بالىلار ئاچلىق ۋە ئاغرىق سەۋەبلىرى بـ لەن ئولوپ تۇرسا، باي مەملىكەتلەردىكى ئىنسانلار ئىشتىلرىنى ئالاھـ ىدە ساتىراشخانىلاردا تارتىپ، ئالاھىدە قىممەتلىك شامپۇنلار بىلەن ژۇيۇدۇ. فرانسىيەدە ئىشتلار ئوچۇن بىر ژىل ئىچىدە سەرپ قىلىنىدـ غان مەبلەغ كولەمىنىڭ سۇمالى دولىتىنىڭ بىر ژىللىق كىرىمىنىڭ 10 ھەسسىسى ئېكەنلىگىنى بىلگىنىمىزدە، ھازىرقى دۇنيادا ئىنسان قىممـ ىتىنىڭ نەقەدەر ئەرزەن ئېكەنلىگىنى چۈشەنگەن بولىمىز. بۇنىڭدىن ما ـ تېرىيالىزم دۇنياسىنىڭ نەقەدەر شەپقەتسىز ئېكەنلىگىنى بىلىۋېلىش بىز ئوچۇن ئانچە قىيىن ئەمەس.

ھازىرقى تېلېۋىزىيە كانالىرى دۇنيادا بولۇاتقان ئەڭ كىچىك ۋەقەـ لىكلەرنىڭ خەۋەرلىرىنى ئوز ۋاقتىدا، پۈتۈن تەپسىلاتلىرى بىلەن ئاڭلـ ىتىپ، كورىستىپ كېلىۋاتىدۇ، ئويىمىزنىڭ ئالدىدىكى خوشنىمىزنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەيمىز. بولۇپمۇ چوڭ شەھەرلەردىكى كوپ قەۋەتلىك ئويـ لەردە ياشايدىغانلارنىڭ كوپۈنچىسى خوشنىلىرىنىڭ ئەھۋاللىرىنى بىلـ شى ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۇلارنىڭ نەدىن كەلگەن ۋە ئىسىملىرىنىڭ نېمە ئې ـ كەنلىگىنىمۇ بىلمەيدۇ. مانا بۇ، تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەتلىك دۇنيانىڭ ھالى. دېمەك، بۇگۇنكى كۈندە ئىنسان ئىنساندىن شۇنچىلىك ئۇزاق ياشىماقتا.

ئامما ئىسلام دىنىنىڭ ئىنسان ھوقۇق بەلگىلىمسىدە مۇنداق بېكىتىلـ گەن:

ـ خوشنىسىنىڭ ئاچ ياتقانلىغىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى تويغۇزماسـ تىن، ئوزى توق ياتقان ئادەم مۇسۇلمان ئەمەس.

ـ خوشنىلىرىغا ئازار بېرىدىغان ئادەم ھەقىقىي مۇسۇلمان بولمايدۇ.

ـ ئىنسانلارنىڭ قانۇن ئالدىدا ۋە ئالالانىڭ ئەزرەيلىدە ئوخشاشتۇر. ئەـ رەپنىڭ ئەجەمگە، ئاق تەنلىكنىڭ قارا تەنلىككە ھېچ قانداق ئارتۇقچىلـ ىغى يوقتۇر. پەقەت قايسى مىللەتتىن بولمىسۇن، تەقۋا بولغانلىرى ئالالا ـ نىڭ ئەزرەيلىدە ئالاھىدە ھورمەتلىك بولىدۇ.

ـ قول ئاستىدىكىلاردا ئىشلىگەنلەر قانداق تەبەقەدىن بولمىسۇن، سىلەرـ نىڭ قېرىنداشلىرىڭلاردۇر. ئۇلارغىمۇ يېگىنىڭلاردىن يېگۈزۈڭلار، كىيـ گىنىڭلاردىن كىيگۈزۈڭلار. ئۇلارنى كۈچى يەتمەيدىغان ئىشلارغا زور ـ لىمائىلار.

ـ ئىشچىنىڭ ھەققىنى تەرلىرى قۇرۇشتىن بۇرۇن بېرىپ بولۇڭلار.

ـ مۇسۇلمان ـ كىشىلەرگە قولى ياكى ئېغىزى بىلەن زىيان يەتكۈزمـ گەن كىشى دېمەكتۇر.

ـ سىلەرنىڭ ھېچ بىرىڭلار ئوزى ئۈچۇن ياقتۇرغان نەرسىدىن، ئو ـ زىنىڭ مۇسۇلمان بۇرادىرى ئۈچۇن كەچمىگچە ھەقىقىي مۇسۇلمان بو ـ لالمايدۇ. بۇ ماۋزۇدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ «ۋىدا خۇتبىسى»نى ئەسكە ئېلىش يېتەرلىكتۇر.

ژۇقۇرقىلار قۇرۇق نەزەرىيەلەر ئەمەس، ئەلۋەتتە. بەلكى، ھايات قاي ناملىرىدا ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇپ، سىناقلاردىن ئوتكەن قانۇنلاردۇر. خە ـ لىق ئارا ئىنسان ھوقۇقلىرى بايانناماسى 20 ـ ئەسىردە ماقۇللانـ غان بولسىمۇ، تا ھازىرغىچە رەسمىي تۇردە ئەمەلىيلەشمەي كەلمەكتە.

قۇرئاندا، كىشىلىك ۋە ئىجتىمائىي ھەقلەرنىڭ قانۇن ـ پرىنسىپلىرى ئەڭ ئادىل ۋە مۇكەممەل دەرىجىدە بېكىتىلگەنگەنۇ، ئوزلىرىنى «ئىسلام دىنىنى تەدبىق قىلىدىغان مەملىكەتلەرمىز» دەپ سانايدىغان بەزى مۇـ سۇلمان مەملىكەتلىرى بۇ ھەقلەرنى ئىجرا قىلىشتا نېمە ئۈچۈن ياۋروپـ لىقلاردىن ئارقىدا تۇرىدۇ؟

بۇلارنىڭ جاۋاۋى مۇنداق:

دۇنيا مەدەنىيىتى ئۇچ قەۋەتلىك بىر بىناغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنچى قەۋىتىنى ئاۋالقى ئەسىرلەردىكى پىرئەۋنىيلەر، ياپېلىونلار، ھۇنـ لار، ئاندىن يۇنانلىقلار، ئاندىن رۇملۇقلار بەرپا قىلغان بولسا، ئۇنىڭ ئىك ـ كىنچى قەۋىتىنى ئوتتۇرا ئەسىردىكى مۇسۇلمانلار يارىتقان. ئۇچىنچـ قەۋىتىنى بولسا، ھازىرقى ياۋروپالىقلار بەرپا قىلغان بولدى. مۇسۇلمانلار بۇ مەدەنىيەتكە يات ئەمەس. ئوز ۋاقتىدا، مۇسۇلمانلاردىن بىرۇنىي، خا ـ رەزمىي، فارابىي، ئىبنى رۇشدى، ئىبنى ھەيسەم، ئىبنى سىنا ۋە باشقـ مۇسان ـ ساناقسىز ئالىملارنىڭ ھەر بىرى، تېببىيات، ماتېماتىكا، خىمـ يە، ئاسترونومىيە، فىزىكا ۋە بۇلاردىن باشقىمۇ، تۇرلۇك ئىلىم ـ پەن ساھا ـ لىرىدە ئەڭ ئاۋال پىكىر ژۇرگۈزۈپ، بۇ پەنلەرنىڭ نەزەرىيەۋىي ئاساسلـ رىنى تۇرغۇزغانلار ئىدى. قىسقىسى، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز تەبىئەتتىكى ھەر قانداق نەرسە ئۇستىدە ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن تەپەككۇر قىلغان. بىز ئۇزاققا بارماي تۇرۇپ، ناھايىتى ئادەتتىكىدەك ئىنسانلار ئىشتىلرىنى ئالايلى: ئەيـ نەكمۇ ئوز دەۋرىدە قالتىس موجىزىلىك ئۇچۇر بولغاندى. «ئۇلار ئەينەكـ نى كورگەندىن كېيىن ھەيران قېلىپلا ئولتۇرمىغان، بەلكى ئۇنى مەلـۇم بىر ئەخلاقىي، غايىۋى دىنىنىڭ مۇجەسسەمگە ئايلاندۇرۇش بىلەن بىر ـ گە، كوز ئالدىدا نەق بولمىغان ژىراق دۇنيانىڭ ھادىسىلىرىنى كورۇپ كۆزىتىدىغان «جاھانناما ئەينىگى»گە ئوزگەرتىپ تەرەققى قىلدۇرالـ غان. بۇمۇ بىر كەشپىيات ئىدى.

ئەلشىر ناۋائىي ۋە ئۇنىڭ ئۇستازلىرى ئەينەكتىن ئىلـ ھاملىنىپ «جاھانناما ئەينىگى»نى قىياس قىلغان. بۇ ئۇلۇغ قىياس مەيدانغا كېلىپ تورت ـ بەش ئەسىردىن كېيىن، «تېلېۋىزىيە» دېگەن نەرسە ياسالدى. ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئاشۇنداق قىياسلىرى بىلەن بىزنىڭ كارىمىز بولمىغان. ئۇنى غەربلىكلەر ياساپ چىققاندىن كېيىن ئەقلىمىز بىر مەزگىل ئالاقزادە بولۇپ، تورت ـ بەش يۈز ژىل ئىلگىرىكى بوۋىلـ ىرىمىزنىڭ خىيال سىياقىدىكى كەشپىياتنى ھۇرۇن بىر ئېتىخار بـ لەن ئەسكە ئالدۇق».

(«ئابدۇقادىر جالالىدىن ماقالىلىرى»دىن قىسقارتىپ ئېلىندى).

دۇنيادا سائات دەيدىغان نەرسە ئىجات قىلىنمىغان زامانلاردا، دەسـ لەپ مۇسۇلمانلار قۇم سائىتىنى ئىجات قىلغان بولۇپ، ئوسمانلىيلار تەرىپىدىن غەربىلىكلەرنىڭ مەلۇم كورولىغا بىر قۇم سائىتى ھەدىيە قـ ىلىنغاندا، ئۇلار مېكېۋاتقان بۇ قۇم سائىتىگە ھەيران قالغانلىقتىن «بۇنىڭ ئىچىدە شەيتان بار ئوخشايدۇ» دېگەنگەن. بـ ۇ ۋەقەلىكتىن بىر قانچە يۈز ژىل كېيىن، غەربىلىكلەر تەرىپىدىن ئىجات قىلىنغان «تېلېۋىزىيە» مىسرىغا يېتىپ كەلگەندە، مۇسۇلمانلار بۇ ئاجايىپ نەرسىگە ھەيران قال ـ غانلىقتىن « بۇنىڭ ئىچىدە شەيتان بار ئوخشايدۇ» دېيىشكەن.

قارىمامسىز! دۇنيا قانداق ئوزگەرگەن ۋە مەدەنىيەت، پەن ـ تېخنىكا نوۋىتى قانداق ئالماشقان؟

بۇنىڭدا دىنىمىزنىڭ بىرەر گۇناھى بارمۇ؟ تەبىئىيكى، ياق!

ئانداقتا كامچىلىق كىمدە؟ كامچىلىق ئوزىمىزدە!

بۇرۇنقىلار ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا ئەمەل قىلغان ۋە قۇرئاننىڭ كور ـ سەتكەن داغدام يولىدا ئىزچىل ژۇرۇپ، ئوزلىرىنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتـ لىكلىرىنى تاپقان، شۇ سەۋەپتىنمۇ ئۇلار ئوج قىتئەدە ئوزلىرىنىڭ ھاكـ ىمىيتىنى تىكلەلىگەن. ئۇلار شۇ زامانلارنىڭ شارائىتىغا نىسبەتەن، پەن ـ تېخنىكا ۋە مەدەنىيەتلەرنىڭ يارىتقۇچىلىرى ۋە ئاساس سالغۇچىلىرى بو ـ لۇپ ياشىغان. پەقەت 16 ـ ئەسىردىن كېيىن، مۇسۇلمانلارنىڭ ئوز ئا ـ را بولۇنۇشى، قۇرئاننىڭ روھىدىن ئاستا ـ ئاستا ئوزاقلىشىپ تۇرلۇك خۇراپاتلارنى «دىن» دەپ قوبۇل قىلىشى، تەركى دۇنيالىقنى تەرغىپ قىلىپ تەۋەككەلچىلىك بىلەن ئۇمۇر سۇرىشى نەتىجىسىدە، ئۇلار ئوزلـ ىرىدىكى تەرەققىيات نوۋىتىنى باشقىلارغا ئوتكۈزۈپ بەردى. شۇنىڭ بـ لەن ئۇلار سەلتەنەتتىن، كوچ ـ قۇۋەتتىن ۋە خەلىق ئارا ئېتىبارىدىن ئايرىلىپ قېلىپ بۇگۈنكى ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئۇلار بۇ قىلمىشلىرى بىلەن ئەڭ ئاۋال ئاللاغا ئاسىيلىق قىلغان، ئاندىن ئەۋلادلىرىنىڭ كېلەچـ كىگە زىيانكەشلىك قىلغان بولدى.

مۇھەممەد يۈسۈپ.

جىددە، ئەرەبستان.

(داۋامى بار).

● تارىختىن ئۇچۇر

ئۇيغۇرستاننىڭ قەدىمىي مەدەنىيەت ئىزلىرى

1 ـ چەت ئەل ئارخېئولوگلىرىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي پائالىيەتلىرى

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزۇن مۇددەتلىك تارىخىدا ئىنسانىيەت دۇنياسىغا ئاجايىپ مول ماددىي ۋە مەنىۋىي مەدەنىيەت يارىتىپ، تولىمۇ كوپ تارىخىي يادىكارلىقلىرى ئۇيغۇرستانىنىڭ مەدەنىيىتىنى، تارىخىنى، سەنئىتىنى، ئېتنوگرافىيەسىنى، جۇغراپىيەلىك شارائىتىنى تەتقىق قىلىشتا زور قىممەتلىك بايلىق ھېسابلىنىدۇ.

لېكىن ئوتمۇشتە بۇ ئىسىل مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ناھايىتى زور زىيانغا ئۇچرىغان، مەسىلەن، ئانگلىيە، گېرمانىيە، شۋېتسىيە، روسسىيە قاتارلىق 30 نەچچە دولەتنىڭ ئارخېئولوگلىرى بەس ـ بەستە ئۇيغۇرستانغا كىرىپ ئاجايىپ كوپ مەدەنىي يادىكارلىقلىرىمىزنى ئېلىپ كەتكەن ئېدى. ئۇلارنىڭ ئېچىدە شۋېتسىيەلىك سۋېن ھېدىن، ئانگلىيەلىك ئاۋرېل ستېين، گېرمانىيەلىك ئالبېرت فون لىكوك، فرانسىيەلىك پول پېللىئوت، ئامېرىكىلىق لاگدون ۋارنېر، ياپونىيەلىك كاراق ئوتانى قاتارلىق كىشىلەردىن ئىبارەت ئېدى. ئۇيغۇرستانغا كىرىپ ئەكوپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغانلارنىڭ بىرى سۋېن ھېدىن بولۇپ، ئۇ يەتتە قېتىم راۋان سوزلىشەلەيدىغانلىغى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئېكسپېدىتسىيەدىكى مۇڭاپىقىيىتىمۇ كۆزلىگەندەك بولغان ئېدى. ئۇ سەياھىتىنى 1890 ـ ژىلى قەشقەردىن باشلايدۇ. ئىككىنچى قېتىم 1895 ـ ژىلى دېكابىردا قەشقەردىن چىقىپ 21 كۈن يول مېڭىپ خوتەنگە يېتىپ كېلىدۇ. بۇ قېتىمقى ئۇنىڭ تەكشۈرۈشى ئاساسەن كىرىيە دەرياسىنىڭ شىمالىي يونۇلىشى بويىچە بولۇپ جۇغراپىيە، زوئولوگىيە، تارىخ، ئېتنوگرافىيەگە دائىر ئاجايىپ زور ماتېرىياللارنى ۋىنگ ئېلىپ كەتكەندۇ. موشۇ قېتىم ئۇنىڭ قولغا كەلتۈرگەن ئەڭ زور نەتىجىسى قەدىمقى چېگرا شەھەر كروراننىڭ شەھەر خارابىنى تاپقانلىقىدۇر. ئۇ 1900 ـ ژىلى مايدا ئېھتىمال كەلگەندە قاراقورۇم تېغىدىن ئوتۇپ تەكلىماكان قۇملۇغىغا بىرنەچچە قېتىم سەپەر قىلغان. موشۇ قېتىمقى قىلغان جايىي خوتەننىڭ دەندەن ئويلۇك خارابىسىدۇر. بۇ جايدىن قەدىمىي ئىبادەتخانىلار بىلەن ئويلەرنى تاپقان. باشقا بىر جايىنى قازغاندا بىر ئورا چىقىپ، ئۇنىڭدىن ئۇرغۇلىغان يازما ھۆججەتلەر تېپىلغان. بۇلۇك ئېچىدە ناھايىتى چىرايلىق قىلىپ تاختايغا سىزىلغان ئۇچ پارچە رەسىم چىقىپ، ئۇنىڭدا بىر ئادەم قوش لوكلىق توكىگە مېنىپ ئوق ئۇرغان بىر كورۇنۇش سىزىلغان ئېكەن. بۇ رەسىمنىڭ سىزىلىش ئۇسۇلى، رەسىم قۇرۇلمىسى جەھەتتە ئېيەك يولىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سەنئەتكارلىق جەھەتتە 7 ـ ئەسىردە ناھايىتى ئۇقۇرلى سەۋىيەدە ئېكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بىراقتا ستېين بۇ رەسىمنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئاتقا مىنگەن يالاڭ باتۇرنىڭ چىرايىدا جۇڭگو ـ ھىندىستان ئىككى دولەت ئادەملىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى كورۇنۈپ تۇراتتى، ئۇنىڭ قالپاقارا ئۇزۇن چاچلىرى بېشىنىڭ چوققىسىغا يوگەكلىك تۇراتتى... ئۇزەككىگە دەسسەپ تۇرغان پۇتىغا كىگىز چەملىك ئۇزۇن قارا ئوتۇك كىيگەن بولۇپ، ئۇ تۇركستان ئىدىكى بايلارنىڭ ھازىرمۇ كىيىۋاتقان ئوتۇكلىرىگە تولىمۇ ئوخشاپ كېتەتتى... بەلبىگە توپتۇز ئۇزۇن پىچاق ئېسىلغان بولۇپ، پىچاقنىڭ شەكلى قارىماققا بۇرۇنقى ژىللار-دا شەرقتىكى پارسلار ۋە باشقا مۇسۇلمان دولەتلىرىدە كىلەر ئىشلىتىدىغان پىچاقلارغا بەكمۇ ئوخشاتتى» ـ دەيدۇ. يەنە سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىپ: «ئۇنىڭدىكى ئات جابدۇقلىرى بىلەن بەزەكلىرى مىلادى 8 ـ ئەسىرىدىكى تۇركستاندا ۋە تا ھازىرغىچە كېلىۋاتقان ئات بېزەكلىرى ئېچىدە بۇ رەسىمدە سىزىلغاندىنمۇ ئارتۇق ئەينەن سېزىلغانلىرىنى تاپقىلى بولماتتى» دەيدۇ. (پېتر خوپكىرىك يازغان «ئىپەك يولىدىكى ئەجنەبىي ئالۋاستىلار» ناملىق كىتاب 1990 ـ ژىلى ئورۇمچى 131 ـ بەت).

سېتېين دەن دەن ئويلۇكتە تۇرغان ئۇچ ھەپتە ئېچىدە جەمئى 14 يەردىكى ئىمارەت دوۋىسىنى قېزىپ چىقىدۇ. 1901 ـ ژىلى 18 ـ يانۋار كۇنى نىيە شەھرىنىڭ شىمالىدا 70 كىلومېتر كېلىدىغان بىر خارابىلىققا بېرىپ بىرىنچى كۇنىلا ئۇ خارابىلىقنىڭ بىر ئېغىزلىق ئىيىدىن ئۇستىگە خەت پۈتۈلگەن 85 پارچە كاروشتى يېزىغىدىكى تاراشا پۈتۈكنى ژىغىپ ئالىدۇ. بۇ ئەسلى نىيە شەھرىنىڭ خارابە ئىزى ئېدى. بۇ ئويلەردىن قۇملارنى تازىلاپ چىقىرىۋېتىپ تۇرۇپ تۇڭلۇقتىن ياسالغان بوغۇلۇپ،ياخشى ساقلانغان ئېكەن. بۇ ۋاقىتتا ياغاچقا خەت يېزىش مودا بولغان بولسا كېرەك. ئۇنداق بولغىنى ئۈچۈن خوتەنداقى قەغەز ملادىدىن بۇرۇنقى 49 ـ ژىلدىن ئىلگىرى كەشپ قىلىنغان بولۇپ، خىتايدىن 150 ژىل بۇرۇن كەشپ قىلىنغانىدۇر. لېكىن ئەمەلى فاكت شۇنداق تۇرسا ئاۋېرىل ستېين «خىتاينىڭ قەغىزى تېخى ئۇيغۇرستانغا يېتىپ كەلمىگەنلىكتىن يەرلىك خەلق قەغەزنىڭ ئورنىغا ياغاچ تاراشلارغا ئوزلىرىنىڭ ھۆججەتلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان» دەيدۇ. ستېينىنىڭ بۇ سوزى پۈتۈنلەي خاتا بولۇپ، تارىخى فاكتقا، تارىخى ئەمەلىيەتكە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ. تارىخى فاكتلار بويىچە تەمىل قىلىدىغان بولساق، ئۇيغۇر قەغىزى غەربىي ئەللەرگە كېيىن تارالغان. شۇنىڭدەك ئىچكى خىتاي رايونىغىمۇ قەغەز ئۇيغۇرستاندىن تارالغاندۇر. ملادىدىن ئىلگىرى 49 ـ ژىلدىن ئاۋالقى قەغەزنىڭ ئوسخسىنى 1933 ـ ژىلى خىتاي ئارخېئولوگى خۇاكۇنبى ئەپەندى ئۇيغۇرستانىنىڭ لوبنۇر رايونىنىڭ يەر ئاستىدىن چىگە تالالىرىدىن ئىشلەنگەن بىر پاپىراق قەدىمقى قەغەزنىڭ پارچىسىنى تاپقان. مانا بونىڭدىن قەغەزنىڭ ئۇيغۇرستاندا ئىخلە بۇ ـ رۇنلا كەشپ قىلىنغانلىغىنى كورەلەيمىز.(«شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» 1994 ـ ژىل 1 ـ 2 ـ سان 85 ـ بەت).

ئۇيغۇرستاندا قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تېپىلغان سىرى دۇنيا ئالىملىرىنى ھەيرەتتە قالدۇرۇۋاتقان بىر پەيتتە ھەممە فاكتلارنى كورۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۇ ئىككى ئالىمنىڭ بەرگەن باھاسى توغرا بولمىغان. ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىدە جىددىي قارىمۇ ـ قارشىلىقلار بار. چۈنكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن ژىللىق، باي مەزمۇنغا ئىگە تارىخى، مەدەنىيىتى بىلەن تارىخى ئوتمۇشىگە خەلاپلىق قىلغان. خۇددى خىتاي تەرەپكە يان باسقاندەك ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى پەسلەشتۈرۈش، ئۇنىڭ ئورتا ئاسىيا تارىخىدىكى رولىنى كېمەيتىشتەك كوز قاراشتا باھا بەرگەن. بۇ خاتالىق ژۇقۇردا سوزلەپ ئوتكەن ھەيكەل رەسىمگە بەرگەن باھاسىدا تېخىمۇ ئۇچۇق كورۇنۇدۇ. ئۇ، رەسمدىكى ئادەمنىڭ ئوبرازىنى «جۇڭگو ـ ھىندىستان ئادەملىرىگە ئوخشايدۇ» دەپ كېلىپ «ئۇنىڭ كىيگەن ئاياق كىيىمى بىلەن ئات جابدۇقلىرى ئۇيغۇرستانلىقلارنىڭكىگە ئوخشايدۇ» ـ دەپ باشقا مۇسۇلمان خەلقلەرنىڭكىگە ئوخشايدۇ» ـ دەيدۇ. يەنە سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىپ: «ئۇنىڭدىكى ئات جابدۇقلىرى بىلەن بەزەكلىرى ملادى 8 ـ ئەسىرىدىكى تۇركستاندا ۋە تا ھازىرغىچە كېلىۋاتقان ئات بېزەكلىرى ئىچىدە بۇ رەسمدە سىزىلغاندىنمۇ ئارتۇق ئەينەن سېزىلغانلىرىنى تاپقىلى بولماتتى» دەيدۇ. (پېتر خوپكىرىك يازغان «ئىپەك يولىدىكى ئەجنەبىي ئالۋاستىلار» ناملىق كىتاب 1990 ـ ژىلى ئورۇمچى 131 ـ بەت).

سېتېين دەن دەن ئويلۇكتە تۇرغان ئۇچ ھەپتە ئېچىدە جەمئى 14 يەردىكى ئىمارەت دوۋىسىنى قېزىپ چىقىدۇ. 1901 ـ ژىلى 18 ـ يانۋار كۇنى نىيە شەھرىنىڭ شىمالىدا 70 كىلومېتر كېلىدىغان بىر خارابىلىققا بېرىپ بىرىنچى كۇنىلا ئۇ خارابىلىقنىڭ بىر ئېغىزلىق ئىيىدىن ئۇستىگە خەت پۈتۈلگەن 85 پارچە كاروشتى يېزىغىدىكى تاراشا پۈتۈكنى ژىغىپ ئالىدۇ. بۇ ئەسلى نىيە شەھرىنىڭ خارابە ئىزى ئېدى. بۇ ئويلەردىن قۇملارنى تازىلاپ چىقىرىۋېتىپ تۇرۇپ تۇڭلۇقتىن ياسالغان بوغۇلۇپ،ياخشى ساقلانغان ئېكەن. بۇ ۋاقىتتا ياغاچقا خەت يېزىش مودا بولغان بولسا كېرەك. ئۇنداق بولغىنى ئۈچۈن خوتەنداقى قەغەز ملادىدىن بۇرۇنقى 49 ـ ژىلدىن ئىلگىرى كەشپ قىلىنغانىدۇر. لېكىن ئەمەلى فاكت شۇنداق تۇرسا ئاۋېرىل ستېين «خىتاينىڭ قەغىزى تېخى ئۇيغۇرستانغا يېتىپ كەلمىگەنلىكتىن يەرلىك خەلق قەغەزنىڭ ئورنىغا ياغاچ تاراشلارغا ئوزلىرىنىڭ ھۆججەتلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان» دەيدۇ. ستېينىنىڭ بۇ سوزى پۈتۈنلەي خاتا بولۇپ، تارىخى فاكتقا، تارىخى ئەمەلىيەتكە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ. تارىخى فاكتلار بويىچە تەمىل قىلىدىغان بولساق، ئۇيغۇر قەغىزى غەربىي ئەللەرگە كېيىن تارالغان. شۇنىڭدەك ئىچكى خىتاي رايونىغىمۇ قەغەز ئۇيغۇرستاندىن تارالغاندۇر. ملادىدىن ئىلگىرى 49 ـ ژىلدىن ئاۋالقى قەغەزنىڭ ئوسخسىنى 1933 ـ ژىلى خىتاي ئارخېئولوگى خۇاكۇنبى ئەپەندى ئۇيغۇرستاننىڭ لوبنۇر رايونىنىڭ يەر ئاستىدىن چىگە تالالىرىدىن ئىشلەنگەن بىر پاپىراق قەدىمقى قەغەزنىڭ پارچىسىنى تاپقان. مانا بونىڭدىن قەغەزنىڭ ئۇيغۇرستاندا ئىخلە بۇ ـ رۇنلا كەشپ قىلىنغانلىغىنى كورەلەيمىز.(«شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» 1994 ـ ژىل 1 ـ 2 ـ سان 85 ـ بەت).

ئۇيغۇرستاندا قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تېپىلغانلىقى دۇنيا ئالىملىرىنى ھەيرەتتە قالدۇرۇۋاتقان بىر پەيتتە ھەممە فاكتلارنى كورۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۇ ئىككى ئالىمنىڭ بەرگەن باھاسى توغرا بولمىغان. ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىدە جىددىي قارىمۇ ـ قارشىلىقلار بار. چۈنكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن ژىللىق، باي مەزمۇنغا ئىگە تارىخى، مەدەنىيىتى بىلەن تارىخى ئوتمۇشىگە خەلاپلىق قىلغان. خۇددى خىتاي تەرەپكە يان باسقاندەك ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى پەسلەشتۈرۈش، ئۇنىڭ ئورتا ئاسىيا تارىخىدىكى رولىنى كېمەيتىشتەك كوز قاراشتا باھا بەرگەن. بۇ خاتالىق ژۇقۇردا سوزلەپ ئوتكەن ھەيكەل رەسىمگە بەرگەن باھاسىدا تېخىمۇ ئۇچۇق كورۇنۇدۇ. ئۇ، رەسمدىكى ئادەمنىڭ ئوبرازىنى «جۇڭگو ـ ھىندىستان ئادەملىرىگە ئوخشايدۇ» دەپ كېلىپ «ئۇنىڭ كىيگەن ئاياق كىيىمى بىلەن ئات جابدۇقلىرى ئۇيغۇرستانلىقلارنىڭكىگە ئوخشايدۇ» ـ دەپ باشقا مۇسۇلمان خەلقلەرنىڭكىگە ئوخشايدۇ» ـ دەيدۇ. يەنە سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىپ: «ئۇنىڭدىكى ئات جابدۇقلىرى بىلەن بەزەكلىرى ملادى 8 ـ ئەسىرىدىكى تۇركستاندا ۋە تا ھازىرغىچە كېلىۋاتقان ئات بېزەكلىرى ئىچىدە بۇ رەسمدە سىزىلغانلىرىد

ئەلىخان تورە ساغۇنىنى بىز دولەت ئەربابى، 1944 ـ ژىلى ئۇيغۇرستاننىڭ ئۇچ ۋىلايىتىدە پارتلىغان مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپ نەتىجىسىدە قۇرۇلغان شەرقىي تۇركستان جومھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسى سۈپىتىدە بىلىمىز. ئەلىخان تورە شۇنداقلا چوڭ ئالىم سۈپىتىدىمۇ گەۋدىلەنگەن. ھەزرەتنىڭ گوزەل تەرجىمىسى ـ «تومۇر تۇزۇكلىرى»، «تارىخى مۇھەممەدىيە» دېگەن ئەسەرى ۋە كوپلىگەن باشقا ئىلمىي ـ بەدىي ئەمگەكلىرى پىكرىمىزگە ئىسپات بولسا كېرەك.

ئەلىخان تورە خەلىق تىبابەتچىلىگىدىنمۇ خەۋىرى بار بولۇپ، ئۇ 1937 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە، كۇنەس تاغلىرىدا خىتاي زالىملىرىدىن يوشۇرۇنۇپ ژۇرگىنىدە «شىپا ئۇل ـ ئىلال» («ئاغرىقلار شىپاسى») دېگەن ئەمگەكنى يازغان. بۇ ئەسەر خەلىق تىبابەتچىلىگىنىڭ دۇردانىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئەجداتلىرىمىزدىن قالغان ئۇلۇق مىراستۇر. بىز، ھورمەتلىك گېزىتخان، ئەدىپنىڭ تاشكەنتتە نەشىر قىلىنىدىغان «شەرىق يۇلدۇزى» ژۇرنالىنىڭ 1996 ـ ژىلقى 6 ـ سانىدا بېسىلغان «شىپا ئۇل ـ ئىلال» ناملىق ئەسەرىدىن ئۇزۇندىلەرنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

تەھرىرات.

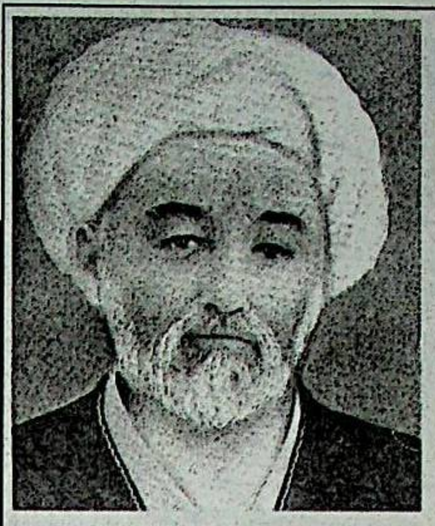

ئەلىخان تورە ساغۇنىي

شىپا ئۇل ـ ئىلال

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ھەي ئەزىز پەرزەنت، بىلگىنكى، ئىلىم ئىككى تۇرلۇك بولۇر. بىرىسى دىن ئىلىمىدۇر، ئىككىنچىسى تەن ئىلىمىدۇر. ئەگەر كىشى دىن ئىلمىنى بىلمىسە، ئىمان، ئاخىرەتتە زىيان بولۇر، تەن ئىلمىنى بىلمىسە، تۇرمۇش تىرىكچىلىك راھىتى بۇزۇلۇر. دىن ئىلمى دەپ، مۇسۇلمانچىلىققا لازىم بولغان شەرىئەت ئىلمى ئېيتىلىدۇ. تەن ئىلمى دەپ، سالامەتلىكنى ساقلايدىغان تىب ئىلمى ئېيتىلۇر. دىن ئىلمىنى بىلمەك، ئوقىماق ھەر بىر مۇسۇلمانغا قانداق پەرىز بولسا، تىب ئىلمىنى بىلمەكمۇ شۇنداق پەرىزدۇر. ئەگەر بىر شەھەردە ئىمان، ئىسلام ـ مۇسۇلمانچىلىقنى ئوقىتىپ بىلدۇرىدىغان ئولىما بولمىسا ۋە ئىسسىق ـ سوغنى ئايرىپ، ئاغرىق، كېسەلنى ئاجرىتىپ تۇرىدىغان ھوكۇما بولمىسا، شەرىئەت بۇيرۇغى بويىچە ئۇنداق شەھەردە ھېچ بىر مۇسۇلمان ئادەمنىڭ تۇرىشى دۇرۇس بولمايدۇ. بۇ ئوچۇق مەسىلىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇسۇلمانلارغا بۇ ھەقتە بىر نەچچە كىتاپچە يېزىش ھەم شۇ ئىلىمدىن ئوقىتىپ، بىر نەچچە بالىنى تەربىيەلەش، پالاكەتتە قالغان مىللىتىم ئۈچۈن مۇھىم خىزمەتتە بولۇش كوڭلۇمدىكى بىرىنچى ئارزۇ ـ تىلەكلىرىمدىن بولسىمۇ بۇ كۇنگىچە ئەمەلگە ئاشمىدى. بۇنىڭدىن كېيىن بولارمۇ دېگەن ئۇمۇتۇم بار. ئەندى ھەممىسىنى قىلالمىسامۇ ھەممىسىدىن قۇرۇق قالماي دەپ، ئۇز پەرزەنتلىرىم ئۈچۈن ئۇشبۇ دىياردا ئىلى ـ غۇلجا تەۋەسىدىكى، پەرغانە مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا كوپىرەك ئۇچىرايدىغان كېسەللىكلەرنى بايان قىلىپ ئۇنىڭ شىپا ـ داۋالىرىنى يازدىم، لېكىن بۇ ۋاراققا يازغان سوزلىرىم ئوزەم 25 ـ 30 ژىل شۇ ئىلىم ئىچىدە خىزمەت قىلىپ، كوزۇم بىلەن كورۇپ، قولۇم بىلەن ئىشلەپ تەجرىبە قىلغانلىرىمدىن ئىبارەت. ئەگەر پەرزەنتلىرىمىز ئەقىل ـ پاراسەتلىك بولۇپ زىرەكلىك بىلەن ئۇشبۇ سوزلەرنى ئوز ئورنىدا ئىشلەتسە، باشقا جاھىل تېۋىپلارغا ھاجىتى چۇشمەس، دەپ ئويلايمەن. ھەر بىر كەسىپتە كىشى خاتا قىلسا، زەرەرى مالغا يېتەر، ئەگەر تىبابەت ئىلمىدا خاتا قىلسا، جانغا يېتەر.

پەسىل

بىلىش كېرەككى، ئادەمنىڭ مىجەزى تورت تۇرلۇك: قۇرۇق ـ ئىسسىق، ھول ـ ئىسسىق، قۇرۇق ـ سوغ، ھول ـ سوغ. يەنە ئىنساندا تورت تۇرلۇك سۇيۇق ماددا بولۇر، بىرىنچى سەپرا، ئىككىنچىسى سەۋدا، ئۈچىنچىسى بەلغەم، تورتىنچىسى قان. ئادەم تاماق يېگەندە ئاغىز بوغۇزدىن ئوتۇپ، مېدىگە چۇشىدۇ، مېدە تاماقنى سىقىپ، ئېزىپ ھەزىم قىلغاندا تىلىپى ئىچەككە ئوتۇپ، ئۇنىڭدىمۇ كېرەكلىك نەرسىلەر ئېلىنىپ، كېرەكسىز نەرسىلەر تاشقىرىغا چىقىرىلىدۇ. مېدىدە قالغان ساپ قۇۋەتلىك سۇيى مېدە بىلەن جىگەر ئارىسىدىكى ماسورىقا دېگەن مېدە تومۇرلىرى ئارقىلىق مېدىدىن جىگەرگە قۇيىلىدۇ. ئۇنىڭدا قايناپ، قانغا ئايلىنىدۇ. ئۇستىگە چىققان كوۋۇگى سەپرا بولۇر. چەت ياقىغا چىققان قاسماقلىرى بەلغەم بولۇر، ئاستىغا چۇشكەن قۇيقۇملىرى سەۋدا بولۇر. مۇساففا ـ تازىسى قان بولىدۇ. بۇ قان جىگەردىن ژۇرەككە ئوتۇپ، ئۇنىڭدىن ئوپكىگە ئوتۇپ، ئوپكىدىن كىرگەن ھاۋا بىلەن تازىلىنىپ، يەنە ژۇرەككە ئوتۇپ، ژۇرەك تومۇرلىرى ئارقىلىق پۇتۇن بەدەنگە تارقىلىپ، ئۇنىڭدىن بەدەن قۇۋەت ئېلىپ تۇرىدۇ. ئىنساننىڭ پۇتكۇل ھاياتىدا قان ئۇزۇلمەي، شۇ تەرتىپتە ئايلىنىپ تۇرىدۇ. مانا بۇنى قان ئايلىنىش، دەپ ئاتايدۇ.

پەسىل

سەپرا ئوتتە، جىگەرگە ئېسىلغان ئوت خالتىسىدا بولىدۇ. سەۋدانىڭ جايى قارا تالدا بولۇپ، بەلغەمنىڭ جايى ئوپكىدە بولىدۇ. ئەندى قان بولسا ھەممە بەدەندىدۇر. ئەگەر بىر تالە تۇكنىڭ تېگىگە قان يەتمەي قالسا، ئۇنىڭغا زەرەر يېتىدۇ، مانا ئەندى بۇ تورت سۇيۇق ماددا ئوزىگە لايىق جايىدا تۇرسا، تەن ساق بولىدۇ. ئەگەر ئوز چېكىدە تۇرماي، ئارتۇق ياكى كام بولسا، ھەر خىل كېسەللەر شۇنىڭدىن پەيدا بولىدۇ. بۇ ماددىلارنىڭ ئارتۇق ـ كام بولۇشى، غىزادىن بولىدۇ. دېمەك، ھەر بىر ئاغرىقنىڭ بىرىنچى سەۋەۋى يېمەك ـ ئىچمەك تەرتىپسىزلىگىدىن بولىدۇ. بۇنى ياخشى بىلىش كېرەك، غىزالىنىش تەرتىۋىگە ياخشى رېايە قىلغان كىشى ئومۇر بويى ئاغرىماسلىغى مۇمكىن. شۇنى ياخشى بىلىش كېرەككى، غىزا تەرتىۋىگە رېايە قىلغان كىشى ئومۇر بويى ئاغرىماسلىغى مۇمكىن.

پەسىل

سەپرا قۇرۇق ـ ئىسسىق، سەۋدا ـ قۇرۇق ـ سوغ، قان ـ ھول ـ ئىسسىق، بەلغەم ـ ھول ـ سوغ. ئەندى ھەر بىر ئاغرىق كوپىرەك ئۇشبۇ ماددىلارنىڭ ئادەم بەدىنىدە مىيارىدىن ئوشۇق بولۇپ كەتكەنلىگىدىن پەيدا بولىدۇ. قان مىجەز بولغان كىشىنىڭ ئالامىتى: تېنى ـ ئەتلىك، يۇزلىرى قىزىل، خۇشپىل، خۇشچاقچاق بولىدۇ. ئۇلار باھادىر سۇپەت، تېنى قۇۋەتلىك بولىدۇ. سەپرا مىجەز ئادەمنىڭ بەلگىسى كوپىنچە بۇغداي ئوڭلۇك، يۇزى ئەتسىز، ئوزى قاتمال، ئىچى تار، زەردىسى تېز، ژۇرۇش ـ تۇرۇشى يېنىك بولىدۇ. سەۋدا مىجەزنىڭ ئالامىتى ـ رەڭگى رويى قارامتۇ، بەزىلىرى ناھايىتى قارا، ئارىلاپ بەزىلىرى تال رەڭگىدە بولىدۇ. ئۇزى گوشسىز، ئوزى قاتمال، ئورۇق، بەدخۇي، بەدپېئىل، قورقاق بولىدۇ. پەلغەم مىجەزلىك ئادەمنىڭ بەلگۇسى ـ كوپۇنچە ئاق تۇسلۇك، ئۇزى يالپاق، ئەتلىك، تېنى يۇمشاق، كوپ ئۇخلايدىغان، ئولتىرىپ ـ تۇرۇشى ئېغىر، غەمىيمەس، ئوزى قورقماس بولۇپ، يوغان قوساق، سېمىز ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بەلغەم مىجەزلىك بولىدۇ.

پەسىل

قۇرۇق ـ ئىسسىق ئىككى تۇرلۇك بولىدۇ. سەپرالىق قۇرۇق ـ ئىسسىق، سەپراسىز قۇرۇق ـ ئىسسىق. ئەگەر بىر ئادەم سەپرالىق قۇرۇق ئىسسىقتىن ئاغرىغان بولسا، ئالامىتى شۇكى، تومۇرى ئىلدام سوقىدۇ. ئۇنداق بېمار كوپ ئۇسسايدۇ، ھارارىتى ژۇقۇرى، ئېغىز ـ بۇرۇن، تىل ـ تاماقلىرى قۇرۇپ تۇرىدۇ. بۇنىڭ ئۇستىگە سۇدۇگى سېرىق بولۇپ، كوڭلى ئاينىپ، قۇسۇپ تۇرسا، بۇ ئاغرىقنىڭ ئەلۋەتتە سەپرادىن بولغانلىغىغا ھېچ بىر گۇمان قىلماسلىق كېرەك. ئەگەر سەپراسىز قۇرۇق ـ ئىسسىق بولسا، يۇز ـ كوزنىڭ سېرىقلىغى، كوڭلى ئاينىپ، سەپرا يانىدۇرۇشى بولمايدۇ. باشقا ئالامەتلىرى بولۇر.

پەسىل

ھول ـ سوغمۇ ئىككى تۇرلۇك بولىدۇ. بەلغەملىك ھول ـ سوغ، بەلغەمسىز ھول ـ سوغ. ئەگەر بىر كىشى بەلغەملىك ھول ـ سوغدىن ئاغرىسا، ئۇنىڭ ئالامىتى شۇكى، تومۇرلىرى يۇغانىراق بولۇپ، يۇمشاق، بوش سوقىدۇ. تەشنالىق، ئاغزى بېمەزە بولماس، ئاغزى ـ بۇرنى سۇلىنىپ تۇرىدۇ. كوز ـ قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەندەك بولۇر. ئەگەر بەلغەمسىز ھول ـ سوغ بولسا، ئاغىز ـ بۇرنى كوپ سۇۋلانماس. ئەگەر بىر كىشى قان كوپلىگىدىن ئاغرىغان بولسا، ئۇنىڭ ئالامىتى شۇكى، تومۇرى يوغانلاپ، ھەم ئىلدام، ھەم ژۇقۇرىغا چېچراپ، قاتتىق تېز سوقىدىغان بولىدۇ. ئۇز ـ كوزلىرى، ئاغىز ـ كالپۇكلىرى قىزىل بولۇر. بولۇپمۇ، تىل ئۇچ چەتلىرى قىزىرىپ كېتىدۇ. باش، كوزلىرى، قاپاقلىرى، پۇتۇن، بەدىنى ئېغىرلىشىپ، قول تومۇرلىرى، چېككە تومۇرلىرى كوكۇرۇپ، پۇلتۇيۇپ چىقىپ تۇرىدۇ. ھارارىتى قاتتىق بولۇپ، ئوزى تەلەپ تۇرىدۇ. ئەگەر كىشى قۇرۇق ـ سوغدىن ئاغرىسا، ئۇنىڭ ئالامىتى شۇكى، تومۇرى ئىنچىكلەپ، كوپ ژۇقۇرى كوتۇرۇلمەي ئاستاراق سالىدۇ. لېكىن ئۇرۇپ تۇرغان تومۇرغا قول بېسىپ تۇرسا، قاتتىغاراق تۇرىدۇ. ئۇيقىسى ئاز بولۇپ، پىكىر ـ خىيالىدا ھەر تۇرلۇك قارىمۇ ـ قارشى ئويلار كوپ بولىدۇ. ھارارىتى ئانچە ئۇستۇن بولمايدۇ.

پەسىل

ئاغرىق ژۇقۇرىدا ئېيتىلغان 4 ماددا، يەنى، سەپرا، سەۋدا، بەلغەم، قان ـ شۇلارنىڭ بىرىدە يەنە بىرى كوپىيىپ كەتكەنلىكتىن بولسا، بۇ چاغدا تەنقىيا قىلىش لازىم بولىدۇ. تەنقىيا دەپ ئوشۇقچە ماددىنى دورا بىلەن بەدەندىن چىقىرىشنى ئېيتىدۇ. ئەگەر ماددىسىز بولسا، تەئىدىل كۇپايە قىلۇر. تەئىدىل دەپ، مىجەزنى ئوز ھالىغا ياندۇرۇپ، تۇزۇتۇشنى ئاتايدۇ. مەسىلەن، سوغ بولسا، ئىسسىقلىق قىلىدۇ. ئىسسىقلىق بولسا، سوغلىق قىلىدۇ. قۇرۇق بولسا، ئىچىدىن ـ تېشىدىن ھول نەرسىلەر بىلەن داۋا قىلۇر. مانا شۇنى تەئىدىل دەيدۇ.

پەسىل

تەنقىيا ئۇچ نەرسە بىلەن بولىدۇ. بىرىنچىسى سورگۇ قىلماق، ئىككىنچىسى قۇستۇرماق، ئۇچۇنچىسى قان ئالماق. قىش كۇنلىرى سۇرگۇ قىلماق ياخشىراقتۇر. چۇنكى، كېسەل پەسرەكتىكى ئىچەكلەرگە يېقىنىراق بولۇر. بۇنى سۇرگۇ بىلەن چىقىرىش ئاسانىراقتۇر. يازنىڭ ئىسسىق كۇنلىرىدە كېسەل پەيدا قىلغان نەرسە ژۇقۇرى تەرەپلەرگە، مېدە ئۇستىگە ئورلەر. بۇنى ياندۇرۇپ تاشلاش ئاسانىراقتۇر. شۇنى ياخشى بىلىش كېرەككى، دۇنيادىكى بارلىق نەرسىلەرنىڭ بىر سەۋەۋى بولىدۇ. سەۋەپسىز ھېچ نەرسە يۇز بەرمەيدۇ. ئاللا تائالا بۇ جاھاندىكى بارلىق نەرسىلەرنى بىر نەچچە سەۋەپلەرگە باغلاشتۇرغان. بەندىلەرنى ھەر ئىشنىڭ سەۋەۋىنى ئىزدەشكە بۇيرىغان. ھەر بىر ئىشنىڭ سەۋەپلىرىنى بىلىپ، تەكشۇرۇپ ئىشلەشكە، سەۋەۋىنى قىلغاندىن كېيىن شىپاسىنى خۇدادىن سوراشقا ئەمىر قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن بېمار كىشى ئاغرىغىنىڭ سەۋەۋىنى ئىزدىمەي، خۇدادىن شىپالىق سوراپ تۇرسا، شەرىئەت ئالدىدا گۇناھكار بولىدۇ. خۇدا ھۇزۇرىدا سوراققا قالىدۇ. دۇنيادا ياشايدىغان ھەر قانداق كىشى، مەيلى ئەنبىيا بولسۇن، مەيلى ئەۋلىيا بولسۇن ھەممە سەۋەپ قىلىشقا مۇھتاجدۇر. بىر ئىشنىڭ سەۋەپلىرىنى ئىزدەپ، قالغىنىغا تەۋەككۇل قىلسۇن، بولمىسا خۇدانىڭ بۇ دۇنياغا جارىي قىلغان نىزام ـ قانۇنلىرىغا قارشىلىق قىلغان بولىدۇ. ۋەسىيەت: «بۇ دۇنيادا ھېچ نەرسە تەن ساقلىققا يەتمەس»، «تەن ساقلىقتىن ئۇلۇق دولەت يوقتۇر». ئەگەر كىشىنىڭ تېنى ساق بولمىسا، توققۇز قات كورپە ـ چۇشەكتە، ئالتۇن تەخت ئۇستىدە ياتسا، ئۇنىڭدىن ھېچ پايدا يوق. بۇ دۇنيانىڭ راھىتى، ئاخىرەتنىڭ دولىتى ـ ھەممىسى تەن ـ ساقلىققا باغلىقتۇر. بۇنى ھەر قانداق كىشى بىلىشى كېرەك. شۇنداق بولسىمۇ بىلىپ تۇرۇپ، بۇ ئۇلۇق نېمەتنىڭ قەدرىگە يەتمەسلىك، تەنساقلىقنىڭ يولىنى تۇتماسلىق، ئوز جېنىغا خىيانەت قىلماقلىقتۇر. ئاللا تائالا ئادەم پەرزەنتلىرىدىن ئىككى تائىپىنى جاھان خەلقى ئۈچۈن ئۇلۇق نېمەت قىلىپ ياراتتى. بىرلىرى پەيغەمبەر ئەنبىيالار، ئىككىنچىسى ھوكۇمالار. بىرىنچىلىرى ئادەملەرنىڭ باتىن دەردلىرىگە داۋا كەلتۇرىدۇ. ئىككىنچىلىرى زاھىر دەردلىرىگە شىپالىق بېرىدۇ. بۇ ئىككى تائىپىنىڭ ۋۇجۇتلىرى، بۇ دۇنياغا كېلىشلىرى ئادەملەر ئۈچۈن خۇدا تەرىپىدىن بېرىلگەن ئۇلۇق نېمەتتۇر. بۇنىڭ قەدرىنى بىلىپ، بىرىنچى، پەيغەمبەرلەرنىڭ ئېيتقانلىرىنى قىلىپ، باتىن ئاغرىق، دەردىدىن قۇتۇلۇپ، دىنى ئىماننى تۇزىتىش كېرەك. ئىككىنچى، ھوكۇمالارنىڭ دېگەنلىرىگە قەتئىي ئەمەل قىلىپ، سالامەتلىگىنى ساقلىشى كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن ھوكۇمالار، ھەر كىشى بىر تائام يەپ، شۇ تائام ياخشى سىڭىپ، ھەزىم بولماستىن تۇرۇپ، ئاچكوزلۇك قىلىپ ئۇستىگە يەنە بىر تائام يېسە، ئوز قولى بىلەن زەھەر ـ ئوغا ئىچىپ، ئوزىنى ھالاك قىلغاندەك بولىدۇ، دەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرىئىتىمىزدە شۇنداق دېيىلىدۇ: بىر كىشى توق قوساق ئۇستىگە تائام يېگەندىن يەنە يېيىشكە ئادەم تاپمىسا، ئىشتقا بەرگىنى ياخشىدۇر. دېمەككى، مۇنداق تاماق يېمەك سالامەتلىككە زىياندۇر. بەدەن تەربىيە قىلىپ، سالامەتلىكنى ساقلىماق، ھەر بىر كىشىگە شەرىئەت بويىچە پەرىزدۇر. قوساق توق تۇرۇپ، ئۇستىگە كەپلەپ تاماق يېيىش، شەرىئەتتە ھارام قىلىنغان. ئەنبىيالارنىڭ ئېيتقانلىرى شۇنداق. ھەر بىر كىشى بۇ سوزلەرگە ئەمەل قىلىشى پەرىزدۇر. ئەكسىچە ھالدا، ئىككى دۇنيادا زىيان تارتىدۇ. كوز كورۇپ تۇرىدۇكى، ئاغرىق كوپۇنچە تاماقتىن بۇزۇلۇپ پەيدا بولىدۇ. ئەندى ھەر بىر ئادەم نەپسىنى تىيىپ، يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ تەرتىۋىنى بۇزمىسا، ئۇنداق ئادەمنىڭ تېنى ساق بولۇشىغا ھوكۇمالار كېپىللىك قىلىدۇ. ئەقىللىق ئادەمگە شۇنچىلىك سوز كۇپايە قىلسا كېرەك. ئىنسان دۇنيادا ئاغرىق كورمەي، تېنىم سالامەت بولسۇن دېسە، 3 نەرسىنى ياخشى تۇتسۇن. بىرىنچى، يېمەك ـ ئىچمەكنى ئېھتىيات قىلسۇن، ئىككىنچى، ساپ ھاۋا، ئۇچىنچى، تازا سۇ. ھاۋانىڭ سالامەتلىككە تەسىرى ئېنتايىن چوڭدۇر. چۇنكى غىزاغا ھەر كۇنى ئۇچ قېتىم ئېھتىياج بولسا، ھاۋاغا ھەر نەپەستە ئېھتىياج چۇشۇپ تۇرىدۇ. نۇرغۇن ئاغرىقلار ھاۋا بۇزۇلغاندىن پەيدا بولىدۇ. ھەر كىم ئوز ئويىنى، ھويلا ئارامىنى تازا تۇتىشى كېرەك. تازىلىق سالامەتلىككە كوپ پايدىلىقتۇر. مۇسۇلمانچىلىقمۇ تازىلىق بىلەن بولىدۇ. قاراڭ، ئەگەر تەنگە ياكى كىيىمگە بىر پاسكىنا نەرسە تېگىپ قالسا، ناماز دۇرۇس بولمايدۇ. كىيىم ـ كېچەكنى، تەننى پاك، تازا تۇتۇش، پاسكىنا، سېسىق نەرسىلەردىن ساقلىنىش، ھەر ۋاقىت ئوزىنى خۇش ھىدلىق تۇتۇش كېرەك. ئىنساننىڭ روھى خۇش پۇراق نەرسىلەردىن تەربىيە ئالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھوكۇمالار ياز كۇنلەردە ئون كۇندە بىر قېتىم مونچىغا چۇشسۇن، قىش كۇنلىرىدە 10 ـ 15 كۇندە بىر چۇشسۇن دەيدۇ. شەرىئىتىمىزدە ھەر جۇمە كۇنىدە غۇسۇل ـ تەھارەت قىلماق سۇننەت بولدى.

دانالار كەمتەر بولۇش، كوپ سوزلىمەسلىك توغرىلىق

ئەقىل كوركى تىلدۇر، بۇ تىل كوركى سوز،
كىشى كوركى يۇزدۇر، بۇ يۇز كوركى كوز.

* * *

قەدىرلىك قىلار تىل، تاپار بەخت كىشى،
قىلار ئەرنى تىل خار، كېتەر ھەم بېشى.

* * *

كىشى بولغۇسى شاھ ئوسۇپ سوز بىلەن،
تولا سوز بېشىڭنى قىلار يەر توۋەن.

* * *

سوزۇڭنى كۇزەتكىن بېشىڭ كەتمىسۇن،
تىلىڭنى كۇزەتكىن، چىشىڭ سۇنمىسۇن.

* * *

تولا سوزلىمە سوز، بىرەر سوزلە ئاز،
تۇمەن سوز تۇگۇنىن بۇ بىر سوزدە ياز.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

«ئەقىل دېگەن زىنەت، كەم سوزلۇك دېگەن سالامەتلىك، شۇڭا ئورۇنسىز سوزلەرنى تولا سوزلىمە!

«ئىنسان ھەر قاچان ئوز تىلى بىلەن سىرىنى پاش قىلىپ، باشقىلارنىڭ مالامىتىگە قالسا، ئۇ ئاخماق ئىنساندۇر.

مەھمۇت قەشقەرىي.

ئاغزىغا كەلگەننى دېمەك نادانىنىڭ ئىشى،
ئالدىغا كەلگەننى يېمەك ھايۋاننىڭ ئىشى.

ئە. ناۋائىي.

* نادانغا سوز سوزلەش بېكار، كوپ سوزلەش تېخىمۇ يامان، ئازىراق سوزلىسە نەسىھەت بولۇپ قالار، لېكىن سوزلىمىگەن ياخشىراقتۇر.

* كەمتەر كىشىلەر كوپ سوزلەشتىن قاچىدۇ، ئۇلار كوپ ئاڭلاشنى خالايدۇ ۋە ياقتۇرىدۇ.

* سوزلىگۇچى جېنىنى ئۇپرىتىدۇ، ئاڭلىغۇچى ھوزۇرلىنىدۇ ۋە ۋۇجۇدىنى سەمىرتىدۇ.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* ئاڭلاش قۇلاق لەززەتتۇر، كوپ سوزلىگەن سوزدە مەنپىئەت يوقتۇر.

* كوپ سوزلىغۇچى زېرىكتۇرگۇچىدۇر، سوزنى تەكرارلاۋەرگۇچى ئەقىلسىز كىشىدۇر.

* راست سوز گۇزەلدۇر، قىسقىراق بولسا تېخىمۇ گۇزەلدۇر.

* تىلنى ئاسراش كوڭۇلگە مېھنەتتۇر، سوزنى سىيپاش باشقا ئاپەتتۇر. سوزلەيدىغان يەردە ئۇنتۇما، سوزلىمەيدىغان يەردە ئوزۇڭنى سوزمەن تۇتما.

* كوپ سوزلەپ نادان بولۇپ قالمىغىن، كوپ يەپ ھايۋان بولۇپ قالمىغىن.

ئە. ناۋائىي.

* سوز دۇنياغا تارالسا، ژىغىۋالغىلى بولمايدۇ، ئۇنى ھەممە خەلىق ئاڭلايدۇ، توسۇۋالغىلى بولمايدۇ.

* سەن ئوزەڭگە ئېسەنلىك تىلىسەڭ، تىلىڭدىن يارامسىز سوزلەرنى چىقارما.

* تىلىڭنى قاتتىق ساقلا، بېشىڭ ساقلىنىدۇ، سوزۇڭنى قىسقارتقىن يېشىڭ ئۇزىرىدۇ.

* كوپ سوزلىسە، قۇرۇق گەپ ساتتى، دېيىشىدۇ، ئەگەر سوزلىمىسە، كېكەچ ئېكەن، دەيدۇ. شۇنداق ئېكەن، ئۇستىلىق بىلەن ئىش قىل، ئۇستىلىق بىلەن قىلىنغان ئىش كىشىنى ژۇقۇرى كوتۇرىدۇ.

* قىزىل تىل ـ قارا باشنىڭ دۇشمىنى، بۇ يامان دۇشمەننى باغلا، ھوزۇر ئىچىدە ياشا.

* سوزۇڭگە ئېھتىيات قىل، بېشىڭ كەتمىسۇن، تىلىڭنى كوزەتكىن، چىشىڭ سۇنمىسۇن.

* ئىنسان سوزىنى تىلى بىلەن سوزلەيدۇ، سوزى ياخشى بولسا، يۇزى يورۇق بولىدۇ.

* ئولۇكتىن تىرىككە مىراس قالىدىغان نەرسە سوزدۇر، مىراس قالغان سوزنى ئاڭلىسا، ئۇنىڭ پايدىسى كوپ بولىدۇ.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

خۇرلانغان قەشقەر راۋابى

جىددىدىكى ئاتاقلىق ئۇيغۇر بايلىرىدىن ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىنىڭ تەكلىۋى بىلەن مەككىدىن ئۇنىڭ ئويىگە مېھماندارچىلىققا ماكىدۇق.

كەلسەك، ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي باللىرى بىلەن دەرۋازا ئالدىدا بىرنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي 70 ياشلاردىكى، ئېگىز بويلۇق، قاكشالىق، خۇشخۇي، كەمتەر، ئۇلۇق سۈپەت مويسىپت ئىكەن. ئۇ، ھەر بىرىمىز بىلەن قۇچاقلىشىپ كورۇشكەچ: «قۇربان ئىبراھىم دېگەن زاتمۇ كەلدىمۇ؟!» دەپ سورىدى.

– تەخسر، ئوزلىرىنىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن مەنمۇ كەلدىم، – دېدى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىنىڭ پىشىۋاسى، شوھرەتلىك كومپوزىتور ىمىز قۇربان ئىبراھىم ئاكا ھاجىم بىلەن قەدىناسلارچە كورۇشۇۋاتىپ.

ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي ئىززەت – ئىكرام بىلەن قۇربان ئىبراھىم ئاكىنىڭ قولىنى قىسىپ تۇرۇپ:

– بۈگۈن جاناپلىرىنىڭ مۇبارەك قولىدا قەشقەر راۋابىنىڭ پەيزىنى بىر سۈرۈپ، ئۆزەمنى كويا يۈرتۈمدا تۇرغاندەك ھېس قىلىدىكەنمەن دېسىلە– دەپ چاقچاق قىلدى ۋە، – راۋابنى ئالغاج كەلگەنلا، – دەپ سورىدى.

– ئالغاج كەلمەدىغان تەخسر. راۋاپ پىكاپتا، – دېدى قۇربان ئىبراھىم ئاكا خۇشخۇيلۇق بىلەن.

ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي دەرھال ئوغلىنى راۋابنى ئېلىپ كىرىشكە بۇيرىدى.

ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي مېھمانخانىسىدا بىرنى تولىمۇ قىزغىن كوتكەچ قۇربان ئىبراھىم ئاكىنغا:

– تەخسر، بىز ئىلگىرى ئوزلىرىنىڭ نام – شەرىپلىرىنى شۇنداقلا سىلى ئىجات قىلغان ۋە رەتلىگەن ناخشا – سازلارنى رادىودىن ئاڭلاپ تولىمۇ سويۇنەتتۇق. مانا بۈگۈن ئاللانىڭ مۇبارەك سائاتلىرىدا جاناپلىرى بىلەن دىدار مۇلاقەت بولۇش نېسىپ بولدى. پېقىر بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇشال، – دېدى – دە، تامغا ئىلىقلىق ئىچچام قەشقەر رايۇنىنى قولىغا ئېلىپ، – ئوزى كىچىك بولسىمۇ ئۇزۇندىن بۇيان بۇ راۋابنى ئويۇمدە ئەتىۋالاپ ساقلاپ كېلىۋاتىمەن. بەزىدە يۇرتۇمنى سېغىنىپ كوڭلۈم بۇزۇلسا، تەلىئۇم بويىچە ئوغلۇم راۋابنى ئېلىپ تەرىشتىپ، ئوزى بىلگەن قەشقەر پەدىلىرىگە چېلىپ بېرىدۇ. ئاۋۇال – زىم ئانچە كەلمەسمۇ ئوزۇمچە يۇرتىمىزنىڭ كونا ناخشىلىرىنى غىڭشىپ ئېيتىپ قويىمەن. مالال كورمىسىلە، لەۋزىمىزنى ئېلىپ «تاشۋاي»غا بىر چېلىپ بېرەرلا، – دېدى تەۋازۇ بىلەن.

شۇ ئەسنادا:

– ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، – دەپ، ئەرەپچە كىيىنگەن، 70 ياشلاردىكى ئولىما سۈپەت بىر مويسىپت كىشى سورۇنغا كىرىپ كەلدى. ئۇ مېھمانلار بىلەن بىر – بىرلەپ سالاملاشقاندىن كېيىن، ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىيگە:

– بۇ زاتمۇ بىزنىڭ ۋەتەندىن. ھازىر شەھرى جىددىدىكى بۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى، – دەپ بىزگە تونۇشتۇردى.

ئىمام بىر پەس دېھنىي ئېلىۋالغاندىن كېيىن، بىزگە هەج قائىدىلىرى ھەققىدە سوزلەشكە باشلىدى.

مەن هاجەتكە چىقىپ قايتىشىمدا ھويلىدىكى كولۇنىڭ بويىغا كەلسەم، بىر قانچە ئادەم ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار مەن بىلەن ئىنگلىزچە سالاملاشتى ۋە ئوزلىرىنىڭ سىنگاپۇردىن كەلگەنلىكىنى، ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي بىلەن سودا توختامى تۈزۈش ئۈچۈن ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغانلىقىنى ئېيتتى. ئۇلار بىلەن پاراكلىشىپ تۇراتتىم، ئاڭغىچە مېھمانلار ئويدىن چىقىپ ھويلىدىكى زىياپەت شىرەلىرىگە جايلىشىشتى. مەنمۇ سىنگاپۇرلۇق مېھمانلار بىلەن بىرلىكتە زىياپەت شىرەسىگە كەلدىم. داستىخانلارغا ئارقا – ئارقىدىن ئېسىل ئۇيغۇرچە تاملار بىلەن مېۋە – چېۋىلەر كەلتۈرۈلدى. مېھمانلار نېمەتلەرگە ئېغىز تەككەچ ئوز ئارا پاراكغا چۈشتى. مەنمۇ يېنىمدىكى سىنگاپۇرلۇق كىشى بىلەن تازا قىزغىن پاراكلىشۇاتسام، ئۇدۇلۇمدىكى شىرەدە ئولتارغان هېلىقى ئىمام:

– ھەي ئوغلۇم، سىز ئىنگلىزچىنى نەدە ئوگەنگەن، – دەپ سورىدى.

– پاكستاندا، – دېيىشىمگە ئۇ كوزلىرىنى چەكچەيتىپ:

– ھە، مۇنداق دەڭ. بىر چاغدا ئانگلىيە، ئامېرىكا، كېرمانىيە، فرانسىيەلەرگە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلماقچىدۇق، سەئۇدىي ئەرەبىستاندىكى ئۇيغۇر بايلار بىزگە ئىختىسادىي جەھەتتىن يارىدەم قىلساڭلار، دەپ خەت يازغان هېلىقى ئىنگلىز پۈرەس بالىلارنىڭ بىرى ئىكەنلىگىنى ئاڭلىدىم، مەن شۇ چاغدا خېتىنگلارنى كورۈپلا ئەرۋايىم ئۇچقان، – دېدى تەكەببۇرلۇق بىلەن.

مەن مېھمانلارنىڭ ئەڭ كىچىگى بولغانلىغىم سەۋەبلىك ئەدەپ يۈزىسىدىن ئۇنىڭ گېپىگە جاۋاپ يازالماي سۈكۈت بىلەن ئولتۇردۇم.

ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي ئورنىدىن تۇرۇپ:

– موھتەرەم مېھمانلار، بۈگۈنكى سورۇنىمىزغا بىز ئۇيغۇر خەلقى پەخرلىنىدىغان شوھرەتلىك كومپوزىتور، مۇزىكا پىشىۋاسى قۇربان ئىبراھىم جاناپلىرى ئەل – يۇرتىمىزنىڭ ساداسىنى ئاڭلىتىش ئۈچۈن، ئارىلىقنى ژىراق كورمەي تەۋەررۈك قەشقەر راۋابنى ئالغاج كەپتۇ. ئەزىز يارەنلىرىمىز جەم بولغان بۇ سورۇندا ئۇ زات مۇبارەك قولىغا راۋابنى ئېلىپ، بىزدەك ۋەتەندىن ئايرىلىپ داغى ھىجراندا ژۇرەكلىرى زەردەپ بولغان ئەل – ۋەتەن شەيدالىرىنىڭ خۇمارىنى يەشسە قانداق؟ – دېيىشىمگە سورۇندا قىزغىن ئالقىش ساداسى كوتۈرۈلدى. پەقەت ھېلىقى ئىماملا قانداقتۇر بىر نەرسىدىن رەنجىگەندەك قاپىغىنى ئۇرۇپ ئولتاردى.

قۇربان ئىبراھىم ئاكا ئەقىشلىك قەشقەر راۋابنى قولىغا ئېلىپ ئەمدىلا زەخمەك ئۇرۇشىغا ئىمام ئورنىدىن تۇرۇپ:

– تەخسر، توختاپ تۇرسىلا، ئوزلىرى مەككە مۇكەررەمگە نېمە مۇددىا بىلەن كەلگەندىلا؟ – دېدى تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك.

– مۇسۇلمانچىلىق پەرھىزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ھەج تاۋاپىتا كەلدىم، – دېدى قۇربان ئىبراھىم ئاكا تەمكىنلىك بىلەن.

– خوش، تەخسر، ئۇنداقتا مەككە مۇكەررەمگە شەيتانلىنىڭ ھاسسىنى كوتۈرۈپ كېلىشلىرىنىڭ ۋەجى نېمىدىن؟ – دېدى ئىمام سوراق قىلغاندەك قىزىشىپ.

قۇربان ئىبراھىم ئاكا ئۇنىڭغا ئايانچلىق نەزىرىدە بىر قاراپ قويدى، ئۇنداقمىدى.

– تەخسر، قانچە ياشقا كىردىلە؟ – دېدى ئىمام يەنە سوئالىنى داۋاملاشتۇرۇپ.

– خۇدايىم بۈيرۇسا، بۇ ئەل 73 ياشقا كىردىم، – دېدى قۇربان ئىبراھىم ئاكا سوغۇققانە.

– قارىغاندا، ئومۇرلىرى ناخشا ئېيتىپ، ساز چالىدىغان بىدىئەتچىلىكتە ئوتكەندەك قىلىدۇ. ئادەمىي شەيتان ئېكەنلا تەخسر، ئادەمىي شەيتان! قوللىرىدىكى شەيتانىنىڭ ھاسسىنى بوسۇغىغا ئۇرۇپ سۇندۇرۇپ، ئاللاتائالادىن كۈناھلىرىنى مەغپىرەت قىلدىشنى تىلەپ توۋا قىلسىلا.

قۇربان ئىبراھىم ئاكا ئاچچىغىنى باسالماي:

– تەخسر، مېنى ئادەمىي شەيتان دەۋاتامدىلا تېخى، سىلىدەك بەخت، ئامەت، پۇل ئۈچۈن ئوز ۋەتىنى، يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن لاماكان ئادەم شەيتان بولمايزە 50 – 60 ئېل سازى بىلەن خەلقىنىڭ خۇشاللىغى، ئاھ – زارىنى ئىزھار قىلىپ، دەردىگە دەرمان، رەنجىگە شىپا بولغان ئادەم شەيتانكەن – دە، سىلىچە بولغاندا؟! – دېدى – دە، راۋابنى كوتۈرگىنىچە غەزەپ بىلەن سورۇندىن چىقىپ كەتتى.

سورۇن بىردىنلا سۈكۈناتقا چۆمۈپ، مېھمانلارنىڭ پەيزى ئۈچتى. ئاخىرى كوكلىمىز تولىمۇ غەش ھالدا مېھماندارچىلىقتىن تارقاپ، ئابدۇغوپۇر هاجى قەشقەرىي بىلەن خوشلاشتۇق. هاجىم بىزنى ئوزىتىپ دەرۋازا ئالدىغا چىققاندا: «مېنى كەچۈرۈڭلار، ئەزىز مېھمانلار. بۈگۈنكى سورۇندا بۇنداق كوڭۈلسىز ئىش بولار دەپ پەقەت ئويلىماپتىمەن. مەن بۇ دولەتكە مۇساپىر ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى ئوزەمدەك دەپ ئويلىغانكەنمەن، پېقىرنى ئەپۇ قىلىڭلار» دېدى ئەپسۇسلىنىپ.

هاجى قۇتلۇق قادىرى.
«بار ئىكەنمەن يادىڭدا دۇنيا» ناملىق كىتابىدىن.

ئاق ش تېررورىستلارغا بىرنىچى بولۇپ زەربە بېرىدۇ

2001 – ژىلى 11 – سېنتەبىردىكى تېررور– لۇق ھەرىكىتىنىڭ ئالدىنى ئالالمىغان قېدىرال تەرگەۋ بيۇروسىنىڭ ۋە مەركىزىي راز– ۋىدكا باشقارمىسىنىڭ پائالىيىتىدە بايقىلىۋاتقان كوپلىگەن كامچىلىقلارنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، ھازىرقى ۋاقىتتا ئا ق ش ھوكۇمىتىنىڭ ئىختىيارىدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ نەتىجدارلىق رازۋېدكا خىزمەت ئورۇنلىرى لازىم ئېكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلماقتا.

شۇنىڭ بىلەن بىللە پېنتاگوندىكى مەنبەلەر يەكچى ھەربىي دوكتورنا پات ئاردىا پايلىنىشى مۇمكىن ئېكەنلىگىنى خەۋەر قىلدى. «پرېزىدېنت ئامېرىكا خەلقىنى ئىراققا قارشى ئالدىن – ئالا زەربە بېرىشكە تەييارلاشقا ئىنتىلۇاتقان بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن، » – دەپ ھېساپلايدۇ مۇداپىە مىنىستىرلىگى كونسۇلتانتلىرىنىڭ بىرى. چوڭ قۇم ئىراق ئارمىيەسىنىڭ ئىستېھكاملىرىغا زەربە بېرىلىشى لازىم ئەمەس، بەلكى ئىراق نېفت كانلىرىنى قولغا چۈشۈرىش كۈپايە قىلىدۇ، – دەپ تەكتلىدى ئۇ.

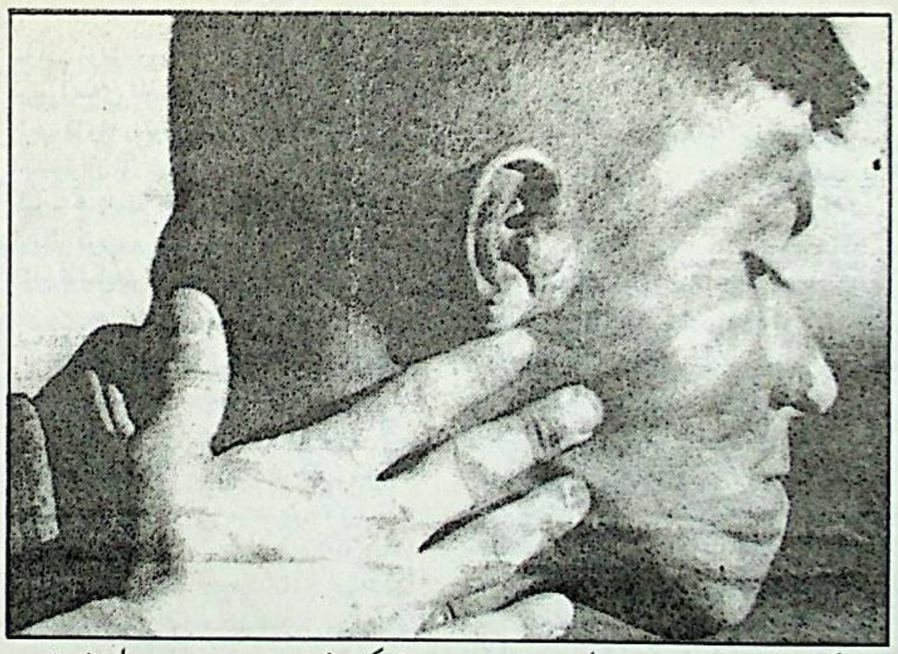

مۇمكىن ئەمەس، دەپ بىلىدۇردى.

ناتو نىڭ باش كاتىبى جورج روبېرتسون ناتو مۇداپىە ئىتتىپاقى بولۇپ قېلىشنى دالىلاشتۇرۇۋاتقانلىغىنى تەكتلىدى. «بىز كېيىن ھەل قىلىشقا باش قاتۇرىدىغان مۇئاملىلارنى ئىزدىمەيمىز»، – دەپ بىلدۇردى ئۇ.

يېقىنقى ھەربىي دوكتورنىڭ قارشى بولغۇچىلار، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئاممىۋي قىزغىنچىلىق قۇراللىرىغا ئېگە بولغان ئەللەرگە ئالدىن – ئالا زەربە بېرىش ئېكولوگىيەلىك ھالاكەتكە ئېلىپ كېلىشى ۋە دۇشمەن دولەتلەرنىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ خوشنىلىرىنمۇ يوقىتىۋېتىش خوۋۇپىنى تۇغدۇرىدىغانلىغىنى ئېيتىپ ئاگاھلاندۇرماقتا. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئامېرىكا ئىتتىپاقىنىڭ ئۇزىدە، شۇنداقلا رېگونال ۋە خەلىق ئارا توقۇنۇشلارنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ تەكتلىمەكتە.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ھەتتا ئالدىن – ئالا زەربە بېرىش دوكتورىنىسىنىڭ تەرەپدارلىرى ئۇنىڭ تەسىرچانلىق بولۇشى ئۈچۈن، شىنىكسىز ئېيدى، – دەيدۇ مۇداپىە مىنىستىرلىگىنىڭ خوۋۇپىنى پەسەيتىش بويىچە ئاكېنتلىغىنىڭ مۇدىرى ستۇۋېن يانگېر– 11 – سېنتەبىر ۋاقىەلىرى بۇ مەسىلىنى روشەنلەشتۈردى.ئەندى بىزگە كېلەچەكتە خوۋۇپ تۇغدۇرىشى مۇمكىن بولغان نەرسىنى ياخشى چۈشىنىمىز ۋە ئۇنىڭغا قارشى قوياليدىغان چۈشەنچىمىز لازىم ئېكەنلىگىنى بىلمىز.»

شۇنىڭ بىلەن بىللە تەييارلىنىۋاتقان ھەربىي دوكتورنا پېنتاگوندىمۇ، ناتودىمۇ بەزىبىر تەشۋىشلەرنى پەيدا قىلماقتا. ئا ق ش مۇداپىە مىنىستىرى دونالد رامسفېلد 6 – ئىيۇن كۈنى بريۇسسېلدا سوزگە چىقىپ، ناتو ئىتتىپاقى خىمىيەۋىي، بىولوگىيەلىك ياكى يادرو قۇرالىنى قوللىنىش خوۋۇپىنى تۇغدۇرىدىغان ۋاقتان تېررورلۇق گروھلارغا ياكى ئەللەرگە قانداق زەربە بېرىش ئالدىدا «ئۈزۈل – كېسىل ئىسپاتلارنى» ئەندى كۈتۈپ تۇرىشى مۇمكىنلىكىنى تەكىتلىدى.

پرېزىدېنت بۇشنىڭ مەمۇرىيىتى ئاق ش– نىڭ يېڭى ھەربىي دوكتورىنىسى ئۈستىدە ئىشلەۋاتىدۇ، ئۇ تېررورىستلارغا ۋە خىمىيە – ۋىي، بىولوگىيەلىك ياكى يادرو قۇرالىغا ئېگە دۈشمەن دولەتلەرگە ئالدىن – ئالا زەربە بېرىشنى كوزدە تۇتىدۇ. دەپ خەۋەر قىلىدۇ «ۋاشىنگتون پوست» گېزىتى. بۇ دوكتورىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئا ق ش مەمۇرىيىتى ئوز قۇراللىق كۈچلىرىنىڭ ۋە رازۋېدكا خىزمەتلىرىنىڭ پۈتكۈل تارىخىدىكى ئەڭ مۇقىياسلىق ئىلاھاتلارنى باشلايدۇ. بۇ ئىلاھاتلارنىڭ نېمىدىن ئىبارەت بولىدىغانلىغى تېخى نامەلۇم. لېكىن سىياسىي ۋە ھەربىي تەھلىلچىلەر ھازىرنىڭ ئوزىدىلا ئاخىرقى 50ئېل جەريانىدا پايدىلىنىپ كەلگەن، ئوزىنى تولۇق ئاقلىغان توختىتىپ تۇرۇش دوكتورىنىسى دۇنيادىكى بۈگۈنكى ئىشلار ئەھۋالىغا ماس كەلمەيدۇ، دېگەن پىكىرده بولماقتا.

«بىزنىڭ دۈشمىنىمىزنىڭ تەبىيتى ئوزگەردى، – دەپ بىلدۇردى بۇش مەمۇرىيىتىنىڭ ۋەزىرلىك ئەمەلدارى. – خۇۋۇپنىڭ تەبىيتى ئوزگەردى، بۇ خۇۋۇپقا بولغان جاۋابىمۇ ئوزگىرىشى كېرەك. تېررورىستلارنىڭ ئوزلىرى ھمايە قىلىشى لازىم بولغان تەۋەسمۇ يوق. بىز باشتىن كەچۈرگەندەك ھۇجۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ قانداق مۇمكىن بولىدىغانلىغى ئامەلۇم.»

2001 – ژىلى 11 – سېنتەبىر ۋاقىەلىرى، ئەلۋەتتە، ھەربىي دوكتورىنىنى ئوزگەرتىش پايدىسىغا ھەل قىلغۇچى دەلىل بولدى.

«مەلۇم ۋاقىتتا بىز قايسۇ باسقۇچتا تۇرىۋاتقانلىغىمىزنى بىلمەگەن ئىدۇق، بەزىدە ئۇنى بىز «سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشى ئىياقلاشقاندىن كېيىنكى باسقۇچ» دەپ ئاتىدۇق ۋە بىزگە كېلەچەك توقۇنۇشلىرى ئۇچۇن قانداق قۇرال لازىم بولىدىغانلىغى چۈشەنچىسىدە ئىدۇق. ئەمما بۈگۈنكى كۈندە بىز ئۇنداق ئەمەس. ئەمدى بىز ئالدىمىزدىكى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىنىڭ ئىرھابچىلىق ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرىۋاتقان دۆلەتلەرگە قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئىكەنلىگىنى ئېنىق كورۈۋالدۇق.»

روسسىيە خىتاي ئارمىيەسىنى قۇراللاندۇرىدۇ

خىتاي سەككىز سۇ ئاستى كېمىسىنى سېتىۋېلىشقا باغلىق روسسىيە بىلەن مۇزاكىرىلەرنى ژۇرگۈزۈۋاتىدۇ. سۇ ئاستى كېمىلىرىنى سېتىۋېلىش خىتاينىڭ تېچ ئوكياندىكى ھەربىي – دېڭىز كۈچلىرى توپىنى خېلىلا كۈچەيتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا لازىم بولغاندا تەيۋەننى مۇھاسىرىگە ئېلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. «636 – لايھە» دىنزىل سۇ ئاستى كېمىلىرىنى ياساشقا بولغان شەرتنامىنى روسسىيە مۇداپىە كومپلېكسىنىڭ تورت كارخانىسى ئىمزالاشنى نىيەت قىلىۋاتىدۇ. بارلىق سۇ ئاستى كېمىلىرى ئۇزاق مۇساپىلىق راكېتىلار بىلەن قۇراللىنىدىغان بولىدۇ. بۇ شەرتنامىنىڭ نەرقى 6، 1 مىللىارد دوللار مىقدارىدا باھالانماقتا.

ئا ق ش پرېزىدېنتى پالېستىنا لىدېرىنى ئىستېپاغا چىقىشقا چاقىردى

يېقىندا ئاق ش پرېزىدېنتى بۇش يېقىنشەرىقتىكى ۋەزىيەت توغرىلىق خېلىدىن كۈتۈلۈۋاتقان «پروگراممىلىق نۇتۇق» بىلەن سوزگە چىقتى. ئۇ پالېستىنلىقلارغا «يېڭى لىدېرلارنى سايلاشنى» تەكلىپ قىلىپ، ئەمەلىيەتتا ياسىر ئەرافاتنى ئىستېپاغا چىقىشقا چاقىردى.

ئىزۋېستىيا»گېزىتىنىڭ يېزىشىغا قارىغاندا، ئاق ش پرېزىدېنتى ئوزىنىڭ يېقىن شەرىقتىكى ۋەزىيەت توغرىلىق خېلىدىن بۇرۇن ئېلان قىلىش ۋاقتىنى ئېيتقاندىكى ئۇچۇرلارغا ئاساسەن، بۇ ئىشنىڭ ئاساسىي سەۋەبى، كونگرېسس تەرەپتىن كۈچلۈك قىسىم كورسىتىش بولسا كېرەك، ئۇنىڭدا ئىسرائىلىنى ياقلىغۇچىلارنىڭ مەۋقەسى خېلىلا كۈچلۈك.

بۇش پالېستىنلىقلار يېڭى رەھبەرلىرىنى سايلىسا، ئا ق ش پالېستىنا دولىتىنى قولاپ – قۇۋۋەتلەيدىغانلىغىنى ئېيتتى.

بۇشنىڭ ھېساپلىشىغا قارىغاندا، ۋاقتىلىق پالېستىنا دولىتى 18 ئايدىن كېيىن قۇرۇلۇشى مۇمكىن، ئەندى ئۇ ئۈچ ژىلدىن كېيىن مۇستەقىل دولەت سۈپىتىدە ھەرىكەت قىلىدىغان بولىدۇ.

باش مۇھەررىمىز ي. ئازاماتوۋ.

پېكى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 – قەۋەت، 813 – خانە

گېزىتنىڭ تەسىس قىلغۇچىسى – جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 59 – 84 – 73

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئۇيغۇر گۈزەللىكى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

2002
ژىل
نويزل
№7
(4154)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

قىسقا خەۋەرلەر

ھەر ئۇچىنچى قازاقستانلىق ھايات كەچۈرۈش منىمۇمىدىن توۋەن دەرىجىدە ياشايدۇ

قازاقستاندا موشۇ ژىلنىڭ بىرىنچى مەۋسۇمىدا ھايات كەچۈرۈش منىمۇمىدىن توۋەن كىرىم قىلىدىغان ئاھالىنىڭ ئۇلۇش سالمىغى 29,6 پائىزنى تەشكىل قىلغان، دەپ خەۋەر قىلدى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ستاتىستىكا بويىچە ئاگېنتلىغى.

كىرىمى توۋەن ئاھالىنىڭ ئەڭ كوپ قىسمى يېزىلاردا بايقىلىدۇ نامراتلار ماڭغىشلاق، جامبۇل، ئاتىراۋ، قىزىلوردا،ئاقتوبە ۋە جۇنۇبىي قازاقستان ۋىلايەتلىرىدە نۇرغۇن. ستاتىستىكا ئاگېنتلىغىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، 2000 ـ ژىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 2001 ـ ژىلى شەھەرلەردە نامرات ئاھالى سانى 30 پائىزدىن 20,4 پائىزغا قىسقارغان، ئەندى يېزىلاردا بولسا، 2، 34 پائىزغىچە كۆپەيگەن.

سىل كېسىلى بىلەن ئاغرىغانلار كۆپەيمەكتە

2002 ـ ژىلنىڭ دەسلەپكى بەش ئېيى ئىچىدە قازاقستاندا سىل كېسىلى بىلەن ئاغرىغان ئادەملەر سانى 10286 گە يەتكەن. ستاتىستىكا بويىچە مىللىي ئاگېنتلىقنىڭ خەۋەر قىلىشچە، جۇمھۇرىيەتنىڭ كۆپلىگەن رېگىونلىرىدا سىل كېسىلى بىلەن ئاغرىغانلار سانى ئوسكەن.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى موشۇ ژىلنىڭ بەش ئېيى ئىچىدە قازاقستاندا يەنە 319 ئادەمنىڭ سىپىد بىلەن ئاغرىغانلىغى بايقالغان. ئۇلارنىڭ كوپ قىسمى پاۋلودار، جەنۇبىي قازاقستان، قاراغاندا، قوستاناي ۋىلايەتلىرىگە ۋە ئالمۇتا شەھرىگە توغرا كېلىدۇ.

ش.ئۇئار دېكى رۇس پراۋوسلاۋ چىركوسىغا ھاميلىق قىلدۇ

موسكۋادا سۆياتو ـ تروئىتسى سېرگىيېۋ لاۋردا موسكۋا ۋە پۈتكۈل رۇسنىڭ مۇقەددەس پاترىارخى ئالېكسىي 2 نىڭ رىياسەتچىلىگى ئاستىدا رۇس پراۋوسلاۋ چىركوسى مۇقەددەس سىنودىنىڭ (ئالىي مەھكىمىسىنىڭ) نۆۋەتتىلى مەجلىسى بولدى. سىنودنىڭ مەجلىسىدە، جۈملىدىن، ش ئۇ ئار دېكى پراۋوسلاۋ چىركوسىغا ھاملىق قىلىشنى ئاستانا ۋە ئالمۇتا ئارخىيېپىسكوپى ئالېكسىيغا ژۇكلەش قارار قىلىندى.

مۇكەممەللەشتۈرۈشنىڭ چېكى يوق

ياۋروپا ئىتتىپاقى قازاقستان بىلەن قىرغىزستانىنى بۇ مەملىكەتلەردە ئىنسان ھوقۇقى ساھاسىدىكى ئەھۋالنى ياخشىلاشقا چاقىردى. ياۋروپا ئىتتىپاقى نامىدىن مۇنداق مۇراجەتنى قازاقستان بىلەن قىرغىزستانىنىڭ ژۇقۇرى دەرىجىلىك دېلېگاتسىيەلىرىنىڭ يېڭى ئىنۇپىتتسىيەلەرنى قولغا كەلتۈرۈش مەخسىتىدە بېرىۋىسىلغا قىلغان سەپىرىدىن پايدىلىنىپ دانىيە قىلدى. ياۋروپا ئىشلىرى بويىچە دانىيە منىستىرى بېرتېل خاردېر مۇزاكىرىلەر ئايالاشقاندىن كېيىن مۇنداق دەپ بىلدۈردى: «ياۋروپا ئىتتىپاقى بىزنىڭ مۇناسىۋەتلىرىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىياتى قانۇننىڭ ئوستۇنلۇككە ئېگە بولۇشىنى تەمىنلەش، ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش، ئاممۇيي ئەخبارات ۋاستىلىرىدىكى ئەۋزال ئوخشاش ساھالاردا چوڭ كۈچ چىقىرىشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

مۇتەخەسسىسلەرنى ئىشقا تەكلىپ قىلماقتا

چېخىيەنىڭ يېڭى ھوكۈمىتى يېقىن ئاردا چەت ئەللەردىن، شۇ جۈملىدىن قازاقستاندىن ياش مۇتەخەسسىسلەرنى جەلىپ قىلىش بويىچە مەخسۇس پروگراممىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى قارار قىلدى. چېخىيە ئەلچىخانىسى كاتىۋىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، مىللەتنىڭ قېرىشى كادىرلار مۇئاماسىنى كۈچەيتمەكتە، ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن چېخلار چەتتىن مۇتەخەسسىسلەرنى جەلىپ قىلىشنى قارار قىلدى. پروگراممىغا بەش ژىلغا بەلگۈلەنگەن بولۇپ، 23 ـ 35 ـ ياشلاردىكى كىشىلەر تەلەپ قىلىنىدۇ. بۇ ئىشنىڭ تەپسىلاتلىرى بىيل سېنتەبرىنىڭ بېشىدا مەلۇم بولىدۇ.

چەتتىن كەلگەنلەردىن پايدىلانماقتا

ئالمۇتا ۋىلايەتلىك ھاكىمىيەتىنىڭ نۆۋەتتىكى مەجلىسىدە ۋىلايەتنىڭ بىر قاتار ناھىيەلىرىدا يوشۇرۇن ھالدا كەلتۈرۈلگەن ئىشچى كۈچىدىن كەڭ دائىرىدە پايدىلىنىۋاتقانلىغى تەكىتلەندى.

پەقەت بىرلا ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىدە ئۇچ يېرىم مىڭغا يېقىن قىرغىزستانلىق دېخان ئېگىلىكىلىرىدە ئەمگەك قىلماقتا. ئائىلىلىرى بىلەن ئۇلار ئون مىڭ ئادەمدىن ئېشىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تاماكا مەن ئىجتىمائىي يارىدەم نەپەقەسىگە ياشاۋاتقان تورت مىڭ ئائىلىدىن ئارانلا 28 پائىزى ئىش بىلەن تەمىنلەندى. بۇنىڭ سەۋەۋى ئاددى - يېرىم نامرات دېخان ئېگىلىكلىرى يەرلىك باتراكلارنىڭ ئەمگەك ھەققىنى تولۇق تولەشكە قادىر ئەمەس، ئەندى سىرتتىن كەلگەنلەر بولسا بىر قاچا تاماققا ۋە غوجايىنىنىڭ ھېچ قانداق ھوججەت بىلەن تەستىقلەنمىگەن،ھوسۇل تەپيار بولغاندا ھەققىنى تولەيمەن، دېگەن ۋەدىسىگە تاكىدىن شام غىچە تەر توكۈپ ئىشلەشكە رازى.

ھاميلارنىڭ ياردىمى

«سوروس ـ قازاقستان» دوندى پىدايىلار ئويىنىڭ تەكلىۋىگە كازكومېرتسبانك بىرىنچىلەر قاتاردا ئاۋاز قوشتى.

ھازىرنىڭ ئوزىدىلا ئالمۇتىدىكى بالىلار ئويلىرىگە، تەمناتى ناچار ئائىلىلەرگە ئىنسانىپەرۋەرلىك ياردەم بېرىلىدى. مۇنداق ياردەم ئامىنە ھاجىيابۇئانىڭ ئائىلەۋي بالىلار ئويىگمۇ بېرىلدى. خېلە ۋىللاردىن بېرى ژېتسىم بالىلارنىڭ بەشىنى سىلاپ ئۇلارغا ھەم ئاتا ھەم ئانا سۈپىتىدە باش پانا بولۇپ كېلىۋاتقان ئامىنە ھاجىيابۇئانىڭ ئائىلەۋي بالىلار ئويىدە ھازىر 30 بالا تەربىيە - لەنمەكتە. ئەينە شۇ بالىلارغا سۈپەتلىك كىيىم - كېچەك سوغا قىلىندى. فوندنىڭ خەيرى - ئېھسانلىق ئىشلىرى يەنە داۋاملاشتۇرىلىدۇ. پات ئاردا تالغىردىكى ئائىلە - ۋي بالىلار ئويىدە تەربىيەلىنىۋاتقان 110 بالىغا كىيىم - كېچەك ئەۋەتىدۇ.

قىشنىڭ غېمىنى يېزدىن.

ئۇچقۇن قۇربانىنىيازوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

چەت ئەل خەۋەرلىرى

«خاماس» لىدېرلىرىنىڭ بىرى ئولتۇرۇلدى

يېقىندا پالېستىنا ئاۋتونومىيەسىنىڭ تەۋەسىگە جايلاشقان گازا شەھىرىگە ئىسرائىل ھەربىي ھاۋا كۈچلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىشى نەتىجىسىدە «خاماس» ھەرىكىتىنىڭ ھەربىيلەشتۇرۇلگەن قانىتىنىڭ لىدېرى 40 ياشلىق سالاخ سالىخ، ئۇنىڭ ئايالى ۋە ئۈچ بالىسى، شۇنداقلا تېررورىستنىڭ ئون خوشنىسى ھالاك بولغان.

ھالاك بولغانلار ئىچىدە - ئىككى ئايلىقتىن 13 ياشقىچە بولغان توققۇز بالا بار. 160تىن ئوشۇق ئادەم يارىدار بولغان. ئىسرائىلنىڭ باش مىنىستىرى ئارىئېل شارون بۇ ھۇجۇمنى «چوڭ مۇۋاپىپەقىيەت» دەپ ئاتىدى. شۇنداقلا غەيرىي - رەسمىي كېلىپ ئىشلەۋاتقان 50 مىڭ پالېستىنلىقنى قايتۇرۇشقا يول - يورۇق بەركەن.

پالېستىنا ئاۋتونومىيەسىنىڭ رەھبەرلىرى ئىسرائىلنىڭ بۇ ھۇجۇمنى «ئۇرۇش ئېلان قىلىش» دەپ ئاتىدى. «خاماس» ھەرىكىتىنىڭ روھىي رەھبىرى شەيخ ئەھمەد ياسىننىڭ ئوڭ قولى دەپ ھېسابلىنىدىغان ئابدۇل ئەزىز رانتېسى:«ئىسرائىللىقلارنىڭ بۇ جىنايىتى ئۇلارغا ئوڭايغا توختىمايدۇ، بىز چوقۇم ئىنتىقام ئالىمىز»، - دەپ بىلدۈرگەن.

ساتامدۇ ياكى ئولۇمگە ئەۋەتەمدۇ؟

پالېستىنلىق ئەئمە ئەل - ئويېيدا رىشون لې - سوندا ئوزىنى پارتلىغان تېررورىستنىڭ ئانىسى. تېررورلۇق ھەرىكىتىنى كېيىن ئەئمە: ئوزىنىڭ يەنە يەتتە ئوغلى بار ئېكەنلىكىنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ شۇنداقلا شېھىد بولۇشىغا ئۇمۇت قىلىدىغانلىغىنى ئېيتقان. ئامېرىكىلىق سكوتت مىللېر بۇ توغرىلىق خەۋەر تېپىپ، ئوچۇق خەت يازغان. ئۇنى ئىسرائىلنىڭ بىر نەچچە گېزىتى ئېلان قىلدى.

«ئەئمە مەن سىزنىڭ بالىلىرىڭىزنى سېتىۋېلىشنى خالايمەن. سىز يەنە يەتتە ئوغلىڭىز بارلىغىنى ۋە ئۇلار - نىڭ ھازىرچە ھايات ئېكەنلىكىنى تەكىتلەيسىز (ئەپسۇسكى، ئوغلىڭىز ماھمۇد ئوزىنى ئولتۇرۋالغان)، سەدەم ھۈسەينىنىڭ تىرىك بومبا بولۇشقا تەييار ھەر بىر ئادەمگە 25 مىڭ دوللاردىن تولەيدىغانلىغىنى بىلىمەن.

مەن سىزگە ھەر بىر ئوغلىڭىز ئۈچۈن 30 مىڭ دوللاردىن بېرىمەن. مەن ئۇلارنى سىزدىن ئەمەس، بەلكى سىز ھورمەتلەيدىغان ئولۇم خۇداسىدىن سېتىپ ئېلىشنى خالايمەن. بەلكىم ئۇلار قاتىللىقنى ۋە ئوزىنى - ئوزى ئولتۇرىشنى ردت قىلىدىغان مۇسۇلمانلاردىن بولۇپ چىقار. بەلكىم ئۇلار خرىستىان، يەھۇدىي، بۇددىست ياكى ئاتېئىست بولۇشنى تاللاپ ئالار. ئەگەر مەن ئۇلارنى ئامېرىكىلىق قىلىپ ئوستۇرەلىسەم، نېمىلا بولسا، بۇ ئۇلار - نىڭ تاللاپ ئالغىنى بولىدۇ. ئەگەر سىز بالىلىرىڭىزنى ماڭا ئەمەس، سەددامغا ساتسىڭىز ئۇلار گۈناسىز ئايالار بىلەن بالىلارنى ئولتۈرگەك ھالدا، ئوزلىرى ياش تۇرۇپ قېيما - جېيما بولۇپ ھالاك بولىدۇ...

مەن بىلەن ئالاقە قىلىڭ، مەن ۋەدەمدە تۇرىمەن.»

ئىسرائىل ئوفتسىرلىرى پالېستىنلىقلارغا قۇرال ساتقان

ئىسرائىلدا بولۇپ كورۇلمىگەن چوڭ جاكىجال ئوقۇچ ئېلىۋاتىدۇ: مىللىي ئارمىيەنىڭ ئەسكەرلىرى پالېستىنا تېررورىستلىرىغا قۇرال - ياراق، ئوق - دورا ۋە ھەربىي كىيىم - كېچەكلەرنى ساتقان. «دۈشمەن بىلەن جىنايى سودا قىلغانلىغدا» ئەيىپلىنىپ، تورت ھەربىي خىزمەتچى - ئۇلارنىڭ ئۈچى ئوفتسىر ۋە بىرى رېزېرۋىست - قامالغا ئېلىنغان. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئادورا ۋە تېلېم دېگەن يەھۇدىيلار ئاھالىلىق پۈتكىتلىرىنىڭ تۇرغۇنلىرى. يېقىندا يەنە بىر كۈمانلانغان ئادەم - ئىسرائىل تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى مۇھاپىزەت باشقارمىسىنىڭ خادىمى، ھەربىي خىزمەت ئوتەش ئۈچۈن چاقىرىلغان زاپاسىتكى مايور قامالغا ئېلىندى.

سۇ تاشقىنىنى ختايدىن كورمەكتە

روسسىيەدە - ئەندى بۇ قېتىم ۋىراق شەرىقتە يەنە بىر ھالاكەتلىك سۇ تاشقىنى يۈز بەردى. پرىمورىي ئولكىسىنىڭ گۈبېرناتورى سېرگېي دارکىن ئىختىساتقا ئىنتايىن چوڭ زىيان يەتكۈزگەن بۇ سۇ تاشقىنىنىڭ ئېھتىمال بولغان سەۋەپلىرىنىڭ بىرى ئوزلىرىنىڭ سۇ نامبارلىرىدا ئاكاھلاندۇرماستىن، شلىيۇزلارنى ئېچىۋەتكەن ختاي ئىنژېنېرلىرىنىڭ پەرۋاسىزلىغىدىن ئىبارەت، دەپ ئاتىدى. پرىمورىيەدىكى سۇ تاشقىنى روسسىيەدىكى سۇ تېخنىكىلىق ئىنشائاتلىرىنىڭ ھالاكەتلىك ئەھۋالدا ئېكەنلىگى توغرىلىق يەنە بىر قېتىم ئەسلەپ ئوتۈشكە مەجبۇر قىلدى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم فولىنى
سۈنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:
p/c 406467897 TOO "Bucan"
PHH600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

بىزنىڭ سوھبەت

ئۇنى شەرقىي تۈركستان ئوردىن ۋە مېدالىلىرى قىزىقتۇرىدۇ

يېقىندا جۇمھۇرىيەتتىكى ئاتاقلىق فالبېرىست (دۇنيا دولەتلىرىنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىلىرى، مەربىيەلرنىڭ پەرىق بەلگۈلىرىنى ۋە باشقا تارىخىي رەمزىلەرنى ژىققەتقۇچى) لېۋىنىد ئىۋانوۋىچ سكىنار بىزگە كېلىپ شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر نەچچە ئوردىنلىرى بىلەن مېدالىلىرىنى، شۇنداقلا شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بەزى يەرلىك ئورگانلىرى، ئىدارە ـ مەكتەپلىرىنىڭ شەخسىنى گۇۋاھلاندۇرىدىغان ۋە خىزمەتكە تەيىنلىنىشىغا تۇغرىلىق رەسمىي ھوججەتلەرنى كۆرسەتتى. ئۇ شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىلىرىدىكى يېزىقلارنى ئوقۇپ، تەرجىمە قىلىپ بېرىشىمىزنى ئىلتىماس قىلىپ كەلگەن ئىكەن. بىز پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭغا بىر نەچچە سوئال بىلەن مۇراجىەت قىلدۇق.

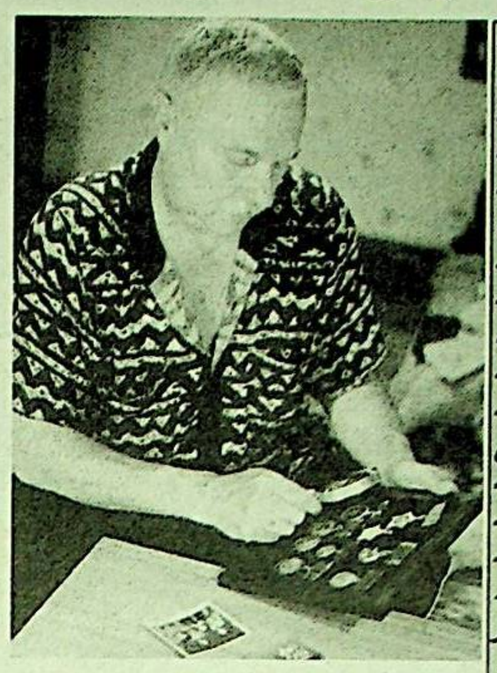

ـ لېۋىنىد ئىۋانوۋىچ، سىزگە فالبېرىستكا، يەنى ئوردىن ۋ مېدالىلارنى ژىغىش ئوخشاش بۇ قىزىقارلىق ئىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا نېمە تۈرتكە بولدى؟

ـ مېنىڭ دادام ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ ئىشتىراكچىسى. كېيىكەش ئارمىيەسىنىڭ پولكوۋنىكى ئىۋان ئىۋانوۋىچ سكىنار فالبېرىستكا بىلەن كوپ ۋىل شۇغۇللانغان ۋە بۇ سالەدا خېلىلا ئۇتۇققا يەتكەن ئىدى. مەن دادامنىڭ بۇ ھەۋەسىنى داۋاملاشتۇردۇم. ئىشتىن بوش ۋاقتىمنىڭ ھەممىسىنى سويۇملۇك قىزىقىشىمغا سەرپ قىلىمەن.

ـ كوپلىگەن ئادەملەر شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى توغرىلىق، ئۇنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىلىرى ھەققىدە تامامەن بىخەۋەر ياكى ئۇ توغرىلىق ناھايىتى ئاز بىلىدۇ. ئەندى سىز بۇ مەسىلىدە خېلە مەلۇماتقا ئىگە ئىكەنسىز. موشۇ ھەقتە توختىلىپ ئوتسىڭىز؟

ـ مېنى دايىم ئىزىلگەن خەلقىمىزنىڭ ئۆز ئىستىقلالىيىتى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەش تارىخى قىزىقتۇرىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرغىچە ئۆزۈمنىڭ «كوللېكسونېرلار كلۇبى» دا ھەر قېتىم بولغىنىمدا ئازاتلىق، ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەشكەن دولەتلەرنىڭ ئوردىنى ۋە مېدالىلىرىنى ئىزدەشكە كوپ كۈچ بولەتتىم. بۇنىڭدىن بىر نەچچە ۋىل ئىلگىرى ئەينە شۇ «كوللېكسونېرلار كلۇبىدا» بىر ئايالدىن شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى تەسىس قىلغان ئەڭ ۋۇقۇرى دەرىجىلىك ئوردىنلارنىڭ بىرى «ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش» ئوردىنىنى سېتىۋالدىم. ئەينە شۇنىڭدىن باشلاپ قېرىنداش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گومىنداڭ خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكەتكە كوتىرىلىپ، 1944 ـ ۋىلى قۇرغان مۇستەقىل شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوردىنى بىلەن مېدالىلىرى توغرىلىق تونۇش ـ بىلىشلەردىن ئازدۇ. تولا ماتېرىيال توپلىدىم. ئەندى ھازىر بولسا كوپ نەرسىلەرنى بىلمەسەمۇ، چوڭ ئىمپېرىيەلەر مەنپەيەتلىرىنىڭ قۇرۇنىغا ئايلانغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخى ـ شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى ئۈنىڭ ئوردىنلىرى بىلەن مېدالىلىرى ھەققىدە ئۇزەمگە چۈشلۈك مەلۇماتقا ئىگە بولدۇم.

ـ لېۋىنىد ئىۋانوۋىچ، شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىلىرى توغرىلىق مەلۇماتلار بار كىتاپ ـ ژۇرناللار مەۋجۇتمۇ؟

ـ 1990 ـ ۋىلى موسكۋالىق ئاتاقلىق فالبېرىستشۇنۇر ۋىسېۋولودوۋىچ ۋىسېۋولودوۋىنىڭ 75 يىللىق (موۋېيكو) «نائۇكا» نەشرىياتىدىن مىللىق نۇسخىدا «بېسلىدى ئو فالبېرىستكى» («فالبېرىستكا توغرىلىق سوھبەتلەر») دېگەن كىتابى نەشر قىلىندى. مەزكۇر كىتاپتا دۇنيادىكى پۈتكۈل دولەتلەر، ئۇلاردا يۈز بەرگەن مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكەتلەر، ئىنقىلاپلار ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسىدە مۇستەقىللىققە ئېرىشكەن خەلقلەر، بۇ مۇستەقىللىقنىڭ قانداق قولغا كەلگەنلىگى، ئۇ دولەتلەرنىڭ ئورنىدىكى بىلەن مېدالىلىرى توغرىلىق ئەتراپلىق مەلۇماتلار بېرىلگەن. مەزكۇر كىتاپ شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى ۋە ئۇنىڭ مۇكاپاتلاش سىستېمىسى توغرىلىق، پارتىزانلار ئوتريادلىرىنىڭ كوماندىرلىرى ـ خەلق ئىچىدە رېۋايەتكە ئايلانغان ئىنقىلاپ قەھرىمانى غېنى باتۇر، ئەخمەتجان قاسىمى، فاتىخ مۇسلىموۋلارنىڭ ئىنقىلاۋى پائالىيىتى توغرىلىق قىسقىچە مەلۇماتلار بار ۋە شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ«ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش»،«ئازاتلىق» ئوردىنلىرىنىڭ، «پىدايى» مېدالىنىڭ سۈرەتلىرى بېرىلگەن. (ئەتمالىم كىتاپ مۇئەللىپىنىڭ قولىدا بار بولغان شەرقىي تۈركستان ئوردىن ۋە مېدالىلىرى پەقەت شۇلار بىلەن چەكلەنگەن بولسا كېرەك).

ـ سىزچە شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوردىنلىرى بىلەن مېدالىلىرىنىڭ قانداقتۇ بىر ئالاھىدىلىگى بارمۇ؟

ـ بۇ ئوردىنلار بىلەن مېدالىلارنىڭ ھەممىسى قولدا زەرگەرلار تەرىپىدىن تازا كۈمۈچ ۋە ئالتۇندىن ياسالغان. ئۇلارنىڭ رەمزى ئالاسالىي جەھەتتىن ئازاتلىقنى ۋە پۈتكۈل قىتئەلەر بىلەن بىرلىششىنى ئىپادىلەيدۇ. بەزى ئوردىنلار رەڭلىك ئېمالىلار بىلەن قاپلانغان ئىنسپ، كورۇنۈشى ناھايىتى چىرايلىق. شەرىق ئەللىرىدە سىرىق رەڭ ـ ئەركىنلىكنى بىلدۈرىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى ئوردىنلارغا سىرىق رەڭدىكى ئېمال بېرىلگەن. يەنە بىر ئالاھىدە تەكتىلەيدىغان نەرسە، ئوردىنلار بىلەن مېدالىلاردىكى نومېرلارنىڭ ئازلىغى دىققەتكە سازاۋەر. دېمەك، ئوردىنلار بىلەن مېدالىلار كورۇنگەنلا ئادەملەرگە بېرىۋېرىلمىگەن، ئۇلار بىلەن پەقەت ئالاھىدە قەھرىمانلىغى ۋە خىزمىتى بىلەن كوزگە چۈشكەن ئادەملەرلا مۇكاپاتلانغان.

ـ ئوردىنلار ۋە مېدالىلار ھەم باشقا رەمزىي بەلگۈلەرنى ژىغىشقا بولغان ئىشتىياقىڭىز سىزنىڭ كوپ ۋاقتىڭىزنى تەلەپ قىلغاندىن تاشقىرى مەلۇم مەبلەغنىمۇ تەلەپ قىلسا كېرەك؟

ـ مەخسەت ـ مەبلەغدە ئەمەس. مەن بۇ ھەۋەسمدىن ئەجايىپ بەھىر ئالىمەن، ئۇ مۇمكىن قالېرىستكا ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىي ئېتىشىدە، ئۇنىڭ بىلىم دائىرىسىنىڭ كەڭىيىشىدە ۋە، ئەڭ مۇھىمى ـ ئايرىم دولەتلەرنىڭ پەيدا بولۇش تارىخى ۋە ئۇلارنىڭ تەرەققىياتى توغرىلىق مەلۇماتلارنى ئېلىشتا ئىنتايىن چوڭ رول ئويناپدۇ. مەن ئوزەمنىڭ ئەينە شۇ ھەۋەسىم ئارقىلىقلا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ئۇرۇش مەيدانلىرىدا قان توكۈپ، ئوز ۋاقتىدا شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنى تىكلىگەنلىگىدىن خەۋەر تاپتىم. ئوردىنلار بىلەن مېدالىلار ـ ئادەتتىكى مېتال پارچىلىرى بولۇپ قالماي، بەلكى ئۇلار بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىق جاسارىتىنىڭ يارقىن ئىسپاتىدۇر.

ـ ئوز كوللېكسىيەڭىزدىن نېمىنى ئەڭ ياھالىق دەپ ھېسابلىغان بولار ئىدىڭىز؟

ـ مەن ئوزەم توپلىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ـ مەيلى ئۇ ئوردىن ۋە مېدالىلار بولسۇن، ھەر قانداق فوتوسۈرەت ياكى بىرەر كىشىگە بېرىلگەن ھوججەت بولسۇن ـ ھەممىسى ئىنتايىن چوڭ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە، دەپ ھېسابلايمەن.

ـ سىز ئىلمىي ئىش بىلەنمۇ شۇغۇللىنامسىز؟

ـ فالبېرىست ـ كوللېكسونېرلارغا مولجالانغان نەشرىلەر بار. ئەينە شۇنداق نەشر ـ لەردە ئوز ماقالىلىرىمنى ئېلان قىلىپ تۇرىمەن. موسكۋالىق كورىنەكلىك ئالىم، روسىيە فېدېراتسىيەسى دولەت تارىخىي مۇزېيىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى ۋالېرى ئالېكسانىدروۋىچ دۇروۋ بىلەن ھەمكارلىقتا شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى، ئۇنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىلىرى ھەم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئوز ئىستىقلالىيىتى يولىدىكى كۈرىشى توغرىلىق موكۇادا نەشر قىلىندىغان «سىنگائوز» (ھەربىي كىيىملەر، مۇكاپاتلار، قۇرال ـ ياراق، بايراقلار، كېرالدىكا) ژۇرنالىغا بىر ئىلمىي ـ ئامممباپ ماقالە تەييارلاۋاتىمىز. ماتېرىيال نەشر قىلىنغاندا ژۇرنالنىڭ بىر سانىنى سىزگە ھەدىيە قىلىمەن.

ـ سوھبىتىڭىزگە رەخمەت.

سوھبەتلەشكەن يادىكار سابىتوۋ.

قېرىنداشلىق رىشتىلىرى

غۇلجىدا بولغان سابانتوي

تاتار ـ باشقورت مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئىلمۇرات ۋاففىنىڭ باشچىلىغىدا31 كىشى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ غۇلجا شەھرىگە كەلدۇق. ساھىپخانلار بىزنى شەھەردىكى «دوستلۇق» مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇردى. 13 ـ ئىيۇن كۈنى غۇلجا شەھىرىدىكى تاتار قەبرىستانلىغىدا يۇرت موتىۋەرلىرى ـ ئۇيغۇر، قازاق،تۈككەن ۋە تاتارلار بىلەن مەرھۇملار روھىغا ئاتاپ خەتمە قۇرئان ۋە مەۋلۇت ئوقۇلدى ۋە نەزىر بېرىلدى.

ئەندى 15 ـ ئىيۇن كۈنى كوزەل تاش كورۈك شېپاڭىدا غۇلجا شەھەرلىك ھاكىمىيەت ۋەكىللىرى ئىشتىراكىدا سابانتوي نا ـ ھايىتى تەنتەنىلىك رەۋىشتە نىشانلاندى. تاتارلار بىلەن شۇنداقلا ئۇيغۇر، قازاق،رۇس، تۇڭگان خەلقلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئىشتىراك قىلغان بۇ بايرامدا ھەر مىللەت تارتىستىلىرى ئوز ماھارىتىنى نامايىش قىلدى، شۇنداقلا ھەر خىل ئويۇن ـ كۈرەشلەر ئوتكۈزۈلدى. ئاخىرىدا مېھمانلار ئۇچۇن يەرلىك ھوكۇمەت نامىدىن چوڭ زىياپەت بېرىلدى.

سابانتويغا شۇنداقلا ئاۋسترالىيەدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان تاتارلارنىڭ ۋەكىللىرىمۇ مېھمان بولۇپ كەلدى.ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ كوزەل غۇلجا شەھىرىدە ئوتكۈزۈلگەن بۇ سابانتوي ھەممىزنىڭ قەلبىدە ئەجايىپ تەسىرات قالدۇردى.

غۇلجا شەھەرلىك تاتار مەدەنىي ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئىلىيار غابىتوۋ، ئوزسۈز تاي سۆلتان، ئىززەتئۇللا قاتارلىق قېرىنداشلارنىڭ باشقۇرۇشىدا ئوتكەن بۇ تەنتەنىلەر ھەقىقىي دوستلۇق بايرىمىغا ئايلاندى.

بۇ سابانتوينى ئۇيۇشتۇرۇشقا شائىرائىت يارانقان ش ئۇ ئار رەھبەرلىكىگە مىننەتدار ـ لىغىمىزنى ئىزھار قىلىمىز.

نازىلە يوسىموۋا.

غۇلجىدا بولغان سابانتويىدىن كۆرۈنۈشلەر.

سالامەتلىك ژىلى

ئاتا ئىزى بىلەن

يېقىندا يولۇم چۈشۈپ تاراز شەھىرىدىكى تەپە ـ نېۋرولوگىيەلىك دوسپانسېرىنىڭ باش دوختۇرى دانىيار ئابدۇسېمەتوۋ بىلەن ئۇچرىشىپ بىر ئاز سوھبەتلەشتىم. بۇ ژۇكىت توغرىلىق ئۇنىڭ كەسپداشلىرى ۋە بېمارلار ئىجابىي پىكىردە ئىكەنلىگى ياخشى مەلۇم.

ـ بىزنىڭ دوختۇرخانىدا ئالىي ۋە ئوتتۇرا بىلىملىك 122 تىببىي خادىم ۋە ياشقىلار ئىشلەيدۇ. ـ دەپ سوز باشلىدى دانىيار.بىز ئاساسەن تېرىكە چىققان ھەر خىل جاراھەتلەرنى، سىفىلىس ئوخشاش ژۇقۇملۇق ئاغرىقلارنى داۋالايمىز. ژىراق يېزا ـ قىشلاقلاردىن كەلگەنلەر ئۈچۈن 130 ئورۇنلۇق ئاغرىقخانىمىز بار. ھازىرقى شارائىتتا تىببىي خادىملار داۋاملىق بىلىمىنى ئاشۇرۇش ئۈ ـ چۈن ھەرىكەت قىلىشى لازىم، چۈنكى بۇ ساھادا يېڭىلىقلار ئاز ئەمەس.

مەن دوختۇرلار ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ ئوتتۇم. دادام مارس دوختۇر، ئاپامۇ دوختۇر. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن دوختۇر بولۇشنى تاللاۋالغان.

ئورتا مەكتەپنى ئەلا تاماملىغان دانىيار شەھەرلىك تىببىي ئىنستىتۇتنىڭ 2 ـ كۇرسىنى ئوقۇۋاتقاندا ئارمىيە سېپىگە چاقىرىلىدۇ. ئۇ پۈخرالىق ۋەزىپىسىنى پۈتۈرۈپ كېلىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. 1995 ـ ۋىلى ئوقۇشنى ئۈتۈقلۇق تاماملاپ يوللانما بىلەن شەھەرلىك دوختۇرخانىلارنىڭ بىرىدە ئىشلەيدۇ. كېيىن ئۇ جامبۇل ۋىلايىتىنىڭ تاراز شەھىرىدىكى تېرە كېسەللىكلەر ئاغرىقخانىسىغا ئىشقا يوتكىلىدۇ. ئۇنىڭ كەسپىي ماھارىتىنى بايقىغان ئاغرىقخانا رەھبەرلىگى دانىيارنى بولۇم باشلىغى قىلىپ تاينلايدۇ. ئۇ ئوز ئىشىغا نىسبەتەن جاۋابكەرلىگى، بىلىمىنىڭ ئۈستۈنلىگى، كەمتەرلىگى بىلەن خىزمەتداشلىرى ئارىسىدا ئابروي ـ ئىززەتكە ئىگە بولدۇ. نەتىجىدە 1999 ـ ۋىلى دانىيار ئابدۇسېمەتوۋ مەزكۇر ئاغرىقخانىنىڭ باش دوختۇرى بولۇپ تاينلىنىدۇ. ياش مۇتەخەسسىس بۇ ئىناق كوللېكتىۋ بىلەن تىل تېپىپ ئىشلەپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە كورىنەرلىك ئۈتۈقلارنى قولغا كەلتۈردى. دوختۇرخانا ھەر خىل تىببىي ئاپپاراتلار، جاھازلار بىلەن تولۇق دېگىدەك تەمىنلەندى، سەككىز كومپىيۇتېر ۋە بىر يېنىك ئاۋتوماشىنا سېتىپ ئېلىندى.

ئىنسان سالامەتلىكىنى ساقلاشتەك مۇھىم ۋەزىپىنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان دوختۇرلىرىمىزنىڭ، جۈملىدىن بىز ئۇقۇرمەنلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىدۇ.

ئاتىسىغا ئوخشاش ئۇلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ پائال ئىشتىراك قىلىپ كەلمەكتە.

ئەخمەتجان رەھمۇق.

تاراز شەھىرى، جامبۇل ۋىلايىتى.

ئۇيغۇر كىتاپخانىسى www.ewlat.org www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يېقىندا شۆبۈتسىيەدىن: ئاتاقلىق ئۇيغۇرشۇناس ئىلىم گۈننار يارىڭنىڭ ئىغىر ئاغرىقتىن كېيىن 95 يېشىدا ۋاپات بولغانلىقى توغرىلىق قايغۇلۇق خەۋەر كەلدى. گۈننار يارىڭ ئۇيغۇرشۇناسلىق پەنىنىڭ تەرەققىياتىغا سالماقلىق ھەسسە قوشقان كورنەكلىك ئالىم، خەلق ئارا مەيدانداكەك دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنغان دىپلومات ئىدى. گۈننار يارىڭنى خەلقىمىز ئۇزىنىڭ چوڭ دوستى سۈپىتىدە بىلىدۇ، چۈنكى ئۇ ئۇيغۇرشۇناسلىقنىڭ مۇھىم مۇئاممالىرىغا بېغىشلانغان كوپلىگەن ئىلمىي ئەمگەكلەرنى يېزىش جەريانىدا تارىخىي ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستانىنى بىر نەچچە قېتىم زىيارەت قىلىپ، خەلقىمىزنىڭ ھاياتىنى، تۇرمۇش ـ تىرىكچىلىكىنى ئوز كوزى بىلەن كورگەن، غەم ـ قايغۇسىغا ئورتاقلاشقان مەشھۇر ئالىم ئىدى. بىز، ھورمەتلىك گېزىتخان، ئالىمنىڭ ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ «قەشقەرگە قايتا سەپەر» ناملىق كىتابىدىن ئېلىنغان پارچىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات

50 ژىل مۇقەددەم، قەشقەرنىڭ ئەدەبىياتى راسا گۈلىنىڭ، پۈتۈن شىنجاڭدىمۇ شۆنداق ئىدى. دەرۋەقە مەتبەئىدە بېسىلغان كىتابلار تولىمۇ ئاز ئىدى، شۇ كەمىدە بۇ خىل كىتابلار بولغان تەغدىردىمۇ كوپىنچىسى تاشكەنت، سەمەرقەنت ۋە بۇخارادىن كىرگۈزۈلگەن تاش باسما كىتابلار ئىدى. مۇشۇ جاينىڭ ئوزىدىكى كىتابلارنىڭ كوپىنچىسى قوليازما بولۇپ، باھاسى سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن تاش باسما كىتابلاردىن كوپ ئەرزەن ئىدى. ئېھتىياج تۆۋەنلىدىن كىشىلەر كىتابنى قول بىلەن كوچۈرۈپ چىقاتتى. بىر قىسىم موللىلار پۇل تېپىش مەخسىتىدە كوچۈرمىچىلىك قىلىپ، قوليازما كىتابلارنىڭ قايتا كوچۈرۈلگەن نۇسخىسىنى ئىشلەتتى. يەنە بەزىلەر كىملەرنىڭ ئەتىۋا كىتابلارنى ساتلايدىغانلىغىنى، كىملەرنىڭ ئاشۇ كىتابلارنى كوچۈرۈش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا سودىلىشىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالالايدىغانلىغىنى بىلەتتى. بۇ خىل ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ تولىسى ئىسلام دىنى ۋە ئەخلاققا دائىر ئىدى. ئوقۇيدىغانلار ئەڭ كوپ، كوچۈرۈلگەن قېتىم سانى ئەڭ كوپ بولغىنى «قەسەسۇل ئەنبىيا» دېگەن مەشھۇر كىتاب ئىدى. بۇ كىتاب 14 ـ ئەسىردە ئەرەپ ـ پارسلار تارىخىدا ۋۇجۇدقا كەلگەندى. بىر نەچچە ئەسىردىن بۇيان قايتا ـ قايتا كوچۈرۈش داۋامىدا، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە رىۋايەتلىرىنى تولۇقلاپ كىرگۈزۈش نەتىجىسىدە، ئۇنىڭ مەزمۇنى بارغانسېرى بېيىغاندى. كوچۈرگۈچىلەرنىڭ ئەسلى تېكىستكە ھاياتىي كۆچ ۋە لەززەت بېغىشلىغانلىغىدا شەك ـ شۈبھە يوق ئىدى.

«ئىنجىل»نى ئوقۇغان كىشىلەرگە «قەسەسۇل ئەنبىيا»نىڭ مەزمۇنى ناھايىتى تونۇشلۇق. چۈنكى، ئىسلام دىنىدىكى ئۇرغۇن پەيغەمبەرلەرنىڭ تارىخى «ئىنجىل»نى ئاساس قىلغان. نوھ ئەلەيھىسالام ۋە تويان بالاسى، يەھيا ئەلەيھىسالام مىسردا، ئەيسا ئەلەيھىسالام ۋە ئۇنىڭ ئانىسى بۈۋى مەريەم دېگەنلەر «قەسەسۇل ئەنبىيا»دا تەپسىلىي بايان قىلىنغان. ئاج ئىبنى نوھ نۇق ھەققىدىكى قىسسىنى كىم دېگەندىمۇ ھەم ئاجا ـ يىپ قىزىقارلىق، ھەم پەس مەزمۇندىكى ياسالما تەپسىلىي جەريانلار ھەققىدىكى بايانلار بىلەن تولۇپ كەتكەن دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. بۇ قىسسەدە ئاج ئىبنى نوھ ئەلەيھىسالامنىڭ كېمە ياسىشىغا ياردەم قىلغانلىغى، توپان ئۇنىڭ بېلىگىچىلا كەلگەنلىكىدىن ئۇنىڭ توپان بالاسىدا ئولمەي تىرىك قالغانلىغى بايان قىلىنمىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەل ئارىسىدىكى قىسسە ياكى ئىسلام دىنىدىن غەيرىي قىسسە ئېكەنلىگىگە بىر نېمە دەيمىش تەس. مەن 1935 ـ ژىلى خوتەنگە يېقىن كۆما دېگەن جايدىن تارالغان قىسقىغىنە بىر رىۋايەتكە ئېگە بولدۇم. بۇ كىتابتا بۇ رىۋايەت تىلغا ئېلىنمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ «قەسەسۇل ئەنبىيا»دىن ئېلىنغانلىغى توغرىغانلىگەپ. ئۇ ئادەم ئەلەيھىسالام بىلەن ھاۋا ئانا ھەققىدىكى رىۋايەت بولۇپ، ئۇنىڭدا مۇنداق زىكرى قىلىنىدۇ: ئولار يەتتە ژىل ئايرىلىپ ژۇرۇشكەندىن كېيىن، ئاخىر مۇز قاپلىغان تاغ چوققىدا قايتىدىن دىدارلىشىدۇ، ئادەم ئەلەيھىسالام ئۇنىڭ جىنسىي ھەۋىسىنى باسالمايلا ھاۋا ئانىنى مۇز ئۇستىگىلا باسىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بارلىق ئايالالارنىڭ كاسسى، ئەرلەرنىڭ تىزىسى ئىسمايدىغان بولۇپ قالغان ئېكەن.

بۇ قىسسىنى زىكرى قىلغۇچى، روشەنكى ئادەم ئالەيھىسالام بىلەن ھاۋا ئانىنى قۇرغاق، چول، پۈچ ـ پۈچەك، مۇز قاپلىغان جىلغىلار بولمىغان ئوتتۇرا شەرقتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئىقلىمىغا ئېلىپ كەلگەن. قىسسىدە ئادەم ئەلەيھىسالام گويا قەشقەردىن ھىندىستانغا سودىگەرچىلىككە چىقىپ، ھىندىستاندا بىر قانچە ژىل تۇرۇپ قالغان بىر بايى سودىگەردەك، ئۇنىڭ خوتونى ھاۋا ئانا بولسا ئۇنىڭ ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ چىققاندەك، ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى قارا قۇرۇمنىڭ مەلۇم بىر جايىدىكى مۇزلۇق جىلغىدا دىدار كورۈشكەندەك قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. ئادەم بەدىنىنىڭ مەلۇم قىسمىنىڭ سوغۇق ھاۋاغا بولغان سېزىمچانلىغى توغرىسىدىكى تەسۋىر بىر ـ بىرى بىلەن دىدارلىشىشقا تەشنا بولغان ئەر ـ خوتۇن ئەجداللىرىمىز ئارىسىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلىك ئۇستىدىكى كارامەت توخشىتىلغان بايانلىرىن ئىبارەت.

لېكىن، قەشقەردىكى قوليازمىلارنىڭ ھەممىسىنى دىن ياكى ئەخلاققا ئائىت ئەسەرلەر دېگىلى بولمايدۇ. ئۇلار ئىچىدە قايغۇ ـ ھەسرەت، شات ـ خۇشاللىق، جۇدالىق ـ ھىجرانلىق ۋە دىدارلىشىش ـ كورۈشۈشكە ئائىت بولغان ناتا ـ ئانىلىرىنىڭ بەلگىلەپ بەرگەن ئىزناسى بويىچە ئىش كورمىگەن ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبلىرىغا ئائىت بولغان ياكى بىلمەستىن خاتالىق ئۆتكۈزگەن بەختسىز ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئەچىنىشلىق ئەھۋالىنى ئوز ئىچىگە ئالغان ھېكايە ـ رىۋايەتلەر ئىدى. بۇ خىل ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرى ئادەتتە ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئىسمىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەسلىدە ئىسىنى ساقلاپ قالغان ھالدا ئوزگەرتىۋېتىپ، ئۇلارنىڭ ھېكايىسىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئوز ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ھېكايىلەرگە ئوخشاش قىلىپ

قۇرئاننىڭ ھەق ئېكەنلىگىنى ئىسپاتلايدىغان ئىلمىي دەلىللەر

(ئاخىرى، بېشى ئوتكەن ساندا)

ئەندى، قۇرئاندا، كىشىلىك ۋە ئىجتىمائىي ھەقلەرنىڭ قانۇن - پرىنسىپلىرى ئەڭ ئادىل ۋە مۇكەممەل دەرىجىدە بېكىتىلگەنىكەنۇ، ئۇزلىرىنى «ئىسلام دىنىنى تەدبىق قىلىدىغان مەملىكەتلەرمىز» دەپ سانايدىغان بەزى مۇسۇلمان مەملىكەتلىرى بۇ ھەقلەرنى ئىجرا قىلىشتا ۋە باشقىمۇ جەھەتلەردە نېمە ئۇچۇن ياۋروپالىقلاردىن ئارقىدا تۇرىدۇ؟ دېگەن سۇئالغا كەلسەك شۇبھىسىزكى، ھازىرقى ئىسلام مەملىكەتلىرى ئىرقچىلىق ئاساسىغا قۇرۇلغان بولۇپ، ھەممىسى «بىزنىڭ ئاساسلىق دەستۇرىمىز قۇرئان»دەپ داۋا قىلىشىدۇ. ئامما ئەمەلىيەتتە شۇنداقمۇ؟ ھەيھات! كاشكى شۇنداق بولسا ئېدى. بۇلار قۇرئانغا ئەمەل قىلغان بولسا، قۇرئاننىڭ پرىنسىپلىرىنى تەدبىق قىلىشتا، « مومىنلەر ئۇز ئارا قېدىنداشلاردۇر»نى «پۇخرالار ئۇز ئارا قېرىنداشلاردۇر»غا، «مومىنلەر كۇففارلارغا قاتتىقتۇر، ئۇز ئارا كۇيۇمچاندۇر»نى « ئۇز ئارا قاتتىقتۇر، كۇففارلارغا كۇيۇمچاندۇر»غا، «سىلەر ئەگەر مومىن بولساڭلار ئۇستۇنلۇككە ئېگە بولىسىلەر»نى «مىللەتچى بولساڭلار ئۇستۇنلۇككە ئېگە بولىسىلەر»گە ئۇزگەرتىپ ئىش كورمىگەن بولار ئېدى. ساددامىمۇ ئۇز ۋاقتىدا ئۇزىنى مۇجاھىد دەپ ئېلان قىلغان ۋە بايرىغىغا «ئاللاھۇ ئەكبەر»نى يېزىپ ئوتتۇرىغا چىققان. ساددامنىڭ قانداق ئادەملىگىنى بىلەمسىز؟ ساددام ئۇزىنىڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى قوغداش يولىدا، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلماقچى بولغان سان - ساناقسىز بىگۇنا ئالىملارنى، زىيالىيلارنى، «تېرورېست» قالپىغى بىلەن قىرغىن قىلغان، ھەتتا سەبىيلەرنىڭمۇ خۇنىغا بوغولغان، بىگۇنا كۇرت خەلقىنى خېمىيەۋىي قوراللار بىلەن قەتلىئام قىلغان، ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ئېلان قىلغانلىغى ئۇچۇن، ئۇزىنىڭ كاپىر ئاكىلىرىنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، بىگۇنا ئىران خەلقىنى سەككىز ژىل قىرغان، بۇرۇندا ئىسرائىل پەلەستىننى ئىستېلا قىلغىنىنىڭ سىرتىدا، لېۋان، مىسىر ۋە سۇرىيەنىڭ تۇپراقلىرىنى بېسىۋالغان ۋە ئەرەپلەرنى تەھدىد يوقىمىغان ۋاقىتلاردىمۇ بۇ دۇشمەنگە قارشى بىرەر ياي ئوق ئاتمىغان، كېيىنچە، بېشىغا كۇن كەلگەندە پۇرسەتپەرەسلىك بىلەن ئىسرائىلغا بىر قانچە باشقۇرۇلغۇچى بومبىنى ئېتىشى ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىشنى مەخسەت قىلغان، ئىسلام شۇئارىنى ئۇزىنىڭ ۋاقىتلىق مەنپەئەتى ئۇچۇن قالقان قىلماقچى بولغان مەككار، نىجىس ئادەمدۇر. مۇسۇلمان مەملىكەتلىرىنىڭ ھازىرقى ھاكىممۇتلەقلىرىمۇ، ساددامدىن كوپ ياخشى ئەمەس. مەن مىسىردىمۇ ياشىدىم، ھازىرمۇ بىر ئەرەپ دولىتىدە تۇرىۋاتىمەن. ئەھۋال يەنىلا بىر خىل.

ھازىرقى ئىسلام مەملىكەتلىرىنى ياۋروپا مەملىكەتلىرىگە سېلىشتۇرغىنىمىزدا مەسىلىنىڭ تۇگىنى نەدە ئېكەنلىگىنى ئۇبدان چۇشىنىمىز.

ئۇلاردا (ياۋروپا دولەتلىرىدە) ئۇزىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي كۇچ - قۇۋۋىتىگە ئىشىنىش روھى بولسا، بۇلاردا (ئىسلام مەملىكەتلىرىدە) ئۇزىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي كۇچ - قۇۋۋىتىدىن شۇبھىلىنىش روھى بار.

ئۇلاردا ئۇزى پىچىپ، ئۇزى تىكىش روھى بولسا، بۇلاردا باشقىلار پىچىپ بەرگەننى تىكىش روھى بار.

ئۇلاردا دېموكراتىيە بولسا، بۇلاردا دىكتاتۇرا بار.

ئۇلاردا ئەركىن سايلام، بۇلاردا ساختا سايلام ياكى تەخت مىراسخورلىغى بار.

ئۇلاردا ئۇز - ئۇزىگە خوجا بولۇش بولسا، بۇلاردا چوڭ ھاكىمىيەتلەققە - ئاقسارايدا ئولتۇرۇپ ئىش باشقۇرىدىغان ھاكىممۇتلەققە بېقىنىش بار.

ئۇلاردا تىرىشچانلىق بولسا، بۇلاردا ھورۇنلۇق بار.

ئۇلاردا بۇگۇنكى ئىشنى ئەتىگە قويماسلىق روھى بولسا، بۇلاردا بۇگۇنكى ئىشنى كېلەركى ژىلغا قويۇش پاسسىۋلىغى بار.

ئۇلاردا ئىنتىزامچانلىق بولسا، بۇلاردا بېپەرۋالىق بار.

ئۇلاردا ئىنسانىيەتچىلىك بولسا، بۇلاردا تار مىللەتچىلىك بار.

ئۇلاردا ئىجات ۋە كەشىپ قىلىش روھى بولسا، بۇلاردا تەييارغا ھەييار بولۇش روھى بار.

ئەھۋال بۇنداق ئېكەن، بۇلار قانداقمۇ ئۇلارغا يېتەلىسۇن؟ قانداقمۇ ئارقىدا قالمىسۇن؟

ژۇقۇرىقى سېلىشتۇرمىلارغا قارىسىڭىز بۇ ئىككى پەرىقنىڭ بىر - بىرىگە ئالمىشىپ كەتكەنلىگىنى - گويا ياۋروپالىقلار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ يولىنى ۋە ئەخلاقىنى ئۇزىگە دەستۇر قىلغان، مۇسۇلمانلار بولسا، تاش دەۋرىدە ياشاۋاتقاندەك كورىسىز. ئەمەلىيەتتىمۇ، بىزدە ئىسلامنىڭ جەسىدى ۋە مۇسۇلمانلىقنىڭ نامى قالغان، روھىنى كاپىرلار ياشاتماقتا. ئەجەپلىنەرلىك ھە...!

شەرىق پەيغەمبەرلەر ۋە دانىشمەنلەر تۇغۇلغان جاي. شەرىق ئىبرەتلىك دۇنيا. ھەر بىر ئىبرەت بىر ھېكمەتكە ھامىلدار. بىراق ئىبرەتلەرنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئېلىپ كەلگەن ساپ دىنىنىڭ روھىدىن ئۇزاقلىشىپ قالغان ۋە ئۇنىڭ توغرا قانۇنىي ساۋاقلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەندىن كېيىنكى ئەسىرلەردە كورۇلدى.

دىنىمىزدىكى توغرا قانۇنىي ساۋاقلار بىلىش نوقتىسىدىن ئېيتقاندا، تەكامۇللىشىش جەريانىدا كېتىپ بارغان بولسىمۇ، سۇبىستانسىيە (زات) نوقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئاللىبۇرۇن ۋايىغا يەتكەندى. بىراق مۇسۇلمانلار، خۇسۇسەن ئەرەپلەر ئۇزلىرىنى خارلىقتىن ئەزىزلىققا، نامراتلىقتىن بايلىققا، ئاجىزلىقتىن كۇچ - قۇۋەتكە ئېرىشتۇرگەن مۇبارەك ئىسلام دىنىنىڭ قەدرىنى بىلمىدى. ھە دەپ ئۇزلىرىنىڭ بۇرۇنقى ئەسەبىيەتلىك جاھىلىيەت دەۋرىگە قايتىپ تۇردى. ئۇزلىرىنى ھورمەتلىك بىر مىللەت قاتارىغا كوتۇرگەن ئولۇغۋار ۋەھىينىڭ روھىغا خىيانەت قىلدى. ئۇزلىرىنىڭ ھورمەت ۋە ئىززىتىنىڭ پەقەت ئىسلام سايىسىدا ئەمەلگە ئاشقانلىغىنى، ئىسلامدىن ئايرىلىپلا قالغان كۇنى بۇرۇنقى ۋەھشىلىگىگە قايتىپ قالىدىغانلىغىنى ئونۇتتى. نەتىجىدە، ھازىرقى بوھرانغا مۇپتىلا بولدى.

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىگە تەرەت قىلىپ قويغان قوۋىم كېيىن ئۇزى گرىپتار بولغان قوتۇر كېسىلىنى ئاشۇ تەرەتلىرىنى سۇرتۇپ ساقايتقاندەك، ئىنسانلار ئۇز دەۋرىدە دۇچ كەلگەن ئىللەتلىرى ۋە بۇ ئىللەتلەر تۇپەيلى تارتقان كولپەتلىرىدىن تەغدىرىي كېسەللىكلىرىگە شىپا بولغۇچى مەلھەملەرنى ياسىشىدۇ. ئامما مۇسۇلمانلارنىڭ شىپا تېپىشى ئۇچۇن بۇنداق مەلھەملەر داۋا بولالمايدۇ، بەلكى دىنىنىڭ ئەسلىگە قايتىش - قۇرئان ۋە ھەدىسنى ئەمەلىي رەۋىشتە تەدبىق قىلىشلا ئۇلارنىڭ كېسەللىرىگە داۋا، دەرتلىرىگە شىپا بولالايدۇ. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ مەنىنى ئىپادىلەپ: «بۇ ئۇممەتنىڭ ھالى پەقەت بۇرۇنقىلىرىنىڭ ھالى تۇزەلگەن نەرسە (يەنى ئىسلام دىنى) بىلەنلا تۇزىلىدۇ» دېگەن.

بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا قاراپ مۇسۇلمانلار ئۇزلىرىنىڭ كېلەچىگىدىن ئۇمىتسىزلىنىشى توغرىمۇ؟ ئۇمىتسىزلىنىش خاتادۇر ھەمدە چوڭ خاتالىقتۇر. چۇنكى ئاللا بۇ دىنىنى تا قىيامەتكىچە چوقۇم ياشىتىدىغانلىغىغا ۋە ھەقىقىي رەۋىشتە مۇسۇلمان بولغانلارنى دۇنيادا ئەزىز قىلىدىغانلىغا ۋەدە قىلغان. ئاللانىڭ بۇ ۋەدىسى ھەقىقىي مۇسۇلمانلار ئۇچۇن ئەمەلگە ئېشىپ كەلگەن. تارىخىمىز بۇنىڭغا يېتەرلىك شاھىد بولالايدۇ. بىزمۇ ھېچ بولمىغاندا ساھابىلاردىن كېيىنكىلەردەك ھەقىقىي رەۋىشتە مۇسۇلمان بولۇپ كورەيلى قېنى، ئاللانىڭ ياردىمى، نۇسرىتى ۋە پۇتۇن ۋەدىلىرىنىڭ قانداق ئەمەلگە ئاشىدىغانلىغىنى شۇ ۋاقىتتا بىلىمىز ۋە كورىمىز. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاممۇ بۇ دىنىنى ئۇزى بىلەن قوشقاندا ئاران 4 كىشى بىلەن باشلىغاندى. ھەتتا بىر كۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سەجدىدە تۇرغىنىدا مۇشرىك ئەرەپلەر ئۇنىڭ بېشىغا بىر توگىنىڭ ئىچىقېرىنلىرىنى ئارتىپ قويۇپ تاماشە كورگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشىدىن بۇ نىجىسلىقنى ئېلىۋېتىشقا ئۇنىڭ قىزىدىن باشقا ھېچ بىر مۇسۇلمان جۇرئەت قىلالمىغاندى. دېمەككى، مۇسۇلمانلار شۇ دەۋىرلەردە شۇنچىلىك كۇچسىز ۋە زەئىپ ھەم نامرات ئېدى. بۇلارنىڭ ئۇزۇن ئوتمەيلا ئەرەپ يېرىم ئارىلىنى بويسۇندۇرغاننىڭ سىرتىدا، شۇ ۋاقىتتىكى ئەڭ كۇچلۇك ئېمپېراتورلۇقلاردىن رۇم ۋە پارىس ئېمپېراتورلۇقلىرىنى تار - مار قىلغانلىغىدىكى پەۋقۇلئاددە كۇچ - قۇۋەت نەدىن كەلگەن؟ تەبىيىكى، ئاللادىن كەلگەن! ئاللا شۇنداق چەكسىز قۇدرەت ئېگىسى، ئۇنىڭغا يولىنىپ، ئۇنىڭ ياردىمىگە ژۇرەكتىن ئىشىنىپ ئۇنىڭ يولىدا ئىزچىل ژۇرگەن كىشىنى ھېچ ۋاقىتتا ئۇمىتسىز قويمايدۇ ۋە ئۇنىڭ غەلىبىلىرىگە ئۇزى بېۋاسىتە كېپىللىك قىلىدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام، ئۇنىڭ ساھابىلىرى ۋە كېيىنكى ئىسلامنىڭ ئالتۇن دەۋىرلىرىدە ياشىغان مۇسۇلمانلار ئەينە شۇنداق ئەمەل قىلغان ۋە ئاللانىڭ تۇگىمەس ياردىمىدىن تولۇق بەھرىمەن بولغان ئولگىلىك كىشىلىرىمىزدۇر.

ئىسلام مەملىكەتلىرىنىڭ ھازىرقى بۇ ھالىغا ئۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولغانلىغى سەۋەپ بولغانمۇ؟ ئەكسىچە،ئۇلارنىڭ چىن مەنىدە مۇسۇلمان بولالمىغانلىغى سەۋەپ بولغان. ئۇلارنىڭ بۇ ھالىدىن ئىسلام دىنى بىزاردۇر، ئەلۋەتتە.

بۇ ئەھۋالدا، سىز ھازىرقى ئىسلام مەملىكەتلىرىدىن نېمىنى كۇتىسىز؟ ھازىر بۇ مەملىكەتلەرنى مۇسۇلمانلىقتا بىزگە ئولگە بولىدۇ، دەپ ئويلامسىز؟ ئەگەر بۇلار مۇسۇلمانلىقتا ئولگىلىك مەملىكەتلەر بولغان بولسا ھالىمىز بۇگۇنكىدەك ئېچىنىشلىق كۇنگە قالماس ئېدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇچىنچى قىبلىسى ۋە پەيغەمبەرلەرنىڭ بوشۇگى بولغان مەسچىدى ئەقسامۇ يەھۇدىلارنىڭ قولىدا، ئىسلام دىيارىنىڭ بىر پارچىسى بولغان ئەزىز ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرلار دىيارىمۇ نىجىس خىتايلارنىڭ قولىدا قالماس ئېدى. چۇنكى ھەقىقىي «ئىسلام دولىتى» مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەدىنىدە قۇرغان ۋە كېيىنكى ئىسلامنىڭ ئالتۇن دەۋىرلىرىدىمۇ ھوكۇم سۇرگەندەك، دۇنيانىڭ قانداقلا يېرىدە بولمىسۇن، پۇتۇن مۇسۇلمانلارنىڭ ئورتاق مەنپەئەتىنى كوزلەيدىغان، ئۇلارنىڭ غېمىنى يەيدىغان، مىللەت، ئىرىق ئايرىمايدىغان ۋە ھەممىسىگە بىردەك ھامىي بولالايدىغان بولىدۇ.

تارىخلاردىن مەلۇمكى، خەلىپە ئومەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ دەۋرىدە، بىر مۇسۇلمان ئايالنىڭ قۇستىنتىنىيە (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىكى بىزانس ئېمپېراتورلىغىنىڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئەسىرگە ئېلىنغانلىق خەۋىرى كەلگەن ھامان، خەلىپە ئومەر ئېمپېراتورغا مۇنداق دەپ مەكتۇپ يازىدۇ: «ئايالنى ھازىرلا قويۇۋەت! ئەگەر شۇنداق قىلمايدىغان بولساڭ، ساڭا شۇنداق بىر قوشۇن ئەۋەتىمەنكى، ئۇنىڭ بېشى سېنىڭدە، ئاخىرى مېنىڭدە بولىدۇ»، بۇ تەھدىدتىن چۇچۇگەن بىزانس ئېمپېراتورى ئايالنى تۇرمىدىن بوشىتىپ، ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورايدۇ ۋە ئالى ئېھتىرام بىلەن ئۇنى مەخسۇس قوغدىغۇچىلىرىنىڭ ھەمرالىغىدا خەلىپە ئومەرگە تاپشۇرىدۇ. بۇ نېمە دېگەن جۇرئەت ھە! شۇ ۋاقىتتىكى بىزانس ئېمپېراتورلىغى ھازىرقى ئىسلام دولەتلىرىنىڭ يەلكىسىگە مېنىۋالغان زوراۋان دولەتلەردەك كۇچلۇك ئېدى. ئامما گەپ ماددىي كۇچ - قۇۋەتتە ئەمەس، بەلكى ئىمانىي قۇۋەتتە. ماددىي قۇۋەتمۇ ئىماننىڭ قۇۋىتى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ھەر كىمنىڭ كۇچ - قۇۋەتتىن بولغان نېسىۋىسى ئۇنىڭ ئىماندىن بولغان نېسىۋىسىگە قاراپ بولىدۇ. بىز مۇسۇلمانلاردا ئىمان ئاجىز بولغانلىقتىن، جۇرئەتمۇ كام، ھەتتا يوقتۇر. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ پەلەستىن مەسىلىسى يېرىم ئەسىردىن بېرى ھەل بولغىنى يوق. چۇنكى بۇ مەسىلە جۇرئەتنى ئەمەس، بەلكى پۇل - مال ۋە جان كەتمەيدىغان سۇنئىي داۋالارنى، قۇرۇق مۇنازىرىلەرنى دو تىكىش بىلەن ئېلىپ بېرىلدى.

ئەھۋال بۇنداق ئېكەن، بىز باشقىلاردىن كۇتكەننىڭ ئورنىغا ئۇزىمىزنىڭ كېلەچىگىنى ئۇزىمىز قۇرۇپ چىقىشىمىز لازىم. قولىمىزدا ئولمەس دەستۇرىمىز - قۇرئان بىلەن ھەدىس بار. بۇلارنى تەدبىق قىلىدىغانلار مەن، سىز ۋە ئۇ. ئەڭ ئاۋال بىز ئۇچىمىز دىنىمىزنىڭ چىن روھىنى ئۇزىمىزدە ئەمەلىيلەشتۇرگەندىلا، ئاندىن ئۇنى دۇنيادا ئەمەلىيلەشتۇرگىلى بولىدۇ. مۇسۇلمانلار ئانداق، مۇسۇلمانلار مۇنداق، دەپ ئاغرىنىشنىڭ ئورنىغا، مەن بىلەن سىز توغرىسىنى قىلايلى! چۇنكى «مۇسۇلمان» دېگەن سوز بىزنىمۇ ئۇز ئىچىگە ئالىدۇ ئەمەسمۇ؟!

غەرىپ مەدەنىيىتى ۋە بىز

تەرەققىي قىلىپ ھازىرغىچە كەلگەن دۇنيا مەدەنىيىتى ئۇچ قەۋەتلىك بېناغا ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنچى قەۋىتىنى ئاۋالقى ئەسىرلەردىكى پىرئەۋىنلەر، ناپىلىونلار، ھۇنلار، ئاندىن يونانلىقلار، ئۇلاردىن كېيىن،رۇملۇقلار بەرپا قىلغان بولسا، ئىككىنچى قەۋىتىنى ئوتتۇرا ئەسىردىكى مۇسۇلمانلار ياراتقان، ئۇچىنچى قەۋىتىنى بولسا، ھازىرقى ياۋروپالىقلار ياراتقان بولدى.

بىز مۇسۇلمانلار بۇ مەدەنىيەتلەرگە يات ئەمەسمىز، بەلكى بىزمۇ دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ساھىبلىرى ۋە ئۇنى ياراتقۇچىلارمىز. ئامما بىز بىر قانچە ئەسىردىن بېرى، ئۇز ئارىمىزدىكى بولۇنۇشتىن باشقا ھېچ قانداق ئەھمىيىتى بولمىغان فىقھىي تالاشلار، سۇفىزملىق تەرغىباتى بىلەن تەركىي دۇنيا بولۇۋېلىش ۋە ئىلمىي كالام(ئەقىدىنى پەلسەفىلەشتۇرۇش ئىلمى) دىن ئىبارەت بىھۇدىلىك بىلەن مەشغۇل بولۇش سەۋەۋى بىلەن مەدەنىيەت يارىتىش ۋە پەن تېخنىكىغا قاراپ يول ئېلىش دەۋرىمىزنى باشقىلارغا ئوتكۇزۇپ بېرىپ غەپلەت ئىچىدە ئوخلىدۇق. بىز بۇ قىلمىشىمىز بىلەن دىنىمىزغىمۇ ئاسىيلىق قىلغان بولدۇق. چۇنكى بىزنىڭ دىنىمىزپەن، مەدەنىيەت يارىتىشنى نورمال ئىبادەت دەپ ھېساپلاپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى ئىسلام پەرىزلىرىدىن ساناتتى. شۇڭىمۇ قۇرئاندا، مۇسۇلمانلارنى كائىناتنىڭ ھەر تەرەپلىرىگە ئەقىل كوزى بىلەن نەزەر قىلىپ، ئۇنىڭ سىرلىرى ھەققىدە تەپەككۇر قىلىشقا چاقىرىدىغان ئايەتلەر ناھايىتى كوپتۇر. «ئۇلار ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ سەلتەنىتى ئۇستىدە، ئاللانىڭ ياراتقان مەخلۇقاتلىرى ئۇستىدە، ئۇزلىرىنىڭ ئەجىلىنىڭ يېقىنلىشىدىغانلىغىنىڭ مۇمكىنكىگى ئۇستىدە پىكىر ژۇرگۇزمەمدۇ؟».

(ئەئراف سۇرىسى 185 - ئايەت).

كارۋانلار سېپى ئىلگىرىلەپ بىزدىن خېلە ئۇزىراپ كەتكەندىن كېيىن، ئەمدىلىكتە كوزىمىزنى ئېچىپ، بېشىمىزنى ئېگىز كوتىرىپ قارىغىنىمىزنى كوردۇق. ھازىرقى دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ يۇكسەك تەرەققىياتى بىزگە ناتۇنۇش ۋە غەلىتە ھېس قىلىنغانلىغىدىن، بۇ مەدەنىيەت ئالدىدا بىز مۇسۇلمانلار ئىككى پىرقىغا بولۇندۇق: بىرى، ھازىرقى مەدەنىيەتلەرنى ئايرىماستىن، ياخشى - يامىنىنى پەرىقلەندۇرمەستىن ھەممىنى قوبۇل قىلغۇچىلار بولسا، يەنە بىرى، ئۇزلىرىنىڭ جاھىللىغى ۋە تەئەسسۇبلىغىدىكى قاتماللىقىدا چىڭ تۇرۇپ، ھېچ بىر يېڭىلىقنى قوبۇل قىلمايدىغانلار بولۇپ، بۇ ئىككى پىرقىنىڭ ھەر ئىككىلىسى خاتالاشقان، ئەلۋەتتە.

ھازىرقى مەدەنىيەتلەرگە مۇئامىلە قىلىشنىڭ ئەڭ توغرا ئۇسۇلى شۇكى، ئەقىدە، ئەخلاق، ئىبادەت، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت، ئېلىم - سېتىم مۇئامىللىرى ۋە باشقىلار قاتارلىق دىنىمىزدا ئوزگەرمەس قىلىپ بېكىتىلگەن قانۇن - پرىنسىپلاردا چىڭ تۇرۇش، بۇلاردىن باشقا دىنىي ۋە مەئىشەت ئىشلىرىمىز ئۇچۇن پايدىلىق بولغان، دىنىمىزنىڭ ئومۇمىي پرىنسىپلىرىغا زىت كەلمەيدىغان ھەر قانداق مەدەنىيەت ۋە يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلىش ۋە پايدىلىنىش كېرەك.

ھازىرقى كۇندە ئەڭ پېقىر كىشىلەرنىڭ ھالىمۇ، ئوتمۇشتىكى ئىسلام خەلىپىلىرىدىن ئابدۇلمەلىك ئىبنى مەرۋان بىلەن ھارۇن رەشىدنىڭ ھالىدىن ياشى ۋە ئەۋزەلدۇر. بىر كۇنى ئابدۇلمەلىكنىڭ چىشى قاتتىق ئاغرىپ كېتىپ،ئۇنى زاماسكىلاپ ساقايتىدىغان، ياكى ئاغرىق پەسەيتىدىغان ئىلىم - پەننىڭ شۇ ۋاقىتتا بولمىغانلىدىن، ئابدۇلمەلىك ئۇچ قىتئەگەھاكىممۇتلەق بولۇپ تۇرۇپ شۇنچىلىك كوپ قىينالغان ئېكەن. ھازىر ئەڭ پېقىر كىشىمۇ چىشى ئاغرىسا دوختۇرغا بېرىپ، ئۇنى زاماسكا قىلدۇرۇش ئارقىلىق چىشىنى ساقايتالايدۇ. ھارۇن رەشىدنىڭ ئۇچىيى زەخمىلەنگەنلىكتىن قاتتىق ئاغرىپ كېتىپ ئۇنىڭغا ئاغرىق پەسەيتىش دورىسى بولمىغانلىقتىن كوپ قىينالغان ئېكەن. ھازىر ئەڭ پېقىر بىرىمۇ ئاغرىق توختىتىش دورىسى ياكى ئوكۇلى ئالالايدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئاغرىغىنى توختىتالايدۇ. ھارۇن رەشىد باغداتتىن مەككىگە كېلىش ئۇچۇن ئۇلاق بىلەن ئىككى ئاي يول ژۇرگەن ئېگەن. ھازىر ھەر قانداق كىشى بۇ مۇساپىنى ئايروپىلان بىلەن ئىككى سائەتتىلا بېسىپ بولالايدۇ.

ئاللا تائالا ئاتا قىلغان پەن تېخنىكىدىن پايدىلىنىشقا ئەھمىيەت بەرمەسلىك ۋە بۇنىڭدىن ئۇزىنى قاچۇرۇش ئىسلام دىنىنىڭ روھىنى توغرا چۇشەنمىگەنلىكتۇر، ئەلۋەتتە.

مۇھەممەد يۇسۇپ.

جىددە، ئەرەبستان.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات

(ئاخىرى، بېشى 3 ـ بەتتە)

مەزمۇنى ناھايىتى ئاددىي، ئاخشا تېكستلىرىنىڭ مەز ـ مۇنلىرى ماۋ زېدۇڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ھېلىقى قىرغىزچە ناخشىنىڭ تېمىسى «سالقا ماۋ جۇشىنىڭ سوزىنى مەڭگۈ ئاڭلايدۇ» ئىدى، يەنە بىر ناخشىنىڭ تې ـ كىستى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىغا ئائىت مەزمۇندا ئىدى. ھەقىقىي ئۇيغۇر ناخشىسى دەپ قارىلىدىغان ناخشىدىن بىرەرسىمۇ يوق ئىدى. تورت نەپەر ياش ئۇيغۇر قىزى ئۇسسۇلنى ناھايىتى چىرايلىق ئويناندى. مېنىڭچە، ئۇلار تېخىچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»مەزگىلىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيىتىگە قويۇلغان چەكلىمىدىن قۇتۇلالمىغان. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ ھەممە نەرسىنى ماۋ زېدۇڭغا باغلىغانلىغىنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئېكەنلىگىنى جەزملەشتۈرگىلى بولىدۇ.

بىز كەچتە مېھمانخانىدا ئولتۇرۇپ كۈندۈزدە كورگەن ئويۇنلار ئۈستىدە مۇلاھىزە قىلدۇق. ئۇلار ماڭا: «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئوزىگە خاس مۇزىكىلىرى، ئۈسسۇللىرىنىڭ بىرىنى قويماي ۋەيران قىلىۋەتكەنلىگىنى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن بۇرۇن داستانلارنى ئورۇنلىغانلىغىنى، خەلق ناخشىلىرىنى ئوقالايدىغانلىغىنى، ئەندىلىكتە بولسا بۇ نەرسىلەرنىڭ غايىپ بولۇپ كەتكەنلىگىنى سوزلەپ بەردى. بىراق، ئۇلار ئاشۇ نەرسىلەرنىڭ قايتىدىن خەلق ئارىسىغا قايتىپ كېلىشىنى ئۈمىت قىلىدىكەن. ئۇلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئۈستىدە، شۇنداقلا قەشقەردىكى ئالتە كىنو ـ تېاتىرخانىدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ياسىلىغان قويۇلمىغانلىغى، لېكىن ئەندىكتە ئەھۋالنىڭ كوپ ياخشىلانغانلىغى، كىنو ـ تېاتىرخانىدىكىلەرنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن بۇرۇن قويغان كىنو فىلملىرىنى قويۇۋاتقانلىغى، ھەتتا چەت ئەللىنىڭ كىنو فىلملىرىنمۇ قويۇۋاتقانلىغى ئۈستىدە توختالدى. مەن بۇ فىلملارنىڭ قايسى دولەتلىنىڭ كىنو فىلملىرى ئېكەنلىگىنى سورىغىنىمدا، ئۇلار ماڭا ۋېنگىرىيە، رومىنىيە ۋە يۇگوسلاۋىيەنىڭ فىلملىرى ئېكەنلىگىنى ئېيتتى.

ئاندىن بىر قانچە كۈن ئوتۈپ بىر كۈنى ئاخشىمى، ئۇلار مېھمانخانىدا بىر قېتىم كىنو قويۇشنى ئورۇنلاشتۇرىدى. مەن بىردىن ـ بىر چەت ئەللىك بولغىنىم ئۈچۈن، بەختكە يارىشا ئۇنى كورۈشكە تەكلىپ قىلىنىدىم، شۇنداقلا بارلىق ئالاقىدار خادىملار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىاتلىرىنىڭمۇ كىنو كورگىلى كەلگەنلىگىگە زەڭ قويدۇم. دەسلەپتە شاڭخەيدىكى بىر تۇرلۇك مالالار شىركىتىنىڭ ئاۋتوماتلىششىنى ئىشقا ئاشۇرغانلىغىغا ئائىت مەزمۇندىكى بىر ھوججەتلىك فىلم قويۇلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرى ئىشلەنگەن ۋەتەنپەرۋەرلىككە ئائىت بىر ھېكايە فىلمى قويۇلدى. ئۇنىڭدا ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ ژىللىرىدىكى جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشىدىكى بىر ۋەقەلىك تەسۋىرلىنىپ، بىر نەچچە ۋەتەنپەرۋەر فلوت قوماندانى مەدھىيەلەنگەن. ئۇ ياپونىيەگە قارشى ئۇرۇش قىلماقچى بولغاندا، ئوردىدىكى لەرنىڭ، دۇشمەنلەرنىڭ ۋە چەت ئەللىك مەسلىھەتچىنىڭ توسقۇنلۇق قىلىشى ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشىغا ئۇچرىغانلىقتىن، ئۇرۇشتا يېڭىپ چىقالمىغان. فىلم ياپونىيەلىكلەرنىڭ تورپىدا ئارقىلىق جۇڭگو فلوت قوماندانىنىڭ جەڭ كېمىسىنى چوكتۇرۇۋەتكەنلىگى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. جەڭ كېمىسى چوكۇپ كېتىدۇ، كېمىدىكى ئوفىتسېر ـ جەڭچىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك غەرىق بولۇپ كېتىدۇ.

قەشقەر ناخشا ـ ئۇسسۇل ئومىكى بىر كۈنى ئاخشىمى ماڭا ئاتاپ مېھمانخانىدا بىر قېتىم ئويۇن قويۇپ بېرىدى. ئۇلار ئوتكەن قېتىم قويغان ئويۇنىدا ماۋ زېدۇڭنىڭ مەدھىيىلەنگەن مەزمۇنلارنىڭ بەك كوپ، ئەكسىچە ئۇيغۇرلارغا خاس سەنئەتنىڭ بەك ئاز بولۇپ قالغانلىغىغا ھەقدىدىكى قارىشىمنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك، بۇ قېتىمقى ئويۇندا ئوزلىرىنى ۋە سەھنىلەرنى خېلە كوپ تۈزەشتۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ ئوستىگە ئارتىستلارنىمۇ خېلە ياشلاشتۇرۇپتۇ. ئويۇن ژۇقۇرى سەۋىيەدە ئورۇنلاندى. ئۇيغۇر چالغۇلىرىنىڭ ھەممىسى سەھنىدە چېلىنغاندى. ئۇلارنىڭ ئېچىدە راۋاپ، دۇتتار، نەي، داپ، قالۇن ۋە غەجەك قاتارلىقلار بار ئىدى. راۋاپ بىلەن ئورۇنلىغان يالغۇز كىشىلىك كونسېرت ھېلىمۇ ئېسىمدە تۇرىدۇ، راۋاپنى قالتىس بەلەن چالغاندى. ئويۇن ئاخىرلاشقاندا، ھەممەيلەن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئوز ئارا تەشەككۇرنامىزنى بىلدۈردۇق ھەمدە بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشتۈق. بۇ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئومىكى مۇيادا قىسمەن چىرىپ كەتكەن دۇنيانامىز (غەربنى دېمەكچى ـ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن)غا كېلىپ ئوـ يۇن قويىدىغان بولسا، ئۇنداق قازانىشى مۇمكىن.

1978 ـ ژىل.

ئاناتومىيە قىلىش ئارزۇسى

(ھېكايە)

ج. لي، خۇرىئوس، ئامېرىكا يازغۇچىسى.

خانلىرنىڭ تېرىسىنى دۇشمەنلەر سويۇۋالماندى. شۇڭا ئۇنىڭ بىلەن ئوزوئىراق بىللە تۇرۇشنى ھېچ كىم خالىماتتى. ئەلۋەتتە، بېمارنى كۈتۈش مەسئۇلىيىتى بولغاچقىلا، سېستىرا ئۇنىڭ يېنىغا ئامالسز پات ـ پات كىرىپ تۇراتتى، بەزىدە دوختۇرمۇ كىرىپ قالىدۇ. باشقا بېمارلار، ھەتتا خوتۇن ـ قىزلىرىمۇ ئۇنىڭغا قارىشتىن ئوزىنى قاچۇرىدۇ. ئۇنىڭ مۇسكۇللىرى، نېرۋا تالالىرى پۈتۈنلەي ئېچىلمىپ قالغان، تۇرغان تۇرقى بىر دوۋە گوش ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ بەك ئارتۇقچە دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدىغان كۈچلۈك بىر ئارزۇسى بار ـ بەرەرىنىڭ ئېلىكىگە ئوتۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى.

ئۇ دائىم تېرىسى سويۇۋېلىنغان پۈتلىرىنى تەستە يوتكەپ، كوربىدۇر ئېچىدە نېرى ـ بېرى مېڭىپ ژۇرەتتى، ھەر بىر دەسسىگەن بېرىدە قان ئىزى قالاتتى. ئۇ ئوزىنى سويىدىغان ئادەم ئىزدەۋاتاتتى.

ـ سىز بۇ يەردە نېرى ـ بېرى ماڭسىڭىز بولمايدۇ، ـ دېدى سېستىرا، ئارقىدىن تېخمۇ يېقىملىق ئاۋازدا قوشۇمچە قىلدى، ـ پولنى پاسكىنا قىلمۇەتتىڭىز، خانلىر.

ـ مەن بىرەرىنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشمەكچى، ـ دېدى ئۇ، ـ مەنمۇ ئادەم، سىزگە ئوخشاشلا ئادەم.

لېكىن خانلىرغا مەلۇم، سېستىرا ئۇنىڭغا ئوخشىمايتتى، ھەممە ئادەم بۇ قىزنى «پەرىشتە» دەپ ئاتايتتى.

ـ سىز بولۇپ قالغان بولسىڭىزچۇ، ـ دېدى خانلىر.

سېستىرا قان توختىدىغان دورا بىلەن ئۇنىڭ پۈتىنى سۈرتۈۋاتاتتى. بۇ بىر يېڭى بايقاش ئىدى. خانلىر مۇشۇ دورىنىڭ خاسىيىتى بىلەن مېڭىپ ژۇرۇۋاتاتتى. بۇمۇ ئۇرۇشنىڭ تەقەززاسى بىلەن مەيدانغا كەلگەن دورا بىلەن داۋالاش موجىزىلىرىنىڭ بىرىدۇر.

ـ مەن بۇ تاللاشتىن قېلىپ قالغان، ـ دېدى سېستىرا، ـ مەن سىزدەك «بەدىنىنىڭ ساق يېرى قالمىغان»لاردىن ئەمەس.

ـ ياق، ـ دېدى خانلىر، ـ مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، سىز نېمە ئۈچۈن مېنى ئوز ئىلكىڭىزگە ئالمايسىز؟ مېنىڭمۇ ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىم بار.

سېستىرا ئۇنىڭ پۈتىنىڭ بارماق ۋە تاپانلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، ئۇنىڭ كەپلىرى ئۈستىدە ئويلاندى.

ـ مېنىڭ ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىم يوق، ـ دېدى سېستىرا، ـ ياكى بىرلا ئارزۇيۇم بار دېسەممۇ بولىدۇ. لېكىن ئۇمۇ ئوخشاش كەپ.

خانلىر قىزنىڭ ئوماق يۈزىگە قاردى. قىز چىرايلىق بولمىسىمۇ، لېكىن چىرايىدىن پاكلىق، ئالىيجانابلىق چىقىپ ئوراتتى.

ـ بۇنىڭ مۇمكىنچىلىكى بارمۇ؟

ـ مەن قاچان شۇنداق قىلىشىم كېرەك دەپ قارىسام، شۇ چاغدا مۇمكىن بولىدۇ.

* * *

دۇشمەنلەر خانلىرنى مەخسەتلىك تاللىغان ئەمەس، خانلىر ئوكوپتا تازا قاتتىق ئۇخلاۋاتقاندا تۇتۇۋالغان. دۇشمەنلەر تورت كىشىلىك زەربە بېرىش گۇرۇپپىسى ئىدى. بىر ـ بىرىدىن قورقۇنچاق نېمىلەر بولسىمۇ، بۇيرۇققا بويسۇنماي ئامالى يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى، دۇشمەن تەرەپنىڭ بىرەر ئادىمىنى تۇتۇپ كېلىپ، «پايلاقچى»لارنىڭ قانداق ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىغىنى كورسىتىپ قويماقچىدى. ئۇلار خانلىرنى باغلاپ، ئىككى كىلومېتر ئارىلىقتا ژۇگۇرتۇپ، كېنېرالنىڭ چېدىرىغا ئېلىپ كەلدى. كېنېرال مۇھاپىزەتچىلەرنى سىرتقا چىقىرىۋەتتى، چۈنكى ئۇ خانلىرنى تولىمۇ ياخشى كورەتتى. ئۇ خانلىرنى باغلاقتىن يەشتى، ئاندىن خانلىرنى ئاستا ـ ئاستا، تولىمۇ ئەدەپ بىلەن كۈچلۈك ئۇر چېپ تۇرغان چىراقتا قارىتتى، ئۇنىڭغا كوز ئوزمەي قاراپ كەتتى. ئۇ خانلىرنىڭ پېشانىسكە، مەڭزىگە، ئاخىرىدا لەۋلىرىگە سويدى، كوزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى، خانلىرنىڭ كوزلىرىدە تۇنىلغاندەك بولدى. ئۇ يەڭگىلىك خەۋپ ئاگلىتىلمىشقا باشلىدى: «بىزنىڭ ئارىمىزغا سۈقۇنۇپ كىرمەكچى بولغان دۇشمەنلەر مانا مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە قالىدۇ! ھېچ كىمنىمۇ بۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ!» شۇنىڭدىن كېيىن جاللات خانلىرنىڭ تېرىسىنى سويۇشقا باشلىدى. گەنېرالنىڭ تاپشۇرۇغىي بويىچە، يۇز ۋە جان يېرىنىڭ تېرىسىگە تەگمىدى. ئۇلار ھۈنەرى كامالەتكە يەتكەن «مۇتەخەسسىس»لەر ئىدى. خانلىرنىڭ تېرىسى تېزلا سويۇلۇپ بولدى. ئۇلار باشقىلارنىڭ ئىبرەت ئېلىشى ئۈچۈن، باش تېرىسى يوق بۇ تېرىنى سىم توسۇقىغا ئېسىپ قويدى. خانلىرنى ئوزى ئولۇن دەپ شۇ يەرگىلا تاشلاپ كەتتى.

قانداق بولدى، ۋاقىت چوشتىن قايرىلغاندا، دۇشمەن تۇيۇقسىز چېكىندى. خانلىر قۇتۇلۇپ قالدى.

خانلىر ئۇرۇش مەيدانى داۋالاش ئوتىرىتىگە ئېلىپ كېلىنىپ جىددىي قۇتقۇزۇلدى، خەتەردىن ئوتۇپ كەتكەندىن كېيىن دالا ئارمىيەسى دوختۇرخانىسىغا يوتكەلدى. ئۇ ـ لارنىڭ دېيىشىچە، ئۇ يەردە ئەڭ بولمىغاندا «پەرىشتە»نىڭ كۈتۈشىگە ئېرىشكەن.

خېلە ئۇزۇن ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن «پەرىشتە» ئۇنىڭ تەلۇنى قويۇل قىلدى ـ ئۇنى سويدىغانلىغىنى ئېيتتى.

ـ مېنى سويۇشلا ئەمەس، يەنە ئوز ئىلكىگىزگە ئېلىشىگىز كېرەك، ـ دېدى خانلىر.

ـ بۇ ئىشقا كەلگەندە ھېچ قانداق ئادەم ئالدىراپ بىر نېمە دېيەلمەيدۇ، ـ دېدى سېستىرا، ـ ھەر ئادەمنىڭ ئوزىگە خاس مىجەز ـ خۇلقى بولىدۇ. مېنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈشىگىز كېرەك.

ـ ھەممە ئادەم سىزنى پەرىشتە دەيدىكەن.

شۇنىڭ بىلەن، سېستىرا بىلەن خانلىر قان داغلىرى بىلەن بۇلغانغان كارىۋاتقا چىقتى. خانلىر زىلۋا قامەتلىك بۇ قىزنى باغرىغا باسقاندا، ئوزىدە ئاجايىپ ھۈزۈر ھېس قىلدى. بۇ قىزنى سويدى، سىلىدى، ئوزىنى يېقىپ، «بېجىرىم» ھېس قىلدى، خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئۇنتۇدى، ئوزىنىڭ تېرىسىنىمۇ ئۇنتۇدى.

«پەرىشتە» ئوزى قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى قىلدى. سىز بەك كېلىشكەن ژېكىت ئېكەنسىز، ماڭا چەكسىز خۇشاللىق ئاتا قىلدىڭىز، دېگەندەك گەپلەرنى قىلدى، خانلىر ئەڭ ياقتۇرىدىغان ئۇسۇلدا سىلىدى. يەنە خانلىرغا، سىز مېنىڭ ھاياتىم، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن پېشانەمگە يېزىلغان سويكىنىم، دېدى. خانلىر كېچىلىرى ئوينىغىنىچە «پەرىشتە»گە بەدىنىدىن تەپچىرەپ چىققان قانلارنى توختاتقۇزۇۋاتقاندا، قىز، مەن سىزگە موھتاج، سىز بولمىسىڭىز ياشالمايمەن، دەپ شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بىر مەزگىل بىللە ياشىدى.

* * *

ئۇرۇش ئاخىرلاشتى. ئىشغالىيەتچى ئارمىيە كېنېرالنىڭ پايتەختىنىڭ شەھەر باشلىقلىغىغا سايىلىدى. ئۇ پارلامېنت سايلام رىقابىتىگە قاتنىشىشنى ئويلىشۋاتاتتى. لېكىن ئۇ تەكشۇرۇش كومىتېتىنىڭ ئوزىنىڭ ئىلگەركى ئىشلىرىنى بىلىپ قېلىپ ئېسىلىۋېلىشىدىن ئەنسىرەتتى. ئۇ خەلق ئارا قىزىل كېرېست جەمئىيىتى ئارقىلىق خانلىرغا بىر پارچە خەت يازدى.

«سەن مېنىڭ بالام بولۇشقا تېگىشلىك ژېكىت ئېدىڭ، ـ دېدى ئۇ خېتىدە، ـ بىزنىڭ ئوزۇش مەزگىلىدە قىلغان ئىشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئامالسزلىقتىن بولغان، بولمىسا بىزنىڭ ئوندىاق رەھىمسىزلىك، زوراۋانلىق قىلغۇمىز يوق ئىدى. مەن پەقەت ئوزەمنىڭ مەجبۇرىيىتىمنى ئادا قىلدىم».

* * *

ـ مەن سىزنى سويىمەن، سىزنىڭمۇ چوڭقۇر سويۇشىڭىزگە ئېرىشتىم، ـ دېدى خانلىر، ـ لېكىن نېمىشكىدۇر يەنىلا بىر نەرسە يېتىشمەيۋاتقاندەك ھېس قىلىۋاتىمەن.

«پەرىشتە» ئۇنىڭ كوكرەك ۋە قوساقلىرىغا قان توختىتىش دورىسى سۈركەۋاتاتتى.

ـ ئادەمنىڭ بەزىدە ھېچ قانداق ئىشتىن رازى بولمايدىغان چاغلىرى بولىدۇ، ـ دېدى قىز.

ـ مەن باشقىلارغا مۇھەببەت قويدۇم، لېكىن ئوزەم مۇھەببەتىنىڭ ئىلكىگە ئوتەلمىدىم، ـ دېدى خانلىر، ـ مەن باشقا بىرىنىڭ ئىلكىدە پۈتۈنلەي ئوتۈپ كېتىشىنى، قانداقتۇر بىر نەرسىنىڭ ئېچىگە كىرىۋېلىشىنى ئارزۇ قىلاتتىم. مەن بۇ تۇيغۇنى قانداق ئىپادىلەشنى بىلەلمەيۋاتىمەن. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىمنى چۈشەندىڭىزمۇ؟

ـ سىز باشقىلارنىڭ ئىلكىگە ئوتمەكچى؟

ـ دېدى قىز.

ـ مېنىڭ سىزنىڭ بەدىنىڭىزنىڭ ئېچىگە كىرىۋالغۇم بار.

شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى كارىۋاتقا چىقىپ بىر پەس مۇھەببەت پەيزىنى سۈرۈپ باقتى. لېكىن ئىش تۈگىگەندىن كېيىن خانلىر:

ـ يەنىلا قانائەت ھېس قىلمىدىم، بۇ پەقەت مەن ئېرىشمەكچى بولغان نەرسىگە سەمۈللا بولالايدۇ، ـ دېدى.

* * *

كېنېرال پارلامېنت ئەزالىغىغا سايلاندى، يەنە كېلىپ، يادرو قۇرالىرى بىرلەشمە كارخانىسىنىڭ لەيلىرى بولدى. لېكىن بۇمۇ يەنىلا ئۇنىڭ چىرايىغا چېقىلدى. ئۇنىڭ ئۇقۇسى ئۇيقا ئەمەس ئېدى.

ئۇ خانلىرغا يەنە خەت يازدى: «كېچىلىرى ئويغانسام سېنىڭ چىرايىڭ كوز ئالدىمغا كېلىۋالىدۇ، بېشىمغا ئالقىنىمنى يېقىپ تۇرغاندەك ھېس قىلىمەن، ئەپسىلىرىگىنى سېزىمەن، مەن بەزى ئىشلارنى ئامالسزلىقتىن قىلغان. ئەسلىدە سەن ئوغلۇم بولۇشقا لايىق ژېكىت ئېدىڭ».

* * *

ـ ئوزەمنىڭ نېمىگە ئېرىشمەكچىكەنلىگىنى ئەندى بىلدىم، ـ دېدى خانلىر.

ـ قولۇمدىن كېلىدىغانلا ئىش بولسا، ھەر قانداق ئىشنى قىلىشقا رازىمەن، ـ دېدى پەرىشتە.

ـ مەن سىزنىڭ تېرىڭىزگە ئېرىشمەكچى، «پەرىشتە» ئاق رەڭلىك ئۇزۇنچاق ئۈستەلدە ياتاتتى. خانلىر پېچاقنى تېرە ئۈستىدە سۈركەندە، «پەرىشتە»نىڭ پۈتۈن بەدىنىگە تىترەك ئولىشىپ كەتتى. خانلىر قىزنىڭ مۇـ ستىدۇ.

قەشقەر ناخشا ـ ئۇسسۇل ئومىكى بىر كۈنى ئاخشىمى ماڭا ئاتاپ مېھمانخانىدا بىر قېتىم ئويۇن قويۇپ بېرىدى. ئۇلار ئوتكەن قېتىم قويغان ئويۇنىدا ماۋ زېدۇڭنىڭ مەدھىيىلەنگەن مەزمۇنلارنىڭ بەك كوپ، ئەكسىچە ئۇيغۇرلارغا خاس سەنئەتنىڭ بەك ئاز بولۇپ قالغانلىغىغا ھەقدىدىكى قارىشىمنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك، بۇ قېتىمقى ئويۇندا ئوزلىرىنى ۋە سەھنىلەرنى خېلە كوپ تۈزەشتۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ ئوستىگە ئارتىستلارنىمۇ خېلە ياشلاشتۇرۇپتۇ. ئويۇن ژۇقۇرى سەۋىيەدە ئورۇنلاندى. ئۇيغۇر چالغۇلىرىنىڭ ھەممىسى سەھنىدە چېلىنغاندى. ئۇلارنىڭ ئېچىدە راۋاپ، دۇتتار، نەي، داپ، قالۇن ۋە غەجەك قاتارلىقلار بار ئىدى. راۋاپ بىلەن ئورۇنلىغان يالغۇز كىشىلىك كونسېرت ھېلىمۇ ئېسىمدە تۇرىدۇ، راۋاپنى قالتىس بەلەن چالغاندى. ئويۇن ئاخىرلاشقاندا، ھەممەيلەن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئوز ئارا تەشەككۇرنامىزنى بىلدۈردۇق ھەمدە بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشتۈق. بۇ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئومىكى مۇيادا قىسمەن چىرىپ كەتكەن دۇنيانامىز (غەربنى دېمەكچى ـ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن)غا كېلىپ ئوـ يۇن قويىدىغان بولسا، ئۇنداق قازانىشى مۇمكىن.

1978 ـ ژىل.

● تارىختىن ئۇچۇر

ئۇيغۇرستاننىڭ قېدىمىي مەدەنىيەت ئىزلىرى

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا)

ياپونىيەلىكلەرنىڭ ئەكەتكەنلىرىنىمۇ ئوتانىنىڭ داچىسىدا ساقلاۋاتاتتى. بىراق ئۇ كىشى ئىختىسادىي چۇشكۇنلۇككە چۇشۇپ داچىنى ساتقاندا ئۇ نەرسىلەر شۇ جايلاردا يوقاپ كېتىدۇ. چەت ئەللىكلەرنىڭ ئارقىمۇ ـ ئارقىدىن ئۇيغۇرستانغا كېلىپ بەس ـ بەستە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ ئەكەتكەن ژۇقارقىدەك ماددىي ئاسارە ـ ئەتىقىلەر نەچچە مىڭ ژىللاردىن بۇيان ھەر خىل ئۇرۇش ئاپەتلىرى، سۇ ئاپەتلىرى، يەر تەۋرەش، بۇتقا چوقۇنۇشقا قارشى تۇرغۇچىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىقلىرىغا ئۇچراپمۇ بۇ يادىكارلىقلار ئامان قالغان ئېدى. مانا ئەندى ئۇلار ھەر خىل سەۋەپلەر تۇپەيلى پۇتۇنلەي يوقالدى. خۇددى ئۇيغۇرلار: «ئويى يوقنىڭ جېنى يوق» ـ دېگەندەك ئوزىنىڭ ۋەتىنىگە ئېگە بولۇش ھوقۇقى چەكلىنىۋاتقان بۇ ـ گۇنكى ئۇيغۇرستاندا مۇستەملىكىچى خىتاي شوۋىنىستىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ كىندىك قېنى توكۇلگەن ۋەتىنىدە ئىنسانىي ھوقۇقىنى خورلاش بىلەن تەڭ ئۇلار ياراتقان قېدىمىي مەدەنىيەتنى يوقۇتۇشقا ئورۇنۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئوز تارىخىنى يېزىشقا چەك قويۇۋاتىدۇ. خىتايلار بولسا يالغان ئۇيغۇر تارىخىنى يېزىپ بۇرمىلاۋاتىدۇ.

ماركس: «كىشىلەر ئوزىنىڭ تارىخىنى ئوزى يارىتىدۇ، لېكىن ئۇلار بۇنى ئوزى خالىغانچە ۋە ئوزلىرى تاللىۋالغان شارائىتتا ئەمەس، بەلكى بېۋاستە دۇچ كەلگەن، تەييار تۇرغان ۋە ئوتمۇشتىن داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان شارائىتتا يارىتىدۇ» دەيدۇ.

دېمەك ئىنسانلار جەمىئىتى پەقەت تارىخىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدىلا تەرەققىي قىلىدۇ ۋە يۇكسىلىدۇ.

مونۇ فاكتلارغا دىققەت قىلايلى: 1980 ـ ژىلىدىن 1982 ـ ژىلىغىچە يەر ئاستىدىن قېزىپ ئېلىنغان رەڭلىك ساپال قاچىلارنىڭ دەۋرىنى بىردەك يېڭى تاش قۇرال دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە، ياكى تاش قۇراللار بىلەن مىس قۇراللار بىللە ئىشلىتىلگەن دەۋىرگە توغرا كېلىدۇ ـ دەپ خۇلاسە چىقىرىلغان ئېدى. ماتېرىاللار ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلاردىمۇ بۇنىڭ توغرا ئېكەنلىگى ئىسپاتلانغان ئېدى. ئامما بىر قانچە ژىللاردىن بېرى ئېلان قىلىنغان ماتېرىاللاردا ئۇيغۇرستاندىكى رەڭلىك قاچىلارنىڭ دەۋرى كام كورسوتىلىۋاتىدۇ. سەۋەۋى «خاتا بولۇپ قاپتۇ» دەپ باشقىدىن قاراشقا ئورۇنۇپ مۇھىم مەدەنىي يادىكارلىقلارنىڭ ژىل دەۋرىنى ئوزگەرتىۋاتىدۇ. مەسىلەن: يېڭى تاش قۇرال دەۋرىدىكى بەزى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى شاڭخەي، نەنجىن، بېجىن شەھەرلىرىدىكى كاربون (14 س) ئانالىز ئېلىش ئىنىستىتۇتلىرىغا تاپشۇرغاندا مۇنداق خولاسىنى چىقارغان ئېدى. يەنى خوشوت ناھىيەسىگە قاراشلىق ئوششاق تال رايونىدىكى قېدىمىي قەۋىرلەردىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت بۇيۇملار:

1 ـ قېتىملىق ئانالىزنىڭ خۇلاسىسى: 155 ± 5375 ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقاس توغرا كېلىدۇ دەپ بېكىتىلگەن.

2 ـ قېتىملىق ئانالىزنىڭ خۇلاسىدا: 145 ± 3640 ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دەپ بېكىتىلگەن.

3 ـ قېتىملىق ئانالىزنىڭ خۇلاسىسى: 100± 3385 ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دەپ بېكىتىلگەن.

4 ـ قېتىملىق ئانالىزنىڭ خۇلاسىسى: 100± 3385 ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دەپ بېكىتىلگەن.

لوبنۇر رايونى كونچى دەرياسىنىڭ توۋەن ئېقىنىغا جايلاشقان كروران (رورەن) قەبرىستانلىغىدىن قېزىۋېلىنغان كروران گوزەلىنىڭ ژىل دەۋرىنى:

1 ـ قېتىم 150 ± 6412 ـ ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دېيىلگەن.

2 ـ قېتىم 100 ± 3800 ـ ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دېيىلگەن.

3 ـ قېتىم 150 ± 3400 ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دېيىلگەن.

4 ـ قېتىم 100 ± 3400 ژىللار ئىلگەركى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ دېيىلگەن.

خىجىڭ ناھىيەسىگە قاراشلىق چابغا جىلغىسىدىكى قەبرىلەرنىڭ ژىل دەۋرىنى 150 ± 2900 ژىل ئىلگىرى،

بۇگۇر ناھىيەسىدىكى چومپاق قەبرىستانلىغىنىڭ ژىل دەۋرىنى 150± 3100 ژىل ئىلگىرى،

چەرچەندىكى زاغونلۇق قەبرىستانلىغىنىڭ ژىل دەۋرىنى 150 ± 3100 ژىل ئىلگىرى،

تۇرپان قاراغوجا قەبرىستانلىغىنىڭ ژىل دەۋرىنى 100 ± 2895 ژىل ئىلگىرى،

قۇمۇل قارا دوۋە قەبرىستانلىغىنىڭ ژىل دەۋرىنى 100 ± 3265 ژىل ئىلگىرى،

ئالغۇي جىلغىسىدىكى قەبرىستانلىغىنىڭ ژىل دەۋرىنى 135 ± 2725 ژىل ئىلگىرى دەپ مانا موشۇنداق خىمىيەۋى ئانالىزنىڭ گۇمانلىق سانلىق مەلۇماتىنى ياساپ چىقىپ ئۇيغۇرستاندىكى ئۇيغۇرلار 3 مىڭ ژىل ئىلگىرى ئىپتىدائىي تۇرمۇشتا ياشاپ كەلگەن دېگەن غەرەزگە تاقاۋاتىدۇ. بۇ، يەردە شۇنداق سوئال تۇغۇلىدۇ: نېمە ئۇچۇن كروران گوزىلىنىڭ دەسلەپكى بېكىتىلگەن (بۇ ھەقتە خىتاي خەلىق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەركىزىي گېزىتى «رېنمىن ژىباۋ» نىڭ 1981 ـ ژىلى 17 ـ فېۋرال سانىدا ماقالە ئېلان قىلىپ 6412 ژىللىق تارىخىي بار يادىكارلىقتۇر» دېگەن ئېدى) 6412 ژىل بۇرۇنقى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ ـ دېگەن مۇلاھىزە پىكىرىدىن قايتىپ ئېلىپ «خاتا بولۇپ قاپتۇ» دەپ ئوزگەرتىدۇ؟ خىمىيەلىك ئېكسپېرتىزدىمۇ نەچچە قېتىملاپ خاتالىق بولامدۇ؟ ... («شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» 1989 ـ ژىل 1 ـ 2 سان 97 ـ بەت).

گەپ ئۇنىڭ خاتالىغىدا ئەمەس، گەپ كروران مەدەنىيىتىنىڭ 6412 ژىل بولۇپ باھالىنىپ، خىتاينىڭ 5 مىڭ ژىللىق مەدەنىيەت تارىخىدىن ئۇستۇن كېلىۋاتقانلىغىدا بولىۋاتىدۇ! شۇنىڭ ئۇچۇن خىتاي ئالىملىرى نېمە قىلىشىنى بىلمەي: «ئەگەر كروران گوزىلى 6 مىڭ ژىلدىن ئارتۇق باھالىنىدىغان بولسا، دۇنيا تارىخىنىڭ قېلىپلاشقان ژىل دەۋرىنى ئوزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا كروران گوزىلىنىڭ ژىل دەۋرىنى 2600 ژىلدىن ئاشۇرماسلىق كېرەك دېگەن پىكىرگە كېلىشىدۇ.

بىراقتا 1987 ـ ژىلى يازدا قۇتۇبى رايونىنىڭ قىزىل تاش تاغلىق كەنتىدە تېپىلغان تاش يۇزىگە چېكىلگەن جىنىسى تېۋىنىش رەسىملىرى بىلەن توخسۇن ناھىيەسىنىڭ ئەتراپىدىكى پەنجىر تاغ ئېتىگىدىكى تاش ئۇستىگە ئويۇلغان خەرىتە ۋە ئۇنىڭ خىتاي ئالىملىرى تەرىپىدىن 8 مىڭ ژىل دەپ باھا بېرىشى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ناھايىتى قېدىمىي ئېكەنلىگىنى ئىسپاتلىمامدۇ؟..

ئەندى بىز كورلا ۋىلايىتىنىڭ ھەر قايىسى جايلىرىدىن چىققان مەدەنىي يادىكارلىقلارغا قاراپ كورەيلى. ئۇ، ئەتراپتىن چىققان كوپ نەرسىلەر چىرىمەي ساق چىققان. سەۋەۋى ھاۋا رايى قۇرغاق، توپراق تەركىۋىدە تۇز ماددىسى كوپ. شۇڭا قەبرىستانلىقتىن ۋە قېدىمىقى خارابىلىقلاردىن چىققان مەدەنىي يادىكارلىقلارنىڭ ئوز ئەينى ساقلىنىپ قېلىشى ئەينە شۇنىڭدىندۇر. بۇ ئەتراپتىكى خىجىڭ، لوبنۇر، رورەن (كروران)، بۇگۇر، ئۇششا قاتال قاتارلىق جايلاردىن سىلىق تاش قۇراللار بىلەن بىرگە رەڭلىك ساپال قاچىلار چىققان. شۇنىڭدەك سىلىق تاش قۇراللار، ساپال قاچىلار بىلەن بىرگە مىس بۇيۇملارمۇ كوپلەپ چىققان. يەنە بۇ جايلاردىن ئارپا، بۇغداي، تېرىق ئوخشاش دانلىق زىرائەتلەرمۇ چىققان. بۇ بۇغداي ئەۋرىشكىسى چىققان كورلا كونچى دەرياسى بويىدىكى ئوردەكلىك قەبرىستانلىغىنى خىمىيەلىك ئانالىزغا بەرگەندە بونىڭدىن 6470 ژىل ئىلگەركى دەۋىرگە توغرا كېلىدۇ ـ دېيىلگەن ئېدى. مانا موشۇ فاكتلار سىلىق تاش قۇراللار دەۋرىدىلا ئۇيغۇرستاندا ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ژۇقۇرى دەرىجىدە گۇللەنگەنلىگىنى ئىسپاتلىمامدۇ؟...

ئاشۇ زاماندا ئۇيغۇرستاندا مىس، ئالتۇن ئىشلەپ چىقىرىش زور دەرىجىدە يۇكسەلگەن ئېدى. شۇڭا دۇنيا ئالىملىرى ئالتۇن بىلەن مىسنىڭ دۇنيادا ئەڭ بۇرۇن ئىشلەنگەن جايلىرىدىن بىرى ئورتا ئاسىيا دەپ ھوكۇم قىلىشىۋاتىدۇ.

ئوتتۇرا ئاسىيا دېگەن زادى قەيەر؟

ئۇ ـ ئۇيغۇرستاننىڭ ئوزىدۇر. يەنى ئورتا ئاسىيانىڭ مەركىزى بىزنىڭ ئۇيغۇرستاندۇر. يەر ئېگىسى مەھكۇملۇقتا قېلىۋاتقان ۋاختىدا بەزى سىياسىي ئىختىساتچىلار، مەدەنىيەت تەتقىقاتچىلار ۋە تارىخچىلار ئېنىق جاي ـ ئىسىملىرى بىلەن ھوكۇم قىلىشقا ئاغزى كۇيۇشىدىكەن. شۇڭا دادىل ھالدا مىس بىلەن ئالتۇننىڭ ۋەتىنى ئورتا ئاسىيا دېمەستىن ئۇيغۇرستان دەپ ھوكۇم چىقىرىشلىرى لازىم ئېدى، بىراقتا ئۇلار بۇرمۇلاپ كورسۇتىشىۋاتىدۇ.

ئانگىلىيەلىك سىتېين، شىۋېتسىيەلىك سىۋېن ھېدىن قاتارلىق ئالىملار خۇددى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ شوۋىنىستىك ئىدېيەسى بىلەن سۇغۇرۇلغاندەك ئوزى تەكشۇرۇش ئېلىپ بارغان تەكلىماكان ئەتراپىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيىتىنى «ئۇيغۇر مەدەنىيىتى» دەپ ئاتاشنىڭ ئورنىغا «مۇسۇلمان» خەلقلىرىنىڭ مەدەنىيىتى دەپ يازىدۇ. «مۇسۇلمان» دېگەن مىللەتنىڭ نامى ئەمەسقۇ؟ ئۇنداق بولسا نېمە ئۇچۇن تەكلىماكان ئەتراپىدا ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىك بىلەن مەدەنىيەت ياراتقان «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نامى بىلەن «ئۇيغۇر» دەپ ئاتىماستىن «مۇسۇلمان خەلقلىرى» دەپ ئاتىشىدۇ؟ بۇ ئۇيغۇر مىللىتىگە نىسبەتەن ھاقارەت قىلىش ئەمەسمۇ؟ سىتېين بۇ ھاقارەت سوز بىلانلا توختىماستىن يەنە «تارىم ئويمانلىغىدىكى قېدىمىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىك يوق. قېدىمى مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىيات سەۋىيەسى ناھايىتى توۋەن، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى خىتاي، پېرسىيە (ئىران) ۋە ھىندستاندىن ئىبارەت ئۇچ خىل مەدەنىيەت ئارىلاشمىدىن ھاسىل بولغان» دېگەن كوز قاراشنى يازىدۇ. مانا بۇ ئالىملار خۇددى خىتاي شۇۋىنىستلىرىغا ھەمكارلاشقاندەك پىكىردە، كوز قاراشتا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە ئوخشاشلا ئۇيغۇر خەلقىنى ۋە ئۇلار ياراتقان مەدەنىيەتنى كامسىتىشقا ھەمكارلاشماقتا. ئۇيغۇرلار تارىختا ئۇلۇق مەدەنىيەت ياراتقان خەلىق. ئۇنى پەقەت كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇيغۇرستاندىن تېپىلغان ۋە يەر ئاستىدىن چىققان ئاجايىپ باي ماددىي مەدەنىيەت بايلىغىمىز ئىسپاتلىماقتا. بۇ ھەقتە ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاتاغلىق ئالىم ئارخېولوگى ۋابىڭ خۋا شۇنداق دەيدۇ: «شىنجاڭ رايونىدا ئىنتايىن قېدىمىقى ۋە ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئېگە يەرلىك مەدەنىيەتنىڭ مەۋجۇت بولغانلىغى، ئۇنىڭ يىلتىزى شىنجاڭنىڭ بېپايان زىمىنى بولۇپ، ئۇنىڭ يەنە ئوزىگە خاس ئارتۇقچىلىغى ۋە ئالاھىدىلىگى بارلىغىنى، ئۇنى قانداقتۇر مەلۇم مەدەنىيەتنىڭ تارقىلىشى دەپ قاراشنىڭ توغرا ئەمەسلىگىنى ئىسپاتلاپ چىقتى». (ۋاڭ بىڭخۋا ـ «شىنجاڭنىڭ قېدىمىقى زامان مەدەنىيىتى توغرىسىدا يېڭى تونۇش» دېگەن ماقالىسى «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» 1997 ـ ژىل 3 ـ سان 44 بەت).

مانا كورۇپ تۇرۇپتىمىزكى، ئۇزۇن ژىل ئۇيغۇرستان دائىرىسىدە ئارخېولوگىيەلىك ئىزدىنىش ئېلىپ بارغان ئارخېولوگ ۋاڭ بىڭخۋا ئوزى ئىزدەپ تاپقان ماددىي مەدەنىيەت بايلىقلىرىغا توغرا باھا بېرىپ، تارىم ئۇيغۇر مەدەنىيىتى چەتتىن ئېقىپ كىرگەن مەدەنىيەت دېگەن سەپساتاغا رەددىيە بېرىدۇ.

ئۇيغۇرستاننىڭ قېدىمىقى زامان مەدەنىيىتى ئۇيغۇرستاننىڭ ئوزىدە بارلىققا كەلگەن دەپ ژۇقۇرىدا كورسىتىپ ئوتتۇق. بۇنى ئىسپاتلاش ئۇچۇن كېيىنكى ۋاقىتلاردا باينىغۇلۇن رايونىدا قېزىلغان 600 دىن كوپ قەبىرلەر بۇنىڭغا مىسال بۇلالايدۇ. مەسىلەن: مىس پىچاق، مىس ئوقيا بېشى، مىس خەنجەر، مىس ئەينەك ئوخشاش. يەنە تاش قۇرال دەۋرىدە ئىشلەنگەن تاش پالتا، تاش نەيزە ئۇچى، تاش ساقا (سالغا تاش)، تاش ئوقيا بېشى، تاش ھاۋانچا، تاش قاچا، تاش بېگىز، تاش ژىڭنە، تاش ياغونچاق ئوخشاش يادىكارلىقلار ژۇقۇرىدىكى مەدەنىي بۇيۇملار بىلەن بىرگە چىققان. دېمەك يېڭى تاش قۇرال دەۋرىدە ئۇيغۇرلار مىستىن ھەر خىل جابدۇقلارنى ئىشلەتكەن. يەنە ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى ئالغوي ۋە ئۇيغۇرغۇل قەبرىستانلىقلىرىدىن كىچىك تومۇر پىچاق چىققان، بۇنىڭ ژىل دەۋرىنى 2600 ژىل ئىلگەركى دەۋىر دەپ بېكىتكەن.

خىجىڭ ناھىيەسىنىڭ چابخا جىلغىسىدىكى قەبرىستانلىقتىن، كۇچارنىڭ ئاغى تېغىدىكى قەبرىستانلىقلاردىنمۇ تومۇر قۇراللار بايقالغان. بۇلارنىڭ ژىل دەۋرىنى 2800 ژىل دەپ بېكىتكەن. مانا موشۇ تومۇر قۇراللارنى ئۇيغۇرستاندا تاش كومۇر بىلەن تاۋلاپ تەييارلاتتى. بۇرۇن خىتاي ئالىملىرى ئۇيغۇرستاننىڭ تومۇر قۇراللار مەدەنىيىتىنى ئىچكىرى خىتاي رايونلىرىدىن كېيىنكى مەدەنىيەت دەپ قاراپ كەلگەن ئېدى. لېكىن بۇ تېپىلمىلاردىن قارىغىنىمىزدا ئۇيغۇرلار تومۇر قۇراللار مەدەنىيىتىنى مىلادىدىن ئىلگىرى 1000 ـ ژىللار ئەتراپىدىلا پايدىلىنىشنى بىلگەن ئېكەن. دېمەك بۇنىڭدىن بىز شۇنى بىلىمىزكى، خىتاينىڭ تومۇر قۇراللار مەدەنىيىتىدىن بىزنىڭ 400 ژىل بۇرۇن بولغانلىغىنى كورىمىز. ھەتتا كومۇر ئىشلىتىش ئانگىلىيەدە 13 ـ ئەسىردە باشلانغان ئېكەن. شۇڭا ئۇلار تومۇرنى ياغاچ بىلەن تاۋلىغان ئېكەن. ئانگىلىيەدە كومۇر بىلەن تومۇر تاۋلاش پەقەت 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندىلا ئۇمۇملاشقان.

مانا موشۇ فاكتلار «شىنجاڭ مەدەنىيىتى غەرىپتىن كەلگەن» ئەمەس، ئۇيغۇرستان زىمىنىدا ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىك بىلەن ئوسۇپ يېتىلگەنلىگىنى ئىسپاتلايدۇ. يەنە بىر قىزىغى لوبنۇر كولىنىڭ ئوتتۇرىسىغا نەچچە مىڭ قۇزۇقنى قېقىپ قوزۇقنىڭ ئۇستىگە شەھەر سالغان ئېكەن. مانا موشۇ ئالامەتلەر ھازىرغىچە ساخلىنىپ تۇرىدۇ. مانا مۇشۇنداق مەدەنىيەت يارىكارلىغى ئۇيغۇرستاننىڭ بارلىق جايلىرىدا ئوزلۇكسىز نامايەن بولىۋاتىدۇ. ھەتتا بەزى رايونلارنى (بۇلۇپمۇ تۇرپان ئوخشاش) قېزىپ ئۇلگۇرەلمەيۋاتىدۇ. مەدەنىيىتىمىزنىڭ موشۇنداق قېدىمىقى تەرەققىياتىغا كوز ژۇمۇپ نېمە دىيەرىنى بىلمەي، تارىختا ئاللىقاچان ئىزى قالغان ياكى بولمىسا بۇ زىمىندا ئەسلا ياشىمىغان ياكى بولمىسا مەلۇم ۋاقىت ياشاپ كوچۇپ كەتكەن قەبىلىلەرنىمۇ (ياكى مىللەتلەرنى) بۇ مەدەنىيەتكە ئورتاق دەپ كورسىتىۋاتىدۇ. بىز مۇنداق ھەقىقەتكە كوز ژۇمۇپ مىللىي غۇرۇرىمىزنى دەپ سەندە قىلىپ يازغان تارىخ ياسىغۇچىلارغا لەنەت ئوقۇيمىز.

چەت ئەللىك ئالىملارنىڭ ئۇيغۇرستانغا كېلىپ بەس ـ بەستە بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىشىپ قىلغان ئېكسپېدىتسىيەسى ۋە ئۇلارنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنىڭ كەڭ دائىرىدە ژۇرگۇزۇلگىنىگە قاراپ 20 ـ ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ئۇيغۇرستاندىكى ئارخېولوگىيەلىك تەكشۇرۇش نەتىجىسىدە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى شۇنچىلىك زور دەرىجىدە تېپىلدىكى، مۇنداق مەدەنىيەت بۇيۇملىرى دۇنيانىڭ ھېچ قانداق يېرىدە تېپىلغان ئەمەس. بۇرۇن دۇنيا ئالىملىرى مىسىر پىرامىدا مەدەنىيىتىنى موجۇزە دەپ تونۇپ ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ تەكشۇرۇش ئېلىپ بارغان بولسا، ئەندى ئۇلار مەدەنىيەتنىڭ ئەسلى ماكانى ئۇيغۇرستاندا ئېكەنلىگىنى تونۇپ ئوزلىرىنىڭ دىققەت نەزىرىنى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ يادىكارلىقلىرىغا قاراتماقتا. يەنى ئۇيغۇرستان ئۇيغۇر مەدەنىيىتى مىسىر، مېسوپوتامىيە، خىتاي مەدەنىيىتى بىلەن تەڭ دەرىجىدە تۇرۇپ دۇنياغا ئوز مەدەنىيىتىنى تاراتقان مەملىكەت دەپ قارالماقتا.

قېدىمىقى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئوتمۇشتىن تارتىپ موشۇ زىمىندا ياشاپ، تىرىكچىلىك قىلىپ، ئاۋۇپ روناق تېپىش جەريانىدا شەكىللەنگەن. ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قېدىمىقى تارىخى ئىزلار، قېدىمىقى كلاسسىك ھوججەتلەر ئارقىلىق ئەۋلاتتىن ـ ئەۋلاتقا يېتىپ كەلگەن بۇ مەدەنىيەت ئەنئەنىسى مۇئەييەن مۇستەقىللىققە ئېگىدۇر. ئۇيغۇرلارنىڭ قېدىمىقى مەدەنىيىتى كۇچلۇك ئەنئەنىۋىلىككە ئېگە. ئۇيغۇرستان ئەڭ قېدىمىقى زامانلاردا ۋە بەزى مۇھىم تارىخى دەۋىرلەردە باشقا مەدەنىيەت رايونلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە نۇرغۇنلىغان چەكلىمىلىككە ئوچرىغان بولسىمۇ، ھەر قايىسى ساھادا يەنىلا مۇستەقىل مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى ۋە مىللىي ئۇسلۇپقا ئېگە مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ئۇزلۇكسىز يارىتىلىپ تۇرغان بۇ ژىرىك مەدەنىيەت ئەنئەنىسى بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىنمۇ ئەنئەنىۋىي مەدەنىيەت ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇپ، قوبۇل قىلغان مەدەنىيەت قوشۇمچە ئورۇندا تۇرغان ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئەينە شۇنداق باي مەزمۇنغا ئېگە بولغانلىغى ئۇچۇن ئەينى زاماندا ئەجايىپ تەرەققىي قىلىپ خوشنا ئەللەرگە كۇچلۇك تەسىر قىلغان ئېدى. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ ئامېرىكا ئوكلاخوما ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسورى ۋ. كارت بىلەن توم دىل ئەپەندىلەر شۇنداق دېگەن ئېدى: «جۇڭخۋا مەدەنىيىتى مىلادىدىن بۇرۇنقى 2000 ـ ژىللار ئەتراپىدا خىتاينىڭ شىمالىدا بارلىققا كەلگەن. جۇڭخۋا مەدەنىيىتىنىڭ كوپ قىسمى خۋاڭخي دەريا بويلىرىدا سېرىق توپىلىق ئىدىرلىقلاردا، شۇنداقلا غەربىي يۇرتتىكى تارىم ئويمانلىغىدا رىۋاج تېپىپ ئاندىن شىمالى جۇڭگونىڭ دېڭىز بويلىرىدىكى توزلەڭلىكلەرگە تارقالغان» دېگەن ئېدى.

ئۇيغۇرستاننىڭ موشۇنداق رەڭگا ـ رەڭ مول بايلىغى يەر ئاستى ۋە يەر ئۇستىدىن كوپلەپ تېپىلىپ دۇنيادىكى ۋە شۇنىڭدەك ياۋروپادىكى ئىلىم ساھاسىدا كۇچلۇك شەلپەر كوتەرگەنلىكتىن ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە بولغان قىزىقىشى ژۇقۇرى پەللىگە كوتۇرۇلدى. شۇنىڭ ئۇچۇنلا 18 ـ 19 ـ 20 ـ ئەسىرلەردە ئارقا ـ ئارقىدىن ئوزلىرىنىڭ ئارخېولوگ ئالىملىرىنى ئۇيغۇرستانغا ئەۋەتىشكە باشلايدۇ. ئۇلار كەڭ دائىرىدە تەكشۇردى، رەتلەپ چىقتى، قىزىپ چىقتى ھەم خەرىتىگە ئېلىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان چىگىش مەسىلىلەر يېشىلدى. موشۇ ئەمگەكنى يورۇتۇشتا جان دىلى بىلەن قىتىقىنىپ ئىشلىگەن ئالىملاردىن ئانگلىيەلىك ئاۋرىل سىتېين، شىۋېتسىيەلىك سىۋېن ھېدىنلارنى ئالايتەن ئاتاشقا بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىش پائالىيىتى بىلەن ئۇلارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىنى ژىغىپ، رەتلەپ ئوگۇنۇش ئۇيغۇرستان ئارخېولوگىيە خادىملىرى ئۇچۇن ناھايىتى مۇھىمدۇر.

خىتاي خەلىق جۇمھۇرىيىتى 1949 ـ ژىلى ئوكتەبردە قۇرۇلۇش بىلەن چەت ئەللىك ئالىملارنىڭ ئوز ئىختىيارىچە ئۇيغۇرستان يېرىگە كىرىشىغە چەك قويدى. ئۇلارنىڭ ئوتمۇشتىكى پائالىيىتىگە قاراپ «قاراقچىلار»، «بولاڭچىلار» دەپ تەشۋىق قىلدى. توغرىسىنى ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ چەت ئەل پۇخرالىغىدا تورۇپ ئىككىنچى بىر مەملىكەتنىڭ چىگراسى ئېچىگە كىرىپ ئارخېولوگىيە ئوترىتى نامى بىلەن يەر ئاستىدا كومۇلۇپ ياتقان ئېسىل مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى كولاپ تاش غارلاردىكى، ئىبلدەتخانىلاردىكى تام سۇرەتلەر بىلەن ھەيكەللەرنى سۇيۇپ ياكى كېسىپ ئېلىپ ئوز ئەللىرىگە ئەكىتىشى بىلەن ھەر خىل جوغراپىيەلىك ۋە ستراتېگىيەلىك خەرىتىلەرنى سىزىپ ئەكىتىشى بۇ قانۇنسىزلىق ئىش ھېساپلىنىدۇ. بىراقتا ھازىرقى خىتاينىڭ مۇستەملىكىچىلىك خاراكتېرىدىن قارىغاندا ئۇ نەرسىلەرنى ژىغىپ، رەتلەپ، توپلاپ قويغىنى ياخشى بوپتۇ دەپ ئويلايمەن، سەۋەۋى:

بىرىنچىدىن دېخانلاردا ماددىي ۋە مەنىۋىي مەدەنىيەت

www.yakut.com
ئۇيغۇرچە ماقالە قېدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

توغرىسىدا هېچ قانداق چوشەنچە بولمىغانلىقتىن يەر ئاستى ۋە ئۇستىدىن ژىغىپ ئېلىنغان مەدەنىي يادىكارلىقلارنى رەتلەپ، خاتىرىلەپ ئۇنىڭدىن مىللىتىمىزنىڭ تارىخى يېزىلىدىغانلىغىدىن تولۇق خەۋەردار بولمىغانلىقتىن ئوزلىرىنىڭ دېخانچىلىق مەيدانلىرىنى ئوغۇتلاش مەخسىتى بىلەن كونا شەھەر، كونا قەلئە ئوخشاش قېدىمىقى خارابىلىقلارنى خالىغانچە كولاپ توپا ئېلىپ ئېتىزلىقلىرىنى ئوغۇتلاشقا ئادەتلەنگەن. بۇنداق ئىش يالغۇز بۇرۇنقى ۋاقىتلاردىلا ئەمەس، هازىرمۇ دېخانلار قېدىمىقى خارابىلىقلاردىن توپا ئالىدۇ. موشۇ مۇناسىۋەت بىلەن يەر ئاستىدىكى نۇرغۇن مەدەنىي يادىكارلىقلار قېزىپ ئېلىنىپ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراۋاتىدۇ. چەت ئەللىك ئالىملار ئۇيغۇرستان دائىرىسىدە ئايلىنىپ ژۇرگەن پەيتلىرىدە بۇنداق ۋاقىەلەرنىڭ كوپ قېتىم گۇۋاچىلىرى بولغان. مەنمۇ 1959 ـ ژىلى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئومۇمىي يۇزلۇك تەكشۇرۇش ۋە قىزىش خىزمىتىنى ئېلىپ بارغان ۋاختىمدا مارالبېشى، يەكەن، خوتەن، قۇمۇل قاتارلىق جايلاردا دېخانلارنىڭ ئوغۇت ئۇچۇن كونا شەھەردىن توپا كولاۋاتقانلىقلىرىنى ئوز كوزۇم بىلەن كورگەن ئېدىم. مانا موشۇ بوزغۇنچىلىقتىن چەت ئەللىكلەر مەلۇم دەرىجىدە ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىي يادىكارلىقلىرىنى ساقلاپ قالدى دەپ قارايمەن.

ئىككىنچىدىن، مۇشۇ ياۋروپالىق ئالىملار بوندىن يۇز نەچچە ژىل بورۇن ئۇيغۇرستاننىڭ يەر ئاستى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ژىغىپ، رەتلەپ، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئۇيغۇرستاننىڭ ئورتا ئاسىيا بويىچە شۇنىڭدەك ياۋروپا هەم دۇنيا بويىچە ئەڭ مۇهىم مەدەنىيەتلىك جاي ئېكەنلىگىنى هەم ئۇيغۇرستان تارىخى مەدەنىيىتىنىڭ ئاشكارا بولۇشى بىلەن خەلىق ئارا بويىچە يېشىلمەي كەلگەن، چېگىش، ئابىستراكت مەسىلىلەرنى يېشىپ بەردى، هەم خەلىق ئارا مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ مۇهىم بىر قىسمى بولۇپ قالغانلىغىنى دۇنياغا تونۇتتى.

ئۇچىنچىدىن، ئۇيغۇرستان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ مۇهىم نۇختىلىرى بويىچە ئوزلىرىنىڭ ئىلمىي كوز قاراشلىرىنى ئېلان قىلىپ خىتاي هەم ئۇيغۇر مەدەنىيەت خادىملىرىنى تەييارلاش هەم ئۇلارنىڭ كوزىنى ئېچىشقا يەنە ئۇلارنىڭ كەسپى سەۋىيەسىنى ئاشۇرۇشقا تورتكۇلۇك رول ئوينىدى.

تورتىنچىدىن، ئۇيغۇرستاننىڭ تەبىئىي جۇغراپىيەسىنىڭ خەرىتىسىنى سىزىپ ئۇنىڭ گىوگرافىيەلىك جايلىشىش ئورنىنى توغرا كورسۇتۇپ بەردى. هەم بورۇن ئېلان قىلىنىپ خاتا بولۇپ قالغان گىوگرافىيەلىك يەر شەكلىنىڭ خاتالىقلىرىنى توغرا هېساپلاپ هەقىقى گىوگرافىيەلىك ئورۇنلۇنۇش شەكلىنى توغرا كورسۇتۇپ بەردى.

بەشىنچىدىن. ئاسىيا قورۇقلۇغى بويىچە ياۋروپانى توتاشتۇرىدىغان ئىپەك يولى قورۇقلۇق قاتنىشىنىڭ مۇهىم يول لىنىيەلىرىنى ئىنىقلاپ چىقتى هەم ئۇنىڭغا دائىر مۇهىم مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تېپىپ چىقتى.

ئالتىنچىدىن. ئۇيغۇرستاندا شۇ زامانلاردا ياشاۋاتقان خەلىقلەرنىڭ قەبىلەۋى گرۇهلارنىڭ تارىخى، ئېتنوگرافىيەسى هەم ئۇلارنىڭ ئوز ـ ئارا مۇناسىۋەتلەرگە دائىر نۇرغۇن مەسىلىلەرنى يېشىپ بەردى.

يەتتىنچىدىن. ئۇيغۇر تارىخىنىڭ ئاسىيا، ياۋروپا هەم پوتۇن دۇنيا تارىخىدا تۇتقان مۇهىم رولى ئۇچۇن بىردىن ـ بىر گۇۋاچىلاردىن بولۇپ قالدى. ئۇيغۇر تارىخىنى بورمۇلاپ كورسوتۇۋاتقان خىتاي شوۋىنىست تارىخچىلىرى ئۇچۇن بىردىن ـ بىر رەددىيە سۇپىتىدە بىزگە هەقىقەتنىڭ ئەينىگىنى كورسىتىپ بەردى. بۇ، سەيياهلارنىڭ ژۇقۇرىدىكى خىزمەت پائالىيەتلىرىنى ئېتىۋارغا ئېلىپ ئۇلارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىگە توغرا باها بېرىشىمىز لازىم. بىراقتا ئۇلارنىڭ بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ژىغىش، توپلاش، رەتلەش، ئىلمىي ئاساستا تەهلىل ژۇرگۇزۇش جەهەتلىرىدىكى خاتالىقلىرىغا تەنقىدى قاراشلىرىمىز لازىم. هازىر بەزى خىتاي ئالىملىرى (ئاساسەن بارلىغى دېسەكمۇ بولىدۇ) بۇ سەيياهلارنىڭ ئوتمۇشتىكى ئىش پائالىيەتلىرىگە قاراپ هاقارەتلەپ كەلمەكتە. ئەگەر پوتۇنلەي مۇشۇنداق دەپ قارىساق توغرا بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ ژۇقۇرقىدەك ئارتۇقچىلىقلىرىمۇ بار. مەلۇم خاتالىقلىرىمۇ بار، شۇڭا بۇ مەسىلىگە ئايرىم باها بەرگىنىمىز تۇزۇك.

ئابدۇكىرىم سابىتىي،
ئارخېولوگ.
(ئاخىرى بار).

سۇرەتتە: 1959 ـ ژىلى ئوكتەبردە نىيە پوتەي خارابىسىدىن تېپىلغان ئادەم جەسىدىنى قۇملۇقتىن ئېلىپ چىقىۋاتقان پەيت.

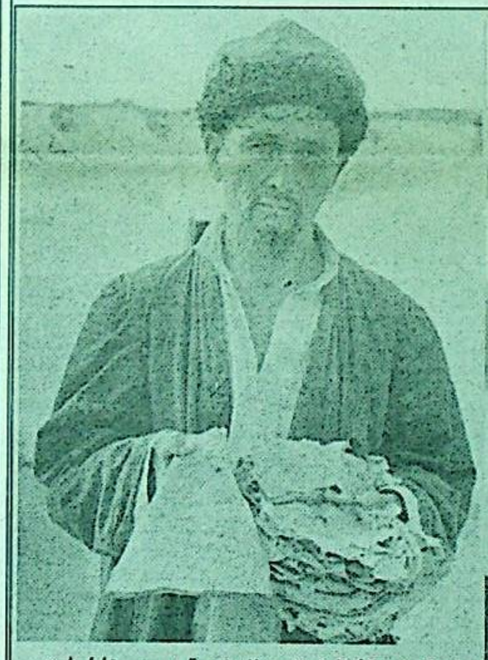

سۇرەتتە: دېخانلار ئوغۇت ئۇچۇن قېدىمىي خارابىلىق ئورنىنى قازغان ۋاختىدا چىققان قول يازمىلار.
(بۇ سۇرەتلەر مۇئەللىپنىڭ ئارخىۋىدىن ئېلىندى.)

سۇرەتلەردە: ئىسلامىيەتتىن ئىلگەركى ئۇيغۇر هەيكەلتاراشلىق نەمۇنلىرى.
«ئىپەك يولى» كىتاۋىدىن. بېرلىن، دىترىش رايمېر نەشرىياتى ۋە «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونلۇق مۇزېي» كىتاۋىدىن. (جۇڭگو مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نەشرىياتى).

ئابدۇكېرىم غەنىيېۋ

سەن ياشايسەن مەڭگۇ ـ ئەبەد دىلىمىزدا

(ئەزىز سىڭلىم دىلبىرىم سامساقوۋاغا)

كوز ئالدىمدىن ئوچمەي تۇرار قىياپىتىڭ، ئەزىز سىڭلىم،
جان ئېدىڭغۇ قەلبىڭ سېخى، ژۇرگىڭدە تولغان بىلىم.
قانداق قاتىل قىيىۋەتتى سېنىڭ گۇلدەك هاياتىڭنى؟!
ئاڭلاپ بۇ شۇم خەۋەرنى چوغ ئىچىدە قالدى دىلىم.
جان ئېدىڭغۇ خەلقىڭ ئۇچۇن ئوزەڭنى هېچ ئايىمايدىغان،
ئەگەر خەلقىڭ ئازاپ چەكسە، سەنمۇ چېكەر ئېدىڭ پۇغان.
كىچىگىڭدىن ئوستۇڭ، سىڭلىم، ئەزىز خەلقىم، دىيارىم دەپ،
سەن ئېگىدىڭ زور ژۇرەككە قۇياش كەبى پارلاپ تۇرغان.
ئامال قانچە، ئەزىز سىڭلىم، ياۋ قولىدىن نابۇت بولدىڭ،
ياشىغىدەك كۇچۇڭ باردى، ئامما بەكمۇ بۇرۇن سولدۇڭ.
پەيلى بۇزۇق ياۋ ـ رەقىپلەر هاياتىڭنى كورەلمىدى،
جۇدالىقتىن ئازاپ چېكىپ، دەرت ـ ئەلەمگە مەنمۇ تولدۇم.
سويگەن يارىڭ نارىمانمۇ كېچە ـ كۇندۇز ئىڭراپ قالدى،
پەرزەنتلىرىڭ زوهرا، تېلمان، دىلنارەملەر ژىغلاپ قالدى.
ئانىلىرىڭ هېكىمخان ۋە خېلىچەملەر ئەيلەپ پۇغان،
دات ـ پەرىياد ئىچرە قاخشاپ ژۇرەكلىرىن تىغلاپ قالدى.
ئىنىلىرىڭ دىلمۇرات ۋە سۇلتانمۇرات، خالمۇراتلار،
سېنىڭ بىلەن مەغرۇرلىنىپ، قاقار ئېدى چىڭ قاناتلار.
بۇگۇن بولسا چوڭقۇر ماتەم ئىچرە ئاچچىق ياشلار توكۇپ،
موجۇماقتا ژۇرىگىنى تاشتەك ئېغىر دەرت ـ ئازاپلار.
سەن ئويلاتتىڭ ئەزىز سىڭلىم، مىسكىن خەلقىڭ تەغدىرىنى،
ئەشۇ يولدا كورەر ئېدىڭ ئۇلۇق ئىشلار تەدبىرىنى.
ژۇرىگىڭدە پارلار ئېدى جەڭ ـ كۇرەشنىڭ چوغ ـ ئوتلىرى،
ئازاتلىق! دەپ باسار ئېدىڭ قەدىمىڭنىڭ هەر بىرىنى.
كېلەر بىر چاغ، ئەزىز سىڭلىم، ئارمان قىلغان ئەشۇ كۇنلەر،
ئۇيغۇرستان ئاسمىنىدىن مەڭگۇ كېتەر قارا تۇنلەر.
قوشۇپ سېنى ناخشىلارغا ياڭرىتارمىز سەهەرلەردە،
هۇر ۋەتەندە جاراڭلىغاچ كېچە ـ كۇندۇز شاتلىق ئۇنلەر.
دىلبىرىم دەپ نامىڭ قالدى قەيسەر خەلقىڭ ئارىسىدا،
جىمى قىلغان ئۇلۇق ئىشىڭ ئەل ـ يۇرتۇڭنىڭ بار ئېسىدا.
بىز ئەيلەيمىز مىڭ تەشەككۇر جىمى ئەجرىڭ، هىممىتىڭگە،
شۇ هىممىتىڭ تۇزلار چاچسۇن مۇناپىقلار يارىسىغا!
سەن ياشايسەن، ئەزىز سىڭلىم مەڭگۇ ـ ئەبەد دىلىمىزدا،
داستان بولۇپ، غەزەل بولۇپ ئوقۇلىسەن دىلىمىزدا.
نازۇگۇمدەك، ئىپارخاندەك باتۇر قىزلار رەمزى بولۇپ،
يېزىلارسەن تارىخلارغا ئەركىن ـ ئازات ئېلىمىزدا.

هەۋەسكار شائىرلار ئىجادىدىن

ئانا ۋەتەن ئالتۇن دىيار

ئوز يېرىمگە بۇغداي تەرسەم ئۇنمىدى،
ئەزەلدىن مېنىڭ يېرىم شورلۇقمىدى؟
ئەمگەك قىلىپ قۇرۇق قول بولۇپ قالدىم،
ياتلار قولىغا قاراپ تەلمۇرۇش مىراسمىدى؟!

ۋەتەن دېگەن ئىنسانلارنىڭ ژۇرىگى،
ئانا ۋەتەن ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىگى.
خەلقىمنىڭ دىلىنى قاندۇرۇپ تۇرغان،
قەشقەر دېگەن ئاتا ـ ئانام بۇلىغى.

غەمغۇزار ئانامدىن ئايرىدىڭ مېنى،
ۋەتەندىن ئايرىپ ژىغلاتتىڭ مېنى.
بېشىم سىلار غەمغۇزارىم يوق مېنىڭ،
هەي ئاللاھ، ۋەتەنگە زار قىلدىڭ مېنى،

ۋەتەن سېنى سېغىنىپ كورگىلى كەلدىم،
مۇقەددەس توپاڭنى كوزۇمگە سۇرگىلى كەلدىم.
سېنى ئەسلەپ يېشىن توككەن دوستلارنىڭ،
ئاهۇ زار سالىمىنى ئېيتقىلى كەلدىم.

ۋەتەن ساڭا ئاشىقلىغىم تاغ كەبى،
بىلمەك بولساڭ رەڭگىم بېرەر گۇۋالىقنى.
ۋەتەن سويۇش ئاتىلاردىن قالغان مىراس،
پەرۋانىدىن ئۇگەندىم پىدالىقنى.

كىملەر مىسكىن، هەق ئىشقا ئادىل بولسا،
ئۇنداق كىشىنى، دەيدۇ سۇلايمان پادىشا، بىل.
ۋەتەن ئۇچۇن ئىشقى مېهرى بولمىسا،
ئۇنداق كىشىنى، دەيدۇ ئەل نامەرت، بىل.

جېنىم ئاتا مەن دۇنياغا كەلگەندە،
ئېتىمنى ۋەتەنيار دەپ قويغانمىدىڭ.
هەي ئاتا تاغۇ ـ تاشقا كوچۇپ ژۇردۇم،
بوينۇم قىسىپ ژىغلىشىمنى بىلگەنمىدىڭ؟

هەسرەت، ئارماننى نان ئورنىدا يەيمەن،
قانداق قىلاي، باش پانا بولسىدى دەيمەن.
جان ۋەتەن، ئولۇپ كەتەم، مەيلى كېتەي،
ياتلار قولىغا قاراپ ئاھ دەپ قالمىسام دەيمەن.

ئاتا ـ ئانام ۋاقىتلىق غەمغۇزار ئېكەن،
ئانا يۇرتۇڭ مەڭگۇ مېهرىبان ئېكەن.
مۇساپىر ژىتىملىق بېشىدىن كەچمىگەچ،
ۋەتەن ئۇچۇن جان پىدا قىلماس ئېكەن.

ئەلنىڭ ئويىدە ئولتىرىپ ئۇيۇلۇپ قالدىم،
بۇ بېشىمغا پانا تاپمىسام بولماس.
بودۇنىدەك ماكانسىز بولۇپ ژۇرمەي،
مەنمۇ ئوز ۋەتىنىمنى تاپمىسام بولماس.

كۇن نۇرىنى توساپ بولماس ئېتەك بىلەن،
بۇلاق سۇيىنى بېسىپ بولماس ئالقان بىلەن.
ۋەتەن ئۇچۇن هەر دايىم قايناپ تۇرسا دىل،
باغلاپ بولماس ئىلهامنى ئارقان بىلەن.

قولىمىزدا يوغان تارانچى ئوغاق،
ئېتىزدا بېلىقتەك تىنماي ئۇزەتتۇق.
ئۇسسىغاندا چېيى تاتلىق قاپاقتىن،
قەنسىز چاينى قەنت سالغاندەك ئىچەتتۇق.

سادىر كىيگەن ئاق قالپاقنى كىيەتتۇق،
ئايدىڭدا خامانغا بۇغداي توشاتتۇق.
سېخى قول خاماندا بۇغداينى تېپىپ،
تاڭ سەهەردە ئۇنى سورۇپ ئالاتتۇق.

كۇرەش قىلىپ گۇمىنداڭدىن قۇتۇلدۇق،
بىلمەي قالدۇق ماۋزېدۇڭغا تۇتۇلدۇق.
ئانا دىيار ئېگىلىرى ئۇيغۇرلار،
قارا نىيەت بۇلاڭچىغا يەم بولدۇق.

يولداش قادىروۋ.

● دوڭكورۇكتىكى پاراڭلار

مۇقەددەس كىتاپلىرىمىزنى قەدىرلەيلى

ئامېرىكا چىكاگو ئۇنۋېرسىتېتى شەرىق تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى، دوكتور روبېرت دانكوف ئۇزۇن ژىللىق ئىزدىنىش ئارقىلىق 1987 ـ 1988 ـ ژىللىرى «تۇركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك»تىن ئىبارەت ئىككى شاھانە كىتاۋىمىزنى قېدىمى ئۇيغۇر تىلىدىن ھازىرقى زامان ئىنگلىز تىلىغا مۇۋەپپەقىيەتلىك تەرجىمە قىلىپ دۇنيا جامائەتچىلىگىگە تونۇشتۇردى ۋە بۇ ھەقتە نوپۇزلۇق تەتقىقات ماقالىلىرىنى ئېلان قىلدى.

تۇنجى قېتىم بۇ قۇتلۇق خەۋەرنى ئۇيغۇر تىلى ئوگىنىش ئۇچۇن ئا ق ش تىن كەلگەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەتقىقاتچىسى يوھان ئەپەندىدىن ئاڭلىدىم. ئۇ، «تۇركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك» ئامېرىكىدا نەشىر قىلىنغاندىن كېيىن بازىرى ئىشتىك، ئەتىۋالىق ئىلمىي تەتقىقات كىتاپلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالغانلىغىنى زور ھاياجان بىلەن سوزلەپ بېرىپ، ماڭا بۇ شاھانە كىتاپلىرىمىزنىڭ ئىنگلىزچە نۇسخىلىرىنى تېزىراق كورۇش ئىشتىياقىنى يېقىپلىۋەتكەندى.

مۇشۇ ئىشتىياقنىڭ تۇرتكىسىدە، بۇ كىتاپلار قانچە پۇل بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر ئامېرىكىدىن سېتىۋېلىپ ئەكەلدۇرۇشكە ۋە روبېرت دانكوفنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقات ماقالىلىرىنى تېزىراق ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئىلىم ئاشىنالىرىمىزغا تەغدىم قىلىشقا تەقەززا بولدۇم. بۇ ئارزۇيۇمنى يوھان ئەپەندى قىشلىق تەتىلدە ئامېرىكىغا قايتىش ئالدىدا ئۇنىڭغا ئېيتىۋىدىم، يېنىشىدا ئۇ، بۇ ئىككى كىتاپنى 100 دوللارغا سېتىۋېلىپ تەغدىم قىلدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، بۇ كىتاپلار ئامېرىكىدا ئاللىقاچان سېتىلىپ بولغانكەن. شۇڭا، ئۇ ھېچ نەدىن تاپالماي دوستىدىن سېتىۋېلىپ ماڭا ھەدىيە قىلىپتۇ.

ئۇيغۇرلارنى دۇنياغا تونۇتقان بۇ ئىككى مەشھۇر قامۇس كىتاپ ھازىرقى زامان مەتبەئەچىلىك تېخنىكىسىنىڭ ئەڭ ئىلغار ھۇنەر ـ سەنئىتى بىلەن ئاجايىپ نەپىس ـ كوركەم بېسىلغاندى. ئامېرىكىدەك يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي تاپقان زامانىۋى دولەتتە بىز ئۇيغۇرلارنىڭ بىباھا مەدەنىيەت گوھىرى ـ «تۇركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ نەشىر قىلىنىپ، دۇنيا ئوقۇرمەنلىرى بىلەن يۇز كورۇشكەنلىگىدىن چەكسىز پەخىرلەندىم. ئىپتىخارلاندىم. روبېرت دانكوف ئەپەندىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ ئىنگلىزچە نەشىرىگە سوز بېشى ئورنىدا يازغان چوڭ ھەجىمدىكى ئىلمىي ماقالىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ ئوقۇرمەنلىرىمىزگە تەغدىم قىلدىم.

بىزگە دۇنياۋى شوھرەت ئېلىپ كەلگەن بۇ ئۇلۇق كىتاپلار 1984 ـ ژىلىدىن كېيىن ئارقا ـ ئارقىدىن خەلقىمىز بىلەن يۇز كورۇشۇپ، «تۇركىي تىللار دىۋانى» (ئۇچ توملۇق) 10 مىڭ، «قۇتادغۇ بىلىك» 25 مىڭ تىراژدا نەشىر قىلىنغاندى. بۇ، مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى قالتىس ئۇلۇق، موجىزىۋى، خاسىيەتلىك ئىش ئېدى. ئەپسۇسكى، بۇ ئەڭگۇشتەر كىتاپلارنىڭ بىر قىسمىنى قەدىرىگە يەتكەن ئازلا ئادەملىرىمىزلا سېتىۋېلىپ، قالغانلىرىنى ھازىرغىچە كىتاپخانلاردا توپا بېسىپ ياتتى. بۇ ئىككى كىتاپ ناھايىتى 25 يۇەنگىلا مۇنداقچە ئېيتقاندا، بىر توخۇنىڭ پۇلىغا كېلەتتى. ئەجىبا، ئىككى ئۇيغۇر بىر يەرگە كەلسەك بىر بوتۇلكىسى ئەللىك يۇەنلىك ئاچچىق ھاراقنى ئىچىشكە پۇل چىقىدۇيۇ، بىزنى دۇنياغا تونۇتقان، خەلقىنىڭ ئالدىدا چوڭ سوزلەتكەن مۇشۇنداق ئۇلۇق كىتاپنى سېتىۋېلىشقا پۇل چىقمىغىنى بىزدىكى تولىمۇ ئېچىنارلىق روھىيەت پاجىئەسى، مەنىۋى گادايلىق ئەمەسمۇ؟ تىلى، دىنى، ئىرقى، ئۇرپى ـ ئادىتى تامامەن بىزگە يات بولغان، دۇنيادا ئوزىنى ئەڭ ئىلغار، مەدەنىي مىللەت سانايدىغان ئىنگلىزلار چېغىدا ئۇنى 100 دوللاردىن بەس ـ بەس بىلەن سېتىۋېلىپ تەتقىق قىلىۋاتقان يەردە، بىز بۇ بىر جۇپ ئەڭگۇشتەر كىتاپنىڭ ھەقلىق ئېگىسى ـ مىراسخورى تۇرۇپ، ئۇ بىباھا گوھەرلەر توپا ـ چاڭغا كومۇلۇپ ياتسا، ئۇلۇق مەنىۋى تۇۋرۇكلىرىمىز مەھمۇد قەشقەرى، يۇسۇپ خاس ھاجىپلارنىڭ روھىغا قانداقمۇ يۇز كېلەلەيمىز؟ بىلىشىمىز بولسا، «تۇركىي تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇ بىلىك»تىن ئىبارەت بۇ ئىككى دەسمايىمىز بىلەنلا دۇنياغا تونۇلۇپ، چوڭ سوزلەپ ژۇرۇۋاتىمىز. ئۇنداقتا ئوزىمىز سېتىپ يەۋاتقان بۇ بىباھا دەسمايىمىزنى قەدىرلىمىگەن غەزىللىگىمىزنى نېمە دەپ چۇشەندۇرىمىز؟!

يالغان دېسەڭ، قېنى كىتاپخانىلارغا كىرىپ باقايلى، ئىلىمدا تەڭداشسىز ئۇلۇق ئەجدات بوۋىمىز يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ دۇنياۋى شوھرەتكە ئېگە بۇيۇك كىتاۋى «قۇتادغۇ بىلىك» باھاسى چۇشۇرۇلگەن كىتاپلار جاۋھىنگە تىزىلىپ، يەتتە يۇەندىمۇ سېتىلماي توپا بېسىپ ياتىدۇ، بىز ئۇنىڭ قەدرىگە يەتمىگەن بىلەن، قاھىرە، ۋىنا، ئىستامبولدەك يات ئەللەرنىڭ پايتەختلىرىدە بۇ كىتاپنىڭ قولىيازمىلىرى بىباھا گوھەر سانىلىپ، قورال بىلەن مۇزېيخانىلاردا قوغدىلىۋاتىدۇ، بىز نېمە قىلىۋاتىمىز، خەقچۇ؟

● ئانا ـ ۋەتەن، ئالتۇن دىيار

ئوز زىمىنىمىزنى سويەيلى

ياپونىيەدە ئوقۇۋاتقان بىر دوستۇم يېقىندا ماڭا مۇنداق تەسىرلىك ئىشنى سوزلەپ بەردى: ياپونىيەلىك بىر ئارخېولوگ جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىلمىي تەكشۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن، ئۇ دوستۇم بىلەن ئاۋال بېيجىڭغا كەپتۇ. ئاندىن ئۇرۇمچىگە چۇشۇپ بىر كۇنمۇ توختىماي شۇ كۇنى كەچتىلا قەشقەرگە بېرىپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەندە ئوپالدىكى مەھمۇد قەشقەرى مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن جەنۇبىي شىنجاڭدىلى ئارخېولوگىيەلىك تەكشۇرۇشنى باشلاپتۇ. دوستۇم ھەيران بولۇپ ئۇنىڭدىن: «سىزنى بۇ قېتىمقى ئىلمىي تەكشۇرۇش ۋاقتىڭىز شۇنچە قىسقا تۇرۇپمۇ ئەڭ ئاۋال ئوپالغا باردىڭىزم بۇ نېمە سەۋەپتىن؟» دەپ سوراپتۇ. ئارخېولوگ دوستۇمنىڭ سوئالىغا جاۋاپ بەرمەي: «مەن سىزگە ياپونىيەگە بارغاندا دەپ بېرەي» دەپلا قويۇپتۇ. ئۇلار قەشقەر، خوتەن، لوپنۇرلاردا 15 كۇن ئارخېولوگىيەلىك تەكشۇرۇش ئېلىپ بېرىپتۇ. بۇ جەرياندا تەكلىماكان قۇملۇغىغىمۇ كىرىپتۇ. سەپەردە ياپونىيەلىك ئارخېولوگ يول بويى يېگەن پېچىنىنىڭ كوروپكىلىرى، ئىچىكەن مىنېرال سۇلىرىنىڭ بوتۇلكىلىرىنى ژىغىپ مېڭىپتۇ. دوستۇمنىڭ بۇ ئىشلارغا ئىچى پۇشۇپ ئۇنىڭغا: «بۇلارنى ژىغىپ ئوزىمىزگە ئېغىر ـ ئارتۇق ژۇك قىلىپ نېمە قىلىمىز؟ تەكلىماكان دېگەن پايانى يوق قۇملۇق، بۇ قاتتىق ـ قۇرۇقلارنى تاشلىۋەتسەك بولمىدىمۇ؟» دەپتۇ. ياپونىيەلىك ئارخېولوگ لام ـ جىم دېمەي مىيىغىدا كۇلۇپلا قويۇپتۇ. بۇ ئىش تاكى ئارخېولوگىيەلىك ئىلمىي تەكشۇرۇش تۇگىگىچە ئىزچىل داۋاملىشىپتۇ. ئاخىر ئۇلار تۇرپاننى زىيارەت قىلىپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە ياپونىيەلىك ئارخېولوگ ئوزلىرى ئولتۇرغان مىنىبۇستىلى مىنېرال سۇ بوتۇلكىلىرى، سۇلياۋ خالتا، قەغەز كوروپكىلار قاچىلانغان تاغارنى كورۇپ، مېھمانخانىنىڭ ئەخلەت ساندۇغىغا تاشلىۋەتكەندىن كېيىن ياتاققا كىرىپ ژۇيۇنۇپتۇ. ئۇ ئىككىسى ئۇرۇمچىدە بىر كۇن تۇرۇپ ئەتىسى بېيجىڭ ئارقىلىق ياپونىيەگە قايتىپتۇ. ياپونىيەلىك ئارخېولوگ ئوز دولىتىگە كەلگەندىن كېيىن دۇستۇمغا: «ئەندى سىزنىڭ سوئالىڭىزغا جاۋاپ بېرەي. مېنىڭ ئەڭ ئاۋال ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇق ئېنسكىلوپېدىك ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىشىمدىكى سەۋەپ، مەھمۇد قەشقەرى دۇنيادا تۇنجى بولۇپ ياپونىيە دېگەن ئىسىمنى دۇنيا خەرىتىسىگە يازغان ۋە ئۇ خەرىتىنى سىزغان ئالىم. شۇڭا، بىز ياپونلار ئۇ بۇيۇك زاتقا چەكسىز ھورمەت ۋە ئېھتىرام بىلدۇرىمىز. شۇ ئەقىدە بىلەن مەنمۇ جۇڭگوغا كېلىپلا ئەڭ ئاۋال ئۇنىڭ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن ئەسلى خىزمىتىمنى پېچىنە كوروپكىلىرى، ئىشلىتىلىپ بولغان مىنېرال سۇ بوتۇلكىلىرى ۋە تۇرلۇك ئەسكى قەغەز، سۇلياۋ خالتىلارنى تەكلىماكان قۇملۇغىغا تاشلىۋېتىشنى ئېيتتىڭىز. سىز دېگەندەك قىلسام ھېچ كىم سورىغىنى قىلماتتى. ئامما مەڭگۇلۇك ۋىجدان ئازاۋىغا قالاتتىم. ژىگىت، ئەجدادىڭىز تورەلگەن ئاشۇ شوھرەتلىك قېدىمىكى زىمىنىنىڭ غەرىپ بىلەن شەرىق مەدەنىيىتىنى تۇتاشتۇرغان بەلۋاق، ئىنسانىيەتكە پارلاق مەدەنىيەت ئاچقۇچى كومۇلگەن بۇيۇك خەزىنە ئېكەنلىگىنى، مۇنداقچە ئېيتقاندا، مەھمۇد قەشقەرى تۇغۇلغان، ياشاپ، ئىجاد قىلغان، ئۇنى باغرىغا بېسىپ مەڭگۇلۇك ئۇيقۇغا كەتكەن مۇقەددەس تۇپراق ئېكەنلىگىنى كوز ئالدىڭىزغا كەلتۇرسىڭىز، ئۇنىڭغا ئەخلەت تاشلاش ئەمەس، دەسسەشكىمۇ ئەيمىنىسىز؟» ـ دەپتۇ مەنىلىك قىلىپ، يات خەلىق چېغىدا بىزنىڭ زىمىنىمىزدىن شۇنچە ئەيمىنىپ، مۇقەددەس تاۋاپگاھ سۇپىتىدە قەدىرلەپ، ئۇلۇقلاۋاتسا، بىز نېمە قىلىۋاتىمىز؟ بولدى. ئارتۇق سوزلىمەيلى، تەبىئەت ئانىمىزنى تالان ـ تاراج قىلىپ چەيلەپ نېمىلەرگە ئوخشىتىپ قويدۇق؟! تاش يول، تومۇر يول بويلىرى، چول ـ باياۋانلىرىمىزنىڭمۇ گېپىنى قىلمايلى، ئەدناسى، زىمىنىنىڭ جەننىتى بولغان ياپ يېشىل تاغۇدەريا، كول ـ بۇلاق، باغۇ ـ بوستانلىرىمىزغا بىز تاشلىغان ھەددى ـ ھېساپسىز ھاراق، پىۋا، مىنېرال سۇ بوتۇلكىلىرى، ئەسكى قەغەز قاپلار، ھەممە يەرگە ماڭقىدەك چاپلىشىپ، يەرنىڭ يۇزى كورۇنمەي قالغان سۇلياۋ پارچىلار بۇ گۇزەل ئانا تۇپرىغىمىزنى يەر شارىنىڭ ئەخلەتخانىسىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇۋاتقانلىغى كوز ئالدىمىزدىكى ئاددى فاكتقۇ؟

ھاجى قۇتلۇق قادىرى،
«بار ئېكەنمەن يادىڭدا دۇنيا» دېگەن كىتاۋىدىن.

ساھىدەم قادىروۋا ئالمۇتا
ۋىلايىتى تالغىر ناھىيەسىنىڭ
قىزىل غەيرەت يېزىسىدا ياشايدۇ.
ساھىدەم تالغىر ناھىيەسى ئالىتاغ
يېزا ئوكرۇگىغا قاراشلىق «ئالمالىق»،
«چىمبۇلاق» ساناتورىيەلىرىنىڭ فېلدشېرلىق
ـ ئاكۇشېرلىق پۇنكتلىرىدا، 18 ـ ۋە 19 ـ
مەكتەپلەردە بالىلار سالامەتلىگىنى
ساقلاش خىزمىتىدە كوپ ژىللاردىن
بۇيان ئۇنۇملۇك ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ.
سۇرەتتە: بالىلار دوختۇرى
ساھىدەم قادىروۋا ئىش ئۇستىدە.
ئۇچقۇن قۇربانىنىيازوۋ
چۇشەرگەن سۇرەت.

ئۇيغۇر خەلىق ماقال ـ تەمسىللىرىدىن

ئوملۇك، ئىناقلىق توغرىسىدا

ئات كىشنىشىپ تېپىشار،
ئادەم سوزلىشىپ (تېپىشار).

ئاغا ـ ئىنى ئىناق بولسا ئات تۇلا،
ئىگىچە ـ سىڭىل ئىناق بولسا ئاش (تۇلا).

ئەمگەك قىلماي ھالاۋەت يوق،
ئىناق بولماي سائادەت يوق.

بىر قېتىم جېدەل بولغان ئويدىن
قىرىق كۇن بەرىكەت قاچار.

بىرلەشكەن ئۇزار،
بىرلەشمىگەن توزار.

بىرلىك بولماي كۇچ بولماس.

بىللە يېگەن ئاش تەملىك،
بىللە قىلغان ئىش كوڭۇللۇك.

جېدەلنىڭ چىرايلىغى يوق،
ھاقارەتنىڭ تاتلىغى يوق.

سۇنى ئېقىشىغا باق،
خەلىقنىڭ خاھىشىغا باق.

قاتاردىن قالغۇچە خەتەردە قال.

كوپچىلىك بىرلەشسە تاغنىمۇ ژىقىتار.

توپتىن ئايرىلغان تورغا چۇشەر.

كوپكە يېقىن ـ كوككە يېقىن.

كوپنىڭ قارغىشىغا يولۇققان ئاغرىماي ئولەر.

كوپ ياققان ئوتنىڭ شولىسى كوككە يېتەر.

مۇشۇكتەك يالىشىپتۇ،
ئىشىتتەك تالىشىپتۇ.

ئوم بولمىسا ئەل بولماس،
ھېچ بىر ئىش ھەل بولماس.

يالغۇز ئادەم جەننەتتىمۇ زېرىكىپ قالار.

يالغۇز دەرەخ ئورمان بولماس،
ئىناق ئوتكەن ۋەيران بولماس.

يالغۇز ژۇرۇپ يول تاپقىچە
كوپ بىلەن ژۇرۇپ ئادىشىپ كەت.

يولدىن چىقساڭمۇ كوپتىن چىقما.

بىر تاردا راۋاپ چالساڭ سادا چىقماس.

بىر كىشى ياققان ئوت يۇز كىشىنى ئىسسىتار.

يالغۇز تېرەك بوستان بولماس،
قوي تېرىسى ئولتان بولماس،

يالغۇز تېرەككە جىن يامىشىپتۇ.

كوپكە يۇلەنسەڭ كوكلەيسەن.

توپتىن ئايرىلغان تورغا چۇشەر.

توپ مالغا بورىمۇ يېقىن كېلەلمەس.

تونۇرى بىر،
كوسىيى باشقا.

دەرەخنىڭ شېخىدىن تارتساڭ غولى ئېگىلەر.

ئو بېشىدىنلا چىۋىن قورۇپتۇ.

توپ بولغان توق بولار.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت،
813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلىفون:
73 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىاللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي تەسەر ۋە قولىيازمىلار تامبىرى

2002
ژىل
ئاۋغۇست
№8
(4155)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

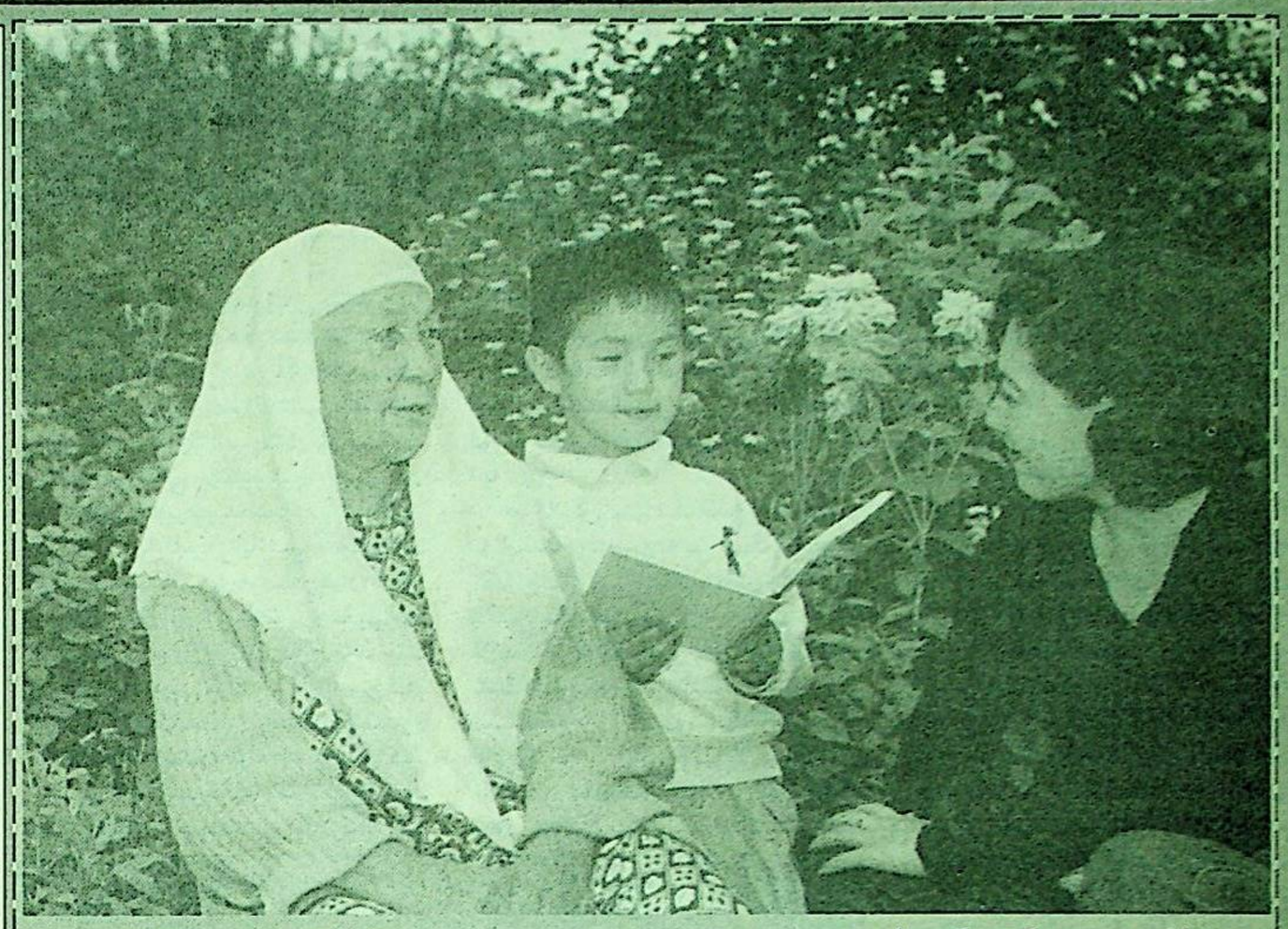

موما! مەن مەكتەپكە بارىمەن.

ئۇچقۇن قۇربانىنىيازۇۋ چۇشەرگەن سۇرەت.

چەت ئەل خەۋەرلىرى

سەئۇدىيە مىللىاردېرلىرى ئامېرىكىدىن قاچماقتا

سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنىڭ يېتەكچى بانكلىرىنىڭ بىرى ـ ئەل ـ رايھى ئىنۋېستىمېنت ئاند دېۋېلوىمېنت گورپ ئاق ش تىن ئوز مەبلىغىنى ئېلىۋېلىشنى نىيەت قىلىۋاتىدۇ. ئوتكەن ژىلى 11 ـ سېنتەبردىكى تېررورلۇق ھەرىكەت قۇربانلىرىنىڭ «خەلىق ئارا تېررورىزم ھامىيلىرىنى» سوتقا بەرگەنلىگىگە جاۋاۋەن قوبۇل قىلىنغان بۇ قارار سەئۇدىيە مىللىاردېرلىرىنىڭ ئامېرىكىدىن ئاممىۋىي تۇردە قېچىشنىڭ باشلىنىشى بولۇشى مۇمكىن. سەئۇدىيەنىڭ باشقا بانكلىرى، خەيرى ـ ئېھسانلىق تەشكىلاتلىرى ۋە كورول ئائىلىسىنىڭ ئەزالىرى بىلەن بىر قاتاردا بۇ بانك ئۇساما بېن لادېننى ۋە «ئەل كائىدىنى» مەخپىي ھالدا مالىيە بىلەن تەمىنلىگەنلىگى توغرىلىق ئىش بويىچە جاۋاپكەر بولدى. ئوتكەن ژىلى 11 ـ سېنتەبر تېررورلۇق ھەرىكىتى قۇربانلىرىنىڭ 600 ئۇرۇق ـ تۇققۇنىنىڭ كوللېكتىۋلىق ئەرىزىسىدە چىقىمنى تولىتىش سۇپىتىدە 1 ترىللىون دوللار تولەشنى تەلەپ قىلماقتا. ئېكسپېرتلار ئوزلىرىگە قارشى جازا چارىلىرىنىڭ كورىلىشىدىن تەشۋىشلەنگەن باشقا ئىنۋېستورلارمۇ ئەل ـ رايھى بانكىسىدىن ئۇلگە ئالىدۇ دەپ پەرەز قىلماقتا. ئا ق ش تا ئۇمۇمەن 750 مىللىارد دوللار مەبلەغنى ساقلاۋاتقان كوپلىگەن سەئۇدىيەلىكلەر ئامېرىكا بانكلىرىدا ئۇلارنىڭ سچيوتلىرىغا ياساق سېلىنغىچە كۇتۇپ تۇرمىسا كېرەك. ئاخىرقى ۋاقىتلاردا سەئۇدىيە مەتبۇئاتىدا ئامېرىكا بانكلىرىدا ساقلىنىۋاتقان پۇللىرىنى دەرھال ۋەتەنگە قايتۇرۇشقا ۋەتەنداشلىرىنى چاقىرىۋاتقان ماقالىلار كوپىيىپ كەتتى.

سەئۇدىيە مەتبۇئاتى خەلىق ئارا تېررورىستلارنى مالىيە بىلەن تەمىنلەش توغرىلىق ئىش بويىچە جاۋاپكەرلەر ئارىسىدا كورول ئائىلىسىنىڭ ئەزالىرى، شۇ جۇملىدىن دولەتتىكى ئۇچىنچى ئادەم ـ مۇداپىە مىنىسترى شاھزادە سۇلتان بىن ئابدۇل ئەل ـ سائۇدنىڭ ئىسمى ئاتالغاندىن كېيىن ئا ق ش قا ناھايىتى شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىدى.

ئۇساما بېن لادېن ۋە سامولىيوتلارنى ئوغۇرلىغۇچىلارنىڭ 19 زىنىڭ 15 شى سەئۇدىيە ئەرەبىستانىلىق بولغانلىغى ئامېرىكىلىقلارغا مۇنداق قىلىشقا ھوقۇق بەرمەيدۇ، دەپ ھېساپلايدۇ ئەر ـ رىيادتا. سەئۇدىيە گېزىتلىرىنىڭ بىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، تېررورلۇق ھەرىكەت قۇربانلىرىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى ئەڭ ياخشى نىيەتلەرگە ئەمەل قىلغان ھالدا، ئۇلارنىڭ بەرگەن ئەرىزىسى «تارىختىكى ئەڭ چوڭ پوپۇزا قىلىش» بولغان.

ئەزەربەيجاننىڭ نوۋەتتىكى پرېزىدېنتى كىم بولىدۇ؟

ئەزەربەيجاننىڭ پرېزىدېنتى گېيدار ئەلىيېۋنىڭ ئوغلى ـ ئىلھامنى مىراسخور شاھزادە دەپ ئاتىشىدۇ. چۇنكى ئەزەربەيجاندا خېلىدىن بېرى ھاكىمىيەتنى «مونارخىيەلىك ئۇلگە» بويىچە تاپشۇرۇش ئىمكانىيىتى توغرىلىق ئۇزۇندىن بۇيان سوز بولىۋاتىدۇ ۋە سايلىغۇچىلارنى بۇنىڭغا تەييارلاپمۇ ئۇلگىرىشتى. ئىلھام ئەزەربەيجان سىياسىتىنىڭ چوڭ سەھنىسىدە تېخى يېقىندا پەيدا بولدى. ھە دېگەندە ئىلھام ئەزەربەيجاننىڭ نېفت شىركىتىنىڭ بىرىنچى ۋېتسىي پرېزىدېنتى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئىلھام ھوكۇمران «يېڭى ئەزەربەيجان» پارتىيەسىدىن پارلامېنتقا دېپۇتات بولۇپ سايلاندى ۋە بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن پارلامېنت رەئىسىنىڭ مۇئاۋىنى بولدى.

ھازىر ئېكسپېرتلار گېيدار ئەلىيېۋ ئوغلى ئىلھامغا ھاكىمىيەتنى قانداق تاپشۇرۇپ بېرىدىغانلىغىغا باغلىق بىر نەچچە تەخمىننى قىلماقتا. ئەڭ كوپ تارقالغان ۋە مۇۋاپىق بولىدىغانلىغى مۇنداق: پارلامېنت ئىلھامنى رەئىس قىلىپ سايلايدۇ (مۇنداق قىلىش تەس ئەمەس، چۇنكى ئەڭ كوپ مانداتقا «يېڭى ئەزەربەيجان» پارتىيەسى ئېگە. كونىستىتۇتسىيەگە مۇۋاپىق پارلامېنت رەئىسى ـ دولەتتىكى ئىككىنچى شەخس، پرېزىدېنت ۋاپات بولغان ياكى ئىستىپاغا چىققان تەغدىرىدە ئۇنىڭ ۋاكالەتلىرى پارلامېنت رەئىسىگە ئوتىدۇ. توغرا، بىر قېتىم ئىلھام پارلامېنت رەئىسى بولۇشقا ئازلا قالدى، لېكىن تۇيۇقسىز مۇنداق جاۋاپكەرلىك لاۋازىمدىن ۋاز كەچتى. ئۇ چاغدا ئوپپوزىتسىيە ئىلھام ۋەزىيەتنى باشقۇرالمىدى، ـ دەپ تەكىتلىدى، ئۇ دادىسىنىڭ سىتىلىغا تەخلىت قىلغان ھالدا مەملىكەت بويىچە سەپەرگە چىقتى، خەلىق ئالدىدا سوزلىدى. لېكىن ئۇنىڭغا دادىسىنىڭ خۇسىيەتلىرى يېتىشمەتتى، ئۇ خۇسۇسىيەتلەر ئوز ۋاقىتىدا گېيدارغا زاكاۋكازىي رېگىونىدا ئەڭ تەسىرلىك سىياسەتچىلەرنىڭ بىرىگە ئايلىنىشقا ياردەم قىلغان ئېدى.

ئەزەربەيجاندا پرېزىدېنت سايلىمى يېقىنلىشىۋاتقان ھازىرقى ۋاقىتتا ئوپپوزىتسىيە ئاكتىۋلاشتى، گېيدار ئەلىيېۋ بولسا نوۋەتتىكى مۇددەتكە ئوز نامزىتىنى قويۇش نىيىتى توغرىلىق بىلدۇرگىنى تەساددىپى ئەمەس. ئۇ ھاكىمىيەتنى ئوز ئوغلىغا تاپشۇرۇپ بېرىش ئىشىنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا ۋاختى يەتمەيدىغانلىغىغا تەشۋىشلەنمەكتە.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802
МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

مۇھىم ئېقىم مەسىلىلىرى

روسسىيەنىڭ يېڭى شېرىكلىرى

ئا ق ش ئىراققا ھەربىي زەربە بېرىشكە تەييارلىق كورىۋاتقانلىغى توغرىلىق يېڭى بىلدۇرۇشلەرنى قىلىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، روسسىيە سەددام ھۇسەيىن ھوكۇمىتى بىلەن چوڭ كېلىشىم تۇزۇشكە تەييارلانماقتا. ئۇزاق مۇددەتلىك ئىختىسادىي ھەمكارلىق توغرىلىق روسسىيە ـ ئىراق كېلىشىمى پات ئارىدا ئىمزالىنىشى مۇمكىن. ھەر خىل مەنبەلەرنىڭ باھا بېرىشىگە قارىغاندا، بۇ شەرتنامىنىڭ نەرقى40 مىللىارد دوللاردىن 60 مىللىارد دوللار مىقدارىدا باھالانماقتا.

بى بى سى.

بۇ مۇستەقىللىقنى نامايىش قىلىشمۇ؟

كرېمىلنىڭ بۇ غەلىتى ئويۇنى ئا ق ش ئاق ساراي تەھلىلچىلىرىنى بېارام قىلماي قالمايدۇ ـ مۇنداق چوڭ لايھىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىراققا نۇرغۇن ساندىكى ھەر دەرىجىلىك روسسىيەلىك مۇتەخەسسىلەرنى جەلىپ قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ، بۇ بولسا سەددام ھوسەيىننىڭ ھوكۇمىتىگە قارشى قارىتىلغان ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ئوپېراتسىيەسىنى ئوتكۇزۇشنى چوقۇم قىيىنلاشتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە روسسىيەدىكى رەسمىي مەنبەلەر تەييارلىنىۋاتقان كېلىشىم ئاق ش ژۇرگۇزۇۋاتقان تېررورىزمغا قارشى كامپانىيەنى بۇزۇشقا قارىتىلمىغانلىغىنى ۋە تۇزۇلىدىغان كېلىشىم ئىراق بىلەن ھەربىي تېخنىكىلىق ساھادا قانداقتۇ ھەمكارلىشىشنى تامامەن كوزدە تۇتمايدۇ دەپ تەكىتلىمەكتە. لېكىن بەرىبىر روسسىيە بۇ ئىشتا چوڭ تەۋەكەلچىلىك قىلماقتا...

خانابادنى باشقىدىن سالىدۇ

ئاق ش ئوزبەكستاندىكى خاناباد ھەربىي ـ ھاۋا بازىسىنى زامانىۋىيلاشتۇرۇش ئۇچۇن 5 مىللىون دوللاردىن ئوشۇق مەبلەغ سەرىپ قىلىشنى نىيەت قىلماقتا. تاشكەنت بىيىل ئىيۇلنىڭ ئاخىرىدا خانابادتا قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تېندېر ئېلان قىلىغان ئېدى، ئۇنىڭغا ئىشتىراك قىلىش ئۇچۇن ئامېرىكا ۋە ئوزبەكستانلىق بولاپ ئالغۇچىلار تەكلىپ قىلىندى. ئا ق ش بازىنىڭ ئۇچۇش ـ قونۇش مەيدانىنى يېڭىلاشنى ۋە بازا تەۋەسىدە قوشۇمچە ئىنشائەتلەرنى سېلىشنى پلانلاۋاتىدۇ.

بەزى بىر ئېكسپېرتلارنىڭ پىكرىچە، خانابادنى زامانىۋىيلاشتۇرۇش توغرىلىق قارار ئامېرىكىلىقلارنىڭ بۇ رېگىوندا ئۇزاق تۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتقانلىغىدىن گۇۋالىق قىلىدۇ.

قىرغىزستاننىڭ قەرزى

قىرغىزستاننىڭ چەت ئەل ۋە ۋەتەن كرېدىتورلىرىغا بولغان ئۇمۇمىي قەرزى بىر مىللىارد 558 مىللىون دوللارنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇنىڭدىن پەقەتلا دولەتنىڭ تاشقى قەرزى بىر يېرىم مىللىارد دوللارغا يېقىن مەبلەغنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ، ئەمەلىياتتا، مەملىكەتنىڭ ئىچكى ئۇمۇمىي مەھسۇلاتىغا ـ 75 مىللىارد سومغا تەڭ بولۇپ، ئۇ بۇگۇنكى نەرىق بويىچە بىر يېرىم مىللىارد دوللارنى تەشكىل قىلىدۇ.

قىرغىزستاننىڭ ئاساسىي مالىيەۋىي ھامىيلىرى خەلىق ئارا مالىيە تەشكىلاتلىرى ـ دۇنياۋىي بانك، ياۋروپا ئەكسىگە كەلتۇرۇش ۋە تەرەققىيات بانكى، خەلىق ئارا ۋالىيۇتا فوندى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

ھوكۇمەتنىڭ كېڭەيتىلگەن ژىغىنى

يېقىندا ئاستانادا ھوكۇمەتنىڭ كېڭەيتىلگەن ژىغىنى بولۇپ ئوتتى. بۇ ژىغىندا دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ سوزگە چىقىپ مەملىكەتتىكى ئىختىسادىي، سىياسىي ئەھۋالغا ئەتراپلىق باھا بەردى. دولەت رەھبىرى ھوكۇمەتكە 2003 ـ ژىلدىن باشلاپ پېنسىيەلەر كولەمىنى ئون ئىككى پائىز كوپەيتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. بۇ، ئەلۋەتتە بىرلىرى ئۇچۇن ئازدەك كورۇنۇشى مۇمكىن، لېكىن ھەر بىر تەڭگىنى ھېساپلاپ خەشلەشكە مەجبۇر بولىۋاتقانلارغا بۇ ئازلىق قىلمايدۇ.

يەنە بىر ياخشىلىق، پرېزىدېنتنىڭ تاپشۇرۇغىغا بېنائەن يېقىنقى ئۇچ ژىل ئىچىدە ھوكۇمەت س س س ر ئامانەت بانكىنىڭ قەرىزلىرىنى قازاقستان ئاھالىسىغا تولۇق تولەپ بېرىشى كېرەك. بۇ بىزنىڭ ھەممىمىز ئوز ۋاقتىدا بانكىغا قويغان ۋە قايتۇرۇلۇشىدىن تامامەن ئۇمۇت ئۇزگەن پۇل بولۇپ، ئۇ 90 مىللىون دوللارغا يېقىن مەبلەغنى تەشكىل قىلىدۇ.

پېداگوگلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئاۋغۇست كېڭەشمىسى

قازاقستاندا ھەر ژىلى 21 ـ ئاۋغۇستتا پېداگوگلارنىڭ ئەنئەنىۋىي ئاۋغۇست كېڭەشمىسى ئوتكۇزۇلىدۇ. ئادەتتە، پېداگوگلار يېڭى ئوقۇش ژىلىنىڭ پلانلىرىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ، تەجرىبە ئالماشتۇرىدۇ. بىيىل پېداگوگىكا كېڭەشلىرىنىڭ پروگراممىسىدا قىسمەن ئوزگىرىشلەر يۇز بەردى. ئىلگەركىدەك، مىنىسترلىكتە كونفېرېنسىيە بولىمىدى. رېگىونلاردا كېڭەشمىلەرنى ئوتكۇزۇش قارار قىلىندى. جۇمھۇرىيەت بىلىم ۋە پەن مىنىسترلىگىنىڭ مەتبۇئات خىزمىتىدە خەۋەر قىلىنىشىغا قارىغاندا، بۇ قېتىم بارلىق ۋىلايەتلەردە پېداگوگىلىق كېڭەشلەر ئوتكۇزۇلىدۇ. بۇ دولەت مەبلىغىنى ئىختىسات قىلىش ۋە پېداگوگىكىلىق كېڭەشلەر ئىشىنىڭ نەتىجىدارلىغىنى ئاشۇرۇش مەخسىتىنى كوزدە تۇتىدۇ.

ئىسلامدىن تەلىم

«قۇرئان كەرىم» كالاملىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىمىزدىكى ئورنى

س.س.ر ئىمپېرىيەسى پارچىلىنىپ، كوم مۇنىستىك غايىلەر خۇددى سۇ ئۈستىدىكى كوۋۇكتەك غايىپ بولۇشقا باشلىغاندا، بۇ بۇشلۇقنى بەزىلەر ھەر خىل دىنىي بىلىمى ئۇستۇن، تەرەققىياتىمىزنىڭ ۋەز ـ نەسىھەتلىرىگە، ئەڭ مۇھىمى «قۇرئان كەرىمنىڭ» تەشەببۇسكارلىرىغا قۇلاق سېلىپ، ئىجتىمائىي ھاياتىمىزدا ئۇلارغا رىايە قىلغىنىمىز دۇرۇس بولسا كېرەك. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ كونستىتۇتسىيەسىدە پۈتۈلگەن ھەر قانداق دىنغا ئېتىقات قىلىش ياكى قىلماسلىق ئەركىنلىكى باراۋەر ئېتىراپ قىلىنغان. ئاسلامىي قانۇننىڭ بۇ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ھېچ كىمنى زورلاپ دىنغا ئېتىقات قىلدۇرۇشقا، مەجبۇرلاشقا بولمايدۇ. بۇ ھەقتە «قۇرئان كەرىمدە» مۇنداق دېيىلگەن. «دىندا (ئۇنىڭغا كىرىشكە) زورلاش يوق تۇر، ھىدايەت گۈمراھلىقتىن ئېنىق ئايرىلدى، كىمكى تاغۇت (يەنى ئاللادىن باشقا بارچە مەبۇدنى) ئىنكار قىلىپ، ئاللاغا ئىمان ئېيتىدىكەن، ئۇ سۇنماس مەكىم تۇتقىنى تۇتقان بولىدۇ. ئاللا (بەندىلىرىنىڭ سوزلىرىنى) ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، (ئىشلىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر». (2 ـ سۇرە بەقەر، 256 ـ ئايەت).

ئادەم، شۇبھىسىز ھەر تەرەپلىمە كۇزەل بولۇشنى كېرەك. گۈزەل ئەخلاقلىق ئادەم بەزى بىر ئالىي مەلۇماتلىق، لېكىن تۇتۇرۇقسىز، ئېتىقاتسىز ئادەملەردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. گۈزەل ئەخلاقلىق ئادەملەر ئەڭ ئالدى بىلەن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلدىغان، ئادىل، توغرا سۆزلۈك پەزىلەتلەرگە ئىگە بولىدۇ. كۆپلىگەن ئىشلارغا ۋەدە قىلىپ كېيىن ئۇنى ئورۇنلىماسلىق، قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشلارغا ۋەدە قىلىپ، يالغانچى ئاتىلىش ئوخشاش كورۇنۇشلەر ئاز ئەمەس. «ھەر خىل سورۇنلاردا ھەددىدىن ھېساپسىز چېقىم قىلىش، ئىسراپچىلىققا يول قويۇش ئوخشاش سەلبىي ھادىسىلەر ھەققىدە «قۇرئان كەرىمدە» مۇنداق دېيىلگەن: «ئۇلار (يەنى ئاللا ياخشى كۆرىدىغان بەندىلەر) خىراجەت قىلغاندا، ئىسراپچىلىققا قىلمايدۇ، بېخىللىققىمۇ قىلمايدۇ، ئوتتۇرا ھال خىراجەت قىلىدۇ» (25 ـ سۇرە فۇرقان، 67 ـ ئايەت).

ئادەم غىزالىنىشتىمۇ ئوتتۇرا ھال، يەنى كوپ يېمەسلىكى كېرەكلىكىنى ھازىرقى تىبابەتمۇ، ئوتمۇش دانالىرىمۇ كوپ تەكىتلەيدۇ. دانا خەلقىمىز: «كوپ يېيىش ئاچ قالماغاندىنمۇ زىيانلىق. سۇ ئاز ـ ئاز ئىچىلسە، پايدا قىلۇر. ئازغا قانائەت قىلمىغان، كوپكە يېتەلمەس»، دەپ، ئاز ـ ئازدىن تالماقلىنىشقا ئۈندەيدۇ. ئەندى يېيىلىدىغان غىزالار تازا ۋە ساپ بولۇشى كېرەك. مەسىلەن، «قۇرئان كەرىمدە» ئولۇپ قالغان مالنىڭ گۆشى، قان، چوشقا گۆشى ۋە ھاراق ئوخشاش نەرسىلەر ھارام قىلىنغان. «قۇرئان كەرىمدە» مۇنداق دېيىلگەن: «ھەي مومۇنلەر! ئاللا سىلەرگە ھالال قىلغان پاك نەرسىلەرنى (تەركى دۇنيا بولۇش يۇزىسىدىن ئۆزەڭلارغا) ھارام قىلماڭلار، (ئاللا بەلگۈلەپ بەرگەن) چەكتىن ئاشماڭلار، ئاللا چەكتىن ئاشقانلارنى ھەقىقەتەن دوست تۇتمايدۇ» (15 ـ سۇرە مائىدە، 87 ـ ئايەت). (ئالىملارنىڭ تەكتلىشچە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سالىھابىلىرىدىن بىر قىسىم كىشىلەر ئۈزىنى ئاخىرەتمۇ كوپ يېمەسلىكى، ئايالالارغا يېقىن بولماسلىق نىيىتىدە بولغان. بۇ ئايەت ئەينە شۇ ئىشلارغا قارىتا ئېيتىلغان). «قۇرئان كەرىمدە» شۇنداقلا مۇنداق دەپ تەكتلەنگەن: «ئاللا سىلەرگە رىزىق قىلىپ بەرگەن ھالال، پاك نەرسىلەردىن يەڭلار، سىلەر ئىمان ئېيتقان ئاللاغا تەقۋادارلىق قىلىڭلار». (مائىدە سۇرىسى، 88 ـ ئايەت).

بىز بۇ قىسقىچە ماقالىمىزدا مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان كەرىم»دىكى ئايرىم سۇرە ـ ئايەتلەردىن مىسال كەلتۈردۇق، ئۇلارنىڭ ھازىرقى ھاياتىمىزغا قانچىلىك ماس كېلىدىغانلىقىنى كورۇڭلۇش تەس ئەمەس.

يادىكار سابىتىي.

ئۇرۇمچىدىكى ئىسلام ئىنستىتۇتى.

دانالار ئىنسان، ئىنسانىي پەزىلەت توغرىسىدا

* ئىنسان ياخشىلىقنىڭ بەندىسىدۇر.
* ئەگەر سەن ئادەم بولىدىغان بولساڭ، خەلقنىڭ غېمىنى يېمىگەن كىشىلەرنى ئادەم دەپ ھېسابلىما.
* ئۈزەڭگە لايىق كورمىگەننى خەلقىمۇ راۋا كورمە.

ئەلىشېر ناۋائىي.

* ھەي، ئېسىل كىشى، كىشىلىكىنى تاشلىما، كىشىگە دايىم كىشىلىك قىلىپ تۇر، ساڭا كىمنىڭ بىر ئاز ئەمگىكى سىڭگەن بولسا، كېيىن سەن بۇنىڭغا كوپىرەك جاۋاپ قايتۇر.

كىشىنىڭ ئەمگىكىنى بىلمىگەن كىشى بەئەينى كالىغا ئوخشايدۇ، كالا ئاتلىپ قالما، كىشىلىك قىل، ئادەمگە كىشىلىك قىلىش بىلەن ئادەم بولغىن.

كىشىلىك قىلغانلىغىڭ ئۈچۈن ئادەمگە «كىشى» دېگەن نام بېرىلگەن، كىشىلەر كىشىلىك بىلەن ئامىنى يۇكسەلدۇرگەن.

* كىشى پەزىلىتى بىلەن قول ئۇزارتسا، ئېگىز تاغنى باش ئەگدۈرۈپ، يەرگە ئېگىشتۈرىدۇ.
* ئىنسان توغرا بولسا، كۈنى ياخشى ئوتىدۇ، كۈنى ياخشى ئوتسە، بەختىت دولىتىمۇ مەڭگۈ بولىدۇ.
* كىشىلەردىن يامانلىما، ئۇششاق سۆزلىمە، توغرا سۆزلىگىن، بار سۆزنى يوشۇرما.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

* ئىنسانىنىڭ كۆڭلىگە شاتلىق يەتكۈزمەك سوۋاپ ۋە ئىبادەت قىلماق بىلەن باراۋەردۇر.

مولا مۇھەممەد تومۇر قەشقەرىي.

* سەن ئەلنى ئۇلۇقلىساڭ، ئەلمۇ سېنى ئۇلۇقلايدۇ. ئادەمنىڭ ھورمىتى ئۇنىڭ قانچىلىك پۇل تاپقانلىغىدا ئەمەس، بەلكى تاپقان پۇلىنى ئەھمىيەتلىك ئىشلارغا قانچىلىك ئىشلەتكەنلىگىدە.

ئاتىلار دانالىغىدىن.

ھازىرقى ھايات كورۈنۈشلىرى

چاپسان باي بولۇش «يوللىرى»

ھازىر ئادەملەرنى ئالداپ، ئەجايىپ ـ غارايىپ ۋەدىلەرنى بېرىپ، چاپسانلا «مىللىونېر» قىلىۋېتىدىغان ھەر خىل «فىرمىلار»، «بانكىلار»، «تۇرىستىك فىرمىلار»، ھەر قانداق ئاغرىقلارغا شىپا بولىدىغان «مۇجىزىلىك دورىلارنى» سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان «سودا فىرمىلىرى» ۋە ھاكازىلار ناھايىتى كوپىيىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ چىرايلىق سوزلىرىگە، چاپسان باي بولۇش ھەققىدىكى ۋەدىلىرىگە ئالدىنىپ ۋۇركەنلەر ناز ئەمەس.

يېقىندا جۇمھۇرىيەتتىكى ئەڭ نامىياپ مۇستەقىل گېزىتلەرنىڭ بىرىدە بېرىلگەن بىر ئېلانغا كوزۇم چۈشتى. ئۇنىڭدا: «ھەر خىل ياشتىكىلەر ئۈچۈن ئەرمەك ئورنىدىكى ئىشنى تەكلىپ قىلىمىز. ئىشقا بارمەن دەپ ئاۋتوئۇلاردا ئاۋارە بولمايسىز. ئويىڭىزدە فىرمىنىڭ خەت ـ چەكلىرى ئۇستىدە ئىشلەيسىز. مائاش ئېيىغا 20000 مىڭ تەڭگىدىن ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ئۇقۇرى بولىدۇ. خالىغۇچىلار مونۇ ئانكېتنى تولتۇرۇپ بىزگە يوللاڭلار...»، ـ دېيىلگەن ئىدى. مەن بۇ غەلىتى، يەنە كېلىپ ئويدىلا تولتۇرۇپ نۇرغۇن ئاچكا تاپىدىغان مۇنداق ئىشنى ۋەدە قىلغان ئېلانغا قىزىقىپ قالدىمدە، بۇ تەكلىپ قىلىنغان بلانكىنى تولتۇرۇپ پوچتىدىن ئەۋەتىۋەتتىم. بىر ھەپتىدىن كېيىن ھېلىقى «فىرمىدىن» جاۋاپ خەت كەلدى. ئۇنىڭدا «ھورمەتلىك سابىتوۋ! سىزنىڭ بىزدە ھەققەتەن ھۆ ئىشلەش نىيىتىڭىز بولسا، ھە دېگەندە ھەر خىل رەسىمىيەتلەرنى ئوتەشنى ئۈچۈن بەش يۈز تەڭگە ئەۋەتىشىڭىز كېرەك. بىزنىڭ فىرما دولەت تەرىپىدىن رويخەتتىن ئوتكەن بولۇپ، ھازىر جۇمھۇرىيەتنىڭ كوپلىگەن جايلىرىدا ئۇنۇقلۇق پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا. بىزنىڭ فىرما تامامەن قانۇنىي ئاساستا ئىشلەيدۇ. بىز سىزنىڭ چاپسان بېيىپ كېتىشىڭىزگە تىلەكداش. ئەگەر ئۇزىڭىزنىڭ يېقىنلىرىدىن 4 ـ 5 ئادەمنى بۇ ئىشقا جەلىپ قىلسىڭىز ماڭا ئاشىڭىز تېخىمۇ ژۇقۇرى بولىدۇ...» ـ دېيىلگەن. نەمىشكىدۇ كېيىنكى گېزىتتە بېرىلگەن ئېلاندىمۇ، ماڭا كەلگەن جاۋاپ خەت كونۇپرىتىدىمۇ كىشىلەرنى «چاپسان باي قىلىۋېتىشنى» ۋەدە قىلغان «فىرمىنىڭ» ئېنىق ماكان ـ جايى يېزىلماي، بەلكى پوچتا ياشىگىنىڭ نومېرىلا كورسىتىلگەن. بۇ «فىرمىنىڭ» ئۇز ئورنىنى ئېنىق كورسەتمىگەنلىكى مەنىدە كۆمان پەيدا قىلدى.

ئەلۋەتتە ئۇلار ئۇزلىرىنىڭ ئېنىق تۇرغان جايىنى يوشۇرۇشى تەبىي، چۈنكى ئۇلار ئالدامچىلاردە. ئۇلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەن ھەر بىر ئادەمدىن 500 تەڭگىدىن ژىغىدۇدە بىرەر ئايدىن كېيىن «فىرما» غايىپ بولىدۇ.

* * *

بىر كۈنى چۈشلۈك دەم ئېلىشتا 28 ـ گۋاردىيەچى پانفىلوۋچىلار ئىستراھەت بېغىدا بىر بۇرادىرىم بىلەن سەيلە قىلىپ ژۇرسەك ياخشى كىينىگەن تۈككى ئايال بىز بىلەن سالاملىشىپ: ئەگەر كوپ پۇل تېپىشنى خالىساڭلار مانا مونۇ تېلېفونغا خەۋەر قىلىڭلار دەپ بىر ئېلان قەغىزىنى بەردى. ئۇنىڭدا «فىرمىنىڭ» ئېنىق ئادرىسى ۋە تېلېفونى كورسىتىلگەن. ھېلىقى ئۈككى ئايال ئۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بولغىنىچە ئۆيىگە قايتىپ كەتتى.

ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئوزلىرى تەكلىپ قىلىۋاتقان ئىش توغرىلىق سايرىشىپ كەتتى. «بىزنىڭ فىرما كوپلىگەن ئاغرىقلارغا شىپالىق بېرىدىغان تىبابەت شامانلىرىنىڭ رىتسېپتلىرى ئاساسىدا تەييارلانغان ئەجايىپ شىپالىق دورىلارنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئايلىق مائاشىڭلار دەسلەپتە 800 ئا ق ش دوللىرىنى تەشكىل قىلىدۇ... ۋە ھاكازىلار... ئالدىمىزدىكى جۇمە كۈنى بىزدە ژىغىن بولىدۇ، خالىساڭلار كېلىڭلار، بارلىق تەپسىلاتلارنى شۇ يەردە ئاڭلايسىلەر...

ھېلىقى بۇرادىرىم ئۇلارنىڭ بۇ ۋەدىلىرىگە ئىشىنىپلا قالدى. مەن بۇ ئىشنىڭ ساختا، ئالدامچىلىق ئىكەنلىگىنى ئېيتسام ئىشەنگۈسى كەلمىدى.

ئەندى بۇرادىرىمنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاڭ. ئۇ «فىرمىنىڭ» ژىغىنىغا بېرىپتۇ. ئۇ يەردىمۇ بىزگە ئېيتىلغان سۆزلەر تەكرارلىنىپ، «مىللىونېر» بولاي دەپ قالغان ئىككى ـ ئۈچ كىشى ئوزلىرىنىڭ ئىش تەجرىبىلىرى بەلەن ئورتاقلىشىپتۇ.

ئاخىردا ژىغىننى ئۈيۈشتۇرغۇچىلار فىرمىغا ئىشقا كىرگۈچى ھەر بىر ئادەم 50 دوللار مىقدارىدا ئەزالىق بەدىلى تولۇشى لازىملىغىنى ئېيتىپتۇ. چىرايلىق سوزلەرگە ئالدانغانلار چاپسان بېيىش ئارزۇسىدا شۇ يەردىلا 50 دوللاردىن بېرىپتۇ. بۇرادىرىمىمۇ شۇ ئالدام خالتىغا چۈشكەن ئىكەن. مانا ئۈچ ئايدىن ئېشىپ كەتتى، ھېلىقى «فىرما» غايىپ بويتىدەك...

ھە، ھورمەتلىك گېزىتخان، موجۇزىلەرنى پەقەت چۈشۈگۈزدىلا بولسا كېرەك. ئەندى ھېلىقى بۇرادىرىم بولسا تېخىچىلا ھېلىقى «فىرمىنى» ئىزدەپ ئاۋارە...

يادىكار سابىتىي.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەشھۇر ئالىم ۋە ئۇستاز

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبياتى تارىخىنىڭ ئاتاقلىق تەتقىقاتچىسى، يازغۇچىسى، پروفېسسور شېرىپىدىن ئومەر (1932 ـ 2002) بىلەن مىللىي ئىۋىننىڭ ئاخىرىدا پانى ئاجۇن بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. ئالىمنىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر پەنى ۋە مەدەنىيىتى ئۈچۈن ئورنى تولماس بىغان يوقتىش بولدى. ئۇنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى، مەزمۇنلۇق دەرسلىكلىرى، بەدىي ئەسەرلىرى سۈيۈملۈك خەلقىنىڭ مەنۇي غەزىنىسىدە زور بايلىق، سالماقلىق پەننىي ئۆلۈش بولۇپ قالدى.

شېرىپىدىن ئومەر ئوزىنىڭ چاپاكەش، لەكسىن مەغرۇر، مەردانە خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن مىسلىسىز كۈلپەتلەرنىڭ، يالا ـ توھمەتلەرنىڭ، زورلۇق ـ زوراۋانلىقلارنىڭ كۆزۈا ـ چىسى بولدى. ش. ئومەر 1957 ـ ژىلىدىن تا 1970ـ ژىللارنىڭ ئاخىرىغىچە «يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى»، «ئۆكچىلارغا قار ـ شى»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى» ئوخشاش ھەر خىل سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ زەربىلىرىگە ئۇچرىدى، ئەينە شۇنداق ئېغىر ئىللاردا خەلق بىلەن بىللە بولدى. پەقەت 1980 ـ ژىلىدىن كېيىن ۋەزىيەت ئازراق يېنىكلەشكەندەك بولۇپ، مىللىي مەسىلىدە سەل كەچىلكەر بېرىلگەندە ئۇيغۇر زىيا ـ لىرى، ئالىملار پۈرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، مەزكۇر شارائىتتىن ئىمكان قەدەر كەڭ پايـ ـدىلىنىشقا بارلىق كۈچ ـ قۇۋىتىنى سەپەرۋەر قىلدى. ئاز ۋاقىتنىڭ ئىچىدىلا مەھمۇت قەشقەرىينىڭ «تۈركىي تىللار لۇغىتى»، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ « قۇتادغۇبىلىك » ئوخشاش ئالەمگە مەشھۇر ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى نەشر قىلىنىپ، تۈر ـ غۇن ئالماسنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي ئەجداتلىرى «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىـ ـخى»، «قەدىمقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، «ئۇيغۇرلار»، قۇربان ۋەلىنىڭ «بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز» ئوخشاش ئىلمىي تەتقىقاتلار بىلەن بىر قاتاردا خەلقىمىزنىڭ شانلىق تارىخىنى تەسۋىرلەيدىغان ئابدۇرەھىم ئوتكۇرنىڭ «ئىز» رومانىدەك كوپلىگەن بەدىي ئەسەرلەر ۋۇجۇتقا كەلدى.

بۇ ۋاللىرى ش. ئومەرنىڭ تەۋرىنىش ـتىن ئىلھاملىنىپ، ئىزدىنىش ۋە ئىجادىي ئورلەش مۇھىتىدا «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىن ئوچېركلار» (1982)، «ئۇيغۇرلاردا كلاسسىك ئەدەبىيات» (1988) ناملىق ئىككى توملۇق مونوگرافىيەسىنى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭدا قەدىمىي خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي قەھرىمانلىق داستانلىرى « چىستا ـ نى ئېلىكبەگ»، «ئوغۇزنامە» تۇغرىلىق چوڭقۇر مۇلاھىزە ۋۇرگۈزگەن. كىتاپتىكى تەتقىقاتلار قاراخانىيلار دەۋرىدىكى بۈيۈك ئەدىپلەر ئەبۇ ناسىر فارابىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇت قەشقەرىيلەرنىڭ ئەدەبىي ساھالىرىدىمۇ ئوزىنىڭ يۈكسەك قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. ئۇ تومۇر داۋامەت باشقۇرۇلۇقتىكى «ش ئۇ ئار 12 مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ» ۋە «ش ئۇ ئار ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى جەمئىيىتىنىڭ» ھەيئەت ئەزاسى سۈپىتىدە ئۇرغۇن ئەمگەك قىلغان. «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (1994 ، 1997) ئىككى قېتىم مەتبۇ ۋە نوتىلىرى بىلەن نەشر قىلىندى. 1997 ـ ژىلقى 12 مۇقامنىڭ تۈزىتىلگەن ۋە تولۇقتۇرۇلغان نەشرىنى چىقىرىشقا تەتقىقاتچىلار مەجبۇت ناسىر، م. يۇسۇپ، ئى. تۇرسۇن، م. باۋدۇن، پروفېسسورلار ش. ئومەر، ئا. رەجەپ، خ. تومۇر، كومپوزىتور ۋەن تۆكۈش، ئاتاقلىق مۇقامچى ئا. شاكىر ۋە باشقىلار قاتناشتى.

مەشھۇر ئەدەبىياتشۇناس ئالىم شېرىپىدىن ئومەرنىڭ قالدۇرغان ئىلمىي ـ ئەدەبىي مىراسى خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا ئوزىنىڭ شەرەپلىك ئورنىغا ئېگە بولدى. ئۇنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتلىرى بولسا، بەدىي سوز سەنئىتىمىزنىڭ بېسىپ ئوتكەن كوپ ئەسىرلىك مۇساپىلىرىنى جىددىي ئۇگىنىشتە بېباھا مەنبە ۋە ماتېرىال رولىنى ئاتقۇرۇشى چوقۇم. ئىستېداتلىق ئالىمنىڭ يارقىن سىماسى قەلبىمىزدە ئەبەدىي ساقلانغۇسى.

ساۋۇت موللاۋۇتوۋ.

سۈرەتتە: ئولتارغانلار (سولدىن ئوڭغا) ش ئۇ ئار خەلق ھوكۇمىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىرەئىسى سەيدۇللا سەيپۇللايېۋ، ساۋۇت موللاۋۇتوۋ، ئوره تۇرغانلار «شىنجاڭ گېزىتىنىڭ» باش مۇھەررىرى پەيزۇللام ۋە شېرىپىدىن ئومەر. 1995 ـ ژىل. ئۇيغۇمچى.

بىي مىراسلىرى كەڭ تەھلىل قىلىندى. بۇ كىتاپ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىنى ئۇگىنىشتە دەسلەپكى سالماقلىق تەتقىقات سۈپىتىدە تونۇلدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن«ئۇيغۇرلاردا كلاسسىك ئەدەبىيات»ناملىق ئىككىنچى كىتاۋى نەشرىدىن چىقتى. بۇنىڭ 12 ـ 15 ـ ئەسىرلەردىكى ئەدەبىيات تارىخى، يەنى ئەخمەت يۈگنەكىدىن باشلىنىپ ئەلشىر ناۋائىنى بىلەن ئايالاشتۇ. بۇلاردىن كېيىن ئىستداتلىق ئالىمنىڭ «ئوتتوزا ئەسىر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى» (2 جلد)، «15 ـ ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (3 جلد) ناملىق سالماقلىق ۋە كولەملىك ئىلمىي ئەمگەكلىرى نەشر قىلىندى.

ش. ئومەر ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىغا 4 جلدلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى بويىچە دەرسلىكلەرنىڭ 3 كىتاۋىدا ئاساسىي مۇئەللىپلەرنىڭ بىرى بولۇپ پائال قاتناشقان.

تەتقىقاتچى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ باشقا ساھالىرىدىمۇ ئوزىنىڭ يۈكسەك قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. ئۇ تومۇر داۋامەت باشقۇرۇلۇقتىكى «ش ئۇ ئار 12 مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ» ۋە «ش ئۇ ئار ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى جەمئىيىتىنىڭ» ھەيئەت ئەزاسى سۈپىتىدە ئۇرغۇن ئەمگەك قىلغان. «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (1994 ، 1997) ئىككى قېتىم مەتبۇ ۋە نوتىلىرى بىلەن نەشر قىلىندى. 1997 ـ ژىلقى 12 مۇقامنىڭ تۈزىتىلگەن ۋە تولۇقتۇرۇلغان نەشرىنى چىقىرىشقا تەتقىقاتچىلار مەجبۇت ناسىر، م. يۇسۇپ، ئى. تۇرسۇن، م. باۋدۇن، پروفېسسورلار ش. ئومەر، ئا. رەجەپ، خ. تومۇر، كومپوزىتور ۋەن

ش ئومەر ھەققىدە يېزىلغان ماقالىلارنى تاپالايسىز

شېرىپىدىن ئومەر

ئۇيغۇرلار مىلادىدىن خېلە بۇرۇنلا ئوزلىرىنىڭ ياشاش جۇغراپىيە ئورنىغا قاراپ شەرق ئۇيغۇرلىرى ۋە غەرىپ ئۇيغۇرلىرى دەپ ئىككى چوڭ تارماققا بولۇنەتتى. شەرق ئۇيغۇرلىرى بولسا، بايقال كولىنىڭ جەنۇبىي يەنى ھازىرقى تاشقى ۋە ئىچكى موڭغۇلىيەدە ياشاتتى. غەرىپ ئۇيغۇرلىرى بولسا، ئالتاي تاغلىرىدىن تارتىپ بالقاش كولىنىڭ ئەتراپى، تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا، ئۇكخۇاڭ ۋە چىلەنشەن تاغلىرى، كەنۇ ئەتراپىدا ياشاتتى.

ئۇيغۇرلار باشقا مىللەتلەرگە قارىغاندا دىنىي ئېتىقادىغا جەھەتتە ئوز بېشىدىن خېلىلا مۇرەككەپ سەرگۈزەشتىلەرنى ئوتكۈزگەن بولۇپ، دىنىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرنى شەكىللەندۈرگەن خەلق. ئۇلار ئوز تارىخىدا توتېمىزم، شامانىزم، زەردوشىزم، بۇددىزم، مانايىزم، قىسمەن خرىستىان ۋە ئاخىرىدا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان.

تارىخىي ماتېرىياللىزم نۇقتىسىدىن ئەزىرى بويىچە ئېيتقاندا، ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ ماددىي ۋە مەنۇي تەرەپلىرى بار. جەمىيەتنىڭ ماددىي ھاياتى ئىشلەپ چىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپ چىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئۆزىگىدىن يەنى ماددىي نەمەتلەر ئىشلەپ چىقىرىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت.

ئىشلەپ چىقىرىش ئۇسۇلى جەمىيەتنىڭ ماددىي ئاساسى ياكى ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. جەمىيەتنىڭ مەنۇي ھاياتى سىياسەت، قانۇن، پەلسەپە، ئەخلاق، ئەدەبىيات ـ سەنئەت، دىن قاتارلىق ئىجتىمائىي ئاڭنىڭ فورمىلىرىدىن تەشكىل تاپىدۇ.

ئىجتىمائىي ئاڭنىڭ مەنبەسى ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەت. شۇڭا ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەت قانداق بولسا، كىشىلەرنىڭ ئېڭىمۇ شۇنداق بولىدۇ. دىنمۇ ئىجتىمائىي ئاڭ فورمىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇمۇ دۇنيانى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

«دىن ئەڭ ئىپتىدائىي زامانلاردا كىشىلەرنىڭ ئوز ئەتراپىلىرىدا بولغان تەبىئەت توغرىسىدىكى ئېڭى نادان، ئەڭ سادداً ئىپتىدائىي تەسەۋۋۇرلىرىدىن كېلىپ چىقتى» (ماركس)، «ھەر قانداق دىن باشقا نەرسە ئەمەس، كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ھوكۇم سۈرىدىغان تاشقى كۈچلەرنىڭ ئۆز كىشىلەر مېڭىسىدىكى خىيالىي ئىنكاسى بولۇپ، ئۇنىڭدا يەر كۈچلىرى، يەرگەخاس بولغان كۈچلەر شەكلىنى ئالىدۇ»(ئېنگېلس).

دېمەك، بۇنىڭدىن شۇ نەرسە ئېنىقكى، ماركسزىمغىچە بولغان ماتېرىياللىستلارنىڭ دىنىمىزنى ئەمەس، بەلكىمۇ دىنىمىزدىكى ئەقىدىۋى ئۇلىنىشلارنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ چىقارغان نەرسىسى ئەمەس، بەلكىلىك مادىدى بارلىقنىڭ ئوزىگە خاس ئىنكاسى.

كىشىلەرنىڭ دىنىي قاراشلىرى ۋە دىنىي تۈزۈملەر جەمىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ئۆزلۇكسىز ئوزگىرىپ تۇردى.

ئەڭ دەسلەپكى دىنلارنىڭ بىرسى بولغان توتېمىزم ئۇرۇقچىلىق تۈزۈمىنىڭ مەھسۇلى بولسا، قەبىلە تەڭرىسى ئۇرۇقلارنىڭ قەبىلە بولۇپ بىرلەشكەن تۈزۈمنىڭ مەھسۇلىدۇر.

قۇلدارلىق تۈزۈمى ۋۇجۇتقا كەلگەندە ئەڭ ئالى تەڭرى پارلىققا كېلىپ، باشقا قەبىلە تەڭرىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا بويسۇندى.

پادىشالىق مۇستەبىتلىك تۈزۈمىدىكى چوڭ دولەتلەر مەيدانغا كېلىشى نەتىجىسىدە يىگانە ۋە ھەممىگە قادىر تەڭرى پارلىققا كەلدى. ئەندى بۇ چاغدىكى خۇدالار بۇرۇنقىدەك خەلق تۇرمۇشىغا، خەلقنىڭ يېقىن كونكرېت ئەمەس، بەلكى ئىنتايىن ئابستراكتىلاشقان بولۇپ، بۇمۇ ئىنسان ئەقلىنىڭ ئۇزاق جەريانىدا مەيدانغا كەلتۈرگەن مۇرەككەپلەشكەن مەھسۇلى ئىدى.

پادىشا مۇستەبىتلىك تۈزۈمىگە ماسلىشىپ، كوپ خۇدالىق دىنلارنىڭ ئورنىغا بىر خۇدالىق دىنلار ـ بۇددا، خرىستىان، ئىسلام دىنىدىن ئىبارەت ئۈچ دۇنياۋى دىن ئەينە شۇنداق شارائىتتا پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭ خۇدالىرىمۇ ۋۇقۇرقى تۈسكە كىردى...

ماركسچە ئىنكاس نەزىرىيەسى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، دىن ئەڭ ئىپتىدائىي جەمىيەتتە ئاڭنىڭ ماددىي بارلىق بىلەن بېۋاستە ئۇچرىشىشىدىن پەيدا بولغان ھېسسىي تەسەۋۋۇرنىڭ مەھسۇلى بولغىنى ئۈچۈن، ئۇ سەنئەتنىڭ ئۇيغۇسىيىتى بولغان ئوبرازلاردىن ئايرىلمىدى. نەتىجىدە سەنئەت بىلەن كەرەلىشىپ، ئوز مەزمۇنىنى سەنئەت شەكلى بىلەن ئىپادىلىدى.

دەسلەپكى دىنلارنىڭ ھەممىسلا ئەمەس، بەلكى كېيىنرەك مۇكەممەللىشىپ دۇنيا دىنلىرىغا ئايلانغان شامانىزم، زاردوشىزم ھەتتا بۇددىزمۇ،«كوك ئاسمان»، «قۇياش» ۋە «ئوت»نى ئىلاھى تونۇپ ئۇنىڭغا ئېتىقات قىلىشقان ئىدى.

يۇنانلىقلارنىڭ گۈزەل تەبىئى شارائىتى ـ ئۇنىڭ بۇلۇتسىز كوك ئاسمىنى، ئۇنى ئوراپ ئالغان چەكسىز يېشىل رەڭلەر دېڭىزى ئۇلارنى گۈزەللىككە ئۇندىدى. ئۇلار ئوزلىرىنىڭ ئىلاھلىرىنىمۇ ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ئالىي كىشى قىياپىتىدە تەسۋىرلەشكە، گەۋدىلەندۈرۈشكە كىرىشتى. ئۇلار مىلادىدىن 7 ـ 8 ژىل ئىلگىرىلا (گومېردىن خېلىلا بۇرۇن) ئوز ئىلاھلىرىنى گۈزەل قىلىپ تەسۋىرلەشنى بىلەتتى. گىرېتسىيەنى قاپلاپ تۇرغان گۈزەل، زەڭگەر كوك ئاسمانىنى ئادەم قىياپىتىدىكى «بۇيۇك ئاتا» دېگىنىزدا لەھەڭگە مىنىپ، شىددەتلىك دولقۇنلار ئارىسىدا ۋۇرىدىغان زور بىر كىشى قىلىپ تەسۋىرلىسە، قۇياشنى ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچىدىغان بىر ئاقساق تومۇرچى قىلىپ تەسۋىرلىدى. ئۇلىنىڭ كورىگىنى بولسا، يەر ئاستىدىكى ۋۇلقانلار دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى. كېيىن ئۇلار ھەقىقىدە تۇرلۇك ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر يارىتىلىشقا باشلىدى...

«ياۋايىلىق ۋە ۋارۋارلىقنىڭ توۋەنكى باسقۇچى ـ ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ 5 تىن 4 نى تەشكىل قىلىدۇ.

ۋارۋارلىقنىڭ توۋەن باسقۇچىدىلا ئىنسانلارنىڭ ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىكى تەرەققىي قىلىشقا باشلىغان ئەدى.شەخسىي پەزىلەت، گۈزەل سوز، دىنىي ھېسسىيات، راستچىللىق، قەھرىمان ـ باتۇرلۇق ئىنسانىيىتىنىڭ ئومۇمىي خاراكتېرلىق بەلگىلىرىگە ئايلانغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە قاتتىقلىق، قەبىھلىك، مۇتەئەسسىپلىك، خىيانەتكارلىق ۋە خائىنلىقمۇ بىللە پەيدا بولغان ئىدى.

دىنىي ساھەدە بولسا، شېرىنبەت كىشىلەرنىڭ خۇدا ۋە ئۇلۇق روھلار توغرىسىدىكى ھېسسىي ئوي ـ خىياللىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، گەۋدىلەندۈرىدىغان ۋاستىسى ھېسابلىناتتى.

ئەڭ دەسلەپكى شېرىنبەت ئەينە شۇ دەۋرگە تەئەللۇقتۇر. بۇ دەۋر بىزگە يەنە ئائىلىلەردىن ئوسۇپ چىققان ئۇرۇغلار، ئۇرۇغلاردىن تەشكىل تاپقان قەبىلە ـ قەبىلىلەردىن ئىبارەت ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى ئەسلىتىدۇ. بۇ دەۋر ئەڭ ئاۋۋال ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا بولغان ھۆرمەت ـ ئېتىقادىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى ئەسلىتىدۇ. بۇ مۇئەييەن دەۋرىمىزدە ياشىغان ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئەۋلادلىرىغا بولغان ئىشەنچ ـ ئېتىقاد

تەڭرىنىڭ ئوغلى

تارىخىي ھېكايە

ئابدۇللا ساۋۇت

1

مىلادىدىن بۇرۇنقى 203 ـ ژىل، كۈز. كوك بورىنىڭ كوزلىرىدە يېشىل نۇرلار چاقناتتى، ئۇ ئەركەك بورە ئىدى، تۇرقى بەك مۇ ھەيۋەتلىك بولۇپ، بېشىنى ئۈيان ـ بۇيان بۇراپ ئەتراپقا ۋەھىمىلىك نەزەردە تەكىلەتتى. كۈز شامىلى تاغ باغرىدىن، توپ ـ توپ قوي، كالا، ئاتلار ئوتلاۋاتقان بىپايان يايلاقلاردىن، قۇچۇرا ۋە چاتقاللار بىلەن قاپلانغان دەريا بويلىرىدىن نەي، تومۇرۇك (داپ) سادالرىنى ئېلىپ كېلەتتى. بورە گويا نەغمە ـ ناۋا سادالىرىنى بېرىلىپ تەڭ شاۋاتقاندەك بېشىنى تىك تۇتۇپ، قۇلاقلىرىنى شىكايىتىپ نېمىگىدۇر ھۇرپىيەتتى. ئەتراپىدا بىرەر شەپە ئاڭلانسا شۇ ھامان ئېتىلىپ بارىدىغاندەك بىر خىل ھالەتكە كېلەتتى. كۈلخان يالقۇنلىرىدا ئۇنىڭ سىرتقىرى (قىل، تۈك، يايىل) كوكۈچ، قارامتۇل رەڭدە يالتىراپ كېتەتتى، قىپ قىزىل تىلمۇ بىر پارچە يالقۇندەك سوزۇلۇپ تۇراتتى. ئېگىز ـ دە ـ تاغ باغرىدىكى كەڭ ـ تۈز سەيناداغا تەڭ رەقىبىتقا ئاتاپ ۋاقىتلىق بولسىمۇ ئالاھىدە ھەشەمەتلىك سايىۋەن ياسالغاندى. سايىۋەن ئۇستىدىكى توقۇز خادىغا بورە بېشى، ئىككى يانغا قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىشقا ئىنتىلىۋاتقان ئىككى جەغرى (بۈركۈت، قارچۇغا)نىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن توقۇز تۇغ ئېسىلغاندى. سايىۋەننىڭ تورت ئەتراپىدا رەڭگارەڭ ساچۇ (پوپۇك)لار تىترەپ ـ لەپىلدەپ تۇراتتى. سايىۋەن ئاستىدىكى يولۋاس تېرىسى قاپلانغان شاھانە كۆرسىدا باش تۇر تەڭرىقۇت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كېيىپتىن قىزىرىپ خۇمالاشقان كوزلىرى بورىنىڭ ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان كوزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بورە خېلە ۋاقىتلا، پەستىكى گۈلخان يېنىدا تىلىنى ساڭگىلاتقان پېتى باتۇر تەڭرىقۇتقا قاراپ تۇراتتى. بورىنىڭ ئىلاھىي قىياپىتى ئاجايىپ ئۇلۇغۋار، ھەيۋەتلىك سۈرلۈك ئىدى. كوپ ـ كوك كوزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقناتتى. بۇ نۇرلار گۈلخانلاردىن كوتۇرۇلگەن كوكۈچ يالقۇنلارغا ئوخشاتتى. بۇ نۇرلار باش ـ ئاخىرىغا كوز يەتمەيدىغان سانسىز گۈلخانلارغا ئاتەش يالقۇنلىرى بىلەن قوشۇلۇپ تۇن پەردىسى ئاستىدا سوزۇلۇپ ياتقان خانكاي (موڭغۇلىيە ـ دىكى تاغ) تىزمىلىرىنى، شىمالغا قاراپ ئور ـ كەشلەپ ئېقىۋاتقان سېلىنگا (موڭغۇلىيەدىكى دەريا)دەرياسىنىڭ كەڭ ۋادىلىرىنى قىزغۇچ شولىلارغا چومدۇرگەندى. شامال يۇز ـ لەرنى سىلىقتىنا سىيپاپ ـ سويۇپ ئوتەتتى. گۈلخانلارنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرىنى، نەغمە سادالىرىنى، كاۋاپ، شاراپ ھىدلىرىنى دەريانىڭ جەنۇبىغا ھايدايتتى. سېلىنگا دەر ـ ياسى توختىماي شىددەت بىلەن دولقۇن كوتۇرۇپ شاقىرايتتى، گۈكرەتتى. تومۇرۇك، نەي، بەربات ساداسى تاغلاردىن، قاپتاللار ـ دىن، چوڭقۇر ھاڭلاردىن ئەكس سادا قايتۇراتتى. بايرام بەزمىسى داۋام قىلىۋاتاتتى. سايىۋەن ئاستىدىكى يولۋاس تېرىسى قاپلانغان شاھانە كۆرسىدا باتۇر تەڭرىقۇت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كېيىپتىن قىزىرىپ خۇمالاشقان كوزلىرى بورىنىڭ ئوتتەك يېلىنجاپ تۇرغان كوزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بورە خېلە ۋاقىتغا، پەستىكى گۈلخانلارغا

ھېببۇللا يۇنۇسنىڭ تۇغۇلغىنىغا 70 ژىل

ئۇ ھايات ھەقىقىتىنى كۇيلىگەن ئېدى...

... تالانتلىق ئادەملەرنىڭ جازالىنىشى ئۇلارغا بولغان مۇكاپاتتۇر.

ك. ئا. گېلۋېتسىي.

مەن ھېببۇللا ئاكا يۇنۇسنى كىچىگىمدىن بىلىمەن. ئۇ مېنىڭ ئاياز ئاكام بىلەن قەدىناس ئاغىنە، سىنىپداش سۇپىتىدە بىزنىڭ ئويدە پات ـ پات بولۇپ تۇراتتى. ھايات دېگەن قىزىقتە، ئەينە شۇ ئاكامنىڭ ئاغىنىسى بىلەن مەن ژىگىرمە ژىلدىن ئوشۇق خىزمەتداش بولۇشقا نېسىپ قىپتۇ، ھېببۇللا يۇنۇس بىلەن ئاكا ـ ئۇكا بولۇپ ئىجىل ـ ئىناق ئوتتۇق. ئۇ ھايات بولغان بولسا، بىيىل يەتمىشىنچى باھارىنى نىشانلىغان بولار ئېدۇق...

ھېببۇللا يۇنۇس 1932 ـ ژىلى ئالمۇتا ۋىلايىتى ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ غالجات يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. بۇ ژىللىرى كېڭەش ئېلىدا يۇز بەرگەن مەجبۇرىي كوللېكتىۋلاشتۇرۇش ۋە شۇنداقلا كوممۇنىستلارنىڭ باشقىمۇ باش ـ باشتاقلىق ھەرىكەتلىرىدىن بېزار بولغان خەلىق ئوز ماكانلىرىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان ئېدى. ئەينە شۇ سەۋەپلەرگە باغلىق ھېببۇللا ئاكىنىڭمۇ ئاتا ـ ئانىسى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ جاغىستاي يېزىسىغا ئوتۇپ كېتىدۇ. ئۇ ـ نىڭ ئوسمۇرلۇك ۋە بالىلىق دەۋرى جاغىستايدا ئوتىدۇ، ئۇ يېزىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە ساۋاتىنى چىقىرىپ، ئاندىن غۇلجا بىلىم يۇرتىدا تەھسىل كورىدۇ. كىچىگىدىن زېرەك ئوسكەن بىلىمگە تەشنا ھېببۇللا يۇنۇس بىلىم يۇرتىنى پۇتىرىپ ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ دارلىفۇنىدا ئوقۇيدۇ.

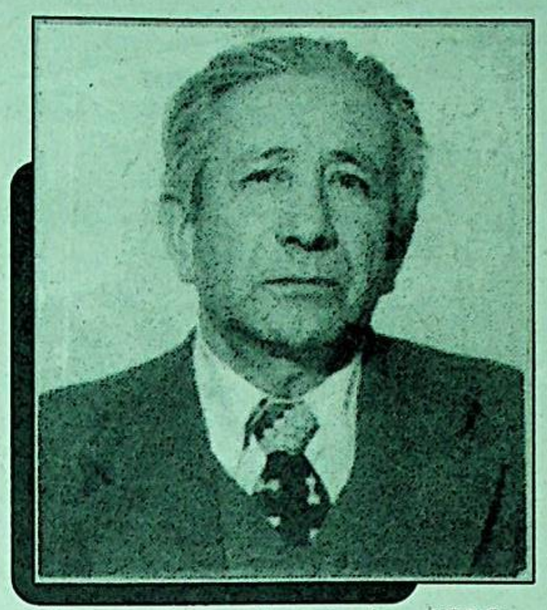

1956 ـ ژىلى ش ئۇ ئار دىن س س س ر ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەندە ھېببۇللا ئاكىمۇ باشقىلار قاتارىدا تاشكەنتكە چىقىپ ئوتتۇرا ئاسىيە دولەت ئۇنىۋېرىستېتىنىڭ ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىدا ئوقۇيدۇ. بۇ ئالىي بىلىم دەرگاھىنى پۇتىرىپ ئۇرۇمچىدە «شىنجاڭ گېزىتى» رېداكسىيەسىدە ئىشلەيدۇ. لېكىن بۇ ژىللىرى خىتاي كوممۇنىستلىرى مۇدھىش «يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى»، «ستىل تۇزىتىش» دېگەنگە ئوخشاش ھەر خىل تۇستىكى سىياسىي ھەرىكەتلەرنى ئوۋج ئالدۇرۇپ ئۇيغۇر زىيالىلىرىنى تەقىپلەش، سىياسىي ئاڭ ـ سېزىمى ئۇستۇن، بىلىم دائىرىسى كەڭ، 1944 ـ ژىلقى شەرقىي تۇركستان ئىنقىلاۋىنىڭ مۇستەقىللىق مېۋىسىنىڭ دەمىنى تېتىغانلارنى جىسمانىي يوقىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. مۇنداق شارائىتتا ئۇ س س س ر غا چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ ھە دېگەندە ئالمۇتا ۋىلايىتى ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ تاشكەنساز يېزىسىدا مۇئەللىملىك قىلىدۇ.

ك پ س س مەركىزىي كومىتېتى خەلىق ئارا بولۇمىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن جۇمھۇرىيەتلەر ئارا «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتى ھۇزۇرىدا ئۇنىڭ قوشۇمچىسى سۇپىتىدە ئەرەپ ـ ئۇيغۇر يېزىغى ئاساسىدا «يېڭى ھايات» چىقىشقا باشلىغاندا ئۇ دەسلەپ گېزىتنىڭ بولۇم باشلىغى، ئاندىن ئومىرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇنىڭ مەسئۇل كاتىبى بولۇپ ئۇنۇملۇك ئىشلىدى. ھېببۇللا يۇنۇس ئوزىنىڭ بارلىق بىلىمىنى، پەم ـ پاراسىتىنى «يېڭى ھايات» گېزىتىنى سۇپەتلىك چىقىرىشقا، كوپچىلىكنىڭ كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىشىغا سەرىپ قىلدى.

ھېببۇللا يۇنۇسنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ئۇ ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ ژۇرگەن ژىللىرى باشلانغان بولۇپ، گېزىت ـ ژۇرناللاردا ھەر خىل ماۋزۇلارغا يېزىلغان شېرلىرى، ھېكايىلىرى بېسىلدى. ئۇنىڭ تاشكەنتتە ئوقۇشى، كېيىنىرەك ئالمۇتىدا «يېڭى ھايات» گېزىتىدا ئىشلىگەن ژىللىرى ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ يۇكسىلىشىگە شارائىت ياراتتى. ھېببۇللا ئاكا «تۇنجا يامغۇر»، «سېخىرلىق نەي» توپلاملىرىنى نەشىر قىلدۇردى. ئۇنىڭ شۇنداقلا نەشىر قىلىنماي قالغان كوپلىگەن ھېكايىلىرى، شېرلىرى بولىدىغان.

1991 ـ ژىلى مارتتا ئۇ ئىجادىي پائالىيىتى رىۋاجلىنىۋاتقان بىر چاغدا بېۋاقىت پانىي دۇنيادىن باقىي دۇنياغا سەپەر قىلدى. ھېببۇللا ئاكا ھايات ۋاقتىدا تەييارلىغان «رۇبايىلار» توپلىمىنى 1993 ـ ژىلى يۇلدىشى گۇلبوستان تۇردى ئوز خىراجىتى بىلەن نەشىر قىلدۇرۇپ ئىستىدات ئېگىسىگە ھورمەت بىلدۇردى. تالانتلىق ئەدىپ ئوزىنىڭ بۇ توپلىمىدا چوڭقۇر پەلەسەپىلىك ئوي ـ تۇيغۇ بىلەن سۇغىرىلغان، بەدىيلىگى ژۇقۇرى، مۇھىمى، ھايات ھەقىقىتىنى كۇيلەيدىغان بۇ توپلىمىنى «رۇبايىچىلىقنىڭ پىرى» دەپ ئېتىراپ قىلىنغان ئۇلۇق پارس شائىرى ئومەر ھەييامغا مۇراجىەت قىلىپ:

قولۇمغا ئالغاندا ئىزگۇ قەلەمنى،
ئەسلەيمەن ھەزرىتى ئومەر ھەييامنى.
ئۇ دەيدۇ ھەتتاكى كىرىپ چۇشۇمگە:
«ئوغلۇم! .. ئوچەرمىگىن مەن ياققان شامنى!!» ـ

دەپ باشلاپ ئوزىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ بۇ ئۇلۇق ئۇستازغا شاگىرت بولالايدىغانلىغىنى ئوز رۇبائىيلىرىدا ياققال ئىسپاتلايدۇ.

يادىكار سابىتىي.

توۋەندە بىز ھورمەتلىك گېزىتخان ھ. يۇنۇسنىڭ «رۇبائىيلار» توپلىمىدىن بىر تۇركۇم رۇبائىيلارنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

ھېببۇللا يۇنۇس

رۇبائىيلار

بىزدىن ئىلگىرى ھەم بار ئېدى دۇنيا،
ياخشىغا ھېمىشەم زار ئېدى دۇنيا.
ھەممىنىڭ بوشۇگىنى تەۋەتكەن بىلەن،
بەرى ـ بىر يامانغا خار ئېدى دۇنيا.

* * *

دەردىڭنى دەرتسىزگە قىلمىغىن ئىزھار،
ئۇ سېنىڭ ھالىڭغا يەتمەيدۇ زىنھار.
بېشىنى ئەگمىگەچ جۇدۇن ـ چاپقۇنغا،
چوققىلار بېشىدا تۇرار مەڭگۇ قار.

* * *

كىم مېنى دوست تۇتتى، دوست بولدۇم ئاڭا،
قوش مىغىزدەك قەلبى قوش بولدۇم ئاڭا.
دوستۇم دەپ پوستۇمغا ئولتارماق بولسا،
ساتقۇننى كورگەندەك ئوچ بولدۇم ئاڭا.

* * *

ئومۇرنىڭ كوپىنى سۇرۇپ بولدۇم مەن،
ۋىسال ۋە ھىجرانغا جېلىك بولدۇم مەن.
پانىدىن باقىيغا قىلماستىن سەپەر،
جەننۇتۇ ـ دوزاقنى كورۇپ بولدۇم مەن.

* * *

سويگۇدە، ئەزىزىم، ھېچ ساقى بولما،
ھەممە قىسار گۇلنىڭ پۇراقى بولما.
ۋىسالدىن بەزىدە ژىراق بول، ئامما ـ
دەز كەتكەن كوڭۇلنىڭ ئۇلاقى بولما.

* * *

بىلمەمسەن نېمىچۇن ئامراقمەن گۇلگە،
ئۇ ئارام بېرىدۇ يېرىم كوڭۇلگە.
بايقىساڭ، بەك ئوخشاپ كېتىدۇ، دوستۇم،
گۇللەرنىڭ ئومرىمۇ بىزنىڭ ئومۇرگە.

* * *

ئاڭلىغىن، ئانا يۇرت، مېنىڭ ئەرزىمنى،
قىل دېمە سۇننەتنى، ئوتەي پەرزىڭنى.
بەرگىنىڭ شۇنچە كوپ،
بېۋاق كوز ژۇمسام،
كىم ئارتقاي ئۇستىگە سېنىڭ دەردىڭنى.

* * *

ئۇ ياخشى، بۇ يامان دېدۇق سوھبەتتە،
گويا كويگەن بولۇپ موشۇ بىر دەرتتە.
ۋە لېكىن پۇل ـ دۇنيا، مەڭسەپ تالىشىپ،
تۇرالماي كېلىمىز زادى بىر سەپتە.

* * *

كوزۇمنىڭ يېشىدىن بولدى كول پەيدا،
كويگەن ژۇرىگىمدىن بولدى كۇل پەيدا.
توھمەتلەر دەستىدىن يۇزۇمگە چۇشكەن ـ
سانسىز قورۇقلاردىن بولدى يول پەيدا.

* * *

يۇرتۇمدىن مۇقەددەس كىمىم بار مېنىڭ،
ئەل ـ يۇرتسىز ئامەتكە يولۇم تار مېنىڭ.
بەختكە بولۇنۇپ كۇلەر ئېكەن يۇرت،
دېمەككى ئۇنىڭدا نامىم بار مېنىڭ.

* * *

سەن بارسەن، ۋەتىنىم، تاغدەك مەغرۇرمەن،
دۇشمەننىڭ ئالدىدا تەڭرىدەك زور مەن.
ناۋادا سېنىڭدىن جۇدا ئېكەنمەن،
ھەركىمنىڭ پۇتىدا پوڭزەڭتەك خورمەن.

* * *

دەرت كەلسە، كوزۇڭدىن ئاقار ئاچچىق ياش،
سەۋەپكى غەملەرنىڭ باغرى بولار تاش.
ۋە لېكىن تۇن قانچە قارا بولسىمۇ،
بەرى ـ بىر چاراقلاپ چىقىدۇ قۇياش.

* * *

ياخشىغا كورۇم يوق، يامانغا ئولۇم،
بۇ ئۇلۇق ھەقىقەت، ئەستە تۇت، گۇلۇم.
ياخشىلار بېباھا بولغىنى ئۇچۇن،
يامانلار ياخشىغا قىلىدۇ زۇلۇم.

* * *

ۋەتەن دەپ بەرىمىز ناخشا ئېيتىمىز،
ۋەتەننىڭ ئىشقىدا كويۇپ كېتىمىز.
ساقلانسا ۋەتەننىڭ ئۇلۇق تارىخى،
ئوچمەيدۇ، ئەلۋەتتە، بىزنىڭ ئېتىمىز.

* * *

تەشۋىشىڭ مۇنچىلا كوپ ئېكەن، دۇنيا،
بىر شاتلىق، بىر قايغۇ جۇپ ئېكەن دۇنيا.
تىرىشىپ، تىرمىشىپ توپلىساق دۇنيا،
ئاخىرى بىزگە تۇق ئېكەن، دۇنيا.

* * *

دوستلۇرۇم، سىز بارسىز ئوچمەيدۇ نامىم،
سىز بىلەن ھاياتتۇر مېنىڭ ئىلھامىم.
دىللاردا قالاركەن بىر قۇر، بىر كۇبلېت،
بوپ قالار شۇ مېنىڭ ئومۇر كىتاۋىم.

* * *

كىملەرنى قوينىغا ئالمىدى بۇ يەر!
بېنا بولغىنىدىن بۇگۇنگە قەدەر.
بارچىغا قۇچىغىن ئېچىپ تۇرغاچقا،
ئاي كۇمۇچ توكىدۇ، قۇياش ئاڭا زەر.

* * *

قورقىمەن، ئەزىزىم، مەنمۇ ئولۇمدىن،
ئۇنىڭغا چەك قويۇش كەلمەس قولۇمدىن.
بۇ گوزەل دۇنيادا مەندىن بېسوراق،
پەقەت شۇ ئايرىيدۇ ئىزگۇ يولۇمدىن.

* * *

كوپ ژىغلاپ كوزلەردە قۇرۇپ كەتتى ياش،
چاچلا ئەمەس، ھەتتاكى ئاقىرىپتۇ قاش.
دانادىن سورىسام: بۇ نېمە ھال دەپ،
دېدى ئۇ: «تاللىماي تۇتتۇڭغۇ يولداش».

* * *

يامانلاپ ژۇرىمىز بىلمەي ياخشىنى،
غېۋىتىن قىلىمىز كۇندۇز ـ ئاخشىمى.
ئۇ كېتەر ئارىدىن، ئېيتالمايمىز بىز،
پەدىنى سېرىپ ئۇ ئېيتقان ناخشىنى.

* * *

قۇي، مەينى قەدەھكە تولتۇرۇپ ساقى،
بىر ئىچىپ بولاي مەن مەجنۇن سىياقى!
كىم نېمە خالىسا، مەيلى دەۋەرسۇن،
بەش كۇنلۇك ئالەمگە مەن ئەمەس باقى.

* * *

ياشلىقتا كوڭۇلنىڭ كەينىگە كىردۇق،
بىر مەھەل بىز ئۇنىڭ دولىتىن سۇردۇق.
بېباھا ئومۇرنى ئوتكۇزۇپ بوشقا،
يەتكەندە قېرىلىق پۇشمان قىپ ژۇردۇق.

* * *

ئەجەپلەنمە، ئەگەر مېنى مەس كورسەڭ،
بەزەن تاغدىن ئېگىز، گۇلدىن پەس كورسەڭ.
ئالتۇن بوشۇگۇڭنى كوتىرىپ تۇرغان ـ
يەر ھېساپلا مېنى، مۇقەددەس كورسەڭ.

* * *

دانىشمەن بولاي دەپ، بولما ئاۋارە،
ئەي، روھىي كەمبەغەل، ئوزى بېچارە.
بىر ئومۇر داۋاگەر بولغىنىڭ بىلەن،
يۇرت دانا دېمىسە ئاڭا نە چارە.

* * *

پۇلۇڭنىڭ بارىدا دوستۇڭ كوپ، سېنىڭ،
ئويۇن ـ كۇلكىلەرگە خۇشتۇڭ كوپ سېنىڭ.
ئامىتىڭ كەلگەندە ئىشنى ئويلاپ قىل،
بەلكى كۇلكىگە زار پۇشتۇڭ كوپ، سېنىڭ.

* * *

دوست ئەمەس، چىقاردىڭ پۇلدارنى تورگە،
يېتىلەپ ماڭغاندەك سېمىزنى ئورگە.
ئۇ قاراپ قويمىدى تاۋۇت تەرەپكە،
يۇرت سېنى ئېپ ماڭغان چېغىدا گورگە.

* * *

نېمىنى ئوگەتسە شۇنى دەر توتى،
ژۇرەكتە بولمىغاچ ئانا تىل ئوتى.
ئادەممۇ شۇ قۇشتەك بولۇپ قالغۇسى،
بولمىسا ئوزىنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى.

* * *

ھاياتقا بىر كەلدۇق، كەلمەيمىز يېنىپ،
شۇ سەۋەپ ئۇنىڭغا ئوتمەيمىز قېنىپ.
رازىمەن، ئومرۇمدە، ئانا يۇرتۇمنىڭ ـ
مۇبارەك قەلبىدە ئوچسەم بىر يېنىپ.

* * *

يەرگە بىر، ئەرگە بىر نوۋەت كېلەركەن،
بىرىگە غەم، بىرىگە ئامەت كېلەركەن.
ھەممىنى تەڭشىگەچ تەغدىرنىڭ ئوزى،
بىر كۇلكىدىن كېيىن بىر دەرت كېلەركەن.

* * *

بىر كېلىپ، بىر كەتتۇق، بۇ دۇنيا قالدى،
بىز بىلەن تەڭ ئوسكەن گۇل ـ گىيا قالدى.
پانىينىڭ غېمىدىن قۇتۇلدۇق، ئامما،
ئەندى بىز كورمىگەن ئۇ دۇنيا قالدى.

* * *

مەن ئولسەم ژىغلىماڭ قومۇ ـ قېرىنداش،
تىرىلىپ كەلمەيمەن توككەنگە كوز ياش.
بېشىم يەتمەسمىدى ئاسمان ـ پەلەككە،
بارىمدا بولساڭلار مۇڭۇمغا ـ مۇڭداش.

* * *

ئولۇمگە باش ئېگىپ پۇكمىدىم تىزنى،
ھاياتتا زادىلا ئوچمەيدۇ ئىزىم.
بەزىدە ھاياتتىن كەتكۇم كېلەر تېز،
ۋەتەن خائىنلىرىن كورگەندە كوزۇم.

* * *

بىرەۋنى كويدۇرمە توھمەت ئوتىدا،
ھەق ـ ناھەق ئايرىلار خەلىق سوتىدا.
كوزنىڭ قارچۇغىنى ئاسرار تەبىئەت،
كىرپىك ئاستىدىكى ياقۇت قۇتىدا.

* * *

بىرلىرى يولۇمدا باش ئاتتى ماڭا،
بىرلىرى ئارقامدىن تاش ئاتتى ماڭا.
مېنىڭ ئىرادەمگە ئەيلەپ ئاپىرىن،
يۇرتۇم گوزەللىرى قاش ئاتتى ماڭا.

* * *

ئەجەلدىن ھەممىمىز قورقىمىز ھامان،
قاچقانغا ئۇنىڭدىن قالمايمىز ئامان.
بىراقتا دوستلارنى سېتىپ دۇشمەنگە،
ئوزى تىرىك ژۇرگەن ئەجەلدىن يامان.

* * *

كوپ ژىغلاپ كوزلەردە قۇرۇپ كەتتى ياش،
چاچ ئەمەس، ھەتتاكى ئاقاردى بۇ قاش.
دانادىن سورىسام: بۇ نېمە ھال دەپ،
دېدى ئۇ: يامانغا بولدىڭغۇ يولداش.

* * *

قۇي مەينى، ئېي ساقى، تولتۇرۇپ جامغا،
بىر پەس ئارام بەرگەي ئەشۇ مەي جانغا.
ۋىجداننى ئابرويغا ساتقاندىن كورە،
ئورتەلسۇن ژۇرىگىم مەي تولغان جامدا.

* * *

رەقىپكە ئەل بولۇش نامەرتلىك جەڭدە،
مەرت ژىگىت بېشىنى ئەگمەس ئەجەلگە.
ئاسىي ھەم قورقاقلار كاساپىتىدىن ـ
ئېغىر دەرت چۇشىدۇ مۇقەددەس ئەلگە.

* * *

ھەي رەببىي، ئوتۇنۇپ سورايمەن سەندىن،
بىر نوۋەت شەپقىتىڭ ئايىما مەندىن.
بىر ئومۇر نىگارسىز ئوتسەم مەن ئوتەي،
ۋە لېكىن ئايرىما، مېنى ۋە تەندىن.

* * *

كەتكۇم يوق زادىلا بۇ دۇنيا سەندىن،
مىڭ ئەۋزەل بولسىمۇ ئۇ دۇنيا سەندىن.
مابادا مەن كەتسەم توتىيالىقچۇن،
ئېپ كېتەي جەننەتكە بىر گىيا سەندىن.

* * *

ئېھ تەغدىر، بەختىمنى تاپماي كەتتىم مەن،
بېمەزگىل قېرىدىم توھمەت، دەرتتىن مەن.
مىڭ قەتلى شۇكرىكىم ئايرىلمىدىم ھېچ،
ئانا يۇرتقا بولغان مۇھەببەتتىن مەن.

* * *

دانانى ئاخماققا خار قىلدىڭ تەغدىر،
بەختكە يولىنى تار قىلدىڭ، تەغدىر.
غەملەرنىڭ ژۇكۇنى ئارتىپ ئۇنىڭغا،
كۇلكە بازارىغا زار قىلدىڭ، تەغدىر.

* * *

تۇغۇلغاندا ئاق يوگەككە يوگىلىپ،
بوشۇك بولدى ئاخىر بىزنىڭ ئېتىمىز.
ئولگەندىمۇ ئاق يوگەككە يوگىلىپ،
ئاق يېپىنغان تاۋۇت بىلەن كېتىمىز.
بۇ ئومۇرنىڭ ئۇزۇنلۇغىنى قاراڭلار،
بوشۇك بىلەن تاۋۇت ئېكەن ئارانلا...

● تارىختىن ئۇچۇر

ئۇيغۇرستاننىڭ قېدىمىي مەدەنىيەت ئىزلىرى

(ئاخىرى، بېشى ئوتكەن سانلاردا)

2 . مىڭ ئويلەرنىڭ هازىرقى ئېچىنىشلىق ئەهۋالى

ئەندى خىتاي هوكۇمىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 50 نەچچە ژىلنى ئەسلەيدىغان بولساق ئونىڭدىنمۇ ئېغىر پاجىەلەر مەۋجۇت. بىز بۇنى توۋەندىكى فاكتلاردىن كورۇپ چىقالايمىز: ئالدى بىلەن مىڭ ئويلەرنىڭ ساخلىنىش ئەهۋالى ئۇستىدە توختالساق ئەهۋال ناهايىتى ئېغىر، ناهايىتى ئېچىنىشلىق. مىڭ ئوي قۇرۇلۇشى ناهايىتى ئۇزۇن ئەسىرلىك مېهنەتكەش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاپالىق مېهنىتىنىڭ مېۋىسى بولۇپ قېدىمىي ئۇيغۇر تارىخىنىڭ، مىللىي مەدەنىيەت ئالاهىدىلىگىمىزنىڭ ئىپادىلەنگەن ئەڭ ئېسىل نەمۇنىسىدۇر.

مىڭ ئويلەر بۇددا دىنى ئېتىقادىنىڭ جەۋهىرى بولۇپ ئۇ، ئۇيغۇرلار ئارىسىغا تارقالغاندىن كېيىن بۇددىزم سەنئىتى دېگەن نام بىلەن كەڭ قانات يايغان. كېيىن ئەسلىدىكى بۇددىزم سەنئىتى ئۇيغۇر ئەدىپلىرى، رەسساملىرى تەرىپىدىن رىۋاجلاندۇرۇلۇپ ئۇيغۇر بۇددىزم سەنئەت شەكلى بىخلىنىپ چىقىدۇ. هەتتا بۇددىزم سەنئىتىنىڭ هېكايە مەزمۇنلىرى پوتۇنلەي ئۇزگۇرۇپ «قېدىمقى ئۇيغۇر ئەپسانىلىرى ۋە رىۋايەتلىرىنىڭ مەزمۇنىغا ئوزگۇرۇدۇ. ئۇيغۇرلار بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىۋاتقان چاغلىرىدا ئۇلار ئوزلىرىنىڭ ئەجايىپ يۇكسەك، گوزەل فانتازىيەلىك قىسسىلىرى بىلەن رىۋايەتلىرىنى سىزما رەسىم هەم هەيكەلتاراشلىق ئۇسۇلى ئارقىلىق بۇددىزم مەدەنىيىتىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىدۇ. بۇددا دىنى ئۇيغۇرستانغا تارالغان ۋاختىدا كوسەن (كۇچار) دولىتىنىڭ پادىشاهى ئالدى بىلەن دەريانىڭ ئېقىن سۇ بويلىرىغا ساڭرامىلارنى سالدۇرۇپ كىمىر ئويلەرنى قازدۇرغان، بىراقتا قېدىمىدىن تارتىپ خېلە ياخشى ساخلىنىپ كەلگەن بۇ مىڭ ئوي يادىكارلىقلىرى هازىرقى كۇندە مۇهاپىزەتسىز ناهايىتى ئېچىنىشلىق ئەهۋالدا قالدى. بۇ مىڭ ئويلەرنىڭ رايونلار بويىچە چېچىلىپ جايلىشىش ئەهۋالى ۋە بوزۇلۇش ئەهۋالى توۋەندىكىچە:

كۇچار رايونىنى مەركەز قىلغان مىڭ ئويلەر

1. ئاقسۇ ناهىيەسىگە جايلاشقان توغلاقچان مىڭ ئويى. بۇرۇن بۇ جايدا 100 دىن كوپىرەك مىڭ ئوي هوجىرىلىرى بار ئېدى. هازىر پەقەت 6 هوجرا ئوي ساقلىنىپ قالغان. قېدىمىكى نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى تامامەن ۋەيران قىلىنغان.

2. تەي تەر مىڭ ئوي. بۇ باي ناهىيەسىنىڭ قىزىل رايونىدىكى جىڭ شى كەنتىنىڭ شىمالىدا 5 چاقىرىم كېلىدىغان جايغا ئورۇنلاشقان. بۇ خارابىلىقنىڭ دائىرىسىدىن قارىغاندا بو جايدا ناهايىتى نۇرغۇن هوجىرا ئويلەرنىڭ بولغانلىغى كورۇنۇپ تورىدۇ. ئامما ئەينى زاماندىن تارتىپ تەبىئىي ئاپەت ۋە هەر خىل بۇزغۇنچىلىقلارغا دوچ كېلىپ ۋەيران بولغانلىغى بايقىلىپ تۇرىدۇ. 1955 ـ ژىلى بۇ مىڭ ئوينىڭ كەينىدىكى تاغ ئۇستىگە ياسالغان بىر قېدىمىكى بۇددا ئىبادەتخانىسىدىن ئورخۇن ـ ئېنىسەي يېزىغى، قېدىمىكى ئۇيغۇر يېزىغى ئويۇلغان ساپال پارچىلىرى، فارفور بۇيۇملار، قېيىن قوزىغىغا ئويۇلغان يېزىقلار تېپىلغان ئېدى. هازىر بۇ مىڭ ئويدىن پەقەت 8 كىمىر ئويلا ساقلىنىپ قالغان.

3. قىزىل مىڭ ئويى. شىنجاڭ بۇددا سەنئىتىنىڭ گۇلتاجىسى بولۇپ، باي ناهىيەسىنىڭ قىزىل يېزىسىنىڭ 10 چاقىرىم جەنۇبىدىكى جايغا يەنى موزات دەرياسىنىڭ شىمال قىرغاقلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، ئېگىزتاغ باغرىغا ئويۇپ ياسالغان. بۇ مىڭ ئوي هىندستاندىكى مەشهۇر تاجانتا مىڭ ئويىدىن قالسىلا 2 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ مىڭ ئوي كولەمىنىڭ چوڭلىغى، تارىخىنىڭ ئوزۇنلۇغى، سەنئەت غەزنىسىنىڭ موللىغى ۋە رەڭگا ـ رەڭ مىللىي تۇرمۇش پۇرىغىغا ئېگە ئېكەنلىگى بىلەن پۇتۇن دۇنيا بويىچە مەشۇردۇر.

بۇ جايدىكى 253 كىمىر ئويلەردىكى تام سۇرەتلەرنىڭ كولەمى 10 مىڭ كۋادرات مېتردىن ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىكى تەسۋىرى سۇرەتلەر 70 خىلغا يېتىدۇ. بۇ بەدىئىي ـ سەنئەت غارىغا قېدىمىكى ئۇيغۇر بېناكارلىرى، رەسساملىرى، هەيكەلتاراشلىرى، هۇنەر ـ سەنئەت ئۇستىلىرى ۋە يەرلىك ئاۋام خەلىقىنىڭ نەچچە ئەۋلات قان ـ تەرى سىڭگەن بولۇپ ئۇيغۇرستاندىكى قېدىمىكى بۇددا سەنئىتىنىڭ ئەڭ ئېسىل نەمۇنىلىرى هېساپلىنىدۇ. بۇ قىزىل مىڭ ئوي غارلىرى ئىچىگە بۇددانىڭ يارالمىش قىسسىلىرى، تەگرىلەر، راهىپلار، ساكيامونىنىڭ بۇددىزم تەرغىباتى پائالىيەتلىرى، تىۋىنغۇچىلار، ساخا ـ ۋەتچىلەر، هايۋانات، ئۇچار قوشلار، كول ـ گىيالار ۋە هەر خىل نەقىش ئورنەك نۇسخىلىرى تەسۋىرلىنىپ ياسالغان. بۇ مىڭ ئوي ئەينى زاماندا كۇچار بۇددىستلىرىنىڭ ئىبادەت قىلىدىغان مۇقەددەس جايى بولغان. قىزىل مىڭ ئويىدە سان بېرىپ بىكىتىلگەن غار 236 بولۇپ 2 چاقىرىم دائىرىگە جايلاشقان. ئورۇلۇپ چوشكەن، بوزۇلۇپ كەتكەن هوجرىلار 65 پائىزنى ئېگەللەيدۇ. هازىر بىر قەدەر ياخشى ساخلىنىۋاتىدۇ ـ دەپ قاراۋاتقان هوجرىلارمۇ زەيلىشىپ، بوزۇلۇش ئالدىدا تورىدۇ. بۇ ئوينىڭ ياسىلىش ۋاختى مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدىن 10 ـ ئەسىرىگىچەدۇر.

4. قۇمتىرا مىڭ ئويى ـ («قۇملۇقتىكى تور» دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدۇ.) كۇچار ناهىيە بازىرىنىڭ غەربىي ـ جەنۇبىدىن تەخمىنەن 25 چاقىرىمچە كېلىدىغان ئوگەن دەرياسى ئېقىپ چقىدىغان تاغ ئېغىزىنىڭ شەرقىي قىرغىغىنى بويلاپ سوزۇلغان تار هەم ئوزۇن جىلغىدىكى تاش هوجرىلار ناهايىتى قاتتىق ۋەيرانچىلىققا ئوچرىغان. ئەينى زاماندا خىتاي راهىبى شىۋە قزاڭ بۇ جايغا كەلگەندە دەريانىڭ ئىككى قاسنىغىدا سامگارامالار خېلە كوپ ئېدى. دەريانىڭ ئەتراپىدىكى قوملۇقتىكى تور (مونارا)لار بار ئېدى. هازىر بولسا تورلاردىن بىرسىمۇ قالمىغان. 1950 ـ ژىللار ئەتراپىدا ئوگەن دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىغىدا 110 تاش كىمىر ئوي تىزىمغا ئېلىنغان ئېدى. هازىر بولسا بۇ ئويلەرنىڭ كوپىنچىسى بوزۇلۇپ كەتكەن.

موشۇ كىمىر ئويلەرنىڭ تاملىرىدا بۇددا نوملىرىدا تەسۋىرلەنگەن مۇهىم ۋەقىئەلەر، قولىدا دورا تاۋىغى تۇتقان ئەمچى ئۇستازلار، بۇتساۋالار، ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان پەرىلەر، تاغ ـ دەريالار، شەهەر ـ قەلئەلەر، گۇل ـ گىيالار، ئۇچار ـ قاناتلارنىڭ رەسىملىرى ناهايىتى تەبىئى هالدا ياسالغاندۇر. بۇنىڭدا يەنە قېدىمى ئۇيغۇر يېزىغى، خىتاي يېزىغى ۋە باشقا يېزىقلاردىكى بېغىشلىمىلار ساخلىنىپ قالغان. بۇ كىمىر ئوينىڭ تېمىدىكى رەسىملەرنىڭ سىزىلىش ئۇسۇلى ۋە بوياق بېرىلىشى ئۇيغۇرلارغا خاس ئوسلۇپتا سىزىلغان بولۇپ ئۇ قىزىل مىڭ ئويى بىلەن باراۋەر ئورۇندا تورىدۇ. بۇ رەسىملەرنىڭ رۇشەن ئالاهىدىلىگى شۇنىڭدىكى، ئىلاهلار ۋە ئادەملەرنىڭ چىراي ـ شەكلى كۇسەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ چىراي شەكلىگە ئوخشايدۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ ئورۇننى تەسۋىرى سەنئەتنىڭ يەنە بىر غەزنىسى دەپ هېساپلايمىز.

بىراقتا خىتاي شۇۋىنىستلىرى ئوگەن دەرياسىنىڭ قومتورا مىڭ ئوي قىسمىغا بىر سۇ ئېلېكتر ستانسىيەسى سېلىپ خەلىققە ئېلېكتر يورۇغى كەلتۇرۇپ بىرىمىز دېگەن باهانە بىلەن دەريا سۇيىنى بو تەرەپكە باشلاپ كەلگەن. بو هالدا سۇنىڭ ئېقىش تىزلىگى ئاستىلاپ سۇ ئورنى كوتۇرۇلۇپ تاغ باغرىنىڭ توۋەن قىسمىدىكى ئويلەرگە سۇ كىرىپ تام رەسىملەر سويۇلۇپ چۇشۇشكە باشلىغان. خىتاي شوۋىنىستلىرىنىڭ يەنە بىر جىنايىتى شۇكى «بىز مىڭ ئوي غار ئويلىرىنى رېمونتلايمىز» دېگەن سەۋەپ بىلەن تەبىئىي غار ئېغىزلىرىغا ئىشىك بەكىتكەن. بۇنىڭ بىلەن تاغنىڭ سەلكىن شامىلى ئوتۇشۇپ تۇرىدىغان غار ئويلىرىگە شامال ئوتەلمەي تىخىمۇ زەيلىشىپ تام رەسىملەر زەيلىشىپ، موخلىشىپ، تام رەسىملەر رەڭگى ئوزگىرىپ تونۇغۇسىز چۇشۇپ قالغان.

5. توغلۇق ئىران (بەزىلەر توغراق ئېقىن دەپمۇ ئاتايدۇ) مىڭ ئويى، توخسۇن ناهىيەسىگە 70 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بولۇپ هازىر 19 هوجرا ساقلىنىپ قالغان. 16 ـ هوجرىدا بۇددا دىنىغا دائىر چاتما سۇرەتلەر، هەيۋەتلىك ئۇسۇل كورۇنۇشلىرى، ئادەم، ئۇچار قۇشلار، ئوي هايۋانلىرى هەم تۇرمۇش ـ ئورپى ئادەتلەرگە ئائىت سۇرەتلەر بار. بۇ يەردىكى خارابىلىقتىن قول يازمىلارمۇ تېپىلغان.

6. سىم ـ سىم مىڭ ئويى. كۇچارنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ هازىر 30 كىمىر ئوي ساخلىنىپ قالغان. بۇ كىمىر ئويلەرگە بۇددانىڭ يارىلىشى هەققىدىكى هېكايەتلىك چاتما سۇرەت. بۇددا دىنىدىكى جەننەت ۋە دوزاختىن ئىبارەت هېكايىلەر سىزىلغان. يەنە ئىككى خىل مەنزىرە، راهەت ـ پاراغەت دۇنياسى، ئىخلاسمەن راهىپلار، هەر خىل ئوسۇللۇق ئوبرازلار، كىيىم ـ كېچەك، چالغۇ ئەسۋاپلار كورۇنۇشلىرى سىزىلغان كورۇنۇشلەر بار.

7. مازار باغ (بەزى ماتېرىاللاردا مازاربەك دەپمۇ ئاتىلىدۇ) كۇچار ماهىيەسىنىڭ شەرقىي ـ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ئۇ، كوچاردىن 30 چاقىرىم كېلىدۇ. هازىر ئۇ جايدا 32 ئوي ساخلىنىپ قالغان. بىراق بۇ ئويلەرنىڭ ساخلىنىشىغا ئېتىۋار بەرمىگەنلىكتىن تورت ئېغىز ئويدىن باشقىلىرىنىڭ تام سۇرەتلىرىنى پەرىق ئەتكىلى بولمايدۇ. ساخلىنىپ قالغان سۇرەتلەرگە بۇددانىڭ يارىلىش قىسسىلىرىگە دائىر كوپ قىسىملىق چاتما سۇرەتلەر، قېدىمى كۇسەن چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى گەۋدىلەندۇرگەن هەيۋەتلىك ئوركېستر سۇرىتى، پىل، كەپتەر، ۋە بېلىقلارغا مىنىپ ژۇرگەن مۇنايىم قىزلار سۇرىتى چۇشۇرۇلگەن. مازار باغ مىڭ ئويىدىكى سۇرەتلەردە بېشى ئادەم، تىنى ئوچار قوشلار سىياقىدىكى سىرلىق هۇر قىزلار، بۇددا نوم ـ سوترالىرىدىن ۋەز ـ نەسىهەت ئاڭلاۋاتقان ئىخلاسمەن راهىپلار ۋە باشقا تۇرمۇشقا دائىر سۇرەتلەرمۇ ساقلىنىپ قالغان. ئۇلار مىلادىدىن ئىلگەركى 1ـ ئەسىردىن مىلادى 10ـ ئەسىرگىچە ئارىلىقتىكى بەدىئىي ـ سەنئەت نەمۇنىلىرىدۇر.

8. قىزىل قاغا (بەزى ماتېرىاللاردا قىزىل دوغا دەپمۇ ئاتىلىدۇ) مىڭ ئويى، بۇ كۇچارنىڭ شىمالىدا 6 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بولۇپ هازىر سان سېلىپ رەتلەنگەن كىمىر ئويلەر 39 بولۇپ بۇلاردىن 38 هوجىر ئوينىڭ تورۇسلىرىدىكى سۇرەتلەردىن باشقىسى مۇهاپىزەت قىلىنمىغانلىقتىن ئېغىر دەرىجىدە ۋەيرانچىلىققا ئوچرىغان. ئەڭ مۇهىم سۇرەتلەردىن نىرۋانا (ئولمەيدىغان ۋە قايتا توغۇلمايدىغان دۇنيا)، بوتى، ساكيامونىنىڭ پوتىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتارغان سۇرىتى، بەخىت ۋە خوشاللىق مۇئەككىلىنىڭ ئىنسانىيەت دۇنياسىغا قاراپ كۇلۇپ تۇرغان سۇرىتى، مالائىكىلار بەزمىسى، بۇددانىڭ يارىلىشى هەققىدىكى هېكايەتلىك چاتما سۇرەتلەر، يەرلىك خەلىقلەرنىڭ ئوسۇللۇق ئوبرازلىرى، قاناتلىق پەرىزاتلار، ئوي هايۋانلىرىنىڭ ئوبرىزى ئەكىس ئەتكەن سۇرەتلەر بار.

2ـ تۇرپان ئويمانلىغىنىڭ دائىرىسىگە جايلاشقان مىڭ ئويلەر

توۋەندىكىچە:

1. يارغۇل مىڭ ئويى. تۇرپاننىڭ غەربىدە تەخمىنەن 10 چاقىرىم كېلىدىغان يارغۇل كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، ئو جايدا 10 كىمىر ئوي بار ئېدى. لېكىن مۇهاپىزەت قىلىنماي تاشلاۋەتكەنلىكتىن هازىر ئۇنىڭ بىر نەچچە هوجرىسىلا ساقلىنىپ قالغان. قالغانلىرى يوقالغان. ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئىلاهى قىسسىلىرىگە دائىر چاتما سۇرەتلەر، ئۇيغۇر قىز ـ چوكانلىرى ماۋزۇ قىلىنغان ئوسۇللۇق ئوبرازلار، بۇددا نوم ـ سوترالىرىدىن ۋەز ئاڭلاش، مالائىكىلار بەزمىسى، بۇددا ئەۋلىياسى ساكيامونى توغرىلىق هېكايەتلىك سۇرەتلەر، هەر خىل چالغۇلار، تۇرمۇش ۋە ئورپى ـ ئادەتكە دائىر بۇ كىلاسىك تام سۇرەت غەزنىلىرى مىلادى 3 ـ ئەسىردىن 12 ـ ئەسىرگىچە بولغان تارىخنىڭ يالدامىسى بولۇپ قېدىمى تۇرپان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىجتىمائىي هاياتىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىال بولۇپ هېساپلىنىدۇ.

2. تۇيۇق مىڭ ئويى. تورپان ناهىيەسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا 55 چاقىرىم كېلىدىغان تۇيۇق جىلغىسىنىڭ ئىككى قاسنىغىغا جايلاشقان بولۇپ ئۇ جايدا ئەسلى 94 كىمىر ئوي بار ئېدى. بىراق مۇهاپىزەت قىلىشقا ئېتىۋارسىز قارىغانلىقتىن بىر نەچچە كىمىر ئويدىكى تام سۇرەتلەرلا ساقلىنىپ قالغان. بۇ سۇرەتلەر ئارىسىدا روهانىينىڭ ئويقىغا كىتىشى، شاهزادىنىڭ سەلتەنەتلىك تۇرمۇشتىن ۋاز كېچىپ قىرغاۋولنى قوتۇلدۇرۇشى، ئاسماندا پەرۋاز قىلىش، تەرىقەتچى راهىپلار، هەر خىل ئوسۇللۇق ئوبرازلار، چالغۇ ئەسۋاپلىرى، تورپان ئۇيغۇرلىرىنىڭ كېيىنىشى، بېزىنىش ئەهۋالىغا ئائىت سۇرەتلەر بار.

3. بىزەكلىك مىڭ ئويى. تورپاننىڭ شەرقى ـ جەنۇبىدا تەخمىنەن 40 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بولۇپ، بۇرۇن 51 كىمىر ئوي بار ئېدى. لېكىن مۇهاپىزەت قىلىشقا پوتۇنلەي ئېتىۋار قىلىنمىغانلىقتىن هازىر پەقەت 15 تەكلا كىمىر ئوي ساخلىنىپ قالغان. بۇ ئويلەردىكى سۇرەتلەر قەدىر ئەهۋال خېلە ياخشى تورۇپتۇ. بۇ ئويلەردە قىممەت باهالىق سۇرەتلەر ئىچىدە يالىڭاچ ۋە يېرىم يالىڭاچ قىياپەتتىكى ئوسسۇل ئويناۋاتقان ئوبرازلار، ئەرئايال مۇزىكانتلار ئارلىشىپ تۇرغان رەسىملەر، قاناتلىق پەرىزاتلار، ساقال ـ بورۇتلۇق ئەرلەر، بېشى ئادەم تىنى بېلىق قىياپىتىدىكى هۇر قىزلار بار.

بىزەكلىك مىڭ ئويىدىكى تام سۇرەتلەردە ۋەز ـ نەسىهەت ئاڭلاۋاتقان خىلمۇ ـ خىل كىيىنگەن راهىپلار ۋە ئىجتىمائى تۇرمۇشقا ئائىت هەر خىل سۇرەتلەر، قېدىمىكى ئۇيغۇرچە، سوغدىچە، خىتايچە بېغىشلىما ۋە ئىمزالار

سۇرەتتە: قىزىل مىڭ ئويدىكى قاراڭغۇلۇق بىلەن يورۇقلۇقنى رەمز قىلغان تام رەسىملەر.

سۇرەتتە: قەشقەر ئەتراپىدىكى قېدىمىي ئىبادەتخانا خارابىسى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سۈرەتتە: قۇمتۇرا مىڭ ئويىدىكى تام سۈرەتلەر.

فاكتلار ھەقىقىي ئەھۋالنى كورسىتىدۇ

«غەربىي رايوننى گۈللەندۈرۈشتىن» كىم پايدا ئېلىۋاتىدۇ؟

كېيىنكى بىر نەچچە ژىلدىن بۇيان خ خ ج دا «غەربىي رايوننى گۈللەندۈرەيلى» دېگەن داغدۇغلىق شىئار كەڭ دائىرىدە يېگىراشقا باشلىدى.(خىتايلار ئۇيغۇرلار دىيارىغا «شىنجاڭ»، «يېڭى يەر»، «يېڭى چېگارا» دەپ نام بېرىپ، بۇ يەردە ئوزلىرىنىڭ يات ئېكەنلىگىدىن دېرەك بېرىدىغان بۇ ئاتالغۇنى ئەندى «غەربىي رايون»، «غەربىي دىيار» دەپ ئاتاپ، ھېلىمۇ-ھېلىك قىلىۋاتىدۇ). كوممۇنىستىك خىتاي ھاكىمىيىتى ئورۇنلىرىنىڭ «**غەربىي رايوننى گۈللەندۈرەيلى**»، ـ دەپ پۈتكۈل دۇنياغا جار سېلىۋاتقانلىغىنىڭ ئاساسىي مەخسىتى نېمىدىن ئىبارەت؟ بۇ «**گۈللەندۈرۈشتىن**»يەر ئېگىلىرى ـ ئۇيغۇرلار قانچىلىك بەھىر ئېلىۋاتىدۇ؟ بۇ سوئاللارغا بىز رەسمىي خىتاي مەتبۇئاتلىرىدىن ياكى جاۋاپ ئېلىشىمىز مۇمكىن. مەسىلەن، خىتاينىڭ ئىچكى ئولكىلىرىدە نەشر قىلىنىۋاتقان «**ۋېنخۇي ياۋ**» ژۇرنىلىدا «**جۇڭگو ياشلىرى**» دېگەن ژۇرنالنىڭ ماتېرىيالل

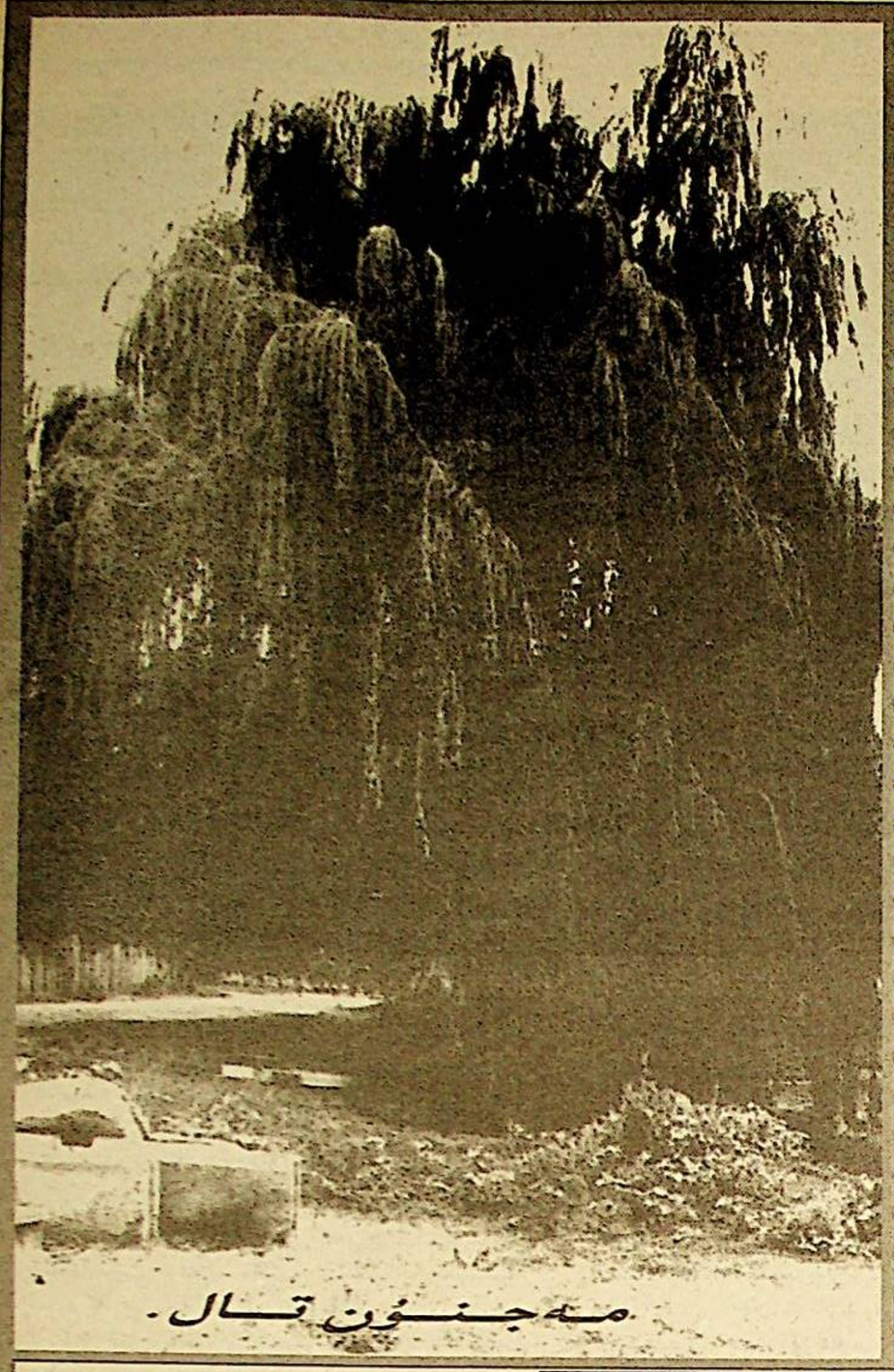
مەجنۇن قال.

● يۇرت ـ ماكانلار توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر

تەكلماكان

1

«پەرھات ئوستىگى» بىر قانچە تارماق ئېقىنلار بىلەن قوشۇلۇپ، ناھايىتى ئۇلۇق سۇ ھاسىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ چوڭ دەريا ئېقىنىنى بويلاپ چەكسىز كەتكەن ئورمانلار، چىمەنزار يايلاقلار، سۇپ سۈزۈك كوللەر بارلىققا كەپتۇ. كەتمەك شەھىرى، ئاق شەھەر، توپا شەھەر، ئاۋات شەھىرى قاتار ـ لىق ئونلىغان شەھەرلەر بىنا بولۇپ، خەلق ـ لىرى كوپەيىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىر ئوۋ ـ چى بوۋاي بۇ شەھەردىن چەت بىر باياۋان ـ غا ئوۋغا چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بىر دوگ ـ نىڭ يېنىدا بىر قانچە تۈلكە ياپ يېشىل ئوسكەن شاخلار ئۈستىدە بىر نەرسە يەۋاتـ ـقان ئېكەن. ئوۋچى تۈلكىنى ئېتىپتۇ. ئوۋ ـ چى تۈلكىنىڭ يېنىغا كېلىپ ھەيران قاپتۇ: شاخلىرى مەجنۇنتالغا ئوخشاش بىر بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن، دەرەخ دېسە دەرەخ ئە ـ مەس ئاجايىپ بىر خىل ئوسۇملۇكنىڭ شاخ ـ لىرىدا مەرۋايىتتەك تىزىلىپ تۇرغان ژۇمـ ـلاق نەرسىلەرگە كوزى چۈشۈپتۇ. تۈلكە ئەيـ ـنە شۇنى يەۋاتقان ئېكەن. ئوۋچى «بۇ قا ـ ـداق نەرسىدۇ» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭدىن بىر تال ئۈزۈپ ئاغزىغا سالغانكەن، ھەسەل ـ ـدەنمۇ تاتلىق تېتىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى خۇرجۇنغا لىق قاچىلاپ، يۇرتىغا قايـ ـتىپ كەپتۇ. ئىككىنچى ژىلى بوۋاينىڭ ئو ـ يى ئەتراپىدا ئاشۇ خىل مەجنۇنتال ئونۇپ چىقىپتۇ. بوۋاي بۇ خاسىيەتلىك ئوسۇملۇك ـ نى ئاسراپ پەرۋىش قىپتۇ، ئاردىدىن ئۇچ ـ تورت ژىل ئوتكەندە ئۇ مېۋە بېرىپتۇ. بوۋاي ـ نىڭ بۇ خاسىيىتى ئەل ـ يۇرتقا تارىلىپتۇ. دەريا بويىدا ياشىغۇچى تومەنلىگەن كىشـ ـلەر ئويلىرىنىڭ ئەتراپىغا باغ ياساپ، مۇشۇ خاسىيەتلىك كوچەتنى ئوستۈرۈپ، مىلـ ـيونلىغان مەجنۇنتال قۇرۇپتۇ. يۇرت ـ جامائەت جەم بولۇپ بۇ دەرەخكە «تەك» دەپ نام بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ پايانسىز يۇرتلار ـ نىڭ ئىسمى تەكلماكان، يەنى تەكلىك ما ـ كان (يۇرت) دەپ ئاتىلىپ، تەك (ئۈزۈم) نىڭ ئەسلى ماكانى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالەمگە داڭقى يېيىلىپتۇ. ھازىرمۇ كىشىلەر بۇ جاينى «تەكلماكان» دەپ ئاتايدىكەن.

2

تەكلماكان بۇرۇنقى زامانلاردا ناھايىتى گۈزەل باغۇ بوستان ۋە ئېتىز ـ ئېرىقلار بىلەن تولغان كاتتا يۇرت ئېكەن. ئېرىقلار بىرىنىڭ ھوسۇللىرى ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرىدىكەن. خەلقى ھۈنەر ـ سەنئەتتە تەڭداشسىز ئېكەن. يات ئەللەر دايىم بۇ جايغا كوز تىكىدىكەن. ئۇلار كوپ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ بۇ گۈزەل يۇرتنى ئالالماپتۇ. ئاخىر ئۇلار كۈھىقاپ پادىشاھلىغىغا ئەلچى ماڭدۇرۇپ، كۈھىقاپتىن ھازازۇل جادى دېگەن جادىگەرنى سېتىۋېلىپ تەكلماكان بوستانلىغىغا ئەۋەتىپتۇ. ھازازۇل جادى بۇ يۇرتنى ۋەيران قىلىش ئۈچۈن قىرىق كېچە ـ كۈندۈز سېھىر قىپتۇ، سېھىرى كارغا يارىماپتۇ، يەنە قىرىق كېچە ـ كۈندۈز ئەپسۇن ئوقۇپتۇ، ئەپسۇنلىرى كارغا يارىماپتۇ. ئاخىر ھاۋاغا كو ـ تۇرۇلۇپتۇ. بۇرۇنقى زامانلاردا چىن ماچىن پادىشاھى ئاسماندا ـ يەر يۈزىدىن مۇساپىسى 500 ژىللىق ئېگىزلىككە مۇئەللەق شە ـ ھەر قۇرۇش ئۈچۈن يوتكەپ چىققان ناھا ـ يىتى زور بىر تاغ بار ئېكەن. ھازازۇل جادى ھېلىقى غايەت زور تاغنى سېھىر قىلىپ قۇمغا ئايلاندۇرۇپ، گۈزەل، ئاۋات يۇرت تەكلماكان بوستانلىغىغا قىرىق كېچە ـ كۈن ـ ـدۈز ياغدۇرۇپتۇ، ئاخىر بۇ گۈزەل يۇرت قۇم تەكتىدە قاپتۇ.

● مازار ـ قەبرىلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر

سادىر پالۋان قەبرىسى

سادىر پالۋان دۇشمەنلىرى بىلەن بولغان كۈرەشتە زادى يېڭىلمەپتۇ. مانجۇ چېرىكلىرى ـ مۇ ئۇنىڭ ئېتىنى ئاڭلىسا دىر ـ دىر تىترەيـ ـدىكەن. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۇ ئومرى ـ دە دۇشمەنلىرى تەرىپىدىن يەتتە قېتىم تۇـ ـتۇلۇپ، زىندانغا تاشلانغان ئېكەن. لېكىن، ئۇ ئوزىنىڭ جاسارىتى ۋە پەم ـ پاراسىتى ھەم يولداشلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن بىر ئا ـ مال قىلىپ زىندانىدىن قېچىپ چىقىپ، كۈـ رەشنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرغان ئېكەن. ھوكۈمران كۈرۈھ سادىرنى «كوزگە قادالغان مىخ» دەپ بىلىپ، ئۇنى يوقىتىشقا كوپ ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن يوقىتىشقا ئامالسىز قالغاچقا، دۇشمەنلىرىنىڭ ژۈرىكى خۇن بولۇپ كېتىپتۇ.

سادىرنىڭ يەتمىش ئۈچ يېشىدا ئوز ئەجـ ـلى بىلەن قازا تاپقانلىغىدىن خەۋەر تاپقان جاكجۇك ئوز ئەمەلدارلىرىنى باشلاپ ئۇنىڭ قەبرىسىگە بېرىپ، ھەر بىرى قەبرىگە يۈز ـ دىن دەررە ئۇرۇپ «ئۈچ»نى ئالغانكەن.

سەئىدخان غوجام مازىرى

قەدىمكى زامانلاردا تۇرپاننىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئېدىرلىق ئېچىدە نۇرغۇنلىغان كىچىك بۇلاقلار بار بولۇپ، بۇ يەرگە ئوزاق زامانلار غىچە ئادەم ئايىاق باسمىغان ئېكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، شۇ ئېدىرلىققا ئانچە ژى ـ راق بولمىغان بىر مەھەللىدە ياشايدىغان سەئىد ئىسىملىك دېخان بۇ ئېدىرلىققا كې ـ لىپ قاپتۇ. ئۇ بۇ يەرگە تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغانلىغىنى پەملەپتۇ ـ دە، ئويىكە قاي ـ تىپ دېخانچىلىق سايمانلىرىنى، ئوزۈق ـ تۇلۇكىنى يېتەرلىك ئېلىپ كېلىپ، بوز يەر ئېچىپ يەر تېرىشقا كىرىشىپتۇ. ئۇ بۇلاقنىڭ كوزلىرىنى ئېچىپ، ئېرىقلارنى چېپىپ كوپ ئەجىر قىپتۇ، كۈزلۈكى ئەجرىگە يارىشا مول ھوسۇل ئاپتۇ. كېيىنچە مەھەللىدىن يە ـ نە بىرمۇنچە كىشىلەر سەئىد دېخاننىڭ تە ـ شەبىبۇسى بىلەن بۇ جايغا كېلىپ تېرىقچە ـ لىق قىلىشقا كىرىشىپتۇ. بارا ـ بارا بۇ جايدا ئادەملەر كوپەيىپ مەھەللىلەر پەيدا بوپتۇ. بىر جۈمە كۈنى سەئىد دېخان ئۇ ئالەمگە سەپەر قىپتۇ. كىشىلەر ئۇنى شۇ جايدىكى ئې ـ گىزىرەك توپىلىككە دەپنە قىلىپ چىرايلىق گۈمبەز ياساپ قويۇپتۇ. ۋاقىتنىڭ ئوتۈشى بىلەن گۈمبەز ئەترابى كەڭىيىپ خېلە چوڭ مازارلىققا ئايلىنىپتۇ. كىشىلەر ئۇ يەردە سە ـ ئىد دېخاننى خاتىرىلەپ نەزىر ـ چىراق ئوتـ ـكۈزۈشىدىغان بوپتۇ. كېيىنچە ئۇ يەرنىڭ نا ـ مى «سەئىدخان غوجام» دەپ ئاتىلىپ، ئەترابتىكى يۇرت ـ مەھەللىدىكى كىشىلەر بۇ يەرگە زىيارەتكە كېلىدىغان بوپتۇ.

● دەريا ـ ئۇستەڭ، كول ۋە بۇلاقلار توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر

نوروز بۇلاق

مەھمۇت قەشقەرى «مۇق يولى» ئارقىلىق باغدادقا ئوتۇپ، ئۇ يەردە ئۈزۈن ژىللار ئـ ـلىم تەھسىل قىلغاندىن كېيىن، ئومرىنىڭ ئا ـ خىرىدا ئوز يۇرتى ئوپالغا قايتىپ كېلىپ، ئازىقتاسەككىز ژىل مۇدەررىسلىك قىلغانكەن. ئۇنىڭ ئوقۇغۇن تالىپلىرى بار بولۇپ، ھەر ژىلى نوروز ئېيىدا ئوز تالىپلىرىنى ئەگەشتۇـ ـرۇپ يۇرتىدىكى چەشمە بۇلاقتا چېقىپ، ئوز ئارا نوروزلۇق، غەزەل ـ بەيىتلار ئالماشـ ـتۇرۇشۇپ سەيلە قىلىشىدىكەن، شەھەر ئوقۇش مۇسابىقىلىرىنى ئېلىپ بارىدىكەن. تالىپلار ـ نىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىملىرىمۇ شۇ يەردە ئوتكۈزۈلىدىكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ جاينىڭ نامى «نوروز بۇلاق» دەپ ئاتـ ـلىپتۇ، نوروز بۇلاقنىڭ خاسىيىتى ئەترابقا تا ـ رىلىپتۇ، تەرەپ ـ تەرەپلەردىن، ئۇزاق شە ـ ھەرلەردىن ئىلىم تەھسىل قىلغۇچى ئولما ـ لار، تالىپلار شۇنىڭدىن بېرى بۇ جاينى «ئـ ـلىم بۇلىغى»، «ئىلمىگە ھوددىگەر پىرىم بۇـ ـلغى» دەپ ئاتاپ، «نوروز بۇلاق»نى زىيارەتگاھ قىلىشىپتۇ. كېيىنكى ئولما ـ ئا ـ لىملار مۇ ئەينە شۇ ئادەت بويىچە ئوزلىرى تەرىيىلىگەن تالىپلارغا ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئۇنۇانى بېرىش مۇراسىمنى مۇشۇ «نوروز بۇلاق»تا ئوتكۈزۈپ، ھەزرىتى مولالام (مەھ ـ مۇت قەشقەرى) دىن ئىجازەت ئېلىش ئا ـ دەت بولۇپ قالغان ئېكەن.

«ئۇيغۇر خەلق رىۋايەتلىرى» كىتابىدىن ئېلىندى.

ئۇلۇق داھى ـ 3

خىتاي

جياڭ زېمىن جياڭسۇ ئولكىسىنىڭ يان ـ جۇ شەھىرىدە 1926 ـ ژىلى 16 ـ ئاۋ ـ غۇستتا تۇغۇلغان. ئۇ 1947 ـ ژىلى «جەنۇبتۇن» شاڭخەي پولىتېخنىكا ئىنىس ـ تىتۇتىنى پۈتىرىپ، ئىنژېنىر ـ ئېلېكترىك مۇتەخەسسىسلىگىنى ئالغان. ئۇ شۇ مەز ـ گىلدە، يەنى ستۇدېنت ۋاقتىدا (1946) خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە ئەزا بولىدۇ. بولغۇسى خ ك پ باش كاتىبـ ـىنىڭ س س ر بىلەن دەسلەپكى تو ـ نۇشىشى 1955 ـ 1956 ـ ژىللىرى يۈز بېرىدۇ، بۇ ۋاقىتتا ئۇ موسكۋادىكى لېنىا ـ چېۋ نامىدىكى ئاۋتومۇبىل زاۋۇدىدا پراك ـ تىكدىن ئوتكەن ئېدى.

جياڭ زېمىن شاڭخەي، چەنچۈن، ئۇخەن كارخانىلىرىدا ئىشلىگەن، 1985 ـ ژىلى شاڭ ـ خەي شەھىرىنىڭ باشلىغى، ئەندى 1987 ـ ژىلى شاڭخەي شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتـ ـنىڭ كاتىبى بولۇپ تايىنلىنىدۇ. ئەينە شۇنىڭدىن ئۇنىڭ چوڭ پارتىيە ـ دولەتتىـ ـكى مەنسەپ پەلەمپىيى بىلەن ئۈزۈلىشى باشلىنىدۇ.

ئاخىرقى 12 ژىل جياڭ زېمىن ئۈچۈن مۇھىم دەۋر بولدى. 1989 ـ ژىلى خىتاي ئىسلاھاتلىرىنىڭ ئاتىسى دېڭ شياۋپىڭ تە ـ يەئەنمېن مەيدانىدىكى ستۇدېنت ياشلار ـ نىڭ نامايىشىنى تارقىتۇېتىش توغرىلىق ئوز ھاياتىدىكى ئەڭ مۇھىم قارارلارنىڭ بىرىنى قوبۇل قىلدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن خ ك پ مەركىزىي كومىتېتى باش كاتىبى جاۋ زىياڭ ـ نىڭ ئىستېپاغا چېقىرىلىشى خ ك پ شاڭ ـ خەي شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ كاتىبى جـ ـياڭ زېمىننى ھاكىمىيەتنىڭ ژۇقارقى چوق ـ قىسىغا ئېلىپ كەلدى. 1989 ـ ژىلى دېڭ شياۋپىڭنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ئۇ خ ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ باش كاتىبى بولۇپ سايلاندى، ئەندى شۇ ژىلى نويابردا ـ مەر ـ كىزىي ھەربىي كېڭەشنىڭ (م ھ ك) رەئـ ـسى بولۇپ سايلاندى، بۇ بولسا ئۇنىڭغا ئاۋتوماتىك رەۋىشتە ئالىي باش قوماندانلىق ۋاكالتىنى بەردى. 1993 ـ ژىلى مارتتا جـ ـياڭ زېمىن خ خ ج رەئىسى بولۇپ سايـ ـلاندى.

جياڭ زېمىن ژۇقۇرى سىياسىي مەنسەپـ ـلەرنى ئېگىلىگەن 12 ژىل ئېچىدە مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرىنى قىلدى ـ دېڭ شياۋپىڭ ئىسلاھاتلىرىنىڭ نەزەرىيەۋىي مىراسىنى ئۈـ ـزۈيى رەۋىشتە كۈندىلىك ھاياتىنىڭ ئەمەلـ ـياتىغا ماسلاشتۇردى. ختاينىڭ ئاخىرقى 7 ـ 8 ژىل ئېچىدىكى ئىختىسادىي مۇۋاپىپە ـ قىيەتلىرى خ خ ج نىڭ 1949 ـ ژىلىدىن 90 ـ ژىللارنىڭ باشلىرىغىچە قولغا كەلتۈر ـ گەن بارلىق ئىختىسادىي مۇۋاپىپەقىيەتلىرى بىلەن بارلىققا كېلىدۇ دەپ ئېيتىش مۇمـ ـكىن. مەملىكەت «كېچىك مولچىلىقنى» قول ـ لىنىپ «پۈتۈن مىللەت ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش» نى ئاساسىي ۋەزىپە قىلىدۇ. ئ

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2002
ژىل
سېنتەبىر
№9
(4156)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ ئالتۇن بوشۇگى

يېقىندا ئالمۇتىدا جۇمھۇرىيەتلىك دولەت ئۇيغۇر مۇزىكىلىق ـ كومېدىيە تياترى يېڭى بىناسىنىڭ تەنتەنىلىك ئېچىلىش مەراسىمى بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭغا جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ قاتناشتى.

بۇ كۈننى پەقەت ئۇيغۇر تياترىنىڭ كوللېكتىۋلا ئەمەس، پۈتكۈل خەلقىمىز تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتكەنلىكى ھەقىقەت. تياتر قۇرۇلۇشى تۈراقلىق ھوكۇمەتنىڭ، جۈملىدىن نۇرسۇلتان نازارباېيۇنىڭ دىققەت نەزىرىدە بولدى. نەق شۇنىڭلاشقىمۇ تياترنىڭ يېڭى بىناسىنىڭ تەنتەنىلىك ئېچىلىش مەراسىمىغا پرېزىدېنت ئوزى شەخسەن قاتناشتى.

سائات 40. 15. پرېزىدېنت كورتېژى زالىمانىۋې ئولگىدە سېلىنغان ئۇيغۇر تياترى بىناسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. بايراتتىن بېرى ياكراۋاتقان ناخشا ـ ساز بىردىنلا ناغرا ساداسى بىلەن ئالمىشىپ، شوخ ئۇسۇللىغا چۈشكەن قىزلار ھورمەتلىك مېھمانىنى كۈلۈمدەستىلەر بىلەن قارشى ئالدى. پرېزىدېنت تەنتەنىلىك رەڭدىشتە لېنتىنى قىيدى. پروتوكول بويىچە بۇ مەراسىمغا، شۇنداقلا مەدەنىيەت، ئەخبارات ۋە جەمىيەتلىك رازىمەنلىك منىستىرى مۇختار قۇل ـ مۇخامبەت، ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ھاكىمى ۋېكتور خراپۇنوۋ ۋە ئۇيغۇر تياترىنىڭ دىرېكتورى مۇرات ئەخمەدىيۇ قاتناشتى.

نۇرسۇلتان نازارباېيۇ ۋە ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغان شەخسلەر تياتر بىناسىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە كوتىرىلىپ، تياتر مۇزېيىنى كوزدىن كەچۈردى. مۇرات ئەخمەدىيۇ مۇزېي ئېكسپونانتلارنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشىنى ئاڭلىدى. ئۇز نوۋبىتىدە پرېزىدېنت مۇزېينىڭ بېزىلىشى ۋە ئۇنىڭدىكى ئېكسپونانتلارنىڭ خىلمۇ ـ خىللىغىغا قايىل بولغانلىقىنى يوشۇرمىدى.

ئاندىن پرېزىدېنت تاماشىبىنلارغا لىق تولغان زالدىن ئورۇن ئالدى ۋە قىسقا بايرامىلىق كونسېرتنى تاماشا قىلدى.

تياتر دىرېكتورى مۇرات ئەخمەدىيۇ قىسقىچە نۇتۇق سوزلىرى، ئاندىن گۈلدۇرلىگەن ئالقىش ساداسىرى ئاستىدا سەھنىگە نۇرسۇلتان نازارباېيۇ كوتىرىلدى.

ـ مەن سىلەرنىڭ بۈگۈنكى بۇ خوشاللىغىڭلار بىلەن ئورتاقلىشاي دەپ ئەتتەي موشۇ يەرگە كەلدىم. تياترىمىزغا مۇبارەك بولسۇن! ـ دەپ باشلىدى نۇرسۇلتان نازارباېيۇ تەبرىك نۇتقىنى. ـ موشۇ كەڭ ۋە نازادە زال دايىم تاماشىبىنغا لىق تولسۇن، ئارتىستلارنىڭ مەرتىۋىسى نۇستۇن بولسۇن. قازاقستان كوپ ملىلەتلىك دولەت. ئۇنىڭ ئىچىدە قازاق بىلەن ئۇيغۇر تومۇرى بىر تۇركىي خەلىق، بىزنىڭ ناخشا ـ سازىمىزمۇ، سوزۇمىزمۇ يېقىن. شۇڭلاشقا بىز ئەسىرلەر داۋامىدا بىللە ياشاپ كېلىۋاتىمىز. شەخسەن ئوزەم ئۇيغۇر خەلقىگە دايىم ھورمەت بىلەن قارايمەن، ئۇلار قازاق خەلقى بىلەن يانمۇ ـ يان تۇرۇپ ئىلىمىزنىڭ ھەم ئىختىسادىي، ھەم مەدەنىي تەرەققىياتىغا مەلۇم توھپىسىنى قوشۇۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا بۇ يەردە سىلەردىن يوشۇرىدىغان ھېچ نەرسە يوق،ئەكسىچە، مېنىڭ سىياسىتىمنى دايىم قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەپ كېلىۋاتقىنىڭلارغا رەخمەت ئېيتىمەن!..

ئاندىن نۇرسۇلتان نازارباېيۇ تياترنىڭ ھورمەتلىك مېھمانلارغا بېغىشلانغان بولمىسىدە بىر توپ زىيالىلار بىلەن ئۇچراشتى.

بۇ ئۇچرىشىشتىن ئۇستۇن كەيپىيات بىلەن چىققان پرېزىدېنت تياتر ھويلىسىدا جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتى. ناغرا ساداسى ئەتراپىنى چاڭ كەلتۈرۈپ تۇرغاچقىمۇ ياكى بايراتىن شوخ ئۇسۇللىرىنى بىر پەس توختاتمىغان ئۇسۇلچىلارغا قايىل بولدىمۇ، ئۇ ھېچ كىم كۈتمىگەن يەردىن مۇرات ئەخمەدىيۇنى ئۇسۇلغا تەكلىپ قىلدىدە، ئۇنىڭ بىلەن بېقىشىپ ئۇسۇلغا چۈشتى. بۇ نۇرسۇلتان نازارباېيۇنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە، جۈملىدىن ئۇيغۇر سەنئىتىگە بولغان ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىنىڭ ئىپادىسى بولدى.

ئۇيغۇرايىم باراتوۋ.

مۇھىم ئېقىم مەسىللىرى

قىرغىزستاندىكى ئەھۋال

ئوپپوزىتسىيەنىڭ بىشكەككە قىلغان پىيادە مارشى ئاياقلاشتى. نارازىلىق تۇغمىدى

قىرغىزستان ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى نارازىلىق بىلدۈرۈپ پىيادە يولغا چىققان مىڭغا يېقىن ئوپپوزىتسىيە ۋەكىللىرىنى ئاۋتوبۇسلارغا ئولتارغۇزۇپ قازاكول شەھىرىدىن ئويلىرىگە يەتكۈزدى. مەملىكەت جامائەتچىلىكى يۈز بەرگەن ۋاقەنى چۈشىنىشكە ۋە كېيىن نېمە بولىدىغانلىقىنى ئالدىن ـ ئالا ئېيتىپ بېرىشكە تىرىشماقتا. ھەممە ئىش دېيىلگەن ئا. بېكنازاروۋنى قولغا ئېلىشتىن باشلاندى. تەقىپلەنگەن سىياسەتچى قىرغىزستاننىڭ بىر قىسىم يېرىنى خىتايغا بېرىۋەتكەنلىگى ئۈچۈن پرېزىدېنت ئا. ئاقايېۋقا ئىشەش بىلدۈرمەسلىككە چاقىردى.بىر نەچچە نارازىلىق ھەرىكەتلىرىدىن كېيىن، (ئۇلارنىڭ بىرى جاللاۋات ئۇلايىتىنىڭ ئاقسى ناھىيەسىدە بولغاندا قان توكۈلگەن ئىدى) «ۋا ـ قىتلىق تېچلىق» بىتىم تۈزۈلدى. ئۇنىڭغا بىر تەرەپتىن قىرغىزستاننىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن پارلامېنت ئەزالىرى ۋە يەنە بىر تەرەپتىن ئوپپوزىتسىيە ۋەكىللىرى ـ دېپۇتاتلار ئا. بېكنازاروۋ، ب. ئاسانوۋ، د. چوتونوۋ، شۇنداقلا ئاقسىلىقلارنىڭ «دېپۇتات بېكنازاروۋنى ھىمايە قىلىش كومىتېتى» جامائەتچىلىك بىرلەشمىسىنىڭ لىدېرلىرى ئىمزا چەكتى.

مەزكۇر ھوججەتتە بىيىل 17 ـ 18 ـ مارتتا ئاقسۇدا يۈز بەرگەن پاجىەنىڭ ئاساسىي ئەيىپكارلىرىنى چوقۇم جازالاش توغرىلىق تەكتلەنگەن ئىدى. دولەت مارش ئىشتىراكچىلىرىغا ۋە ھالاك بولغانلار ـ نىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا 1,5 مىللون سوم ئاجرىتىدۇ. كېلىشىم شەرتلىرىنىڭ بىرى ـ ئاقسىلقلارنىڭ ئاقايېۋنىڭ ئىستېپاغا چىقىشىنى تەلەپ قىلىشتىن ۋاز كېچىش ۋە ئۇزىنىڭ ـ قۇنۇش ئۇچاستكىسىنى خىتايغا بېرىۋېتىش توغرىلىق كېلىشىمنى چاقىرتىپ ئېلىش.

ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بىر قەدەر چارە ـ تەدبىرلەرنى كورۇپ كەكسىن ۋەزىيەتنى پەسەيتتى.

ك خ د ج بىلەن كورېيە جۇمھۇرىيىتى «تېچلىق يولىنى» سالماقتا

يېقىندا شىمالىي ۋە جەنۇبىي كورېيەنى باغلاشتۇرىدىغان تۇمۇر يول قۇرۇلۇشى باشلاندى. بىر پۈتۈن ترانسكورېيە ماگىستراللىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تومۇر يول ئۇچاستكىسىنى سېلىش «قۇياش ھارارىتى سىياسىتى»دەپ ئاتالغان جەنۇپ بىلەن شىمالنى يېقىنلاشتۇرۇش پلانىنىڭ ئوختىلرىنىڭ بىرى بولدى.

تومۇر يول قۇرۇلۇشىنىڭ باشلىنىشى چېگارىدا چوڭ بايرام بىلەن ئۆتىدىغان بولدى. 50 ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بۇيان دەسلەپكى قېتىم «كلاسسىتالستىك» جەنۇبىنىڭ ۋەكىللىرى كوممۇنىستىك شىمالىي كورېيەنىڭ چېگارىسىدىن ئوچۇق ئوتتى.

كورېيە يېرىم ئارىلىدا يۈز بەرگەن ۋاقەنى بېرلىن سېپىلىنى غولىتىش بىلەن سېلىشتۇرماقتا.

كىيېۋتا «قوزغال ئۇكرائىنا» شارى ئاستىدا چوڭ مىتىنگ بولدى

30 مىڭ نادەم ئىشتىراك قىلغان بۇ مىتىنگنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلار. كۈچمانى پرېزىدېنت ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاشتىن چەتلەشتۇرۇشنى ۋە دولەت باشلىغىنىڭ مۇددەتتىن تاشقىرى سايلىمىنى ئوتكۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. پرېزىدېنت مەمۇرىيىتىنىڭ بىناسى ئالدىدا نامايىشچىلار چېدىرلار شەھەرچىسىنى بەرپا قىلدى، ئۇنى 17 ـ سېنتەبىر كۈنى ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىنىڭ خادىملىرى ئېلىپ تاشلىدى. نامايىشچىلارنى تارقىتىشتا 50 تىن ئوشۇق نادەم قولغا ئېلىندى.

2003 ـ ژىلغا مۇشتىرى توپلاش باشلاندى

مۇھتەرەم گېزىتخان! جۇمھۇرىيەتتە 2003 ـ ژىلغا گېزىت ـ ژۇرنالىغا مۇشتىرى بولۇش مەۋسۇمى باشلاندى. بىز سىلەر بىلەن مانا 30 ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بۇيان دوستلىشىپ كېلىۋاتىمىز. كوپلىگەن ئائىلىلەر، مويسەپتىلەر ئۈچۈن «يېڭى ھايات» ئەڭ يېقىن مەسلەكداش، سوھبەتداش، مۇڭداش دوست بولۇپ كەتتى. گېزىتخانلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان خەت ـ ئىنكاسلار بۇنىڭغا يارقىن ئىسپات بولسا كېرەك. راس، 1999 ـ ژىلى مارتتىن باشلاپ ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارنى بانا قىلىپ، ھوكۇمەت «يېڭى ھاياتنى» مالىيە بىلەن تەمىنلەشنى توختاتتى. مانا شۇنىڭدىن بۇيان بىز گېزىتنى تامامەن توختىتىپ قويۇشنى لايىق كورمەي، ئوز مەبلىغىمىز ھېسابىغا ئايدا بىر قېتىم بولسىمۇ سىلەر بىلەن ئوز كورىشىپ تۇرۇشنى لايىق كورگەن ئىدۇق. مانا شۇنداق قىلىپ كېيىنكى ژىللىرى مۇمكىن قەدەر سىلەر بىلەن مۇنتەزىم رەڭدىشتە ئېيىغا بىر قېتىمدىن كورۈشۈپ كېلىۋاتىمىز.

بىز «يېڭى ھاياتنىڭ» ھەر بىر سانىدا قەھرىمان ۋە جاپاكەش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇڭ ـ زارىنى، ئازاتلىق، ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن بولغان كۈرەش تارىخىنى، قەدىمىي باي ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنى، ئەجداد يىپ دۇردانىلارغا تولۇپ تاشقان مەدەنىيىتىنى، ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى چۈشەندۈرىدىغان ماتېرىياللارنى، چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ھايات ـ پائالىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ماقالىلارنى ۋە شۇنداقلا گېزىتخانلىرىمىزنى قىزىقتۇرىدىغان خەلق ئارا مەسىللەرگە دائىر ماتېرىياللارنى بېرىشكە تىرىشىپ كېلىۋاتىمىز.

ئەندى 2003 ـ ژىلىمۇ بىز بۇ يولىمىزدا ئىزچىل مېڭىپ، ئىسىتەكلىرىڭلارنى ئېتىۋارغا ئالغان ھالدا، خەلقىمىزنى قىزىقتۇرىدىغان، بېيىرۋاقالدۇرمايدىغان، تەشۋىشلەندۈرىدىغان ماتېرىياللارنىمۇ داۋاملىق بېرىپ تۇرۇش نىيىتىدە بولۇۋاتىمىز. ئەلۋەتتە بۇنىڭ ئۈچۈن بىزگە سىلەرنىڭ ئىنكاسلىرىڭلار كېرەك.

«مەن ئۇيغۇر» دەپ مەيدىسىگە ئۇرىدىغان ھەر بىر نادەم «يېڭى ھاياتقا» 2003 ـ ژىلغا مۇشتىرى بولىدۇ دەپ ئۈمۈت قىلىمىز.

شۇنداقلا، يەنە بىر ئەسكەرتىپ ئوتىدىغان نەرسە، قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت، ئەخبارات ۋە جەمىيەتلىك رازىمەنلىك منىستىرلىكىنىڭ بېۋاستە قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى بىلەن 2003 ـ ژىلدىن باشلاپ جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى ئىلگەركىدەك 8 بەت ئەمەس، بەلكى 12 بەت بولۇپ نەشر قىلىنىدۇ.

«يېڭى ھاياتنىڭ» ژىللىق مۇشتىرى بولۇش باھاسى جۇمھۇرىيەتە ۋەسى بويىچە 506 تەڭگە 88 تىيىن، ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 492 تەڭگە 36 تىيىن، ئىندېكسى ـ 65359.

«ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ» ئايرىم شەخسلەر ئۈچۈن ژىللىق مۇشتىرى بولۇش باھاسى جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 1077 تەڭگە 48 تىيىن، ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 1014 تەڭگە 60 تىيىن، ئىندېكسى ـ 65357؛ كارخانىلار،مەكتەپلەر، تەشكىلاتلار ئۈچۈن جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 1388 تەڭگە 52 تىيىن، ئالمۇتا شەھىرىدە 1325 تەڭگە 64 تىيىن، ئىندېكسى ـ 15357.

كى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ھايات ـ پائالىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان

يارکەنت شەھىرىنىڭ قۇرۇلغىنىغا - 120 ژىل

ئوسەك بويىدىكى تەنتەنە

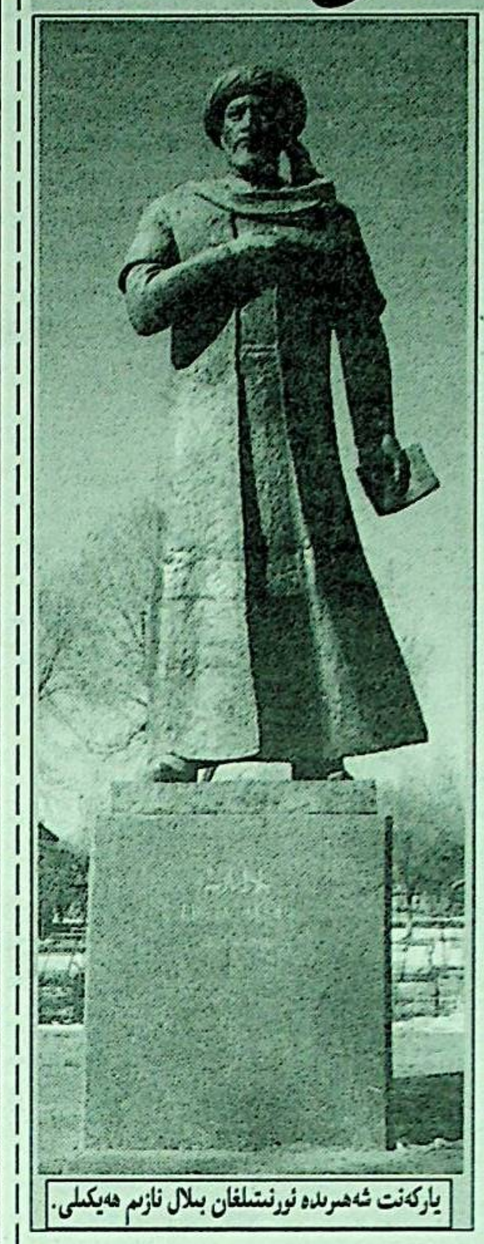

يارکەنت شەھىرىدە ئورنىتىلغان بىلال نازىم ھەيكىلى.

قېدىمىي ئىپەك يولىنىڭ ئەڭ مۇھىم تۇگۇنلىرىنىڭ بىرىگە جايلاشقان، يەتتىسۇدىكى ئەڭ گوزەل يۇرتلارنىڭ بىرى بولغان يارکەنت شەھىرىنى بىلمەيدىغانلار، ئۇنى زىيارەت قىلمىغانلار كامدىن - كام بولسا كېرەك. قېدىمىي ۋە يېڭى شەھەرنىڭ تارىخى قىزىق - قىزىق ۋاقىەلەرگە باي، تەرەققىيات يولى مۇرەككەپ ۋە پارلاق بولغان. بۇ جەريانلار ناھىيە تارىخى بىلەن چەمبەرچاس باغلىق. شۇنىڭ ئۈچۈن شەھەرنىڭ 120 ژىللىق مەرىكىسى پۈتكۈل ناھىيە ئاھالىسىنىڭ ۋە يۇرتلارنىڭ چوڭ تەنتەنىسىگە ئايلاندى.

28- سېنتەبر كۈنى شەھەرنىڭ مەرىكىسىگە بېغىشلانغان تەنتەنە مەدەنىيەت ئويىدىن باشلاندى. ئۇنىڭ ئالدىدا يېزا ئېگىلىگى مەھسۇلاتلىرىنىڭ يەرمەڭكىسى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ئۇنى كوزدىن كەچۈرگۈچىلەر ئارىسىدا كېرەكلىك نەرسىلىرىنى ئېلىۋاتقانلار ئاز ئەمەس. مەدەنىيەت ئويىگە قەدەم تەشرىپ قىلىشىڭىز بىلەنلا شەھەرنىڭ ئوتمۇشى ۋە بۇگۇنكى ھاياتىنى ئەكىس ئەتتۇرىدىغان ئېكسپوناتلار بىردىن دىققىتىڭىزنى جەلىپ قىلىدۇ. كەڭ زالنىڭ ئىچى ئادەملەرگە لىق تولغان. ھەممىنىڭ چېھرىسىدە كۈلكە، تەبەسسۇم، يارکەنت شەھىرىنىڭ 120 ژىللىغىغا بېغىشلانغان تەنتەنىنى شەھەر ھاكىمى مۇرات خىزمەتوۋ ئېچىپ، ئۇنىڭ ئوتمۇشى ۋە بۇگۇنكى ھاياتى ھەققىدە دوكلاد قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيە ھاكىمى ئېرمۇخانبېت ئوماروۋ سوزگە چىقىپ، يارکەنتلىكلەرنىڭ بەرپاكارلىق ئەمگىگىنى، ئۇنى ھازىرقى ئەۋلاتنىڭ ئىشەشلىك داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئالاھىدە تىلغا ئالدى. تەنتەنىدە سوزگە چىققان ۋىلايەتنىڭ ۋە ناھىيەنىڭ پەخرىي پۇخرالىرى ئاسىم قۇربانوۋ، ئىۋرايىمجان قوجاخمېتوۋ، شاكىر دىغۇلار شەھەرنىڭ ئوتمۇش ھاياتى توغرىلىق خاتىرىلىرى بىلەن ئورتاقلاشتى. بىلال نازىم نامىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى س. زۇلياروۋا، جامبۇل نامىدىكى مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ل. دېمىشېۋ ۋە باشقىلارنىڭ تەبرىك سوزلىرى ژۇرەكلەرنى تەۋرەتتى. تەنتەنىگە ئىشتىراك قىلغۇچىلارنى ياش غۇنچىلار تەبرىكلەپ، ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرىغا گۈلدەستىلەرنى تەغدىم قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيە ھاكىمى بىلەن شەھەر ھاكىمى ناھىيە بىلەن شەھەر ئىختىسادىنى، مەدەنىيىتىنى ۋە سپورت ساھاسىنى رىۋاجلاندۇرۇشقا ئەمگىگى سىڭگەن، ھازىرمۇ ئەمەلگە ئاشۇرۇلىۋاتقان چارە - تەدبىرلەرگە پائال قاتنىشىۋاتقان بىر توپ كىشىلەرگە ناھىيەنىڭ ۋە شەھەرنىڭ پەخرىي پۇخراسى دېگەن شەرەپلىك ناملار بېرىلگەنلىگىنى ئېيتىپ، گۇۋاناملارنى تاپشۇردى. شۇنداقلا كوپلىگەن ئاكتىۋىستلارغا ناھىيە ۋە شەھەر مەمۇرىيىتىنىڭ پەخرىي يارلىقلىرى، دىپلوملىرى، ئۇرۇش ۋېتېرانلىرىغا تەبرىك خەتلىرى تەنتەنىلىك رەۋىشتە تەغدىم قىلىندى.

كۈندۈزى سائات بىردە شەھەر مەكتەپلىرى كوللېكتىۋلىرىنىڭ تېاترلاشتۇرۇلغان كولوننىلىرىنىڭ نامايىسى باشلاندى. ھەر بىر كولوننا ئوتمۇش ھاياتىمىزنىڭ ھەر خىل دەۋرىنى ئەكىس ئەتتۇردى. مەسىلەن، يارکەنت پېدكوللېدژى كوچ - كوچ، ۋېلىۋاي دەۋرى، ۋەلىخانوۋ نامىدىكى مەكتەپ - 1916 - ژىلقى لاشمانلىققا ئېلىش، خېلىل ھەمرايېۋ نامىدىكى مەكتەپ - 1917 - ژىلدىن باشلانغان ئۇلۇق ئوكتەبر ئىنقىلاۋى، بىلال نازىم نامىدىكى مەكتەپ - 1930 - ژىللىرى باشلانغان ئاممىۋىي تەقىپلەش، كرۇپىسكايا نامىدىكى مەكتەپ 1941 - 1945 - ژىللاردىكى ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشى ۋە باشقا دەۋىرلەرنى، ئۇنىڭدىن كېيىنكى قايناق ھايات نەپەسىنى نامايىش قىلدى.

مىڭلىغان ئادەملەر ئۇلارنى كورۇپ چوڭقۇر ھاياجانلىققا چومدى، يۇرتىنىڭ، ئەجداتلىرىنىڭ ئوتمۇشى ۋە بۇگۇنكى ھاياتىنى كوز ئالدىغا كەلتۇردى. دەسلەپكى كولوننىدا پەم - پاراسەتلىك، تەدبىرچان باي ۋېلىۋاي يولداشېۋنىڭ پەيدا بولۇشى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن جاپاكەش كوچمەنلەرنىڭ ژۇرۇشى، گوزەل يۇرت - يارکەنتنى بەرپا قىلىشتىكى خەلىقنىڭ شىجائەتلىك ئەمگىگى ۋە باشقا كورۇنۇشلەر ئادەملەرنى ھاياجانلاندۇردى.

ئۇنىڭدىن كېيىن تويغا كەلگەنلەر سەنئەت ئانسامبىللىرىنىڭ كونسېرتىنى تاماشە قىلدى. توي ئاخىرى كەچقۇرۇن شەھەردىكى مەدەنىيەت ئويى ئالدىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان ياشلارنىڭ ئويۇن - تاماشىسىغا ئۇلاشتى. ئەتىسى شەھەردىكى مەركىزىي ستادىوندا فۇتبول كوماندىلىرىنىڭ مۇسابىقىسى ئوتكۇزۇلدى.

قىسقىسى، يارکەنتنىڭ 120 ژىللىق مەرىكىسى چوڭ داغدۇغىلىق، كوڭۇللۇك ۋە قىزىق ئوتتى.

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.
يارکەنت شەھىرى.

تەۋەللۇد

دوستۇمنى تەبرىكلەيمەن

يېقىندا زاماندىشىمىز، بەلگۈلۈك ئالىم ئابدۇلجان بەرايېۋ 60 - باھارىنى نىشانلىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن يۇبىلەرنىڭ دوستى باتىرجان مەردانوۋنىڭ ماقالىسىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىدۇق.

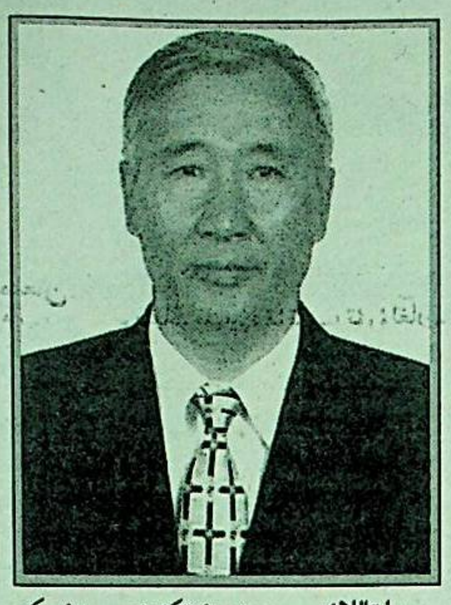

ئابدۇلجان بەرايېۋ بىلەن مەن 1959 - ژىلى تاشكەنت دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مېخانىكا - ماتېماتىكا فاكۇلتېتىدا ئوقۇپ ژۇرگەندە تونۇشۇپ، دوستلىشىپ قالغان ئېدىم. ئابدۇلجان ستۇدېنتلار ئارىسىدا ئوزىنىڭ تەن - ھەرىكەتچىلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان قامىتى ۋە تېتىكلىگى بىلەن ئاجرىلىپ تۇراتتى. ئۇ ئوزبەكچە ئەمەس، ئۇيغۇرچە سوزلەتتى، شۇڭلاشقا نۇرغۇن گەپلىرىنى چۈشىنەلمەتتۇق. «دورۇسىراق گەپ قىلساڭچۇ» دېسەك، ئۇ «مەن توغرا سوزلەۋەتىمەن، سىلەر چۈشىنەلمەيۋاتىسىلەر، چۈنكى ئۇيغۇر تىلى تۇرك تىللىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ توغرىسى ۋە نەپىسىدۇر، ئۇنى ھەممە چۈشىنىشى كېرەك»، دەپ بىزگە نېسىھەت قىلاتتى.

ئابدۇلجاندىكى تىرىشچانلىق، ئىلىمگە بولغان چاڭقاقلىق ۋە ئالدىغا قويغان مەخسىتىگە ئىنتىلىشىدا ھارماستىن مېھنەت قىلىشى ھەممىمىزدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن چوڭ ھورمەت ئويغاتقان ئېدى. ھەقىقەتەنمۇ ئوزبەكچىمۇ، رۇسچىمۇ بىلمەيدۇ، پەقەت ئەرەپچىلەپ نېمىلەرنىدۇ يازغىنى يازغان، كېچە - كۈندۈزپەقەت كىتاپ ۋاراقلاتتى، نەتىجىدە 1 - كۇرسنى ھەممە قاتارى ياخشى پۇتەردى، 2 - كۇرستا بولسا ئۇ ئەڭ ئالدىنقى ستۇدېنتلار سېپىدىن ئورۇن ئالدى. كوپىمىز ئۇنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراتتۇق. ئوقۇشتىكى تىرىشچانلىغى، مۇئامىلىدىكى سەممىيەت، توغرا پىكرى تۇپەيلى فاكۇلتېت ئوقۇتقۇچىلىرى ئارىسىدا ئۇنىڭغا نىسبەتەن بولغان ئىشەنچە ۋە ھورمەت ئاشىۋەردى. 3 - كۇرستا پاختا ژىغىش مەۋسۇمى باشلانغاندا ئابدۇلجان پۇتۇن مېخانىكا - ماتېماتىكا فاكۇلتېتىنىڭ 850 ستۇدېنتىنى تەمىنلىگۈچى «زاۋخوز» بولۇپ 2 ئاي داۋامىدا ئىشلىگەندى. ئىككى ژىل ئىلگىرى رۇسچە مۇتلەق بىلمىگەن ئابدۇلجان ئوزىنىڭ تىرىشچانلىغى، ھەر بىر ئىشقا مەسئۇلىيەت بىلەن ياندىشىشى ئاقىۋېتىدە ئۇنى خېلە ئۇبدانلا ئوزلەشتۇرىۋالغان ئېدى. 3 - كۇرستا ئوقىۋاتقان ۋاقتىمىزدا موسكۋا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتى پروفېسسورلىرىدىن ئۇچ كىشىدىن ئىبارەت كومىسسىيە كېلىپ، م د ئۇ دا بوشاپ قالغان ئورۇنلارغا ستۇدېنتلار ئارىسىدا تاللاش سوھبىتى ئوتكۇزۇپ، بەش كىشىنى تاللاۋالدى. ئۇلاردىن 2 كىشى رۇس بولۇمىدىن بولۇپ، قالغان ئۇچىنىڭ بىرى مەن، بىرى ئابدۇلجان ۋە يەنە بىرى جۇرا - بېك دېگەن قازاق ژىگىتى ئېدى. شۇنداق قىلىپ، بىز لومونوسوۋ نامىدىكى موسكۋا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كەتكەن ئېدۇق.

ئابدۇلجان ئىككىمىز «گازلار ۋە دولقۇنلار دىنامىكىسى» كافېدرىسىدا تەلىم ئالدۇق. ئوزبەكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى، پروفېسسور خالىل ئەخمەت ئوغلى راخماتۇللىن رەھبەرلىگىدە كۇرس ۋە دىپلوم ئىشلىرىنى ئورۇنلىدۇق، كېيىنىرەك ئەشۇ كىشىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئاسپىرانتۇرىدىمۇ بىللە بولدۇق. خۇللەس، موسكۋا شەھىرىدە ئوتكەن بارچە ياخشى، خۇرسەنچىلىك - قىيىنچىلىق كۇنلىرىمىزدە دايىم بىللە بولدۇق. مونۇ ئېچىنارلىق ۋاقىە، زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

1968 - ژىلى ئاسپىرانتۇرىنىڭ بىر يېرىم ژىلى تۇگىگەن ئېدى. ئابدۇلجان ئوزىنىڭ تىرىشچانلىغى تۇپەيلى نامزاتلىق دىسسېرتاتسىيەسىنى يېزىپ بولغان بولۇپ، ئىلمىي رەھبىرى راخماتۇللىننىڭ 60 ياشلىق تەۋەللۇدىغا بېغىشلاش مەخسىتىدە 5 - 8 - نويابر كۇنلىرى خالىل ئەخمەت ئوغلىنىڭ داچىسىغا كەتمەكچى ۋە دىسسېرتاتسىيە بويىچە بارچە كام - كوتىلىرىنى سوزلىشىپ، ئويلىشىپ، ئوزىنىڭ ھەممە يازغان - سىزغانلىرىنى ئېلىپ، كافېدرىغا كەلگىنىدە، ئۇنىڭ سۇمكىسىنى كىمدۇ ئوغرىلاپ كېتىدۇ، ھەممىمىز ھەر تەرەپكە ژۇگەردۇق، ئىزدىدۇق، ھېچ يەردىن تېپىلمىدى، شۇ - شۇ بولدىيۇ، ئابدۇلجان ئاغرىپ يېتىپ قالدى، ئىنتايىن قاتتىق ئىزتىراپ چەكتى، سېمىنارغىمۇ كەلمەي قالدى. بۇ ھالنى سەزگەن خالىل ئەخمەت ئوغلى بىر نەچچە قېتىم چاقىرسىمۇ، ئابدۇلجان بارمىدى، ئوزىنىڭ ئىچىدىكىنى ھېچ كىمگە ئېغىز ئېچىپ ئېيتمىدى، بىز دوستلىرى پەقەت كېلىپ ئۇ ياقتىن - بۇ ياقتىن سوزلىشىمىزدە، كېتىمىز.

راخماتۇللىنىڭ 60 ياشلىغىنى نىشانلاش ھارپىسىدا خالىل ئەخمەت ئوغلى مېنى چاقىرىۋېلىپ: «ئابدۇلجانغا ئېيت، مەن ئۇنىڭغا زور يېڭى ماۋزۇ تېپىپ قويدۇم، كەلسۇن، ئويدە يېتىۋالغىنى بىلەن ئىش پۇتمەيدۇ» دېدى، كېلىپ ئابدۇلجانغا ئۇستازىمىزنىڭ سوزلىرىنى ئېيتتىم ۋە ئۇنىمىغىنىغا قويماي خالىل ئەخمەت ئوغلىنىڭ تەۋەللۇدىغا ئېلىپ باردىم. ئەشۇ كۇنلىرى ئۇ خېلىلا جۇدەپ كەتكەن، ئوزى ھارغىن كورۇنەتتى. كافېدرىمىزنىڭ باشقا ئۇستازلىرىمۇ ئابدۇلجانغا ئوزلىرى بىلگىنىچە نېسىھەت - مەسلىھەتلىرىنى بېرىشتى. ئەشۇ كۇنى خالىل ئەخمەت ئوغلى ئابدۇلجان بىلەن ئۇزاق پاراڭلاشتى ۋە ئوزىنىڭ يېڭى ماۋزۇسىنى ئۇنىڭغا تەۋسىيە قىلدى. شۇ كۇندىن باشلاپ ئابدۇلجان يەنە ئالدىنقى كورۇنۇشىگە كېلىشكە باشلىدى ۋە ئوز ۋاقتىدا يېڭى دىسسېرتاتسىيەسىنى تەييارلاپ، مۇۋاپپەقىيەتلىك ھىمايە قىلغان ئېدى.

ئابدۇلجان ئوزىنىڭ بىلىمگە بولغان ئىنتىلىشى قانچىلىك كۇچلۇك بولمىسۇن، دوستلىرى ئۇچۇن ۋاقىت تاپار، ئۇلارنىڭ ھاجىتىدىن چىقىشقا ئالدىراتتى. ئۇنىڭ ئەشۇ مېھرىۋانلىغى، دوستلارغا بولغان ساداقەتلىگى تۇپەيلى ئۇنى دايىمىي ھورمەت بىلەن، سېغىنىش بىلەن ئەسلەيمىز ۋە ئۇنىڭ تەۋەرۇك 60 ياشلىغى مۇناسىۋېتى بىلەن چىن قەلبىمىزدىن تەبرىكلەيمىز.

باتىرجان مەردانوۋ،
ئوزبەكستان دولەت مۇكاپىتىنىڭ لائۇرېاتى،
فىزىكا - ماتېماتىكا پەنلىرىنىڭ دوكتورى،
قازاقستان تەبىىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى.

ھەممىمىز تۇگەل مۇشتىرى بولايلى

مەن مانا 30 ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بۇيان «يېڭى ھايات» گېزىتىگە مۇنتەزىم رەۋىشتە مۇشتىرى بولۇپ كېلىۋاتىمەن. بۇ ژىللار ئىچىدە «يېڭى ھايات» مېنىڭ ھەقىقىي مەنادىكى مەسلەكدىشىم، ئەڭگۈشتەرىم بولۇپ قالدى. سۇيۇملۇك گېزىتىمىزنىڭ ھەر بىر سانىنى تەقەززالىق بىلەن كۇتىمەن، گېزىت قولۇمغا تېگىشى بىلەن ئۇنى كوزۇمگە سۇرتكىدەك بولۇپ، بارلىق بەتلىرىنى بىر قۇر كورۇپ چىققاندىن كېيىن، بىرىنچى بېتىدىن سەككىزىنچى بېتىگىچە بارلىق ماتېرىاللارنى دىققەت بىلەن ئوقۇپ چىقىمەن، ئەندى مۇھىم، ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ماقالىلارنى قايتىدىن ئوقۇپ، كېرەكلىك يەرلىرىنى خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋالىمەن. خەلقىمىزنىڭ تارىخىغا، مەدەنىيەت سەنئىتىگە، ئەدەبىياتىغا، ئىسلام دىنىغا ئائىت ماقالىلارنى بەزى گېزىت ئوقالمايدىغان يۇرتداشلىرىمغا ئوقۇپ بېرىمەن. بىزگە «يېڭى ھايات» گېزىتى سۇ بىلەن ھاۋادەك كېرەك. بىز پەقەت ئەينە شۇ «يېڭى ھايات» ئارقىلىق كوپلىگەن نەرسىلەرنىڭ ماھىيىتىگە چۈشەندۇق، بىلىم دائىرىمىز خېلىلا كېڭەيدى.

ھورمەتلىك قېرىنداشلار!

ھازىرقى ھاياتىمىزنى گېزىتسىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس، مەن سىلەرنى 2003 - ژىلغا سۇيۇملۇك «يېڭى ھايات» گېزىتىمىزگە تۇگەل مۇشتىرى بولۇشقا چاقىرىمەن. يۇرتىمىز قىزىل غەيرەت يېزىسىدا بىرىنچىلەر قاتارىدا «يېڭى ھاياتقا» مۇشتىرى بولدۇم ۋە خولۇم - خوشنا، بۇرادەرلىرىمنىمۇ مۇشتىرى بولۇشقا دەۋەت قىلدىم. مەن نوۋەتتىكى ئايلىق پېنسىيەمنى «يېڭى ھاياتقا» ئىانە قىلىشنى نىيەت قىلىۋاتىمەن.

يولداش قادىروۋ.
ئالمۇتا ۋىلايىتى، تالغىر ناھىيەسى.

يەرلىك ئوزىنى ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى

ئالمۇتا شەھىرى ئاۋېزوۋ ناھىيەسىنىڭ تەۋەسىدىكى درۇژبا مەھەللىسىدە يېقىندا يەرلىك ئوزىنى ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ ئوز پائالىيىتىنى باشلىدى.

يەرلىك ئوزىنى ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتى ئالمۇتا شەھەرلىك ۋە ئاۋېزوۋ ناھىيەلىك ھاكىمىيەتلىرىنىڭ يول - يورۇقلىرىنى شەھەرلىك ۋە ناھىيەلىك مەسلىھەت دېپۇتاتلىرى، ناھىيە ھاكىمىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى ئارقىلىق ئورۇنلايدۇ ۋە:

- ئوز تەۋەسىنىڭ ئىجتىمائىي - ئىختىسادىي، مەدەنىي جەھەتتىكى مۇئاممالىرىنى ھەل قىلىدۇ؛

- دولەت قانۇنلىرىنىڭ توغرا ئىجرا قىلىنىشى ئۇچۇن ھوكۇمەت تارماقلىرىغا قانداق ئۇسۇلدا ئىشلەش ھەققىدە پىكىر قىلىدۇ؛

- پرېزىدېنتنىڭ پەرمانلىرى بىلەن يول - يورۇقلىرىنى، شەھەرلىك ۋە ئاۋېزوۋ ناھىيەلىك ھاكىملارنىڭ توختام - قارارلىرىنى ئاھالىغا ئوز ۋاقتىدا يەتكۇزىدۇ.

ئەندى بىزنىڭ درۇژبا مەھەللىسىدىكى ئوزىنى ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتى ھە دېگەندە كوچا باشلىقلىرىنى سايلاپ، پائالىيەتنى شۇلار ئارقىلىق ئېلىپ بېرىشنى نىيەت قىلدى. مەھەللىدىكى 30دىن ئوشۇق كوچىنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن باشلىق ۋە بىردىن ياردەمچى سايلاندى.

كومىتېت رەئىسلىگىگە موشۇ قۇرلارنىڭ مۇئەللىپى ۋە ئۇنىڭ ئورۇنباسارلىغىغا ئىنەمجان خۇدايبەردىيېۋ بىلەن ئاسىمجان كەرىمباقىيېۋ سايلاندى.

ھازىر كومىتېت كوچا باشلىقلىرى بىلەن ھەمكارلىقتا ئاھالىنىڭ تۇرمۇش كارتىسىنى - يەنى ئاھالى سانىنى، ۋېتېرانلار، پېنسىونېرلار، ئوقۇغۇچىلار، ئىشسىزلار، ھەر مىللەت سانىنى ئېنىقلاشنى مەخسەت قىلماقتا. بۇ ئىشتا رەخىمجان ساتتاروۋ، ئابلىز ھاجىم، نىياز مەسىموۋ، ئەسەت كالاشىيېۋ، شەمشىدىن روزىيېۋ، ئۇسۇپ يۇنۇسوۋ، جامالدىن ياقۇپوۋ، دىلمۇرات مۇسايېۋ، بەگزاد كەرىمباقىيېۋلار ئوزىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى بىرىنچىلەردىن بولۇپ ئورۇنلىدى.

بىزنىڭ نوۋەتتىكى ۋەزىپىمىز - ھەر بىر كوچا باشلىقلىرى بىلەن بىرلىكتە ئانا تىلىمىزدا نەشىر قىلىنىۋاتقان «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا مۇشتىرى توپلاشتىن ئىبارەت. بۇ سەل قارايدىغان مەسىلە ئەمەس. ئەگەر بىز ئوز گېزىتلىرىمىزگە ئوزىمىز مۇشتىرى بولمىساق، بىز ئۇچۇن چىقىۋاتقان گېزىتلەرگە كىم مۇشتىرى بولىدۇ؟ كومىتېت ئالدىدا شۇنداقلا تۇرمۇشى ناچار ئائىلىلەرگە ماددىي ياردەم بېرىش ئوخشاش مۇھىم مەسىلىلەرمۇ تۇرىدۇ. كومىتېتىمىزنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئىشلارنى ئورۇنلاشقا بارلىق يۇرتداشلىرىمىز ئىشتىراك قىلىدۇ دەپ ئۇمۇت قىلىمەن.

تەلئەت ئابدۇللايېۋ،
درۇژبا مەھەللىسى يەرلىك ئوزىنى ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ رەئىسى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

داھىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتى

خىتاي تەرغىباتى ماۋزېدۇڭنىڭ پۇتكۇل ھاياتى داۋامىدا ۋە ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنكى ئۇزاق ژىللار جەريانىدا خىتايلارنىڭ ئاڭ ـ سېزىمىغا ئۇلارنىڭ داھىسى ئىنتايىن ئاددىي ـ ساددە ئادەم ۋە تاغ ئوڭكۇرىدە ياشىغان، بورا ئوستىدە ياتقان، ئادەتتىكى دېخانغا ئوخشاش گۇرۇچ ۋە سۇيۇق ئاش بىلەن غىزالانغان دېگەن رىۋايەتنى سىڭدۇرۇپ كەلدى. ئۇلۇق داھى ئولۇپ ئون بەش ژىلدىن كېيىنلا ھەقىقەت ئاشكارىلاندى.

ئەمەلىياتتا بولسا قېدىمىي ئىمپېراتورلارنىڭ بىرىمۇ ماۋزېدۇڭغا ئوخشاش ھەشەمەتلىك ياشىمىغان. ماۋزېدۇڭ زىيارەت قىلىدىغان بارلىق چوڭ شەھەرلەردە ئۇنىڭ ھوزۇرلىنىشى ئۈچۈن ئاياللار ئۇسسۇل ئانسامبللىرى بار ئېدى. ماۋزېدۇڭ ۋاقتىنىڭ كوپ قىسمىنى ئىش بىلەن دەم ئېلىشنى ئالماشتۇرغان ھالدا، خىتايدىكى ئەڭ چوڭ كارىۋەتتە ئوتكۇزەتتى. ئەندى بۇ ۋاقىتتا بولسا ھەممىسى ئوخشاش كوك چاپان ـ ئىشتان كىيگەن ئۇنىڭ پۇخرالىرى خۇددى چۇمۇلىدەك ئەمگەك قىلاتتى. ھەممە ئادەم ئوخشاش كىيىنگەنلىكتىن ئايال كىشىنى ئەركەكتىن ئايرىۋېلىش تەس ئېدى.

ياق، مۇنداق ھايات ئۇنىڭغا ياقماتتى. ئۇنىڭ سۇدا ئۇزۇش باسسېيىندا بەزى بىر باي گوللىۋۇد رېژىسسىيورنىككىگە قارىغاندا ياش قىزلار كوپىرەك ئېدى. ماۋزېدۇڭ قانچىلىك چوڭايغانسىرى، ئۇنىڭ باسسېيىندا تېخىمۇ ياش قىزلار پەيدا بولاتتى.

1949 ـ ژىلى ماۋزېدۇڭ ئارمىيەسىنىڭ ۋە ئۇنىڭ سىياسىي كومىسارلىرىنىڭ بېجىنغا كىرىشى ئۇنىڭدا يېڭى سۇلالىلەرنىڭ تەختكە ئولتىرىشىدىن ئانچىلا پەرىقلەنمەتتى. خىتاينىڭ كوپ ئەسىرلىك تارىخىدا سۇلالىلەر نۇرغۇن قېتىم بىرىنى بىرى ئالماشتۇرغان ئېدى. ماۋ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى سابىق ئىمپېراتورلارنىڭ سارايلىرىغا ئورۇنلاشتى. ماركو پولو دەۋرىدىن تارتىپ ئانچە ئوزگەرمىگەن، چوچەكلەردىكىدەك گوزەل كوللەر ۋە سارايلار ئورۇنلاشقان ھەشەمەتلىك جۇننەنخەي ئىستىراھەت بېغى ماۋنىڭ ياشايدىغان جايىغا ئايلاندى. ئاددىي ئادەملەر ئىلگىرىمۇ ھېچ قاچان جۇننەنخەي تەۋەسىگە كىرگۈزۈلمەتتى، ماۋ دەۋرىدىمۇ شۇنداق بولدى.

يېڭى تۇزۇم ئەمەلدارلىرىنىڭ ئوزلىرى ئاغدۇرۇپ تاشلىغانلارنىڭ ماكانلىرىغا چاقماق تېزلىگىدە كوچۇپ كىرىشى ئۇمۇمىي تەڭ ھوقۇقلۇقنى تەرغىپ قىلغان پارتىيەنىڭ پرىنسىپلىرىغا ئانچىلا ماس كەلمەتتى. كونا پايتەختكە كىرىپ بىر نەچچە ئاي ئوتمەيلا ماۋ ۋە ئۇنىڭ كومىسارلىرى ئىلگەركى تورىلەرگە خاس كوپلىگەن ئادەتلەرنى ئوزلەشتۇردى.

«باياشەتچىلىك بېغىدا» (جۇننەنخەي) ماۋ ئۇچۇن چىڭ خاندانلىغى سۇلالىسىنىڭ ئەجايىپ سارىيى تاللاۋېلىندى. ئۇنىڭ قۇرۇلۇشى مىڭ سۇلالىسى ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋىردە باشلىنىپ 17 ـ ئەسىردە ئاياقلاشقان. ئەينە شۇ «باياشەتچىلىك بېغىدا» ئىنيانتىن بېناسى قەد كوتىرىپ تۇرىدۇ ـ ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئۇلۇق ئىمپېراتورى كانسى تەرىپىدىن ياسىتىلغان بولۇپ، ئىمپېراتور بۇ قۇرۇلۇشنى **«گوزەللىككە تازىم قىلىش زالى»** دەپ ئاتىغان. گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋىردە ئۇ **«دوستانە سوھبەتلەر زالى»** دەپ ئوزگەرتىلگەن. ئەندى بۇ سارايغا ماۋ كوچۇپ كىرگەندە ئۇنىڭ نامى يەنە ئوزگەرتىلدى. بۇ قېتىم ئۇ **«ئۇزاق ياشاش زالى»** دەپ ئاتالدى.

تا ھازىرغىچە گوزەللىگى كوزنى قاماشتۇرىدىغان بۇ ئەجايىپ بېنانىڭ بىر قانىتى **«خۇشبۇي ھىدلىق خرىزانتېما كابىنېتى»** نامى بىلەن مەلۇم ئېدى. بىر ۋاقىتلاردا ئۇ يەردە ئىمپېراتور كىتاپخانىسى ئورۇنلاشقان ئېدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ قانات بىر چاغلاردا **«خۇشبۇي ھىدلىق مەشۇقنىڭ كىچىك سارىيى»** دەپ ئاتالغان ئېكەن. لېكىن بۇ ھەقتە ھېچ قانداق يازمىچە گۇۋالىقلار ساقلىنىپ قالمىغان. ماۋ ئۇچۇن قارارگاھ ئۇنىڭ خاھىشلىرىغا مۇۋاپىق ياڭلىۋاشتىن جابدۇلغان ئېدى. شىمالىي تام يېنىدىن ئوتۇپ، كابىنېت ئارقىلىق داھىنىڭ ياتاقخانىسىغا ـ ئۇنىڭ سارىيىدىكى ئەڭ چوڭ بولمىگە كىرىش مۇمكىن. ھويلا تەرەپكە قاراپ تۇرغان دېرىزە يېنىدا ياغاچ كارىۋەت تۇراتتى. ئۇنىڭ كولەمى شاۋشان يېزىسىدىكى ماۋنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئويىدىكى ئەڭ چوڭ بورىدىنمۇ چوڭ ئېدى، بېجىننىڭ يېڭى قۇرۇلۇشلىرىدىكى كوپلىگەن بولمىلەردىنمۇ چوڭ ئېدى، قىسقىسى، بۇ كورولنىڭ ئەمەس، بەلكى ئىمپېراتورنىڭ كارىۋېتى ئېدى.

ماۋ نۇرغۇنلىغان تەھىلەر ئۇستىدە ياتاتتى. ئۇ ھايات چېغىدا كارىۋەتنىڭ يېرىمى قەغەزلەر، كىتاپلار، خىتاي كلاسسىكلىرىنىڭ نازۇك بېزەلگەن تومىلىرى بىلەن تولۇپ تاشقان، كلاسسىكلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۇ ياش ۋاقتىدىن قېرىپ كەتكىچە قايتا ـ قايتا ئوقىغان. ئەندى كارىۋەتنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغا كەلسەك، ئەگەر ئۇ تىلغا كىرگەن بولسا، ئۇ كوپلىگەن نەرسىلەرنى سوزلەپ بەرگەن بولار ئېدى.

ماۋ ئوز تۇزۇمىنىڭ غالىبىيىتىنى جاكالىغان 1949 ـ ژىلى 1 ـ ئوكتەبر كۇنى تىيەنئەنمىن مەيدانىدا شاتلىنىپ تۇرغانلار ئارىسىدا چوقۇم بولۇشى لازىم بولغان بىر كىشى بولمىدى. ئۇ يەردە ماۋنىڭ 35 ياشلىق رەپىقىسى جاڭ چىڭ بولمىغان، بۇ دەۋىرگىچە ئۇ داھى بىلەن نىكادا تۇرغىنىغا 11 ژىل بولغان ئېدى. ئۇ خىتاي خەلىق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغان كۇنىنى بايراملاشتىمۇ بولمىدى. ئۇ ۋاقىتتا جاڭ چىڭ جۇڭگودا يوق ئېدى، ئۇ كېڭەش ئىتتىپاقىدا، ئۇنىڭ ئىرادىسىگە قارشى ھالدا ستالىن كۇرورتلىرىنىڭ بىرىدە تۇتۇپ تۇرۇلغان. كوپلىگەن خىتاي ئالىي پارتىيە لىدېرلىرىنىڭ رەپىقىلىرى ئۇنىڭ تەغدىرىگە ئورتاقلاشقان ئېدى. ستالىن ئورۇن بېرەتتى ـ خىتاي سچېتنى تولەتتى. ماۋنىڭ مۇھاپىزەتچىسى داھى خۇش پۇراق تاغلاردىن بېجىنغا كېلىشكە تەييارلىنىۋاتقاندا ئايالىنى قاتتىق تىللاپ ھاقارەتلىگەنلىگىنى سوزلەپ بەرگەن. بۇ جاغدا ماۋ بىلەن جاڭ چىڭ خېلىلا جېدەللەشكەن. ئۇلارنىڭ قىزىنى باققۇچى 17 ياشلىق لي نا بۇ جاڭجالنىڭ سەۋەپچىسى بولغان. جاڭ چىڭ بۇ قىزنى قارغاپ، ئۇنى گالمۇش دەپ ئاتىغان ... ماۋنىڭ جەھلى چىققان: **«سەن ئوزەڭنىڭ بۇرژۇئا زىيەلىك شەخسىپەرەستلىگىڭدىن قۇتۇلالمايۋاتىسەن!»** ماۋنىڭ قىز ئوسمۇرلەرگە نىسبەتەن بولغان مۇھەببىتىنى بىلگەن ھالدا، بۇ جاڭجالنىڭ ئارقىسىدا، ئەتىمالىم، خېلىلا چوڭ بىر نەرسە تۇرغانلىغىدىن گۇمان قىلىشقا بولىدۇ.

ماۋنى سىگارېتسىز كورۇش مۇمكىن ئەمەس ئېدى. تاماكا چېكىشنى ئۇ ئەڭ ياخشى نەپەس ئېلىش مەشىغى دەپ ئاتىغان.

ماۋ (سولدا) ھەر قانداق ئادەمنى ئوزىگە مەھلىيا قىلىۋالاتتى.

جاڭ چىڭ (سولدا)

ياق، ئۇ جاڭ چىڭ بىلەن ئاجرىشىشى مۇمكىن ئەمەس ئېدى. ئايالى بۇنىڭ ئۇچۇن ھېچ قانچىلىك بىر باھانە ـ سەۋەپ بولغىدەك ئىشارە قىلمىدى. ئۇلارنىڭ ئاجرىشىشى پارتىيەدە بولگۇنچىلىككە ئېلىپ كەلگەن بولار ئېدى. **«ئەگەر مەن ئاجراشمىسام، ئۇ ھەر دايىم مەن ئۇچۇن سىياسىي ژۇك بولىدۇ. مەن چارىسىز. مەن قانداق قىلىپ بولمىسۇن ئۇنىڭ بىلەن ياشىشىم كېرەك. جاڭ چىڭ ناھايىتى كۇندەش»**، ـ دېگەن ئېدى ئۇ. جاڭ چىڭ ھەر قانداق ئىشنى ئوزىدىن ياخشىراق قىلغانلارغا ئوچمەنلىك قىلاتتى. ئۇ سۇدا ئۇزۇشنى ياخشى كورەتتى، لېكىن، ئەگەر باسسېيىندا سپورت ستىلىدا ئۇزۇدىغان ۋاڭ گۇئانمېي بولغان بولسا، ھېچ قاچان يېقىن كەلمەتتى، چۇنكى ئۇ پەقەتلا «ئىشتىچىلاپ» ئۇزۇشتىن باشقىنى بىلمەتتى.

جۇننەنخەيدە چاپسانلا يېڭى تەرتىپ ئورنىتىلدى. ماۋ بۇ يەردە يېرىم يالىڭاچ ھالدا ئەركىن ژۇرەتتى. لېكىن ئۇ ھېچ قاچان تولۇغى بىلەن يالاڭاچ بولماتتى. ئۇنىڭدىكى ئۇيالچانلىقنىڭ قالدۇقلىرى چەكتىن ئاچماسلىققا مەجبۇرلاتتى. لېكىن بەرى ـ بىر ئۇ ئوز ئادەتلىرىدە ئۇنىتازدا ئولتىرىپ كىشىلەرنى قوبۇل قىلىدىغان لىندون جونسوندىن، ياكى ياتىغىدا قېپ يالاڭاچ ژۇرۇشنى ياخشى كورىدىغان ئۇئىنىستون چېرچىلدىن ھېچ قېلىشماتتى.

ئۇلۇق سەپەر بويىچە ئوزىنىڭ كوپلىگەن يولداشلىرىغا ئوخشاش، ماۋ ئۇيقا دورىسىغا ئۇگىنىۋالغان. ئۇنىڭسىز ماۋ ئۇخلالماتتى، دورا ئىچىپمۇ ئۇ ئاز ئۇخلاتتى. مۇھاپىزەتچىلىرى ھەپتىسىگە ئۇنىڭ ئارانلا 30 سائات ئۇخلايدىغانلىغىنى ھېساپلاپ چىققان. بىر قېتىم ئۇ رېكورد ياراتقان: بىر ھەپتىدە 35 سائات ئۇخلىغان!

ماۋنىڭ سەھەرلىكتە غەزىۋى كېلىپ قالغان چاغلاردا (بۇنداق ئەھۋال ھەر كۇنى دېگىدەك بولۇپ تۇراتتى)، ئۇنىڭ شەخسىي مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ باشلىغى لى ئىنچاۋنىڭ پىكرىچە، مۇنداق ئەھۋال ماۋنىڭ ياخشى ئۇخلالمىغانلىغى بىلەن چۇشەندۇرىلىدۇ. لى پات ـ پاتلا ماۋنى ماسساژ قىلىپ تۇراتتى. لى ماۋنىڭ چېچىنى تاراپ قويغاندا ئۇنىڭغا بەك ياقاتتىكەن. ماۋ چېچىنى باشقىلار تارىغاندا ئوزىگە كۇچ ـ قۇۋەت كىرىدۇ دەپ تەكىتلىگەن. ئەتىمالىم، ماسساژ قىلىش ئۇنىڭغا ئوخىنىشقا ياردەم قىلسا كېرەك. ماۋ ئوخىنىشى بىلەنلا چاي ئىچىشكە باشلاتتى ۋە كۇن بويى چاي ئىچىش داۋاملىشاتتى.

ماۋ ئۇچۇن پۇل مەنئىي قىلىنغان نەرسە ئېدى. ئۇ يانچۇغىغا پۇل سېلىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئۇنى تۇتۇپمۇ قويماتتى. مۇھاپىزەتچىنىڭ ئەسلىشىچە، ماۋ پۇل تۇتۇپ قولىنى بۇلغىغىچە، ئوزىنىڭ ئەشەددىي دۇشمىنى جياڭ كەيشىنىڭ قولىنى تۇتۇپ كورۇشكىنى ئەۋزەل ئېدى. ئۇ پۇلغا قارالماتتى. بىر كۇنى مۇھاپىزەتچىسى ئۇنىڭدىن مائاشىنى ئوستىرىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. ماۋ ئېلان قىلىنغان كىتاپلىرىدىن چۇشكەن قەلەم ھەققىدىن ئۇنىڭغا پەرىقنى تولەشنى ۋەدە قىلغان. مۇھاپىزەتچى: كېلەچەكتە قانداق بولىدۇ؟ (ئۇ: **«سىز ئولگەندە قانداق بولىدۇ؟»** دەپ سوراشقا پېتىنالمىدى). ماۋ بۇنى بىلمەيدىغانلىغىنى ئېيتتى. ئەتىمالىم، پۇل ئۇنىڭ بانكىدىكى سچىيوتىدىن چۇشىشى مۇمكىن.

ماۋ غەرىپنىڭ تانسا مۇزىكىسىنى ياخشى كورەتتى. شۇ چاغلاردىكى پاتېفوننى ۋە كونا پلاستىنكىلارنى ئۇ ئوزىنىڭ ھاكىمىيەت ئۇستىگە چىقىشقا بولغان پۇتكۇل يولىدا بىللە ئېلىپ ژۇردى. ئامېرىكىلىقلار جېكس سېرۋىس ۋە پولكوۋنىڭ دېۋىد بارىرېتلار ياش خىتاي قىزلىرىنىڭ رەئىس ماۋغا ياكى مارشال جۇ دېغا تەلمۇرگەن كوزلىرى بىلەن كېلىپ: **«مەرھەمەت، مەن بىلەن تانسا ئوينىسىڭىز»**، ـ دەپ ئىلتىماس قىلغانلىغىنى سوزلەپ بەرگەن ئېدى.

شاھىتلارنىڭ بىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، ماۋ خۇددى ئېيىقتەك تانسا ئويناتتىكەن. ماۋنىڭ مۇزىكىدىن خەۋىرى بولمىغانلىقتىن، قانداقلا مۇزىكا بولسا، ئۇنىڭغا بەرى بىر ئېدى...

ھاكىمىيەت ئۇستىگە كېلىپ، ماۋ قېدىمىي ئىمپېراتورلار ئەنئەنىلىرىنى ئەكسىگە كەلتۇردى. 14 ـ ئەسىردە يۇنان موڭغۇل سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى ۋە ئەڭ پەھشىۋاز ئىمپېراتورلىرى ئوز مېھمانلىرىنىڭ كوڭلىنى ئۇسسۇلچى قىزلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئېلىشقا تىرىشاتتى ۋە ئوزلىرىمۇ كوڭۇل ئاچاتتى. خۇدا شەيتانلىرى دەپ ئاتىلىدىغان سەتەڭلەر قىممەت باھالىق زىنەت بۇيۇملىرىنى كوز ـ كوز قىلىپ، يېرىم يالىڭاچ، ئوزلىرىنى ناھايىتى ئەركىن ھىس قىلغان ھالدا ئېروتىكىلىق (جىنىسىي ھەۋەسنى قوزغايدىغان) ئۇسسۇللارنى ئىجرا قىلاتتى.

تانسا كەچلىرىنىڭ باشلىنىشىغا ھەممە نەرسە تەييار ئېدى، لېكىن بىر مەسىلە ـ بېخەتەرلىك مەسىلىسى پەيدا بولدى. ماۋ بىلەن تانسا ئوينايدىغان قىزلارنى قەيەردىن تېپىش كېرەك؟ بۇ مەسىلە تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگىدە ئىشلەيدىغان ئاياللارنى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ خوتۇنلىرىنى جەلىپ قىلىش بىلەن ھەل قىلىنغان ئېدى. كېيىنىرەك «ئانسامبل» كەسپىي ئۇسسۇلچىلار بىلەن تولۇقلاندى. ئۇلار بېخەتەرلىك خىزمىتى تەرىپىدىن تەكشۇرۇلدى ۋە ئۇلارنىڭ بىرەرى تۇيۇقسىز رەئىسكە لازىم بولۇپ قالغىدەك بولسا دايىم يېنىدا بولۇش ئۇچۇن داھى قارارگاھلىرىنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

«ئالتۇن ۋازىدىكى ئالگىرات چېچىگى» ناملىق خىتاي ئېروتىكىلىق دۇردانە ئەسەر مۇئەللىپىنىڭ شەخسى ئېنىقلانمىدى، لېكىن مانا 300 ژىلدىن بۇيان كىتاپخانلار ئۇنى ۋاڭ شىجەن ئىسىملىك بىر ئالىم يازغان دەپ قارايدۇ. رىۋايەتلەرگە مۇۋاپىق، بۇ كىتاپ ۋاڭنىڭ دادىسىنى ئولۇمگە مەھكۇم قىلغان ئادەمنىڭ ئوغلىدىن ئوز ئالاھىدىلىگىگە ئېگە ئوچ ئېلىش بولغان ئېمىش.

شىجەن ئوز كىتاۋىنى ناھايىتى نېپىز گۇرۇچ پاخىلى قەغىزىگە ـ ھەر بىر ۋاراققا بىر تامچىدىن زەھەر تېمىتىپ، توگە تۇكىدىن ئىشلەنگەن پەلكۇش بىلەن يازغان. زەھەر بەتلەرنى بىر ـ بىرىگە سەل ـ پەل چاپلاشتۇرۇپ قۇياتتى ـ ئەندى ئوقۇغۇچى بولسا نوۋەتتىكى ۋاراقنى ئېچىش ئۇچۇن بارمىغىنى ئاغزىغا ئاپىرىپ ھولدەپ تۇرىشى كېرەك. مۇئەللىپ كىتاۋىنى ئوز دۇشمىنىگە ئەۋەتىپ بېرىدۇ، ئۇ بارمىغىنى ھولدەپ ھەر قېتىم ئاز ـ ئازدىن زەھەر ژۇتۇپ، ئۇنى چاپسانلا ئوقۇپ بولىدۇ. ئاخىرقى بەتنى ۋاراقلىغاندا ئۇ ژىقىلىپ، تىن تاتماي جان ئۇزىدۇ.

بۇ ۋاقىەنىڭ قانچىلىك راس ئېكەنلىگىنى ئېيتىش قىيىن، لېكىن زەھەرلەنگەن سەھىپىلەر توغرىلىق بايان بۇ كىتاپنىڭ كوپلىگەن ئەۋلات ئوقۇرمەنلىرىنى ئوزىگە مەھلىيا قىلىۋالغان ئېدى. بۇ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئارىسىدا ماۋزېدۇڭمۇ بار ئېدى.

«ئالگىرات چېچىگى» مەخپىي ساقچىنىڭ باشلىغى كاڭ شىڭ داھى ئۇچۇن ژىغىپ بەرگەن ئېروتىكىلىق مىڭلىغان كىتاپلارنىڭ بىرىدۇر.

تاڭ، يۇئان، مىن ۋە چىڭ سۇلالىلىرى ئىمپېراتورلىرىنىڭمۇ مۇنداق كىتاپلىرى بولىدىغان. ماۋ ئورۇنلاشقان ئەجايىپ بولمىلەر ئۇنىڭ ئوتمۇشداشلىرىنىڭ ئېروتىكىلىق كىتاپلىرىنى ساقلايدىغان جايى بولۇپ خىزمەت قىلغان.

خىتايدىن باشقا ھېچ بىر دولەتتە ئېروتىكىلىق كىتاپلارنىڭ تولۇق توپلىمى ژىغىلمىغان. داھىنىڭ ھاۋايى ھەۋەس ئىشتىھاسى پارتىيەدىكى ئەڭ يېقىنلىرى ئۇچۇن سىر بولمىسىمۇ، ماۋ مۇنداق ئەجايىپ كىتاپلار توپلىمىنىڭ ئېگىسى ئېكەنلىگى فاكتى خ خ ج دا ئۇمۇمغا مەلۇم ئەمەس ئېدى. ئۇنىڭ ياتاق ـ كابىنېتى خۇددى روسسىيەنىڭ ئۇلۇق يېكاتېرىنا ئىمپېراتورىنىڭ ياتىغىغا ئوخشاش قوبۇل قىلىش بولمى ئېدى.

نەق ئەينە شۇ مەخپىي ساخچا خىزمەتچىسى كاڭ شىڭ ماۋغا «پاسكىنا سۇرەتلەر» كوللېكسىيەسىنى ژىغىشقا ياردەم قىلغان. كاڭ شىڭ جاڭ چىننى ماۋ بىلەن تونۇشتۇرغان ۋە داھىنىڭ جىنىسى ھەۋەسى ئۇچۇن قىزلارنى تېپىشنى ئوزىنىڭ كەسىپىگە ئايلاندۇرغان. جاڭ چىڭ ماۋ بىلەن يېتىشتىن قالغاندىن كېيىن، كاڭ شىڭ ئۇنى خېلىلا ياش مەشۇقلار بىلەن تەمىنلەشكە باشلىغان.

كاڭ شىڭ دۇشمەنلەرنىڭ داھىغا قاتىلنى ئەۋەتىشىگە يول قويماسلىق ئۇچۇن قاتتىق نازارەت قىلاتتى.

(«ۋرېميا» گېزىتىدىن ئېلىندى.)

تەڭرىنىڭ ئوغلى

تارىخىي ھېكايە

ئابدۇللا ساۋۇت

(داۋامى، بېشى ئوتكەن ساندا).

بورە مەنقىشلاقنىڭ دائىرىسىنى بىر ئايلىنىپ كېلىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىدا توختىدى. ئۇنىڭ كوزلىرىدىن بايىقى يېشىل نۇردىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بولۇپ، ھەدەپ ياش ئېقىپ تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت توساتتىن بۇيۇك تۇلپارنىڭ ئېچىنىشلىق كىشىنىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى - دە، چوڭ - چوڭ ئۇپ ئەتراپىغا ئەزەر سالدى. مەنقىلاق جىم - جىت ئىدى، ئەتراپتا ھېچ نېمە كورۈنمەتتى. بۇيۇك تۇلپارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ھاۋادا گۇلدۇرماسدەك ياڭراپ، جاھانىي ئىنتىلىشتەتتى. بېپايان دالا گۇگۇم مەزگىلدىكىگە ئوخشاش قارىيىپ كورۈنەتتى، چەكسىز بوشلۇقنى قارا تۇمان قاپلىغاندى. باتۇر تەڭرىقۇت ئىنىڭ ژۇرىگى ئاسقىپ قالتىنىق دۇيۇلدەشكە باشلىدى. بۇيۇك تۇلپار قايتا كىشنىگەندە باتۇر تەڭرىقۇت قورقۇپ ۋاقىرىۋەتتى:

- بۇيۇك تۇلپار! ئاتامنىڭ تۇلپىرى!... - باتۇر تەڭرىقۇت چۈش كورگەندى، ئۇ چىلىق - چىلىق تەرگە چومۇلگەن ھالدا ئويغاندى. قۇنجۇي (مەلىكە، توقال خوتۇن) ئايزات (ئايدىن تورەلگەن) چىرايى تاتارغان، كوزلىرى چەكچەيگەن ھالدا ئېكىشىپ ئۇنىڭ يۇزىدىكى تەرلەرنى سۈرتۈۋاتاتتى.

- نېمە بولدۇڭ ئۇلۇق قاغانىم؟... ئەجەپ قورقۇتىڭا؟

باتۇر تەڭرىقۇت جاۋاپ بەرمىدى، ئىككى يېنىغا قاراپ ھەممەت بىلەن بېزەلگەن، ئىپار، زەپەر، ئالچى ھىدى گوپۇلدەپ پۇراپ تۇرغان ھۇجرىدا ياتقانلىقىنى بىلدى. بۇ، ئۇنىڭ ياش، گۈزەل، سويۇملۇك خوتۇنى ئايزاتنىڭ قەسىرىدىكى خاس ھۇجرا ئىدى. دېرىزىلەردىن شۇڭغۇپ كىرگەن تاڭ نۇرى بۇ ھۇجرىنى ئاجايىپ سىرلىق تۇسكە كىرگۈزگەندى. ئىشك - دېرىزىلەرنىڭ ھالىرىدىك ئىپەك پەردىلىرىگە، نەقىشلىك تورۇسقا ئېسىلغان ئالتۇن قەندەللەرگە، تەكچىدىكى تەڭرى تەقلىدى - ئالتۇن بۇدقا تەسۋىرىغا سىغمايدىغان ئاجايىپ بىر خىل سېھرىي كۈچ يوشۇرۇنغاندى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ چىرايىدىكى قورقۇنچلۇق كەيپىيات تۈگىدى، بىراق ئۇ بۇيۇك تۇلپار توغرىسىدا ئويلىنىپ قالدى. تەڭرىلەرنىڭ بېشارەتلىرىنى ئەسكە ئېلىپ كوڭلى گۈمان. شۇنىڭ بىلەن تولىدى. «ئەڭ قىممەتلىك نەرسە...» ئايزات بېرىپ تاش ئەينەك ئالدىدا ئولتاردى. ئۇ، تاڭ سۈزۈلۈشتىن بۇرۇنلا تۇرۇپ كەتكەندى، ژۇيۇ - ئۇپ - تارىنىپ، ئېسىل كىيىملىرىنى كىيىپ چىرايلىق ياسانغاندى، قاپقارا سۈمبۈل چاچلىرىنى بېشى ئۈستىگە ئىككى قات تۇرمەك لىگەن، بويۇن، قول، بارماقلىرىغا ئالتۇن بىلەزىكلىرىنى تاقىغان... ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ قۇلاقلىرىغا ئالتۇن تۇلغاقلىرىنى (ئالتۇن ھالقا، زىرە) سېلىۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ شام يورۇغىدا، تاڭ نۇرىنىڭ شولىسىدا ۋالىلداپ پاقىرىغان بېزەكلىرىگە، خاتىرجەم چىرايىغا بىر خىل ھېرىسمەنلىك، سويۇنۇش نەزىرى بىلەن تىكىلدى. ئايزاتنىڭ تېپىك شەرىق گۈزەللىرىگە خاس زىلۋا بويى - قامىتىدىن، كوزلىرىدىكى تەڭداشسىز سېھرىي قۇدرەتتىن ۋە ئۇنىڭ ئەقىللىك، چوڭقۇر ئېكەنلىكىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ھېس قىلدى.

ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھۇنلار بىلەن خەن سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا ئىناقسىزلىق پەيدا بولۇپ، بەزىدە بۇ ئىناقسىزلىق ئۇز ئارا جېدەل - ماجىرالارغا، ھەتتا پات - پات قانلىق قىرغىنچىلىقلارغىچە يېتىپ بارا تتى. ئۇمەن تەڭرىقۇت دەۋرىدىمۇ بۇ خىل ئىناقسىزلىق، جېدەل - توقۇنۇش توختىمىدى. ئوغۇزخان باتۇر تەختكە چىقىپ تەڭرىقۇت بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ بىلەن خەن سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا بىر قانچە قېتىم ھەربىي توقۇنۇش، قانلىق جەڭلەر بولۇپ ئوتتى. ئاخىر ئىككى تەرەپ نۇرغۇن قېتىملىق سوھبەت، سۆھبەتلىشلار ئارقىلىق يېقىن خوشنىدارچىلىق، ھەمكارلىق كېلىشىمى تۈزۈشتى. كېلىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەن گاۋزۇ - لىيۇباڭ قىزى ماۋچۇننى مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن بىللە ھون قاغانى باتۇر تەڭرىقۇتقا ھەدىيە قىلدى، ئىككى تەرەپ قۇدىلاشتى. باتۇر تەڭرىقۇتمۇ ئوز نوۋىتىدە پادىشاھ خەن گاۋزۇغا 10 مىڭ توپ ئىپەك رەخت، 20 مىڭ دانە بوكەن - بۇغا مۇگگۈزى. 100 دانە يولۋاس، قاپلان تېرىسى، 100 دانە كىيىك ئىپارى، 200 نەپەر قۇل - چۈرە ۋە زىرائەت، كوكتات ئۇرۇقلىرىنى ھەدىيە قىلدى. قېيىن ئاتا بىلەن كۈيئوغۇل ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىنتايىن قويۇقلاشتى، ئوز ئارا ھەمكارلىق، يار - دەم، سودا - تىجارەت ۋە تۇرلۇك ئالاقىلار كۈچەيدى. تويدىن كېيىن خەن مەلىكىسى ماۋچۇن ھونلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئايزات دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالدى ھەمدە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ بىرىنچى خانىشى، قاراقاتتىن كۈنسلىگ (كۈندەك ئىللىق خوتۇن) تىن قالسىلا ئوردىدا ئەڭ ھۆرمەتلىك ئايالغا ئايلاندى.

مەھرەملەر كىرىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كېينىشىگە يارەملەشتى، شاھلىق تاجىنى تاقىدى. باتۇر تەڭرىقۇت قۇنجۇي ئايزاتنىڭ گۈزەل شاھانە قەسىرىدىن چىقتى. ئايزات قەسىر دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ كەلدى:

- ئەي ئۇلۇق قاغانىم، تەڭرىنىڭ ئوغلى، - دەيدى ئايزات نازلىق كۈلكىسى بىلەن تىكلەپ، - يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن نەۋرۇز، مەن بۇ بايرامنى مەنقىشلاغدا ئوتكۈزۈشنى خالاپ قالدىم.

- خالىغىنىڭچە بولسۇن، قۇنجۇيۇم، - دەدى باتۇر تەڭرىقۇت توختاپ كەينىگە بۇرۇلغاندىن كېيىن جىددىي ئاھاڭدا، - ھەرەمدىكى كۈمۈستېكىن، كېنىزەكلەر، گۈادۇبۇدىكى گۈزەل قاملار ساڭا ھەمراھ بولۇپ بارىدۇ، ئەلۋەتتە ئۇ يەردە زېرىكىش بولمايدۇ.

- دېگىنىڭ راست، يەنە بىزنى تەخى سەپاھلىرىڭ مۇھاپىزىتە قىلىپ بارىدۇ. مەن دەيمەن، ئۇلۇق قاغانىم، مەنقىشلاقتا بۇيۇك تۇلپارنى مىنىپ بېرىشقا ئىجازەت بەرسەڭ.

- ھىم !... مەن... تەڭرىلەر بىر نېمە دەسۇن!

ئايزات مەيۈسانە قاراپ قالدى. ئۇ، ھون ئوردىسىغا كەلگەندىن بۇيان بىر قانچە قېتىم بۇيۇك تۇلپارنى مىنىپ سەيلە قىلغاندى. بۇنداق شەرەپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئانىسى ئالىچى ئايقاغاندىن باشقا ئوردىدىكى ھەممە خانىش، قۇنجۇي، كۈمۈشتېكىنلەرگە كامىدىن - كام نېسىپ بولاتتى.

قاڭقىل (قەبىلە نامى، تارىختا گاۋچى) ئېگىز ھارۇزۇلىقلار دەپمۇ ئاتالغان، ھارۇزۇنى كەشىپ قىلغان) ئاقساقىلى ھەدىيە قىلغان، ئۇچ ئات قوشۇلغان شاھانە ھارۋا باتۇر تەڭرىقۇتنى مەخپىي يوللار بىلەن ئوردىغا ئېلىپ ماڭدى. نەيزە، قىلىچ، قالقان بىلەن قوراللانغان جەسۇر سىپاھلار ئۇنى ئىنتايىن ھوشيارلىق ۋە ساداقەت بىلەن مۇھاپىزەت قىلىپ كېلەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالتۇن تەختته قارار تاپقان ھامان ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان سول قول، ئوڭ قول دولەت ئەركانلىرى بىردەك ئورنىدىن تۇردى:

- ياشسۇن تەڭرىنىڭ ئوغلى! تۇمەن مىڭ ۋىللار ياشسۇن!!!

بۇ ئاۋاز كويا ئېپەك تېرىسىدە كېرىلگەن سانسىز دۇمباقلارنىڭ گومبۇرلىگەن سادالىرىغا ئوخشاش چىقتى. ئاندىن ھەممەيلەن يەنە باشلىرىنى ئېگىپ، قەددىنى پۈكۈپ تازىم قىلدى:

- كوكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى ھايات بەرگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇق تەڭرىقۇتنىڭ ئۇلۇغ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىنتا - يىن قويۇقلاشتى، ئوز ئارا ھەمكارلىق، يار - دەم، سودا - تىجارەت ۋە تۇرلۇك ئالاقىلار كۈچەيدى. تويدىن كېيىن خەن مەلىكىسى ماۋچۇن ھونلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئايزات دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتالدى ھەمدە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ بىرىنچى خانىشى، قاراقاتتىن كۈنسلىگ (كۈندەك ئىللىق خوتۇن) تىن قالسىلا ئوردىدا ئەڭ ھۆرمەتلىك ئايالغا ئايلاندى.

مەھرەملەر كىرىپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىگە يارەملەشتى، شاھلىق تاجىنى تاقىدى. باتۇر تەڭرىقۇت قۇنجۇي ئايزاتنىڭ گۈزەل شاھانە قەسىرىدىن چىقتى. ئايزات قەسىر دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ كەلدى:

- ئەي ئۇلۇق قاغانىم، تەڭرىنىڭ ئوغلى، - دەيدى ئايزات نازلىق كۈلكىسى بىلەن تىكلەپ، - يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن نەۋرۇز، مەن بۇ بايرامنى مەنقىشلاغدا ئوتكۈزۈشنى خالاپ قالدىم.

- خالىغىنىڭچە بولسۇن، قۇنجۇيۇم، - دەدى باتۇر تەڭرىقۇت توختاپ كەينىگە بۇرۇلغاندىن كېيىن جىددىي ئاھاڭدا، - ھەرەمدىكى كۈمۈستېكىن، كېنىزەكلەر، گۈادۇبۇدىكى گۈزەل قاملار ساڭا ھەمراھ بولۇپ بارىدۇ، ئەلۋەتتە ئۇ يەردە زېرىكىش بولمايدۇ.

- دېگىنىڭ راست، يەنە بىزنى تەخى سەپاھلىرىڭ مۇھاپىزەت قىلىپ بارىدۇ. مەن دەيمەن، ئۇلۇق قاغانىم، مەنقىشلاقتا بۇيۇك تۇلپارنى مىنىپ بېرىشقا ئىجازەت بەرسەڭ.

- ھىم !... مەن... تەڭرىلەر بىر نېمە دەسۇن!

ئايزات مەيۈسانە قاراپ قالدى. ئۇ، ھون ئوردىسىغا كەلگەندىن بۇيان بىر قانچە قېتىم بۇيۇك تۇلپارنى مىنىپ سەيلە قىلغاندى. بۇنداق شەرەپ باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئانىسى ئالىچى ئايقاغاندىن باشقا ئوردىدىكى ھەممە خانىش، قۇنجۇي، كۈمۈشتېكىنلەرگە كامىدىن - كام نېسىپ بولاتتى.

قاڭقىل (قەبىلە نامى، تارىختا گاۋچى) ئېگىز ھارۇزۇلىقلار دەپمۇ ئاتالغان، ھارۇزۇنى كەشىپ قىلغان) ئاقساقىلى ھەدىيە قىلغان، ئۇچ ئات قوشۇلغان شاھانە ھارۋا باتۇر تەڭرىقۇتنى مەخپىي يوللار بىلەن ئوردىغا ئېلىپ ماڭدى. نەيزە، قىلىچ، قالقان بىلەن قوراللانغان جەسۇر سىپاھلار ئۇنى ئىنتايىن ھوشيارلىق ۋە ساداقەت بىلەن مۇھاپىزەت قىلىپ كېلەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالتۇن تەختته قارار تاپقان ھامان ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان سول قول، ئوڭ قول دولەت ئەركانلىرى بىردەك ئورنىدىن تۇردى:

- ياشسۇن تەڭرىنىڭ ئوغلى! تۇمەن مىڭ ۋىللار ياشسۇن!!!

بۇ ئاۋاز كويا ئېپەك تېرىسىدە كېرىلگەن سانسىز دۇمباقلارنىڭ گومبۇرلىگەن سادالىرىغا ئوخشاش چىقتى. ئاندىن ھەممەيلەن يەنە باشلىرىنى ئېگىپ، قەددىنى پۈكۈپ تازىم قىلدى:

- كوكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى ھايات بەرگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇق تەڭرىقۇتنىڭ ئۇلۇغ ھىممىتى بىلەن ئىمپېرىيە ئىچىدە ھېچقانداق ئىچكى ۋە سىرتقى ئاپەت يۈز بەرمىدى. ئىچكى ئىشلار تىنچ، خەلق ئامان - ئېسەن ياشىدى. ھەر يىلى كۈز ئالدىدىن ئايزاتنىڭ ئەتكەنكىسى مەيۈسانە قىياپىتى، ئىلتىجالىق قاراشلىرى لىپىلدەپ ئوتۈپ كەتتى. ئەلچىلەر كەردى، ئارقىدىن تورت سېپاھ ئېگەر - ژۈگەن، قوشقۇن - بەلباغلىرى ئالتۇن، گوھەر، ياقۇتلار بىلەن زىننەتلەنگەن بۇيۇك تۇلپارنى ئەكەردى.

- دوستىمىز قاراتويىنغا بۇيۇك تۇلپارنى ھەدىيە قىلدىم!

باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ سوزى بىلەن تەڭ دەمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن دولەت ئەركانلىرىنىڭ كوزلىرىدە ياش ئەگىدى، ژۈرەكلىرى ئاچىشتى. بىراق تەڭرىقۇتنىڭ قارارىغا ھېچ كىم مۇخالىپ كېلەلمەتتى.

3

مىلادىدىن بۇرۇنقى 201 - ژىل، ياز. بورىنىڭ كوزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقناتتى. كۈن غەربىي ئۇيغۇرقا يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئالتۇنوردىكىدە تاۋلىنىپ يانغان شەپەق نۇرىدا بورىنىڭ قارا كوككە مايىل سىرتلىرى يېڭى توقۇلۇپ پاتلانغان ئىپەكتەك پارقىراتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بورىگە ئەگىشىپ شامالدەك تېز چاپاتتى. ھاۋا تىنچ - ئىسسىق ئىدى. يايلاقلار يېشىللىققا پۈركەنگەنىدى. ژىراق - ژىراقلارغا سوزۇلغان قوي، كالا پادىلىرىنىڭ توپى خۇددى كوكتە ئوزۇپ ژۇرگەن بۇلۇتلار توپىنى ئەسلىتەتتى. جىلغىلار، توگىلەر تاغ يامغۇللىرىدا ئوتلاتتى، تېخى ھۇ ژىراقلاردا - ئاقىرىپ كورۈنگەن قۇملۇقلاردا گىرىمەن كىيىك پادىلىرىدەك لوما شۇپ يورغىلاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىدىن 10 نەپەر سانغۇن ۋە خاس مەھرەم - سىپاھلار، داڭلىق مەرگەن، ئوۋچى - پالۋانلار ۋە ئوۋ غەنىمەتلىرىنى ئاتلارغا غانجۇقلىغان خىزمەتكار - مالايلار ئەگىشىپ كېلەتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت ياز مەۋسۇمى كىرگەندىن بۇيان غايەت زور ھەربىي ژۇرۇش تەييارلىغىنى قىلىش توغرىسىدا تۇغراق (يارلىق، بۇيرۇق،ئەمر - پەرمان) چۈشۈرگەندى. ھون ئاتلار ۋە ھون ئىتتىپاقىدىكى بارلىق قەۋىم - قەبىلىلەر ئەزەلدىن «يايلاق مىللەتلىرى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەرلىرى كېچىكىدىن تارتىپ مال بېقىش، تېرىقچىلىق قىلىشنى پىششىق ئوگىنىپلا قالماستىن، يەنە ئات - دەت بويىچە چەۋەندازلىق، قىلىچ چېپىش، نەيزە سانجىش، ئوقيا ئېتىش، قالقان تۇتۇش قەسپىلىرىدىن ئوزىنى مۇداپىە قىلىش قاتارلىق ھەر خىل جەڭ ماھارەتلىرىنى ئوگىنىشنى ئوزلىرىنىڭ باش تارتىپ بولماس مەجبۇرىيىتى دەپ ھېسابلاتتى. ئۇلار چەۋەندازلىقتا ئات ئۈستىدە، ئاتنىڭ بېلىدە، ئاتنىڭ قوسغىدا مەھكەم تۇرۇۋېلىپ قىلىچ چاپالىغان، نەيزە ئۇرالىغان، يەرگە قادالغان مالۇم نەرسىنى قولى بىلەن تەمەس، بەلكى چىشلەپ ئالالىغان ھەمدە شۇ پېتى مەنزىلگە يېتەلىگەنلەرنى، قىلىچ ياكى نەيزىنى ئالدىغا قانداق تېزلىك بىلەن شىلتىيالىغانلارنى ھەقىقىي ژەڭگىت - ئەر دەپ ھېسابلاتتى. ئەينە شۇنداق ماھارەتلەرنى تولۇق ئېگىلەپ سىناقتىن ئوتكەنلەر ئاتلىرىغا مىنىپ، قىلىچ، نەيزە، ئوقيا بىلەن قوراللىنىپ ئوزلۇكىدىن لەشكەر - لەر سېپىگە كىلىپ قوشۇلاتتى. لەشكەر بولالىمىغانلارنىڭ جەڭگە قاتناشمىغانلارنىڭ ئوز قەۋىم - قەبىلىسى، ئوز جەمەتى ئىچىدە ئەسلا يۇز - ئابروىي بولمايتتى. شۇ تۇپەيلى ھون دىيارىدىكى بارلىق ژېگىتلەر ھەربىي ماھارەتلەرنى ئۇگىنىشنى ھايات يولى، جەڭگە قاتنىشىشنى ئالىي مەخسەت دەپ قارايتتى ۋە ئوزلىرى سايلاشقان يۇز بېشى، ئونبېشىلار - نىڭ باشلامچىلىغىدا توپ - توپ بولۇپ لەشكەرلەر سېپىنى ھاسىل قىلاتتى. جەڭ پەيتلىرىدە پىداكارلىق كورسىتىپ شەرەپ قازانمىغانلار، تەڭرىقۇتنىڭ ئىلتىپات - ئىنئامىلىرىغا مۇيەسسەر بولۇشقا تىرىشاتتى. جەڭدە خىزمەت كورسەتكەنلەر دەرىجەمۇ دەرىجە ئوستۇرۇلەتتى، بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇلارغا يەر - سۇ، چارۋا - يايلاق سۈيۈرغال قىلىپ بېرىلەتتى.

(داۋامى بار).

- بىر ئاتنى دەپ خوشنا ئەلنىڭ كوڭلىگە ئازار بەرسەك بولماس! - دېدى باتۇر تەڭرىقۇت ئاخىرىدا. - ئەلچىلەر كىرسۇن! بۇيۇك تۇلپار ئالدىمدا ھازىر قىلىنسۇن!

زىلزىلە باشلانغاندى، كوزلەردە نارازىلىق ئۇچقۇنلىرى يانغاندى، كوڭۈللەرنى تەشۋىش، گۇمان ئېگىلىدى، تەنلەر شۇركەنىدى، جەمجىتىلىق،بۇرۇختۇملۇق ھوكۇم سۈردى. باتۇر تەڭرىقۇت بەخىرامان - خاتىرجەم ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كوز ئالدىدىن ئايزاتنىڭ ئەتكەنكىسى مەيۈسانە قىياپىتى، ئىلتىجالىق قاراشلىرى لىپىلدەپ ئوتۈپ كەتتى. ئەلچىلەر كەردى، ئارقىدىن تورت سېپاھ ئېگەر - ژۈگەن، قوشقۇن - بەلباغلىرى ئالتۇن، گوھەر، ياقۇتلار بىلەن زىننەتلەنگەن بۇيۇك تۇلپارنى ئەكەردى.

- دوستىمىز قاراتويىنغا بۇيۇك تۇلپارنى ھەدىيە قىلدىم!

باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ سوزى بىلەن تەڭ دەمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن دولەت ئەركانلىرىنىڭ كوزلىرىدە ياش ئەگىدى، ژۈرەكلىرى ئاچىشتى. بىراق تەڭرىقۇتنىڭ قارارىغا ھېچ كىم مۇخالىپ كېلەلمەتتى.

3

مىلادىدىن بۇرۇنقى 201 - ژىل، ياز. بورىنىڭ كوزلىرىدىن يېشىل نۇرلار چاقناتتى. كۈن غەربىي ئۇيغۇرقا يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئالتۇنوردىكىدە تاۋلىنىپ يانغان شەپەق نۇرىدا بورىنىڭ قارا كوككە مايىل سىرتلىرى يېڭى توقۇلۇپ پاتلانغان ئىپەكتەك پارقىراتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بورىگە ئەگىشىپ شامالدەك تېز چاپاتتى. ھاۋا تىنچ - ئىسسىق ئىدى. يايلاقلار يېشىللىققا پۈركەنگەنىدى. ژىراق - ژىراقلارغا سوزۇلغان قوي، كالا پادىلىرىنىڭ توپى خۇددى كوكتە ئوزۇپ ژۇرگەن بۇلۇتلار توپىنى ئەسلىتەتتى. جىلغىلار، توگىلەر تاغ يامغۇللىرىدا ئوتلاتتى، تېخى ھۇ ژىراقلاردا - ئاقىرىپ كورۈنگەن قۇملۇقلاردا گىرىمەن كىيىك پادىلىرىدەك لوما شۇپ يورغىلاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ كەينىدىن 10 نەپەر سانغۇن ۋە خاس مەھرەم - سىپاھلار، داڭلىق مەرگەن، ئوۋچى - پالۋانلار ۋە ئوۋ غەنىمەتلىرىنى ئاتلارغا غانجۇقلىغان خىزمەتكار - مالايلار ئەگىشىپ كېلەتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت ياز مەۋسۇمى كىرگەندىن بۇيان غايەت زور ھەربىي ژۇرۇش تەييارلىغىنى قىلىش توغرىسىدا تۇغراق (يارلىق، بۇيرۇق،ئەمر - پەرمان) چۈشۈرگەندى. ھون ئاتلار ۋە ھون ئىتتىپاقىدىكى بارلىق قەۋىم - قەبىلىلەر ئەزەلدىن «يايلاق مىللەتلىرى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەرلىرى كېچىكىدىن تارتىپ مال بېقىش، تېرىقچىلىق قىلىشنى پىششىق ئوگىنىپلا قالماستىن، يەنە ئات - دەت بويىچە چەۋەندازلىق، قىلىچ چېپىش، نەيزە سانجىش، ئوقيا ئېتىش، قالقان تۇتۇش قەسپىلىرىدىن ئوزىنى مۇداپىە قىلىش قاتارلىق ھەر خىل جەڭ ماھارەتلىرىنى ئوگىنىشنى ھايات بولۇش مەجبۇرىيىتى دەپ ھېسابلاتتى. ئۇلار چەۋەندازلىقتا ئات ئۈستىدە، ئاتنىڭ بېلىدە، ئاتنىڭ قوسغىدا مەھكەم تۇرۇۋېلىپ قىلىچ چاپالىغان، نەيزە ئۇرالىغان، يەرگە قادالغان مالۇم نەرسىنى قولى بىلەن تەمەس، بەلكى چىشلەپ ئالالىغان ھەمدە شۇ پېتى مەنزىلگە يېتەلىگەنلەرنى، قىلىچ ياكى نەيزىنى ئالدىغا قانداق تېزلىك بىلەن شىلتىيالىغانلارنى ھەقىقىي ژەڭگىت - ئەر دەپ ھېسابلاتتى. ئەينە شۇنداق ماھارەتلەرنى تولۇق ئېگىلەپ سىناقتىن ئوتكەنلەر ئاتلىرىغا مىنىپ، قىلىچ، نەيزە، ئوقيا بىلەن قوراللىنىپ ئوزلۇكىدىن لەشكەرلەر سېپىگە كىلىپ قوشۇلاتتى. لەشكەر بولالىمىغانلارنىڭ جەڭگە قاتناشمىغانلارنىڭ ئوز قەۋىم - قەبىلىسى، ئوز جەمەتى ئىچىدە ئەسلا يۇز - ئابروىي بولمايتتى. شۇ تۇپەيلى ھون دىيارىدىكى بارلىق ژېگىتلەر ھەربىي ماھارەتلەرنى ئۇگىنىشنى ھايات يولى، جەڭگە قاتنىشىشنى ئالىي مەخسەت دەپ قارايتتى ۋە ئوزلىرى سايلاشقان يۇز بېشى، ئونبېشىلار - نىڭ باشلامچىلىغىدا توپ - توپ بولۇپ لەشكەرلەر سېپىنى ھاسىل قىلاتتى. جەڭ پەيتلىرىدە پىداكارلىق كورسىتىپ شەرەپ قازانمىغانلار، تەڭرىقۇتنىڭ ئىلتىپات - ئىنئامىلىرىغا مۇيەسسەر بولۇشقا تىرىشاتتى. جەڭدە خىزمەت كورسەتكەنلەر دەرىجەمۇ دەرىجە ئوستۇرۇلەتتى، بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇلارغا يەر - سۇ، چارۋا - يايلاق سۈيۈرغال قىلىپ بېرىلەتتى.

(داۋامى بار).

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە فولىيازمىلار ئامبىرى

تېيپجان ئىلىيېۋ ئىجادىيىتى ھەققىدە تەتقىقات

كورنەكلىك تەتقىقاتچى قاۋسىلخان قامىجان مىللىتى قازاق، 1942 ـ ژىلى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ تارباغاتاي ۋىلايىتىدە چارۋىچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ 1964 ـ ژىلى ش ئۇ ئار دا ـ رىلفۇنۇنىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۇتەرگەندىن كېيىن مانا 38 ژىل ماباينىدا قەشقەر، ئۇ ـ رۇمچى ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتىدۇ.

ئۇنىڭ ئومرىنىڭ مۇتلاق كوپ ۋاقتى ئۇيغۇرستاننىڭ جەنۇبىدا ئوتتى. بۇ جەرياندا ئۇ ئۇيغۇر مائارىپىغا قىزغىن مۇھەببەت باغلاپلا قالماستىن، بەلكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغىمۇ قىزغىن مۇھەببەت باغلايدۇ. ئۇ 25 ژىل ماباينىدا 195 ئىلمىي ماقالە ۋە 8 ئىلمىي كىتاپنى يېزىپ ئوقۇرمەنلەرگە ھاۋالە قىلغان.

قاۋسىلخان مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى تېيپجان ئىلىيېۋ ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۇستىدە ئون نەچچە ژىل داۋامىدا جىددىي ئىزدىنىپ تەتقىقات ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. ئۇنىڭ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتىدىن» 1999 ـ ژىلى «تېيپجان ئىلىيېۋ تەتقىقاتى» ناملىق كولەملىك ئىلمىي ئەسەرى نەشىر قىلىندى.

ھورمەتلىك گېزىتخان، توۋەندە بىز قاۋسىلخاننىڭ ئەينە شۇ كىتاۋىدىن تېيپجان ئىلىيېۋ ھەققىدە تەييارلانغان ماقالىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

* * *

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ دولەت ئىچىدىلا ئەمەس، بەلكى چەت ئەللەردىمۇ تونۇلغان بايراقدارى، ئەجايىپ ئىقتىدارلىق ئىجاتكار، مەشھۇر شائىر تېيپجان ئىلىيېۋنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن بېباھا قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلىرىنى تەتقىق قىلىش مەسىلىسى ـ بىزنىڭ كوز ئالدىمىزدىكى ئىلمىي ۋەزىپىلەرنىڭ بىرىدۇر. تېيپجان ئىلىيېۋ ئىجتىمائىي تۇزۇمى، ئىدېولوگىيەسى بىر بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى دەۋىر رېاللىغىنى بېۋاستە بېشىدىن كەچۈرگەن، جەمىيەتنىڭ قاراڭغۇلۇق تەرەپلىرىنىمۇ، يورۇقلۇق تەرەپلىرىنىمۇ ئوز كوزى بىلەن كورگەن شائىر. شۇنداقلا ئۇ ئۇزۇن ژىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا تۇرمۇشنىڭ مۇشكۇل سىناقلىرىدىن ئوتكەن. يول ئېچىش، يېڭىلىق يارىتىش، ئىجات قىلىش جەھەتلەردە توھىپىسى چوڭ، تەسىرى كەڭ بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاتاقلىق پېشىۋاسى.

تېيپجان ئىلىيېۋنىڭ ئىجادىيەت پائالىيىتى بالىلىق دەۋرىدىلا، يەنى 1945 ـ ژىلى ئوزىنىڭ ھازىر جاۋاپلىق تالانتىنى نامايەن قىلىپ، نەق مەيدان رېاللىغىدىن ماۋزۇ تاللاپ، مەخسىتىنى، تەلەپ ـ ئارزۇسىنى، ئىرادە ئىشەنچىسىنى ژىغىنچاق، تەسىرلىك، جانلىق، ئوبرازلىق ئەكىس ئەتتۇرۇپ يازغان «جەڭچى ئاكامغا» ناملىق شېرىدىن باشلىنىدۇ.

بىللە بارماق بولغىنىمدا سەن بىلەن،
كومىسسىيە كىچىك دېدى يېشىمنى.
ئوسكەن بولسا بويۇم يەنە بىر غېرىچ،
فرونتلاردا كورسىتەتتىم كۇچۇمنى.

بىلەلمىدىم كومىسسىيە دېگەنلەر،
ئىرادىنى ئولچەمدىكى ياش بىلەن.
ئالغان بولسا كىچىك دېمەي يېشىمنى،
ئېلىشاتتىم دۇشمەن دېگەن نەس بىلەن.

ئاڭلا ئاكا بۇ ژىل ئوستى بويۇممۇ،
ھېچ گۇمانسىز ئەسكەرلىككە يارايمەن.
پات ئارىدا بېرىپ سېنىڭ قېشىڭغا،
دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىمەن، ھارمايمەن.

ئوقۇرمەنلەر مۇنداق ئولچەملىك، مەلۇم بەدىي سەۋىيەگە ئېگە شېر ئۇستىدە ئويلىنىپ، ئەندىلا 15 ياشىنىڭ قارىسىنى كورگەن بالىنىڭ قولىدىن قانداق كەلگەن دېيىشى مۇمكىن، ئۇلارنىڭ مۇنداق قاراشتا بولۇشىنىڭمۇ بەلگۇلۇك ئاساسى بار. لېكىن شائىرنىڭ «ئىردىنى ئولچىمىگىن ياش بىلەن» دەپ بالىلىق چېغىدا ئوز ئاغزى بىلەن ئېيتقىنىدەك، ياش بىلەن تالانتىنى، ياش بىلەن جاسارەتنى، ياش بىلەن توھپىنى ئولچىگىنى بولمايدۇ.

شائىر 18 يېشىدا يازغان «كۇرەشچان تاڭ» ناملىق شېرىدا:

ئولكەم سېغىنغان بۇ كۇرەشچان تاڭلار،
كوتەردى تارىخنى يېڭى باسقۇچقا.
كورسەتتى بۇ تاڭ خەلقىم كۇچىنى،
رەھىمسىز، غالجىر، ۋەھشى ژىرىتقۇچقا.

تېيپجان ئىلىيوپ تەتقىقاتى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

بۇ كۇرەش تېڭى ۋەتەن خەلقىگە،
كەلتۇردى خەۋەر ئۇلۇق ھاياتتىن.
بۇزۇلدى ئەلنىڭ قاتتىق ئۇيقىسى،
دەۋرىمىز پارلىدى شانلىق غازاتتىن.

بۇ كۇرەش تېڭى پارتلاتتى روشەن،
ئەزىز يۇرتۇمنىڭ شەرەپ ـ شانىنى.
بۇ كۇرەشچان تاڭ ھەققانىيەتنىڭ،
قۇرى پۇختىلاپ ئىستىھكامىنى.

دەپ خەلقىنىڭ ئازاتلىق ھارىپىسى ئالدىدىكى يەر ـ جاھاننى زىل ـ زىلىگە كەلتۇرگەن «دۇشمەن كوزىدىن قان ـ ياش ئاققۇزۇپ، ئەلگە شەپقەت نۇرىنى چاچقان، تارىخ تەرەققىياتىغا تۇرتكە بولۇپ، خەلىق كۇچىنى، خەلىق قەھرىنى، خەلىق ئىرادىسىنى نامايەن قىلغان ئۇلۇق كۇرەشچان تاڭنىڭ زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك، ۋەھشىلىك، ژىرىتقۇچلۇق، دۇشمەن ئۇستىدىن غالىپ كېلىدىغان ئەجايىپ قۇدرىتىگە، پارلاق ئىستىقبالىغا مەدھىيە ئوقۇغان. ئۇ خەلىق ئاممىسىنى غەپلەت ئۇيقىسىدىن ئويغىتىپ، ئۇلارنى ھەققانىيەت يولىدا چىڭ تۇرۇپ، ۋەھشى مەلئۇنلارغا قارشى كۇرەش قىلىشقا، يېڭى ھايات ئورنىتىشقا، ھۇرلۇك زامانغا ئىنتىلىشقا ئىلھاملاندۇرغان.

تېيپجان ئىلىيېۋ 1950 ـ ژىلدىن 1955 ـ ژىلىغا قەدەر شىنجاڭ ئولكىلىك مەدەنىيەت نەشرىياتى ئەدەبىيات ـ سەنئەت بولۇمىنىڭ باشلىغى ۋەزىپىسىدە بولدى. ئۇ 1951 ـ ژىلى ئالمۇتىدا «يېڭى ھايات» نەشرىياتى تەرىپىدىن «شەرىق ناخشىسى» ناملىق تۇنجا شېرلار توپلىمىنى نەشىر قىلدۇرۇپ كىتاپخانلار بىلەن يۇز كورۇشتى. شائىر 1953 ـ 1956 ـ ژىللىرى ژىگىرمە نەچچە يېشىدا سابىق س س س ر نىڭ روسسىيە، قازاقستان، ئوزبەكستان، قىرغىزستان جۇمھۇرىيەتلىرىدە ساياھەتتە بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتتە تېخىمۇ ژۇقۇرى پەللىگە ئورلىشىگە شەرت ـ شارائىت يارىتىپ، ئۇ مەملىكەت سىرتىدىمۇ تونۇلۇشقا باشلىدى. بۇ دەۋىردە ئۇنىڭ ئۇچ شېرلار توپلىمى ئۇيغۇر تىلىدا ۋە بىر شېرلار توپلىمى خىتاي تىلىدا نەشىر قىلىندى،

شائىرنىڭ 60 ـ ژىللارنىڭ بېشىدىن 70 ـ ژىللارنىڭ ئاخىرىغىچە ئوتكەن ئومرىنى ئەنسىزلىك ئىچىدە ئوتتى دېيىشكە بولىدۇ. ۋەزىيەتتىكى مۇقىمسىزلىق، ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇلىشىپ كەلگەن ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر شائىرنىڭ كوڭلىگە ئارام بەرمىدى. خاتىرجەم ياشىغىلى، قەلەم تۇتقىلى قويمىدى. بۇ چاغدىكى بېسىم تېيپجان ئىلىيېۋنىڭ بېمالال ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش يولىنى توساپ، ئۇنى خۇددى ئەندى تەمتىلەپ مېڭىشقا باشلىغان سەبى بالىدەك ھالغا چۇشىرىپ قويدى.

تېيپجان ئىلىيېۋ ھەق ـ ناھەق ئاستىن ـ ئۇستىن قىلىنغان قالايمىقانچىلىق ژىللىرىدا جىسمانىي جەھەتتىن قىلىنغان دەھشەتلىك قىيناش ئازاپلىرىغىمۇ، روھىي جەھەتتىن قىلىنغان تىل ھاقارەتلەرگىمۇ، چاپلانغان توھمەتلەرگىمۇ قەتئىي بەرداشلىق بەردى. ئوزىنى قىلچىلىك يوقىتىپ قويمىدى. ئۇ «گاڭگىراپ» (1971 ـ ژىل) دېگەن شېرىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ:

بەستىم بىلەن تەڭ تەلپىگىم،
چوغدەك قىزاردى تەستىقىم.
تاپقان مۇكاپىتىم شۇمۇ،
مۇنداق ئەمەستى ئىستىگىم.

رەڭگى روھىمنى ئاق دېسەم،
ھازىر سۇرەتتە باشقىچە.
بۇ ھەقتە شۇنداق دېگۇلۇك:
«ئالداپتۇ كونا ئەينىگىم».

بۇغداي تېرىپ كەلدىم دېسەم،
قارمۇق دېيىشتى باشقىلار.
كىم بىلدى مۇنداق ھىيلىنى،
ۋاي ـ ۋاي ئىست تەر ـ ئەمگىگىم.

ئېيتقان مۇقامىم پاقمىدى،
قالدىم ئوزەممۇ گاڭگىراپ.
ئۇزدى راۋاۋىم تارىنى،
نەلەردە قالدى زەخمىگىم.

مانا بۇ شېردا تەسۋىرلەنگەنلەر، ئەشۇ شۇملۇق بىلەن تولغان ئاپەتلىك ژىللاردا بېگۇنا ئېغىر زىيانكەشلىككە ئۇچراپ، قاتتىق بېسىم، دەھشەتلىك زەربە ئىچىدە كۇرەشتىن باش كوتىرەلمەي گاڭگىراپ قالغان شائىرنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا يۇز بەرگەن زىددىيەتلەرنىڭ كونكرېت ئەمەلىياتىنىڭ ئەينەنلىگى ئاساسىدا ئەكىس ئەتتۇرۇلگەنلىگىنىڭ روشەن ئىپادىسىدۇر.

80 ـ ژىللاردا سىياسىي ۋەزىيەت ئوزگەرگەندىن كېيىن تېيپجان ئىلىيېۋ ئىجادىيىتىنىڭ ئوزگىچە تۇسكە كىرگەن يېڭى ئالاھىدىلىگى بىلەن مەزمۇن، بەدىيلىك جەھەتتىن نۇرلىنىپ، يەنىمۇ ژۇقۇرى پەللىگە كوتىرىلىشكە تۇرتكە بولدى. ئۇنىڭ «سىنچىنىڭ سوزى» ناملىق شېرىدىكى:

رەڭگىدىن كوڭلىنى بىلمەك بەك قىيىن،
ئۇزىنى ژۇغاننىلا پاكىزە دېمە.
ئىچى كاۋاك نەرسىنىڭ كوپ شاۋقۇنى،
....
گەرچە سورۇندا تەلەپكەر بولمىسا،
سوزۇڭ ئالتۇن بولسىمۇ ھەرگىز دېمە.

ئېمتىھاندۇر ئات ئۇچۇن مۇشكۇل سەپەر،
مەرت بىلەن نامەرتنى ئايرىيدۇ خەتەر.
تويدا بار، ماتەمدە يوقتىن قىل ھەزەر،
ئۇندىن ھېچ ئىنسانىي خىسلەت ئىزدىمە.

دېگەن مىسرالار كىشىلەرنى ئوقۇغان زامان چوڭقۇر ئويلىنىشقا مەجبۇرلايدۇ. ئالدىنقى ئىككى مىسرادا ئادەملەرنىڭ ئادىمىيلىك خىسلىتىنى ئايرىشنىڭ، ئادەملەرنىڭ ئىچكى ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىشنىڭ ئولچىمى كورسىتىلگەن. كېيىنكى مىسرالاردىكى ھەر قانداق ئىچى كاۋاك نەرسىنىڭ سۇپىتىنىڭ، رولىنىڭ قانداق بولىدىغانلىغى، بىلىمسىز، ئەقىلسىز ئادەملەرگە قىلىنغان گەپ ھەر قانداق مەنىلىك، تەسىرلىك بولسىمۇ ئۇنىڭ نەتىجىسى قانداق بولىدىغانلىغىنى شەرھىلەپ ئولتارمىساقمۇ چۇشىنىشلىك.

شائىر بىر رۇبائىسىدا:

كىمكى مەستانە بولسا شوھرەتكە،
بولىدۇ مۇھتاج ئۇ خوشامەتكە.
ساختا شوھرەتتىن ئالتۇن تاپقانلار،
ئايلىنار ئاخىرى ئوزى ئەخلەتكە.

ھە، بۇ رۇبائىي ـ ھايات ھەقىقىتىنىڭ يەكۇنى، ئەمەلىياتتا ئىسپاتلىنىپ سىناقلاردىن ئوتكەن چىنلىق.

ئەدىپنىڭ 1951 ـ 1982 ـ ژىللار ئىچىدە ئوندىن ئوشۇق شېر ـ داستانلار توپلىمى، ئىككى تومۇلۇق شېرلار توپلىمى نەشىر قىلىندى.

شائىر ئانا تىلىغا زور ئىشتىياق، چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاپ، ئانا تىلىنى «ئومرۇمنىڭ جېنى ـ زېننىتى» دەپ قىزغىن سويگەن. شۇڭا ئۇ «ئانا تىلى» ناملىق شېرىدا:

ئانا تىلىم،
سەن ئاچقان ئەقىل كوزىمىزنىمۇ،
سەن بىلەن چۇشەندۇق موشۇ دۇنيانى،
ھەم چۇشەندۇق،
چۇشەندۇردۇق ئوزىمىزنىمۇ.
سەن بولغاچقا،
ئۇزاق تارىخمۇ شۇنچىلىك يېقىن،
سەن بولغاچقا، نەچچە مىڭ ژىللىق ئابىدىلەردىن
ياڭرايدۇ سادا.

دەپ، ئانا تىلىنىڭ مىللەتكە ئالەمنى، تارىخنى، تەبىەت سىرلىرىنى، پەننى، ئوزىنى تونۇتقان تەڭداشسىز قۇدرىتىنى تىپىكلەشتۇرۇپ، بەدىي يۇكسەكلىككە كوتىرىپ گەۋدىلەندۇرگەن. شۇنىڭدەك ئانا تىلىنىڭ مۇقۇملىغىنى، قەدىر ـ قىممىتىنى تونۇپ يەتكەن شائىر ئەشۇ تىلىنىڭ ۋاستىسى بىلەن بەدىي سۇپىتى ژۇقۇرى مەنىۋىي بايلىقلارنى يارىتىپ، ئوزىنىمۇ تونۇتتى.

ئەدىپنىڭ:

ئېگىلىدىكەن ئالما شاخلىرى،
مېۋىسى قانچە ئوخشىغانسىرى.
كەمتەرلىك بىلەن ئادەم چىرايلىق،
سەتلىشىدىكەن غادايغانسىرى، ـ

بۇ رۇبايىسىنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى ئىچىدە ياتقا بىلمەيدىغانلىرى ھەم ئۇنى ھېكىمەتلىك سوز ئورنىدا قوللانمىغانلىرى ئاز بولسا كېرەك. شائىر موشۇ بىر پارچە رۇبائىي ئارقىلىق ئىنسانىي پەزىلەتنىڭ، ئادىمىيلىك سۇپىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىغى ھەققىدە دەيدىغان گەپلىرىنى جىڭغا ئولتارغۇزۇپ دەۋالغان.

ت. ئىلىيېۋ يېڭى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئالاھىدە شوھرەت قازانغان ئۇلۇق ۋەتەنپەرۋەر شائىر، ئۇ ئوزىنىڭ تومۇرلىرىدا ئىسسىق قېنى ئۇرغۇپ تۇرغان 18 يېشىدا يازغان بىر شېرىدا:

جان ۋەتەنگە بەرگەن ئوتلۇق قەسىمىم،
يالقۇنلۇق ژۇرىگىمدە مەڭگۇگە يانار.
ئولۇپ كەتسەم مەيلى قالىدۇ ئىسمىم،
قەبرەم ئۇستىدە گۇللەر ئېچىلار.

ـ دەپ يازسا، يەنە بىر شېرىدا:

نومۇسىڭغا سادىق مەن، ۋەتەن،
ئوچۇرمەيمەن ئىشقى ئوتۇڭنى.
رازى ئېدىم شائىرلىغىمدىن،
كۇيلىيەلىسەم مۇھەببىتىڭنى.

ـ دەپ يازغان ئېدى.

شائىر «ژىراقتىن خەت» ناملىق شېرىنى باشتىن ئاخىر ھاياجانلىق تۇيغۇ بىلەن ژۇغۇرۇلغان ئەپچىل ۋاقىە سيۇژېتىنى قۇرۇپ يازغان. ئۇنىڭدا ۋەتەن ئاسمىنىنى تۇمانلار قاپلىغان زۇلمەتلىك ژىللاردا، ۋەتەندىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغانلارنىڭ سەرگۇزەشتىلىرى ئەكىس ئەتتۇرۇلگەن:

ئانا يۇرتىم سېغىندىم سېنى،
سەنمۇ بالام دەپ ئەسلەمسەن مېنى؟
مېنى سورىساڭ ياتنىڭ يۇرتىدا،
باغرىم كاۋاپ پىراق ئوتىدا.

سەن ماڭا ئەزىز ئانىسەن،
جىمى يۇرتتىن ئەزىزانىسەن.
ئىشقىڭ ـ ئىمانىم، قەلبىم سەن مېنىڭ،
تاۋاپگاھىم ـ كەئىبەم سەن مېنىڭ.
ۋەسلىڭ ئۇچۇن ئالسام دالامەت،
قالغايمۇ مەندە ھەسرەت ـ نادامەت.
بېشىم بىلەن ماڭساممۇ مەيلى،
يول ئازابى مەن ئۇچۇن سەيلى. ـ

دېگەن مونولوگنى بېرىش يولى بىلەن ئايرىملىقتىن ئۇمۇملۇققا ئوتۇپ، يات ئەللەردە ياشاۋاتقان مۇھاجىرلارنىڭ ۋەتەننى سېغىنىشىنى، ۋەتەنگە تەلپۇنۇش ئارزۇ تىلەكلىرىنى مەركەزلىك ئىپادىلىگەن.

مەن ئولسەم ئەگەر،
ئېڭىگىمنى لەڭمەن بىلەن چېتىپ قويۇڭلار.
جەسىدىمنى مەنتىڭى بىلەن ژۇيۇڭلار،
يەرلىگىمنى سادىر سوققان ئەسۋاپتا،
ئېگىز دوڭدىن ئويۇڭلار.
يۇزۇمنى خان تەڭرىگە قارىتىپ ياتاي،
قىبلە ـ پىبلە دېگەن كەپنى قويۇڭلار. ـ

بۇ شېرىنى شائىر ئوزىنىڭ ۋەتەنداش، قەلەمداش بىر مۇھاجىر دوستىنىڭ ئېغىر كېسەل بولۇپ ساقىيالماي ئاخىرى پانىي دۇنيادىن باقىي دۇنيا سەپىرىگە ئاتلىنىش ئالدىدا بالا ـ جاقىلىرىغا ئېيتقان مۇقەددەس ۋەسىيىتىگە ئاساسلىنىپ يازغان.

پروزا ساھاسىدىن بولسۇن، شېرىيەت ساھاسىدىن بولسۇن، ياكى ئەدەبىياتنىڭ باشقا ساھالىرىدىن بولسۇن، ياش كۇچلەر ئىچىدە ئۇنىڭغا مۇراجىەت قىلمىغان، ئۇنىڭدىن تەلىم ئالمىغانلار كام ئۇچرايدۇ.

شۇم ئەجەل مەشھۇر شائىرنى ئارىمىزدىن مەزگىلسىز ئېلىپ كەتتى. خەلقىمىز ئالتۇن ئادەم، خاسىيەتلىك ئادەم دەپ مەدھىيلەپ كەلگەن شائىرىمىز 59 ژىل ياشاپ، ئەدەبىيات گۇلزارىدا توپتۇغرا 45 ژىل چېچەكلەپ، شېرىن مېۋىلەرنى بېرىپ، ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن 1989 ـ ژىلى 19 ـ فېۋرال كۇنى ئالەمدىن ئوتتى.

مەشھۇر ئالىم، شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئوتكۇر ئوزىنىڭ قەلەمداش دوستى، خەلقىمىزنىڭ سۇيۇملۇك پەرزەندى تېيپجان ئىلىيېۋنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋېتى بىلەن مۇنداق دەپ يازدى:

يەنە بىر يۇلتۇز ئوچتى، بۇرجىدىن كوچتى،
كوچتى سامادىن مۇزدەك لەھەتكە.
قالدى چاقنىغان نۇرلىرى، لېكىن،
تۇگىمەس ناخشىدا بەلكى ئەبەدكە.

دەۋىرنىڭ ۋىجدانى سۇپىتىدە ياشاپ ئاجايىپ تەسىرلىك ئىزلارنى قالدۇرغان شائىرنىڭ نامى، ئىنسانىيەت تارىخىدا ئۇلۇق ئىشلارنى قىلغان ئۇلۇق ئادەملەرگىلا مەنسۇپ.

تەييارلىغان يادىكار سابىتىي.

شېرىپسەدىن ئومەر

(ئاخىرىم بېشى ئوتكەن ساندا)

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، پۈتۈن ياۋروپا مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىيات ئىزىنى ئاختۇرىدىغان بولساق، ئۇنىڭ دەسلەپكى ئاساسدا يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ھۆلى بارلىغىنى كورگىلى بولىدۇ. ياۋروپا فىلوسوفىيەسىدىن تارتىپ تەبىي، ئىجتىمائىي پەنلىرىگە قەدەر كوز تاشلىساق، ئۇنىڭدا يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلغان فورمىسىنى كورىمىز. ئەندى ئەينە شۇ ئۇلۇق يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىنى سۈرۈشتۈرسەك، ئۇ يۇنان دىنىغا بېرىپ تاقىلىدۇ.

دىن مانا شۇ مەندىن ئېيتقاندا، جاھانغا سۆزلىزاتسىيە ئېلىپ كەلگۈچى ۋە تارقاتقۇچى رولنى ئوتەپ كەلدى. شۇڭا بەلگىلىك مەندىن ئېيتقاندا، خەلقنىڭ دىنى شۇ خەلقنىڭ مەدەنىيەت ئەينىگىدۇر.

شامانىزم ئوتتۇرا ئاسىيادا يۈز ۋىل ھوكۇم سۈرۈپ، جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ھۈن دولتىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتە قانداق رول ئوينىغان بولسا، زارو ئاستىرا ـ مازدائىزم «ئاخمىنلار»، «ساسانىيلار» سۇلالىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىمۇ شۇنداق رول ئوينىاپ، جاھانغا داڭلىق مىللىي مەدەنىيەت يارىتىشنىغا تۈرتكە بولدى. دۇنياۋى دىنلار بۇددا، خرىستىان، ئىسلام دىنلىرى توغرىسىدىمۇ ئەينە شۇنداق خۇلاسە ئېيتىلىشى تامامەن مۇمكىن.

دۇنياغا داڭلىق مىسر ئېھرامىلىرىدىن تارتىپ، يۇنان، مىسر ھەيكەللىرى، دۇنياۋى كلاسسىك مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ نازۇك، ئەڭ نەپىس، ئەڭ گۈزەل نەمۇنىلىرى بولغان «دۇكخۇاڭ» ئاساره ـ ئەتىقلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە پۈتۈن مۇسۇلمان شەرقىدە مەيدانغا كەلگەن نەچچە ئون مىڭلىغان جامەمەسچىتلەر، ئۇلارنىڭ گۈزەل گۈمبەز، نەقىشلىرى، ھەيكەلتاراشلىق، نەققاشلىق، زەرگەرلىك، رەسسامىلىق قاتارلىق ماددىي، مەنىۋى گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئاساسىنى سۈرۈشتۈرگەندە ئۇنى دىنلارنىڭ تارىخىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

تارىخقا ماركسچە نۇقتىي نەزەردىن قارىغاندا، دىننىڭ ئەكسىيەتچى، مۇتەئەسسىپ تەرىپىمۇ بار. سىنىپلار پەيدا بولۇپ، سىنىپىي جەمىيەت مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش، ئۇلارنى قوغداش، ئىزىلگۈچى سىنىپلارنى ئېزىش قورالىغا ئايلاندى. شۇڭا لېنىن: «ھەر قانداق ھوكۇمران سىنىپ، ئوز ھوكۇمرانلىغىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئىككى تۈرلۈك ئىجتىمائىي ئاملىغا ـ جاللات ۋە پوپقا ئېگە بولۇشى كېرەك» دېگەن ئىدى.

سىنىپلار يوقىتىلغان بىزنىڭ جەمىيىتىمىزدە دىن «ئېزىش قورالى»، «ئەپيۇن» ئەمەس، بەلكى نورمال ئېھتىياجات ۋە ئورپى ـ ئادەت بولۇپ قالدى.

بۇددا دىنى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت

ئۇيغۇرلار ئەڭ ئۇزاق ئېھتىياج قىلغان دىننىڭ بىرى بۇددا دىنىدۇر.

بۇددا دىنى ميلادىدىن بەش ئەسىر ئىلگىرى ھىمالايا تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە ياشىغان شاكى ناملىق ھىندى قەبىلىسىنىڭ شاھزادىسى ساكىيامونى تەرىپىدىن يارىتىلغانلىغى رىۋايەت قىلىنىدۇ. خرىستىان دىنىنىڭ «ياراتقۇچىسى» ئەيسا قانداق ئەپسانە بولسا، ساكىيامونىمۇ شۇنداق ئەپسانە. ئامما بۇددا دىنىنىڭ يارىتىلغان، دۇنياغا كەلگەنلىگى ھەققەت. بۇددا دىنى ھىندستاندا بۇ ـ رۇن بار بولغان ۋەدانىزم، براخمانىزم، سېرتىزم، شامانىزم، مازدائىزم، زارۇئاستىرائىزم دىنلىرىنىڭ بەزى ئېلىمېنتلىرىنى ئوزىگە ئېققان ھالدا تاكامۇللاشقان.

بۇ دىن ئاساسەن ھىندى دولتى مەغرىخانىڭ پادىشاسى ئەشكا (ئاسوكا) زامانىسىدا (ميلادىدىن 250 ۋىل بۇرۇن) كەڭ كولەمدە تارقىلىشقا باشلىدى. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇددا دىنى ميلادىدىن بۇرۇن ئەسىر ئىلگىرى كوشان ئىمپېرىيەسىنىڭ پادىشاسى كانىشكاي بۇرىنچىنىڭ زامانىسىدا كەشمىر ئارقىلىق خوتەنگە كېرىشكە باشلىدى.

خوتەن جاھانغا مەشھۇر ئىپەك يولىنىڭ غەربىي قاتناش تۈگۈنى ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ چاغ بەنجاۋنىڭ كۈچاردا رۇخۇ بولۇپ تۇرغان ۋاقتى بولۇپ، خوتەن خانلىغىنىڭ كەشمىر بىلەن سىياسى ـ ئىختىسادى ئالاقىسى بار ئىدى. خوتەننىڭ ئوسۇۋاتقان ئىختىسادى ئەھمىيىتى، سىياسى، ئىجتىمائىي، ئىدىئولوگىيە ئەھۋالىدىمۇ بەكمۇ ئىزلىنىش، تەلپۈنۈشلەر مەيدانغا كېلىشكە باشلىغان ئىدى. بۇ چاغدا خوتەن خانلىغى ئۇيغۇرستاندىكى ئەڭ كۈچلۈك خانلىقلارنىڭ بىرسى بولۇپ، جەنۇبتىكى (قەشقەر مۇ ئىچىدە) 13 بەگلىك قاراتتى. ئۇنىڭ مانا شۇنداق ئىختىسادى، سىياسى، ئىجتىمائىي ۋە جۇغراپىيە ئورنى كەشمىرنى بۇددا دىنىنىڭ كىرىپ كېلىشىگە قولايلىق شارائىت ھازىرلىغان ئىدى.

«پادىشا شەھرىنىڭ جەنۇبىدا ـ 10 نەچچە يول ئۆراقلىقتا زور ئىبادەتخانا بولۇپ، ئۇنى بۇ دولەتنىڭ ئوتكەن پادىشاسى ئەشوكا ئاسلىغان بولۇپ، ئالوخاننىڭ تەكلىۋى بىلەن بىنا قىلغان. قېدىمىي بۇددىزم بۇ دولەتكە تارقالغان ۋاقتىدا ئالوخان كەشمىردىن بۇ يەرگە كېلىپ، ئورمانلىقتا ماكان تۇتقان. ئۇنى كورگۈچىلەر ئۇنىڭ قىياپىتىنى، كىيىم ـ كېچەكنى، ھال ئەھۋالىنى پادىشاغا مەلۇم قىلىدۇ. پادىشانىڭ ئوزى كېلىپ كورىدۇ.

ـ كىمسىز ۋە نىمىشقا يالغۇز ئورمانلىقتا تۇرىسىز؟

ئالوخان:

ـ مەن ساكيامونىلەنەڭ شاكىرتى. پادىشا، ئەگەر سىز، بەخت ئورنىسىنى، بۇددا دىنىنى بېيىتىشنى ياخشى كورسىڭىز ئىبادەتخانىلارنى سېلىپ، راھىپلارنى توپلاڭ!

پادىشا:

ـ ساكيامونى قانداق پەزىلەت، قانداق خىسلەتلەرگە ئىگە، سىز نېمە ئۈچۈن قۇشقا ئوخشاش ئورمانلىقتا ئۇچۇپ جاپا چېكىسىز؟

ئالوخان:

ـ ساكيامونى جىمي تىرىكلىكلەرگە مېھرىۋان، ئالەمگە يېتەكچى. ئۇ ھەم ئاشكارا، ھەم يوشۇرۇن، ئولۇكمۇ، تىرىك مۇ كورۈنىدۇ. ئۇنىڭ تەلىماتىغا ئېتىقات قىلغۇچىلار ئوـ لۇش، تىرىلىش دېگەنلەردىن خالىدۇر...».

شۇنىڭدىن 200 ۋىل بۇرۇن خوتەندىن ھىندستانغا ئوتكەن خوجي سىڭمۇ ژۇقۇرقى رىۋايەتنى خاتىرىلەيدۇ. بۇ ۋاقىت جەھەتتە بۇددا دولتى قۇرۇلۇپ 165 ۋىل ئوتكەن ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئىبادەتخانىنى ۋە شەھەردىن 50 چاقىرىم ژىراقلىقتىكى «زەينىمۇ» ئىبادەتخانىسىنىمۇ ئالوخان راھىپ سالدۇرغان بولۇپ، بۇددا ـ نىڭ خوتەنگە مىلادىدىن بۇرۇنقى 75 ـ ژىللىرى تارقالغانلىغى ئىسپاتلىنىدۇ. بۇ رەقەم «تىبەت قىسسىسى»دىمۇ، «غەربىي خاتىرىسى»دىمۇ شۇنداق.

بۇددا توغرىسىدىكى ئەڭ نوپۇسلۇق كىتاپنىڭ بىرى بولغان «فاشەن قىسسىسى»دە بۇددا سەيلىسى توغرىسىدا تەپسىلى مەلۇماتلار بار. ئۇنىڭدا خوتەندىكى چوڭ ئىبادەتخانىدا راھىپلارنىڭ نەچچە ئون مىڭلىغى، ئۇششاق ئىبادەتخانىلارنىڭ سانسىزلىغى، 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى سەيلە باشلىنىدىغانلىغى، راھىپلارنىڭ باشلىغى كومىتى بولۇپ، ماخيانا مەزھىپىگە مەنسۇپلىغى، پادىشانىڭ ئۇنىڭغا چوڭ ھورمەت ـ ئېھتىرام بىلەن قارايدىغانلىغى ھېكايە قىلىنىدۇ.

بۇددىزمنىڭ يانا بىر مەركىزى تۇرپان بىلەن كۇچار ئىدى. بۇ كۇچار خانىشىنىڭ جىيەنى مەشھۇر بۇددىست كومىرا جىۋانىڭ پائالىيەت ئېلىپ بارغان ۋاختىغا توغرا كېلىدۇ.

«كۇچاردا ئىبادەتخانا ناھايىتى تولا، ناھايىتى چىرايلىق زىننەتلەنگەن، پادىشا سارىيىدىكى نەقىشلەر بۇ ئىبادەتخانىدىكىدىن ئارتۇق ئەمەس. مەشھۇر رامو ئىبادەتخانىسىدا راھىپلار 700دىن ئاشىدۇ. شىمالىي تاغدىكى «زىلى لەنجان» ئىبادەتخانىسىنىڭ راھىپلىرى 50 نەپەر، جەنۇبى «ۋاڭ شىڭ» ئىبادەتخانىسىنىڭ راھىبى 70 نەپەر... «ۋاڭ شىڭ» ئىبادەتخانىسىدىكى 90 نەپەر راھىپنىڭ ئارىسىدا كومىرا جىۋا دېگەن ياش راھىپ بار. ئۇ ناھايىتى ئەقىللىق، ماخايانا چىنىڭ شاگىرتى. بۇ ئوچ ئىبادەتخانىدىكى مونا شكىلارنىڭ كوپچىلىگى پامىر شەرقىدىكى پادىشا كېنزەكلىرىنىڭ قىزلىرى بولۇپ، ژىراق يەرلەردىن بۇ يەردىكى ئىبادەتخانىغا ژىغىلغان».

بۇ چاغدا غەربتە ۋە شەرقتىكى بۇددىزم مەركەزلىرىدىن بىرى كۇچار ئىدى. چۈنكى بۇ چاغدا بۇددا دىنىنىڭ ئەڭ يېتىلگەن ئالىمى ۋە ئۇلۇق شائىرى كومىرا جىۋانىڭ كۇچاردىكى پائالىيىتى غەربتە ۋە شەرقنى ئوزىگە تارتقان ئىدى. ئۇنى ناھايىتى نۇرغۇن بۇددىست ئالىملار كېلىپ زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن تەلىم ئېلىپ قايتاتتى. ئۇ نۇرغۇن بۇددىست شاگىرتلارنى تەربىيىلەتتى. كېيىن ئۇ بۇددا دىنىنى تارقىتىش ئۈچۈن ئېچكىرىگە ـ لوياڭغا بېرىپ، تەرجىمانلارنىڭ باشلىغى بولۇپ تۇرغان ۋە ناھايىتى نۇرغۇن بۇددا كىتاپلىرىنى بېۋاستە سانسكرىتتىن تەرجىمە قىلغان، بۇددا مەدەنىيىتىنى ئېچكى ئولكىلەرگە تارقىتىشقا چوڭ رول ئوينىغان.

ئۇ كەشمىرده ئوقۇۋاتقاندىلا چوڭ شوھرەت قازىنىپ، داڭقى غەربتە، شەرقتە يېيىلىشقا باشلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىش ۋاقتىدا پادىشا ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، مەخسۇس ئۇنىڭغا ئاتاپ ياساتقان ئالتۇن تەختىراۋانغا ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ كەلگەن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ بۇددا دىنى كانىشكاي 2 ـ نىڭ زامانىسىدا (ميلادى 110 ـ ۋىلدىن 125 ـ ۋىلغىچە) قەشقەر ئەتراپىدا رەسمى تارقالغان بولسا، ميلادى 2 ـ ئەسىرلەردە كۇچار، تۇرپانغا تارقىلىپ، كۇچار، خوتەن، تۇرپانلار بۇددا دىنىنىڭ چوڭ مەركەزلىرىگە ئايلانغان ئىدى.

ژىغىپ ئېيتقاندا بۇددا دىنى ميلادىدىن بۇرۇن بىرنەچچە ئەسىردىن باشلاپ ئۇيغۇرستانغا رەسمىي تارقىلىشقا باشلىغان بولۇپ، ميلادى 4 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە خوتەندىن پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىياغا رەسمى تارقىلىپ بولغان. ھەتتا 4 ـ ئەسىردە بۇددا دىنى تۇرپان خانلىقلىرىنىڭ رەسمى دولەت دىنى دەرىجىسىگە كوتىرىلگەن ئىدى.

بۇددا دىنى ئىچكى ئولكىلەرگە توخارلار بىلەن (كوشان دولتىنى ئەينە شۇ توخارلار قۇرغان. جۇڭگو ژىلنامىلىرىدا توخارلار دايۇئەيشى دېيىلىدۇ) ئۇيغۇرستان ئۇيغۇرلىرى تەرىپىدىن كېيىن ھوكۇمران ئىدىيولوگىيە سۈپىتىدە ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە كۈچلۈك تەسىر كورسەتكەندىن تاشقىرى بۇددا مەدەنىيىتىنى ئىلىپ كىردى.

ئوز زامانىسىدىكى ھەيكەلتاراشلىق، نەققاشلىق، رەسسامىلىقنىڭ چوققىسى بولغان «دۇكخۇاڭ» مىڭ ئويلىرىدىكى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان مەدەنىي يادىكارلىقلار ئەينە شۇ بۇددا مەدەنىيىتىنىڭ ئىسل يادىمىسىدۇر. جۇملىدىن ۋەتىنىمىزدىكى توغرا ئېقىن مىڭ ئويىي (توقسۇدا)، شىكشىن مىڭ ئويىي (باينغولىندا)، يارغۇل مىڭ ئويىي (تۇرپاندا)، بىزەكلىك مىڭ ئويىي (تۇرپاندا)، سىڭگىم مىڭ ئويىي (تۇرپاندا)، قۇم تورا مىڭ ئويىي (كۇچاردا)، مازار ببغى مىڭ ئويىي (كۇچاردا)، سىم ـ سىم مىڭ ئويىي (كۇچاردا)، قىزىل قاغا مىڭ ئويى(كۇچاردا)، قىزىل مىڭ ئويى (بايدا)، قىترە مىڭ ئويى (بايدا)، ئون باش مىڭ ئويى(بايدا) قاتارلىقلار... ئەينە شۇ بۇددا مەدەنىيىتىنىڭ ئىنتايىن باي مەھسۇلاتلىرىنىڭ بىر قىسمىدۇر.

ئەپسۇسكى، بۇ جايلاردىكى مەدەنىي يادىكارلىقلارنىڭ ئاساسىي قىسمى ژۇقۇرقى باپلاردا ئېيتىپ ئوتكىنىمىزدەك چەت ئەل جاھانگىر مەدەنىيەت بۇلاڭچىلىرى تەرىپىدىن بۇلاپ ئېلىپ كېتىلگەن ۋە بۇزۇغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. چەت ئەل جاھانگىرلىرىنىڭ بۇلاڭ ـ تالىگىدىن قالغان بىر قىسمى ۋەتىنىمىزگە ئىسلام دىنى كىرگەندىن كېيىن، ئىسلام دىنى ۋە ئۇنىڭ ھىمايىچىلىرى تەرىپىدىن ئۇزۇل ـ كېسىل ۋەيران قىلىنغان. بۇنىڭدا بۇددا دىنىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى مەركەزلىرىدىن بولغان خوتەنىدىكى بۇددا مەدەنىيىتىنىڭ شۇنچە باي مەھسۇلاتىنىڭ ئىزسىز يوقالغانلىغى تېپىك مىسال بولالايدۇ. بۇ ھالنى بىز تۇرپان، كۇچار، ئاقسۇلاردىمۇ ئوچۇق كورەلەيمىز.

نېمىس سەييا ھلىرى لىكوك بىلەن گرىنۋىدىل ئاقسۇ، كۇچار «مىڭ ئويلىرى»دىن ئېلىپ كەتكەن ئاساره ـ ئەتىقلەردىن 1912 ـ ژىلى بېرلىندا «چىنى تۈركستانىدا قېدىمقى بۇددا مەدەنىيەت ئىزلىرى»، 1920 ـ ژىلى «كونا كۇچار» نامى بىلەن ئىككى توم رەسىملىك ئاتلاس كىتاپ نەشر قىلدۇردى. كېيىنرەك لىكوكنىڭ «يېڭى تۈركستان» (ئىستامبولدا چىقىدىغان ژۇرنال) ـ نىڭ بىرىنچى سانىدىكى «ئوتتۇرا ئاسىيا سەنئەت ۋە مەدەنىيەت تارىخىغا ئايىت رەسىملەر ئاتلاسى»ناملىق ئەسىرىدە توۋەندىكى مەلۇماتلارنى بېرىدۇ:

«كۇچار ھوكۇمرانلىرىنىڭ يەر ئاستىدا كومۇلۇپ قالغان ئىبادەتخانىلىرىنى تېپىپ چىقارغان ۋاقىت مەزكۇر ھوكۇمدارلارنىڭ بۇ ئىبادەتخانىلارغا بېغىشلىغان ۋەخپىلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن قىلىنغان ۋەخپىي تەسۋىرلىرىنىڭ ماكانى قالدۇرغان تەسىرلىرىنى زادىلا ئۇنۇتمايمەن. تۇرپان ئەتراپىدىكى ئىبادەتخانىلاردا ئۇ يەردىكى ھوكۇمدارلار، بەگلەر ئوز تەسۋىرلىرىنى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە كوپ قىلدۇرغان. ئۇلارنىڭ تاشقى قىياپەت، كىيىم ـ كېچەكلىرىمۇ ئاسىيادىن كېلىپ چىققانلىغىنى ۋە ئەسەرلىرىمۇ ئاسىيا مەدەنىيىتىگە دائىر ئەسەرلەر ئىكەنلىگىنى كورسىتىدۇ. ھالبۇكى، كۇچاردىكى رەسىملەرگە قارىسا، بۇلار دەرھال ياۋروپالىقلارنىڭ ئەسەرلىرىدىكى رەسىملەرنى ئەسلىتىدۇ». ئەركەكلەر ئىشەنگىلى بولمايدىغان بىر پارلاق ئەسكىرى قىياپەتتە ئۇزۇن، تۇز قىلىچلىرىنى ئاسقان ھالدا تۇرىدۇ. قېلىچلىرىمۇ بەگلەرگە خاس مەدەنلىك كەمەرلەرگە ئورالغان، خوتۇنلار بولسا قىممەتلىك كىيىم، سىرمالىق كورسەت، ئۇزۇن ۋە بىر ـ ئاز سېرىغراق كوينەك بىلەن كورۈنىدۇ. بەدەنلىرىمۇ بىر ـ ئاز ئالدىغا مايىلراق، بۇلار يېقىن زامانلارغا قەدەر ياۋروپا خوتۇنلىرىنىڭ رەسمىدە كورۈنىدۇ.

بىرىنچى قاراشتا بۇ ئەسەرلەر غوتىك (غوتىك ياكى گوتىك 12 ـ ئەسىردە ياۋروپادا مەيدانغا كەلگەن ئارخىتېكتورلۇق سەنئىتى) ئۇسۇلىدىكى گۈمبەزلەرنى ئەسلەتسىمۇ، دەققەت قىلغاندا بۇ ئەسەرلەرنىڭ غەربىي ياۋروپا ئەسەرلىرىگە تەخلىت قىلىنىپ سىزىلغانلىغى، ناھايىتى ئوخشاپ كېتىدىغانلىغى مەلۇم بولىدۇ. بۇ مەسىلىنى ئەلۋەتتە كىيىم ـ كېچەك قىياپەت بىلىمى مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرۈپ سېلىشتۇرغاندا ھەل قىلغىلى بولىدۇ. مەلۇمكى ئوتتۇرا ئەسىرلەرنىڭ ئاياقلىرىدا ئاسىيادىكى قوماسشىلار (رەخلەر) ياۋروپا ئاق سوـ كۈلىرنىڭ ئارىسىدا كىيىم ئۈچۈن بەك لايىق كورۈلۈپ، ئىستىمال قىلىناتتى. بۇ قۇماسشىلار گىرىم قىلىپ تەكلىپ، ياۋروپاغا كەلتۈرۈلگەنلىگى ۋە ياۋروپا ئۇچۇنمۇ سودا نەمۇنىسى بولغانلىغى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن.

ئەركەك كىيىم ـ كېچەكلىرى:

تاملارغا رەسىملىرى سىزىلغان شەخسلەر ئاق سوكۈك تەبەقىسىگە مەنسۇپ، بۇ ئالىيەلەر. بەگلەر ھوكۇمدارلار ـ دۇر. ئۇقۇرى تەبەقىغە مەنسۇپ بولمىغان سەخسلەرنىڭ رەسىملىرى (ھىندى راھىپلىرىنىڭ دىنى كىيىملىرىنى كىيگەن ھالەتتىكى قىياپەتلەرنى ھساپقا ئالمىغاندا)بەك ئاز. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ رەسىملەر شۇبھىسىز قېدىمكى زامانغا ئائىت رەسىملەردۇر. بۇلارنىڭ كىيىملىرى (قىسقا چاپان) شۇلاردىن ئىبارەت. پاچىغىنىڭ يېرىمىگە چۈشكەن ناھايىتى زىننەتلىك جەكەت (قىسقا چاپان) بۇنىڭمۇ ياقىسى ئۈچ بۇرجەكلىك ئوچۇق، بىر تەرەپتە يالغۇز قايرىما ياقىسى بار. بەللىرىگە ئىران يۇرۇشىدە ئىكى ئاسقۇچ بىلەن خەنجەر ئېسىلغان. شالۋار، ئوزۇن قونچىلىق (جەزما) ئوتۈك كىيگەن، ئوتۈك قونچىلىرىنىڭ ئۇستى لەزۇن سرمالار بىلەن بىزەلگەن. باشلىرى بىر قولياغلىق يا بولمىسا بىر ئىلگىرەتى ساچ (بىرۈتە) بىلەن ئورالغان ۋە بۇ ھەر ئىككى باش يوگەيلىرى قېدىمكى مىسر سەنئىتىنى كورسەتسە كېرەك. ئۇقۇرىدا ئېيتىپ ئوتۈلگەندەك ۋەخپىي ياقىلار بۇنىڭغا قارىغاندا ئوتۈدەن دەرىجىنى كورسەتسە كېرەك. مەسىلىنىڭ بۇ يول بىلەن ئايرىلىشى كىيىم ـ كېچەك ۋە ياقا تۈزۈلۈشىنىڭ ھەر ئوزلۇك زامانلارغا ئائىت ئىكەنلىگىنى پەرەز قىلىشقا مەجبۇر قىلىدۇ.

«قىزىل ئون ئالتە يارلىقلىق كىشى» غارلىرىدا بولغان چوڭ رەسىملەردە ئەركەكلەرنىڭ كىيىملىرى بەك تازا، باش كىيىملىرى موينىغا قىلىنغان. تىكىكلىرى كورۈنمەيدۇ. مەسىلەن: كۇچارنىڭ شەرقىدىكى «كىرىش خارابىلىرىدىن تېپىلغان مىلادىنىڭ 750 ـ ژىللىرىغا ئائىت بولغان رەسىملەرگە قارىغاندا بولاق، باش كىيىملىرى شەرقىي تۈركستاندا قوللىنىلىدىغان قالپاقلارغا ئاجايىپ ئوخشايدۇ. يەنە رەسىملەردە سوسەر تېرىسىنىڭمۇ كىيىم ـ كېچەك ئوچۇن ئىشلىتىلگەنلىگىنى كورىمىز. ئاستا ـ ئاستا كىيىم كوپەيتىلگەن بولۇپ، كىيىم كېيىشتىكى مەخسەتنىڭ نېمە ئىكەنلىگىمۇ ئوز لايىغىدا توغرا ھەل قىلىنغان. بۇ خىل كىيىمنىڭ ئەڭ چىرايلىغىنى كۇچار ھوكۇمدارىي رەسسامدە كورىمىز. ئەپسۇسكى بۇ رەسىم كوپ بۇزۇلغان بولسىمۇ، ئامما كىيىم ھەققىدە بەزى پىكىرلەرنى ئېيتىش مۇمكىن. بۇلار ئىچ كوينەكتىن باشقا يەنە بىر كوينەك كىيگەن. بۇمۇ قىسلىق كىيىم، بۇنىڭغا قارىغاندا بۇ يەرنىڭ («قىزىل »نىڭ) ئېقلىمى بەك سوغ بولسا كېرەك.

خوتۇن قىياپەتلىرى:

ئەركەكلەرنىڭ كىيىملىرى قانچىلىك چىرايلىق تۇيغۇ بەرسە، خوتۇنلارنىڭ كىيىملىرىمۇ كۇچلۇك تەسىر بېرىدۇ. بۇ يەردە نازۇك كەشتىلەنگەن بەك تار، ئىسىق كورسەكلەر كىيگەن خوتۇنلارنى كورىمىز. ئالدى ئوچۇق ياكى ئوتتۇرىسى كوپتۇرۇلگەن بولۇپ، يەڭلىرى بىلەكلىرىگە يېپىشقان. بەزەن كورسەتلىرىنىڭ ئېتەكلىرى گۈللۈك، يولۇق بولۇپ، ئارىلىرىغا قوگۇراقلار ئېسىلغانلىغى، ئېتەكلىرىنىڭ يەردە سوزۇلۇپ قالىدىغان دەرىجىدە ئۇزۇن بولۇشى، ئوتتۇرا ئەسىردىكى نېمىس خوتۇنلىرىنىككىدەك باش كىيىملەرنى كىيىشى، كىشىنىڭ كوز ئالدىغا پۈتۈنلەي ياۋروپا كىيىملىرىنى كەلتۈرىدۇ.

رەسسامدىكى خوتۇنلار يۈزلىرىنىڭ چىرايلىق، نازلىق بىر تۇستە بولۇشى بۇ تەسىرنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ. خوتۇنلار قولىدىمۇ تەرەپكە ئوچۇن ئىشلىتىلگەن ئوزۇن لايغا ئوخشاش ئۇچلىرى بىلەن بىزىتىلگەن ھاللار تولىمۇ دەققەتكە ئەرزىيدۇ. ئەركەكلەرنىڭ قىياپەتلىرى شەرقىي ساسانى ئىكەنلىگىنى كورسەتسە كېرەك. ئامما خوتۇنلارنىڭ قىياپەتلىرىدە ساسانىلارغا ماس كەلگەدەك ھېچ بىر ئەرسىنى كورمۇدۇم، بەلكىمۇ يوق. بۇنىڭدىن قارىغاندا ژۇقۇرقى تەسۋىرلەرنىڭ ئومۇمى كورۇنۇشلىرىدىن ئاكلىشىلسا كېرەك...»

يەنە لىكوك «شەرقىي تۈركستاندا ھىللىن ئىزلىرى» ناملىق ئەسىرىنىڭ 113ـ بېتىدە كۇچارلىقلارنىڭ كىيىملىرى ئۈستىدە توختۇلۇپ: «قۇم تۇرا ۋە قىزىل ئىبادەتخانىلىرىدىكى ۋەخپىي رەسىملەر ۋە بۇ يەردىكى كىيىم ئوسخىلىرى قېدىمكى غوتىك گۈمبەزلىرىدىكى رەسسـ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماۋالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قېدىمىي ئۇيغۇرلار جەمىيىتىدە

شەھەردىن 50 چاقىرىم ژىراقلىقتىكى «زەينىمۇ» ئىبادەتخانىسىنىمۇ ئالوخان راھىپ سالدۇرغان بولۇپ، بۇددا ـ نىڭ خوتەنگە مىلادىدىن بۇرۇنقى 75 ـ ژىللىرى تارقالغانلىغى ئىسپاتلىنىدۇ. بۇ رەقەم «تىبەت قىسسىسى»دىمۇ، «غەربىي خاتىرىسى»دىمۇ شۇنداق.

بۇددا توغرىسىدىكى ئەڭ نوپۇسلۇق كىتاپنىڭ بىرى بولغان «فاشەن قىسسىسى»دە بۇددا سەيلىسى توغرىسىدا تەپسىلى مەلۇماتلار بار. ئۇنىڭدا خوتەندىكى چوڭ ئىبادەتخانىدا راھىپلارنىڭ نەچچە ئون مىڭلىغى، ئۇششاق ئىبادەتخانىلارنىڭ سانسىزلىغى، 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى سەيلە باشلىنىدىغانلىغى، راھىپلارنىڭ باشلىغى كومىتى بولۇپ، ماخيانا مەزھىپىگە مەنسۇپلىغى، پادىشانىڭ ئۇنىڭغا چوڭ ھورمەت ـ ئېھتىرام بىلەن قارايدىغانلىغى ھېكايە قىلىنىدۇ.

بۇددىزمنىڭ يانا بىر مەركىزى تۇرپان بىلەن كۇچار ئىدى. بۇ كۇچار خانىشىنىڭ جىيەنى مەشھۇر بۇددىست كومىرا جىۋانىڭ پائالىيەت ئېلىپ بارغان ۋاختىغا توغرا كېلىدۇ.

«كۇچاردا ئىبادەتخانا ناھايىتى تولا، ناھايىتى چىرايلىق زىننەتلەنگەن، پادىشا سارىيىدىكى نەقىشلەر بۇ ئىبادەتخانىدىكىدىن ئارتۇق ئەمەس. مەشھۇر رامو ئىبادەتخانىسىدا راھىپلار 700دىن ئاشىدۇ. شىمالىي تاغدىكى «زىلى لەنجان» ئىبادەتخانىسىنىڭ راھىپلىرى 50 نەپەر، جەنۇبى «ۋاڭ شىڭ» ئىبادەتخانىسىنىڭ راھىبى 70 نەپەر... «ۋاڭ شىڭ» ئىبادەتخانىسىدىكى 90 نەپەر راھىپنىڭ ئارىسىدا كومىرا جىۋا دېگەن ياش راھىپ بار. ئۇ ناھايىتى ئەقىللىق، ماخايانا چىنىڭ شاگىرتى. بۇ ئوچ ئىبادەتخانىدىكى مونا شكىلارنىڭ كوپچىلىگى پامىر شەرقىدىكى پادىشا كېنزەكلىرىنىڭ قىزلىرى بولۇپ، ژىراق يەرلەردىن بۇ يەردىكى ئىبادەتخانىغا ژىغىلغان».

بۇ چاغدا غەربتە ۋە شەرقتىكى بۇددىزم مەركەزلىرىدىن بىرى كۇچار ئىدى. چۈنكى بۇ چاغدا بۇددا دىنىنىڭ ئەڭ يېتىلگەن ئالىمى ۋە ئۇلۇق شائىرى كومىرا جىۋانىڭ كۇچاردىكى پائالىيىتى غەربتە ۋە شەرقنى ئوزىگە تارتقان ئىدى. ئۇنى ناھايىتى نۇرغۇن بۇددىست ئالىملار كېلىپ زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن تەلىم ئېلىپ قايتاتتى. ئۇ نۇرغۇن بۇددىست شاگىرتلارنى تەربىيىلەتتى. كېيىن ئۇ بۇددا دىنىنى تارقىتىش ئۈچۈن ئېچكىرىگە ـ لوياڭغا بېرىپ، تەرجىمانلارنىڭ باشلىغى بولۇپ تۇرغان ۋە ناھايىتى نۇرغۇن بۇددا كىتاپلىرىنى بېۋاستە سانسكرىتتىن تەرجىمە قىلغان، بۇددا مەدەنىيىتىنى ئېچكى ئولكىلەرگە تارقىتىشقا چوڭ رول ئوينىغان.

ئۇ كەشمىرده ئوقۇۋاتقاندىلا چوڭ شوھرەت قازىنىپ، داڭقى غەربتە، شەرقتە يېيىلىشقا باشلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىش ۋاقتىدا پادىشا ئۇنىڭدىن بەكمۇ رازى بولۇپ، مەخسۇس ئۇنىڭغا ئاتاپ ياساتقان ئالتۇن تەختىراۋانغا ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ كەلگەن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ بۇددا دىنى كانىشكاي 2 ـ نىڭ زامانىسىدا (ميلادى 110 ـ ۋىلدىن 125 ـ ۋىلغىچە) قەشقەر ئەتراپىدا رەسمى تارقالغان بولسا، ميلادى 2 ـ ئەسىرلەردە كۇچار، تۇرپانغا تارقىلىپ، كۇچار، خوتەن، تۇرپانلار بۇددا دىنىنىڭ چوڭ مەركەزلىرىگە ئايلانغان ئىدى.

ژىغىپ ئېيتقاندا بۇددا دىنى ميلادىدىن بۇرۇن بىرنەچچە ئەسىردىن باشلاپ ئۇيغۇرستانغا رەسمىي تارقىلىشقا باشلىغان بولۇپ، ميلادى 4 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە خوتەندىن پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىياغا رەسمى تارقىلىپ بولغان. ھەتتا 4 ـ ئەسىردە بۇددا دىنى تۇرپان خانلىقلىرىنىڭ رەسمى دولەت دىنى دەرىجىسىگە كوتىرىلگەن ئىدى.

بۇددا دىنى ئىچكى ئولكىلەرگە توخارلار بىلەن (كوشان دولتىنى ئەينە شۇ توخارلار قۇرغان. جۇڭگو ژىلنامىلىرىدا توخارلار دايۇئە

لەرنى ئەسلىتىدۇ، لېكىن دەققەت بىلەن قارىسا بۇ رە ـ سىملەرنىڭ ئايرىم ئىسكەت، خۇسۇسىيەتلىرىنى ساقلىغان ئالىملىقلىرى كۆرۈنىدۇ. مەسىلەن: ئۇلاردىكى بۇ ھال بۇ ـ رۇن ھىندىستانلىقلاردا چېلىققان بولسا، ياۋروپا، ئىتالىيە ـ گە 16 ـ ئەسىردە ئاران كەلگەن. بۇ يەردىكى رەسىملەر چاچلىرى ئاق ياكى قىزىل ـ قىزغۇچ رەڭدە كۆرسىتىل ـ گەن. بۇ تەبىي رەڭمۇ ياكى ئۇزۇن چاچلارنى شۇنداق بويامدۇ، بۇ مەلۇم ئەمەس. خوتۇنلارنىڭ كۆرۈنۈشى ياۋ ـ روپالىقلارغا ئوخشاش بولۇپ، كوكسىلىرى ئوچۇق، بۇ ـ لارنىڭ ھەممىسى ئىران ۋە تۈرك رەخلىرىدىن ئىشلەن ـ گەن لىباسلارنى كىيگەن، بۇ رەخلەر تۈزۈلۈشىدىن قارا ـ غاندا شەرقتىن كەلگەن بولسا كېرەك. بۇ كىيىملەر يال ـ غۇز رەخ ھالدا ئەمەس، بەلكى پۈتۈنلەي تىكىلىپ شە ـ رقتىن ياۋروپاغا ئېلىپ بېرىلغاندۇر. ياۋروپا جەمىيىتى ـ نىڭ تارىخى بىلەن شەرقىي تۈركستاندىكى بۇ خىل قەۋ ـ رىلەرنىڭ زامانى 7 ـ ئەسىردە بولۇپ، ئارىلىغى بەك ئۇ ـ زاق بولسىمۇ، ھېچ قانداق ھەيران قالارلىق ئەمەس. چۈن ـ كى شەرقتىكى مودا غەرىپتىكىگە ئوخشىمايدۇ. شەرق ـ تە بىر مودا ئاساسەن ئۇزۇن رەسىملەر ئىدى. مەسىلەن: «دۆڭ ـ ئاۋ»دىن ئاۋرىل ئىستەيىن تەرىپىدىن تېپىلغان بىر

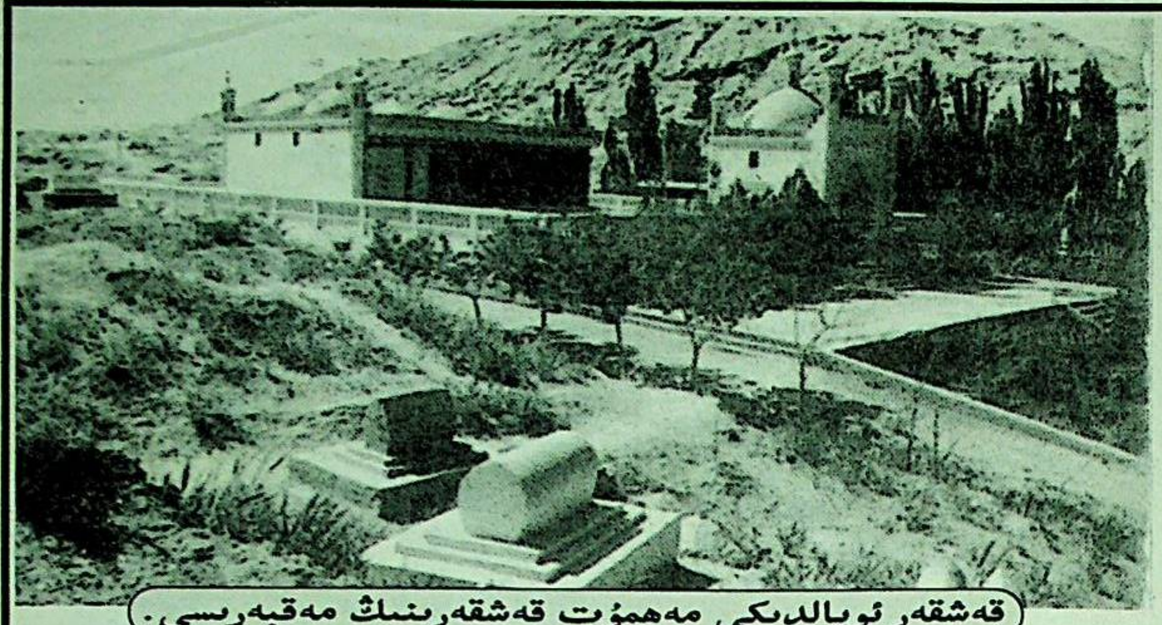

قەشقەر ئوپالدىكى مەھمۇت قەشقەرىنىڭ مەقبەرىسى.

سانائەت، ئېغىر سانائەت ۋە دېخانچىلىق ئىشلەپ چىقـ ـرىش ئىشلىرىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تۈرتكە بولىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىپەك يولىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ۋەتىنىمىزنىڭ قىياپىتىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر مەيدانغا كەلدى.

ئەندى يازما يادىكارلىقلارغا كەلسەك، ئۇيغۇرلار ئوزلـ ـرىنىڭ ئۇزاق مەدەنىيەت تارىخىدا ئوزلىرىنىڭ ئىلغار مە ـ دەنىيەتپەرۋەرلىك خسلەتلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، خوشنا مىللەتلەرنىڭ يېزىق، مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇ يېزىقلار بىلەن ئۇيغۇر جەمىيىتىنىڭ باي مەنىۋى كوز قاراش، ئىنتىلىشلىرىنى ئىپادىلەپ كەلدى.

ئۇيغۇرلار توخار، تىبەت، سانسكرىت (ھىندى)، ما ـ نى يېزىقلىرىنى خوتەندىن تارتىپ كۆچار، ئاقسۇ ئەتراپـ ـىغچە ئىشلەتتى. ئاۋرىل ئىستەيىنىنىڭ خوتەندىن ئىلىپ چىقىپ كەتكەن ماتېرىياللىرىدا خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ تـ ـبەت، توخار يېزىقلىرىدىن پايدىلانغانلىغى مەلۇم. چەت ئەل ئىلمىي تەكشۈرۈش ئومەكلىرىنىڭ كۆچاردىن ئىلىپ چىقىپ كەتكەن «مايىترىسمست» (6 ـ ئەسىرگە ئائىت دراما) نىڭ توخار يېزىغىدا يېزىلغانلىغى ئەندى مەلۇم بولماقتا. نېمىس ئالىمى غوستاق ئاھانون «جۇغراپىيە

«توشقان ھەققىدە چاتاق»، «چوڭ مايمۇن باتمال» قا ـ تارلىق داستانلار خىلمۇ ـ خىل بۇددا كىتابلىرىدىن تـالـ ـلاپ قىلىنغان تەرجىمە ئەسەرلەر بار.

خىزمەتچىلىرى بەكنىڭ ئولۇكىنى 4 كۈن ساقلايدۇ. نا ـ خىرى دەپنە قىلىدىغان كۈنى تۈيۈقسىزلا تىرىلىپ قالـ ـدۇ. بۇ كارامەتنى كورگەن ئۇنىڭ خىزمەتچىلىرى قـور ـ قۇپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچىدۇ. بەگ ئۇلارنـى مىڭ بىر تەسلىكتە ئاران توختىتىپ، كورگەن كارامـەت ۋەقەنى ئۇلارغا سوزلەپ بېرىدۇ: ئۇ سـويغان ھىلقـى ھايۋانات، قۇشلارنىڭ جانلىرى نادەمگە ئايلىنىپ، ئۇلار خۇداغا ئەرز قىلغىنى ئۈچۈن 4 دىۋە كېلىپ، ئۇنى تۆ ـ تۇپ، خۇدا نالدىغا ئېلىپ بارغانلىغى، ئۇ يـەردە ئۇنـى خىلمۇ ـ خىل كارامـەتلىك قىيىن ـ قىستاقلار ئـارىسـدا سورالقا تارتقانلىغى، سورالقىنىڭ ئاخىرىسىدا ئۇنىڭغا ئامان قېلىشنىڭ ۋە ئولگەندىمۇ دوزالقا چـۈشمەسلىكنىڭ بىرلا يولى پەقەت «ئالتۇن ياراق»نى كوچۈرۈپ تـارقىتىش ئېكەنلىگىنى خۇدانىڭ ئەزرائىللىرى كورسەتكەندىن كې ـ يىن، بەگ جان ـ دىل بىلەن ماقۇل كورۈپ، ئـۇلاردىن گۈنايىنى ژۈيۈشنى چىن كوڭلىدىن تىلىگەنلىگىنى ئـاللا كورۈپ، سىناپ بېقىش ئۈچۈن ھىلقى دىۋىلەرنەتە قاي ـ تۈرۈپ ئېلىپ كېلىپ قويغانلىغى، 4 كۈن ئولۇپ يات ـ قان جەريانىدا تېنى بۇ يەردە تۈرغاندەك قىلغىنى بىلەن جېنى ئاشۇ سەرگۈزەشتىلەرنى بېشىدىن كوچۈرۈپ كەل ـ گەنلىگىنى ھكايە قىلىپ، ئوزىگە تەسەللى ۋە خىزمەتـ ـچىلىرىگە ژۇقۇرقىدەك گۈنالارغا مۇپتىلا بولۇپ قالماسلـ ـغىنى نەسىھەت قىلىدۇ. خىزمەتچىلىرى تارقالغاندىن كې ـ يىن ئۇ بەگلىكتىنمۇ. مال ـ مۈلۈكتىنمۇ كېچىپ، پۈتـۈن ژۇجۇدى بىلەن «ئالتۇن ياراق»نى كوچۈرۈش قارارىغـا كېلىپ كىتاپنى ئىزدەيدۇ... ئۇنى نـاھايىتى تـەسلىكتە بىر غاردىكى بۇتخانىدىن تېپىپ، ئۇنى كوچۈرۈش «مۇـ ـقەددەس شەرىپى»گە ئېگە بولغانلىغىنى تەسۋىرلەش بـ ـلەن ھكايە تۈگەيدۇ.

بۇ ھكايىدا ژۇقۇرقى ئىدىيە ئەدەبىياتقا خاس قانۇنـ ـيەت بىلەن ۋەقەلىك ئوبراز، خاراكتېرلەرگە سىڭدۈرۈۋې ـ تىلىپ، ئوبرازنىڭ كونكرىت خاراكتېرى، ئوتكۇر قارىمۇـ قارشىلىققا ئېگە بولغان سىيۇژېتلار ئارقىلىق گەۋدىلەندۈـ رۈلۈپ، ئۇلار ئارقىلىق ئىدىيەنى ئېچىپ بېرىدۇ. ئوبراز ۋە ئوبرازلارنىڭ خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرۈشنىڭ ئا ـ ساسى ئامىلى بولغان ئەسەرنىڭ تىلى خېلىلا پىشىپ يې ـ تىلگەن، بەدىي تىل دەرىجىسىگە كوتىرىلگەن. خاراكتىر ـ لارنى ئاچىدىغان بەدىي ۋاستىلارنى ھەتتا ھازىرقى زا ـ مان ھكايىچىلىغى بىلەن سېلىشتۇرۇش مۇمكىن.

بۇددا دىنى ئەزگۈچى سىنىپلارنىڭ روھىي قـورالـى سۈپىتىدە كىشىلەر چەككەن ئازاب ـ ئوقۇبەتنىڭ جاۋاپـ ـكارلىغىنى شۇ ئازاب ـ ئوقۇبەتتە قالغان كىشىلەرنىڭ ئوز زىممىسىگە ژۇكلەيدۇ. ئۇ كىشىلەردە شۇنداق بىر ئىرادە ـ نى تىكلەشكە ئۇرۇندۇكى: ئۇلار پەقەت ئولۇپ، ئۇ دۇنـ ـيادا قايتىدىن تۇغۇلۇشتىلا ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن بول ـ غان گۈزەل تەغدىرلىرى ئۈچۈن ئوزلىرىنىڭ ئىتائەتچان قىلمىشلىرى بىلەن تەييارلىنىشى، ئوز تەغدىرلىرىگە قانا ـ ئەتچانلىق بىلەن سەۋر ـ تاقەت قىلىشلىرى لازىم.

بۇددا تەلىماتى بـويىچە رىيازەت چېكىش، زورۇر ۋە پايدىلىق، سەۋرى ـ تـاقەت ۋە ئىتائەتچانلىق مېھىر ـ شەپقەتنىڭ ئانىسى. ئوزىنى بۇ يولدا قۇربان قىلىش چەك ـ سىز بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشىشنىڭ بىردىن ـ بىر ئالـ ـجاناپ شەرەپلىك ئۇسۇلى.

بۇددا تەلىماتىنىڭ مانا مۇشۇ ئىدىيەنى مەركەز قىلغان ھالدا بۇددانىڭ ئاساسىي كوز قاراشلىرىنى خېلىلا مۇكەم ـ مەل ھالدا بەدىي ئەكس ئەتتۈرگەن ھكايىگە «ئالتۇن ياروق» تىكى «تېكىنلەر ۋە چىشى يولۋاش تـوغرىسىدا رىۋايەت» دېگەن ھكايە تېپىك مىسال بولالايدۇ.

بۇ ھكايىدە ژۇقۇرقى ئىدىيەنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان سىيۇژېتنىڭ مۇكەممەل كومپوزىتسىيىگە ئېگە ئېكەنلىگى روشەن بايقىلىدۇ، ئوبراز، خاراكتېرلارنىڭ ئوزىگە خـاس ئالاھىدىلىك، تىپىكلىككە ئېگە ئېكەنلىگى، ئوبراز يـار ـ ـتىش دېتالىرىنىڭ پىششىقلىغى، بولۇپمۇ ئەسەر تىلىنىڭ تولۇق بـەدىي تىل ئېكەنلىگى بىلەن كىشىنى قـايىل قىلىدۇ.

بۇ يەردە شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، ھەر ئىككى ھېكا ـ يىنىڭ بۇددا ئىدىيەسىنى تەشۋىق قىلىشىدىن قەتئىي نەزەر، ئۇنىڭدىكى قەھرىمانلارنىڭ مۇناسىۋىتىدىن قار ـ ـغاندا ئۇ، شۇ دەۋرنىڭ خاراكتېرىنى خېلىلا ئوچۇق كەۋ ـ دىلەندۈرگەن ۋە مەلۇم رېئالىستىك ئېلىمېنتلارغىمۇ ئېگە.

دىن ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت

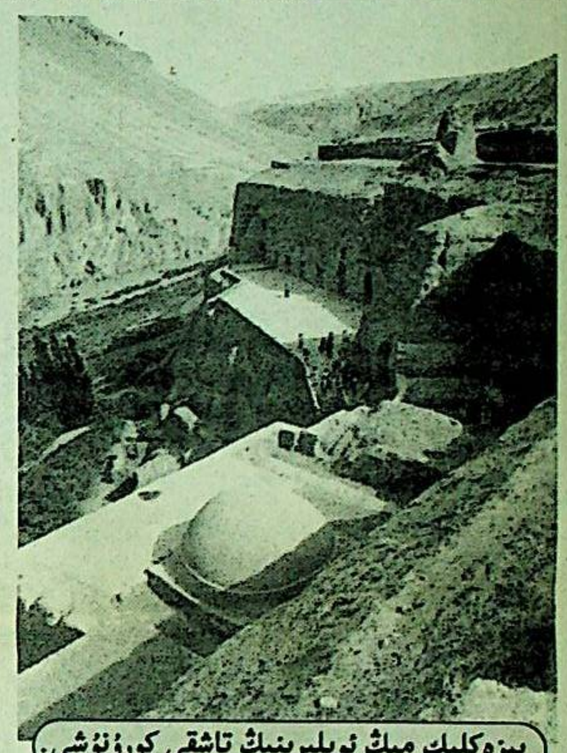

بېزەكلىك مىڭ ئويلىرىنىڭ تاشقى كورۈنۈشى.

سوھبەتلىرىگە مۇقەددىمە» دېگەن ئەسىرىنىڭ 335 ـ بېتىدە «... مۇناسترلاردا تېپىلغان يېزىقلاردىكى ھاياتقا ئائىت پۈتۈن نەرسىلەر سانسكرىتچىدۇر. يەرلىك ھو ـ كۈمدارلارنىڭ «ۋەخپى»لەرنىڭ ئىسملىرى، كىتاپلىرىمۇ سانسكرىتچىدۇر. تارىخىي ۋەسىقلەرنى ئوقۇپ بىلـ ـمىزكى، كۈچار ۋە ئاقسۇ ئەتراپىي بىزگە مەلۇم بولغان دە ـ ۋرلەردىن بېرى تۈرك(ئۇيغۇر دېمەكچى) يۈرتى ئېدى. ئاھالىسىنىڭ پۈتۈنلەي تۈرك ئېكەنلىگى جانايى لىكوك ـ نىڭ نەشىر قىلغان ۋەسىقلىرى بىلەن «يارچوق» (ما ـ رالۋېشى) ئەتراپىدىكى «تۈمشۇق» خارابىلىرىمۇ بار بو ـ لۇپ، ئۇلارمۇ سانسكرىتچە ئېدى ۋە ساسانى مەدەنىيـ ـتىگە دائىر ئەسەرلەرمۇ تېپىلغان. 8 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرـ ـسىدا غەربىي تۈركستاننى ئەرەپلەر، شەرقىي تۈركستا ـ نى تىبەتلىكلەر ئوز قولىغا ئېلىپ، ئۇ يەردىن چىنلىقلار ـ نى چەتكە چىقىرىپ تاشلىغان زامانلاردىمۇ (800 ـ 855 ـ ژىللار ئوتتۇرىسىدا) بىر قىسىم چىن گـارنىزونى كۆچار ۋە قارا شەھەر ئەتراپىدا ياشاپ قـالغان ئېدى...» (ئەخمەت زەكى «قېدىمكى كۆچارلىقلارنىڭ مەدەنـ ـيىتى» دېگەن ئەسىردىن.) دەپ يېزىلغان. ئەينە شۇن ـ داق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر بىلەن تىبەت يېزىغىنىمۇ كوپىرەك شۇ ئەتراپتا ئىشلەتكەن ئېدى. خەنزۇ يېزىغىنى ـ تۇرپان، قۇمۇل ئەتراپىدا ئوز تىلىغا ماسلاشتۇرۇپ، يەنى ئۇيغۇرچە تىلنى ئەينە شۇ يېزىقلار بىلەن ئىپادىلىدى. بۇ ھالنى ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇت قەشقەرى «تۈركى تىللار دىۋانى» دا: ئۇيغۇر كاپىرلىرى بىر خىل يېزىقنى ئىشلىتـ ـىدۇ، بۇنى ئۇلارنىڭ ئوزى ۋە چىنلىقلاردىن باشقا كىشى ئۇقمايدۇ، دەپ تەسۋىرلىگەن ئېدى.

ئاممىۋى ئۇيغۇرلار ناھايىتى ئۇزۇن مەدەنىيەت تارىخىدا ئىجات قىلغان كونا ئۇيغۇر يېزىغىنى ئۇنىڭدىن كېيىن ئورخۇن ـ يەنسەي يېزىغىنى، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلـ ـغاندىن كېيىن ئەرەپ ئېلىپبەسىنى ئاساس قىلغان ئۇي ـ غۇر يېزىغىنى، كېيىن ھازىر ئىشلىتىۋاتقان يېزىقنى ئىشـ ـلىتىپ كەلدى.

ئۇيغۇرلار ئوز تارىخىدا ئاكادېمىك رادىلوۋ ئېيتقاندەك: تۇرپان ۋادىسىنى ئاساس قىلغان كەڭ رايوندا كونا ئۇي ـ غۇر يېزىغىنى ئىشلىتىپ، ئوزلىرىنىڭ باي يازما مەدەنـ ـيەت يادىكارلىقلىرىنى ياراتتى.

مانا شۇ يېزىقتا ھازىرچە دۇنياغا مەلۇم بولغان بۇددا دىنىنى مەزمۇن قىلغان توۋەندىكى بەدىي يادىكارلىقلار مەلۇم: «ئالتۇن ياروق» تولۇق ئىسمى (يالتىراق قـوپتا كوتىرىلمىش نوم، ئىلىك ئاتلىق نوم). بـۇنىڭ 1908 ـ ژىلى ف. ۋ. ك مولىير تەرىپىدىن، 1910 ـ ژىلى س. ما ـ لوۋ تەرىپىدىن گەنسۇدىكى سۇجۇ شەھىرىنىڭ ۋەنفىگـو بۇتخانىسىدىن تېپىلغان نۇسخىلىرى بار. بۇ نۇسخىلار ـ نىڭ ئىچىدە مالوۋ تەرىپىدىن تېپىلغان نۇسخىسى ئـەڭ مۇكەممەل بولۇپ، 700 بەت. بۇنىڭدىن باشقا بـۇددا دۇنياسىدا ئەڭ چوڭ، شەرىي تىلدا يېزىلغان تـەنقىدى ئەسەر («ئابىخى دارما كوشا») (بۇددانىڭ ئاساسىي پرىنـ ـسىپلىرى) بولۇپ، بۇنى ئاۋرىل ئىستەيىن تۇرپاندىن تاپ ـقان، ئۇنى كالكوتتا مەدرىسىنىڭ مۇدىرى پروفېسسور دىنسون روسسو نەشىرگە تەييارلىغان. بـۇ ئەسەرنىڭ دۇنيادا پەقەت تىبەت، خەنزۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدىلا نۇسـ ـخىسى بار. 10 ـ ئەسىرگە ئائىت ئۇيغۇرچە (بىردىن بىر نۇسخىسى پارىژ دولەت موزېيىدا ساقلىنىۋاتقان)80 بەتلىك «شاھزادە قالىيامكارا ۋە پاپام قارا ھەققىدە رىۋا ـ يەت» دېگەن ئەسەر بولۇپ، بـۇنى پ. فىليوت فرانـ ـسۇزچىغا تەرجىمە قىلغان.

بۇلاردىن باشقا مولىير تەرىپىدىن تېپىلغان پ. فىلـ ـيوت فرانسۇزچىغا تەرجىمە قىلىپ دۇنياغا ئېلان قىلغان ئۇيغۇر تىلىدىكى 4 داستان «چاستانا»، «دانتى پـالا»،

قەمەتلىك تۈمار ئىچىدىكـى رەسمىدىكىدەك كىيىمنـى يەرلىك ئاھالە بۇگۈنمۇ كىيمەكتە. ھالبۇكى ئاردىدىن مىڭ ژىل ۋاقىت ئوتكەن...» (ئـەخمەت زەكى «قېدىمكى كۆچارلىقلار مەدەنىيىتى» («شىنجاڭ گېزىتى» 1949ـ ژىلى نويابر سانى) دەيدۇ.

مانا بۇ بىر چەت ئەللىكنىڭ كۆچار ئەتراپىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتكەن بۇددا مەدەنىيىتىگە ئائىت مەدەنى يا ـ دىكارلىقلاردىن چىقارغان خۇلاسىسى.

بۇ دەۋردە ئۇيغۇر رەسساملىغى شۇنچىلىك ژۇقـۇرى سەۋىيىگە يەتكەنلىگى ئۈچۈن ئـۇ ئـوزىنىڭ رەسساملىق سەنئىتى بىلەن شۇ دەۋرنىڭ ماددى ۋە مەنىۋى قىياپـ ـتىنى خېلىلا تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىگەن.

1926 ـ ژىللىرى ئاكادېمىك بـارتـولد ئىستامبۇلدا تۇركى خەلىقلەر تارىخى توغرىسىدا بەركەن لېكسىيەلىرـ ـدە ژۇقۇرىدا ئېيتىپ ئوتكەن كىيىم مودىلىرى ۋە ئـۇلار كىيگەن كىيىم رەخلىرىنىڭ شەرقتىن غەربكە كەلگەنلـ ـگى توغرىسىدا سوزلىگەن ئېدى. فون لىكوك بولسا، ئو ـ زىنىڭ توپلىغان باي ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن بۇ پىكرىنـى تېخىمۇ ئالغا سۈردى. مودىنىي كونا ئۇيغۇر تىلىدا «ئولا ـ تۇ» دەيدۇ. دېمەك ۋەتىنىمىزگە 7 ـ ئەسىرلەردىكى كىيىم مودىلىرى ۋە ئۇنىڭغا ئىشلىتىلگەن رەخلەر شەرقتىن غەربكە قانـ ـداق يول بىلەن كەلگەن، بۇ ھەقتە ئالىملارنىڭ ئوز ـ ئارا مۇنازىرىلىشىۋاتقانلىغى ھازىرغىچە داۋاملىشىۋاتىدۇ. ئۇ ـ نىڭ ئىچىدە ئاساسلىقى ئىككى خىل قاراش بولۇپ، بىرى ـ سى ئىغىر ئاغرىقتىن خالاس بولغىنى ئۈچۈن ئۇنى كو ـ چۈرۈپ تارقاتقان. شۇندىن باشلاپ مـۇنداق قىلىش بۇددا قائىدىسى بويىچە ياخشىلىق «مۇقەددەس ساۋاپ»ـ نىڭ سىمۋولى بولۇپ قالغان. بۇ ئەھۋال تا 17 ـ 18 ـ ـ ئەسىرگىچە داۋام قىلىپ كەلگەن. مەسىلەن: دۇنخۇاڭدا بىر بەگنىڭ توشقان 26 ـ ژىلى، يەنى كاڭشى 26 ـ ژـ ـىلى (مىلادى 1702 ـ ژىلى) بىلگە ئاتاۋۇلغا «ئـالتۇن يـاروق»نى 2 كالا، 10 قويغا كوچۈرتكەنلىگى بىزگە س. مالوۋنىڭ «قېدىمىي تۈركىي يېزىق يادىكارلىقلىرى» دې ـ گەن كىتابىدىن مەلۇم.

دۇنيادا ئەڭ كوپ تارقالغان دىنلار بۇددا، خرىستىان، ئىسلام دىنلىرى ھىساپلىنىدۇ. بۇنى ئادەتتە ھازىرقى زا ـ مان دىنلىرى دەپ ئاتاپ، ئۇلار باشلانغۇچ جەمىيەتتـ ـكى كوپ ئىلاھقا چوقۇنىدىغان دىنىي شەكىللەردىن پە ـ رىقلەندۈرۈلىدۇ. ھازىرقى زامان دىن شەكىللىرىنىڭ ئور ـ تاق خۇسۇسىيىتى شۇكى، ئۇلاردا بىر «ئاللا»غا ئىتائەت قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ كوپ ئىلاھلىق دىن بىر ئىلاھـ ـلىق دىن بىلەن ئالماشتۇرۇلىدۇ. ئىككىنچى بىر ئالاھىدـ ـلىكى، بۇ باشلانغۇچ جەمىيەتتىكى دىن پەرقلىق ھالـدا قوللۇق تۈزۈمىدە ئېزىلمۇئاتقان ئىنسانغا ئـوزلىرىچە «نـ ـجات يول»نى كورسىتىپ بېرىدۇ.

ئۇلارچە ھازىرقى دۇنيا پانى(ۋاقىتلىق ياكى يالغان) بولۇپ، ئولگەندە باقى دۇنياغا (مەڭگۈلۈك، چىن ـ ھە ـ قىقى) ئېگە بولىدۇ. ھازىرقى تۇرمۇش پەقەت باقى دۇنـ ـيا ئۈچۈن تەييارلىق قىلىش، ئادەملەرنى سىناش، ياخشى ـ يامانلىرىنى ئايرىتۇبلىشتىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ. مانا بۇ ھازىرقى زامان دىن تەلىماتلىرىنىڭ ئاساسىدۇر. بار ـ لىق جان ـ جانىۋارلارغا قىلچە ئازار بەرمەسلىك (چۈنـ ـكى ئادەم ئولگەندە ئۇنىڭ جېنى ھايۋانلارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ دەپ قاراش) بۇددىزىمنىڭ ئوزىگە خاس ئالاھـ ـدە پرىنسىپلىرىنىڭ بىرسى، بىز بۇنىڭدىن قېدىمى باشـ ـلانغۇچ جەمىيەت دىنلىرىنىڭ كونكرىت تەسىرىنى كو ـ رەمىز.

دىن بىلەن سەنئەتنىڭ مۇناسىۋىتىگە كەلسەك، ژۇقۇـ ـرىدا ئېيتىپ ئوتكىنىمىزدەك ئوخشاشلا دىنىي كوز قاراش ـ نى ئاساس قىلاتتى. بۇ دەۋردە بۇددا پۈتۈن ئىدىيولوگـ ـيە شەكىللىرىنى ئوز چاڭگىلىدا تۇتۇپ تۇراتتى... ئەدە ـ بىيات يەنىلا دىنىنىڭ ئەكس ئەتتۈرۈش شـەكىللىرىنىڭ بىرى ئېدى. مەسىلەن «ئالتۇن ياروق»نىڭ بىر پارچىسـ ـىدا بۇددا دىنىنىڭ ژۇقۇرقى پرىنسىپى مۇنداق ئـەدەبىي شەكىل بىلەن كورسىتىلىدۇ: «ئىنچوۋ دېگەن يـۇرتنىڭ كېتاۋ دېگەن بېگى بولۇپ، قىزىنىڭ تويىغا نۇرغۇن كالا، قوي، قۇشلارنى سويىدۇ. توي تۈگەپ ئون كـۈن ئـوتـ ـمەي بەگ ئاغرىپ، پالاچ بولۇپ يېتىپ قـالىدۇ. ئـاز كۈن ئوتمەي تۈيۈقسىزلا ئولۇپ قالىدۇ. لېكىن ھەممـە يېرى مۇزلاپ پەقەت ژۇرىكىلا ئىسسىق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ

ئامېرىكىلىقلار 2001 ـ ژىلقى 11 ـ سېنتەبر ۋاقىەلىرىنى خاتىرىلىدى

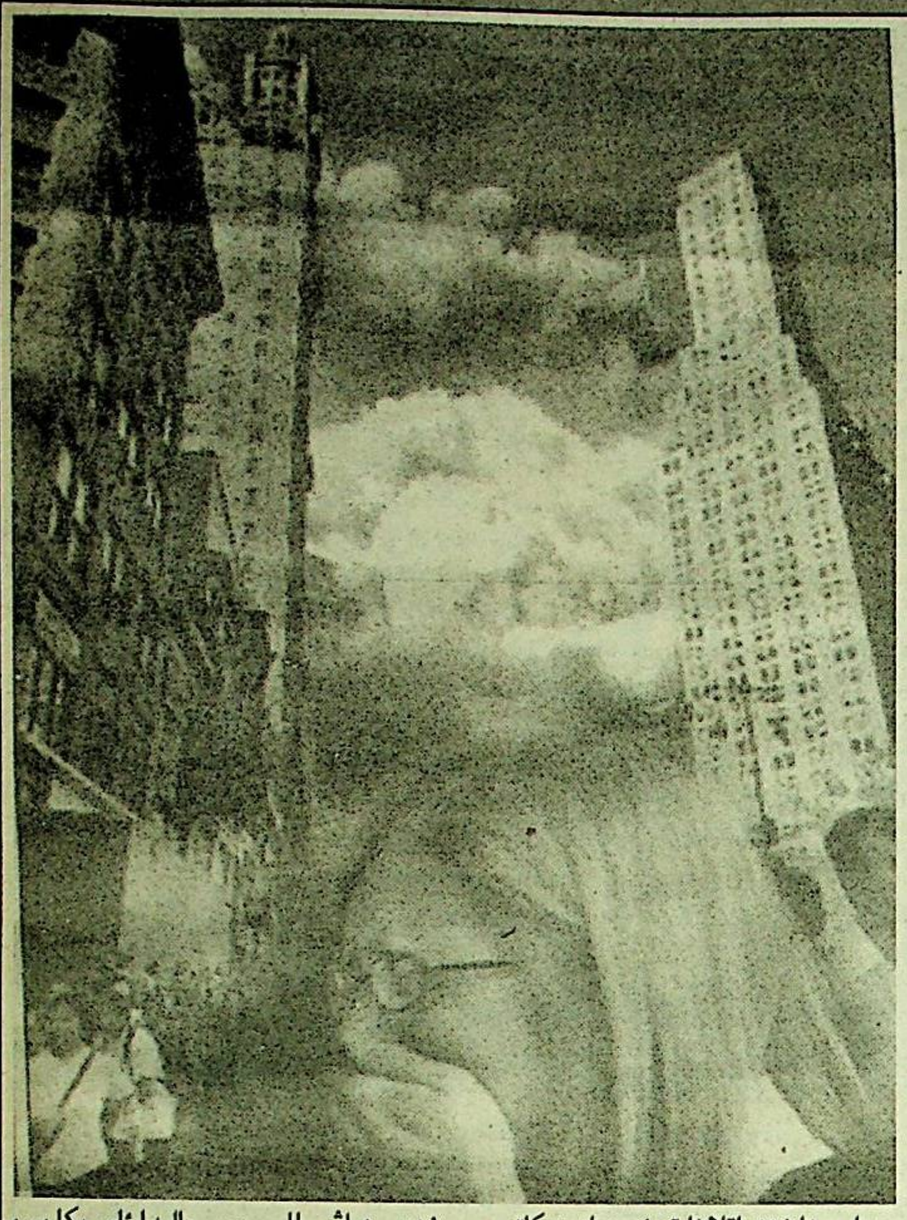

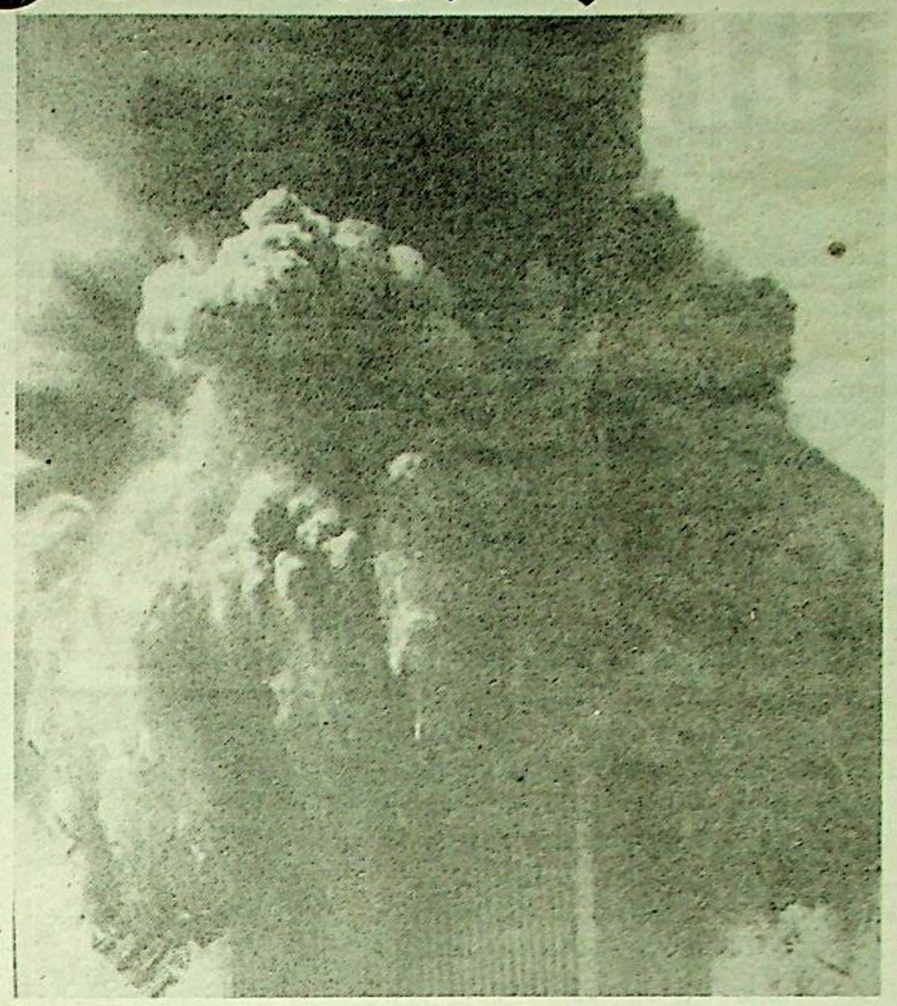

بىيىل 11 ـ سېنتەبر كۇنى ئامېرىكىلىقلار ئوتكەن ژىلقى 11 ـ سېنتەبر ۋاقىەلىرىنى بەزىدە قوڭغىراق سادالىرى بىلەن، بەزىدە ھەربىي سامولىيوتلارنىڭ قاتتىق گۇرۇلدىگەن ئاۋازلىرى بىلەن ئۇزۇلۇپ تۇرغان جىمجىتلىقتا ئەسلەپ ئوتتى.

ئەتىگەنلىكى ۋەيران قىلىنغان دۇنياۋىي سودا مەركىزىنىڭ ئورنىدا ھالاك بولغان يا ـ كى دەرەكسىز يوقاپ كەتكەن بارلىق 2 مىڭ 801 ئادەمنىڭ ئىسىملىرىنى ئائىلە ئەزالىرى ۋە روھانىيلار ئوقۇپ ئوتتى. بىر يېرىم سا ـ ئاتلىق چارە ـ تەدبىر مىنۇتلۇق سۇكۇت بىلەن باشلاندى ۋە ئاياقلاشتى. شۇنداقلا مۇستەقىللىق دېكلاراتسىيەسى ۋە گېتتىسبېرگ مۇراجىيىتى ئوقۇلدى.

پۇتكۇل نىيۇ ـ يوركتا خاتىرىلەش چارە ـ تەدبىرلىرى يەرلىك ۋاقىت بويىچە سائات 8 دىن 46 مىنۇت ئوتكەندە باشلاندى. دەل موشۇ ۋاقىتتا بىرىنچى سامولىيوت سودا مەركىزىنىڭ مۇنارىسىغا ئۇرۇلغان ئېدى. بۇ پاجىەنىڭ باشلىنىشى ئېدى. تېخى ھېچ كىم ھېچ نەرسە چۈشەنمىگەن. دەسلەپكى ھىسسىيات ـ بۇ ھالاكەت. پاجىەنىڭ تەپسىلاتىنى ئەسلىتىپ ئوتىمىز. سائات 9 دىن 3 مىنۇت ئوتكەندە بوستون ـ لوس ـ ئاندژېلېس رېيسى بىلەن ئۇچقان سامولىيوت دۇنياۋىي سودا مەركىزىنىڭ جەنۇبىي مۇنارىسىغا ئۇرۇلدى. سائات 9 دىن 15 مىنۇت ئوتكەندە ساراسوتا شەھىرىدە (فلورىدا شتاتى) بولىۋاتقان ئا ق ش پرېزىدېنتى ج. بۇش تېررورلۇق ھۇجۇملارنى ئەيىپلەيدىغان بىلدۇرۇش قىلدى. سائات 9 دىن 25 مىنۇت ئوتكەندە ئا ق ش فېدېرال ئاۋاتسىيە باشقارمىسى تەرىپىدىن نىيۇ ـ يوركنىڭ بارلىق ئائېروپورتلىرى يېپىلدى.

سائات 9 دىن 40 مىنۇت ئوتكەندە بارلىق ئۇچۇشلار مەنئىي قىلىندى. سائات 9 دىن 55 مىنۇت ئوتكەندە ۋاشىنگتون ـ لوس ـ ئاندژېلېس رېيسى بىلەن ئۇچقان سامولىيوت ۋاشىنگتوندىكى پېنتاگون (ھەربىي مەھكىمە) بېناسىغا ئۇرۇلدى.

سائات 10 دىن 5 مىنۇت ئوتكەندە دۇنياۋىي سودا مەركىزىنىڭ جەنۇبىي مۇنارىسى غۇلىدى. سائات 10 دىن 25 مىنۇت ئوتكەندە پىتسىبۇرگقا(پېنسىلۋانىيە شتاتى) يېقىن جايدا نىيۇ ـ يورك ـ سان ـ فرانسىسكو رېيسى بىلەن ئۇچقان سامولىيوت غۇلىدى. سائات 10 دىن 27 مىنۇت ئوتكەندە دۇنياۋىي سودا مەركىزىنىڭ شىمالىي مۇنارىسى غۇلىدى. نەق موشۇ ۋاقىتتا ئەندى بىيىل 11 ـ سېنتەبر كۇنى نىيۇ ـ يوركتا ماتەم مەراسىمى ئاياقلاشتى. مەراسىم نوۋەتتىكى بىر مىنۇتلۇق سۇكۇت بىلەن تاماملاندى. قۇربان بولغانلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئېلىپبە تەرتىۋىدە ئېيتىپ ماڭغان ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئادەملەر ئېقىمى ئالدىدا شەھەرنىڭ سابىق باشلىغى رۇدولۇق جۇلىانى ماڭدى. بۇ مەراسىمغا شۇنداقلا ئا ق ش دولەت كاتىبى كولىن پائۇئېلل، ئاكتىيور روبېرت دې نىرو ۋە سېناتور خىلارى كلىنتون ئىشتىراك قىلدى.

شۇنداقلا ئەمەلىياتتا ئا ق ش نىڭ بارلىق شەھەرلىرىدە بىر مىنۇتلۇق سۇكۇت ساقلاش بولۇپ، ئۇلاردا بۇ كۇن داۋامىدا بارلىق ئاكتىۋلىق توختىدى. لوس ـ ئاندژېلېسنىڭ ئىبادەتخانىلىرىدا يەرلىك ۋاقىت بويىچە سا ـ ئات 5 تىن 46 مىنۇت ئوتكەندە قوڭغىراقلار چېلىنىشقا باشلىدى. ئوكلاخوما ـ ستى شەھىرىنىڭ مىللىي مېمورىالىدا ئامېرىكا يېرىدىكى دەھشەتلىك تېررورلۇق ھەرىكەتنىڭ قۇربانلىرىنى خاتىرىلەش مەراسىمى بولۇپ ئوتتى. ئامېرىكىدا يەنە ئەڭ ئېگىز قەۋەتلىك بېناغا ئايلانغان سېارس توۋېر جايلاشقان چىكاگودا يەرلىك ئاھالى ئۇچ مىنۇتلۇق سۇكۇت ساقلاش مەراسىمىنى ئوتكۇزدى، شۇ ـ نىڭدىن كېيىن بۇ يەردىكى دېلبىي مەيدانىدا ھەر خىل دىن ۋەكىللىرىنىڭ ئىبادىتى باشلاندى.

كودا ئەخبارات ئاگېنتلىغى.

نام ـ ئاتاقلار ھەققىدىكى رىۋايەتلەر

مانى كەنتى

ھازىرقى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەلىك خەلىق ھوكۇمىتى تۇرۇشلۇق توققۇزاق بازىرىنىڭ غەربىي تەرىپى «ژۇقۇرقى مەنگەن»، شەرقىي ـ جەنۇبى تەرىپى «ھاساتام» دەپ ئاتىلىدۇ.

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، پۇتۇن قەشقەرگە كېڭەيتىشتىن ئىلگىرى «مانى كەنتى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر شەھەر بولغان ئېكەن. بۇ شەھەرنى ئوراپ تۇرغان سېپىل «ھىسارتام» (كېيىنچە ھاساتام دەپ ئاتالغان) دەپ ئاتىلىدىكەن. بۇ شەھەرنىڭ قاتار ئېچىلغان بەش دەرۋازىسى بولۇپ، قاپ ئوتتۇرىسىدىن پادىشاھ كىرىدىكەن. پادىشاھنىڭ ئىسمى «ئاقباشخان» دەپ ئاتىلىدىكەن. ئىككى ياندىكى ئارا دەرۋازىدىن ۋەزىر ـ ۋۇزۇرالار ۋە باشقا ئوردا خادىملىرى كىرىدىكەن. ئەڭ چەتتىكى كىچىك دەرۋازىدىن پۇخرالار كىرىپ، چىقىدىكەن. بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھ ۋە پۇخرالىرى مانى دىنىغا ئېتىقات قىلىدىكەن. مانى دىنى بۇ شەھەردە ناھايىتى ئوۋج ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرى تولۇق ئىجرا قىلىنىدىكەن. ھەر قېتىملىق دىنىي مۇراسىملاردا كەڭ كولەملىك پائالىيەتلەر ئوتكۇزۇلىدىكەن؛ بۇ شەھەرنىڭ پۇخرالىرى مانى دىنىغا ئېتىقات قىلىدىكەن، باشقا دىنلارنى زادى قوبۇل قىلمايدىكەن. شۇڭا، بۇ شەھەرنى ئوزى ئېتىقات قىلىدىغان مانى دىنى بىلەن باغلاپ «مانى كەنتى» دەپ ئاتايدىكەن.

سۇتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئوز دا ـ ئىرىسىدىكى شەھەر، ئايماق ـ يېزىلارنى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشقا زورلاپتۇ. بەزىلىرى قوبۇل قىپتۇ، بەزىلىرى قوبۇل قىلماپتۇ. مانى كەنتى پۇخرالىرى ئوز دىنىي ئېتىقادىدا چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن سۇتۇق بۇغراخان لەشكەرلىرى ھۇجۇم قىلىپ كەپتۇ. جەڭ شۇنداق بوپتىكى، ھېچ كىم ھېچ كىمدىن يانماپتۇ، بىر قانچە كۇن داۋاملاشقان جەڭدە تولۇق قوراللانغان سۇتۇق بۇغراخان لەشكەرلىرى نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنى قىرىپ تاشلاپتۇ. ئولگەنلەر ئولۇپتۇ، تىرىك قالغانلار ئەتراپتىكى يېزا ـ قىشلاقلارغا قېچىپ كېتىپتۇ. شەھەرنى ئالغان سۇتۇق بۇغراخان لەشكەرلىرى ئوچ ئېلىش ئۇچۇن بۇ شەھەرنى كويدۇرۇپ، ۋەيران قىلىپ، شەھەر سېپىلىنى بۇزۇپ تاشلاپتۇ. شۇ چاغدا ئورۇلمەي قېلىپ قالغان قىسمى ـ «ھاساتام» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خارىبگە ئايلىنىپتۇ.

دېمەك، مانى كەنتى (مەنگەن) قېدىمىكى زاماندا مانى دىنى ئوۋج ئالغان بىر شەھەر بولۇپ، ھىسارتام ئۇنىڭ سېپىلى ئېكەن. كېيىنچە «مانى كەنتى» مەنگەنگە، «ھىسارتام» ھاساتامغا ئوزگىرىپ كەتكەنكەن. 1955 ـ ژىلى كونىشەھەرناھىيەلىك خەلىق ھوكۇمىتى توققۇزاق بازىرىغا كوچۇپ كەلگەندىن بۇيان، «مەنگەن كەنتى» «توققۇزاق» دەپ ئاتىلىپ بۇ كىچىك بازار گۇللەنگەن، ئاۋات شەھەرگە ئايلىنىپ، پۇتۇن ناھىيەنىڭ سىياسىي، ئىختىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلاندى.

«ئۇيغۇر خەلىق رىۋايەتلىرى» كىتاۋىدىن ئېلىندى.

گېزىتىمىزنىڭ ئۇزۇن ژىللىق مۇخلىسى ئەخمەتجان ئاكا رەخىموۋ ئوقۇرمەنلىرىمىزگە جامبۇل ۋىلايىتىدىكى ئۇيغۇرلار ھايا ـ تىدىن يېزىلغان كوپلىگەن ماقالىلىرى بىلەن ياخشى مەلۇم. تاراز شەھىرىنىڭ 2000 ـ ژىللىق مەرىكىسى مۇناسىۋېتى بىلەن ئەخمەتجان ئاكا بىر تۇركۇم شېىرلىرىنى بىزگە ئەۋەتكەن ئېكەن. دىققىتىڭلارغا ھورمەتلىك گېزىتخان، ئەينە شۇ شېىرلاردىن بىر نەچچىسىنى ھاۋالە قىلىدۇق.

ئەخمەتجان رەخىموۋ

جامبۇل ھەيكىلى ئالدىدا

زوقلۇنۇپ ئالدىدىن ئوتىمەن قاراپ،
ئەل يۇرتنى كۇيلەپ ئوتكەن جامبۇلغا.
ئوتمۇشكە غەزەپ بىلەن كوزىنى تىكىپ،
بۇگۇنكىنى ئارمان قىلغان ئاقىنغا.

ئۇلۇق ئاقىن جامبۇل ئاتام ھەيكىلى،
شەھەر ئىچى گوزەل جايغا ئورنىتىلغان.

ژىلنىڭ قايسى پەسلى كورسەڭ ئالدىنى،
گۇل قويۇپ ئوغۇل ـ قىزى ئالقىشلىغان.

قەلەمنى تۇتۇپ جامبۇل قۇرال قىلىپ،
دۇشمەنگە سوز بىلەن ئوقنى ئاتقان.
ئۇلۇق ۋەتەن غەلبىسى بىزدە دەپ،
ئىشەنچىگە مەدەت بوپ كۇچىنى قاتقان.

ئۇ خۇددى تىرىك مەغرۇر ئادەم كەبى،
شەھىرىمگە چوڭ سولەت قوشۇپ تۇرغان.
خەلىق كورۇپ تۇرغان بەخت شاتلىغىنى،
دومبۇراغا قاتقاندەك قاراپ تۇرغان.

ھورمىتىنى ئىزھار قىلىپ ھەر كۇنى،
ئوتىمەن زوقلۇنۇپ ئالدىدىن مەنمۇ.
ئۇلۇق ئاقىن جامبۇل ئاتامغا،
چىن ژۇرەكتىن مۇھەببەت باغلاپ مەنمۇ.

تاراز ئىلھاملىرى

سالام قىلدىم قولنى قويۇپ كوكسۇمگە،
بوسۇغاڭدىن ئاتلاپ ساڭا كىرگەندە.
ژۇرەك كۇلمەي كوڭلى قانداق چىدايدۇ،
ئۇيغۇر بالاڭ كېلىپ سېنى كورگەندە.

راس كوردۇممۇ يالغانمۇ دېگەن كەبى،
كوزۇمنى ئالماي ھەر يان قارار ئېدىم.
تازىم قىپ توپرىغىڭغا سەجدە قىلسام،
دېگىنىمگە بۇگۇن مەن يەتكەن ئېدىم.

ئېھ سۇيۇملۇك گوزەل شەھەر تارازىم،
ئەتراپ يېشىل گۇل ئېچىلغان باھار ئاي.
ھايات خوشال كۇندۇز بىلەن كېچەڭدە،
ئاسمىنىڭدا كۇلۇپ قۇياش، تۇندە ئاي.

ئەمگەك سويگەن ئادەملىرىڭ شات ئېكەن،
باسقان قەدەم ئۇتۇقلارغا يار ئېكەن.
شاتلىغىغا ئاۋاز قوشقان بۇلبۇلنىڭ،
چالغان نەغمە ـ ناۋالىرى جور ئېكەن.

زامانىڭدا كۇلۇپ ھەر كۇن تاڭ ئاتقان،
تاڭنى سويۇپ قۇياش كۇلۇپ نۇر سەپكەن.
ئىككى مىڭ ژىل بولدى دېگەن تارازغا،
يولۇڭ بار يېڭىپ مۇشكۇل بېسىپ ئوتكەن.

مېۋەزارلىق باغلىرىڭ كوزنى تارتار،
مەي باغلىغان مېۋە ـ چېۋە بال ئېكەن.

گۇل چىمەن باغلاردا ئوغۇل ـ قىزلىرىڭ،
شوخ كۇلكىسى نەغمە ـ سازغا جور ئېكەن.

ئەۋلىيا ـ ئاتا دەپمۇ ئاتاپ كەلگەن،
ئەۋلىيادەك خاسىيىتىڭ بولغاشقا.
جامبۇل شەھىرى دەپمۇ سېنى ئاتىغان،
جامبۇل كەبى سويۇپ ھورمەت قىلغاشقا.

مۇبارەك قوينۇڭنى قىلىپ زىيارەت،
شەپقەتلىك مېھرىڭگە چومۇلۇپ ژۇردۇم.
مەرىپەت ئىلىمىڭدىن بەھرىمان بولغان،
بىلىملىك ئوغۇل ـ قىز خەلقىڭنى كوردۇم.

ئېھ شەھىرىم تاراز بولماس ئېيتماسقا،
قەلبىمنى چېكىپ ژۇردى ئوتلۇق ئىشقىڭ.
ئاشىق بولماي ساڭا مەن قانداق چىداي،
كوڭۇلدە ئويناپ تۇرسا مۇھەببىتىڭ.

ئەي سۇيۇملۇك گوزەل شەھەر تارازىم،
چەكسىز پارلاق كېلەچىگىڭ ئالدىڭدا.
ئازاتلىقتا، ئەركىنلىكتە خەلقىڭنىڭ،
قانات ـ قاققان ئارمانلىرى ئالدىڭدا.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھرىراتى بەلگۇلۇك دوختۇر، گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى
ئەخمەتجان روزىنىڭ
ۋاپات بولغانلىغى مۇناسىۋېتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىاتىغا ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى
رابەگۇل ئابدۇرېشىت ھاجىم قىزىنىڭ
پاجىەلىك ھالاك بولغانلىغى مۇناسىۋېتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىاتىغا ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھرىراتى گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرى، ئالمۇتا شەھىرى 1 ـ مىكرورايونىنىڭ ژىگىت بېشى ۋاپاخان قۇربانوۋقا رەپىقىسى
خانقىزنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋېتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت،
813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تراژى 1238 زاكاز 9698

تېلىفون:
73 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىاللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Отпечатано в ЗАО «Дәуір».
480044, г. Алматы. ул.Жибек жолы, 50.

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

www.ewlat.org
www.uyghurtoop.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

2002
ژىل
ئوكتەبر
№10
(4157)

يېڭى ھايات

Йеңи hаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

مىللەتنىڭ روھىي بىرلىگى

23، 25 - ئوكتەبر كۈنلىرى تۈركستان شەھىرىدە بولۇپ ئوتكەن قازاقلارنىڭ دۇنياۋىي قۇرۇلتىيى جۇمھۇرىيەت ھاياتىدا ئەڭ مۇھىم ۋاقىەلەرنىڭ بىرى بولدى. بىرىنچى قۇرۇلتاي بۇنىڭدىن ئون ژىل ئىلگىرى ئالمۇتىدا ئوتكەن ئېدى. ئەينە شۇ قۇرۇلتايدا قازاقلارنىڭ دۇنياۋىي ئىتتىپاقى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ رەئىسلىگىگە نۇرسۇلتان نازاربايېۋ سايلانغان ئېدى. ئوتكەن 10 ژىل ئىچىدە مەزكۇر ئىتتىپاق پرېزىدىۇمى رەئىسىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى قالداربېك نايمانبايېۋنىڭ تەكىتلىشىچە، ئىتتىپاق دۇنيانىڭ 43 مەملىكىتىدە ياشاۋاتقان قازاقلار بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. بۇ ژىللار ئىچىدە چەت ئەللەردىن ئانا ۋەتىنىگە بىر مىللىون قازاق كوچۇپ كەلگەن. ئەندى مەزكۇر قۇرۇلتاينىڭ تۈركىي خەلىقلەر ئۈچۈن مۇقەددەس جايلارنىڭ بىرى - قېدىمىي تۈركستاندا ئوتكۈزۈلۈشىمۇ ئالاھىدە رەمزگە ئېگە.

قۇرۇلتاي ئىشتىراكچىلىرى دەسلەپ سايرام ناھىيەسىگە كەلدى. بۇ يەردە مېھمانلار ئەخمەت يەسەۋىنىڭ ئاتىسى - ئىبرايىم شەيخ ئاتىنىڭ، ئانىسى - قاراشاش ئانىنىڭ قەبىرلىرىنى زىيارەت قىلىپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلدى. ئاندىن مېھمانلار ئوتمۇشتە قازاقلارنىڭ ھەر خىل قۇرۇلتايلىرى ئوتكۈزۈلگەن مەرتوبە ئېگىزلىگىگە كوتىرىلدى، بۇ يەردە مېھمانلارغا تېاترلاشتۇرۇلغان كورۇنۇش نامايىش قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن مېھمانلار ئوردا باسى ناھىيەسىگە كېلىپ بۇ يەردە قازاق خانلىرى - ئۇچ ژۇزنىڭ كۈچىنى بىرلەشتۇرۇپ دۇشمەنگە قارشى بىرلىشىپ كۈرىشىش توغرىلىق قارار قوبۇل قىلغان ئوردا باسى ئېگىزلىگىنى زىيارەت قىلدى. ئاندىن ئۇلار يەنە بىر مۇقەددەس جاي ئارىستانباپ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلدى ۋە پەقەت تۇن يېرىمىدا تۈركستان شەھىرىگە يېتىپ كەلدى.

ئەتىسى سائات ئۇچتە ئەخمەت ياسساۋىي نامىدىكى خەلىق ئارا قازاق - تۈرك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەدەنىيەت سارىيىدا قازاقلارنىڭ دۇنياۋىي 2 - قۇرۇلتىيى ئوز ئىشىنى باشلىدى. ئۇنىڭدا بىرىنچى بولۇپ دولەت رەھبىرى دوكلاد بىلەن سوزگە چىقتى. پرېزىدېنت ئوز سوزىدە تەغدىر تەقەززاسى بىلەن دۇنيانىڭ كوپلىگەن ئەللىرىگە تارقاپ كەتكەن ۋەتەنداشلار ۋەكىللىرىنىڭ «بۇ مېنىڭ ئانا يۇرتۇم، ۋەتىنىم»، دەپ كېلىپ ئولتارغانلىغىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. ئاندىن ئۇ قازاقستاننىڭ ئوتكەن ئون ژىل ئىچىدە ئىختىسات، مەدەنىيەت، سىياسەت، تاشقى مۇناسىۋەتكە، ئىلىم - پەن، دىن، ئەدەبىيات، سەنئەت ساھالىرىدا بېسىپ ئوتكەن تەرەققىيات باسقۇچىغا تەپسىلىي توختالدى. ن. نازاربايېۋ ئوز دوكلادىدا چەت ئەللەردە ياشاۋاتقان 5 مىللىون قازاقنىڭ بۇگۈنكى ھاياتى، تەغدىرى ھەققىدىمۇ ئوز ئوي - پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇلار يېڭى ئەسىردە ئوزلىرىنىڭ مىللەت سۈپىتىدىكى ئالاھىدىلىگىنى ساقلاپ قالالامدۇ؟ ئانا تىلىنى، ئۇرپى - ئادەت ۋە ئەنئەنىلىرىنى، مەدەنىيىتىنى رىۋاجلاندۇرۇشقا ئىمكانىيىتى بارمۇ؟ بۇ ۋە باشقىمۇ مۇئاممالارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بىز يېقىن ھەمكارلىقتا بىرلىشىپ ئىشلىشىمىز كېرەك، دېدى ناتىق. شۇنىڭدىن كېيىن مىنبەرىگە كوتىرىلگەن خ خ ج دىن كەلگەن دېلېگاتسىيەنىڭ رەھبىرى، ش ئۇ ئار پارتكومىنىڭ كاتىبى ئاسخات كېرىمباي، روسسىيەنىڭ ئاستىراخان ۋىلايەتلىك قازاق مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى نىكىتا ئىسقاقوۋ، ئوزبەكستانلىق قازاقلارنىڭ ۋەكىلى مېيرام باكىروۋ، تۈركىيەدىن كەلگەن دېلېگاتسىيەنىڭ رەھبىرى دەلىلخان ژاڭالتاي، گېرمانىيەدىكى قازاق مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئابدۇراخمان چېتىن، قازاقلارنىڭ دۇنياۋىي ئىتتىپاقى موڭغۇلستان بولۇمىنىڭ رەئىسى مىزامخان كۇنتۇغانۇلى، ئاق ش تىن كەلگەن ئېسىمخان قوسۋىگىت ئوز سوزلىرىدە ن. نازاربايېۋنىڭ پىكىر - تەكلىپلىرىنى تولۇغى بىلەن قوللاپ - قۇۋەتلەيدىغانلىغىنى ئىزھار قىلدى.

ۋىغىن داۋامىدا قازاقلارنىڭ دۇنياۋىي ئىتتىپاقى پرېزىدېۋمىنىڭ ئەزالىرى بولۇپ قازاقستان پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋ، ۋىتسىي - پرېمىيېرى ب. مۇخامېدژانوۋ، مەدەنىيەت، ئەخبارات ۋە جەمىيەتلىك رازىمەنلىك مىنىسترى م. قۇل - مۇخامېد، يېۋروپا قازاق مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئا. چېتىن ۋە يازغۇچى ق. نايمانبايېۋ سايلاندى. قازاقلارنىڭ دۇنياۋىي ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى بولۇپ ن. نازاربايېۋ، ئۇنىڭ ئورۇنباسارى بولۇپ ق. نايمانبايېۋ تايىنلاندى.

يولداش ئازاماتوۋ.

ئۇچرىشىش

گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرى باش قوشتى

يېقىندا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ رېداكسىيەسىدە ھەر قېتىمقى ئەنئەنە بويىچە 2003 - ژىلغا «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىغا مۇشتىرى توپلاشقا بېغىشلانغان ئۇچرىشىش بولدى. ئۇچرىشىشقا ئالمۇتا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلار زىچ ئورۇنلاشقان مەھەللىلەرنىڭ ژىگىت باشلىرى، شۇنداقلا گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستلىرى ئىشتىراك قىلدى. ئۇچرىشىشنى «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋ قىسقىچە كىرىشمە سوز بىلەن ئېچىپ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىغا، كېيىنكى ۋاقىتلاردا خەلقىمىزنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا يۇز بەرگەن يېڭىلىقلارغا توختىلىپ ئوتتى. ئاندىن ئۇ بۇ ئۇچرىشىشنىڭ ئاساسىي مەخسىتى توغرىلىق ئېيتىپ، 2003 - ژىلغا مۇشتىرى توپلاش ئىشىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاتاپ كورسەتتى ۋە بۇ مۇھىم ئىشتا تەھرىراتنىڭ ئىلگەركىدەكلا يۇرتلارنىڭ ژىگىت باشلىرىغا، گېزىتلىرىمىز جانكويەرلىرىگە چوڭ ئۇمۇت باغلايدىغانلىغىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى.

ئاندىن نوۋەت بىلەن سوزگە چىققان تالغىر ناھىيەسى تۇزدىباستاۋ يېزىسىدىكى ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى شوبىسىنىڭ رەئىسى ئىساق ئىلياس، تالغىر ناھىيەسى بېساغاش يېزىسى ژىگىت بېشىنىڭ ياردەمچىسى دەۋلەت غوجامبەردىيېۋ، پېشقەدەم ژۇرنالىست، ئالمۇتا شەھىرى «بۇلبۇل» مەھەللىسىنىڭ تۇرغۇنى مىنەمجان ئابدۇراخمانوۋ، ئالمۇتا شەھىرى زارە ۋوستوكا مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى تۇرسۇن قاھاروۋ، ئالمۇتا شەھىرى ھوججەت مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى تۇداخۇن تېيىپوۋ، ئالمۇتا شەھىرى تۈركسىب ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى يۇنۇس ئەرشىدىنوۋ، ئالمۇتا شەھىرى سولتانقورغان مەھەللىسىنىڭ باش ژىگىت بېشى غەيرەت مەمەتەلىيېۋ، ئالمۇتا شەھىرى گورنىي گىگانت مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى ئابدۇرېشىت مەخسۇتوۋ، ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ھوزۇرىدىكى ۋېتېرانلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئەركىن جەلىلوۋ، ئالمۇتا شەھىرى 1 - مىكرورايونىنىڭ ژىگىت بېشى ۋاپاخان قۇربانوۋ، ئالمۇتا شەھىرى تۈركسىب مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى ئەنۋەر ھاجىم قۇربانوۋ، ئالمۇتا شەھىرى بوستاندىق ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى تۇرسۇنمەھەمەت روزىيېۋ، ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسىدىكى جەمىيەتلىك ئوزىنى - ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ رەئىسى تەلەت ئابدۇللايېۋ، ئاقساقاللار كېڭىسىنىڭ روئىسى توختاسۇن ھاجىم بېيشانوۋلار 2003 - ژىلغا «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى توپلاش ئىشىغا پائال ياردەم بېرىدىغانلىقلىرىنى تەكىتلەپ، شۇنداقلا گېزىتلەردە بېرىلىۋاتقان ماتېرىاللار توغرىلىق پىكىر قىلدى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

غالىبىيەت ئورنىغا تېررور

2002 - ژىل 23 - ئوكتەبر. بۇ سەنە روسسىيە تارىخىغا ئەبەدىي كىردى. بۇ كۇنى يۇزلىگەن ئادەملەرنىڭ ھاياتىنى قىيىپ، ئونلىغان ئادەملەرنى زەھەرلەپ، مىللىونلىغان ئادەملەرگە پىسخولوگىيەلىك زەربە بېرىپ چېچەنستاندىكى ئۇرۇش موسكۋاغا كەلدى. دۇشەنبە 28 - ئوكتەبر كۇنى روسسىيە پرېزىدېنتى ۋ. پۇتىن ئوزى دولەت رەھبىرى بولغان بارلىق دەۋىر ئىچىدە دەسلەپكى قېتىم ئەڭ قەتئىي بىلدۇرۇشلەرنىڭ بىرىنى قىلدى. موسكۋادا يۇز بەرگەن تېررورلۇق ھەرىكەتكە جاۋابەن ئۇ مەملىكەتنىڭ قۇراللىق كۇچلەرنى قوللىنىش پلانلىرىنىڭ ئوزگەرگەنلىگى توغرىلىق خەۋەر قىلدى ۋە تېررورستلارغا ھەم ئۇلارنىڭ ئىلھامچىلىرىغا «ئۇلارنىڭ قەيەردە بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر» مۇناسىپ چارىلەرنىڭ كورۇلىدىغانلىغىنى ۋەدە قىلدى.

موسكۋادا يۇز بەرگەن ۋاقىەلەر - بۇ پۇتكۇل چېچەنستان ۋاقىەلىرىدىكى تۇپ ئاساسىي بۇرۇلۇش بولدى. دەسلەپكى قېتىم چېچەنلەر روسسىيەنىڭ مەركىزىي رايونلىرىدا ئوچۇق تېررور قىلىشقا ئوتتى. (موسكۋا ۋە ۋولگودونسكىدا ئويلەر پارتلىتىلىشنىڭ ئېگىلىرى ئېنىقلانمىدى ۋە ئۇنىڭغا چېچەنلەر مۇناسىۋەتلىك ئېكەنلىگىگە نىسبەتەن ئىسپاتنى جامائەتچىلىك تېخىچە كورگىنى يوق.)

موسكۋادىكى «نورد - ئوست» تېاتر مەركىزىنى ئېگىلەۋالغان ئەللىككە يېقىن «كامىكادزې»، - بۇ پەقەت دېڭىزدىكى تامچە. چېچەنستاندا ئۇرۇشتىن باشقا ھېچ نەرسىنى بىلمەيدىغان، پىسخىكىسى بۇزۇلغان ياشلار ئاز ئەمەس. ئۇلار ئۇچۇن ئولۇم - ئادەتتىكى بىر ھادىسە، ھېچ قانداق ياخشى نەرسە بولمىغان ھاياتى بولسا، ئانچىمۇ قىممەتلىك ئەمەس. ئۇلار ئوز ھاياتىنى ئوزلىرى قەتئىي ئىشىنىدىغان ئەقىدىسى ئۇچۇن قۇربان قىلىشقا تەييار.

موسكۋادا يۇز بەرگەن پاجىە روسسىيە رەھبەرلىگىنى چېچەنستاندىكى ھەربىي سىياسىتىنى قەتئىي كۇچەيتىشكە دەۋەت قىلىدىغانلىغى ئىستىسنا قىلىنمايدۇ. ئەتىمالىم، ئارمىيە، ھوقۇق قوغداش تارماقلىرى ۋە ئۇمۇمەن جەمىيەت ھاكىمىيەتنى نەق موشۇنىڭغا دەۋەت قىلىشى مۇمكىن. لېكىن چېچەنستاندىكى ۋاقىەلەر كورسەتكىنىدەك، مۇنداق تاكتىكا ئۇرۇشتا غالىبىيەت قازىنىشقا ئىمكانىيەت بەرمەيدۇ. ھازىر ئۇنىڭ ئەڭ كۇتۇلۇۋاتقان نەتىجىسى - پۇتكۇل مەملىكەت بويىچە ئاممىۋىي تېررورلۇق ھەرىكەتلەردىن ئىبارەت.

غەيرىي - رەسمىي مەنبەلەردىن مەلۇم بولۇشىغا قارىغاندا، 28 - ئوكتەبردە گورۇگە ئېلىنغانلاردىن ئولگەنلەر سانى 120 ئادەمگە يەتكەن، يەنە ئەللىككە يېقىن ئادەم رېانىماتسىيەدە ئېغىر ئەھۋالدا ياتىدۇ. تىببىي خادىملارنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، ھالاك بولغانلارنىڭ پەقەت ئىككىسىلا تېررورىستلار تەرىپىدىن ئېتىپ ئولتۇرۇلگەن، قالغانلىرى «نورد - ئوست» تېاتر مەركىزىگە مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرى ھۇجۇم باشلاش ئالدىدا قوللانغان گاز ئاقىۋېتىدىن ئولگەن.

خەلىقە خىزمەت قىلىش بىلەن ئوتكەن ھايات

بۇ دۇنيا ھېچ كىمگە باقمي ئەمەس ئىكەن. ھەر بىر ئادەمدىن پەقەت ئۇنىڭ قىلغان ياخشى ئىشلىرى كىشىلەر قەلبىدىن ئورۇن ئېلىپ يادلىنىپ تۇرىدىكەن. دېمەك ئۇنداق ئادەملەر ئۇنتۇلۇپ كەتمەيدۇ، يۇرتداشلىرى، ئەل ـ ئاغىنىلىرى، خىزمەتداشلىرى ئەسلەپ تۇرىدۇ. بىز توۋەندە تونۇشتۇرۇشنى مەخسەت قىلىۋاتقان كىشى ـ موشۇ «يېڭى ھايات» گېزىتىدە ئۇزۇن ژىل ئۇنۇملۇك ئىشلەپ ئەجىر سىڭدۈرگەن ژۇرنالىست ۋە ئالىم ئالىمجان قاسىموۋتۇر.

ئالىمجان ئاكا قاسىموۋ بىلەن مەن 1975 ـ ژىلىدىن، يەنى ئۇ «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتى مۇھەررىرلىكىدىكى «يېڭى ھايات» بويىچە ئورۇنباسارى بولۇپ خىزمەتكە كەلگەن ۋاقىتتىن تونۇشقان ئىدىم. ئەسلىمە بىلىملىك ئادەملەر كەمتەر، سالماقلىق كېلىدۇ. ئالىمجان ئاكىمۇ ئەينە شۇنداق ئىنسان ئىدى. ئۇ «يېڭى ھايات» كېلىشى بىلەن ئوزىنىڭ بارلىق بىلىم سەۋىيەسىنى، تەجرىبىسىنى گېزىتنى تېخىمۇ مەزمۇنلۇق، قىزىقارلىق قىلىپ چىقىرىشقا سەرپ قىلىپ، ئوزىمۇ كوپ نەرسىلەرنى ئۆگەنىدى، چۈنكى ئىلگىرى ئۇ پېداگوگ بولۇپ، كوممۇنال، پارتىيە ئورگانلىرىدا ئىشلىگەنلىكتىن، گېزىت، ژۇرنالىستىكا ئىشى ئالىمجان ئاكا ئۈچۈن يېڭى ساھا ئىدى. ئالىمجان قاسىموۋ ھەقىقىي مەنادىكى ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر بولغانلىقى ئۈچۈن، «يېڭى ھايات» ئەينە شۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىتىكى، مىللەت تەغدىرى، بولۇپمۇ كومموئنىستىك خىتاي ئاسارىتى ئاستىدا قالغان ئانا ۋەتەندىكى ئەھۋال ھەققىدىكى، ماۋچىلارنىڭ چوڭ دولەتچىلىك، ئەشەددىي شوۋىنىستىك سىياسەتلىرى ھەققىدە ئوقۇرمەنلەرگە ئۇچۇر بېرىپ تۇرىدىغان ئاساسلىق ئورۇن بولۇپ قالدى.

ئالىمجان قاسىموۋ 1932 ـ ژىلى ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ چاربۇ يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇ 1956 ـ ژىلى مىللىي قازاقستان دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ ـ فىلوسوفىيە فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ ئوز يۇرتىدا مەكتەپتە مۇئەللىم، ئىلمىي مۇدىر بولۇپ ئىشلىدى، ئاندىن ئۇيغۇر ناھىيەلىك كومسومول كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىبى، ئوز يۇرتىي چارىندا سۆھبەردلوۋ نامىدىكى كولخوز پارتكومىنىڭ كاتىبى بولۇپ ئىشلىدى. ئالمۇتا ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى ئا. قاسىموۋنىڭ تەشكىللاتچىلىق قابىلىيىتىنى كورۇپ ئۇنى ئالمۇتا ئالىي پارتىيە مەكتىۋىگە ئوقۇشقا يوللايدۇ. ئو پارتىيە مەكتىۋىنى پۈتەرگەندىن كېيىن قازاقستان كومپارتىيە ـ سى ئالمۇتا ۋىلايەتلىك كومىتېتىغا خىزمەتكە ئەۋەتىلىدۇ. ئا. قاسىموۋ ئوبكومدا ھە دېگەندە لېكتور، ئاندىن ئىنستروكتور بولۇپ ئۇنۇملۇك ئىشلەيدۇ. كېيىنرەك ئو قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ فىلوسوفىيە ۋە ھوقۇق ئىنستىتۇتىدا ئاسپىرانتۇرىدا ئوقۇپ، ئاسپىرانتۇرىنى 1971 ـ ژىلى پۈتتۈرىدۇ ۋە «يېڭى ھاياتقا» ئىشقا كەلگىچە، يەنى 1975 ـ ژىلغىچە ئالمۇتا ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتىدا ئىشلەيدۇ.

ئو 1980 ـ ژىلى «ئاھالىنىڭ مىگراتسىيە تەسىرىدىن مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ يېقىنلىشىشى» دېگەن ماۋزۇدا دىسسېرتاتسىيە ياقلاپ فىلوسوفىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى ئونۇانغا سازاۋەر بولدى.

ئو ئايالى خىلىچەم بىلەن ئوچ بالىنى قاتارغا قوشقان. ئوغلى راسۇل 1989 ـ ژىلى ئالمۇتىدا يۇز بەرگەن چوڭ ئوت كېتىش ئاپىتىدە ئوت ئوچەرگۈچىلەر قاتارىدا بولۇپ، كوپلىگەن ئادەملەرنىڭ ھاياتىنى ساخلاپ قېلىشقا قەھرىمانلارچە ھەرىكەت قىلىپ ھالاك بولدى. س س ر ئالىي كېڭىشى پرېزىدىئومى ئوت ئوچىرىشتە كورسەتكەن قەھرىمانلىغى ئۈچۈن راسۇل قاسىموۋنى(ۋاپاتىدىن كېيىن) قىزىل يۇلتۇز ئوردىنى بىلەن مۇكاپاتلىدى.

ئا. قاسىموۋ 1993ـ ژىلى ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىقتى. ئالمىجان ئاكا 1995 ـ ژىلى پانىي دۇنيادىن باقىي دۇنياغا سەپەر قىلدى.

يادىكار سابىتىي.

ياخشىنىڭ ياخشىلىغىنى ئېيىت

ئۇنى يۇرت ئەزىزلەيدۇ

ئۇيغۇرلار زىچ ياشايدىغان ھەر بىر مەھەللە ـ يېزىلاردا ئەينە شۇ يۇرت ـ جامائەتنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، ئەل ئارىسىدا ئابرۇي قازانغان يۇرتداشلىرىمىز ئاز ئەمەس. مۇنداق مېھرى دەريا، كوڭلى پاك ئىنسانلار يۇرتتىكى ھەر بىر ئائىلىنىڭ شاتلىغىغمۇ، غېمى ـ قايغۇسىمۇ ئورتاق بولۇپ، ژىراقنى يېقىنلاشتۇرۇپ، كىشىلەر قەلبىنىڭ تورىدىن ئورۇن ئالىدۇ. ھەر بىر يۇرتنىڭ ژىگىت بېشى، تەرەققىپەرۋەر دىنىي زاتلىرىمىزدىن ئىمام، مەزىنلەر، قەبرىستانلىققا مەسئۇل ژىگىت بېشىنىڭ ئورۇنباسارى، ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى شوبىلىرىنىڭ رەئىسلىرى، ئاقساقاللار كېڭىشلىرىنىڭ رەئىسلىرى ئوخشاش ئادەملەر بىز ژۇقۇرىدا تەكتلىگەن بارلىق ئىشلارنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ مۇسبەت ـ ھەر بىرىمىز ئۇچۇن ئېغىر جۇدالىق. مۇنداق ئېغىر ۋاقىتلاردا بىزگە بىرىنچى بولۇپ ئەينە شۇ يۇرت موتىۋەرلىرى كوكۈل ئېيتىپ، يول كورسىتىدۇ. ئەندى ژىگىت بېشىنىڭ قەبرىستانلىققا مەسئۇل مۇئاۋىنى بولسا قەھرىتان سوغدىمۇ، يازنىڭ تونۇر تېپىدەك ئىسغدىمۇ كور كولاپ مۇردىنى بەلگۈلەنگەن ۋاقىتىدىن كېچىكتۈرمەي دەپنە قىلىش ئىشىنى بەجىرىدۇ. ئالمۇتا شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلار زىچ ئولۇرلاشقان دورۇزىبا مەھەللىسىدە تۇرسۇن ئىلاخۇنوۋ قىرىق ژىلىدىن ئوشۇق ۋاقىت بۇيان ژىگىت بېشىنىڭ قەبرىستانلىققا مەسئۇل مۇئاۋىنى بولۇپ ئۇنۇملۇك ئىشلەپ، يۇرت ـ جامائەت ھورمىتىگە بولۇنگەن ئىنساندۇر.

تۇرسۇن ئاكا 1959 ـ ژىلى ش ئۇ ئار ـ دىن قازاقستان دىيارىغا كوچۇپ چىقىپ دورۇزىبا مەھەللىسىگە ئورۇنلاشقان ئىدى. ئۇ بۇ يەردە ستالىن كولخوزىدا (كېيىنرەك «ئاق سايى» نەسىللىك مال زاۋۇدى) كوكتاتچىلىق بريگادىسىدا ئىشلىدى. تۇرسۇن ئاكىنىڭ كىچىك پېشىل، كەمتەر ۋە ئىشچانلىغىنى بايقىغان يۇرت موتىۋەرلىرى ـ ئۇرۇش ۋە ئىمگەك ۋېتېرانلىرى نوۋەربەگ، سونۇربەگ قاتارلىق ۋېتېرانلار، ئىلاخۇن ۋىلاخۇنوۋ، ئابدۇللا ئىسرائىلوۋ كەبى كىشىلەر ئۇنى مەھەللىنىڭ ژىگىت بېشى ۋەكىللىگە تەۋسىيە قىلدى. ئۇنداق بولۇشىدا مەزكۇر ئاقساقاللارنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچى ۋە ئۇمىدى زور بولدى.

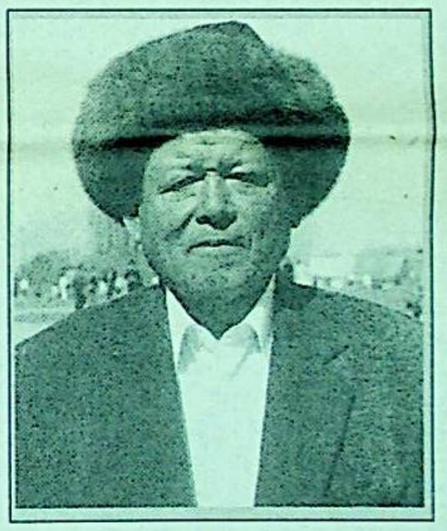

تۇرسۇن ئاكىدىن ئوزىنىڭ يەتمىش ئىككى توغرىلىق ئىككى ئېغىز سوزلەپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلغىنىمدا ئۇ: يادىكار ئوكايۇرت چوڭلىرى دۇنيا بېرىپ ماڭا موشۇ دورۇزىبا مەھەللىسىنىڭ قەبرىستانلىغىنى تەرتىپكە سېلىپ، بۇ پانىي دۇنيادىن باقىي دۇنياغا سەپەر قىلغانلارنىڭ يەرلەش ئوخشاش ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى تاپشۇرغان ئىدى. مانا كوپ ژىلدىن بېرى موشۇ ئەل ئىشىنى قىلىپ كېلىۋاتىمەن. ئەگەر يۇرتوم مەندىن رازى بولسا، مەن ئوزەمنى بەختىلىك ئادەم دەپ ھېسابلايمەن، ـ دېدىدە، بولدى دېگەندەك جىم بولۇپ قالدى. ھە، ھەقىقىي كەمتەر ئادەملەر ئەل ئوچۇن قىلغان ئىشىنى مىننەت قىلىپ، ئوزى كوپتۇرۇپ ماختانمايدۇ. مەن تۇرسۇن ئاكىنىڭ شوك بولۇپ قالغان چېغىدا ئىختىيارسىز شائىر نارسلانىنىڭ:

بۇ ئوتكۈنچى ئالەم، ئوتمىز چاپسان،
كىملەردىن قالمىغان ئىزى بۇ جاھان.
ئەل ئوچۇن ئىشلەيلى، پەقەت ئەل باقى،
قايتا كەلمەيدىغان يوق، كەتمەكلىك ئاسان.

ـ دېگەن رۇبائىسى ئېسىمغا ئالدىم.

مەن تۇرسۇن ئاكىدىن ئوزىنىڭ يەتمىش ئالتە ياشقا كىرگەندىكى ئەھۋالى ھەققىدە سوئال سورىغىنىمدا ئۇ: ئەسلىدە مەن ئوزۇمنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئەھمىيىتى ھەققىدە ئويلىنىپ باقمىغان ئىدىم. ئەمما ئەل ئىچىدە ياشاپ، ئەل ئىچىدە ئىشلەپ، ئەل ئىچىدە ئۆلۈپ كېتىدىغان ئىنسان ئەل ئىچىدىكى ئورنىنى ئۆزى بىلىپ يېتىدىكەن. مەن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ئەل ئىچىدە ئىشلەپ، ئەل ئىچىدە ئۆلۈپ كېتىشنى ئارزۇ قىلىمەن. ئەگەر ئەل ئىچىدە ئىشلەپ ئەل ئىچىدە ئۆلۈپ كېتىش ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ ئۇلۇغ بەخىت بولسا، مەن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ئەل ئىچىدە ئىشلەپ

ئۇنىڭ ئەڭ ئۇچۇن سىگدۇرگەن ئەجرى ئازئەمەس

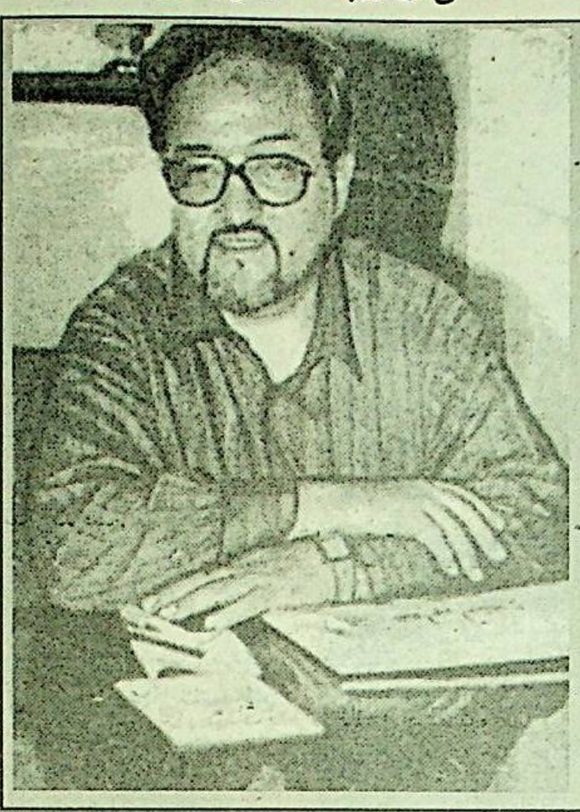

بىز ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن ئىناقلىقنىڭ ۋە ئېسىل پەزىلەتلەرنىڭ ئولگىسى بولۇپ كەلگەن، ئوتمۇشلەرده دۇنيا مەدەنىيەتلىرىگە مەلۇم ھەسسە قوشقان مىللەتمىز. بىزدىن يېتىشىپ چىققان دانا ئالىم، ئەدىپلەرمۇ ئاز ئەمەس. ئەپسۇسكى، يېقىنقى تارىخىمىزدىن بېرى، ئۇيغۇر جەمىيىتىدىكى ئالىيجانابلىق بىلەن ئىناقلىقنىڭ ئورنىنى مەنمەنلىك بىلەن ئىناقسىزلىق ئالغانلىقتىن بىر ـ بىرىمىزنى قەدىرلەش روھى بىزده ئالجىزلىشىپ قالغان. نەتىجىده، بېشىمىزغا كەلگەن تەلەيسىزلىكلەر كۆنسېرى ئاشقان.

خەلقىمىزنىڭ ئەينە شۇنداق جانكۆيەر زىيالى ئەزەمەتلىرىنى قەدىرلەش، ئۇلارنىڭ توھپىلىرىنى تونۇشتۇرۇش ئەينى ۋاقىتتا ئۇيغۇر مەتبۇئاتلىرىدا ئومۇميۈزلۈك ئېلان قىلىنىپ تۇرغان بولسىمۇ، بىراق ئۇ ئىشلار ئەمەلىيەتتە ئىزچىل ۋە ئۇزاققا سوزۇلمىدى. «قۇرئان كەرىمده» پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا خىتاب قىلىش ئارقىلىق بىزگە تەلىم بېرىپ: «ئاللانىڭ ساكا ئاتا قىلغان نېمەتلىرىنى كۆشەرگە سوزلەپ بەرگىن» دەپ كورسەتكەن (زۇھا سۈرىسى 11 ـ ئايەت)، ئەلۋەتته. شۇ مەخسەتته خەلقىمىزنىڭ ئىزگۈ نىيەتلىك، جانكۆيەر ئەزەمەتلىرىدىن بىرىنى تونۇتماقچى بولۇپ، ئالدى بىلەن مىللىتى ئۈچۈن ئۆزىنى ئونۇتقان، پاك دىيانەت بىلەن چىن ۋەتەنپەرۋەرلىكىنىڭ ئولگىسى بولۇپ كېلىۋاتقان قەدىردان ئۇستازىمىز رەھمەتۇللا ئانايەتۇللا تۇركستانى توغرىلىق ئىككى ئېغىز سوز قىلماقچىمەن.

ئىمان ئېتىقادلىق، ئەقىل پاراسەتلىك، ژۇرىگىده جاسارەت ۋە ئىرادە مۇجەسسەملەنگەن ئىنسانلارنىڭ ئالالا يولىدا، ۋەتەن ۋە خەلق يولىدا كېچە ـ كۈندۈز ھارماي ـ تالماي قىلىۋاتقان ئەمگەك ـ ئەجىرلىرىگە ئاپىرىن ئېيتماي مۇمكىن ئەمەس. ئۇستاز رەھمەتۇللا ئانايەتۇللا تۇركستانى ئەينە شۇنداق قىممەتلىك ئىنسانلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغان. دېسەم ھېچ مۇبالىغە بولماس.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى پاكستاندا تۇغۇلغان بولۇپ، ئاتا ـ ئانىسى شەرقىي تۇركستاندىن ھەج قىلىش ئۈچۈن مەككىگە كېلىپ، بەزىبىر سەۋەبلەر تۈپەيلى ئۇلار ئانا ۋەتەنگە قايتىپ كېتەلمەيدۇ. بۇ چاغدا رەھمەتۇللا تۇركستانى ئەندىلا ئۈچ ياشقا كىرگەن ئىدى. رەھمەتۇللا تۇركستانى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا دادىسى ۋاپات بولىدۇ. شۇندىن بېرى ئائىلىنىڭ تۇرمىكى ۋە پەرۋىشچىسى بولغان مەرھۇم ئاتىسىدىن ئايرىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ژۇكلەنگەن ئېغىر مەسئۇلىيىتى ۋە قىينچىلىقلار ئۇنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىش يولىدىكى ئىرادىسىنى ھېچ بوشاشتۇرالمايدۇ، بەلكى ئۇ ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى، مۇقەددەس دىنى ھەم ئەزىز مىللىتى ئۈچۈن يارىتىلىق ئادەم بولۇشتىن ئىبارەت ئىزگۈ نىيىتى ۋە مۇستەھكەم ئىرادىسى بىلەن ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بىر تەرەپتىن ئائىلىسىنىڭ مەنىشتى ئۈچۈن تەر تۆكۈپ ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇشىنى ئەلا دەرىجىده ئوقۇپ پۈتتۈرىدۇ.

رەھمەتۇللا تۇركستانىنىڭ كېچىكىدىنلا قەلەم مارىتى كۆچلۈك بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ تالانت ـ قابىلىيىتىنى ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىن باشلاپلا نامايان قىلىپ كەلگەندى. ئوقۇغۇچى چاغلىرىدىمۇ سەنئەتىده ئەدەبىياتىنىڭ چوڭ كېنزىت، ژۇرناللىرىدا ئۇنىڭ ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن جەلپ قىلىنىدۇ. ئۇ 1981 ـ ژىلغىچە توڭلۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدۇ. شۇ ژىلى سەئۇدىيا ئەدەبىياتى ھوكۇمىتى تەرىپىدىن ئالتە كىشىلىك مەخسۇس ھەيئەت تەركىۋىده ئۇزىنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۇركستانىنى زىيارەت قىلىدۇ. شۇ ژىلىتتا ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىنىڭ ژۇقۇرى بىلىم قابىلىيىتى ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتىكى پەۋقۇلاددە ماھارىتىگە قايىل بولغانلىقى ھەيئەت ئۇنى خەلق ئارا ئىسلام مەركىزىي ـ «رابىتەۋل ئىسلام»غا ئىشقا تەكلىپ قىلىدۇ. شۇندىن بېرى ئۇ «رابىتەۋل ئىسلام»دا ھەر خىل بولۇم باشلىقلىغى خىزمىتىنى ئاتقۇرۇپ، ئىش بابىدا مەركىزىي ئاسىيە جۇمھۇرىيەتلىرىنى ۋە باشقا ئەللەرنى زىيارەت قىلىپ، تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ، ھوكۇمەت ئالدىدا ئىناۋەتنى ئاشىدۇ. ھازىر ئۇ سەئۇدىيە ئەرەبىستانى «رابىتەۋل ئىسلام» باش كاتىۋى مەھكىمىسىنى باشقۇرماقتا.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى كېچىكىدىن ئانا ۋەتەنىنىڭ ھەسرىتىده ئوسكەن ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قىبلىگاھى بولغان ئۇلۇق مەككە مۇكەررەمە شەھرىده ئوقۇپ تەربىيە ئالغانلىقتىن، ئۇنىڭ قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىققان سەممىي ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە دىنىمىزغا بولغان ئىخلاسمەنلىك ۋايىغا يەتكەن. ئۇ پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ دىنىي جەھەتتىكى ئېھتىياجلىرىنى ھەل قىلىش يولىدا ئەجىر سىڭدۈرۈش بىلەن بىر قاتاردا، ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىق مۇجادىلىسىدە مۇ خىزمەتلەرنى ئاتقۇرۇپ كەلمەكته.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى ئۇزىنىڭ مول بىلىمى ۋە كۈچلۈك قەلەم ماھارىتى بىلەن ۋەتىنىمىز شەرقىي تۇركستانىنىڭ مۇستەقىللىق مۇجادىلىسىدە، دۇنيادىكى باشقىمۇ ئېزىلگەن مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ داۋاسىي مەقسەدە ھەر خىل تەخەللۇسلار بىلەن نەشىر قىلىنغان نەچچە ئونلىغان قىممەتلىك ئەسەرلەرنىڭ ۋە نۇرغۇنلىغان ئىلمىي ماقالىلارنىڭ مۇئەللىپى. ھازىر ـ مۇ ئۇ ئىزچىل تۇرده قەلەم كۆرىشىنى داۋام قىلدۇرماقتا.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى ئۇزىنىڭ ئانا تىلى ـ ئۇيغۇر تىلىنى ۋە ئىككىنچى ئانا تىلىغا ئايلانغان ئەـ رەپ تىلىنى مۇكەممەل بىلگەنلىكى سىرتىدا، تۈرك، ئىنگلىز، فرانسۇز ۋە ئوردۇ تىللىرىنمۇ ياخشى بىلىدۇ ھەم بېمالال سوزلەيدۇ. شۇ سەۋەبتىنمۇ ئۇنىڭ ھەر خىل بىلىم ساھالىرىدىن ۋە دۇنيانىڭ ۋەزىيىتىدىن تولۇق خەۋەردار بولۇش پۈرستى كوپ بولغان.

چەت ئەللەردىكى ۋەتەن داۋاسىنى قىلىۋاتقان شەرقىي تۇركستان تەشكىلاتلىرىمۇ ئۇستاز رەھمەتۇللانىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن يار ـ يولەك بولۇشى سايىسىدا مەلۇم نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ كەلمەكته. چەت ئەللەردە ۋەتەن داۋاسىنى قىلىۋاتقان ۋە ئوقۇشقا چۈشمەكچى بولغان بەزى ۋەتەنداشلار ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىنىڭ ياردىمىگە ۋە قوللىشىغا ئېرىشىپ كەلمەكته.

رەھمەتۇللا تۇركستانى دىن ۋە ۋەتەن يولىدا ياخشى ئىشلارنىڭ باشلامچىسى بولدى. ئۇ سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرى فوندىنىڭ تەسىس قىلىنىشىدا باشلامچىلىق رولىنى ئويناندى. ئۇنىڭ ھارماي ـ تالماي ئىزچىل تىرىشچانلىق كورسىتىشى نەتىجىسىده كوپلىگەن ئۇيغۇرستانلىق ياشلار دۇنيا ـ نىڭ ھەر قايسى دولەتلىرىده بىلىم ئېلىش پۈرستىگە ئىگە بولدى. ئوقۇشىنى تاماملىغانلار ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدا دىن ۋە مىللەتكە خىزمەت قىلىش سەپىگە قوشۇلدى.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى ئۇزىنىڭ ۋەتەن داۋاسى ۋە دىن تەشۋىقاتىغا بولغان سەممىي ئىخلاسىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن قازاقستان، گېرمانىيە، تۈركىيە ۋە باشقا دولەتلەردىكى ۋەتەنداشلارنىڭ گېزىت ۋە ژۇرناللىرىغا ماددىي ھەم مەنىۋى ياردەملىرىنى ئۈزمەي كەلدى.

ئۇ ئانا ۋەتەندىكى خەلقىمىزنىڭ دىنىي كىتاپلارغا بولغان زور ئېھتىياجىنى سېزىپ، مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارغا خەلقىنى دىنىي كىتاپلار بىلەن تەمىنلەشكە تەشەببۇس قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇزى «ئىلىم ۋە ئىمان» نامىلىق كىتاۋىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن يېزىپ چىقىدۇ. ئۇستازنىڭ مەزكۇر كىتاۋى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان تۇنجى دىنىي كىتاپ ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىشى چەت ئەللەردىكى قەلەمداش شەرقىي تۇركستانلىقلارنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى دىنىي كىتاپلارنى يېزىش ۋە ئانا ۋەتەنگە ئەۋەتىپ خەلقىمىزنىڭ دىنىي ئېھتىياجىغا يارەدەم قىلىش روھىنى ئويغىتۇەتتى. نەتىجىده، ھازىرغا قەدەر يۈزدىن ئارتۇق ئۇيغۇرچە دىنىي كىتاپ بارلىققا كەلدى.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىنىڭ سەئۇدىيە ئەرەبىستانى ھوكۇمىتى ئالدىدىكى ژۇقۇرى ئابرويى ۋە شان ـ شەرىپى، ھوكۇمەت ئورگانلىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك شەخسلەر بىلەن بولغان ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىدە تەرەققىي قىلىشى ئۇنىڭ ئىسلام دىنىنى ۋە مۇسۇلمان خەلقىنى ئۈچۈن ئىزچىل ئىشلەۋاتقانلىقىنىڭ ياخشىلىغى سەۋەبلىك سەئۇدىيە ئەرەبىستان تەۋەسىدىكى باشقىمۇ ژۇقۇرى ئۇنۋانلىق شەرقىي تۇركستانلىقلارنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشلارنىڭ تەغدىرىگە باغلىق ئىشلارنى ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىي ئۇزى بىلگەنلىكى بىلەن ھەل قىلىپ كەلمەكته. ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى ئانا ۋەتەندىكىلەرنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن، سەئۇدىيە ئەرەبىستانى مەككە مۇكەررەمە رادىيو ستانسىسى ئۇيغۇرچە ئاڭلىرىش بولۇمىنىڭ كۈندىلىك بىر سائەتلىك ئاڭلىتىشىنى ئىككى سائەتكە كوپەيتىش ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنى راۋان سوزلەيدىغان ياشلار بىلەن بۇ بولۇمده ئىشلەيدىغانلارنىڭ سانىنى ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت مۇھىم مەسىلىنى ھوكۇمەتنىڭ تەسىس گىشىلىك ئورگانلىرى ئارقىلىق ھەل قىلدى، مىسىر ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن ئىككى ياشىنى رادىيوستانسىيەگە ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركسانىي ۋەتىنىمىز شەرقىي تۇركستانىنىڭ مۇستەقىللىغى مۇجادىلىسى يولىدا قەلەم كورىشىنى ئۇزمەي داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكته. ئۇ بىر قانچە ژىلدىن بېرى ھەر خىل تەخەللۇسلار بىلەن كوپلىگەن قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يېزىپ چىقتى. ئۇ ھازىرمۇ ئىزدىنىش ۋە يېزىش يولىدا ئىزچىل ئىشلەۋاتماقتا.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى بۇرۇندىن تا ھازىرغىچە،ھەر قايسى دولەتلەردە ئىسلام تەھسىل قىلىۋاتقان شەرقىي تۇركستانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىردىن ـ بىر كۈيۈمچان ئاتىسى ۋە مېھرى ـ شەپقەتلىك ئۇستازى بولۇپ كەلمەكته. ئۇ چەت ئەللەردىكى شەرقىي تۇركستانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ قانداقلا بىر قىينچىلىغى بولسا ھەل قىلىپ، مادىدىي ھەم مەنىۋى جەھەتتىن ياردەمنى بەرمەكته.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىنىڭ ژۇقۇرىقى ئۇلۇغ ۋاز پائالىيەتلىرى بىلەن ئولگىلىك ئىش ـ ئىزلىرى پەقەت ئۇنىڭ كامالىغا يەتكەن گۈزەل ئەخلاقى ۋە ئالىيجانابلىق خسلىتىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. مەسىلەن:

دىيانەت سوزى كوپلىگەن كىشىلەرنىڭ ئېتىقادىدا، ئىسلام پەرىزلىرىدىن بولغان چەكلىك ئىبادەتلەر، خۇسۇسەن بەش ۋاقىت نامازنى ئادا قىلىش دەپ چۈشۈنىلىدۇ. ئىسلام تەلىماتى بويىچە، دىيانەت ـ ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللا تەرىپىدىن ئىنسانىيەتكە ئېلىپ كەلگەن پارلاق دىنىنىڭ بىر پۈتۈن تەرەپلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇ ئىسلام دىنىنىڭ ماھىيىتى ۋە ئەخلاق دەستۇرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىسلام پەرىزلىرىنى ئورۇنلاشمۇ زورۇر، ئەلۋەتته. ئەمما ھەقىقىي مۇسۇلمانچىلىقنىڭ تەقەززاسى مەزكۇر پەرىزلەرنى ئورۇنلاش بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ. ھازىر كوپ ئۇنچە مۇسۇلمانلار بەش ۋاقىت نامازنى ئوقۇيدۇ. ئەمما ئۇلار ـ نىڭ باشقىمۇ تەرەپلىرى، جۈملىدىن ئەخلاقى ئىسلام تەلىماتىدىكى دىيانەتكە ۋەكىللىك قىلالامدۇ؟ بەزى كىشىلەر ئۇچۇن بەش ۋاقىت نامازنى ئوقۇش ئادەتىنىڭ ئورنىدا بولۇپ قالغانلىقتىن، نامازنى ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا تەسىر قىلالمىغان.

مېنىڭ ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىنى دىيانەتلىك دېگىنىم ئىسلام تەلىماتىدىكى ھەقىقىي دىيانەتنى مەخسەت قىلىدۇ. مەن ئۇ كىشىده ھەقىقىي دىيانەتنىڭ ئولگىلىرىنى كورگىنىم ئۈچۈن شۇنداق دەيمەن. پاك دىيانەتنىڭ بىر مىسالى، كىشىنىڭ ھەر ۋاقىت ئاللا بىلەن بولۇشى ۋە باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈشنى ئىمانىنىڭ بىر پارچىسى دەپ ھىس قىلىشىدىن ئىبارەتتۇر.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىي ئوزى كەمتەر، خۇشچاقچاق ئىنساندۇر.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىي ياللىق چېغىدىن باشلاپ ئوزى تىرىشچان ۋە مەسلىگە جىددىي قارايدىغان خسلەتكە ئىگە بولغانلىقتىن، باشقىلارنىڭ مەسلىسىنى خۇددى ئوزىنىڭ شەخسى ئىشىدەك بىلىپ، دەرھال ھەل قىلىشقا كىرىشىدۇ ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلمىغىچە ئوزىنىڭ شەخسىي ئىشلىرىنى ۋاقتىلىق ئونۇتىدۇ. ئادەتته رەھمەتۇللا تۇركستانىيدەك، خىزمەت مەرتىۋىسى ژۇقۇرى، ئىشلىرى ئالدىراش ۋە ۋاقتى قىس كىشىلەرنىڭ ھەر كىمنىڭ يازغان قالايمىقان خەتلىرىگە بىر ـ بىرلەپ تولۇق جاۋاپ بېرىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمما ئۇستاز رەھمەتۇللاغا خەت يازغان ھەر قانداق ئادەم ئۇنىڭ جاۋاۋىنى ۋاقتىدا ئالالايدۇ. ھەتتا ئۇ ئوقۇغۇچىلاردىن كەلگەن ئۇرغۇن خەتلەرنىڭ ھەممىسىگە ۋاقتىدا جاۋاپ بېرىپ، سورىغانلىرىنى ھەل قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

رەھمەتۇللا تۇركستانىي چوڭقۇر مەسئۇلىيەتچان بىر كىشى بولۇپ، ئۇلۇق دىنىمىزغا، ئانا ۋەتەنگە ۋە مىللەتكە قارتا مەسئۇلىيىتىنى ھەر دايىم ھىس قىلغانلىقتىن، ئوز ۋىجدانى ئۇنىڭغا ژۇكلىگەن بۇ مەسئۇلىيەتلەرنى كۆتۈلگەندىن ئاشۇرۇپ ئورۇنلاپ كەلمەكته.

ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىي ئوزىنىڭ راسچىللىغى ۋە چىنلىغى بىلەن باشقىلاردىن ئالاھىده پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بۇ كۆزەل ئەخلاقىي ھەر كىمنى قايىل قىلماي قالمايدۇ.

ئۇ ئوز ۋەدىسىگە ۋاپادار ئىنسان. ھېچ كىم ئۇنىڭ بىرەر ئىشنى ئورۇنلاشقا، ياكى بىرەر كىشى بىلەن ئۇچرىشىشقا ۋەده بېرىپ ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلغانلىغىنى بىلمەيدۇ.

رەھمەتۇللا تۇركستانىي ئۇچۇن كىتاپ ئەڭ قىممەتلىك بايلىقتۇر. سەئۇدىيە ئەرەبىستانى شارائىتىدا باشقىلار بار كۆچى بىلەن مال ـ دۇنيا توپلاش ئاۋارچىلىغىدا ژۇرسە، ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانىي كەرەكلىك كىتاپلار ۋە گېزىپ ـ ژۇرناللارنى توپلاش يولىدا پۇل سەرىپ قىلىش ۋە قىممەتلىك ۋاقىتلىرىنى كىتاپ ئوقۇش ھەم يېزىشقا ئاتاش بىلەن مەشغۇلدۇر.

دۇنيادا ھەر قانداق بىر كىشىنىڭ ئوز ۋەتىنىگە، دىنىغا ۋە خەلقىگە ئوتەشكە تېگىشلىك مەلۇم بۇرچى بولىدۇ. ئەمما كوپلىگەن كىشىلەر بۇ ئۇلۇغ ئاۋارچىنى ھىس قىلمايدۇ. ئەگەر دۇنيادا ھەممىلا ئادەم ۋاپادار بولىدىغان بولسا ئىدى، ھازىرقى بۇ دۇنيانىڭ ۋەزىيىتى باشقىچە بولغان بولاتتى. شۇنداقتىمۇ جاناباي ئاللا ئوز مەرھەمەتى بىلەن ھەر مىللەتتىن بىر قانچە نادىر شەخسلەرنى چىقىرىدىكەن، ئۇلارنىڭ مېھنەتلىرى بىلەن شۇ مىللەتنى يولەيدىكەن. ئۇستاز رەھمەتۇللا تۇركستانى خەلقىمىزنىڭ ئەينە شۇنداق ۋاپادار پەرزەنتلىرىنىڭ بىرىدۇر.

بىز قەدىردان ئۇستازىمىز رەھمەتۇللا تۇركستانىيغا ئۇزۇن ئومۇر، ئوز پائالىيىتىده يەنمۇ چوڭ ئۇتۇقلارنى تىلەيمىز.

مۇھەممەد يۇسۇپ.
جىددە، سەئۇدىيە ئەرەبىستانى.

جىبران خەلىل جىبران ھېكمەتلىرىدىن

* گۈزەللىكسىز دىيانەتمۇ، ئىلىممۇ بولمايدۇ.
* مېھرىبانلىق ـ پەقەت ئادالەتنىڭ يېرىمى.
* ھەقىقىي ياخشى ئادەم، بۇ دۇنيا ياماندەپ قارىغان كىشىلەردىن چەك ـ چېگرا ئاجراتمىغان ئادەمدۇر.
* سېنىڭ قايغۇڭ ياكى شادلىغىڭ بەك چوڭقۇر بولسا، بۇ دۇنيا كوزۇڭگە بەك كىچىك كورۇنىدۇ.
* بىزنىڭ بۇگۈنكى ئەڭ ئاچچىق قايغۇ ـ ھەسرىتىمىز، تۈنۈگۈنكى شاتلىغىمىزنىڭ ئەسلىمىسىدۇر.
* ئۇنىڭ شەرمىي ھايالىغىدىن كېلىپ چىققان ئوگۈشسىزلىق ئۇنىڭ كورەڭلىكىدىن كېلىپ چىققان مۇۋاپىپەقىيىتىدىن كوپ ياخشى.
* تۈغۇلۇش بىلەن ئولۇش باتۇرلۇقنىڭ ئەڭ يارقىن خىل ئىككى خىل كورۇنىشىدۇر.
* سەن ئېچىرقاپ كەتكەن كىشىنى تويغۇزغان بولساڭ پۈتۈن خىيالىڭ ئۇنىڭ ئاشقازىنىدا بولسۇن.

تەڭرىنىڭ

تارىخىي هېكايە

ئابدۇللا ساۋۇت

(داۋامى، بېشى ئوتكەن سانلاردا).

بۇ قېتىممۇ باتۇر تەڭرىقۇت چۇشۇرگەن تۇغراق يېتىپ بارغانلىكى جايدىن ئات ۋە قۇرال ـ ياراقلار بىلەن تولۇق قۇراللانغان سان ـ ساناقسىز چەۋەنداز ۋىگىتلەر تەڭرىقۇت ئۇچۇن تىكىلگەن بارىگاهلارنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىشتى. شۇنىڭ بىلەن هونلارنىڭ ئەسلىدىكى لەشكەرلەر توپلىرىغا يەنە لەشكەرلەرنىڭ سانى هەددى ـ هېساپسىز كوپىيىپ كەتتى. ئاتلار تېپچەكلەتتى، كىشنەتتى، چاپچىتتى. قىلىچ ـ نەيزىلەر پاقىراتتى، تۇغلار لەپىلدەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بىر بارىگاهتىن يەنە بىر بارىگاهقا يېتىپ بارغان هامان كەڭ دالالاردا تۇزۇلگەن لەشكەرلەر سېپى نوۋەت بويىچە هەربىي مەشىقنى باشلاتتى. قىلىچلار جاراڭلاتتى، نەيزىلەر ۋىشىلداتتى، يانىڭ كىرىچلىرىدىن ئۇزۇلگەن ئوقلار گۇر ـ گۇر ئاۋاز چىقىرىپ ئۇچاتتى. ئاتلار قارا تەرگە چومۇلەتتى، ئوت ـ چوپلەر چەيلىنەتتى، توپا ـ توزانلار شىددەت بىلەن كوتۇرۇلۇپ بۇلۇتلارغا قوشۇلاتتى. ئوز قوشۇنلىرىنى كوزدىن كوچۇرۇش بىلەن ئۇچ هەپتىنى هەربىي بارىگاهلاردا، چەكسىز دالا ـ قىرلاردا ئوتكۇزگەن باتۇر تەڭرىقۇت خاتىرجەم بولۇپ، ئۇلارغا دەم ئېلىش ئىجازىتى بەرگەندىن كېيىن هادۇق چىقىرىش، كوكۇل ئېچىش مەخسىتىدە كاتتا شىكارنى باشلىغاندى. بىرىنچى قېتىملىق شىكار غەنىمەتلىرى بىلەن ئايدالادا بەزمە ئوتكۇزدى. بۇگۇن بولسا ئىككىنچى قېتىملىق شىكارنى تۇگىتىپ، پايتەختكە قايتىپ كېتىۋاتاتتى.

دىمىق تىنجىق يېنىپ هاۋا سالقىنلىشىۋاتاتتى. كۇن ئاداققى نۇرلىرىنى سېپىۋاتقاندا باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ قۇلىغىغا:

ـ ئوغلۇم ئوغۇز، كېچىلىك ئىبادەت ۋاقتى يېقىنلاشتى، ئۇلۇق هەزرىتىڭ ـ ئۇلۇق قامانىڭ سېنى كۇتمەكتە. يەنە بىر مۇشكۇل ئىشمۇ سېنى كۇتمەكتە. بىز سېنى سىنايمىز، بىلىمەن، سەن بىزنىڭ ئىرادىمىز بويىچە ئىش قىلىسەن، ماڭا تېۋىن! ـ دېگەن نىدالار ئاڭلاندى.

باتۇر تەڭرىقۇت توختىدى. پېتىۋاتقان كۇنگە قاراپ تېۋىندى، ئاندىن يولىنى داۋام قىلدى. بورە ئالدىدا چېپىپ باراتتى. ژىراقتىن پايتەختنىڭ غايەت زور ـ هەيۋەتلىك سېپىللىرى، كوكتى سويگەن ئېگىز مۇنارلىرى كورۇندى. باتۇر تەڭرىقۇت هايال ئوتمەيلا پايتەختكە كىرىپ كەلدى. ئوردا گۋادۇبۇسىنىڭ ئالدىدىكى سەينادا توپ ـ توپ قامانلار تومرۇك ساداسىغا ئۇنلۇك ئىبادەتنى جور قىلىپ ئوقۇۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت يېقىنلاپ كەلگەن هامان تومرۇك ساداسى ئەۋجىگە چىقتى. باتۇر تەڭرىقۇتقا ئالقىش ـ مەدهىيىلەر يېغىشقا باشلىدى. باتۇر تەڭرىقۇت تۇلپاردىن چۇشتى. سانغۇنلارنىڭ هەمرالىغىدا پەلەمپەي باسقۇچلىرىدىن كوتۇرۇلدى. دەرۋازا بوسۇغىسىدا ئالچى ئايقاغان ئۇنىڭ پېشانىسىگە سويدى، باتۇر تەڭرىقۇتمۇ ئانىسىنىڭ باغرىغا بېشىنى قويدى. ئىچكىرى سەينادا قامانلار پىرە ئۇسسۇلىنى ئويناش ئارقىلىق جىن ـ ئالۋاستىلارنى قوغلاۋاتاتتى، سەينانىڭ ئەتراپىغا هەر خىل چوڭلۇقتىكى لاتا قوچاقلار قويۇلغاندى. هەر بىر قوچاقنىڭ ئالدىدا بىر قاچىدىن «جىن ئېشى» بار ئېدى. تاملارغا قادالغان نوكچىلار پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت گۋادۇبۇغا كىرىپ كەلدى. دولەت ئەركانلىرى بۇرۇنلا كېلىپ بولغاندى، هەممىسى ئوز جايلىرىدا سۇكۇتتە ئولتۇراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت مۇنبەرنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ ئوزىنىڭ دائىمىي كۇرسىدا ئولتاردى. گۋادۇبۇنىڭ تورت گىردابىدىكى چوڭ تەكچىلەرگە تەڭرىلەرنىڭ ئالتۇن، كۇمۇش، مىس، ياغاچتىن ياسالغان تەڭرى تەقلىدلىرى قويۇلغاندى. تەڭرى تەقلىدلىرى ئالدىدىكى ئىسرىقدانلاردىن كوكۇچ ئىس بىلەن قوشۇلۇپ ئارچا ياغىچى، ئادىراسمان ۋە قوي مېيىنىڭ ئوتكۇر هىدى تاراتتى. قانتۇرمىش هەزرەت مۇنبەردە ئورە تۇرۇپ تەڭرىلەرگە تېۋىندى، ئاندىن ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى:

ـ تەڭرىلەر ئالەمنى نۇرغۇن قەۋەت قىلىپ ياراتتى. ئالەمنىڭ ئۇستۇنكى 17 قەۋىتى ئەرشتۇر. ئەرش يورۇق ـ پارلاق زېمىندۇر. ئەرش ـ تەڭرىلەرنىڭ ماكانىدۇر. ئالەمنىڭ ئاستىنقى توققۇز قەۋىتى دوزاختۇر. دوزاخ قاراڭغۇ زۇلمەت باسقان زېمىندۇر. تەڭرىلەر بىزنى ئەينە شۇ ئەرش بىلەن دوزاخنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياشايدىغان قىلىپ ياتتى.

قانتۇرمىش هەزرەتنىڭ ئاۋازى هاۋا گۇلدۇرلىگەندەك ياڭراق ـ هەيۋەتلىك بولۇپ دولەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ ۋەزلىرىنىڭ تەسىرىدىن ۋەهىمىگە چۇشۇپ تىترەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ۋەزنى ئىنتايىن ئىخلاس بىلەن تىڭشاشقا تىرىشقان بولسىمۇ، قۇلىغىغا يەنىلا: «يەنە ... يەنە بىر مۇشكۇل ئىشمۇ سېنى كۇتمەكتە، بىز سېنى سىنايمىز!...» دېگەن نىدالار كىرىۋالاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تەڭرىلەرنىڭ ئالەمنى، ئەرشنى، دوزاخنى، ئىنسانلارنى يارىتىشى توغرىسىدىكى ۋەز ـ تەرغىباتلار يالغۇز باتۇر تەڭرىقۇتقىلا ئەمەس، بەلكى پۇتكۇل هونلارغا چۇشىنىشلىك ئېدى. ئامما قانتۇرمىش هەزرەت ۋە باشقا بارلىق قامانلار شامان دىنىنىڭ سادىق مۇخلىسلىرى، ئىجراچىلىرى سۇپىتىدە مۇقەددەس ئەهكاملارنى داۋاملىق، تەكرار تەرغىپ قىلىشنى ۋىجدانىي بۇرچى دەپ هېساپلاتتى. بۇگۇن بولسا، قانتۇرمىش هەزرەت هېلىقىدەك هەممىگە مەلۇم بولغان دىنىي بايانلاردىن كېيىن مۇنداق دېدى:

ـ بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ روهلىرى تەڭرىلەرنىڭ ئىلكىدىدۇر. تەڭرىلەر ئادەملەرنىڭ روهىنى هايۋاناتلارغا، هايۋاناتلارنىڭ روهىنى ئادەملەرگە كوچۇرۇپ ساقلاپ قالىدۇ. مەسىلەن، تەڭرىلەر مەرهۇم تەڭرىقۇتىمىز تۇمەنخاننىڭ روهىنى ئۇنىڭ مىنگەن ئېتىغا كوچۇردى، ئۇ ئات شۇڭلاشقا بۇيۇك تۇلپار دېيىلىپ قەدىرلىنىپ كەلگەندى، ئەپسۇس ... بۇيۇك تۇلپار هازىر ياتلارنىڭ قولىدا...

باتۇر تەڭرىقۇت سەل چوچۇدى. قانتۇرمىش هەزرەت ئوزىگە مىختەك تىكىلىپ ئولتۇرغان شوهرەتلىك قاغاندىن قىلچە هېيىقماي سوزلەۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت قانتۇرمىشنى ئاشۇ تەئەددىي سوزلىرى ئۇچۇن ئولۇمگە مەهكۇم قىلىشىمۇ مۇمكىندى. بىراق تەڭرىلەرنىڭ ئەلچىسى بولمىش ئۇلۇق باخشىنى، بۇ تەڭداشسىز پالچى، رەمبال ـ داخاننى يەنىلا ئاياپ قېلىشى، ئۇلۇقلىشى لازىم ئېدى. باتۇر تەڭرىقۇت بۇيۇك تۇلپار ۋەقىسى تۇپەيلى ئوردىدا، پايتەختتە، لەشكەر، پۇخرالار ئارىسىدا كوتۇرۇلگەن غۇلغۇلىنىڭ تېخىچە بېسىقماي كېلىۋاتقانلىغىنى بىلەتتى. قانتۇرمىش هەزرەتنىڭ سوزلىرىدىن كەيپى ئۇچتىمۇ، ئىشقىلىپ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە، سانغۇن، مەهرەم ـ سىپاهلىرىنىڭ هەمرالىغىدا گۋادۇبۇدىن چىقىپ كەتتى. كوچىدا مەشئەل كوتۇرۇۋالغان قامانلار، قاملار ئىنتايىن كوپ ئېدى. كوچا قاسناقلىرىدىكى قاتار ئويلەردىمۇ ئىبادەت قىلىنىۋاتقانلىغى دېرىزىلەردىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلاردىن مەلۇم ئېدى. ئاسمان تۇن پەردىسى ئاستىدا سۇرلۇك كورۇنەتتى. سىپاهلارنىڭ بىر قىسمى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئالدىدا كىشىلەرنى ئىشتىرىپ، قامچىلاپ يول ئېچىپ باراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت كىشىلەرنىڭ هۇرمەت ـ تازىم قىلىپ ئېگىلىشلىرىگىمۇ، ئۇزۇن ئومۇر تىلەپ ۋاقىراشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماستىن، تۇلپىرىنى ئوز يورغىسىغا قويۇۋېتىپ خىيالغا چومگەندى. ئۇنىڭ خىياللىرى تولىمۇ سىرلىق ئېدى. ئوردىدىكى دولەت ئەركانلىرى بىلەن ئوتكۇزگەن كېڭەش، سوهبەت، مۇلاهىزىلەردە، زىياپەت سورۇنلىرىدا، خۇسۇسىي پاراڭ قىلىپ ئولتۇرغاندا ئۇ كوڭلىدىكىنى ئاشۇ يېقىن ئادەملىرىنىڭ هېچ قايسىسىغا ئاشكارا قىلىشنى خالىماي كېلىۋاتاتتى. ئوردىدىكى ئەڭ بىلىگ ـ دانىشمەنلەرمۇ ئۇنىڭ كوڭلىدىكىنى بىلەلمەي هەيراندى. ئۇ، كوڭلىدىكى خىيال ـ تەسەۋۋۇرلىرىنى، مەخسەت ـ مۇدىالىرىنى ئانىسى ئالچى ئايقاغانغىلا ئېيتاتتى. پەقەت قانتۇرمىش هەزىرەتلا ئوردىغا يانداش تار هۇجرىسىدا ياكى گۋادۇبۇنىڭ ئېهتىكاپخانىسىدا ئولتۇرۇپ، بورە هوشۇقلىرىدىن ياسالغان تەسۋىسىنى سېرىپ پال ئېچىش ئارقىلىق ئۇنىڭ كوڭلىدىكىنى بىلىۋالاتتى. قانتۇرمىش هەزرەت هەمىشە دولەتنىڭ ئىستىقبالى، تەغدىرى، قاغاننىڭ هاياتى، قىسمەتلىرى، كەلگۇسى توغرىسىدا پال ئاچاتتى. ئۇنىڭ بېشارەت، هوكۇملىرى كوپىنچە هاللاردا باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ خىيال ـ تەسەۋۋۇرلىرى بىلەن ئوخشاش چىقىپ قالاتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت قاراقاتىن كۇنسىلىگنىڭ قەسىرىگە يېتىپ كەلگەندە سانغۇنلار بىلەن خوشلاشتى. گۋادۇبۇ تەرەپتىن ئىبادەت مۇزىكىسىنىڭ هەيۋەتلىك سادالىرى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى... كۇنسىلىگنىڭ نازلىق بېقىپ كولۇمسىرەشلىرى، قىزغىن مۇهەببەت بىلەن سويۇپ ـ قۇچاغلاشلىرى ياش، بەقۇۋەت باتۇرنىڭ پۇتكۇل ۋۇجۇدىنى شامدەك ئېرىتىپ، ئۇنى بەخت ـ پاراغەت دېڭىزىنىڭ چەكسىز قايناملىرىغا غەرىق قىلىۋەتتى. بىراق ئۇزۇن ئوتمەي چۇشىدە كۇنسىلىگنىڭ ئوتلۇقتەبەسسۇملىرىنى ئەمەس، ئايزاتنىڭ قايغۇلۇق كوزلىرىدىن تاراملاپ ئېقىۋاتقان هەسرەت ياشلىرىنى كوردى. ئايزات ئوزىگە هېرىسمەنلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئېرىنى ئەسلا كورمىگەندەك هەدەپ ژىغلاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت گەپ سورىسا هېچ جاۋاپ بەرمەتتى. ئايزاتنىڭ ژىغىسىغا هەمدەم بولۇپ بىر چىشى بورىمۇ ژىغلاۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت يېقىنلاشقانسېرى ئايزات كەينىگە داجىپ ئوزىنى قاچۇراتتى. شۇ ئارىدا قاياقتىندۇ قانتۇرمىش هەزىرەت پەيدا بولدى ـ دە، باتۇر تەڭرىقۇتقا روبىرو تۇرۇپ: «ئەي هەممىگە قادىر تەڭرىنىڭ سويۇملۇك ئوغلى! خەن مەلىكىسى سېنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كورەتتى، ۋەهالەنكى سەن ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلىدىغان بولدۇڭ، چۇنكى بۇ تەڭرىلەرنىڭ خاهىشى بىلەن سادىر بولىدىغان ئىش. هەي دەرىخ! ... ئەتە هۇزۇرۇڭغا مېهمان كېلىدۇ» دېدى ـ دە، شۇئان غايىپ بولدى. ئايزاتمۇ هېچ يەردە كورۇنمەتتى. چىشى بورە ناهايىتى ژىراقتا گويا بىر تال چېكىتتەك كورۇنۇپ كېتىپ باراتتى. باتۇر تەڭرىقۇت بورىنىڭ شەرقىي ـ شىمال تەرەپكە كېتىۋاتقانلىغىنى بىلىپ: «تۇن! تۇن!» (قايت) دەپ ۋاقىرىدى. بۇ ئاۋاز هاۋادا ئەكىس سادا پەيدا قىلدى. ئامما بورە قايتمىدى. باتۇر تەڭرىقۇت يەنە بىر قېتىم ۋاقىرىدى، لېكىن ئاۋازى چىقمىدى. كۇچەپ كەتكەنلىكتىن گېلى چىڭقىلىپ، بوغۇلۇپ ئويغىنىپ كەتتى. مىس، قاشتېشى شامدانلاردىكى شاملار ئاللىقاچان ئوچۇپ، پەقەت ئالتۇن شامداندىكى ئازغىنا قالغان شاملا لىپىلداپ يېنىپ تۇراتتى. قاراقاتىن كۇنسىلىگ شامان سەنەملىرىدەك گۇزەل قىياپەتتە چىمجىت ئۇخلاۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت شامدانلارغا قاراپ ۋاقىتنىڭ تېخى تۇن نىسبىمۇ بولمىغانلىغىنى بىلدى. دېرىزىلەرنىڭ ئارقىسىدىن مۇهاپىزەتچى سىپاهلارنىڭ بوش ئاياق تېۋىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تۇن شامىلى دېرىزە ـ ئىشىكنىڭ ئىپەك پەردىلىرىنى لەرزان تەۋرىتەتتى. باتۇر تەڭرىقۇت خانىش كۇنسىلىگنىڭ قوينىدا يېتىپ، قۇنجۇي ئايزاتنى چۇشەپ چىققانلىغىغا ئانىچە ئەجەپلىنىپ كەتمىدى. چۇنكى ئۇ، تەڭرىلەرنىڭ بېشارىتىگە ئاساسەن ئايزاتنىڭ تەغدىرىدىن ئەنسىرەپ ژۇرەتتى، ئۇ، كېچىچە تۇرلۇك خىياللار بىلەن ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزدى.

باتۇر تەڭرىقۇت ئوردىغا كېلىپ ئالتۇن تەختتە قارار تاپقاندىن كېيىنمۇ كوڭلىدىكى خارامۇشلۇق يوقالمىدى. ئايزاتنىڭ ژىغا باسقان مىسكىن چىرايى كوز ئالدىدىن زادىلا كەتمەي تۇرۇۋالدى. دولەت ئەركانلىرى ئۇنىڭ روهسىز هالىتىدىن ئەنسىرەپ قېلىشتى. خېلىدىن كېيىن ئارقىش (خەۋەرچى) بەگ توڭگۇس ئەلچىلىرىنىڭ تەڭرىقۇت ئوردىسىغا كىرىش ئۇچۇن ئىجازەت سورايدىغانلىغىنى مەلۇم قىلدى. باتۇر تەڭرىقۇت ماقۇللۇق ئىشارىسىنى بىلدۇردى. قوبۇل مۇراسىمى باشلاندى. توڭگۇس ئەلچىلىرى كىرىپ سالام ـ تازىمنى بىجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، 80 توگىلىك قىممەت باها ئارمىغانلىرىنى باتۇر تەڭرىقۇتقا تەغدىم قىلدى. ئۇلۇق خەزىنە بەگ ئارمىغانلارنى ساناپ، تىزىملاپ ئوتكۇزۇۋالدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئەلچىلەرگە رەهمەت ئېتتى ۋە ئۇلارغا ژۇڭدىن، ئىپەكتىن توقۇلغان سىپتا، قىزىل بويالغان هونچە ئۇزۇن تونلارنى تەغدىم قىلدى. دولەت ئەركانلىرى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئوچۇق چىرايىدىن، خۇشال كەيپىياتىدىن، مەرتلەرچە ئىلتىپاتلىرىدىن يەنە تەشۋىشكە چۇشۇشتى. چۇنكى ئۇلار توڭگۇسلارنىڭ بۇ قېتىممۇ يەنىلا يولسىز بىر تەلەپ بىلەن كەلگەنلىگىنى مولچەرلەشكەندى. دېگەندەك، ئەلچىلەرگە سوز بېرىلگەندە ئۇلارنىڭ يېتەكچىسى يەنە بىر شۇم تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى. باتۇر تەڭرىقۇت جاۋاپ ئورنىغا پىسىڭگىدە كۇلۇپ قويدى، ئوردىدىكىلەر دەرغەزەپ بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. لېكىن باتۇر تەڭرىقۇتتىن قورقۇپ يەنە جىممىدە ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئەمرى بىلەن دولەت ئەركانلىرى ۋە ئەلچىلەرگە ئوردا زىياپىتى بېرىلدى. زىياپەت نەغمە ـ ناۋا، ئۇسسۇل ـ ناخشا، بەزمە، كۇلكە ـ چاقچاق بىلەن داۋام قىلىپ يېرىم كېچىدە ئاخىرلاشتى.

ئوردىنى ئېغىر سۇكۇت، ۋەهىمە قاپلىدى، بۇ هال بىر هەپتىگىچە داۋام قىلدى. كۇن تەكشى نۇر چېچىپ، هاۋا تازا قىزىغان بىر كۇنى باتۇر تەڭرىقۇت ئوردا كېڭىشىنى چاقىردى. دەسلەپ ئوڭ قول بىلىگەخان ئېغىز ئاچتى، ئۇنىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەردىلىك، غەزەپلىك ئاهاڭدا چىقتى:

ـ توڭگۇسلارنىڭ كاتتىسى هەقىقەتەن بەك كۇندى (رەزىل)، جۇق (پەسكەش) ئادەمكەن. قۇنجۇي ئايزاتنى تەلەپ قىلغانلىغى بىزنى هاقارەت قىلغانلىق بولماي نېمە؟ ئۇ بارغانسېرى هەددىدىن ئېشىۋاتىدۇ!

ـ ئەيلۇق! (هەئە، شۇنداق) ـ ئەيلۇق! ـ دېيىشتى باشقىلار.

سول قول ئۇلۇق بايغۇنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ قەهرى ـ غەزەپ بىلەن ياڭرىدى:

ـ بىز بولساق بىر بۇرسىلان (ئارسلان)، قاراتويىن بولسا ئالدىمىزدا بىر تال قەرىنجەق (چۇمۇلە)، شۇنداق تۇرۇغلۇق ئۇ، تەڭرىنىڭ كېلىنىنى ئوزىگە خوتۇنلۇققا سوراپتۇ، بۇ، بىزگە ئىنتايىن قاتتىق ئوتۇنۇچ (ئار ـ نومۇس) ئەمەسمۇ؟ ئۇلۇق خەن پادىشاهىسىنىڭ قىزى ـ ئۇلۇق تەڭرىقۇتىمىزنىڭ خوتۇنىنى ياتلارغا ئوتۇنۇپ بېرىش بىزگە ئولۇم بىلەن تەڭ!!!

باتىسخان دېدى:

ـ بىز ئەلچى ئەرسۇ (پەس، قەدىرسىز)لارنىڭ بېشىنى كېسەيلى! ئېلىگە باسقۇن قىلايلى!

بۇ سوز هەممەيلەننىڭ ئورتاق پىكرىگە ئايلاندى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ خىيالىدا هېلىقى كۇن كورگەن چۇشى، ئايزاتنىڭ قايغۇلۇق چىرايى، ئېقىۋاتقان كوز يېشى، چىشى بورە... نامايان بولدى ۋە ژۇرىگى پىژۋىدە قىلىپ قالدى. بىراق ئۇ كوڭلىدە بۇرۇنلا قارار تاپقان پىكرىدىن يەنىلا يانمىدى.

ـ بىر ئايالنى دەپ خوشنا ئەل بىلەن بولغان دوستلۇغىمىزنى بۇزساق بولماس، دوستلۇق هەممىدىن ئەلا!...

4

مىلادىدىن بۇرۇنقى 200 ـ ژىل، قىش.

قۇيۇندەك تېز چېپىپ كېتىۋاتقان جۇپقا (باشلامچى) بورىنىڭ كوزلىرىدە يېشىل نۇرلار چاقناتتى، ئۇنىڭ هەرىكىتى شۇنچىلىك چاققان ۋە سىلىق ئىدىكى، پۇتلىرىنىڭ قار باسقان يەرگە تەككەن ـ تەڭمىگەنلىگىنى پەرىق ئەتكىلى بولماتتى. پۇتلىرى ئوق ئىلاندەك ئالغا قاراپ ئېتىلاتتى، بۇنداق چاغدا ئەۋرىشىم بېلىمۇ پۇت هەرىكىتىگە ماس هالدا ئالدىغا سوزۇلاتتى. كۇلرەڭ تۇكلۇك نېپىز قۇلاقلىرى شىڭتىيىپلا تۇراتتى. هەر بىر سەكرەپ ئالغا ئېتىلغاندا پۇتلىرى ئاستىدىن ۋىشىلدىغان ئاۋاز چىقاتتى. ئۇ پات ـ پات قەدىمىنى ئاستىلىتىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ قىپقىزىل تىلىنى چىقىراتتى ـ دە، يەنە ئالدىغا قاراپ چاپاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بورىگە ئەگىشىپ باراتتى. تۇلپارنىڭ يېڭىلا تاقىلانغان تۇياقلىرى ئاستىدىن چېچەكتەك ئاپپاق قار ئۇچقۇنلىرى توزاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت تۇلپار ئۇستىدە هەقىقىي چەۋەندازلارغا خاس غۇرۇر، تەمەننا بىلەن غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭغا 20 نەپەر سول قول، ئوڭ قول ئۇلۇق سانغۇن، 60 نەپەر تۇمەنبېشى هەمراه ئېدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن 100 مىڭ ئاق ئاتلىق لەشكەر قار باسقان چەكسىز دالا ـ قىرلارغا، يايلاقلارغا، قۇملۇقلارغا قارامانانده‌ك يېيىلىپ كېلىۋاتتى. ئاخىرىدا ئوزۇق ـ تۇلۇك، قورال ـ ياراق، جەڭ غەنىيمەتلىرىنى ژۇكلىگەن هارۋا، توگە، قوتاز، ئېشەكلەرنى ۋە بىر ـ بىرىگە چېتىپ باغلانغان 5000 ئەسىرنى هايداپ 20 مىڭ پىيادە لەشكەر كېلەتتى. ئەسىرلەرنىڭ كوپىنچىسى نەۋقىران ـ قابىل ژىگىتلەر، گۇزەل ـ بەرنا قىز ـ جۇگانلار بولۇپ، ئوردىغا ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن هون ئاق سوڭەكلىرىگە قۇل قىلىپ بېرىلىدىغانلار ئېدى.

تۇياقلار ئاستىدىكى قار ـ مۇزلار غاراسلاتتى.

www.ewlat.org
www.uyghurdaq.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئوغلى

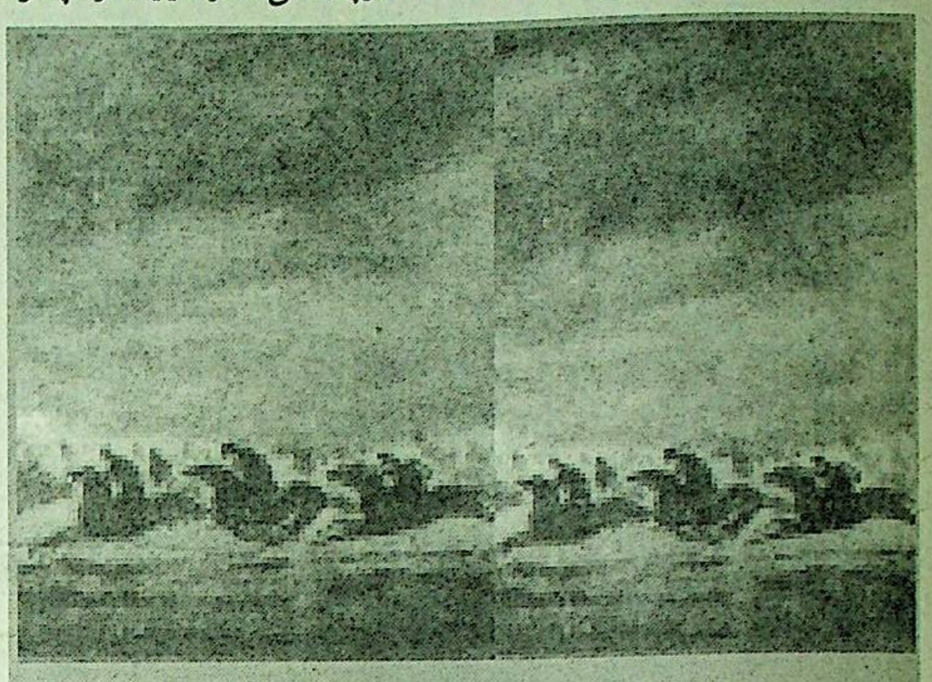

تى. ھارۋا چاقلىرى غىچىرلاتتى. نەيزە، قەلەم، قالقان، دۇيۇلغا، زەنجىرلىك ساۋۇتلار، ساخت (ئالتۇن بېزەك)لىرى قىش قۇياشىنىڭ ئىللىق نۇرىدا يالت ـ يۇلت قىلىپ پارقىراتتى. قەردۇ (نېپىز، ئۇششاق مۇز پارچىلىرى، ھازىر خوتەندە قەرەدۇغا قېتىق ئارىلاش تۇرۇپ ئىچىدۇ)لار ناۋات رەڭدە سۈزۈلۈپ، قۇياش ئەكسىدە جىلۋە قىلاتتى. قارلىق زېمىن سانسىز ئات ـ ئۇلاقلارنىڭ تۇياقلىرى ۋە سانسىز پۇتلارنىڭ ئاستىدا ئىختىيارسىز چەيلىنىپ باراتتى.

تاڭلار ئاتاتتى، كەچ كىرەتتى. باتۇر تەڭرىقۇتقا ساجدە قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاتلىنىپ يولغا چىقاتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەندە كۈنگە قاراپ تەڭرىقۇتنىڭ ھەر كۈنى ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان ئالامەتلىرىنى كۆزىتىپ، ئۇنىڭ ئىپادىسىدىن ئۆزىگە كېرەكلىك خەۋەرلەرنى ئاڭلايتتى. ھەربىي ژۇرۇش داۋام قىلاتتى، ھېچ كىم توختاشنى خالىمايتتى. ئاتلارنىڭ دوكۇر ـ دوكۇلىرى، قامچىلارنىڭ قارسىلداشلىرى ۋە راقلارغا ئاكلىناتتى. قاراقۇم چولى، تۇران(قاراقۇم چولى، تۇزان تۈزلەكلىكى ـ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى جايلار نامى) تۈزلەكلىكى، كاسا پېي دېڭىزى، ئارال دېڭىزى، سىر ۋە ئامۇ دەريا ۋادىلىرى، بالقاش كولى ... ئارقىدا قالدى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ لەشكەرلىرى ئالتاي تاغلىرىنى بېسىپ ئوتتى، سايان (سىبىرداكى تاغ) تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە توختاپ چېدىر تىكتى، گۈلخان ياقتى، دەم ئالدى. ئاندىن ئورخۇن(مۇڭغۇلىيەدىكى دەريا) دەرياسى بويىدىكى يېگىدىن پايتەخت قىلىنغان كاتتا شەھەر ئەجدەرباليق (ئەجدىھا شەھىرى) قا قاراپ ئاتلاندى. قۇياش گاھ بۈلۈتلار ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ ھاۋانى تۇمان،جۇدۇن قاپلاتتى. زېمىستان سوغۇق يۇزلەرگە نەشتەردەك سانجىلاتتى. گاھ ھاۋا ئېچىلىپ قۇياش كورۇنەتتى. شۇنداق پەيتلەردە باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ قۇلىغىغا كۆنتەكرىسىنىڭ ۋەھىي ـ نىدالىرى ئاڭلىناتتى:

ـ ئوغلۇم ئوغۇز، بىلىمەن، بۇرۇنقى تەڭرىقۇتلار ئارزۇ قىلغان، لېكىن ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان نى ـ نى ئىشلارنى سەن قىلدىڭ.دۇنياغا مەشھۇر، شانۇ ـ شەۋكەتلىك قاغان، تەڭرىقۇت بولدۇڭ. قان ئاققۇزدۇڭ، قان كەچتىڭ، جان بەردىڭ، جان ئالدىڭ. يەنە نۇر ـ غۇن زېمىن ـ ئەللەر ساڭا قارام بولدى. مانا ھازىرمۇ غەربىتىكى نۇرغۇن ئەللەرنى، ئاجايىپ كۈزەل، باغۇ ـ بوستانلىق زېمىنلارنى ئىستىلاھ قىلىپ، نۇسرەت قۇچۇپ قايتىۋاتىسەن. ھوشيار ۋە ئاكاھ بولغىنىكى، ساڭا يەنە تېخىمۇ نۇرغۇن زېمىن، ئادەم ۋە نۇرغۇن مال ـ دۇنيا كېرەك، ئاشۇ نەرسىلەرگە قانچە كوپ ئېگە بولساڭ، شۇنچە كوپ كۈچ ـ قۇدرەتكە ئېگە بولسەن. خۇشنىلىرىڭ ئۇ زېمىنغا كوز ئالايتماقتا. شۇڭا، سەن شىجائەت كەمىرىنى مەھكەم باغلا، ئىشەنچ تۇغلىرىڭ سالمادا جەۋلان قىلسۇن! زەپەر قىلىچىڭ قىنىدا ياتمىسۇن! بۇ، بىزنىڭ ئىرادىمىز! بىز سېنى سىنايمىز!

كېچىك ژۇرۇشلەردە ئاي ـ يۇلتۇزلار تەبىئەتنىڭ جامالىنى ئاجايىپ كۈزەل رەڭلەر بىلەن بويايتتى. شۇنداق پەيتلەردە ئايرەڭرىمۇ باتۇر تەڭرىقۇتقا ژۇقىرىدىكى بېشارەتلەرنى قايتا يەتكۈزەتتى.

پايتەخت ئەجدەرباليقنى قېلىن قار باسقاندى. ھاۋا ئادەتتىن تاشقىرى سوغ ئىدى. پۈتكۈل پايتەخت ئاھالىسى سوققا قارىماي رەڭگارەڭ تۇغ ـ ئەلەملەرنى كوتەرگەن ھالدا كوچىلارغا چىقىپ ئوز غالىپلىرىنى قارشى ئالماقتا ئىدى. ناغرا، نەي، دۇمباق سادالىرى پەلەككە يېتەتتى. قارشى ئېلىش مۇزىكىسىنىڭ سادالىرى قىش شامىلىدا شەھەر ئەتراپىدىكى سەھرا ـ ياياقلارغىچە ئۇلىنىپ كېتەتتى. شۇنداق پەيتلەردە ئايرەڭرىمۇ باتۇر تەڭرىقۇتقا سالام قىلدى ۋە:

ـ كوكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى تەرىپىدىن ھايات بەرگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇق تەڭرىقۇت ئوغۇزخان باتۇرغا ئۇلۇق پادىشا ـ ھەممز قاراتوپىنىنىڭ مۇبارەك ئېھتىرامىنى يەتكۈزىمىز! ـ دېدى.

باتۇر تەڭرىقۇتمۇ جاۋابەن باش لەڭشىتتى. ئەلچىلەر ئېلىپ كەلگەن ئارمىغانلىرىنى تەغدىم قىلدى. 100 توگىلىك ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گوھەر، ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، 50 توگىلىك ھاراق ـ شاراپ ئۇلۇق خەزىنە بەگنىڭ رىياسەتچىلىگىدە تىزىملاپ ئوتكۈزۈلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سوۋغا ـ سالاملار ئۈچۈن قاراتوپىنىنىڭ ياخشى كۆڭلىگە، دوستلۇق ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت ـ تەشەككۈر ئېيتتى، ئاپىرىن ئوقۇدى. ئاندىن ئەلچىلەر قاراتوپىنىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇردى. مەلتۇپنى سول قول ئۇلۇق يابغۇ ئېلىپ ئوتتۇرىدا ئوره تۇرۇپ ئوقۇدى. ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئالدىنقى ئىككى قېتىمدىكىدەك سا ـ راسىمگە چۈشمىدى، بەلكى پەرۋاسىز، ئېغىر ـ بېسىق ھالدا ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇت مەكتۇپقا بېرىلىدىغان جاۋابىنى تەڭرىلەر بېشىدا رەت بەرگەن ۋاقتىتا دولەت كېڭىشى چاقىرىپ قارار قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى ۋە 100 توگىلىك سوغىلارنىڭ ھەممىسىنى نەق مەيدانىدىلا پاك ـ پاكىز دولەت ئەركانلىرىغا ئىنئام قىلىپ بەردى. بۇ، تەڭرىقۇتلارنىڭ ئادەتتىكى كام كورۈلمەيدىغان ئالاھىدە ئىلتىپات ـ ساخاۋەت ئىدى. 50 توگىلىك ھاراق ـ شاراپ شۇ مىنۇتتىن باشلاپ بىر ھەپتىگىچە داۋام قىلغان ئوردا زىياپىتىدە ئىچىلدى.ھون ئوردىسىدىكىلەرمۇ، ئەلچىلەرمۇ ئوخشاشلا ۋاقتى ئۇزۇنغا سوزۇلغان زىياپەت ـ بەزمىدىن قانغۇچە ھوزۇرلاندى. پۈتكۈل پايتەخت ئاسايىشلىق ئىچىدە ئىدى. شەھەر ئىچىدىكى لەشكەرلەر قارارگاھلىرىدىمۇ، شەھەر سىرتىدىكى ئىشىگى كۆن چېدىرلارداپ ئىچىلغان سان ـ ساناقسىز ئاق چېدىرلاردىمۇ ئوخشاشلا سۈرجەك ـ بەزمە داۋام قىلمۇاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ مەرھەمەتلىرىگە ئېرىشمەك خۇشلۇقتىن خۇددىنى بىلمەي قالغان دولەت ئەركانلىرى دولەت كېڭىشىنىڭ قاچان ئېچىلىدىغانلىغى، قاندىق قارار چىقىرىدىغانلىغى توغرىسىدا قىلچە ئويلانماستىن بەزمىگە، ئىچىملىككە بېرىلىپ كەتتى. ئەلچىلەرمۇ بەخىرامان، خۇشال يايراشقا باشلىدى. ئاقشەت قانتۇرمىش ھەزرەت 12 بۇرجىدىكى يۇلتۇزلار ھەرىكىتىنى كوزىتىپ، ۋاقتىنى بېكىتكەندىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت دولەت كېڭىشىنى ئاچتى.

ـ توگىگۇسلارنىڭ پادىشاھسى بىرىنچى قانتۇرمىش ھەزرەت پال ئېچىپ خاسىيەتلىك دەپ قارىغان بىر كۈنى باتۇر تەڭرىقۇتقا ژۇقىرىدىكى بېشارەتلەرنى قايتا يەتكۈزەتتى.

قۇت توگىگۇس ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلدى. قوبۇل مۇراسىمى يېگى ئەڭ ژۇقۇرى ھۇنەرسەنئىتى بىلەن بېزەلگەن يېگى ئوردىدا ئىنىتايىن داغدۇغىلىق ئوتكۈزۈلدى. تور تامغا بورە بېشى، ئىككى يانغا قانتىنى كېرىپ ئۇچۇشقا تەييار تۇرغان ئىككى جەغرىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن گېرىب ئېسىلغاندى. باتۇر تەڭرىقۇت ئېگىز، كەڭ مۇنبەر ئوتتۇرىسىدا قويۇلغان ئالتۇن تەختتە بىر خىل ئۇلۇغ ۋار سولەت بىلەن ئولتۇراتتى. تەخت ئالدىدىكى توققۇز باسقۇچلۇق پەلەمپەيگە ژۇڭدىن توقۇلغان قىزىل پايانداز سېلىنغاندى. پايانداز نىڭ سول ۋە ئوڭ تەرىپىدىكى يولۋاس، قاپلان تېرىسى ۋە كون قاپلانغان ئورۇندۇقلاردا سول قول، ئوڭ قول بىلگەخانلار، يابغۇلار، قۇتسۇلار، ئېل قۇساي، خەزىنە بەگلەر، سانغۇلار، مىڭ بېشىلار ... ئولتۇراتتى. تەخت ئالدىدىكى پەلەمپەيدىن، باشلانغان پايانداز نىڭ ئاخىرقى ئۇچى مەلۇم ئارلىقتىن كېيىن تەختكە روبىرو قويۇلغان ئورۇندۇقلارنىڭ ئالدىدا توختاتتى. بۇ ئورۇندۇقلاردا ئەلۋەتتە باتۇر تەڭرىقۇت قوبۇل قىلىدىغان ئەلچىلەر، دىپلوموتلار، مېھمانلار،تەڭرىقۇتقا دولەتنىڭ ئىختىسادىي، ھەربىي، سىياسىي ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىشكە تېگىشلىك بولغان يابغۇلار، خەزىنە بەگلەر، ئۇلۇق سانغۇنلار، دولەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ئەرىز ـ داد ئېيتىپ كەلگەن كىشىلەر ئولتۇراتتى. بۇگۈن دەل ئاشۇ ئورۇندۇقلاردا توگىگۇس ئەلچىلىرى ئولتۇردى. ئۇلار ئالدى بىلەن باتۇر تەڭرىقۇتقا سالام قىلدى ۋە:

ـ كوكتەڭرى بىلەن يەر تەڭرى تەرىپىدىن ھايات بەرگەن، كۈنتەڭرى بىلەن ئايتەڭرى تەرىپىدىن تەختكە چىقىرىلغان ئۇلۇق تەڭرىقۇت ئوغۇزخان باتۇرغا ئۇلۇق پادىشا ـ ھەممز قاراتوپىنىنىڭ مۇبارەك ئېھتىرامىنى يەتكۈزىمىز! ـ دېدى.

باتۇر تەڭرىقۇتمۇ جاۋابەن باش لەڭشىتتى. ئەلچىلەر ئېلىپ كەلگەن ئارمىغانلىرىنى تەغدىم قىلدى. 100 توگىلىك ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گوھەر، ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، 50 توگىلىك ھاراق ـ شاراپ ئۇلۇق خەزىنە بەگلىك رىياسەتچىلىگىدە تىزىملاپ ئوتكۈزۈلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سوۋغا ـ سالاملار ئۈچۈن قاراتوپىنىنىڭ ياخشى كۆڭلىگە، دوستلۇق ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت ـ تەشەككۈر ئېيتتى، ئاپىرىن ئوقۇدى. ئاندىن ئەلچىلەر قاراتوپىنىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇردى. مەلتۇپنى سول قول ئۇلۇق يابغۇ ئېلىپ ئوتتۇرىدا ئوره تۇرۇپ ئوقۇدى. ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئالدىنقى ئىككى قېتىمدىكىدەك سا ـ راسىمگە چۈشمىدى، بەلكى پەرۋاسىز، ئېغىر ـ بېسىق ھالدا ئولتۇرۇشتى. باتۇر تەڭرىقۇت مەكتۇپقا بېرىلىدىغان جاۋابىنى تەڭرىلەر بېشىدا رەت بەرگەن ۋاقتىتا دولەت كېڭىشى چاقىرىپ قارار قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى ۋە 100 توگىلىك سوغىلارنىڭ ھەممىسىنى نەق مەيدانىدىلا پاك ـ پاكىز دولەت ئەركانلىرىغا ئىنئام قىلىپ بەردى. بۇ، تەڭرىقۇتلارنىڭ ئادەتتىكى كام كورۈلمەيدىغان ئالاھىدە ئىلتىپات ـ ساخاۋەت ئىدى. 50 توگىلىك ھاراق ـ شاراپ شۇ مىنۇتتىن باشلاپ بىر ھەپتىگىچە داۋام قىلغان ئوردا زىياپىتىدە ئىچىلدى.ھون ئوردىسىدىكىلەرمۇ، ئەلچىلەرمۇ ئوخشاشلا ۋاقتىنى ئۇزۇنغا سوزۇلغان زىياپەت ـ بەزمىدىن قانغۇچە ھوزۇرلاندى. پۈتكۈل پايتەخت ئاسايىشلىق ئىچىدە ئىدى. شەھەر ئىچىدىكى لەشكەرلەر قارارگاھلىرىدىمۇ، شەھەر سىرتىدىكى ئىشىگى كۆن چېدىرلارداپ ئىچىلغان سان ـ ساناقسىز ئاق چېدىرلاردىمۇ ئوخشاشلا سۈرجەك ـ بەزمە داۋام قىلمۇاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ مەرھەمەتلىرىگە ئېرىشمەك خۇشلۇقتىن خۇددىنى بىلمەي قالغان دولەت ئەركانلىرى دولەت كېڭىشىنىڭ قاچان ئېچىلىدىغانلىغى، قاندىق قارار چىقىرىدىغانلىغى توغرىسىدا قىلچە ئويلانماستىن بەزمىگە، ئىچىملىككە بېرىلىپ كەتتى. ئەلچىلەرمۇ بەخىرامان، خۇشال يايراشقا باشلىدى. ئاقشەت قانتۇرمىش ھەزرەت 12 بۇرجىدىكى يۇلتۇزلار ھەرىكىتىنى كوزىتىپ، ۋاقتىنى بېكىتكەندىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت دولەت كېڭىشىنى ئاچتى.

ـ توگىگۇسلارنىڭ پادىشاھسى بىرىنچى قېتىم بۇيۇك تۇلپارنى سوۋغاندى، بەردۇق. ئىككىنچى قېتىم قۇنجۇي ئايزاتنى خوتونلۇقىغا سوۋغانكەن، بۇ ھاقارەتنى، بۇ نومۇسنى ئىچىمىزگە ژۇتۇپ ئۇنىڭ تەلۈنىنى قاندۇرۇدۇق. بۇ قېتىم زېمىن سوراپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. بىزدە نېمە كوپ، زېمىن كوپ، بۇيۇك تۇلپار بىلەن قۇنجۇي ئايزاتنىڭ ئالدىدا زېمىن دېگەن نېمىگە ئەرزىتتى؟

ـ بىزنىڭ چېگرامىز بىلەن توگىگۇسلارنىڭ چېگراسى ئوتتۇرىسىدىكى زېمىن ناھايىتى كەڭ، كوكتىن ـ قارىغىچە مىڭ چاقىرىم، قىزىل دىن ـ ئاققىچە مىڭ چاقىرىم كېلىدۇ. بىراق بۇ زېمىن ئىنتايىن قاقاس،چول ـ دەشت بولغاچقا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئېگىدارچىلىغىدا بولماي كەلگەن. ئەمدىلىكتە قاراتوپىن ئۇ زېمىننى ئوتۇنۇپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئۇ راستىلا ئاخماق ئېكەن، بولمىسا بىر پارچە گىياھ ئۈنمەس چول ئۇچۇن شۇنچىۋالا كوپ، قىممەت باھالىق مال ـ دۇنيانى بىزگە بېرىۋېتەمتى؟

توگىگۇسلار نەچچە ژىللاردىن بېرى بىزگە بولغان خوشنىدارچىلىق، دوستلۇق بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلىپ كەلدى. بىز بۇيۇك تۇلپار بىلەن قۇنجۇي ئايزاتنى بېرىشكە چىدىمساق يەردە ئاشۇ قاقاسلىقنى بېرىشكە چىدىمساق بولماس!

ـ دۇنيادا دوستلۇق ھەممىدىن ئۇلۇق. يەر ـ زېمىندىن ۋاز كەچەك كېچىمىزكى، دوستلۇقتىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيمىز. خوشنىمىزنىڭ ـ دوست ئەلنىڭ كوڭلىنى چېگىپ قويساق بولمايدۇ!

ـ بەس! ـ باتۇر تەڭرىقۇت قەھرى بىلەن ۋاقىرىدى، تەختتىن ئىرغىپ تۇرۇپ كەتتى، چىرايى قورقۇنۇچلۇق تۇس ئالدى، كوكۈچ كوزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يېلىنجىدى، ـ توگىگۇسلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس، گوھەر، ياقۇتلىرى ۋىجدانسىزلارنى، ھالراق ـ شاراپلىرى ئەقلسىزلارنى بولغاپتۇ. ھوشيار ۋە ئاكاھ بولۇڭلارکى، يەر ـ زېمىن دېگەن دولەتنىڭ دەسمايىسى، قىممەتلىك بايلىغى، يەر ـ زېمىن قانچە كوپ بولسا تېرىقچىلىق قىلىپ، مال ـ ۋاران بېقىپ بېيىغىلى بولىدۇ. يەر ـ زېمىن بىلەن ئەل گۈللىنىدۇ. شۇنداق ئېكەن، يەر ـ زېمىننى قانداقسىگە باشقىلارغا بېرىۋەتكىلى بولسۇن!!!

ئوردا تىترەشكە بوشلىدى. بىر نەچچە دەقىقە داۋام قىلغان دەھشەتلىك سۈكۈتتىن كېيىن باتۇر تەڭرىقۇت بايا پىكىر قىلغان سول قول ئۇلۇق بىلگەخان، ئوڭ قول ئۇلۇق يابغۇ، سول قول ئۇلۇق قۇتسۇ ۋە ئوڭ قول ئۇلۇق سانغۇن تورتەيلەننى ھارۋا چاقىغا باستۇرۇپ ئولتۇرۇش جازاسى (ھونلارنىڭ جازا قانۇنى بويىچە ئولۇم جازاسىغا ھوكۇم قىلىنغانلار ھارۋا چاقىغا باستۇرۇپ ئولتۇرۇلەتتى)غا ھوكۇم قىلدى. بۇلاردىن سول قول ئۇلۇق بىلگەخان باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ نەۋرە ئاكىسى ئىدى. دولەت كېڭىشى ئاشۇنداق پاجىئەلەن ئايالاشتى. ھوكۇم ئىجرا قىلىنىپ ئانچە ئوتەمەي توگىگۇس ئەلچىلىرىمۇ ئولتۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى بىلەن نەقاپلانغان 20 نەپەر سانغۇن ۋە تۇمەنبېشى بۇكتا (خەنجەر، پىچاق)لىرىنى قوينىغا تىقىشىپ، توگىگۇس ئەلچىلىرى سۈپىتىدە 150 توكىنى يېتىلەپ، باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ھېلىقى مىڭ چاقىرىملىق زېمىننى ئوتۇنۇپ بەرگەنلىگىنى توغرىسىدىكى جاۋاپ مەكتۇپىنى ئېلىپ شىمالغا راۋان بولدى.

ئويۇن ـ تاماشىلار كوڭۈلگە تېگىپ، لەشكەرلەرنىڭ قولى يەنە قىچىشقا باشلىدى. قېنى قىزىدى. سوغ تازا كۆچەيگەن، قارلار مۇزغا ئايلانغان بىر ئاخشىمى تۇمانلار سۈزۈلۈپ، ھاۋا ئېچىلىپ كەتتى ھەمدە 14 كۈنلۈك ئاي كوكتە پارلاپ نۇر چاچتى. ھونلار ئاي تولغاندا ھەربىي ژۇرۇشنى باشلاتتى. ئاي تۇتۇلسا توختاتتى ياكى چېكنەتتى. جەڭ پەيتلىرىدىمۇ شۇنداق قىلاتتى. ئاينىڭ چىقىشى لەشكەرلەرنى خۇشال قىلمۇەتتى. قانتۇرمىش ھەزرەت پايتەخت گۈلدۇبۇسنىڭ ئالدىدا ـ پەشتاقتا تۇرۇپ دۇغا قول كوتەردى. ھەربىي مۇزىكا ياڭرىدى. باتۇر تەڭرىقۇت جەڭ دېيە چىراقتا تۇرغان پەر ـ ۋانىدەك ئوزلىرىنى ئۇرىدىغان جەسۇر، خىلالانغان 100 مىڭ قارا ئاتلىق لەشكەرنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۇران توۋلىدى:

ـ مەن تەڭرىنىڭ ئوغلى، سىلەرنىڭ تەڭرىقۇتۇڭلار! مەن تەڭرىلەرنىڭ ئىرادىسىنى ئىشقا ئاشۇرىمەن!

لەشكەرلەر سېپىدىن قىزغىن قىقاس ـ چۇقان، قوللاش سادالىرىكوتۇرۇلدى. باتۇر تەڭرىقۇت ئالچى ئايقاغانىنى سويۇپ خوشلاشتى ۋە جاراكلىق ھەربىي مۇزىكا، گۇرۇلدىگەن دۇئا ـ تىلاۋەتلەر ئىچىدە شەھەردىن چىقتى.

بورىنىڭ كوزلىرىدىن ۋىل ـ ۋىل ئوت يالىناتتى. ھەربىي ژۇرۇش چاقماق تىزلىگىدە تېز داۋام قىلدى. شۇبۇرغان ھۇشقۇتاتتى. قارلار كوچەتتى. ھونلار شىرامورۇن دەريا سىنىڭ قار باسقان بىيايان ۋادىلىرىدا گويا ئاسماندىن چۈشكەندەك تۇيۇقسىز پەيدا بولدى. بۇ چاغدا قاراتوپىن «ئەلچىلەر» ئىلىپ كەلگەن خۇش خەۋەر تۇيۇقسىز مىڭ چاقىرىملىق زېمىننا ئېگە بولغانلىغىنى تەبرىكلەپ شاھانە توي ـ بەزمە ئوتكۈزۈۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ پايتەختى ۋە ئوردىسىغا بورانىدەك تېزلىكتە باسقۇن قىلىپ كېرىپ كەلدى ۋە قاراتوپىننى ئوز قىلىچى بىلەن چېپىپ تاشلىدى، بۇيۇك تۇلپارنى، ئايزاتنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى. توگىگۇسلار پايتەختى ئىشغال قىلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سانغۇنلىرىغا ئوغراق چۈشۈرۈپ توگىگۇس پادىشاھلىرىنىڭ قەبرىستانلىغىنى بۈزدۈرۈپ تۇزلەتكۈزۈۋەتتى. مىڭ چاقىرىملىق زېمىن بىلەن توگىگۇس زېمىنى ھونلارنىڭ ئىلكىگە ئوتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت شىرامورۇن ۋادىسىدا قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا، يەنە شۇنداق تېزلىكتە غايىپ بولدى. ئۇ، ئەجدەرباليقا قايتىقاندى. بورىنىڭ كوزلىرىدىن ۋىل ـ ۋىل ئوت يالىناتتى. ھەربىي ژۇرۇش چاقماق تىزلىگىدە تېز داۋام قىلدى. شۇبۇرغان ھۇشقۇتاتتى. قارلار كوچەتتى. ھونلار شىرامورۇن دەريا سىنىڭ قار باسقان بىيايان ۋادىلىرىدا گويا ئاسماندىن چۈشكەندەك تۇيۇقسىز پەيدا بولدى. بۇ چاغدا قاراتوپىن «ئەلچىلەر» ئىلىپ كەلگەن خۇش خەۋەر تۇيۇقسىز مىڭ چاقىرىملىق زېمىننا ئېگە بولغانلىغىنى تەبرىكلەپ شاھانە توي ـ بەزمە ئوتكۈزۈۋاتاتتى. باتۇر تەڭرىقۇت ئۇنىڭ پايتەختى ۋە ئوردىسىغا بورانىدەك تېزلىكتە باسقۇن قىلىپ كېرىپ كەلدى ۋە قاراتوپىننى ئوز قىلىچى بىلەن چېپىپ تاشلىدى، بۇيۇك تۇلپارنى، ئايزاتنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى. توگىگۇسلار پايتەختى ئىشغال قىلىندى. باتۇر تەڭرىقۇت سانغۇنلىرىغا ئوغراق چۈشۈرۈپ توگىگۇس پادىشاھلىرىنىڭ قەبرىستانلىغىنى بۈزدۈرۈپ تۇزلەتكۈزۈۋەتتى. مىڭ چاقىرىملىق زېمىن بىلەن توگىگۇس زېمىنى ھونلارنىڭ ئىلكىگە ئوتتى.

باتۇر تەڭرىقۇت شىرامورۇن ۋادىسىدا قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا، يەنە شۇنداق تېزلىكتە غايىپ بولدى. ئۇ، ئەجدەرباليقا قايتىقاندى. بورىنىڭ كوزلىرىدىن ۋىل ـ ۋىل ئوت يالىناتتى، كوكوچ نۇرلار چاقناتتى. باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ تۇلپىرى بىلەن سانسىز جەڭ ئاتلىرى بورىگە ئەگىشىپ چاپماقتا ئىدى...

(«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنالىدىن ئېلىندى).

كلاسسىك ئەدەبىياتقا ساداقەتلىك

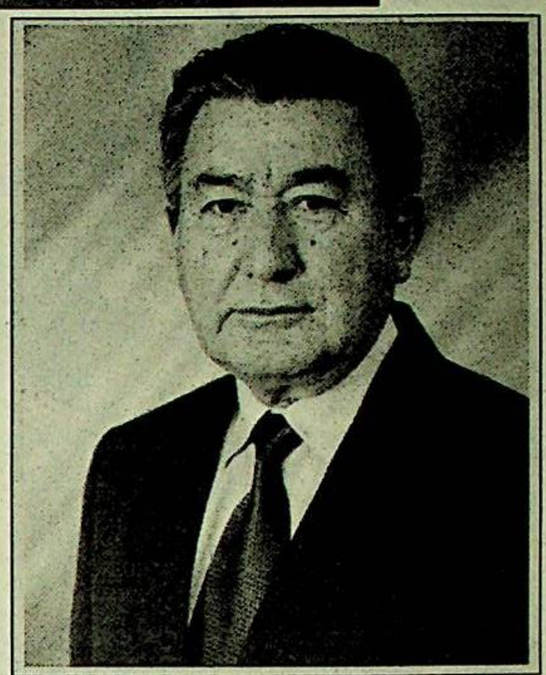

ساۋۇت موللائۇدوۋ ھەققىدە يازماقچى بولغىنىمدا، ل. مۇتەللىپنىڭ «ژىللارغا جاۋاپ» دېگەن شېرىدىكى: «ژىللار ئالدىراڭغۇ، ساقلاپ تۇرمايدۇ...» دېگەن قۇرلىرى يادىمغا كەلدى. ئالدىراڭغۇ ژىللار بىرىنى بىرى قوغلاپ ئوتمەكتە. ساۋۇت بىلەن 1950 ـ ژىلى بىز ئوتتۇرا ئاسىيە دولەت ئۇنىۋېرسىتېتى شەرىق فاكۇلتېتىنىڭ شەرقىي تۇركستان بولۇمىگە ئوقۇشقا چۈشكەن ئېدۇق. ئوقۇش جەريانىدا بىر ـ بىرىمىز بىلەن دوستلىشىپ كەتتۇق. ساۋۇتنىڭ بىلىمگە بولغان ئىشتىياقى بىزگە قارىغاندا بولەكچە ئېدى. ئۇ كۇنلەرنىڭ بىرىدە كىتاپخانىدىن ن.ن. پانتۇسوۋ نەشىر قىلدۇرغان «تارانچىنسكى پېسنى» دېگەن توپلامدىن بىلال نازىمنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇيدۇ. شۇ ـ شۇ بولدى شائىرنىڭ ئىجادى ھەققىدە كۇرس ئىشلىرىنى يېزىشنى باشلىۋەتتى... مانا ئارىدىن 50 ژىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئوتۇپتۇ، ساۋۇت ئەدەبىيات تارىخىغا، بولۇپمۇ ب. نازىم ئىجادىغا سادىق بولۇپ قالدى.

س. موللائۇدوۋنىڭ ئىجادى پائالىيىتى ھەققىدە ئىلگىرى كەڭ دائىرىدە بايان قىلىنغانلىقتىن، مەن ئۇنىڭ بىر نەچچە ژىرىك تەتقىقاتلىرىنى ئاتاپ ئوتۇش كۇپايە قىلىدۇ دەپ ئويلايمەن.

ئالىم ئوزىنىڭ دەسلەپكى ئەمگىگىنى 1961 ـ ژىلى ب. نازىمنىڭ «تاللانغان ئەسەرلىرىنى» نەشىر قىلىشتىن باشلىغان ئېدى. ئاندىن 1976 ـ ژىلى «بىلال نازىمنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى»، يەنە شۇ ژىلى «بىلال نازىم. ئەسەرلەر»، 1980 ـ ژىلى «ھايات داۋانلىرى»، 1983 ـ ژىلى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، 1987 ـ ژىلى «بىلال نازىم. ۋەتەن ئىشقىدا»، 1990 ـ ژىلى «18 ـ ئەسىر ئۇيغۇر پوئىزىيەسى»، 2002 ـ ژىلى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى داۋانلىرى» ئوخشاش توپلام ۋە ئىلمىي تەتقىقاتلىرى نەشىر قىلىندى.

س. موللائۇدوۋنىڭ بىلال نازىم ئىجادىنى ئەتراپلىق تەكشۇرۇشىگە قازاقستان ياشلار دېلېگاتسىيەسى تەركىۋىدە ئانا ۋەتىنى ش ئۇ ئار غا زىيارەت قىلىش ئىمكانىيىتىنىڭ تۇغۇلۇشى بولدى. بۇ سەپەردە ئۇ ئاتاقلىق دىنىي زات ئابدۇمۇتەلى خەلپەت بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭدىن ب. نازىمنىڭ «غەزەلىيات» شېرلار توپلىمىنىڭ قول يازمىسىنى ئېلىپ چىقىدۇ. شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، س. موللائۇدوۋ بىرىنچى بولۇپ بىلال نازىم ئىجادىنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشتۇرغان ئالىم بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

ئۇنىۋېرسىتېتنى تۇگەتكەندىن كېيىن ئىككىمىز چوڭ ئاقسۇ ئوتتۇرا مەكتىۋىگە يوللانما ئالدۇق. مەلۇمكى، ئۇ چاغلاردا مۇتەخەسسىسلەرنىڭ يېتىشمەسلىگىدىن، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە 7 ـ سىنىپقىچە ئۇيغۇرچە دەرىسلىكلەر بولۇپ، ئاندىن قازاقچە يېزىلغان دەرىسلىكلەر ئوقۇلاتتى. ئۇ ژىللىرى ئۇيغۇر ناھىيەسى مائارىپ بولۇمىنىڭ باشلىغى ناسىر مەڭسۇروۋ ئېكەن. ئۇ كىشى بىز بىلەن تونۇشۇپ، «ئەگەر قولۇڭلاردىن كەلسە، 8 ـ سىنىپقا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىن دەرىس بەرساڭلار بولىدۇ» دېگەن ئېدى. بىز ئۇنىۋېرسىتېتتا يازغان كونسپېكتلىرىمىزنى پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىن دەرىس بېرىشنى قولغا ئالغان ئېدۇق.

مەلۇمكى، ئۇيغۇرلار ئەرەپ ھەرىپلىرىگە ئاساسلانغان يېزىقنى ئەسىرلەر بويى ئىشلىتىپ كەلمەكتە. س. موللائۇدوۋ بىرىنچى بولۇپ كلاسسىك ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىنى ئوقۇش ئىملاسى بىلەن قائىدىسىنى ئىشلەپ چىقتى، شۇنداقلا ب. نازىم ئەسەرلىرىنىڭ تىلىنى ئۇگەندى، شۇ تىلنىڭ لۇغىتىنى تۇزدى. ئۇ شۇنداقلا ب. نازىم ئەسەرلىرىنىڭ شېر شەكلىنىڭ قايىسى ۋەزىندە يېزىلغانلىغىنى ئېنىقلىدى. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا شېرلار ئارۇز ۋەزىندە يېزىلغان. ئالىملارنىڭ پىكرىچە، ئارۇز ۋەزىنىنىڭ 100 گە يېقىن يېزىش شەكلى بولۇپ، س. موللائۇدوۋنىڭ تەكىتلىشىچە، ب. نازىم ئوز ئىجادىدا ئارۇز ۋەزىنىنىڭ 10 دىن ئوشۇق تۇرىنى پايدىلانغان.

شۇنى تەكىتلەش لازىمكى، خەلىق قوشاقلىرى ئارىسىدىن ئورۇن ئېلىپ كەلگەن، ئەسلىدە ب. نازىم قەلىمىگە مەنسۇپ 10 غا يېقىن شېرنىڭ 2 مىسراسى، بەزى شېرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگىدەك خەلىق قوشاقلىرى سۇپىتىدە قارىلىپ كەلگەن ئېدى. س. موللائۇدوۋ «غەزەلىيات» توپلىمىنى نەشىر قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ب. نازىم ئىجادى ئېكەنلىگى ئىلمىي ئاساستا ئېنىقلاندى. بۇنىڭدىن بىز شائىر شېرلىرىنىڭ خەلىق تىلىغا قانچىلىك يېقىن يېزىلغانلىغىنى ۋە ئۇلارنىڭ خەلىق ئىجادىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىگىنى كورىمىز. شائىرنىڭ گۇللىرى؛ غۇنچىلىرى؛ ئىشىگىڭدىن ئوتتۇم مەن؛ ئۇ يان ئوتىدۇ بىر گول؛ باھارغا يوللىرىڭ بولسۇن، سايراڭ، بۇلبۇلۇم، سايراڭ؛ يارىم يېزىغا كەتتى ۋە باشقا قۇرلار بىلەن باشلىنىدىغان غەزەللىرى ب. نازىم ئىجادى ئېكەنلىگى ئېنىقلاندى.

س. موللائۇدوۋ 1960 ـ ژىلدىن بېرى ئۇيغۇر مەكتەپلىرى ئۇچۇن ئەدەبىيات پروگراممىلىرىنى تۇزۇش ۋە دەرىسلىكلەرنى يېزىشقا پائال قاتنىشىپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ يازغۇچى، ئالىم قۇرۇان توختەموۋ ۋە موشۇ قۇرلارنىڭ مۇئەللىپى بىلەن ھەمكارلىقتا يازغان دەرىسلىك ـ خرېستوماتىيەسى 1962 ـ ژىلى نەشىر قىلىنغان بولسا، 1963 ـ ژىلى 9 ـ سىنىپ ئەدەبىيات خرېستوماتىيەسى، 1968 ـ ژىلى ق. رازىيېۋ بىلەن ھەمكارلىقتا 8 ـ سىنىپقا ئەدەبىيات دەرىسلىگى، 1982 ـ ژىلى ق. ھاسانوۋ بىلەن ھەمكارلىقتا 8 ـ سىنىپقا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەرىسلىگى بىلەن خرېستوماتىيەسى، 1990 ـ ژىلى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خرېستوماتىيەسى، 2000 ـ ژىلى 9 ـ سىنىپقا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەرىسلىگى، 2002 ـ ژىلى 10 ـ سىنىپقا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بىلەن خرېستوماتىيەسى قايتا ـ قايتا نەشىر قىلىنىپ، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئوقۇلۇپ كەلمەكتە.

ئالىم شۇنداقلا ۋەتەنداش ئالىم، يازغۇچى، شائىرلار بىلەن دوستانە ۋە ئىلمىي مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا كوپ كۇچ چىقارماقتا. زوردۇن سابىر، بوغدا ئابدۇللا، ئابدۇرېھىم ئوتكۇر، قۇربان بارات ئوخشاش ئەدىپلەر بىلەن، ئىبرايىم موتىي، شېرىپىدىن ئومەر، خەمىت تومۇر، مىرسۇلتان ھوسمان، ئابدۇشۇكۇر تۇردى ۋە باشقىمۇ كورنەكلىك ئالىملار بىلەن مۇناسىۋەتتە بولۇپلا قالماي، بەزىلىرى بىلەن خەت ـ چەك ئېلىشىپ تۇرىدۇ.

ئالىم ئوزىنىڭ 70 ياشلىق مەرىكىسىگە قۇرۇق قول كەلگىنى يوق، ئۇنىڭ يېقىندا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ، سەنئىتىنىڭ، مەدەنىيىتىنىڭ ھەر خىل مەسىلىلىرىگە ۋە ئاتاقلىق پەن ۋە دولەت ئەرباپلىرىنىڭ ھايات پائالىيىتىگە بېغىشلانغان ئىلمىي ـ ئاممىباپ ماقالە ۋە تەتقىقاتلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدىغان «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى داۋانلىرى» ناملىق چوڭ ئەمگىگى نەشىر قىلىندى.

سۇرەتتە: ساۋۇت موللائۇدوۋ بىر توپ مەشھۇر ئۇيغۇرشۇناس ئالىملار بىلەن.

س. موللائۇدوۋ ئائىلىدە غەمخور ئاتا، ئۇچ ئوغۇلىنى قاتارغا قوشتى. ئومۇرلۇك يولدىشى زىنەت مىرغىياس قىزى تىببىي ساھادا ئۇزاق ژىللار ئىشلىدى، ھازىر ھورمەتلىك دەم ئېلىشتا. ئوز نوۋىتىدە بىز بۇ ئىناق ئائىلىنىڭ ئاتىسى ساۋۇت موللائۇدوۋقا ئۇزاق ئومۇر، ئائىلەۋىي بەخىت، ئىلمىي ئىشلىرىدا چوڭ ئۇتۇقلارنى تىلەيمىز.

ئوكتەبر جامالدىنوۋ،
فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى، دوتسېنت.

تەۋەللۇد

قەلبى سېخى مېھرىۋان ئانا

مۇقەددەس «قۇرئان كەرىمدە»، شۇنداقلا ئوتمۇشتە ئوتكەن بارلىق دانالارنىڭ ئەمگەكلىرىدە ئىنسانلارنى پەقەتلا ياخشى ئىشلارغا، بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن پەقەتلا سەمىمىي مۇناسىۋەتتە بولۇشقا دەۋەت قىلىدۇ. بىر دانا:

ياشىماقتىن بۇ دۇنيادا مەخسەت نېمە؟
بىلگىن ئەي دوست! ئەمەس ھەرگىز يەپ ـ ئىچىش.
دېسەڭ ياخشى نامىم قالسۇن بۇ دۇنيادا،
ئۇنىڭ شەرتى شۇكى: قىلىش ياخشى ئىش!

دەپ يازغان ئېكەن. ھە، بۇ دۇنيادا ئوزىنىڭ ياخشى، ئىبرەتلىك ئىشلىرى بىلەن ياشىغانلارنى كىشىلەر دايىم ئەسلەپ تۇرىدىكەن. جەزىرە بۇرھانوۋا ئوزىنىڭ ئاق كوكۇللىگى، كىشىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە سەمىمىيلىگى، ئۇرۇق ـ تۇققان، يېقىنلىرىرىغا نىسبەتەن كويۇمچان ۋە مېھرىۋانلىغى بىلەن ئالاھىدە پەرىقلىنىپ تۇرىدىغان دىلكەش، سېخى قەلبلىك ئانا.

مەن جەزىرە ھەدە بىلەن 1969 ـ ژىلى كۇزدە «يېڭى ھايات» گېزىتى تەسىس قىلىنىشى مۇناسىۋېتى بىلەن كادىرلارنى تەييارلاش ئۇچۇن «كۇمۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») ھۇزۇرىدا قىسقا مۇددەتلىك كۇرستا ئوقۇغاندا تونۇشقان ئېدىم. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن «يېڭى ھايات» نەشىر قىلىنىشقا باشلىغاندا جەزىرە ھەدە خەت كوچەرگۇچى، ماشىنىستكا بولۇپ ئونۇملۇك ئىشلىدى. كېيىنىرەك جەزىرە ھەدە «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇرئاۋازى») گېزىتىدە تا ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققىچە ماشىنىستكا بولۇپ ئىشلىدى. ئۇ ئادەتتىكى قەغەزدە نېمە يېزىقلىق بولسا شۇنىلا كوچىرىپ بېسىپ بېرىدىغان ماشىنىستكا بولماي، بەلكى ئوز ئىشىغا مەسئۇلىيەتلىك بىلەن قاراپ، مەتىندە خاتا يەرلىرى بولسا تۇزىتىپ، دىتىغا سىغمىغان سوزلەرنى ئوزگەرتىپ ئىشلەپ بېرەتتى. بەزىدە: «ئۇكام بەزى سوزلەرنى ئوزەمچە تۇزىتىپ قويدۇم، خالىسىڭىز قوبۇل قىلارسىز، بولمىسا ئوزىڭىزنىڭكىدەك بولسۇن»، ـ دەپ كىچىك پېىللىق بىلەن ئەسكەرتىپ قويىدىغان.

جەزىرە ھەدە ماشىنىستكىلا ئەمەس، ئۇ شۇنداقلا ئوزىنى ژۇرنالىست سۇپىتىدىمۇ سىناپ كوردى. ئۇنىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاق، بالا تەربىيەسى، ئورپى ـ ئادەت ۋە كوپلىگەن باشقا ماۋزۇلاردا يازغان ماقالىلىرى «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىدا بېسىلىپ تۇردى ۋە گېزىتخانلارنىڭ ياخشى ئىنكاسلىرىنى پەيدا قىلدى. ئۇنىڭ شۇنداقلا «ئاقلانمىغان ئانا سۇتى»، «بوشۇك توي»، «سەرگەردانلىق» دېگەن ۋە باشقىمۇ ھېكايىلىرى گېزىتخانلار بىلەن يۇز كورۇشتى. ئەندى جەزىرە ھەدىنىڭ بەزى ھېكايىلىرى ش ئۇ ئار دا نەشىر قىلىنىدىغان «تەڭرىتاغ»، «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرناللىرىدا بېسىلدى.

جەزىرە ھەدە تاتار، ئومۇر يولدىشى مەرھۇم ئابدۇغوپۇر ئاكا ئۇيغۇر. ئۇنىڭ پۇتكۇل ھاياتى ئۇيغۇرلار بىلەن زىچ، قويۇق مۇناسىۋەتتە ئوتىۋاتىدۇ. ئەينە شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ ئۇ ئىككى خەلىقنىڭ پەرزەندى.

جەزىرە ھەدە ھورمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققان بولسىمۇ، جەمىيەتلىك، ئىجادىي ئىشلاردىن قول ئۇزمىدى. ئۇ ئالمۇتا شەھەرلىك تاتار ـ باشقۇرت مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ نەشىر ئەپكار ـ تاتار تىلىدىكى «ئومېت» گېزىتىدە ئىشلىدى، مەركەزنىڭ بارلىق پائالىيەتلىرىگە جان ـ دىلى بىلەن ئىشتىراك قىلىپ، كوپچىلىكنىڭ ھورمىتىگە سازاۋەر بولۇپ كېلىۋاتىدۇ.

بىز جەزىرە ھەدىنى ئوزىنىڭ مۇبارەك 70 ـ باھارى بىلەن سەمىمىي تەبرىكلەيمىز، تېنىگە سالامەتلىك ۋە ئۇزاق ئومۇر تىلەيمىز.

يادىكار سابىتىي.

نەشرىيات توھپىسى

«نازۇگۇم» ش ئۇئار دا نەشىر قىلىندى

كېيىنكى بىر نەچچە ژىللار مابايىندا ش ئۇ ئار دىكى كىتاپخانلارنىڭ قازاقستاندا ياشاپ، ئىجات قىلىۋاتقان يازغۇچى ـ شائىرلار ئەسەرلىرىگە بولغان قىزىقىشى كۇن ساناپ ئوسمەكتە. جۇملىدىن، يېقىندا «شىنجاڭ ياش ئوسمۇرلەر» نەشرىياتىدىن كورنەكلىك يازغۇچى تۇرغان توختەموۋنىڭ «نازۇگۇم» رامانى 5 مىڭ نۇسخا بىلەن نەشىر قىلىندى. ئۇ دەرھال تارقاپ كەتكەنلىكتىن، قايتا نەشىر قىلىشنى قولغا ئالدى. بۇ يازغۇچىنىڭ ش ئۇ ئار دا نەشىر قىلىنغان بەشىنچى كىتاۋى. ئىلگىرى ئۇنىڭ بېجىندا «مىللەتلەر» نەشرىياتىدىن «ئاق يېغىن» رومانى، ئۇرۇمچىدە «بازغان ساداسى»، «دادامنىڭ جۇگىسى»، «قوغۇشۇن قېتىپ قالمايدۇ» ئوخشاش نەسىرىي ئەسەرلىرى نەشىر قىلىنغان. شۇنداقلا شاڭخەيدە «دادامنىڭ ئاخىرقى خېتى» پوۋېستى خىتاي تىلىدا نەشىر قىلىنغان.

ئىۋرايىمجان ئەخمەت سابىر.

ھېكىمەتلەر

* كىشىلەرگە پايدىسىمۇ، زىيىنىمۇ تەگمەيدىغان ئادەمدىن بىچارە ئادەم يوق.

قابۇس.

* ئامال ـ چارىسىز ياشىغان ئادەم ـ غېرىپ ئادەمدۇر.

تۇرگېنوۋ.

* خالىغان ھەممە ئىشىڭىزنى قىلالمىغاندىكىن قولىڭىزدىن كېلىدىغاننىڭ پېيىدا بولۇڭ.

ترىنتى.

* ئەڭ ھالاكەتلىك خاتالىقلىرىمىزنىڭ بىرى ـ ناچار ئىشلەپ ياخشى ئىشنىمۇ بەربات قىلىشىمىزدۇر.

ئۇ. پىنىن.

* ئوزىنىڭ ئەقىللىق ئېكەنلىگىنى كوز ـ كوز قىلماسلىق ئۇچۇنمۇ ناھايىتى زور دەرىجىدە ئەقىللىق بولۇش كېرەك.

لارۇشفۇكۇ.

* جاھالەتنىڭ ئۇچ خىل تۇرى بار: ئومۇمەن ھېچ نەرسىنى بىلمەسلىك، بىلگەن نەرسىلىرىنىمۇ چالاپۇلا بىلىش، كېرەكسىز نەرسىلەرنى بىلىش.

دىيوكلۇ.

* دوستلار ياخشى كۇنلەردە پەقەت تەكلىپ بىلەن، بەختسىز كۇنلەردە بولسا تەكلىپسىز ـ ئوزلىگىدىن قەدەم تەشرىپ قىلىشلىرى كېرەك.

سوقرات.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

● تارىختىن ئۇچۇر

ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخىدا «ئۇيغۇر»نى تەخەللۇس ياكى ئىسىم ئورنىدا قوللانغان مۇئەللىپلەر خېلە جىق بولسىمۇ، لېكىن بۇ هال كلاسسىك ئەدەبىيەت تارىخىدا ئىزچىللىققا ئېگە ئەمەس.

«ئۇيغۇر»نى تەخەللۇس سۈپىتىدە قوللانغان ئەدىبلىرىمىزدىن ئەڭ ۋەكىللىكى ـ ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىغا يول ئاچقۇچىلارنىڭ بىرى، ۋەتەنپەرۋەر زىيالى «ئۇيغۇر بالىسى» (نەزەرغوجا ئابدۇسەمەتوۋ) بىلەن ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ بايراقدارى، ۋەتەنپەرۋەر شائىر، ئىنقىلابچى ئابدۇخالىق ئۇيغۇردۇر. بۇگۈنكى كۈندە بۇ نۇقتىنى بىلمەيدىغان ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى بولمىسا كېرەك. ئامما «ئۇيغۇر»نىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىمۇ تەخەللۇس سۈپىتىدە قوللىنىلغانلىغىنى بىلمەيدىغان ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى يوق دېيەرلىك، يەنە كېلىپ «ئۇيغۇر»نىڭ ئاۋائىي قەلەمى ئاسىتىدىكى ئەدىبلەر تەرىپىدىن تەخەللۇس سۈپىتىدە قوللىنىلغانلىغىنى بىلمەيدىغان ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى ئاساسەن ئەدەبىي ئەسەرلەردىن بىرى. بۇ ئەسەر ئابدۇرىشىت ئىسلام ئەپەندى بىلەن ئابدۇمجىت قۇربان ئەپەندىنىڭ تەييارلىشى بىلەن «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» تەرىپىدىن 1994 ـ ژىلى 10 ـ ئايدا ئۇيغۇر هازىرقى تىل ـ يېزىغدا نەشر قىلىنىدى. بۇ ئەسەرگە جەمئىي 458 نەپەر شائىر ۋە ئەدىبنىڭ 400 ـ ئورۇندا «شاھ قۇلى ئۇيغۇر» ناملىق شائىرمۇ تونۇشتۇرۇلغان. ئەسەرنىڭ 202 ـ بېتىدە «شاھ قۇلى ئۇيغۇر»غا دائىر مەلۇمات مۇنداق بايان قىلىنغان:

«شاھ قۇلى ئۇيغۇر ـ كېچىكىدىندۇر تەبىئىي تەھسىلغە ۋە ئەكسەر فەزلىياتغە مۇلايىم ئېردى. ئاتا ـ ئانانىڭ سەۋگۈلۈك جەھەتىدىن ئامىي قالدى ۋە كوپ بىرەك قابىلىيەتى زايىئى بولدى. قەبىلىنىڭ مىرزاسىدۇر، هو كىم ئولدۇر كىم. ئول قىلغاي. مۇئەممادا تەبئىي مۇلايىمدۇر. (مەھۋى) ئاتىغە بۇ مۇئەممادا ئانىڭ دۇر، بەيت:

ئەز مېهىنەتىما بېھ پىشى ۋەي هەفى دو،
گەر مەسلەھەت ئەست بەگۈمەگەرنىست مەگو».

(«شاھ قۇلى ئۇيغۇر ـ كېچىكىدىن باشلاپ زېھنىي ئىلىم تەھسىل قىلىشتا ۋە باشقا ئۇرغۇن هۇنەر ـ سەنئەتلەردە ئوتكۇر ئىدى. ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى ئامراقلىغى سەۋەبىدىن ئوقۇشسىز قىلىپ، ناھايىتى كوپ قابىلىيىتى زايا بولدى. ئۇ قەبىلىنىڭ مىرزىسى. هوكۈم چىقىرىدىغان ئىشلارنى شۇ قىلىدۇ. مۇئەممادا زېھنىي ئوتكۇر. (مەھۋى) نامغا يېزىلغان بۇ مۇئەممانى ئانىڭدۇر، بەيىت:

بىزنىڭ مېهنىتىمىزنىڭ ئالدىدا ئىككى ھەرپ بار. ئۇنى ئەگەر مۇڭاپىق بولسا ئېيتقىن، مۇڭاپىق بولمىسا ئېيتما»).

ئاۋائىي قەلەمى ئارقىلىق تارىخ بېتىگە يېزىلغان بۇ ئۆزۈندىدىن ئاز دېگەندىمۇ بىر قانچە نوقتىنى بىلگىلى بولىدۇ: بىرىنچىدىن، تومۇرىلەر سولالىسىدە ئاۋائىي بىلەن زامانداش بولغان، ساپلىرىنى ياخشى بىلىدىغانلىغى بىلەن ئىناۋەت تاپقان. شۇڭا، ئەبۇلغازى باھادىرخان «شەجەرەكى تۈرك» دېگەن ئەسەردە «چىڭگىزخاننىڭ ئەۋرىلىرىنىڭ زامانىدا ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراقتا دىۋانلار ۋە دەپتەردارلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئىدى» دەپ يازغان.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ غوللۇق ئاساسچىلىرىدىن بىرى، دۇنياغا مەشھۇر بۈيۈك سىما ئاۋائىي تومۇرىلەر سۇلالىسىنىڭ ئوردىسىدا خاقانى مەنسۇر (ھۇسەيىن بايقارا) ۋە بارلاس ئەمىرى مۇزەففەر بارلاستىن قالسىلا مۇھىم ئەرباپ ھېسابلىناتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ جەمىيەتتىكى ئىناۋىتى، شۆھرىيىتى جەھەتتىكى ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى ئىدى. ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن قەلەمكەش ئابدۇقادىر يەكەن ئەپەندىلەر «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىغا مەنسۇپ شاھ قۇلى ئۇيغۇر ئىسىملىك بىر شائىر ياشاپ ئوتكەن، ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىدىكى «ئۇيغۇر» سوزى ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى، ئۇ بۇ خاسىيەتلىك تەخەللۇس ئارقىلىق ئوزىنىڭ ئۇيغۇر قەبىلىسىگە مەنسۇپ ئىكەنلىگىنى ۋە ئوز قەبىلىسى ـ ئۇيغۇرلارنى ھەقىقىي قەبىلىۋى ئاڭ يوكسەكلىكىدە سويۇدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن» ئىككىنچىدىن، شاھ قۇلى ئۇيغۇر ھۇنەر ـ سەنئەتلەردە زېھنى ئاھايىتى ئوتكۇر ئەدەبىي بولۇپ، ئاساسەن شېئىرىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان؛ ئۇچىنچىدىن، ئوز مىللىتىنىڭ مۇھتەرەم نامىنى ئەدەبىي تەخەللۇس سۈپىتىدە قوللانغان 20 ـ ئەسىردىمۇ مەۋجۇت بولغان ئەنئەنىۋىي ھادىسە؛ تورتىنچىدىن، تومۇرىلەر سۇلالىسىدە ئۇيغۇر قەۋملىرىنىڭ سىياسىي ۋەزىپىسىنى جەھەتتىن مۇناسىپ ئورۇن بېرىلگەن... گەرچە، بەزەن تارىخ كىتابلىرىدا ھۇسەيىن بايقارا ئوردىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نامى بارلاس، ئارلات، تارخان، قىيات، قوڭرات قاتارلىق قەبىلە، ئۇرۇقلارنىڭ نامىدىن كېيىن تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئامما ئۇيغۇر قەبىلىسى ئەقلىي ئىقتىدار ۋە مىللىي ساپا جەھەتتە تومۇرىلەر ئوردىسىدىكى باشقا قەبىلىلەردىن ئېشىپ چۈشكەن. شۇ ۋەجىدىن، نوپۇزلۇق تارىخ كىتابلىرىدا ئۇيغۇر قەۋملىرى «ئۇيغۇر سۆيەتلىك باخشىلار، ئۇيغۇر مەرتىۋىلىك باخشىلار»، «ئۇيغۇر باخشىلىرى» دېگەندەك شەرەپ سوز بىلەن تەرىپلەنگەن. ھەممىگە ئايانكى، «باخشى» نامىنىڭ ئۇيغۇرلاردىن باشقا يەنە بىرەر قەۋمگە ئىشلىتىلگەنلىگى مەلۇم ئەمەس. ئۇيغۇرلار ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراق دىيارىدا دەپتەردارلىق ۋە دىۋانى ھەمسا ئىپلىرىنى ياخشى بىلىدىغانلىغى بىلەن ئىناۋەت تاپقان. شۇڭا، ئەبۇلغازى باھادىرخان «شەجەرەكى تۈرك» دېگەن ئەسەردە «چىڭگىزخاننىڭ ئەۋرىلىرىنىڭ زامانىدا ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراقتا دىۋانلار ۋە دەپتەردارلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئىدى» دەپ يازغان.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ غوللۇق ئاساسچىلىرىدىن بىرى، دۇنياغا مەشھۇر بۈيۈك سىما ئاۋائىي تومۇرىلەر سۇلالىسىنىڭ ئوردىسىدا خاقانى مەنسۇر (ھۇسەيىن بايقارا) ۋە بارلاس ئەمىرى مۇزەففەر بارلاستىن قالسىلا مۇھىم ئەرباپ ھېسابلىناتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ جەمىيەتتىكى ئىناۋىتى، شۆھرىيىتى جەھەتتىكى ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى ئىدى. ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن قەلەمكەش ئابدۇقادىر يەكەن ئەپەندىلەر

ئىممىرغىياس

ئاۋائىي قەلەمى ئاستىدىكى «ئۇيغۇر» تەخەللۇسى

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىغا مەنسۇپ شاھ قۇلى ئۇيغۇر ئىسىملىك بىر شائىر ياشاپ ئوتكەن، ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىدىكى «ئۇيغۇر» سوزى ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى، ئۇ بۇ خاسىيەتلىك تەخەللۇس ئارقىلىق ئوزىنىڭ ئۇيغۇر قەبىلىسىگە مەنسۇپ ئىكەنلىگىنى ۋە ئوز قەبىلىسى ـ ئۇيغۇرلارنى ھەقىقىي قەبىلىۋى ئاڭ يوكسەكلىكىدە سويۇدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن؛ ئىككىنچىدىن، شاھ قۇلى ئۇيغۇر ھۇنەر ـ سەنئەتلەردە زېھنى ئاھايىتى ئوتكۇر ئەدەبىي بولۇپ، ئاساسەن شېئىرىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان؛ ئۇچىنچىدىن، ئوز مىللىتىنىڭ مۇھتەرەم نامىنى ئەدەبىي تەخەللۇس سۈپىتىدە قوللانغان 20 ـ ئەسىردىمۇ مەۋجۇت بولغان ئەنئەنىۋىي ھادىسە؛ تورتىنچىدىن، تومۇرىلەر سۇلالىسىدە ئۇيغۇر قەۋملىرىنىڭ سىياسىي ۋەزىپىسىنى جەھەتتىن مۇناسىپ ئورۇن بېرىلگەن... گەرچە، بەزەن تارىخ كىتابلىرىدا ھۇسەيىن بايقارا ئوردىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نامى بارلاس، ئارلات، تارخان، قىيات، قوڭرات قاتارلىق قەبىلە، ئۇرۇقلارنىڭ نامىدىن كېيىن تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئامما ئۇيغۇر قەبىلىسى ئەقلىي ئىقتىدار ۋە مىللىي ساپا جەھەتتە تومۇرىلەر ئوردىسىدىكى باشقا قەبىلىلەردىن ئېشىپ چۈشكەن. شۇ ۋەجىدىن، نوپۇزلۇق تارىخ كىتابلىرىدا ئۇيغۇر قەۋملىرى «ئۇيغۇر سۆيەتلىك باخشىلار، ئۇيغۇر مەرتىۋىلىك باخشىلار»، «ئۇيغۇر باخشىلىرى» دېگەندەك شەرەپ سوز بىلەن تەرىپلەنگەن. ھەممىگە ئايانكى، «باخشى» نامىنىڭ ئۇيغۇرلاردىن باشقا يەنە بىرەر قەۋمگە ئىشلىتىلگەنلىگى مەلۇم ئەمەس. ئۇيغۇرلار ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراق دىيارىدا دەپتەردارلىق ۋە دىۋانى ھەمسا ئىپلىرىنى ياخشى بىلىدىغانلىغى بىلەن ئىناۋەت تاپقان. شۇڭا، ئەبۇلغازى باھادىرخان «شەجەرەكى تۈرك» دېگەن ئەسەردە «چىڭگىزخاننىڭ ئەۋرىلىرىنىڭ زامانىدا ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان ۋە ئىراقتا دىۋانلار ۋە دەپتەردارلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئىدى» دەپ يازغان.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ غوللۇق ئاساسچىلىرىدىن بىرى، دۇنياغا مەشھۇر بۈيۈك سىما ئاۋائىي تومۇرىلەر سۇلالىسىنىڭ ئوردىسىدا خاقانى مەنسۇر (ھۇسەيىن بايقارا) ۋە بارلاس ئەمىرى مۇزەففەر بارلاستىن قالسىلا مۇھىم ئەرباپ ھېسابلىناتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ جەمىيەتتىكى ئىناۋىتى، شۆھرىيىتى جەھەتتىكى ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى ئىدى. ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن قەلەمكەش ئابدۇقادىر يەكەن ئەپەندىلەر

ئۇز مىللىتىنىڭ نامىنى ـ «ئۇيغۇر»نى تەخەللۇس قىلغان تۇنجى ئەدىپ بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ چىگگىزخان ئىستىلاسى بىلەن باشلانغان ئوزلۇكسىز ئۇرۇش ۋە نەسەبىي قىرغىنچىلىق تۇپەيلىدىن بارغانسىرى ئۇنتۇلۇپ بېرىۋاتقان «ئۇيغۇر» نامىنى ئوزىگە تەخەللۇس قىلىشى ھەقىقەتەن مەدھىيەشكە ئەرزىيدىغان قىممەتلىك روھ، ئۇگىنىشكە ئەرزىيدىغان مەنىۋى تىرىلىش، خاسىيەتلىك گۈدۈك...!

تارىخ كىتابلىرىغا قارىغاندا، شاھ قۇلى ئۇيغۇر يا ـ شىغان ئەدەبىرلەردە خەلقىمىز ئومۇمىي بىر ئىتنىك نام بىلەن ئاتالماي، تۈركلەر، كاشغەرىيلەر، موسۇلمانلار، چاغاتايلار، موڭغۇللار، ئۇيغۇر، قاڭلى، قارلۇق، خەلەج، قىپچاق... دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتالىپ ژۇرناتىتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ دەۋرلەردىكى «ئۇيغۇر» نامى ئاساسەن تۇرپان دىيارىدىكى ئۇيغۇرلارنىلا كورسىتىدىغانبولۇپ قالغاندى، جۇملىدىن ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان، ئىراق ئەللىرىدىكى ئۇيغۇرلارمۇ «ئۇيغۇر» نامىنى بارا ـ بارا ئۇنتۇپ بارماقتا ئىدى. ھالبوكى، بۇ ناملار بىر مىللەتنىڭ تورلوكچە ئاتىلىشىدىن ئىبارەت ئىدى. يەنى ئىپتىلىشى باشقا ـ باشقا بولغىنى بىلەن تىل، ئىتىقاد، ئورپى ـ ئادەت جەھەتتە تامامەن بىر خەلىق ئىدى. ۋاھالەنكى، ئۇلار ھېلى «مەن ئۇيغۇر» دېسە، ھېلى «سەن كاشغەرى» دەپ؛ ھېلى «مەن قاڭلى» دېسە، ھېلى «سەن قارلۇق»... دەپ جىدەل قىلىشىپ ئىنغىز بۇرۇنلىرىنى قان قىلىشاتتى. ھە دېگەندىلا قەبىلە ـ يۇرت سۆرۈشتۇرۇپ ئەسەبىي نەسەب ئايرىمچىلىغى ئېلىپ باراتتى. ئۇلارنى تەۋەللۇت قىلغان ئانا ۋەتەن بولسا نومۇس ۋە غەزەپتىن ئوكتۇرۇلۇپ كەتكۈدەك بولاتتى... يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، كەسكىن تالاش ـ تارتىشلار ئىچىدە ياشىغان قەبىلىلەر ئۆزئارا ئۇرۇشقاندا، ئۇلار ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن ئورتاق بىر ئۇرۇق ـ قەبىلىنىڭ نامىغا ئېھتىياجلىق ئىدى. مانا بۇ ھەقىقىي قىممەتلىك روھ، ۋەتەنپەرۋەرلىك «ئوز»لۇك ئېڭى، يالقۇنلۇق قەبىلىۋى مىللىي ئاڭ...! بىر ئېسىل تەخەللۇس، بىر ئورتاق مىللىي نام گويا بىر بەلگۈ، گويا بىر يول، بىر جان، بىر بەلگە، بۈيۈك بۇ جان قۇمدەك چېچىلىپ كېتىۋاتقان يۇرتداشلىق خەلقىنى ئۇيۇل تاشتەك ئۈيۈشۈشقا ئۈندەيدۇ.

مېنىڭ بۇ ماقالەم شاھ قۇلى ئۇيغۇرغا دائىر تەتقىقاتنىڭ باشلامچىسى بولۇپ قالسا، ئوزەمنى تولىمۇ بەختلىك ھېس قىلاتتىم.

(«كىتاپ مۇنبىرى» ژۇرنالىدىن تەييارلىغان تورسۇن قاھھارىي).

سماچىيەننىڭ ئاختا قىلىنىشى

قەدىمىي تارىخ مەنبەلىرىنىڭ گۇۋالىق بېرىشىچە، «تارىخىي خاتىرىلەر» دېگەن كىتابنىڭ مۇئەللىپى سىماچىيەن (تەخەللۇسى زىچاڭ) مىلادىدىن ئىلگەركى 145 ـ ژىلى ئۇيغۇر تىللىق زىيالى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، لېكىن شۆندىاق مەشھۇر ئالىمنىڭ ۋاپات بولغان ژىلى كورستىلمىگەن. بەزى ئىلىملار تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگەركى 86 ـ ژىلى ۋاپات بولغان دېگەن تەخمىنى ئېيتىدۇ. سماچىيەننىڭ بوۋىسى سمايى ـ ئىسمائىل، دادىسى سمالىن بولۇپ، ئۇ كىشى چوڭقۇر بىلىملىك ئالىم، تارىخ، ئاستىرونومىيە، جۇغراپىيە قاتارلىق پەنلەرنى ئەتراپلىق ئۆگەنگەن، دانىشمەن زات ئىدى.

ئۇ چونچو ـ يىغىلىق دەۋرىدىن (مىلادىدىن ئىلگەركى 770 ـ ژىل)دىن بۇيانقى تۇرلۇك ئىلىم ـ پەن ئېقىملىرىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرىدىن ياخشى خەۋەردار بولغان. جۇملىدىن ئۇنىڭ ئوغلى سماچىيەن بالىلىق دەۋرىدە ئاتىسىنىڭ تەربىيەسىنى ئېلىپ، 10 يېشىدىن قېدىمىي تارىخقا دائىر ماتېرىياللارنى ھەۋەس بىلەن ئوقۇشقا باشلىغان. 20 ياشقا كىرگەندە جايى ـ جايلارغا سايا‌ھەت قىلىپ، ئۇستاز، پىر ئىزدەپ تاپقانلارنى دوست تۇتۇپ ئەملى تەكشۈرۈش، تەھلىل قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئەلنىڭ ھەممە جايلىرىدىن مەلۇمات توپلاپ ماڭغان. تارىخىي مەلۇماتلارنىڭ گۇۋالىق قىلىشىچە، ئۇنىڭ توپلىغان ماتېرىياللىرى كېيىن ئەسەر يېزىشىغا چوڭ يارەدەم بەرگەن.

ئەندى مىلادىدىن ئىلگەركى 108 ـ ژىلغا كەلگەندە خان ئوردىسىدا دادىسى سمايەننىڭ ئورنىغا دولەت تارىخچىسى بولۇپ تاينىلانغان. مىلادىدىن ئىلگەركى 104 ـ ژىلغا كەلگەندە تىرىشچان سماچىيەن تارىخىي ھوججەتلەرنى رەتلەپ ساقلاشقا جىددىي كىرىشكەن. بەش ژىلدىن كېيىن ھۇنلارغا تەسلىم بولغان لى لىڭ ئاتلىق قوماندان ھەققىدە سوزگە ئارىلاشقانلىغى ھەققىدە قاتتىق قوللۇق پادىشا خەن ۋۇدى سماچىيەننى زىندانغا تاشلاپ ئاخىتا قىلىش جازاسىنى بېرىدۇ. مانا شۇ جازادىن كېيىن، جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن ئېغىر ئازاپ بىلەن قىينالغان سماچىيەن، قەتئىي نىيەتتە ژىراق ئوتمۇشتىكى ئۇيغۇر ئەجداتلىرىنىڭ، يەنى تۇنجى پادىشا خۇاڭدى دەۋرىدىن باشلاپ تارىخ، مەدەنىيەتنى، سىياسىي، ھەربىي ۋە ئىختىسات، ھۇنەرۋەنچىلىك قاتارلىق ساھالارنى تەپسىلىي يورۇتۇپ، ئەۋلادلارغا قالدۇرۇشنى مەخسەت قىلىپ جىددىي ئەمگەك قىلغان. ملادىدىن ئىلگەركى 96 ـ ژىلغا كەلگەندە ياش ئالىمغا ئوردا ئەھلىنىڭ ھاجىتى چۈشۈپ تەلەپ قىلىش بىلەن زىندانىدىن ئازات قىلىنىدۇ ۋە ئوردىدا پەرمانچى خىزمەتكە تاينىلىنىدۇ. ئۇ ملادىدىن ئىلگەركى 91 ـ ژىلغا كەلگەندە «تارىخىي خاتىرىلەر»نامىلىق ئەمگىكىنى ئاياقلاشتۇرىدۇ. ئەندى سماچىيەننىڭ جازالىنىشى ھەققىدە ئىككى خىل ئىسپات بار. بىرى، سىما چىيەننىڭ ئوغلى سىما چىڭ ئۆزىنىڭ «تارىخىي خاتىرىلەر»گە يازغان مۇقەددىمىسىدە ئاتىسىنىڭ ئوردا ئەھلىنىڭ ھاجىتى چۈشۈپ تەلەپ قىلىش بىلەن زىندانىدىن ئازات قىلىنغانلىغىنى ئېيتىپ ئۆتكەن. يەنە بىرى، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئوغلى سىما تەن ئۆزىنىڭ «تارىخىي خاتىرىلەر»گە يازغان مۇقەددىمىسىدە ئاتىسىنىڭ ئوردا ئەھلىنىڭ ھاجىتى چۈشۈپ تەلەپ قىلىش بىلەن زىندانىدىن ئازات قىلىنغانلىغىنى ئېيتىپ ئۆتكەن. ئۇ

ره‌خىم قاسىم

يەر ۋەتەن

تۇغۇلساق بىز چۇشىمىز بۇ ئەزىز يەرگە،
يەردە باغلىنىدۇر كىندىك ژىپىمىز.
جاكالار ئالەمگە كەلگىنىمىزنى، ئېڭەلەپ ژىغلىغان تۇنجى ـ ژىغىمىز،
تورت پۇتلاپ ئومىلەپ ـ ئومىلەپ يەردە تۇرىمىز ئاخىر ئىككى ئاياققا.
ئەينە شۇ ئاياقتا كىرىپ بارىمىز، مۇرەككەپ تىلسىملىق تۇرمۇش ھاياتقا،
بۇ يەردە ياشايمىز ئۇسمۇرلۇك چېغى، ژۇگرەيمىز مەكتەپكە ئېسىپ جىلتىنى.

تىزگىچە قار كېچىپ قوغلايمىز توشقان، قاۋىتىپ مەلىنىڭ جېمى ئىشتىنى،
بىز يەردە ياشايمىز مەشرەپ بەزمىدە، قاش تاشلاپ ئۇسۇلغا چۇشسەك ياشلىقتا.
«جىگدە پوراپ قاپتۇ» دېسە بوۋايلار،
«تويىمىز يېقىنكەن» دەيمىز شاتلىقتا.
بىز يەردە ياشايمىز تىرىكچىلىكنىڭ، تۇمەن خىل ئىشىغا بولۇپ تامام بەنت،
يار بىلەن ئىشلەيمىز بىللە ئېتىزدا، كورىمىز باھاردا يېڭى بىر پەرزەنت.
بىز يەردە ياشايمىز قوللاردا ھاسسا، بولۇمىز ئۇچ پۇتلۇق مويسەپىت قېرى،
ئولتۇرساق يەردە تىرەپ قوپىمىز ئاران، يەر بىزنى ئوزىگە تارتقان كۇن سىرى.
ئومرىمىز ئۇزۇنمۇ ۋە ياكى قىسقا، بۇ سىرنى بىلمەيمىز ئەزەلدىن ئەبەت،
ۋە لېكىن ھەممىمىز ياشايمىز يەردە، بۇ بىزگە بەش قولدەك ئوچۇق ھەقىقەت.
يېقىملىق مولدۇرلەپ، تۇرغان كوزىمىز ژۇمۇلار مەڭگۇگە يەتكەندە ئەجەل،
ياتىمىز ياغاچتەك قاتقانچە يەردە، ئايرىلىپ ھىس تۇيغۇ سەزگۇدىن كۇڭۇل.
شۇندىمۇ ئايرىلماس جىسمىمىز بىزنىڭ ـ قالىدۇ چاپلىشىپ يەرنىڭ باغرىغا،
پەرىق شۇ: ـ ياتساق بۇرۇن يەر ئۇستىدە ئەندى بىز كوچىمىز ئۇنىڭ ئاستىغا.
قوغدايدۇ بېچارە تېنىمىزنى يەر ـ قارغا قۇزغۇنلارنىڭ چوقۇشلىرىدىن،
قىشنىڭ مۇز سوغى ـ كۇز شېۋىرغىنى، يازدىكى مولدۇرنىڭ سوقۇشلىرىدىن.
ئوتتى ئەسىرلەر ئوستىخىنىمىز توزىدۇر بولۇدۇر يەر بىلەن بىردەك،
كەلگەندە ھەر باھار ئەينە شۇ يەردە ئوسىدۇ بوي تارتىپ رەڭدار گۇل چېچەك.
شۇڭلاشقا يەر دېگەن بۇ قۇتلۇق نامغا ھەقلىقمەن گەر بەرسەم بۇنداق،
بۇ مانا: ـ يەر ۋەتەن يەر تارىخ يەر بۇگۇن ئەتە. ئانىلار ئىچىدە يەر ئۇلۇق ئانا!
بىز چاچساق بىر تال دان باھاردا يەرگە، بىرىدۇر يەر بىزگە كۇزدە مىڭ تال دان،
شۇ داننىڭ توققۇز يۇز توقسان توققۇزى بولۇدۇ ژىل بويى بىز ئۇچۇن ئاش ـ نان.
قالىدۇ بىر تال ئۇرۇقلۇق ئۇچۇن، شۇ بىر تال بولىدۇ يەنىلا مىڭ تال،
ھەر ژىلى ئۇزلۇكسىز تەكرارلىنىدۇ، يەردىكى كارامەت ھىكمەتلىك بۇ ھال.
قەھرىتان ئايازدا جاراڭلىسا سوغ، بىرىدۇ يەر بىزگە قارا ئالتۇننى،
چاچىدۇ مەشلەردە شۇ قارا كومۇر، قىزىل گۇل رەڭدە قىزىل يالقۇننى.
شۇڭلاشقا دەيدۇ: ـ ئەل ـ «قىشنىڭ گۇلى ئوت» ئاشۇ ئوت كېلىدۇ يەرنىڭ تەكتىدىن،
يەردىكى قۇدرەتكە كىم بولماس قايىل، ئالغاندا ئىللىقلىق ئوتنىڭ تەپتىدىن.
ئاشلىقتا نەچچە كۇن چىدايدۇ ئىنسان، بۇنۇڭغا فاكتلار ئاز ئەمەس بۇگۇن،
ۋە لېكىن تەشنالىق قىينىسا چۇلدە، شۇ ئىنسان بەرداشلىق بېرەلمەس بىر كۇن.
قار مۇزلۇق تېغىدىن بۇلاقلىرىدىن، يەر بىزگە بىرىدۇ زەم ـ زەم سۇيىنى،
ئۇ شۇنداق ھىممەتكار ئېمىپ ئوسىمىز ـ جېمىكى ھاياتلىق يەرنىڭ سۇتىنى...
يەر بىزگە بېرىدۇ ـ ئاق ـ ئاپپاق پاختىنى كىيىمىز ئۇنىڭدىن خىلمۇ ـ خىل ئېڭىل،
گەر بولساق يالىڭاچ بىزگە قاراشقا ھەتتاكى قۇياشمۇ بولاتتى خىجىل.
ئەجدىرىن خۇش قىلىپ پەرزەنتلىرىنى، بەرمەكتە ئۇلارغا بەخت ـ سائادەت،
شۇڭلاشقا يەر دېگەن بۇ قۇتلۇق نامغا، ھەقلىقمەن گەر بەرسەم مۇنداق بىر مەنا!
يەر قەيسەر ـ يەر كەمتەر، يەر ئىنسانپەرۋەر، ئانىلار ئىچىدە يەر ئۇلۇق ئانا!
يەر بىزگە بېرىدۇ ھەممە ـ ھەممىنى، ئونىڭسىز سوز ئېچىش قىيىن تۇرمۇشتىن،
ئاددىسى مەن شېىر يازغان بۇ قەغەز ياسالغان يەردىكى ئوت ـ چۇپ قۇمۇشىدىن.
شۇڭلاشقا يەر دېگەن بۇ قۇتلۇق نامغا، ھەقلىقمەن بەرسەم بۇنداق بىر مەنا:
يەر ھايات، يەر بەخت، يەردە گوزەللىك، ئانىلار ئىچىدە يەر ئۇلۇق ئانا!
بارلىق سەييارىلاردىن تەڭداشسىز بۇيۇكتۇر يەرنىڭ قىممىتى.
بىز ئۇچۇن ئەڭ ئادىل ئەڭ توغرا مىزان ئۇنىڭ پەزىلىتى ئالى خىسلىتى.
ئۇ قەيسەر شۇنچە زور چىدام غەيرىتى ئېغىر ئاپەتكە بېرىدۇ بەرداش،
قۇرقمايدۇ ئايازدا ياغسا قات ـ قات مۇز، تومۇزدا تونۇردەك كويدۇرسە قۇياش.
تۇرىدۇ ھەر قاچان جەسۇر مەردانە،
ھەتتاكى تاملارنى كويدۇرسە ۋۇلقان، ئورمانلار قۇرۇسا قۇرغاقچىلىقتا.
شەھەرنى دېڭىزدەك يالمىسا توپان... دۇچ كەلدى تارلىقتا موشۇ باتۇر يەر،
بېھىساپ كۇلپەتلەر رىيازەتلەرگە، جەسەتلەر دوۋىسى بولۇتتىن ئاشقان.
ئۇرۇشلار ياسىغان قىيامەتلەرگە، لېكىن يەر يەنىلا ئوز يولى بىلەن،
بارماقتا كورسىتىپ غەيرەت شىجائەت، يەر بىزگە بېرىدۇ مەدەتلىرىنى،
ياشايمىز نەيزىدىن خوجىيەنگە قەدەر، تىترەيدۇ ـ سويىمىز بارچە رەقىبنى.
ئۇ بىلەن ھەر جەڭدە بىز غالىپ قەيسەر!
يەر بىزگە بېرىدۇ ـ ھۇزۇر ـ ئارامنى، يېشىل تاغ رەڭدار باغ ـ دەريا، كول بىلەن،
شەھەرلەر، قەلئەلەر، يېزا ـ قىشلاقلار، ئورمانلار، مايسىلەر خۇشبۇي گۇل بىلەن.
يەر بىزگە بېرىدۇ ـ گوزەل چىراينى، بى باھا گوھەر ئالماس ـ زۇمرەتنى،
ياقۇت كۇز ھالقىلار، ئالتۇن ئۇزۇكلەر، ئەمەسمۇ قىزلارنىڭ كۇرىگى زىننىتى.
(ش ئۇئار 7 ـ سىنىپ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» كىتاۋىدىن تەييارلىغان نەئىمە يەھياراۋا.)

ش ئۇ ئا رلىق ياش شائىرە چىمەنگۇل ئاۋۇت 1973 ـ ژىلى قەشقەر شەھىرىدە زىيالى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى پۇتىرىپ ئاندىن قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا تەھسىل كورگەن. ئۇ 1987 ـ ژىلى «تارىم غۇنچىلىرى» ژۇرنالىدا ئېلان قىلىنغان «ئاسمانغا قاراپ» ناملىق شېىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەن. كېيىن ئۇنىڭ شېىرلىرى ش ئۇ ئار دىكى كوپلىگەن گېزىت ـ ژۇرناللىرىدا داۋاملىق بېرىلىپ كېلىۋاتىدۇ. 1996 ـ ژىلى ئۇنىڭ «تەتۇر چېقىن» ناملىق تۇنجى شېىرلار توپلىمى نەشىر قىلىنغان. ئەندى 2001 ـ ژىلى «قىساس غۇنچىسى» ناملىق ئىككىنچى داستان ۋە شېىرلار توپلىمى نەشىر قىلىندى. توۋەندە ھورمەتلىك گېزىتخان چىمەنگۇل ئاۋۇتنىڭ بىر توپ شېىرلىرىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىۋاتىمىز.

چىمەنگۇل ئاۋۇت

ئاق ئانار

ھەسرەتكە چىلانغان ئاپپاق بىر ئانار
قارچۇغا كوزىدە تەۋرەر لىغىرلاپ.
ھامىلىدار ژىغلاڭغۇ دەرتمەن خىيالنى
ئەپكەتتى گۇگۇمدا شوخ تۇرنا ئالداپ.

ساپ مەغرۇر كۇلكىدىن كوتەردى قەدەھ
قىشلاقلار كوكسىگە ژىغىلغان روھلار.
ياشىسىمان پاك قارغا كەتتى سىڭىشىپ
يانار تاغ قوينىدىن چاچرىغان ئوتلار.

داغلانغان كوڭۇل

چۇشەكەيدۇ سۇنۇق كوزنەك باغرىدا،
مۇزدەك سۇزۇك ـ قاردەك گۇزەل ژۇرەكلەر.
شۇنچە دەھشەت، شۇنچە مەيۇس كۇلىدۇ،
مېيىت كەبى سوۋۇپ كەتكەن تىلەكلەر.

كوز يېشىدەك شور ئورلىگەن ئاسىي روھ،
كەيپلىكتە ناخشا ئېيتار ئاھ يانا.
پىژ ـ پىژ قىلىپ ئاران كويەر ھول ئوتۇن،
تولغاق يۇتۇپ ئىڭرايدۇ ياش ئانا.

تەمبۇر كۇيى مەست قىلغان زېمىن

ياپراقلاردا چېكىت ـ چېكىت داغ
قۇش كۇلكىسى يېقىملىق ناۋا.
تەمبۇر كۇيى مەست قىلغان زېمىن،
كوك كوزىدە ياندۇرار لاۋا.

گۇل باغلارنىڭ كورگەن چۇشىنى،
شامال دانە ـ دانە قىپ توكەر.
قىز قارىچۇغى ئاققۇزغان بۇلاق ـ
كوكرىگىنى بىر بېلىق سوكەر...

تەنھالىق

كوز ياشلار سىرغىيدۇ پىنھاندا ھالسىز
ئەسلىمە بەرگىگە رەڭ بېرەر خىيال.
ئارمانلار كوكىگە تارتىلغان جىيەك
نان چىشلەپ ئولتۇرار ئاپپاق ھەم ھالال.

ئەسەبىي كۇيلەرمۇ چوككەن سۇكۇتكە
ژۇرەكلەر تىنىغى ئاجىز ۋە سولغۇن.
دەريالار كوكسىگە لەۋ ياققان چېچەك
ئاق بېلىق كوزىدە ياسايدۇ ئۇپقۇن.

مۇجۇلغىنى قۇشلارنىڭ چۇشى

قۇتۇلغۇسىز پەرىشانلىق سويلىنار جىمجىت،
سېزىلمەيدۇ تاملاردىكى ئازاپ ۋە راھەت.

كولگە ئەنسىز تەلمۇرگىنى كوزدۇر، كوز ئەمەس!
كويۇك ھىدى پۇراپ تۇرغان ئىسسىق جاراھەت.

ئەسلىمىمۇ گۇل ياپرىغى ئەمەستۇر، لېكىن،
توكۇلىدۇ شىۋىرلاشلار ئەۋجىگە پىنھان.
ئالقانلاردا مۇجۇلغىنى قۇشلارنىڭ چۇشى،
يوقتۇر ئۇندا يا چېغىر يول ۋە ياكى ئورمان...

كېچىكىش

ئۇزۇك ـ ئۇزۇك تەمبۇر كۇيىدەك،
جىمجىتلىققا چوكمەكتە شاۋقۇن.
سەرگەردان قۇش قونغان تېرەكتىن،
چەكسىزلىككە ساقىيدۇ يالقۇن.

قاسىراقلىرى يېرىلغان يولدا،
ھورلانماقتا سۇتسىمان نالە.
رومكىلارغا تۇرار چىلىشىپ،
تۇتام ـ تۇتام قۇرۇغان لالە.

قىساس غۇنچىسى

ھاياجان ئەۋجىدە ئازغان بۇيۇكلۇك،
سەن مېنى سويگەندەك سويمىدىم نېچۇن؟
تىلغانغان سەزگۇمدە دۇغلاندى ئارمان،
ئوزۇمگە خائىنلىق قىلدىم سەن ئۇچۇن.

جىسمىڭدا ھورلانغان ئازاپلىق قۇدرەت،
ئاھ مېنىڭ ئەركىمنى قىلالماس قىياس.
ئۇنتۇشلار باغرىدا نۇرلانسا يوقلۇق،
ئاشۇ چاغ ئوزۇمدىن ئالىمەن قىساس.

ئىشىك سىرتىدا

قەھىرلىك مۇھەببەت ـ ۋىسال زىندانى،
چاراسلاپ كەلمەكتە نازۇك بىر قەدەم.
كويمەكتە تەبىئەت، كويمەكتە ھەممە،
سۇر رەڭلىك بارماقلار قىسىلماقتا ھەم.

شاخلارنىڭ تىترىشى ھورلانسا غۇۋا،
ژىرىڭلىق كوزلەردىن ئاقماقتا لەززەت.
ئاسىيلىق كوركىدە ئوتۇپ كەتكىنى،
سەنمۇ ئىھ، بىلمەيمەن باغرىمغا دەسسەپ.

ئىللىق ئۇن يانىدۇ خىياللىرىمدەك،
بالكوندىن تامچىلار چۇشلەر شەھۋىتى.
قانىغان سەزگۇمدە چايقىلار ئارمان،
قەلبىمدە چەيلەنگەن ئازاپ قۇدرىتى.

ئاھ گۇناھ زۇلمىتى ـ خورلانغان بەدەن،
شۇندىمۇ كەچكۇم يوق موھتاجلىغىمدىن.
قول سوزۇپ تۇتقۇنۇم لالەرەڭ تۇمان،
سەن يەنە خەۋەرسىز يالغۇزلۇغۇمدىن!

كۇز يامغۇرى

سىڭىشتى ئەتراپقا ھال رەڭ مۇزىكا،
پاتقاقلار چېچەكلەپ كەتتى يېقىملىق.
رىشاتكا، ۋېلىسىپىت، گۇلخانلىق بارماق،
كورۇندى ژىراقتىن خىرە ۋە ئېنىق.

ئۇرۇلدى كوزنەككە سوغۇق تەبەسسۇم،
بىمالال تىترىدى خۇمارلىق ئازاپ.
چايقالدى تەبىەت ئاران ۋە ئاران،
ئاھ، تونۇش سەزگۇلەر توكۇلسە قاناپ.

قاراپلا كوزۇمنى ژۇمدۇم ئەسەبىي،
قېنى سەن مەندەكلا يالغۇز ئورۇندۇق.
سوغدالغان يارىدەك قاقشال تېرىگىم،
ئېيت سېنى تاشلىدى قايسى قول ژۇلۇپ؟

ياشتەكلا لەيلىشىپ كەلمەكتە ھەممە،
ئىسسىق قان دېغىدەك قەلبىمگە قەدەر.
بويداق بىر ژىگىتنىڭ خىياللىرىدەك،
سويۇملۇك بوپ قالدى يەنە بۇ شەھەر.

سۇنۇق داغ

چىپىلدايدۇ زەيتۇن رەڭ تىنىق،
كېچە باغرى سوغۇق بەك سوغۇق.
چىلىق ـ چىلىق توپىلىق يولدا،
جىمىرلايدۇ بىر كونا قۇدۇق.

قۇمۇشلۇقتا كويمەكتە يۇلتۇز،
ئىشىكلەردە تاتلىق ئاھانەت.
بويناق ئۇنى ـ ئۇزۇلگەن زىل تار،
بۇزالمايدۇ چۇشلەرنى پەقەت.

كەيپلىكتە داغلانغان ناخشا،
ژۇرەكلەرگە ئوتەر سانجىلىپ.
يوپۇرماقلار يۇمران ھەم سۇنۇق،
ساداقەتكە كەتكەن ئايلىنىپ.

ژىراقتىكى ناتونۇش شەھەر

دەستىلەنگەن قاتار ئويلەردىن،
ئاڭلىنىدۇ غېرىپ مۇزىكا.
يۇزى ئوچۇق دېرىزىلەردىن،
تامچىلايدۇ قىرتاق لىرىكا.

تۇمانلارنى بارىدۇ سۇرۇپ،
سۇپۇرگىلەر ھارغانغا قەدەر.
ئاۋتوبۇسقا چىقار قىسىلىپ،
ئۇيقۇسىنى ئاچالماي سەھەر.

تۇتەكلەرگە كومۇلسە شاۋقۇن،
قىزىل چىراق لەيلەيدۇ ياشتا.
قونغۇدەك شاخ تاپالمىغان قۇش،
ھەسرەت بىلەن ئۇزايدۇ ئاستا...

سارغايغان قىسمەت

كىگىز ياماپ ئولتۇرىدۇ چال
دۇمبىسىنى ئاپتاپقا قاخلاپ.
موماي ژۇرەر ئوچاق بېشىدا
ئۇمىچىنىڭ تۇزىنى ئوتلاپ.

غىچىرلىغان ھارۋا ئاۋازى،
ژىراقلاردىن ئاڭلىنار پات ـ پات.
قۇرۇپ كەتكەن جىگدە شېخىدا
ئاق قۇشقاچلار سىلكىيدۇ قانات.

كويۇك يەردە ئوينار ئومۇلەپ
ئېمىزگىنى شوراپ بىر بالا.
قىسمەت بىلەن ژۇيۇلغان باشتىن
مەۋھۇم سۇكۇت قىلار غۇلغۇلا.

مۇزىكا شەھىرى

پاكلانغان كوچىدىن پۇرايدۇ ئولۇم،
سۇۋاقسىز تاملاردا چايقىلار سايە.
روجەكلەر بەرگىدە ئۇيۇشقان شەھۋەت،
ئاھ ئۇنسىز سويۇشتەك بولىدۇ پارە.

ھەسرەتسىز ئازاپنىڭ ناتىۋان قولى،
سۇكۇتلەر باغرىدىن كېلەر سوزۇلۇپ.
تەسەللى كۇتمەيدۇ يالغۇز ئورۇندۇق،
سەزگۇلەر تىترەيدۇ ئاچچىق بوغۇلۇپ.

يېقىلغان شاملارنىڭ كوزلىرىدە ياش،
جۇدۇنلۇق چۇشلەردىن ئورلەر ھارارەت.
تىنىقلار تېمى بۇزۇلغان ئاۋاز،
سىقىلغان ژۇرەكتىن ئىزدەر خىيانەت.

ئالمۇتا شەھىرىدىكى بىر توپ دوست بۇرادەرلىرى 1944 ـ 1949 ـ ژىللاردىكى شەرقىي تۇركىستان ئىنقىلاۋىنىڭ پائال ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىرى، ئەمگەك ۋېتېرانى

تۇرسۇنتاي ماھمۇدىينىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋېتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىاتىغا ۋە قوم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەرىيە بىلدۇرىدۇ.

خاتىرە

ئويىمىزنىڭ تۇرىگى، 6 بالىنى قاتارغا قوشقان مېھرىۋان ئاتىمىز نۇردۇن مەخپىروۋنىڭ پانىدىن باقىغا سەپەر قىلغانلىغىغا 5 ژىل تولدى. ئاتىمىز 1937 ـ ژىلى 1 ـ نويابردا ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ چارىن يېزىسىدا تۇغۇلۇپ 1997 ـ ژىلى 10 ـ ئوكتەبردە ۋاپات بولدى. بىز ئاتىمىزدىن ئايرىلغان بولساقمۇ لېكىن ئۇنىڭ روھى دايىم بىز بىلەن بىللە. بىز ھەر دايىم ئائىلىمىزدە بولىدىغان مۇھىملاردا غەمغۇزار ئاتىمىزنى ئەسلەپ تۇرىمىز.

ئوزىنىڭ گوزەل ياشلىغىنى ۋە ئومرىنىڭ ئەڭ ئېسىل دەۋرىنى بىزنى بېقىپ قاتارغا قوشۇشقا بېغىشلىغان ئاتىمىز نۇردۇننىڭ سىماسى قەلبىمىزدە مەڭگۇ ياشايدۇ.

ئەسلىگۇچىلەر: رەپىقىسى ئىززەتبۇۋى، پەرزەنتلىرى رەپقەت ـ نادىيەم، رەخىمە، كارلىن ـ ماھىنۇر، روشەنگۇل ـ تالغات، زوردۇن ـ گۇلۋىرا، راھىلەم ۋە نەۋرىلىرى.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت،
813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تراژى 1500 زاكاز 9698

تېلىفون:
73 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىاللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

Отпечатано в ЗАО «Дәуір».
480044, г. Алматы. ул.Жибек жолы, 50.

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

www.ayghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى